

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ÇALIŞMA HAYATI ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE’DE
SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI VE SOSYAL
POLİTİKALAR
(1923-1960)

Şerife KODAL

2502130579

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İSTANBUL -2022

ÖZ

ÇALIŞMA HAYATI ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE’DE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI VE SOSYAL POLİTİKALAR

(1923-1960)

ŞERİFE KODAL

Osmanlı Devleti döneminde çalışma hayatına yönelik bazı düzenlemeler mevcuttu. Ancak bu düzenlemeler tam anlamıyla koruyucu ve kapsayıcı değildi. Çıkarılan nizamname ve kanunlar ile çalışanların hak ve özgürlüklerini korumaktan çok, üretimde verimliliğin devam etmesi hedeflenmişti. Bu dönemde belli bir iş kanunun varlığından ve dolayısıyla gerçek bir sosyal devlet anlayışından söz etmek mümkün değildir. Buna rağmen çeşitli dönemlerde işçi örgütleri kurulmuş ve işçiler olumsuz çalışma koşulları sebebiyle grevler gerçekleştirmiştir.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle Türkiye’de ekonomik olarak pek çok atılım gerçekleştirildi. Devlet tarafından kurulmuş olan fabrikalar ile istihdam oranı yükseldi ve köylerden şehirlere göç hareketi hızlandı. Bu şekilde işçi sınıfı doğdu ancak yeni oluşan bu sınıfın çeşitli talep ve ihtiyaçları vardı. CHP iktidarı döneminde bu duruma yönelik çeşitli düzenlemeler yapıldı. 1936’da modern anlamda ilk İş Kanunu çıkarıldı. Ancak bu kanun çalışan kesimin tümünü kapsamıyordu. Çıkarılan diğer kanunlar ile çalışma ilişkileri düzenlenmek istendi. Grev yasağına rağmen sendikal faaliyetler ve işçi hareketleri bu dönemde kendine yer buldu.

1946’da çok partili hayata geçiş ile çalışma hayatında belirgin değişimler yaşandı. 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP her ne kadar grev hakkını kanunen tanıyacağı vaadiyle özellikle işçilerin büyük desteğini alsa da hiçbir zaman bunu gerçekleştirmedi. Bu dönemde de yasak olmasına rağmen işçiler grev yapmaya devam etti. Sendikalar grev hakkının kanunen verilmesi için Hükümetle görüşmek gibi birtakım girişimlerde bulundular ancak başarılı olamadılar. Tüm bunlara rağmen

DP döneminde işçiler çalışma koşulları, çalışma saatleri ve ücretlere dair çeşitli kazanımlar elde ettiler.

Anahtar Kelimeler: 1936 İş Kanunu, CHP, Demokrat Parti, grev, işçi, sosyal güvenlik.

ABSTRACT
SOCIAL STATE UNDERSTANDING AND SOCIAL POLICIES IN TURKEY
IN THE EXAMPLE OF LABOUR LIFE
(1923-1960)
ŞERİFE KODAL

There were some regulations for labour life during the Ottoman State period. However, these regulations were not strictly protective and inclusive. It was aimed at maintaining productivity in production, rather than protecting the rights and freedoms of employees, with the law and the order issued. In this period, It is not possible to talk about the existence of a certain labour law at this time and therefore a genuine social state understanding. However, in various periods, labour organizations were established and workers carried out strikes due to adverse working conditions.

In 29th of October 1923, with announcement of the Republic, there were many economically breakthroughs took place in Turkey. Employment rates have increased with the state-established factories and the migration from villages to cities has accelerated. Working class was born by this situation but his newly formed class had various demands and needs. Various regulations have been made for this situation during the CHP ruling period. In 1936, the first Labor Law was established in a modern sense. But this law did not cover the whole working class. The labour relations were regulated by different legislations. Despite the ban on the strike, trade union activities and labour movements have found their own place in this period.

In 1946, the transition to multi-party life has made significant changes in labour life. DP, which came to power by the 1950 elections, has never done so, even though it has received the great support of workers, especially with the promise that it will legally recognize the right to strike. The workers continued to strike, even though it was forbidden during this period. The trade unions have made a number of initiatives, such as meeting with the government to legally grant the right to strike,

but they have not succeeded. Despite all this, workers in the DP period have gained a variety of gains in working conditions, working hours and fees.

Key words: 1936 Labour Law, CHP, Democrat Party, strike, worker, social security.

ÖNSÖZ

1923-1960 seneleri arasında Türkiye’deki çalışma hayatında sosyal devlet anlayışını ve sosyal politikaya dair yapılan düzenlemeleri konu alan çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde sosyal politika ve sosyal politika ile bağlantılı diğer temel kavramların tanımını yaparak tarihçelerine değindik. Birinci bölümde önce Osmanlı Devleti döneminde izlenen sosyal politikalardan ve çalışma hayatına yönelik çıkarılan kanunlardan bahsettik. İkinci olarak, Cumhuriyet ilan edildikten sonra dönemin siyasi ve ekonomik koşullarını inceleyerek çıkarılan kanunları ele aldık.

İkinci bölümde tek parti iktidarında Türkiye’de hangi sosyal politikaların izlendiğine cevap aradık. Çalışma hayatını düzenlemeye yönelik çıkarılan kanunları sosyal devlet anlayışı çerçevesinde inceledik. Ayrıca yine bu dönemde yapılan grevleri sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde ele aldık. Üçüncü bölümde Demokrat Parti’nin kuruluşuyla Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecini ve bu sürece zemin hazırlayan sebepleri inceledik. Sonrasında Demokrat Parti dönemindeki siyasi ve ekonomik gelişmelere değindik. Yine bu dönemde hükümet-sendika-işçi üçlü sac ayağındaki çalışma ilişkilerine mercek tuttuk. Dördüncü bölümde aynı dönemde Türkiye’de işkollarına göre yapılan grev ve lokavtları belli bir düzlemde ele aldık. Bu dönemde çalışma hayatını düzenleyen kanun ve uygulamaların hangi koşullarda hangi sebeplerden dolayı çıkarıldığını inceledik. Ücretler hususunda izlenen politikalara ışık tuttuk.

Çalışmamızı gerçekleştirirken Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi’nden ve Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarından faydalandık. Elde ettiğimiz verileri çalışmamızın devamlılığına uygun olacak şekilde kullandık. Ayrıca dönemin gazetelerini ve dergilerini de konumuzun gerektirdiği şekilde taradık. İlgili gazete haberlerine ve köşe yazılarına alıntılar yaparak yer verdik. Ancak gerek pandemi süreci gerekse ulaşmamız gereken bazı gazetelerin fiziken kullanıma elverişli olmaması ve sanal ortama da aktarılmamış olması sebebiyle çeşitli zorluklar ile karşılaştık. Objektif

olmak adına dönemin siyasetçilerinin ve gazetecilerinin hatıratlarına başvurduk. Konumuzla ilgili olan Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinden de gerektiği noktalarda faydalandık.

Tüm tez sürecimde bilgisinden faydalandığım, bana yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Yine bu süreçte maddi manevi sabırla yanımda yer alan değerli aileme teşekkür ederim.

Şerife KODAL

İstanbul-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xx
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA

1. Dönemin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Koşulları.....	25
2. Osmanlı Devleti Döneminde Devletin Sosyal Yardım Uygulamaları.....	37
3. Meşrutiyetler Döneminde Çalışma Hayatına İlişkin Düzenlemeler.....	40
3.1. Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye.....	41
3.2. Nizamnameler.....	42
4. Osmanlı Devleti Döneminde Sosyal Güvenlik Kavramına Giriş ve Çıkarılan Kanunlar.....	44
4.1. Tatil-i Eşgal Kanunu.....	45
4.2. Tatil-i Eşgal Kanunu'na Dair Tartışmalar.....	48
4.3. İçtimaat-i Umumiye Kanunu.....	56
4.4. Cemiyetler Kanunu.....	59

5. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Hareketleri.....	61
6. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Sendikaları.....	65
7. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Ücretleri.....	67
8. Tek Partili Dönemde Çalışma Hayatı.....	82
8.1. Tek Partili Dönem.....	82
8.1.1. Dönemin Siyasi ve Ekonomik Koşulları.....	82
8.1.2. İzmir İktisat Kongresi.....	101
9. Çalışma Hayatı İle İlgili Gelişmeler.....	112
9.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	117
9.2. Diğer Düzenlemeler.....	120
10. Siyasi Gelişmeler ve Çalışma Hayatı.....	120
10.1. İşçi Hareketleri.....	123
10.2. Grevler.....	126

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI

1. Ereğli Maden İşçilerine İlişkin Uygulamalar.....	136
2. 1924 Anayasası.....	138
3. Hafta Tatili Hakkında Kanun.....	139
4. Memurin Kanunu.....	143
5. 1924,1926, 1927, 1932 ve 1934 Tarihli İş Kanunu Tasarıları.....	147
6. 1926 Tarihli Borçlar Kanunu ve Özellikleri.....	148

7. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve İş Sağlığı Düzenlemeleri.....	150
8. Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Ayrılan Sanat ve Hizmetlerle İlgili Kanun.....	152
9. Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu.....	153
10. 1936 İş Kanunu ve Özellikleri.....	154
10.1. 1936 İş Kanunu’nun Tarihçesi.....	154
10.2. 1936 İş Kanunu’nun Önemi.....	155
10.3. 1936 İş Kanunu’nun Çıkarılmasına Zemin Hazırlayan Ekonomik ve Siyasi Sebepler.....	157
10.4. 1936 İş Kanunu’nun Çıkarılmasına Zemin Hazırlayan Diğer Sebepler.....	158
10.5. 1936 İş Kanunu’nun Kapsamı.....	159
11. 1938 Tarihli Değiştirilen Cemiyetler Kanunu ve Özellikleri.....	172
12. Çalışma Bakanlığı’nın Kurulması.....	173
13. İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun Kurulması.....	176
14. İşyeri Temsilciliklerinin Kurulması.....	179
15. Milli Korunma Kanunu’nun Çalışma Hayatına Dönük Yönleri.....	181
16. İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu.....	185
17. İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu.....	189
18. İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun.....	191
19. İhtiyarlık Sigortası Kanunu.....	195
20. Emekli Sandığı Kanunu.....	197

21. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu.....	199
22. İş Mahkemeleri Kanunu.....	202
23. Tek Parti İktidarı Döneminde Türkiye’de İşçi Ücretleri.....	204
24. Parti Programlarında Sosyal Politika Uygulamaları.....	210
24.1. Çalışanlar İçin Barınma ve Beslenme Olanakları.....	218
24.2. İşçilere Yönelik Sağlık Hizmetleri.....	221
25. Türkiye-Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İlişkileri.....	223
25.1. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) Tarihçesi.....	223
25.2. Türkiye-Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İlişkilerinin Gelişimi.....	225
25.3. Türkiye’nin 1950 Senesine Kadar Onayladığı ILO Sözleşmeleri.....	227
25.3.1. 2 No’lu İşsizlik Sözleşmesi.....	227
25.3.2. 14 No’lu Haftalık Dinlenme (Sanayi) Sözleşmesi.....	227
25.3.3. 34 No’lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi.....	228
25.3.4. 42 No’lu Mesleki Hastalıkların Tazmini Sözleşmesi.....	229
25.3.5. 45 No’lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi.....	229
25.3.6. 88 No’lu İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi.....	230
26. 1946-1950 Dönemi Grevler.....	231

26.1. Liman Tahmil-Tahliye İşçilerinin Grevleri.....	231
26.2. Tekstil İşçilerinin Grevleri.....	232
26.3. Çimento İşçilerinin Grevleri.....	232
26.4. Fırın İşçilerinin Grevleri.....	233
26.5. Belediye İşçilerinin Grevleri.....	233
26.6. Diğer İşkollarındaki Grevler.....	233

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI

1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Koşulları.....	235
2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	241
2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci.....	241
2.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	243
2.3. CHP'ye Karşı Artan Muhalefet.....	248
2.4. 1946 Seçimleri.....	250
3. DP'nin Yükselme Dönemi (1950-1954)	254
3.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ve DP'nin İktidara Gelişi.....	254
3.2. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması.....	259
3.3. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'un Kabul Edilmesi.....	260
3.4. Kore Savaşı.....	261
3.5. Yerel Seçimler.....	262
3.6. 1954 Seçimleri.....	263

3.7. 1950-1954 Arası Ekonomik Gelişmeler.....	264
4. DP'nin Duraklama Devri (1954-1957).....	267
4.1. Siyasi Gelişmeler.....	267
4.2. Basın Kanunu.....	269
4.3. Bahar Havası.....	273
4.4. 1957 Genel Seçimleri.....	274
4.5. Ekonomik Gelişmeler.....	276
4.6. Milli Korunma Kanunu'nda Çalışma Hayatına Dair Maddeler.....	277
5. DP'nin Son Dönemi (1957-1960).....	279
5.1. Siyasi Gelişmeler.....	279
5.2. Uşak Olayları.....	281
5.3. Tahkikat Komisyonu.....	281
5.4. Ekonomik Gelişmeler.....	284
6. DP'nin Çalışma Hayatına Yaklaşımı.....	289
6.1. Grev Hakkına Dair Tartışmalar.....	293
6.2. Sendikaların Grev Hakkı İçin Yaptığı Çalışmalar.....	297
6.3. DP Parti Programları.....	304
6.4. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ) Kuruluşu.....	308

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DP VE İŞÇİ SENDİKALARI

1. DP Döneminde Türkiye'de Ücretler.....	328

2. DP Döneminde Yapılan Grevler	343
2.1. Liman Tahmil-Tahliye İşçilerinin Grevleri.....	344
2.2. Tekstil İşçilerinin Grevleri.....	346
2.3. Çimento İşçilerinin Grevleri.....	348
2.4. Fırın İşçilerinin Grevleri.....	349
2.5. İnşaat İşçilerinin Grevleri.....	350
2.6. Belediye İşçilerinin Grevleri.....	351
2.6.1. İzmir Belediyesi Temizlik İşçilerinin Grevleri.....	351
2.6.2. İstanbul İETT İşçilerinin Grevleri.....	352
2.6.3. Karayolları İşçilerinin Grevleri.....	352
2.7. Diğer İşkollarındaki Grevler.....	352
3. DP Döneminde Yapılan Grevlere İlişkin Bir Değerlendirme.....	354
4. DP Döneminde Yapılan Lokavtlar.....	356
4.1. Tütün İşkolunda Yapılan Lokavtlar.....	357
4.2. Dokuma İşkolunda Yapılan Lokavtlar.....	358
4.3. Lastik Sanayi İşkolunda Yapılan Lokavtlar.....	359
4.4. İnşaat İşkolunda Yapılan Lokavtlar.....	359
4.5. Diğer İşkollarında Yapılan Lokavtlar.....	359
5. DP Döneminde Çalışma Hayatına Dair Çıkarılan Kanunlar.....	362
5.1. 1936 İş Kanunu'nun Kapsamının Genişletilmesi.....	362
5.2. İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun.....	363

5.3. Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun (Basın-İş Kanunu).....	370
5.4. Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun.....	373
5.5. Öğle Dinlenmesi Kanunu.....	376
5.6. Deniz İş Kanunu.....	377
5.7. Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun.....	380
5.8. Yıllık Ücretli İzin Kanunu.....	382
6. DP Döneminde İşveren Örgütleri.....	383
7. DP Döneminde Onaylanan ILO Sözleşmeleri.....	386
7.1. 81 No'lu Sanayi ve Ticarete İş Teftişi Sözleşmesi.....	387
7.2. 96 No'lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize).....	388
7.3. 98 No'lu Teşkilatlanma ve Kolektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanması Sözleşmesi.....	388
7.4. 15 No'lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi.....	389
7.5. 58 No'lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize).....	389
8. DP Döneminde Kadın İşçilere Tanınan Haklar.....	390
8.1. Ücretler.....	393
SONUÇ.....	398
KAYNAKÇA.....	405
EKLER.....	433
ÖZGEÇMİŞ.....	435

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: 1870 Senesi İçin Farklı Çalışan Kategorilerinin Senelik Gelirleri (Kuruş Olarak).....	68
Tablo 1.2: 1870 Senesi İçin Evli Bir İşçinin Senelik Harcamaları (Kuruş Olarak).....	69
Tablo 1.3: 1870 Senesi İçin Evli Bir İşçinin Senelik Geliri.....	70
Tablo 1.4: Ereğli Kömür Havzasında Günlük Ortalama Ücretler (Kuruş Olarak)...71	
Tablo 1.5: 1913 Senesi İtibariyle Değişik Bölgelerde Ortalama Günlük İşçi Ücretleri (Kuruş).....	72
Tablo 1.6: Özel Kuruluşlardaki Memur Ücretleri.....	73
Tablo 1.7: İstanbul’da ve Komşu Memleketlerde Perakende Gıda Fiyatları (kg/kş) 1913/1914.....	75
Tablo 1.8: 1913-1914’te Komşu Memleketlere Göre İstanbul’da Gıda Maddelerinin Perakende Fiyat Seviyesi.....	75
Tablo 1.9: Osmanlı Devleti’nde 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre İşçi Sayıları....	76
Tablo 1.10: 1913-1915 Sanayi Sayımı Sonuçlarına Göre 1915’te Erkek, Kadın ve Çocuk İşçilerin Ücretleri (Günlük, kuruş olarak).....	77
Tablo 1.11: 1913 Yılı Mayıs Ayı İtibariyle Tarım İşçisi Gündelikleri (Kuruş olarak).....	78
Tablo 1.12: Osmanlı Devleti’nde 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre Ücretler (Kuruş/Gün).....	78
Tablo 1.13: Osmanlı Devleti’nde 20. Yüzyıl Başlarında Çalışanların Sayısı.....	79
Tablo 1.14: Ortalama Ücretler.....	81
Tablo 1.15: 1921’deki Milli Hudutlar İçinde Bulunan Sanayinin Durumu	85

Tablo 1.16: 1923 Sonunda Türkiye’de İşçi Sayısı.....	88
Tablo 1.17: 1927 Sanayi Sayımına Göre Sanayi Gruplarına Göre Müessese Adedi ve Çalışan Kişi Miktarı.....	90
Tablo 1.18: Sanayi Gruplarına ve Cinsiyete Göre İşçilerin Dağılımı (1927) 14 Yaşın Altı	91
Tablo 1.19: Sanayi Gruplarına ve Cinsiyete Göre İşçilerin Dağılımı (1927) 14 Yaşın Üstü.....	92
Tablo 1.20: İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1927).....	93
Tablo 1.21: 1927 Sanayi Sayımına Göre Müesseselerin Çalışan Kişi Adedine Göre Dağılımı.....	94
Tablo 1.22: İşletmelerin Kuruluş Tarihlerine Göre Dağılımı (1932-1939).....	95
Tablo 1.23: Sanayilere Göre Kadın ve Çocuk İşçi Dağılımı (1935).....	96
Tablo 1.24: İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1935).....	97
Tablo 1.25: İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1945).....	98
Tablo 1.26: Çalışan ve İşsiz Nüfusun Dağılımı (1927-1945).....	98
Tablo 1.27: Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Çalışan İşçi ve Ustabaşı Miktarı (1932-1934).....	118
Tablo 1.28: Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda İşçi ve Ustabaşlarının Cinsiyet İtibariyle Bileşimi (1932-1934).....	119
Tablo 1.29: Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Sanayi Grupları İtibariyle İşçi ve Ustabaşı Miktarı ve Bunların Toplamlardaki Yüzdesi (1932-1934).....	119
Tablo 1.30: 1923-1936 Döneminde Meydana Gelen Grevler.....	134

Tablo 2.1: 1947 Yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu Şubelerine Müracaat Eden ve Yerleştirilenler.....	177
Tablo 2.2: Ücret, Gündelik/Kuruş – Şehir Ortalamaları.....	209
Tablo 2.3: Karşılaştırmalı- İşçi- Memur - Yıllık ücret - Maaş tutarları (Toplam-Yıllık Ödeme-TL).....	209
Tablo 2.4: Türkiye'nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri.....	226
Tablo 3.1: Başlıca Üretim Faktörlerinin Milli Gelirdeki Oransal Payı (1948 Üretim Faktörleri Fiyatlarına Göre).....	288
Tablo 3.2: 1954 Yılında Türk-İş Üyeleri.....	312
Tablo 4.1: Türkiye’de Sendika ve Birliklerin Genel Durumu.....	324
Tablo 4.2: 1948-1958 Yılları Sendikalaşma Durumu.....	325
Tablo 4.3: Sendikalı İşçi ve Sendikalaşma Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı (1951-1960).....	326
Tablo 4.4: 1939-1950 ve 1951-1958 Dönemlerinde Yüksek Hakem Kurulu’na Ulaşan İş İhtilafları ve Sonuçları.....	327
Tablo 4.5: 1939-1950 ve 1951-1958 Dönemlerinde Yüksek Hakem Kurulu’na Ulaşan İş İhtilafları ve Sonuçları.....	328
Tablo 4.6: 1951-1960 Döneminde Asgari Ücret Tespitleri.....	332
Tablo 4.7: 1951-1960 Döneminde İşçi Sigortaları Kurumu’na Tabi Sigortalıların Günlük Gerçek Ücretleri.....	333
Tablo 4.8: 1951-1954 Yılları Ortalama ve Gerçek Ücret Artışları.....	334
Tablo 4.9: 1954-1959 İşkollarına Göre Reel Ücret Artışları.....	334
Tablo 4.10: 1955-1959 Yıllarına Ait Ortalama ve Gerçek Ücret Artışları.....	335

Tablo 4.11: 1950-1960 Döneminde Kamu ve Özel Kesim İşçi Ücretleri Karşılaştırması (Lira/Ay).....	336
Tablo 4.12: 1950-1960 Döneminde İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Ücretler (Kuruş/Ay).....	338
Tablo 4.13: Faaliyet Kolları ve Sektörlere Göre Saat Başına Ortalama İşçi Ücretleri (Kuruş) 1954-1959.....	339
Tablo 4.14: 1951-1960 Yılları Arasında Türkiye’de İşveren Sendika Sayısı.....	385
Tablo 4.15: Türkiye’nin DP Döneminde Onayladığı ILO Sözleşmeleri.....	387
Tablo 4.16: İktisadi Faaliyet Kolları İtibariyle Kadın İşçi Sayısı.....	391
Tablo 4.17: Kadın İşçi Sayısının Son 10 Yıl İçindeki Seyri.....	392
Tablo 4.18: Vilayet İtibariyle Mevcut Kreş ve Emzirme Odası.....	393
Tablo 4.19: İşçi Sigortaları Kurumu Verilerine Göre Cinsler ve Çocuklar Arası Ücret Farklılıkları (Ortalama Günlük Kazanç, 1955-1960).....	397

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1:.....	69
Şekil 1.2:.....	70
Şekil 1.3:.....	71
Şekil 1.4:.....	72
Şekil 1.5:.....	73
Şekil 1.6:.....	77
Şekil 1.7:.....	79
Şekil 1.8:.....	80
Şekil 1.9:.....	81
Şekil 1.10:.....	82
Şekil 2.1:.....	234
Şekil 4.1:.....	355
Şekil 4.2:.....	361

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	:	Adı geçen eser
A.g.m.	:	Adı geçen makale
A.g.t.	:	Adı geçen tez
A.e.	:	Aynı eser
A.y.	:	Aynı yer
ATAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
B.	:	Birleşim
BCA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bs.	:	Basım
bsk.	:	Baskı
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
D.	:	Devir, Dönem
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
İ.	:	İçtima
MMZC	:	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
No.	:	Numara
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
TBMMTD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
v.d.	:	Ve diğerleri
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

I. Sosyal Politika Kavramları

A. Sosyal Politikanın Tarihçesi

Sosyal politika kavramının ortaya çıkışını incelediğimizde, bu kavramın ilk olarak hayırseverlik faaliyetleriyle ilişkili olduğunu görüyoruz. Tarım toplumunun ilk dönemlerinden itibaren yardıma ihtiyaç duyan kesimler için sosyal politika faaliyetleri başlatılmıştır ve komşular gibi yakın çevre ile özellikle dini kurumlar bu faaliyetlerin yayılmasında etkili olmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda ise feodalizmin ortaya çıkışıyla, insanlar kendi topraklarında kiracı haline gelmişler ve ekonomik anlamda büyük zorluklar çekmişlerdir. Bu insanlara ise toprak sahibi olan lordlar yardım etmiştir. İlerleyen dönemde yönetici sınıfı da zorluk içindeki halka yardım etmiştir. Örneğin, başta ekonomideki bozulmalar olmak üzere, salgın hastalıklar, kıtlık, savaş gibi sebeplerden ötürü İngiltere'de 1300'lerin ortasından 1800'lerin ortasına kadar çeşitli "yoksulluk kanunları" çıkartılmıştır.¹

Ancak kavramın tarihçesi daha eskidir. Sosyal politika kavramı öncelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, Almanya'da Prof. Riehl tarafından gündeme getirilmiştir. 1873 senesinde ise yine Almanya'da bir "sosyal politika cemiyeti" kurulmuştur.²

Kurulan bu cemiyet ile sosyal politikanın temellerini atacak pek çok çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalar bununla sınırlı kalmamış, çeşitli reformist hareketler de kendine zemin bulmuştur. Genelde ekonomik anlamdaki aşırı liberalizm ile felsefi anlamdaki aşırı bireysellik ile Marksist ideoloji reddedilmekteydi. Örneğin İngiltere'de 1883 senesinde "İngiliz Sosyalist Derneği" kurulmuştur. Bu dernek Marksist ideolojiye karşıydı ve daha çok kapitalizmin evrim geçirerek, herhangi bir ihtilal olmadan sosyalizme dönüşeceğine inanıyordu. Buna ek olarak sınıf mücadelesi düşüncesine de karşı durarak, işçilerin kapitalist sistemde iyi durumda olduğunu ifade ediyorlardı. Fransa'da ise "Sosyal Hristiyanlık" adlı fıkırsel

¹ Halis Yunus Ersöz, "Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:LIII, S:2, 2003, s.122-123.

² Orhan Tuna, Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyaset*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s.21.

sistemde fabrika işçilerinin çalışma koşullarına dikkat çekiliyor, 8 yaşından itibaren gerek madenlerde gerekse diğer sanayi kollarında çalışmakta olan çocukların müşkül durumda oldukları vurgulanıyordu. Ancak şüphesiz ki sosyal politika alanındaki asıl çalışmalar, 1911 senesinde Alman bilim adamı Otto v. Zwiedineck-Südenhorst tarafından yapılmıştır. “Sosyal Siyaset” adlı eseriyle bu alandaki ana hususlar belirlenmiştir.³

Ülkemizde ise sosyal politika kavramından ilk olarak 1916-1917 senelerinde, Ziya Gökalp tarafından “Yeni Mecmua” dergisinde bahsedilmiştir. Gökalp, “Siyaset-i İçtimaiye” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Sonrasında ise bu ifade “Basiret-i İçtimaiye” şeklini almıştır. 1933-1934 döneminde ise, üniversite reformu dolayısıyla ülkemize gelmiş olan Alman profesörlerden Gerhard Kessler bu terimi bir bilim dalı haline getirmiştir.⁴

B. Sosyal Politikanın Tanımı

1. Dar Anlamda Sosyal Politika

Sosyal politika en dar anlamıyla işçi sınıfına ve onun en temel sorunlarına ilişkin bir politikadır. Yani emek ile sermaye arasındaki ilişkinin bozulmaya yüz tuttuğu endüstri toplumlarında ortaya çıkar ve asıl hedefi de bu ilişkileri optimum seviyede tutmaktır. Sosyal politika, en temel anlamda, sosyal barış, kalkınma ve refahı sağlamak amacıyla toplumsal sınıflar arasındaki sosyal ve ekonomik dengesizlikleri ortadan kaldırmak için yapılan çalışmalardır.⁵ Bu bağlamda, sosyal politika dar anlamıyla; ekonomik açıdan emeğini ortaya koyan bağımlı insanların sömürölmelerini önlemek ve onları sermayenin gücüne karşı korumak için devletin aldığı birtakım önlemlerdir. Ayrıca emeğin istismar edilmesine karşı, emeğini ortaya koyanların birtakım hak ve özgürlüklerinin sermayeye karşı korunmasıdır. Bunlar en başta sendikal hak ve özgürlükler, grev ve toplu pazarlık yapma hakkıdır. Eğer sosyal politika, devletin faaliyetlerini sadece belli bir zümreye yönelik sunuyorsa bu da dar

³ Tuna, Yalçıntaş, **a.e.**, s.24-25.

⁴ Tuna, Yalçıntaş, **a.e.**, s.25-26.

⁵ Recep Seymen, “Sosyal Siyaset”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:III, 3 C., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.88.

anlamalı bir sosyal politikadır.⁶ Ancak kuşkusuz esas olan sınıflar arası çatışmalara yol açmadan denge unsurunu göz önünde tutarak eşitsizlikleri gidermektir.

Bu bağlamda sosyal politikadan bahsetmek için kapitalist bir sistemin de olması gerekmektedir. Yani müteşebbisler, müstahdemler ve işçiler şeklinde bir üçlü sacayağından söz edersek, bu üç kapitalist sınıfın birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek için sosyal politikaya ihtiyaç vardır, diyebiliriz. Bu noktadan hareketle devlet yardımları, bireyler arası yardımlar ve bağımsız teşekküller tarafından yapılan yardımlar bu sistemin başlıca unsurlarıdır.⁷

2. Geniş Anlamda Sosyal Politika

Sosyal politika tanımı içinde pek çok unsuru barındırır. Geniş anlamda sosyal politika ise, devlet tarafından sağlanan, temeli demokrasi ve hukuk kurallarına dayanan, sosyal eşitlik, sosyal vatandaşlık ve sosyal adalet ilkelerinden sapması söz konusu olmayan, başta da işçiler olmak üzere toplumun tüm sınıflarını kapsayan bir politikadır. Bu ilkeleri sağlayamayan bir sosyal politika, esas olarak sosyal yardım ve hizmetler kısır döngüsünden kurtulamaz.⁸ Yani, geniş anlamda sosyal politika toplumdaki bütün sosyal sınıfların sorunlarına çözüm arayan, bütün sosyal sahaları içerisine alan, çözüm odaklı faaliyetlerin bütünüdür. Bu faaliyetler bağlamında geniş anlamda sosyal politika; sosyal barış ve refahın sağlamasını hedefler, mevcut ekonomik sistem sebebiyle toplumun çeşitli tabakalarında görülen, başta sosyal adaletsizlik olmak üzere çeşitli sorunları ortadan kaldırmaya çalışır ve asıl amaç olarak da refah temelli bir toplum inşa etmeyi benimser. Bunu yaparken de faaliyetlerini yürütmek için kanunlardan faydalanır.⁹ Bu bağlamda toplumdaki sosyal sorunların görünür kılınmasına yönelik uygulamaların genel itibarıyla, demokrasi ilkesinin gelişimi ve evrimi, demokratik olarak seçme ve seçilme hakkının gözetilmesi ile işçi sınıfının hak mücadelesi ile ilgili olduğunu söylemek yanlış

⁶ Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.15.

⁷ Gerhard Kessler, **İçtimai Siyaset**, Çev. Orhan Tuna, İstanbul, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1945, s.56.

⁸ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, 2.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s.28.

⁹ Süleyman Dal, "Sosyal Politikanın Dönüşümünü Küreselleşme Üzerinden Anlamak", **Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi (UBSBİD)**, C:I, S:1, 2017, s.6.

olmayacaktır. İşte tam da bu noktada söz konusu sürecin, refah devleti kavramından ayrı olmamak suretiyle tezahür ettiğini ve kurumsal bir kimlik kazandığını görüyoruz.¹⁰

Buna ek olarak, sosyal politika, kadın ve çocuklar için daha farklı düzenlemelere sahiptir. Çünkü kadınlar ve çocuklar daha farklı ihtiyaçlara sahip olup, daha farklı şekillerde korunmaya muhtaçtırlar. Aslında toplumun her farklı kesimine uygun sosyal politika düzenlemeleri mevcuttur. Buna kadınlar ve çocuklar dışında, yaşlılar ile engellileri örnek olarak verebiliriz. Zamanla demokrasi süreci ilerledikçe, devletin sosyal politika üzerindeki etkinliği de bir nebze azalmış olmakla beraber, niteliksel anlamda da değişimler gözlenmiş ve bireysel hak ve özgürlükle ön plana alınarak ilerleme kaydedilmiştir. Bu bağlamda günümüzdeki sosyal politika anlayışının toplumun tüm kesimleri arasında barış ve uyumun sağlanması olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca bir başka yaklaşım ile, sosyal politikanın kapitalizmin esas noktalarını değiştirmeye ve dönüştürmeye yönelik çalışmalar ve önlemler bütünü olduğu söylenebilir.¹¹

C. Uluslararası Sosyal Politika

Uluslararası sosyal politika tanım itibariyle; gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda korunmaya ihtiyaç duyan insanları ve toplulukları korumak, küreselleşmenin ve mevcut ekonomik koşulların bir getirisi olan ve uluslararası huzur ve güvenliği tehlikeye atacak sosyal adaletsizliğin etkilerini yok etmek için sosyal politikanın ve bu kavrama ait kurumların bölgesel, ulusal ve uluslararası bağlamlarda gerçekleştirdiği faaliyetler ile bu faaliyetlerin gerek uygulanmasını gerekse denetlenmesini inceleyen bir disiplindir.¹²

¹⁰ Koray, “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak”, **Çalışma ve Toplum**, C:IV, S:15, 2007, s.28.

¹¹ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, Ed. Asena Günel, 7.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.13.

¹² Zeki Erdut, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, 2.bs., İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 2003, s.38.

Uluslararası sosyal politika çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Uluslararası sosyal politikanın en önemli unsurunun, özellikle çalışan kesim için, içerisinde güvenlik, huzur ve eşitlik gibi kavramları barındıran sosyal adalet olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda asıl önemli noktanın, ekonomik kalkınma ve gelişme olması hedeflenirken, aynı zamanda herkes için eşit çalışma koşullarının sağlanması olduğunu görüyoruz. Buna istinaden, Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO) belirleyici bir noktadadır. Zira bu örgüt endüstri toplumlarında rastlanan sosyal ve ekonomik temelli sorunların çözümleyicisi niteliğindedir.¹³ Bunun dışında devlet örgütüne de çeşitli görevler düşmektedir. Örneğin kurallar, denetleme ve yaptırım uygulama mekanizması ile tarafların taleplerini dile getirebilmeleri için bir düzen içinde yer alan temsil ve uyum ilkeleri ilk akla gelenlerdir. Bu noktada ekonomik kalkınma hedeflenirken toplumsal huzur ve barış da göz ardı edilemez.

D. Sosyal Politikanın Sınırları

Sosyal politika şüphesiz ki sınırsız bir anlayışa ve sınırsız bir uygulama alanına sahip değildir. Sosyal politikanın sınırlarını belirleyen unsurların başında devletin sahip olduğu imkânlar ile toplumun yapısı ve dönemin koşulları gelir.

Burada ortaya çıkan sınırlardan biri, mekânsal sınırlardır. Buna göre sosyal hukukun ve onun getirdiği kural ve uygulamaların, kendine yaşama alanı bulduğu devletin sınırları dâhilinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yani mevcut devlet sınırları dâhilinde sosyal yardımlar yapılabilir.¹⁴ Bu yardımlar, devletin kendi vatandaşlarını kapsayacak şekilde yapılmaktadır.

Bir diğer sınır, ekonomik sınırdır. Devlet adamları ve müteşebbisler genel olarak sosyal politikanın ve bunun getirdiği sosyal yardımların bedelinin yüksek olduğundan ve bütçeye yaptığı ekonomik külfetten şikayetçi olabilirler. Ancak, aslında sosyal politikanın ekonomik anlamdaki faydaları daha büyüktür.

¹³ Erdut, **a.e.**, s.39.

¹⁴ Kessler, **a.g.e.**, s.196.

II. Sosyal Devlet

A. Sosyal Devletin Tarihçesi

Sosyal devlet kavramının tarihçesine kısaca baktığımızda, bu kavramın ilk olarak ortaya çıkışının aslında insanlık tarihinin temeline dayandığını görüyoruz. Zira insanlığın ilk dönemlerinden itibaren gerek aile gerekse çevre (komşuluk veya arkadaşlık ilişkileri bağlamında) bir yardımlaşma ve dayanışma mekanizması söz konusudur. Örneğin Mısır’da milattan önce 2200-1800 tarihleri arasında ruhani sınıf, ki devlet yönetiminde etkin bir sınıftı, başta dul ve yetimler olmak üzere, yardıma muhtaç kesimlerin yardıma erişiminin ve bakımının daha varlıklı toplum kesimlerince üstlenmesini sağlamaya çalışıyordu. Bu da bir nevi kamu hizmeti sayılmaktaydı. İlerleyen tarihlerde ise, günümüzdeki sosyal devlet anlayışına en yakın uygulamanın İngiltere’de Kraliçe I. Elizabeth tarafından 1601 senesinde çıkarılmış olan bir “yoksulluk kanunu” olduğunu görüyoruz.¹⁵ Çıkarılan bu kanun sadece İngiltere’de değil, Amerika’daki kolonilerde de yürürlüğe girmiştir. Ancak bu kanun yoksulluk sorununa çözüm getirmekten ziyade, toplumun üst sınıflarının dilencilik ve dilencilerden duymuş olduğu huzursuzluğu gidermeye yönelikti.¹⁶

1840’lı ve 1850’li senelerin içinde sermayenin gelirlerinin artış göstermiş olduğunu ancak emek gelirlerinin aynı ölçüde artmadığını görüyoruz. 1880’lerden itibaren de endüstrileşme sürecinin çalışan kesimin hayat standartını yükseltmediğini söyleyebiliriz. Daha sonra 19. yüzyılın son dönemlerinde yeni bir ekonomik zihniyet kendine yer bulmuştur. Böylelikle, yeni bir sosyal devlet yaklaşımı doğmuş olacaktır ki, bu yeni yaklaşımda sosyalist ve liberal izler vardır. Yani çalışan kesim bilinçlenmiş ve siyasi bir amaç uğruna hareket etmeye başlamıştır. Bu siyasi hareketlilik de sosyal devletin temellerinin atılmasında bir nevi itici güç olmuştur. Bu bağlamda sosyal devlet kavramının ilk örneğine Almanya’da rastlıyoruz. Almanya 1871’de iş kazası sigortası ile 1883’te sağlık sigortası kanunlarını çıkarmış ve

¹⁵ İrfan Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C:VIII, S:3, 2013, s.279.

¹⁶ Ersöz, *a.g.m.*, s.123.

1889’da ise emekli maaşı uygulamasına geçmiştir. İngiltere’de ise benzer uygulamaların başlaması için 1900’lü yıllar beklenenecektir.¹⁷

B. Sosyal Devletin Tanımı

Sosyal devlet kavramı, tanım itibariyle sosyal refahın en ideal seviyeye getirilmesi için devletin ekonomiye etken bir şekilde müdahale etmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Bu kavram aslında mevcut ekonomik koşulların verdiği zararı minimum düzeye indirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda sosyal devlet kavramının müdahaleci, girişimci ve düzenleyici olduğundan bahsedilebilir. İşte bu sebepten ötürü de işsizlik de sosyal devletin mücadele ettiği bir konudur.¹⁸ Yani burada ekonomiye ve sosyal adalete bir müdahale karşımıza çıkmaktadır ki asıl amaçlanan durum, bireylerin insan onuruna yakışır bir biçimde yaşamasıdır. Bu da ancak devlet müdahalesi ile ortaya çıkan sosyal devlet kavramı ile gerçekleşir. Şüphesiz ki bu, en temel hak ve özgürlüklerdendir. Ayrıca bir diğer hedef de toplumsal barışı ve dengeyi sağlayabilmektir.

Sosyal devletin öne çıkan özelliklerine baktığımızda, karşımıza ilk olarak mevcut ekonomik sistemdeki maddi imkânlardan yararlanmayan kimselerin, çalışma veya yoksulluk durumları göz önüne alınmadan, minimum bir kazanca sahip olmalarının gerekliliği çıkmaktadır. Hemen ardından toplumun her ferdi için eşit düzeyde sosyal yardım ve yüksek hayat standartının sağlanmış olması gelmektedir. Örneğin sağlık, barınma, eğitim gibi alanlarda eşitlik ilkesine sadık kalınmalıdır. Son olarak da hem bireyi hem de toplumu etkileyen işsizlik, hastalık, kaza, yaşlılık gibi hallerde sosyal yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁹

Bunun dışında “pasif sosyal politikalar” olarak adlandırabileceğimiz bir sosyal politika çeşidi de vardır. Pasif sosyal politikalarda, öncelikle işsiz olan ve muhtaçlık çeken kimselerin içinde bulunduğu durumu düzeltmek hedeflenmektedir.

¹⁷ M. Kemal Aydın, Eyüp Ensar Çakmak, “Sosyal Devletin Temelleri” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:I, 2017 Yaz, s.10.

¹⁸ Serdar Yay, “Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet” **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:III, S:9, Kış 2014, s.148.

¹⁹ Ali Tarık Gümüş, “Küreselleşme ve Sosyal Devlet” **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C:XVIII, S:1, 2010, s.90.

Bu bağlamda “pasif istihdam politikası” olarak adlandırılan yaklaşımda eksik istihdam azaltılır. Yani kendi çalışma alanından iş bulamayanlar pasif istihdam politikalarından yararlanmak suretiyle kendi alanları dışında çalışma eğiliminde olmazlar. Bu da eksik istihdam kavramının unsurlarından biri olan alan dışı işlerde çalışma eğilimini asgari düzeye indirgemektedir. Ayrıca işsizlik yardımı ve işsizlik sigortası ile kıdem ve ihbar tazminatları gibi çeşitli sosyal yardımlarla da çalışma hayatına katılmış ve sonrasında çalışma hayatından ayrılmış kimselerin hayatını idame ettirmesi sağlanmaktadır.²⁰ Tüm bu yardımlara baktığımızda, pasif sosyal politikanın insanlar için direkt bir çözüm sunmaktan ziyade, insanların sorunlarına dolaylı yoldan cevap verdiğini söyleyebiliriz.

C. Refah Devleti

Refah devleti kavramı tanım itibariyle sosyal refahı sağlamak amacıyla devletin ekonomiye müdahalede bulunmasıdır. Bu bağlamda refah devleti anlayışının bazı ilkelerinden söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki çeşitli ekonomik faaliyetlerin sosyal refahın sağlanması için düzenlenmesidir. İkincisi toplumun her bir ferдинin temel ihtiyaçları eğer mevcut ekonomik sistem içerisinde karşılanamazsa bunun devlet eliyle gerçekleştirilmesidir. Üçüncü ve son ilke ise, toplumdaki tüm fertler için kanuni düzenlemeler içerisinde bir eşitlik sağlanmasıdır. Bu düzlemde sosyal refah devletinin başlıca görevlerinin, başta sağlık ve eğitim olmak üzere, sosyal güvenlik ve istihdam gibi temel hak ve özgürlüklerin sağlamak olduğu söylenebilir.²¹

Refah devleti kavramı ilk olarak Fransızca ’da II. İmparatorluk döneminde ortaya çıkmıştır. Devletin yetkilerinin ve yaptırım gücünün artmasını istemeyen ancak aşırı uçlarda bir bireycilik fikrinin karşısında duran liberal düşünürler tarafından savunulmuştur. Ancak bu kavramın günümüzdeki anlamına kavuşması ise 1929 senesindeki Dünya Ekonomik Buhranından sonra oluşturulan “devletçi” politikalar aracılığıyla mümkün hale gelmiştir. Bu kavramın tarihsel süreçte izlediği

²⁰ Kenan Ören, “Türkiye’nin Kümülatif Olarak Artan Sosyal Devlet Niteliği” **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C:III, S:5, 2014, s.53.

²¹ Ramazan Gökbuнар, Birol Kovancılar, “Sosyal Refah Devleti ve Değişim”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:III, S:3, 1998, s.252.

gelişime bakarsak, 1880’li dönemler öncesi, Sanayi Devrimi gerçekleşmeden önce paternalist bir anlayış ile mevcut sorunların çözümünde başta aileler ve gönüllü kuruluşlar olmak üzere, hayırseverlik amacıyla faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşlar ile bireysel olarak sorumluluk bilincine sahip işverenlerin ve devletin gelir aktarımının söz konusu olduğu görülmektedir. Sonrasında ise, 1880-1945 seneleri aralığında gerçekleşen sanayileşme döneminde, çalışanların finansmanına mecburi bir şekilde katıldıkları sosyal sigorta kurumlarının koruması altında olduğunu görüyoruz. Üçüncü olarak 1945-1975 dönemine baktığımızda ise, bu dönemin, refah devletinin en iyi ve gelişmiş dönemi olduğunu görüyoruz. Özellikle bu dönemde sosyal sigortaların dışında refah devleti anlayışının bir getirisi olan çeşitli kurumların kapsamının genişlediğini, bunun dışında başta gelirin sürekliliği ve hayat standartlarının yükseldiğini ayrıca bunların sürekliliği sağlamanın da ana hedef olduğunu söyleyebiliriz. 1975 senesinden sonra ise “refah devletinin kriz dönemi” olarak da nitelendirilebilir. Bu dönemde, sosyal refah devlet anlayışının tekrar yapılandırılmaya dair çözümlerin üretilmeye başlanmıştır.²²

III. Diğer Kavramlar

A. Sosyal Yardım

Sosyal yardım kavramının günümüzdeki anlamından bahsedildiğinde, öncelikle bu kavramın Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz. Sanayi Devrimi’nin bir parçası olan küreselleşme ile ekonomik sistemler de değişime uğramış, bu durum da sosyal yardım kavramına daha çok anlam yüklemiştir. Özellikle işsizlik oranının artması, genç nüfusun artış hızının azalması, aile yapısındaki değişimler ve dönemsel olarak ortaya çıkan ekonomik kriz gibi durumlar söz konusu olduğunda, sosyal yardım konusu daha çok ön plana çıkmaktadır. Ancak sosyal yardım kavramı da zaman içinde değişim göstermiştir. Örneğin 1990’lı yıllardan itibaren sosyal yardımlar genel olarak her kesime koşulsuz olarak değil, belli ilkeler gözetilerek uygulanmaya başlanmıştır. Yine yüksek işsizlik oranı ve

²² Zafer Durdu, “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S:22, Bahar 2009, s.42-43.

ekonomik kriz veya durgunluk dönemi gibi hususlar gündeme geldiğinde sosyal yardımları gerçekleştirmek daha zor hale gelmiştir.²³

Genel itibariyle baktığımızda, gelişmiş refah devletlerinde sosyal yardımlar geniş anlamda ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Geniş anlamda sosyal yardımlar, ihtiyaç veya gelir testleri yapılmak şartıyla hizmet veya nakit para yardımı şeklinde gerçekleştirilen yardımlardır. Dar anlamda sosyal yardımlarda ise gelişmiş refah devletlerinin genelinde ihtiyaç duyan herkese veya ihtiyaç duyanlar arasından seçilmiş olan belli gruplara yönelik asgari düzeyde bir gelir desteği sağlanmaktadır.²⁴

Bu bağlamda işletmeler için dar anlamdaki sosyal yardımlara ek olarak işletmede çalışanlar için gerçek ücretler de dahil edilecek şekilde, yapılan tüm harcamaları da kapsayan hesap planları uygulanmaktadır. Asıl nokta, sosyal harcama kavramını sadece sosyal yardımlarla sınırlamadan, işletmede kullanılan insan gücü için yapılmakta olan tüm harcamaları kapsayacak şekilde gerçekleştirmektir. Burada sosyal yardımlar zorunlu ve gönüllü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gönüllü sosyal yardımlara ek sosyal yardımlar da denilmektedir. Zorunlu sosyal yardımlarda ise işletme, devletin sosyal politikası, yani bu amaca yönelik çıkarılmış olan kanunlar ile toplu iş sözleşmelerinin yürütücüsü ve uygulayıcısı durumundadır.²⁵

Her durumda yapılması gereken yardımlar kanunlarla veya toplu sözleşmeler aracılığıyla belirlenmiştir. İşletmenin serbest olarak alacağı kararlara bağlı değildir. Zorunlu sosyal yardımlara örnek olarak sosyal sigorta işveren primleri, toplu sözleşmelerle veya kanunlarla belirlenen izin ve tatil ücretleri, aile ve çocuk yardımları gibi diğer maddi faydalar verilebilir. Ayrıca işletmede çalışanlara örf ve âdet veya değişmeyen şekilde bazı alışkanlıklar ve kurallar aracılığıyla sağlanan faydalar da zorunlu sosyal yardımlar olarak nitelendirilmektedir.²⁶

²³ Hakan Ay, Recep Akan, “Tarihsel Süreçte Sosyal Yardımların Gelişimi” **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C:VI, S:18, Kış 2017, s.794.

²⁴ Şenay Gökbayrak, “Değişen Refah Devletleri ve Sosyal Yardımlar”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:VII, S:1, 2017, s.75.

²⁵ Sait Dilik, “Sosyal Yardımlar: İki Anlamalı Bir Terim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:XXXV, S:1, 1980, s.56.

²⁶ Dilik, **a.e.**, s.56-57.

Gönüllü sosyal yardımlar da genel itibariyle hukuki bir yükümlülük esasını taşır. Ancak bu yardımlar daha çok işletmenin kendi serbest kararlarına dayanmakta ve işletme, işletmede çalışmakta olanlara karşı kendi isteğiyle hukuki bir yükümlülük üstlenmektedir.²⁷ Gönüllü nitelikteki sosyal yardımlar içerisinde bir alt başlığı işletme koşulları sebebiyle ortaya çıkan sosyal harcamalar oluşturmaktadır. Aslında bu sosyal harcamalar işletme için bir nevi ekonomik bir zorunluluk teşkil etmektedir. Buna örnek olarak, işletmede genel sağlık tesislerinin kurulması ve çalışanların mesleki eğitimleri, iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı kanuni zorunluluklar haricinde ek önlemlerin alınması, çalışanlar başka bir yere gönderileceği zaman yol ve taşınma masraflarının karşılanması gibi harcamalar verilebilir.²⁸

B. Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik tanım itibariyle, bir dizi kamusal önlem aracılığıyla, herkesin başına gelebilecek durumlar olan doğum, hastalık, yaşlılık, ölüm, işsizlik, iş kazası, iş göremezlik gibi sebeplerle ortaya çıkabilecek ekonomik ve sosyal boyutlu olumsuz durumlara karşı toplumun kendini korumasıdır. Ortaya çıkan bu durumlar sebebiyle kişilerin kazançlarında bir azalma ve kayıplarında veya giderlerinde bir artış söz konusu olabilmektedir. Bu olumsuz durumlara yol açan sebepler haliyle çalışma gücü üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Örneğin başta hastalık olmak üzere, sakatlık veya yaşlılık gibi fiziksel durumlar bunlardandır. Bu unsurlara ek olarak işsizlik de bireyi engelleyici bir durumdur zira işsizlik çalışma gücünden faydalanılmasının önünde bir engeldir.²⁹ Bu tanımları genişletecek olursak, sosyal güvenlik, belirli sosyal risk faktörlerinin ekonomik sonuçlarına karşı kişinin maddi ve manevi anlamda korunması ve yine bu alanlarda güvenliğinin sağlanmasıdır diyebiliriz. Bu bağlamda kapsayıcı olan sosyal politikalar, sosyal açıdan dar gelirli ve/veya daha güçsüz grupların yaşam standartlarını olumlu yönde geliştirmeyi hedefler. Sosyal güvenlik ise dolaylı da olsa bu hedefi de bünyesinde bulundurmaktadır ancak ana hedef,

²⁷ Dilik, **a.e.**, s.57.

²⁸ Dilik, **a.e.**, s.58.

²⁹ Cemal Hüseyin Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, C:LVII, S:2, 2004, s.89.

kişinin elde ettiği yaşam standardını korumak ve sürdürmektir.³⁰ Bir başka tanımıyla sosyal güvenlik; bir ülkedeki insanların hem şimdiki durumunu hem de gelecekteki durumunu güvence altına almaya çalışan ve bunun için kurulmuş olan öğelerin birbiri ile ahenkli ve uyumlu bir biçimde işbirliği yapmasıdır. Yani sosyal güvenlik herhangi bir fizyolojik, ekonomik, sosyal veya mesleki riskten dolayı kazancı geçici veya devamlı olarak kesilen bireylerin yaşama ve geçinme ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu bağlamda sosyal güvenlik öncelikle bireylerin kazanç devamlılığını sağlamayı hedefler, diyebiliriz.³¹

Sosyal güvenliğin tarihçesine baktığımızda, 1929 senesindeki ekonomik bunalım ciddi ve büyük bir işsizlik sorununa yol açtığını ve bu sebeple özellikle Amerika’da kitlelerin açlık ve çeşitli sosyal riskler ile karşılaştığını ve çözüm olarak da 1932 senesinde dönemin devlet başkanı Roosevelt tarafından bir “refah devleti doktrini” oluşturulduğunu görüyoruz. Roosevelt, ekonomik krizin sebep olduğu tüm sorunları ortadan kaldırmak ve bir refah devleti tesis edebilmek adına 16 Haziran 1933 tarihinde “Ulusal Endüstri Düzeltme Kampı” ile 14 Ağustos 1935 tarihinde “Sosyal Güvenlik Kanunu” çıkartarak sosyal güvenlik kavramının oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlerleyen dönemlerde, 1941 senesinde İngiltere’de Lord Beveridge öncülüğünde bir bakanlıklar arası komisyon toplanmış ve çeşitli sosyal risk faktörlerinin azaltılması ve/veya tamamen giderilmesi için “Beveridge Planı” hazırlanmıştır. Bu plana göre, toplumdaki her ferdin devlet tarafından asgari bir gelir elde etmesi ve yine toplumdaki sosyo-ekonomik eşitliği tesis etmek suretiyle sosyal barışı sağlamak hedeflenmiştir. Ancak gelişmeler bununla da sınırlı kalmamış, 12 Ağustos 1941 tarihinde Churchill ve Roosevelt tarafından imzalanmış olan “Atlantik Beyannamesi’nde de sosyal güvenlik kavramına yer verilmiştir. Böylelikle II. Dünya Savaşı’ndan dolayı ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunların çözümü için ILO 10 Mayıs 1944 tarihinde Philadelphia’da yaptığı toplantısında sosyal güvenlik kavramının uygulanması için birtakım tavsiye kararlarına imza atmıştır. Ancak en büyük adım şüphesiz ki, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel

³⁰ Sait Dilik, “Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: XXXV, S:1, 1980, s.77

³¹ Talas, **Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi**, 7.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s.398.

Kurulu'nun kabul ettiği “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde sosyal güvenlik ilkelerinin kendine yer bulmuş olması ve uluslararası bir kimlik kazanmış olmasıdır.³²

C. Sosyal Adalet

Sosyal adalet kavramı tanım itibariyle, tüm nimet ve külfetlerin toplumun her bir bireyine eşit ve adil bir biçimde paylaştırılmasıdır. Yani, toplumun her kesiminden bireyin hak ve özgürlükler anlamında da yine eşit bir dağılım bulunduğu dair bir inancının olmasıdır. Hayatın her alanında yer alan adalet kavramının en büyük eşlikçisi de şüphesiz ki eşitlik ilkesidir. Toplumsal eşitlik her şeyden önce siyasi anlamda eşit olmakla başlar. Toplumdaki bireylerin statüleri, kültürel farklılıkları, ırkları, dini inançları gibi değerlerinin farklılık teşkil etmesi bağlamında bu farklılıklar hiçbir şekilde ne siyasi ne de sosyolojik anlamda dengeyi bozmamalı, eşitlik ilkesine aykırı hareket edilmesine sebep olmamalıdır. Özellikle siyasi eşitlik söz konusu olduğunda, toplum her kesiminin eşit oranda görüş ve isteklerini ifade edebilmesi başta gelmektedir. Bu bağlamda her bir birey kanunlar önünde eşit olmalıdır.³³

Bu bağlamda, sosyal adalet kavramı, öncelikle devlet oluşumundan başlayarak, daha sonra hukuki ve ekonomik yapıya kadar tüm alanları kapsayan bir kavramdır. Yine sosyal adalet kavramı, en başta insanların temel hak ve özgürlüklerini, demokratik yönetim şeklini veya dini inançlarını gözeterek, bölgesel kalkınma ve gelişme konusundaki değişimler ile gelir dağılımındaki uçurumları ortadan kaldırmayı hedefleyen bir hukuki çabadır.³⁴

Farklı bir yönüyle, bir başka tabirle sosyal adalet kavramı, her birey için bireysel haklar ve toplumsal haklar şeklinde iki yönlü bir anlama sahiptir. Yani aslında sosyal adalet; sağlık, sosyal hizmetler, eğitim ve kanuni hak ve özgürlükler

³² Abdurrahman Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:I, S:1, 2012, s.42-43.

³³ Onur Sunal, “Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXVI, No:3, 2011, s.286.

³⁴ Mehmet Çakır, "Geçmişten Günümüze ‘Sosyal Adalet’, **International Journal of Social Sciences and Education Research**, C:III, S:2, 2017, s.564.

konusunda din, dil, ırk gibi herhangi bir sosyal sınıflandırma ile ilgili eşitsizlikleri azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmak için gerçek bir yaptırım gücüdür. Sosyal adaletin olmadığı bir ortamda hem bireysel hem de toplumsal bir huzursuzluk ve adaletsizlik meydana gelmektedir. Bireysel adaletsizliğin çözümü daha kolaydır zira bu durum mikro ölçekte bir sorundur. Ancak toplumsal bağlamda bir sosyal adaletsizlik makro ölçeklidir ve çözümü de daha karmaşık bir süreci gerektirir. Bu süreçte çeşitli unsurlar rol oynamaktadır. Ancak toplumsal gelenekler, kanunlar, çeşitli kurumlar ve uygun görülen çeşitli politikalar sosyal adaletsizliği beraberinde getirebilmektedir. Ortaya çıkan sonuç ise sosyal adalet kavramının, toplumun her bireyi için aynı düzlemde, eşit ölçüde iyi olanı ortaya çıkarmasıdır. Bu da toplumun her bireyi için, en başta toplumsal hayatta fırsat ya da kaynaklara erişimin eşit olmasından geçer.³⁵

Ç. İşsizlik

Bu kavramı birey ve toplum açısından iki şekilde tanımlamak gerekmektedir. Bireysel açıdan işsizlik çalışmaya psikolojik ve fizyolojik anlamda hazır bulunduğu halde ve çalışma isteğine rağmen, herhangi bir işe sahip olunmamasıdır. Yani birey bedensel olarak sağlıklı değilse ve çalışmıyorsa bu işsizlik sayılmaz. Ayrıca çalışmak istemeyen, kendi hür iradesiyle çalışmayan bireyler de işsiz sayılmamaktadır. Son olarak birey çalışmaya hazır olmalıdır, kendisine bir iş teklif edildiğinde bu işi kabul edecek yeterlikte olmalıdır. Toplumsal açıdan işsizlik ise üretim kaynaklarının boşa harcanması demektir. Bu bağlamda işgücünün milli bir üretim kaynağı olduğu söylenebilir. Eğer bu kaynak üretim dışında kalırsa, toplumsal anlamda bir boşa harcama durumu söz konusu olur.³⁶

İşsizliğin türlerine bakacak olursak, karşımıza üç ana tür işsizlik çıkar. Bunlardan ilki “açık işsizlik”tir. Açık işsizlikte çalışma gücü ve isteği vardır ancak cari ücret seviyesinde iş arandığı halde bulunamaz. İkincisi “gizli işsizlik”tir, bu işsizlik türünde de bireylerin çalışıyor görüldüğü halde, iradesiyle veya iradesi

³⁵ Filiz Yıldırım, “Üniversite Gençliği ‘Sosyal Adalet’ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkelerinin Sosyal Adalet Algısı Üzerindeki Etkisi”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, C:VII, S:25, Yıl:12, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, s.114

³⁶ Talas, **İçtimai İktisat**, 2.bs., Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1961, s.492.

dışında normal kapasitesinin altında çalışması veya düşük verimle çalışması durumu ifade edilmektedir. Son olarak “sürekli durgunluk” durumunda ise bir ekonominin belli oranda büyümesi neticesinde karşılaşması muhtemel ekonomik durgunluk durumu ile bu durumun yol açacağı işsizlik belirtilir.³⁷

Bunlar dışında da farklı işsizlik türleri mevcuttur. Bunlardan biri olan “friksiyonel işsizlik” daha iyi çalışma koşulları ve daha yüksek ücret için işçilerin meslek ve mekân değiştirmesini ifade eder. Zira başka bir iş için mevcut işinden veya çalıştığı yerden ayrılan bireyler belli bir süre için işsiz kalır. Bir diğer işsizlik türü olan “konjonktürel işsizlik” ise ekonomik buhran dönemlerinde emek faktörünün üreticiler tarafından yeterli biçimde istihdam edilememesiyle veya üreticilerin yatırımlarını artırması neticesinde mal ve hizmet arzının talepten daha yüksek olması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu işsizlik türüne ek olarak, “mevsimlik işsizlik” de vardır ki bu işsizlik türünde, mevsim koşullarına bağlı olarak gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin, gerçekleştirildikleri mevsim dışında, işsizlikle karşı karşıya kalması durumu ifade edilmiştir. Bunun dışında “yapısal/strüktürel işsizlik” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu işsizlik türünde, ülkenin ekonomik yapısında veya toplam talebin içeriğinde bazı değişimler görüldüğünde işsizlik sorunu ortaya çıkar. Bunda ekonomik sorunlar da etkili olabilir. Bir sektör tarafından üretilen mal ve hizmetlere talep azaldığında bu sektörde çalışanlar işsiz kalmaya başlar. Son olarak “teknolojik işsizlik” kavramından bahsetmek gerekmektedir. Bu işsizlik türünde ise üretim sürecinde emek faktörü yerine makine faktörünün ön plana çıktığını görüyoruz. Üretim sürecindeki makineleşme, bazı işçilerin işsiz kalmasına sebep olmaktadır.³⁸

D. Grev

Öncelikle grevin tanımını yapalım. Grev, bağımlı olarak çalışan kesimin, başta işveren olmak üzere, işveren konumunda bulunan gerek kurumlardan gerekse siyasi otoriteden, talep ettikleri haklar için üretimi durdurmak suretiyle işi bırakmalarıdır.³⁹ Grevin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepleri “ekonomik ve sosyal

³⁷ Sabahattin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, 10.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s.170.

³⁸ Tefvik Pekin, **Makro Ekonomi**, 2.bs., İzmir, Zeus Kitabevi, 2007, s.105-108.

³⁹ Şebnem Gökçeoğlu Balcı, “Grev”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:I, 3 C., Ankara, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, 1996, s.488.

sebepler” ile “siyasi sebepler” şeklinde iki ana başlık altında inceleyebiliriz. Öncelikle ekonomik ve sosyal sebepleri ele alalım. Grevler genel itibariyle işçilerin sahip oldukları ekonomik ve sosyal koşulların daha iyi hale getirilmesi için yapılan eylemlerdir. Bu bağlamda bu grevleri dönemin ekonomik atmosferine göre sınıflandırmak mümkündür. İlk olarak ekonomik buhran dönemlerinde işverenler, elde ettikleri kar seviyesini koruyabilmek adına, işçilerin çalışma koşullarında bazı değişiklikler yaparlar. Ücret seviyesini düşürmek, daha uzun çalışma saatleri uygulamak, işçileri toplu olarak işten çıkarmak gibi uygulamalar ile işçilerin çalışma koşulları olumsuz olarak değişikliğe uğrar. İşçiler de bu durum karşısında çalışmayı bırakabilir. Bu noktada bu grevlerin iyi organize edilmediğini ve başarıya ulaşma şansının az olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sırada refah döneminde yapılan grevler vardır ve bu tür grevler, fiyatların yükselmesine rağmen, işçi ücretlerinin aynı oranda artış eğilimi göstermemesi üzerine ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme üzerine işçiler, öncelikli olarak ücret düzeylerini artırmak, sonrasında ise çalışma sürelerini azaltmak ve çalışma koşullarını daha iyi hale getirmek için grev yaparlar. Ancak bu tür grevler daha çok sendikalar tarafından organize edilmektedir. Bu nedenle de başarıya ulaşma şansları daha fazladır.⁴⁰

Siyasi sebepli grevlere baktığımızda ise karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. Eğer grev siyasi erke karşı gerçekleştirilirse ancak siyasi kimlik kazanır. Yani grevin içeriği ekonomik, sosyal veya mesleki dahi olsa, grevin kendisi siyasi erke karşıt nitelikte ise bu grevin siyasi amaç güden bir grev olduğu söylenebilir.⁴¹

Son olarak hak ihtilaflarından doğan grevlere bakalım. Bu tür grevlerde, toplu iş sözleşmesinin, taraflarca farklı değerlendirilmesinden ortaya çıkan bir anlaşmazlık söz konusudur. Genel itibariyle bu tür grevlerde çıkar anlaşmazlığından ziyade yaklaşım farkından doğan bir yorum farkı vardır, yani toplu iş sözleşmesinin tarafları ekonomik ve sosyal koşullarda hemfikir olmak suretiyle anlaşmış ve toplu iş sözleşmesine imza atmışlardır.⁴²

⁴⁰ Talas, **Toplumsal Ekonomi**, s.347.

⁴¹ Talas, **a.e.**, s.349.

⁴² Talas, **a.e.**, s.350.

Farklı sebeplerden doğan farklı türde grevler de vardır. Bunlardan ilki klasik grevdir ki bu grev yapan tüm işçilerin işyerini terk etme veya işe gelmeme suretiyle aynı anda işi durdurmalarıdır. Sonrasında yatay tip dönen grev gelmektedir. Bunda aynı işyerinde, farklı işkollarında çalışan işçilerin sırayla grev yapması durumu söz konusudur. Düşey tip dönen grevde ise aynı işyerinde, aynı bölümde, farklı üretim birimleri sırayla greve gider. Tekrarlanan ve kısa süreli grevler de mevcuttur. Bunda grev yapan işçiler işe geç gelir. Ayrıca işten erken ayrılma veya işyerinde iken kısa sürelerle işi durdurmaları söz konusudur. İş yavaşlatma grevlerinde, iş tamamen durdurulmaz ancak üretim hızı yavaşlatılır ve verim azaltılır. Bir diğer grev türünde, işçiler belirtilen süreden daha fazla ve daha dikkatli, daha detaylı çalışır ve işleri biriktirir ve geciktirir. Buna gayret grevi denir. İşçilerin kanunda veya toplu iş sözleşmesinde belirtilen fazla çalışma saatlerinde çalışmak istememesi üzerine ortaya çıkan grevlere fazla çalışma grevi denir. Greve giden işçilerin esas işlerini yapıp, idari işleri yapmamaları idari grev olarak adlandırılmaktadır. Grev yapan işçilerin işyerinden ayrılmamasına işyeri işgalli grev, bu tür grevlerde işçilerin işyerinin yönetimini kontrol altına almasına da aktif grev denir. Buna ek olarak dayanışma grevleri söz konusudur. Bu grev türünde, diğer çalışanların grevlerine destek olmak için iş yavaşlatılır veya tamamen durdurulur. Son olarak, bir şehirde, bir bölgede veya ülkenin tamamında, bir işkolu veya birden fazla işkollarında hatta bazen tüm işkollarında süreden bağımsız olarak tüm çalışanlar aynı anda işi durdurduğu takdirde, buna genel grev denir. Bu grev türünde amaç siyasi, ekonomik veya sosyal olabilir.⁴³

E. Ücret

Ücret genel itibariyle işgücü yapısında yer alan insan emeğinin karşılığıdır. Bu tanımı detaylandırırsak, ücret kavramının daha karmaşık bir yapıda olduğunu görebiliriz. Buna göre, bağlı emeğin, yani üretim sürecinde sahip olunması mecburi olan araçlara sahip olmayan ve bu araçlara sahip olan, üretim sürecinin gayri safi kârlılığından kendisi yararlanan kişinin hizmetinde çalışma mecburiyeti bulunan

⁴³ Balcı, a.g.e., s.489-490.

kişilerin elde ettiği kazançtır. Bu bağlamda üretim süreci neticesinde ortaya çıkan karın sadece belirli bir kısmı işçilere ücret olarak verilmektedir.⁴⁴

Bir başka tanıma göre ise ücret, parasal ve reel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İşçilerin üretim sürecindeki emek gelirleri para ile ölçüldüğünde bu parasal ücret olmaktadır. Reel ücret ise, bir işçinin emeği karşılığında aldığı para ile satın alma imkânının olduğu mal ve hizmetlerin toplamıdır.⁴⁵

F. İşçi

4857 sayılı İş Kanunu'na göre işçi “bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişi” ye denir.⁴⁶ Bu tanıma ek olarak, düşünsel faaliyetlerinden ziyade fiziksel faaliyetlerini daha aktif olarak kullanan kimselere de işçi denmektedir ancak bu tanım fikir işçilerini kapsamamaktadır. Günümüzde işçi kavramı hem fiziksel hem de fikirselle anlamda emeğini ortaya koyan insanları kapsamaktadır.

Özellikle sanayide çalışan işçiler için de bir kategorizasyon yapmak mümkündür. İlk olarak vasıflı işçileri tanımlayalım. Vasıflı işçiler belli bir çıraklık evresinden geçen veya meslek/sanat okullarında belli bir süre için eğitim gören, çalıştıkları sanayi kolunda büyük önem teşkil eden işçilerdir. Bu işçilerin dışında, sanayide vasıfsız olarak nitelendirilen işçiler de vardır ki, bu işçiler belli bir mesleki eğitim sürecinden geçmemişlerdir. Bu kategoriye giren işçiler, işgücü arzının büyük kısmını oluşturmaktadırlar.⁴⁷ İşçilere dair bir diğer tanım olan işçi devrinden de bahsetmek gerekir. İşçi devri, işgücü piyasasında bulunan işçi hareketlerinin işyeri ölçeğinde minimum seviyede incelenmesi ve bir işyerindeki işçilerin işe giriş ve işten çıkış eğilimlerinin gösterdiği ivmedir. Yani, işçi devri, periyodik aralıklarla ölçülür ve belli bir süre için işyerinde giriş ve çıkış yapan işçilerin, aynı süre zarfında işyerinde çalışmakta olan ortalama işçi sayısına oranını tanımlar.⁴⁸

⁴⁴ Tuna, Yalçıntaş, **a.g.e.**, s.84.

⁴⁵ Besim Üstünel, **Ekonominin Temelleri**, Ed. Sinan Köseoğlu, 9.bs., İstanbul, Dünya Kitapları, 2003, s.290.

⁴⁶ “İşçi” (Çevrimiçi),

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, 24 Ağustos 2019.

⁴⁷ Tuna, Yalçıntaş, **a.g.e.**, s.147.

⁴⁸ Zaim, **a.g.e.**, s.66.

İşçi kavramının tanımını yaptıktan sonra işçi sınıfı kavramından da bahsetmemiz gerekmektedir. Kapitalizm ve sanayi alanındaki gelişmeler neticesinde üretim sürecinde makineleşme hız kazanmış ve bu durum da beraberinde Sanayi Devrimi'ni getirmiştir. Bu devrim İngiltere'de doğmuş ve hızla bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bu gelişmeyle beraber, ekonomik, siyasi ve sosyal değişimler yaşanmıştır ve bu değişimler işçileri de etkilemiştir. Öncelikle işçi sayısında bir artış söz konusu olmuştur ancak işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında herhangi bir iyileşme olmadığı gibi, mevcut durum daha da kötüye gitmiştir. İşçiler bu olumsuz koşullar karşısında harekete geçme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu şekilde de işçilerin bir sınıf bilincine sahip olarak hareket ettiği söylenebilir. Ayrıca bu durum sosyalist fikirlerin de ortaya çıkmasında etkili olmuş, sendikal hareketler hız kazanmış, işçilerin lehine çeşitli kanuni düzenlemelere gidilmiştir.⁴⁹ Tüm bu gelişmeler neticesinde de çalışma hayatında taleplerini dile getiren bir işçi sınıfının temelleri atılmıştır.

G. Çocuk İşçi

Çocuk kavramının tanımı ve sınırları ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre değişmektedir. Buna rağmen genel bir tanım yapmak da mümkündür. Türkiye tarafından da onaylanan BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre 18 yaşına kadar olan herkes çocuk olarak kabul edilmektedir. Uluslararası literatürde ise çalışan çocuk kavramının kapsamına esnaf ve sanatkârlar yanında veya sanayi iş kolunda çalışan çocuklar ve tarım kesiminde ailesi ile birlikte çalışan çocuklar girmektedir. Çocuk işçiliği 18 yaşının altında olanlara fiziksel, zihinsel, ahlaki açıdan zarar vermek suretiyle onları eğitim alma hakkından mahrum bırakan ve sömüren bir çalıştırma şekli diye tanımlanabilir. Ayrıca ILO da bu konuda bir sınıflandırmaya gitmiştir. ILO, 15 yaşın altında olup, aile bütçesine katkıda bulunma amacıyla veya sadece hayatını idame ettirmeye yönelik olarak çalışanları “çalışan çocuk” ya da “çocuk işçi” şeklinde tanımlar. 15-24 yaş arası çalışanları ise “genç işçi” şeklinde nitelendirir. Türkiye’de de ILO’nun yaptığı bu sınıflandırma

⁴⁹ Oya Sencer, *Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969, s.14-15.

kabul edilmiştir. Buna göre 4857 sayılı İş Kanunu'nda 15 yaşına kadar olanlar çocuk işçi, 15-18 yaş arasındakiler genç işçi olarak kabul edilir.⁵⁰

Çocuk işçiliğinin sebeplerine baktığımızda karşımıza iki temel durum çıkar. Bunlardan ilki çocukların, ailelerinin geleneksel yaşamına devam edebilmesi için katkıda bulunmak amacıyla çalışmasıdır. İkinci durum ise aileler yeterli ölçüde gelire sahip olmadığından dolayı çocukların fabrika, atölye, dükkân ve hatta sokakta ailelerine ekonomik anlamda yardımcı olmak için çalışmasıdır.⁵¹

Geleneksel bakış açısı ile ortaya çıkan yaklaşımlar da çocuk işçiliğini etkilemektedir. Özellikle tarım toplumlarında daha sık rastlanan bir yaklaşım ve sanayileşmenin daha erken döneminde ortaya çıkan sosyo-kültürel bakış açısı ile çocuk işçiliğinin normal ve hatta belli durumlarda bir ihtiyaç olduğuna inanılmaktadır. Kırsal kesimde çocuklar, aile işçisi olmak suretiyle ücretsiz çalışmaktadır. Bu geleneksel bakış açısı, kırsal kesimden şehre göç edildikten sonra dahi devam etmektedir. Bu bağlamda çocukların iş hayatında ücretli olarak yer alması, aile bütçesine katkı sağladığı için öncelikle aileleri tarafından teşvik edilmektedir. Bunun dışında, çocuklar eğitim masraflarını karşılayabilmek için de çalışma hayatında yer almaktadırlar. Ayrıca, işverenler de çocuk işçi tercih etmektedir. İşverenler ekonomik düzlemde yerel, ulusal, uluslararası anlamda kişisel veya toplu çıkarlarını koruyup geliştirmek istemektedirler. Bunun için de gerek düşük nitelikli gerekse düşük ücretli işlerde, geçici ve yeri geldiğinde kanuna aykırı bir şekilde, çocukları istihdam etmektedirler. Bu noktada çocuk işçiler, en az eğitimle yapılabilecek işlerin niteliksiz ve ucuz işgücü olarak çalışma hayatında yer almaktadırlar. Aynı zamanda çocuk işçiler, esnek işgücü özelliği taşımaktadırlar. Bu sebeple de saatlik, günlük, haftalık, aylık, mevsimlik çalışmak, ücretsiz fazla çalışmak, bazı durumlarda boğaz tokluğu diye nitelenen, çok az bir ücretle çalışmak işe alınıp, işten atılmak çocuk işçiler tarafından normal kabul edilmektedir ve onları işverenlerce tercih edilir kılmaktadır. Zira çocuk işçiler bunları meslek öğrenmenin

⁵⁰ Zakir Avşar, Eren Öğütoğulları, “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri”, **SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:II, S:1, Ocak 2012, s.11-12.

⁵¹ Mesude Yüksel, Orhan Adıgüzel, Hasan Yüksel, “Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Politika Temelinde Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çocuk İşçiler Realitesi”, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:VI, S:6, Ocak 2015, s.25-26.

bir yolu olarak görmekte ve örgütlenmemiş de olmaları dolayısıyla durumu kabullenmişlerdir. Tüm bu gelişmeler de işverenlerin çocuk işçi tercihinde önemli bir etkidir.⁵²

H. Sendika

Öncelikle sendika kavramının tarihçesine bakalım. Sendika kavramı ilk olarak antik Roma ve Yunan sitelerinde karşımıza çıkar. “Syndic” terimi, sitenin birliğini korumakla görevlendirilmiş kimseler için kullanılıyordu. “Syndicat” terimi ise “Syndic” teriminin faaliyetlerini ve söz konusu faaliyetlerin nasıl yerine getirildiğini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Bu terim Türkçe ’de “sendika” şeklinde kullanılmıştır. Sendika, tanım itibariyle işçiler ile işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortaklaşa gerek ekonomik gerekse sosyal hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek için özgür bir ortamda kurulmuş olan, ayrıca demokrasinin esaslarına riayet ederek çalışan, bağımsız bir özel hukuk tüzel kişisi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, sendikaları oluşturan ana bileşenler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, ortak ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükleri daha iyi bir noktaya taşımak, demokratik esaslardan yararlanmak, faaliyetlerini özgür bir biçimde yerine getirmek, tamamen bağımsız olma ilkesi gibi bileşenler, sendikaların ana hareket noktasını oluşturmaktadır.⁵³

Sendika kavramından bahsettikten sonra sendikal özgürlük kavramını da incelemek gerekmektedir. Zira çalışma hayatında sendikaların kurulabilmesi için öncelikle sendikal özgürlüğün kanunlar tarafından tanınması ve güvence altına alınması gerekmektedir. Sendikal özgürlüğün teslim edilmediği bir çalışma ortamı sendikaların kurulması için elverişsizdir.

Bu bağlamda sendikal özgürlük kavramı dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki aşamalıdır. Dar anlamda sendikal özgürlük, aynı meslek grubundan olan kimselerin kendi mesleki çıkarlarını gözetmek amacıyla bir araya gelerek dernek kurma hak ve özgürlüğüne sahip olmalarını ifade eder ve bu bağlamda

⁵² Levent Şahin, “Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, II, C:VII, S:2, 2012, s.105-106.

⁵³ Necmettin Özerkmen, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlenmesi ve Getirilen Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C:XLIII, S:1, s.242.

sendikal özgürlük, dernek kurma hakkının ana hatlarını oluşturur. Yani dernek kurma hak ve özgürlüğü mevcut olmadığı takdirde, herhangi bir mesleki organizasyon kurmak mümkün değildir. Bu tanıma ek olarak, geniş anlamda sendikal özgürlük kavramından da bahsetmemiz gerekmektedir. Geniş anlamda sendikal özgürlük ise aynı meslek grubundan olan kimselerin hem sendikalarını kurma özgürlüğüne sahip olmaları hem de sendika üyelerinin sendika karşısında ve sendikanın da devlet karşısında sahip olduğu hak ve özgürlükleri tanımlar.⁵⁴ Bunun dışında, sendikaların belli başlı işlevleri olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak ekonomik işlevlerden bahsedelim. Sendikaların ekonomik işlevi, toplu pazarlık ve kooperatif sistemleri ile ortaya çıkar. Sendikaların siyasi işlevleri ise siyasi partiler aracılığı ile yerine getirilir. Son olarak sendikalar, sosyal işlevlerini, sosyal ve kültürel faaliyetlerde yer alarak yerine getirirler.⁵⁵

I. İş İhtilafları ve Türleri

İş ihtilafları, aslında emek ve sermaye arasındaki dengenin bozulmasından dolayı ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum, her dönemde ve her işkolunda ortaya çıkabilir. İş ihtilafları, genel itibariyle bireysel iş ihtilafları ve toplu iş ihtilafları şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Bireysel iş ihtilafları, iş ilişkisi ile alakalı olarak, bir veya birden çok işçi ile işveren arasında ortaya çıkan ihtilaflardır. Bu iş ihtilafları; işçi ile işveren arasında iş ilişkisinin başlaması, uygulanması ve bitmesine dair sözleşme veya mevzuat dolayısıyla ortaya çıkan hakların ihlali neticesinde oluşur. Ayrıca mevcut bir hakkın uygulanmaması gibi bir durum söz konusu olduğunda da hak uyuşmazlığı kimliği taşırlar.⁵⁶ Bu bağlamda hak ihtilaflarının sebebi, daha çok bireysel veya toplu bir iş sözleşmesinin kanuni olarak uygulama aşamasında veya yorum sürecinde, iş sözleşmesinin taraflarının aynı görüşte birleşememesidir, diyebiliriz. Bu ihtilafların bir diğeri olan menfaat ihtilafları ise daha çok ekonomik ve sosyal yönlüdür. Yani kanun ile tanınmış olan bir hakkın uygulanmaması gibi bir durum söz konusu

⁵⁴ Metin Kutsal, "Sendika Hürriyeti", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:13, 1962, s.102.

⁵⁵ Zaim, **Çalışma Ekonomisi ve İş Piyasası Yönünden Günümüzün Sosyal Siyaset Meseleleri**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962, s.173.

⁵⁶ Zeynep Şişli, "Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Yargısal Çözüm", **Ankara Barosu Dergisi**, S:2, 2012, s.48.

değildir. Bu tür ihtilafa örnek olarak işverenlerin çalışma sürelerini artırmak istemesi veya işçilerin ücretlerine zam yapılma isteğini gösterebiliriz. Bu noktada taraflar kendi istek ve menfaatlerini koruyabilmek adına hareket ederler.⁵⁷

Toplu iş ihtilafları, tanım itibariyle işveren veya işveren sendikası ile işçi sendikası arasında çıkan iş ihtilaflarıdır. Bu tür iş ihtilaflarında, öncelikle işçi sendikasının toplu sözleşme yapma yetkinliğine sahip olmasına veya toplu sözleşme yapmış olmasına bakılır. Toplu iş ihtilafları öncelikle işçilerin tamamını veya büyük kısmını ilgilendiren bir husus üzerine olabileceği gibi, toplu iş sözleşmesi imzalandıktan sonra tek bir işçi ve işveren arasındaki herhangi bir bireysel iş ihtilafı, işçi sendikasının da taraf olmasıyla da ortaya çıkabilmektedir.⁵⁸ Yani toplu iş ihtilafları, genel olarak menfaat ihtilafı özelliğine sahiptir.

Grev ve lokavt, toplu iş ihtilaflarının çözümünde başvurulacak kanuni yollardır. Ancak bu süreçlerden önce barışçıl yollara başvurmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi arabulucudur. Bu yöntemle göre, ihtilaf yaşayan taraflar için sürecin çözümü ulaşması adına, üçüncü bir kişi, taraflar arasındaki fikir çatışmalarını ve ayrılıklarını gidermeye çalışır. Ancak taraflar arasında bir uzlaşma söz konusu olmazsa süreç farklılaşmaktadır. İkinci etapta uzlaştırma aşaması gelmektedir. Bu aşamada aracı konumundaki kişinin görevi devam eder ve hazırladığı uzlaşma prosedürünü taraflara bildirir. Son aşama ise hakem aşamasıdır, buna göre taraflar hakem tarafından verilecek karara uymak zorundadırlar. Hakem, kanun koyucu tarafından belirlenir.⁵⁹

Bu süreçte tahkim kavramından da bahsetmeliyiz. Tahkim, tanım itibariyle, genel olarak menfaat uyuşmazlığı niteliği taşıyan bir iş uyuşmazlığının, taraflarca önceden veya sonradan belirlenmiş, bir veya birkaç tarafsız kişilerce veya kamu kuruluşları tarafından belirlenen ve görevlendirilen bir karar merciine

⁵⁷ Talas, **Toplumsal Ekonomi**, s.371.

⁵⁸ Ceylan Aldemir, Alpay Ataoğlu, Gönül Budak, 5.bs., **İnsan Kaynakları Yönetimi**, İzmir, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 2004, s.414.

⁵⁹ Aldemir v.d., **a.e.**, s.415.

başvurulmasıdır.⁶⁰ Bu noktada tahkim, iş ihtilaflarının mahkeme dışında çözülmesine imkân tanıyan bir sistemdir diyebiliriz.⁶¹

Tahkim gönüllü tahkim ve zorunlu tahkim olarak iki türlüdür. Gönüllü tahkim kavramında, tarafların iş uyuşmazlığının çözümünde başka yollara başvurma özgürlükleri olmasına rağmen, tahkim yoluna başvurma hususunda birleşerek uyuşmazlığın çözümünde hakeme gitmeyi tercih etmişlerdir.⁶² Zorunlu tahkimde ise işçi ile işveren arasındaki iş uyuşmazlığında, tarafların uyuşmazlığın çözümünde tahkime gitmeme gibi bir durumları yoktur. Bu noktada tarafların yetkili kişiye veya makama başvurma ve hakem kararına uyma zorunluluğu söz konusudur.⁶³

⁶⁰ Talas, **a.g.e.**, s.376.

⁶¹ Burhan Özdemir, “Türk İş Hukukunda Zorunlu Tahkim”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s.11.

⁶² Özdemir, **a.e.**, s.12.

⁶³ Özdemir, **a.e.**, s.13.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA

Osmanlı Devleti döneminde geleneksel anlamda sosyal politika uygulamalarının varlığından söz etmek mümkündür. Bu uygulamalar öncelikle yardımlaşma ile başlamış ve sonrasında özellikle çalışma hayatı örneğinde vakıflar ve loncalar ile devam etmiştir. Ancak bu noktada genel itibarıyla gerçek bir kurumsal kimlik mevcut değildir. Bu duruma zemin hazırlayan unsurlar aşağıda incelenmektedir.

1. Dönemin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Koşulları

Dönemin koşullarını anlayabilmek için öncelikle toplumsal yapıyı incelememiz gerekmektedir. Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar genel itibarıyla birbirleriyle ilişki içindeydi.

Osmanlı Devleti'nde sosyal tabaka iki ana sınıfa ayrılmıştı. Bunlar yönetenler askeri zümre ile yönetilenler yani reaya sınıfıydı. Askeri zümreye hazine, vakıflar veya tımar kesiminden gelir ayrılmaktaydı. Bu zümre bazı vergilerden muaf tutulmuştu. Reaya ise üretim yapıp, vergi veren zümreydi. Ancak bu zümreleri alt başlıklara ayırmak mümkündür. Örneğin askeri zümre saray halkı, ilmiye, seyfiye ve kalemiyeden oluşmaktaydı. Seyfiyeyi kapıkulları ve tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı. Bu zümre vergiden muaftı. Ayrıca kamu hizmetinde bulunduklarından dolayı mültezimler, eminler, muhassıllar ve madenci, tuzcu, derbendci, köprücü gibi kesimler de askerlerden sayılmaktaydılar. Yönetici zümre aynı zamanda devletin ilk dönemlerinde yapılan fetihler sayesinde belirlenmiştir. Bunda fatihler (gaziler), ahiler, dervişler ve aşiretlerin önde gelenleri sosyal tabakada üst sıralardaydı. Bir diğer yönetici zümre ise saray halkını oluşturan hekimler, ağalar, eminler, hocalar gibi saray görevlileriydi.¹

Bir diğer zümre olan ilmiye zümresi ise medrese eğitimi almış ilim adamlarından oluşmaktaydı. Bu zümrede yer alan müderrisler öğretim, kadılar yargı ve yönetim ve müftüler de fetva işlerine bakmaktaydı. Müftüler, bazen

¹ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 13.bsk., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.230.

mahkemelerde fıkıhla ilgili görüşlerini belirtirlerdi ancak yürütme ve yönetme yetkileri yoktu. En üst makamları olan şeyhülislamlık ilmiye zümresinin başıydı ve aynı zamanda İstanbul müftüsüydu. Şeyhülislam Divan'a katılmazdı ancak mevki olarak Sadrazam'a eşit kabul edilirdi. Görevi ise kanunların İslami açıdan uygun olup olmadığına karar vermektir. Kadılık ise hukuk işlerine bakan bir zümreydi ve büyük kadılıklar mevleviyet olarak adlandırıldı. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ise en yüksek kadılık makamlarıydı. Kadılar, bulundukları yerde ekonomik, yönetim ve güvenlik alanlarında en büyük yetkiye sahip kimselerdi. Görev süreleri 1-2 sene ile sınırlı olan kadılar devletten maaş almazdı ve yaptıkları işlerden ve gördükleri davalardan aldıkları harçlar ile geçimlerini sağlardı. Ayrıca kadılık, yönetici zümrenin diğer üyelerine göre daha özerk bir yapıya sahipti. Zira kadının aldığı kararlar genel itibarıyla sorgulanamazdı, eğer karara karşı bir itiraz söz konusu olursa bir diğer kadı veya kazaskerlik makamı davaya tekrar bakardı. Bu makamların dışında, öğretmen, müezzin, şeyh, imam gibi küçük ilmiye mensupları da vardı. Bu kişiler ücretlerini vakıflardan alırlardı ve ücretleri günlük 1.5 akçe'den başlardı.²

Seyfiye yani ehl-i örf zümresi ise kapıkulları ve tımarlı sipahilerden oluşmaktaydı. Kapıkullarının temeli devşirme sistemine dayanıyordu. Çoğu aslen Hristiyan olan gençler devlet hizmetine alınıyordu. Bu gençlerin bir kısmı Enderun'da eğitim ve öğretim alarak devlet kademesinde bürokrat olarak çalışıyor hatta aralarından sadrazam olanlar çıkıyordu. Diğerleri ise önce Acemi oğlanları ocağına kaydedilirdi. Acemi oğlanlar işçilik de yapardı. Bu gençler sonrasında ise Yeniçeri ocağına kaydedilirdi. Yeniçeriler profesyonel bir ordu şeklindeydi. Yeniçerilerin bir kısmı İstanbul'da iken, diğer kısmı da vilayetlerde ve sınırlardaki kalelerde yer alırdı. Yeniçeriler aynı zamanda zanaatkâr ve tacir olarak da toplumda yer almaktaydı. Özellikle İstanbul'da bulunan kapıkulları bir nevi polis gibi de görev yapıyordu.³

Tımarlı sipahiler ise dirlikler yani tarım toprakları içinde üretimi denetleyen ve savaş dönemlerinde cebelüler yani yetiştirdikleri askerler ile savaşa katılan

² Tabakoğlu, a.e., s.231-232.

³ Tabakoğlu, a.e., s.232-233.

kimselerdi. Eğer savaşa katılmazlar ise tazminat ödemek gibi çeşitli cezalar ile karşı karşıya kalırlardı. Daha geniş ölçekte veya daha verimli dirliklere tayin olmaları için fayda sağlamaları gerekmektedir. Ancak tımarlı sipahiler, padişahlar değiştiğinde tüm haklarını kaybediyordu. Yeni padişah beratlarını yenilediği ve haklarını onayladığı takdirde tımarları başında kalıp görevlerine devam edebiliyorlardı. Buna ek olarak, çeşitli durumlarda yerleri değiştiriliyor veya görevden alınabiliyorlardı. Tımarlı sipahilerin ve bürokratların imtiyazlı bir sınıf olmasını önlemek için berat yenileme çeşitli kamu hizmetlerinde yapılmaktaydı. Devlet böylece ek gelir elde ediyordu. Bu vesile ile tek bir sosyal sınıfın hâkimiyetinin önüne geçiliyor, gerektiği noktada görevden alma, müsadere yani mallarına el koyma gibi uygulamalar yapılıyordu.⁴

Son olarak, kalemiye devlet dairelerinde idari görevlerde çalışan memurlara deniyordu. Kalemiye mensupları usta-çırak sistemiyle yetiştirilen, Müslüman ailelerden gelen kimselerdi.⁵

Yönetilenler yani reayayı oluşturan unsurları incelediğimizde ise; reaya ifadesinin, "vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Reaya, dört unsuru birden kapsamaktaydı. Bunlar anasır-ı erbaa denilen çiftçi-köylüler, konargöçerler, kasaba ve şehirlerde bulunan esnaf ve zanaatkârlar, tüccar ve hizmet sektörü mensupları idi. Reaya kavramı yerleşim birimlerine göre de bir tanıma sahipti. Buna göre, askeri zümre haricindeki köylü, şehirli ve konargöçer kimseler sivil vergi mükellefleri anlamına geliyordu. Bu kimseler için mesleklere göre de bir ayrıma gidilmişti. Bunlar çiftçi, esnaf-zanaatkâr, tüccar ve hizmet sınıfı olarak gruplara ayrılmıştı.⁶

Bunun dışında Osmanlı Devleti'nde toplumsal anlamda birbirinden farklı unsurlar mevcuttu. Osmanlı toplum yapısında, millet kavramı dini cemaatler anlamına geliyordu. Millet sistemine göre devletin hâkimiyeti altındaki cemaatler mezhep veya dini esaslar göz önünde bulundurularak yönetilmekteydi. Burada iki

⁴ Tabakoğlu, **a.e.**, s.234.

⁵ Tabakoğlu, **a.e.**, s.235.

⁶ Yaşar Baş, "Osmanlı Toplum Yapısı", **Osmanlı Tarihi I: Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet (1299-1774)**, Ed. Selim Hilmi Özkan, 2 C., İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s.272.

ana sınıf ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapı, Müslimler ve gayrimüslimler şeklinde din ve mezhep ayrımına göre bir ayrıma tabi tutulmuştu.⁷

Osmanlı Devleti'nin ağırlıklı olarak Müslüman tebaaya sahip olduğu görülmektedir. Ancak Avrupa'da kurulmuş olan ulus-devlet yapısına sahip olmaması ve tipik imparatorluk yapısıyla yönetiliyor olması ise bir yerde baskıcı bir yönetim anlayışına ve bunun bir getirisi olan Doğu despotizmine sebep olmaktadır. Bu durum da modernleşme yaklaşımına göre ekonomik kalkınma ve gelişmeye engel teşkil etmektedir.⁸

Vergiler söz konusu olduğunda da dini farklılıklar yine önem teşkil etmekteydi. Müslüman olmayan tebaaya zımnî denilmekteydi. Bu tebaa, Müslümanlar ile aynı temel haklara sahip olmakla birlikte onlardan farklı olarak cizye vergisi ödemekle mükellefler. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin barış halinde olduğu Hristiyan devlet vatandaşları da müste'men diye adlandırıldı. Bu kimseler vize alabilirlerdi ve vatandaşlık haklarından faydalanma imkânına sahip olabilirlerdi. Ancak bir önemli nokta da hukuki anlamda hür veya köle ayrımıdır. Savaşlar dolayısıyla ortaya çıkan kölelik kavramında, köleler elinde bulundukları kimsenin kültürüne göre eğitim alırdı ve üretici olabilme imkânına sahip olurlardı. Burada amaç, ekonomik sistem içerisinde hür emeğe bir alternatif yaratmak idi.⁹

Nüfusun neredeyse yüzde 90'ı kırsal kesimde bulunmaktaydı ve bu topluluğun da büyük kısmı gerek devlete ait topraklarda gerekse aile işletmeleri üzerinde tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktaydılar.¹⁰ Zira Osmanlı topraklarında tarımsal üretim ön planda olmuştur. Bunda hem iklim şartları hem de halkın bu alana yönlendirilmesi etkiliydi. Tarım sektöründe çeşitli düzenlemeler mevcuttu.

Osmanlı Devleti'nde topraklar mülkiyet açısından özel mülk topraklar, miri topraklar ve padişah ve hanedan mensuplarının toprakları olarak çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Özel mülk olan topraklara baktığımızda, bu toprakların fethedilmeden önce de özel mülk olduğunu söyleyebiliriz. Bu topraklar fetihden sonra yine özel

⁷ Baş, a.e., s.272-273.

⁸ Cenk Beyaz, **Dersaadet'te Bir Sosyalist: Parvus Efendi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013, s.77.

⁹ Tabakoğlu, a.g.e., s.235-236.

¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 6.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.32.

mülk olarak haraci ve öşri topraklar, fethedilen toprakların ganimet olarak gazilere verilmek üzere ayrılan topraklar ve devlet hizmetinde çalışmış olan memur ve askerler ile padişahın eşlerine ve kızlarına bağışlanan veya satış yoluyla temlik edilen topraklardı.¹¹

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, özellikle de tarımsal üretim söz konusu olduğunda Asya üretim tarzından bahsetmek mümkündür. Asya üretim tarzı ise en genel hatlarıyla Türkiye, İran, Hindistan gibi batılı olmayan toplumlardaki toprakta özel mülkiyetin olmaması sebebiyle ortaya çıkan üretim tarzı şeklinde açıklanabilir. Buna sebep olarak da söz konusu ülkelerin coğrafi koşullarının yegâne üretim imkânı olan toprak ve doğal olarak tarımsal ürünler olması sebebiyle geniş sulama imkânlarını gerektirmesidir. İşte tam da bu sebeple toprak özel mülkiyet nesnesi değildir, devlete veya bir topluluğa ait olmak zorundadır.¹²

Tam da bu noktada Osmanlı Devleti'nde, toprak devletin, dolayısıyla padişahın malı sayılmaktaydı. Halk ise bu topraklar üzerinde kiracı konumundaydı. Köylüler ekip-biçtikleri topraktan elde ettikleri ürünün bir kısmını devlete vermekle yükümlüydü. Toprak 3 sene boyunca işlenmezse köylünün elinden alınıyordu. İlerleyen dönemlerde ise toprak sistemindeki bozulmalar nedeniyle, yani devlet ve köylü arasındaki ilişkileri düzenleyen araçların sayıca artması ve bunların da görevi kötüye kullanması neticesinde, toprağı işleyen köylülerin durumu gittikçe kötüleşti. Bu duruma son vermek için 1858 tarihli, 3 bölüm ve 132 maddeden oluşan Arazi Kanunnamesi ile toprakların belli bir bölümünde özel mülkiyete geçildi.¹³

Osmanlı Devleti, 1856 senesinde yayınlamış olduğu Islahat Fermanı ile Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlarının mülk edinme konusundaki haklarına eşitlik getirmiştir. Ancak buna rağmen yabancılara mülk edinme hususunda herhangi bir hak tanımamıştır. Osmanlı Devleti bu konuda vaatlerde bulunmasına rağmen, Islahat Fermanı'ndan 2 sene sonra çıkarmış olduğu Arazi Kanunnamesi'nde de

¹¹ Haydar Karadağ, Mustafa Şit, "Osmanlı Devleti'nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:4, 2016, s.57-58.

¹² Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.3-4.

¹³ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Yay. Haz. L. Hilal Akgül, Hülya Hatipoğlu, Göksun Yazıcı, 5.bsk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.19.

konuya ilişkin bir hükme yer vermemiştir. Bu sebepten ötürü İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya Osmanlı Devleti'ne nota vermiştir. Osmanlı Devleti ise söz konusu hakları yalnızca kapitülasyonlar kaldırılırsa tanıyacağını vurgulamıştır. Ancak 1867 senesinde Ecanıbin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi'ni yayınlamıştır.¹⁴

Arazilerin bir bölümü “miri arazi” şeklinde adlandırılmaktaydı ve bunlar devletin mülkü sayılmaktaydı. Devlet bu noktada hem üretim sürecine hâkimdi hem de üretilen ürüne el koyabilmekteydi. Tımar ve dirlik gibi uygulamalar ile devlet arazileri belli bir sisteme göre bölüştürmüştü, buna da kendi içinde “has, zeamet, tımar” deniliyordu. Ancak zamanla bu sistemde çeşitli aksaklıklar ortaya çıkmış, devlet gelir elde etmek için miri arazileri ya direkt olarak satılığa çıkarmış ya da bu arazilerden vergi toplamak görevini özel olarak görevlendirdiği kimselere devretmiştir.¹⁵

Göçler de Osmanlı toplum yapısını etkiliyordu. En çok da ekonomik sebeplerle göçler meydana geliyordu. Gelişmekte olan liman kentlerine iç bölgelerde kalan şehirlerden ve Ege Denizi'nde bulunan adalardan insanlar göç ediyordu. Bu da beraberinde çok uluslu, çok dilli ve çok kültürlü, karmaşık bir yapıyı getiriyordu. Ekonomik sebeplerle yapılan göçler ayrıca büyük şehirlere de yapılmaktaydı, işçiler uzak şehirlerden büyük şehir merkezlerine gelerek buralarda birkaç sene çalışmak için kalırlardı ve daha sonra evlerine geri dönerlerdi. Bu akım önce 16. yüzyılda başta duvarcılar olmak üzere İstanbul'da cami inşaatlarında çalışan inşaat işçileri ile başladı, sonra 19. yüzyılda Anadolu ve Balkanlar ile Arap eyaletlerinde demiryolu inşasında çalışmak için çeşitli bölgelerden gelen işçiler ile devam etti. Farklı işkollarında çalışmak için de işçiler akın akın büyük şehirlere geldiler, İstanbul'da başta hamallık olmak üzere, liman işlerinde veya diğer alanlarda çalışmak için Doğu Anadolu'dan gelen işçiler burada barınmak için bekâr odaları meydana getirdiler. Bu işkollarının dışında, Anadolu'nun kuzey kısımlarından gelenler de vardı; bunlar da terzilik gibi işler ile uğraşıyorlardı. Tüm bu işçilerin ortak özellikleri, İstanbul'da

¹⁴ Murat Batuhan Kılıç, “Yabancıların Türkiye’de Taşınmaz Edinimine Tarihsel Bakış ve 6302 Sayılı Kanundan Sonra Yaşananlar”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.8.

¹⁵ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s.133.

birkaç sene çalışmak için kalıp, evlerine geri dönmeleri idi. Ancak bu durum diğer bölgeler için geçerliliğini korumamıştır. Zira Balkanlar'dan Zonguldak'taki kömür havzalarına çalışmak için gelenler bu bölgeye kalıcı olarak yerleştiler.¹⁶

İncelememize çalışma hayatı örneğinde devam ettiğimizde, küçük esnaf ve zanaatkarların bu dönemde yaşanan gelişmelerden etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl sonlarından itibaren sanayii, teknolojik gelişmeler karşısında geri kalmış ve ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Bu yüzden de küçük atölyeler ile çeşitli zanaatlar bu yeni teknolojiler karşısında anlamını yitirmiş ve Osmanlı toprakları, kapitülasyonların da etkisiyle yabancı ürünlere açık hale gelmiştir. İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde Baltalimanı Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nce dış ticarete uygulanmakta olan tekel düzeni, ek vergiler ve özel sınırlamalara bir ket vuruluyordu. Bununla birlikte de Osmanlı toprakları Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiş, sanayileşmenin hızı kesilmiş ve tezgâh ve el üretiminin sonlanmasının yolu açılmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmadan önce ithalat ve ihracat üzerinden yüzde 3 oranında gümrük vergisi alıyordu ve ayrıca gerek yerli gerekse yabancı tüccarlar mallarını ülke içinde taşıırken yüzde 8 gibi bir iç gümrük vergisi ödemekle yükümlüydüler. Bu antlaşma ise ihracata uygulanmakta olan vergileri yüzde 12'ye çıkarırken ithalattan alınan vergileri de yüzde 5'e düşürüyordu. İç gümrük vergileri yerli tüccarlar tarafından ödenmeye devam edilecekken, yabancı tüccarlar bundan muaf olacaklardı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin gümrük vergileri hakkındaki müdahalesini kabul etmiş oluyor ve dış ticaret konusundaki bağımsızlığını da kaybetmiş oluyordu.¹⁷

Daha önceki ahitnamelerde bulunan, bazı mallar için uygulanan "ihraç yasağı" kalkmıştır. Bundan böyle İngiliz vatandaşı olan şahıslar veya hizmetkarları Osmanlı topraklarında yetiştirilen veya işlenen her çeşit malı satın alma hakkından faydalanabileceklerdir. Ayrıca tarım ürünleri ve çeşitli eşya için geçerli olan yed- i vahit uygulamasına son verilecektir. Satın alınan malların bir yerden diğer bir yere

¹⁶ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, Ed. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları 2013, s.178.

¹⁷ Pamuk, **a.g.e.**, s.206.

taşınması için yerel zabitan ve eminler tezkire istemeye son verecektir. Bu hükme karşı gelen ayan, mütesellim, zabıt fark etmeksizin devlet tarafından ağır şekilde cezalandırılacaktır. Eğer İngiliz tüccarlar bu hareketten dolayı zarara uğrarsa, zararı karşılanacaktır. Özellikle bu uygulama ile İngiliz tüccarlar, yerli tüccarla aynı haklara sahip olmuştur. Yani İngiliz tüccarın bizzat kendisi veya adamlarından herhangi biri Osmanlı sınırları içerisinde alıp satacağı Osmanlı ülkesinin ürünlerinin alım-satımı sırasında alınması gereken resimleri, Müslüman tüccarlardan veya reayadan, bu konuda en çok imtiyaza sahip olanın ödediği miktarda ödeyecektir. Böylelikle de İngiliz tüccarlar bu alanda en çok hakka sahip tüccarlar haline geliyordu.¹⁸

19. yüzyılın ortalarından itibaren ithalat büyük oranda mamul tüketici mallarından meydana gelirken, ihracat ise daha çok hammaddeler ve bazı gıda maddelerinden oluşmaktaydı. Böylelikle de hammadde fazlalığı yerel pazar yerine ihracat pazarlarına yönelerek, ticaret hacmi hızla artarak yükselen bir ivme kazanmış ancak ilerleyen dönemlerde de bir düşme eğilimi göstermişti. Bu durumun bir sonucu olarak da başta şehirlerdeki imalat olmak üzere yerli sanayi ve köylerdeki zanaatlara varana kadar bir bozulma ve işsizlik sorunu ortaya çıktı. Ayrıca pamuklular gibi birtakım ucuz ithal mamulleri Osmanlı pazarına girdi ve yerli imalatın kullanmış olduğu hammaddelerin fiyatı yükseldi. Özellikle şehirlerde bulunan imalatçılar bu durumdan olumsuz yönde etkilendi, üreticinin de üretilen kumaşların da sayısı azaldı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne pamuklu ihracatı da 1840'lı dönemlere gelindiğinde neredeyse 5 kat artış göstermişti. Bu durumun bir sonucu olarak, yerli üretimin pazar payı azaldı ve ekonomik büyüme yavaşladı.¹⁹

1850 senesinden itibaren Batı Anadolu, Selanik, Edirne ve Lübnan gibi merkezlerde, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, buhar gücüyle çalışmakta olan ipek ipliği fabrikaları kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde, dönemsel olarak emek arzı azalırdı ve işçi bulmak da zorlaşırdı. Bu sorunu çözmek için birtakım çözümler üretildi, bunların arasında Osmanlı donanması için iplik eğirmeleri amacıyla yetim çocukların istihdam edilmesi yer alır. Bu çocuklar nispeten düşük ücretle, genelde

¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974, s.109-110.

¹⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 20.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.44-45.

kısa dönemler için çalıştırılmaktaydılar. İlk olarak Sivas, Erzurum ve Van'dan Ortodoks Ermeni çocuklar çalıştırılmıştır. Bu çocuklardan oluşan işgücünün yeterli olmadığı noktada Ürgüp, Niğde ve Ankara'dan 100 Katolik ve 100 Rum yetim çocuk daha istihdam edilmiştir. Bunun dışında 1850'li senelere gelindiğinde, aynı fabrikada hafif suçlardan hüküm giymiş olanların da istihdam edildiğine rastlıyoruz. Buradaki sistem, bu kimselerin cezaları süresince çalıştırılıp sonra da serbest bırakılmaları üzerine kuruluydu.²⁰

1854 senesinde, Kırım Savaşı esnasında Osmanlı Devleti ilk defa resmi olarak borç aldı. 1855 senesinde tekrar borç alındı. 1875 senesine kadar 11 defa daha borç alındı ve bu tarihte Osmanlı Devleti, aldığı borçların faizini ödeyemeyeceğini ilan etti. Osmanlı tahvillerine sahip Avrupalı yatırımcıların haklarını gözetmek için 1881 senesinde Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. İlk olarak bu idare tütün, ipek, tuz gibi kalemlerin vergi ve gelirlerini yönetecekti ancak bu pratikte böyle olmadı. Düyun-u Umumiye gerek kamu borçları gerekse yabancı yatırımlar başta olmak üzere pek çok alanda aracılık yapmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin de 1/3'ünü kontrol edebiliyordu. Yani bir yerde bu idare, Osmanlı pazarını yönetiyordu.²¹

1860 senesinden itibaren de yaşanan ekonomik bunalımdan özellikle tüccarlar ve zanaatkarlar ciddi biçimde etkilenmişlerdi ve şikâyetlerini Sultana kadar iletmışlerdi.²² 1863 senesinde sanayi faaliyetlerini geliştirmek için "İslah-ı Sanayi Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyonun 1867 senesinde yayınlamış olduğu talimatname ile mevcut sanayi kollarını geliştirmek ve üretilen sanayi mallarını pazarlamak hedefleniyordu. Zira daha ucuz olan Avrupa malları karşısında rekabet edemeyen yerli mallarını korumak ve özel girişimi teşvik etmek gerekiyordu. Özel girişim sayesinde yeni sanayi kolları ortaya çıkıyor ve bununla doğru orantılı olarak işçi sayısı da artıyordu. İşçi sayısı artan sanayi kuruluşlarının devlet tarafından denetimi gecikiyordu ve bu da beraberinde işçilerin daha kötü koşullarda çalışmak

²⁰ Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.62-63.

²¹ Keyder, **a.g.e.**, s.54-55.

²² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.40.

zorunda kalmasına hatta belli başlı hak ve özgürlüklerinden feragat etmelerine sebep oluyordu. Komisyon, mevcut sorunlara ciddi bir çözüm getiremedi ve 1873 senesinde tamamen kaldırıldı.²³

Özellikle çalışma hayatı örneğinde bir inceleme yaparken, incelediğimiz kesiti daha dar ölçekli tutmak durumundayız. Bu düzlemde konumuza ilişkin önemli bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Sürecin belirleyici unsuru da 1876 tarihli ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'dir. Bu anayasa ile kişilerin hakları ve hürriyetleri belirlenmiş ve güvence altına alınmıştır. Ancak yine de padişahın yetkileri de devam etmekteydi. Bu anayasa ile yönetim biçimi “meşrutî monarşi” şeklini almıştı. Buna göre “Meclis-i Umumi” adıyla iki meclis kurulmuştu ve bunlardan ilki olan “Heyet-i Ayan” padişahın seçtiği kimselerden meydana gelmekteydi. İkincisi ise “Meclis-i Mebusan” idi ve üyeler halk tarafından seçiliyordu.²⁴

Kanun-i Esasi dışında “Talimat-ı Muvakkate” yani geçici yönetmelik de çalışma hayatına dair bazı hükümler içermekteydi. Anayasa hazırlanması çalışmaları devam etmekte iken, aynı zamanda açılacak olan Meclis-i Mebusan'ın üyelerini belirleme hususu ön plana çıkmıştı. Bu bağlamda “Meclis-i Umumi 'nin suret-i intihabına ve tayinine dair Talimat-ı Muvakkate” adıyla, 6 Kasım 1876 tarihinde, 7 maddelik bir talimat ile Umum Meclisin nasıl oluşturulacağı belli bir kurallar çerçevesine uygun hale getirilmişti. Konumuzu ilgilendiren 3. maddede, mebus seçilebilmenin şartları anlatılmaktaydı. Bu maddeye göre, “az çok emlak sahibi olan” her Osmanlı'nın Meclis-i Mebusan üyeliğine seçilme hakkı vardı. Eğer seçilen kişi, devlet memuru ise, görevden ayrılmak zorundaydı.²⁵ Yine Kanun-i Esasi'nin 68. maddesinde ise “bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmama” şartı getirilmişti.²⁶ Yani böylelikle bağımlı çalışanlar herhangi bir siyasi faaliyette bulunamayacaklardı. Bu

²³ Birten Çelik, “Türkiye’de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi 1800-1870”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1999, s.56-57.

²⁴ Makal, **Osmanlı İmparatorluğu**, s.223.

²⁵ Selda Kılıç, “1876 Meclis-i Mebusan ve Seçim Hazırlıkları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, C:XXX, S:30, 2011, s.29.

²⁶ “Kanun-i Esasi” (Çevrimiçi) <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>, 17 Temmuz 2019.

maddeler, bağımlı çalışanların meclise mebus olarak girmelerine engel teşkil etmekteydi.

Osmanlı Devleti de zaman içinde yenileşme rüzgârından etkilendi. III. Selim ve II. Mahmut yeni ve daha güçlü bir ordu kurmak istediler. Ordunun artan asker sayısı ve genellikle Batılı ülkelerden getirilen silah ve mühimmat ciddi ve büyük masraf demekti. Tam da bu sebeplerden ötürü, öncelikli olarak da ordunun git gide katlanan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için devlet tarafından çeşitli sanayi tesisleri kuruldu. Ancak bu hareket tüm ülkeyi kapsamıyordu, belli başlı şehirlerde tesisler kurulduğu için çalışma hayatına ve doğal olarak ekonomiye de belli ölçülerde fayda sağladılar.²⁷

8 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasi’de birtakım değişiklikler yapıldı. 120. maddede;

“Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı içtimaa mâliktir. Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanun-ı Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve âdâb-ı umûmiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu' olduğu gibi ale'littlak hafî cemiyetler teşkili de memnudur.”²⁸

Denilmektedir. Bu madde çalışma hayatı bağlamında önemlidir zira belli bir düzeye kadar toplanma ile dernek kurma hakkı tanınmaktaydı.

Balkan Savaşları toplumsal anlamda bir çöküntüye sebep olmuştu ve bu durum da beraberinde II. Meşrutiyet döneminde liberalizmin de sonunu getirmişti. Böylelikle de yeni bir dönem başlıyordu ve “milli iktisat” ilkelerinin ön plana çıktığı bir dönemin başlangıcından söz edebiliriz. Burada istenen, Türk ve Müslüman kesimi ekonomik anlamda ön plana çıkarmaktı. I. Dünya Savaşı 1914 senesinde başlamıştı ve bu noktada İttihat ve Terakki’nin her zaman var olmasını istediği Müslüman-Türk işadamları kimliğinin ortaya çıkması için gereken tüm koşullar sağlanmıştı. Bu dönemde savaştan dolayı serbest piyasa mekanizması aksamış ve bu duruma istinaden devlet de ekonomik hayata müdahale etmiştir. Bu bağlamda, Müslüman-Türk kesim “milli iktisat” ile “iktisadi uyanış” şeklinde girişimciliğe sevk

²⁷ Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.47-48.

²⁸ “Kanun-i Esasi” (Çevrimiçi) <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>, 17 Temmuz 2019.

edilmiştir. Yine bu kesimin, sermaye birikimini de hızlı bir biçimde artıran spekülâtif kazançlar elde etmesine izin verilmiştir. Bunun dışında savaş dolayısıyla karaborsacılık, istifçilik, dışa kapalı bir ekonomi, temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilemeyişi gibi sebeplerle yerli tüccar ve üretici fiyatları kendisi belirler olmuş ve böylelikle de “harp zengini” şeklinde tabir edilen kimseler ortaya çıkmıştır.²⁹

Osmanlı Devleti’nde 1914-1918 döneminde anonim şirketçilik faaliyetleri ivme kazanmıştır. 1908 senesine kadar asıl faaliyetleri Osmanlı topraklarında olan veya Osmanlı topraklarında kurulan anonim şirketlerin sayısı 86 iken, 1908-1918 döneminde bu sayı 236’ya ulaşmıştır. Meşrutiyetin ilk senelerinde, 1908-1913 döneminde 113 anonim şirket faaliyete başlamıştı. I. Dünya Savaşı’na tekabül eden 1914-1918 döneminde ise bu sayı 123 idi. Ancak savaş bittikten sonra, 1919 senesinde kurulan anonim şirketlerin sayısı yalnızca 9 idi. 1908-1913 döneminde kurulan bu anonim şirketlerde yabancı-gayrimüslim ortaklığı da söz konusu olmuştur. Bu dönemde yabancı sermayenin ön plana çıktığı söylenebilir. 1914-1918 döneminde ise “milli iktisat” anlayışı hâkim olduğundan, anonim şirketler genel itibarıyla Müslüman-Türk kesim tarafından kurulmuştur. Yabancı sermayeye bu dönemde fazla yer verilmemiştir.³⁰

Bir diğer gelişme olarak, II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan milli anonim şirketçilik faaliyetleri İstanbul dışında kendine yer bulmuştur. I. Dünya Savaşı döneminde dışa kapalı bir ekonomik sistem söz konusu olduğu için Anadolu’da üretilen ürünler rağbet görmeye başlamıştır. Bu noktada İttihat ve Terakki’ye bağlı taşra örgütlerinin çabalarıyla da Anadolu’daki esnaf kesimi kısa süre içinde kalkınmıştır. 1920 senesinde ise Anadolu’da 76 adet anonim şirket mevcuttu. Konya, İstanbul’dan sonra en çok milli şirketçilik faaliyetlerine sahip yerd. Burada 19 adet anonim şirket mevcuttu. İkinci sırada İzmir 11 anonim şirket ile gelmekteydi.³¹

Bunlara ek olarak İttihat ve Terakki hükümeti kapitülasyonları 1 Ekim 1914 tarihinde tek taraflı olarak kaldırdı ve böylelikle hükümet de kendi ticari sistemine

²⁹ Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-19509): Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.112-113.

³⁰ Toprak, **a.e.**, s.113.

³¹ Toprak, **a.e.**, s.117.

uygulama alanı bulabildi. Daha korumacı gümrük vergileri uygulanmaya başladı, yabancı şirketlerin de imtiyazlarına son verilerek, bu şirketler için Osmanlı mevzuatına ve mahkemelerine uyma kuralı zorunlu kılındı.³² 1915 senesi Mayıs ayından itibaren sokaklarda Fransızca, İngilizce ve sonrasında Almanca tabela kullanılması yasaklandı. Tüm ticari yazışmaların ve resmi muhasebe işlerinin Türkçe olarak yapılmasına karar verildi. Yabancı bankalar denetlenmeye başlandı, yine yabancı demiryollarının idaresi değiştirildi. Amaç, ekonomiyi gerçek anlamda millileştirmekti.³³

Sonrasında ise, 1913-1915 döneminde bir Sanayi Sayımı da yapılmıştır.³⁴ Bu doğrultudaki diğer uygulamalara baktığımızda, 14 Aralık 1913 tarihinde geçici olarak “Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı” çıkarıldığını görüyoruz. Bu kanun, milli iktisat anlayışı ile hareket etmek için beş seneliğine çıkarılmıştır. Ancak, alınan teşvik tedbirlerine rağmen başta kapitülasyonlar olmak üzere 1838 senesinden itibaren çeşitli düzenlemelerle devam etmekte olan serbest dış ticaret sistemi içinde ve devam eden savaşlar sebebiyle yerli sanayiye korumak için ne ithal yasakları koyulabilmiş ne de koruyucu gümrük uygulamalarına gidilebilmiştir. Bu kanundan genel itibarıyla gayri müslimler faydalanmıştır.³⁵ Buradaki amaç, milli iktisat anlayışı ile hareket etmek ve yerli sanayiye devlet desteği sağlamak suretiyle özel girişimcileri teşvik etmektir.

2. Osmanlı Devleti Döneminde Devletin Sosyal Yardım Uygulamaları

Sosyal yardımlardan bahsederken, bu kavramın iç dinamiklerine bakmamız gerekmektedir. Osmanlı Döneminde, devlet halkın refah seviyesini artırmaya ve halka hizmet götürmeye çalışmış, bu bağlamda birtakım sosyal yardım ve sosyal güvence uygulamaları çıkarmıştır. Bunun için de daha çok devlet hazinesi de kullanılmıştır ve fitre, zekât veya gönüllü olarak verilen sadakalar gibi daha çok dini yönü ağır basan yardımlar söz konusu olmuştur.³⁶ Ancak devlet yardımlarına

³² Keyder, **a.g.e.**, s.82.

³³ Keyder, **a.e.**, s.84.

³⁴ Makal, **Osmanlı İmparatorluğu**, s.139.

³⁵ Kadir Kasalak, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:27, Aralık 2012, s.68.

³⁶ Türkoğlu, **a.g.m.**, s.277.

gelmeden, kendi kendini besleyen bir yardımlaşma sistemi de söz konusudur. Aile içi yardımlaşma olgusu bu duruma en büyük örneği teşkil eder. En basit tanımıyla, çalışan ve herhangi bir sebepten ötürü bir kazanç elde edememeye başlayan kimseye aile bireyleri tarafından yardım edilmesi, kazanç kaybının olumsuz etkilerinin asgari düzeye indirilmeye çalışılmasıdır. Bu durum aslında resmi bir kimlik kazanmamış sosyal güvenlik uygulamasıdır ve sosyal güvenlik olgusunun resmîyet elde etmediği hallerde toplumsal refaha katkıda bulunacağından ötürü, son derece önemlidir. Ancak bu yardımlaşma biçimi elbette gerçek anlamda bir çözüm değildir zira aile bireylerinin de birer bağımlı çalışan kimseler olduğu varsayılır ise kısıtlı bir kazanç söz konusu olmaktadır.

Bunların dışında Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatını ve sosyal yardım sistemini genel hatlarıyla lonca teşkilatı ile gedik uygulaması belirlemekteydi. Lonca, teşkilatlanmış esnafın faaliyetlerini gerçekleştirdiği özel yerin adıdır ve İtalyanca “loggia” kelimesinden gelmektedir, Fransızca ‘da da “loge” şeklinde telaffuz edilerek kullanılmakta ve “hücre veyahut oda, özel tahsis edilmiş mekân” anlamına gelmektedir.³⁷ Lonca teşkilatlanmış esnaf amirlerinin hammadde teminini ve esnafa dağıtım işlemini gerçekleştirdiği, gerektiği zaman hammaddeyi depoladığı, mamul hale gelen malın kalitesinin kontrol edildiği, gerektiğindeyse mamul malın toptan olarak sevk edilmek üzere depolandığı bir mekândı. Lonca aynı zamanda, esnaf amirleri, ihtiyar ustaları ve gereken zamanlarda kalfaların, teşkilatlarının nizamını uygulamak, düzenlemek, değiştirmek, nizamnameler ile devletin kanunlarına uymak adına gerek disiplini sağlamak, kendi esnaf teşkilatlarıyla ilgili her türlü konuyu görüşmek ve uygulamak için toplandıkları özel bir yerdi. Yani, esnaf teşkilatının müşterek odasına veya meclisine “lonca” denmekteydi. Ayrıca, “lonca” kelimesinin bir diğer anlamı da “teşkilatlanmış esnaf” idi ve bu, “lonca” kelimesine yeni anlamlar kazandırmıştır.³⁸ Yani lonca, terimsel olarak hem “esnaf birliğini” hem de “teşkilatlanmış esnafı” karşılıyordu. Bu bağlamda, sadece “teşkilatlanmış esnaf birlikleri” için lonca ifadesi mümkündü.

³⁷ Ahmet Kal’a “Lonca”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXVII, Ankara, 2003, s.211.

³⁸ Kal’a, **Esnaf Birlikleri**, s.47.

Ancak lonca kavramı bununla sınırlı değildir. Esnaf loncalarının kökeni, fütüvvet teşkilatına kadar uzanmaktadır. Fütüvvet Arapça yiğitlik anlamına gelmektedir ve futavva (yiğit) kelimesinden türemiştir. Fütüvvet Arap yarımadasında ortaya çıkmış, dinsel nitelik taşıyan bir organizasyondur. Fütüvvet teşkilatının etkileri Anadolu’da da kendisini göstermiştir, ancak asıl bileşenlerinin benzerlik göstermesine rağmen, Türk insanının genelde cemiyet tabakalarından biri olan esnaf teşkilatına uygun olarak ortaya çıkmıştır ve bu teşkilatlanmaya “ahilik” denmiştir. Ahi ise kelime manasıyla “kardeşim” demektir. Ahilik’in kurucusu Ahi Evren’dir ve kendisi debbağların piridir. Ahi Evren, devletin yönetici zümresi tarafından da destek görmekteydi. Ahilik, 12. yüzyılda Anadolu’da ilk olarak bekâr erkekler tarafından oluşturulan toplumsal bir dayanışma mekanizması olarak ortaya çıkmış, daha sonra ise esnaf örgütlenmesiyle ekonomik bir nitelik kazanmıştır.³⁹

Esnaf loncalarının ana amacı siyasi bir kurum olmaktan çok, esnafın ekonomik ve politik sorunlarıyla ilgilenmektir. Bu noktada esnafı koruyup kollamak ana hedefti ve bunun için de bir yardım sandığı oluşturulur, ihtiyaç sahiplerine buradan borç verilirdi. Bu bağlamda Ahilik teşkilatını sivil toplum örgütlerine benzetebiliriz. Ancak ilerleyen dönemde lonca teşkilatında da birtakım bozulmalar söz konusu olmuştur. Bu da çeşitli tekellerin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca gedik sistemi de devreye girmiştir. Osmanlı döneminde sanat ve ticaret faaliyetlerini yürütmek birtakım izinlere ve sınırlamalara tabiydi ve bu izinlerin bütününe de “gedik” deniyordu. Gedik usulü 17. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Belli bir meslek kolunu ve işi tekel olarak yerine getirmeye de “gedik hakkı” denmekteydi. Buna göre bir kimse istediği zaman istediği yerde imalathane veya dükkân açma hakkına sahip değildi. Zira bir işkolundaki dükkânların ve imalathanelerin adedi o işkolundaki esnaf loncası tarafından önceden belli bir kanun çerçevesinde belirlenmişti ve bu sayının üzerinde dükkân ve imalathane açılması yasaktı. Ustaların sayısı da dükkân adediyle paralel olarak kısıtlıydı.⁴⁰ Aynı meslek

³⁹ Edhem Ruhi Öneş, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Esnaf**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1985, s.55.

⁴⁰ Burçak Evren, **Osmanlı Esnafı**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.19.

mensuplarının aynı yerde ticari faaliyetlerini yürütmeleri esnaf loncalarının tercih ettiği bir durumdu.

Başkent İstanbul, loncaların en yoğun olarak bulunduğu yerd, ayrıca Şam, Selanik, Belgrad gibi büyük merkezlerde de loncalar mevcuttu. Ancak her şehirde bir loncanın varlığından söz etmek mümkün değildir.⁴¹

3. Meşrutiyetler Döneminde Çalışma Hayatına İlişkin Düzenlemeler

Osmanlı döneminde “eytam ve eramil” yani yetim ve dullar şeklinde tabir edilenler ile emekliler devlet koruması altındaydı. Bunlar için sırasıyla eytam ve eramil maaşları ile tekaüd sandıkları uygulamaları devreye girmişti. 1866 senesinde kurulan “Askeri Tekaüt Sandığı” ile daha çok ilmiye, askeriye ve mülkiye sınıfları için geçerli olan bir uygulama hedeflenmekteydi. Bunun dışında, sebebine bakılmaksızın, görevinden azledilenlere de “mazulin” maaşı verilmekteydi.⁴² Bu uygulamaların dışında da çeşitli kanunlar da çıkarılmış ve çalışma hayatı denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Örneğin 1881 senesinde askerler haricindeki devlet memurları için de bir tekaüt sandığı oluşturulmuş, 1890 senesinde “Seyrisefain Tekaüt Sandığı” ve 1909 senesinde “Askeri ve Mülki Sandıkları” ile 16 Nisan 1909 tarihinde “Tersane-i Amireye Mensup İşçi ve Sairenin Tekaüdiyeleri Hakkında Nizamname” doğrultusunda kurulan bir başka sandık da söz konusu olmuştur. Bunlar daha çok ücretli çalışanları malüllük ve yaşlılık gibi durumlardan korumak için kurulan sandıklardı. 16 Nisan 1910 tarihinde ise bir başka sandık kurulmuştur. Bu sandık, “Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine Yardım Nizamnamesi” ile kurulmuş ve daha çok kaza ve hastalık gibi halleri kapsamaktadır. Sonrasında ise, 1917 senesinde daha kısıtlı durumlarda yardımı öngören Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandıkları’na rastlıyoruz.⁴³

3.1. Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye

Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye, Osmanlı Devleti döneminde hazırlanmış, genel olarak yargı, eşya ve borçlar hukukuna dair ilkeleri belirten bir kanundur. Osmanlı

⁴¹ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu**, s.205.

⁴² Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.51.

⁴³ Makal, **Osmanlı İmparatorluğu**, s.215.

döneminde Tanzimat ile birlikte çalışma hayatına ait ilk düzenlemeler 1877 tarihli Mecelle ile yapılmıştır. İçerik olarak Mecelle bir mukaddime ve 16 kitap içinde 1851 maddeden oluşmaktadır. Bu 16 kitap genel olarak borçlar hukukunu içermekte, eşya ve yargılama hukukunu ise kısmi olarak kapsamaktadır. Bu yönüyle borçlar kanunu veya medeni kanun sayılmaz. Örneğin aile ve miras hukukunu içermez.⁴⁴

Ancak buna rağmen Mecelle'nin çalışma hayatına doğrudan etki edecek kanunları barındırdığını söylemek çok doğru olmaz. Zira Mecelle 'de kölelik ve efendilik kavramları yok edilememiştir. Örneğin 413. maddeye göre *“ecir ücretle çalışan kimsedir.”*⁴⁵ şeklinde bir tanım vardır. Bunun yanı sıra, 422. maddeye göre *“Ücretle çalışanlar ikiye ayrılır. Birincisi, yalnız kiralayana çalışmak üzere tutulan kimsedir. Aylıklı hizmetçi bu kabildendir. İkincisi, kiralayandan başkası için de çalışan kimsedir.”*⁴⁶ denilmektedir. 424. madde *“Kiralayandan başkasına da çalışabilen işçi çalışırsa ücreti hak eder.”*⁴⁷ şeklinde, ücretin hangi koşullarda hak edileceğini belirten bir maddedir. Çalışma sürelerine ilişkin bir madde olan 495. maddede ise çalışma süresi güneşin doğuşundan batışına kadar olmak suretiyle tanımlanmıştır. Yani ilgili maddede *“Bir kimse bir gün çalıştırmak üzere birisini tuttuğu durumda güneşin doğmasından ikindi zamanına yahut güneşin batmasına kadar çalışmada mahalli örf ve âdete itibar olunur.”*⁴⁸ ifadesi yer almaktadır. 4. fasılda, *“insanın kiralınması”* adlı bölümde bulunan 563. madde iş akdi niteliği taşır zira bu maddede *“Bir kimse bir şahsın isteği üzerine ücret belirtilmeden hizmet ettiğinde, ücret ve hizmet erbabından ise birikişinin takdir ettiği ücreti alır, değilse bir şey alamaz.”*⁴⁹ denilmekte ve kişi *“işçi”* olduğu, *“işçiliği meslek edindiği takdirde”* ücret alabileceği belirtilmektedir. 566. maddede ise *“Kıymetli bir şey verilmek üzere*

⁴⁴ M. Akif Aydın, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>, 24 Temmuz 2019.

⁴⁵ İbrahim Ural, Salih Özcan, (Sadeleştirenler), **Sadeleştirilmiş Mecelle: Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye**, İstanbul, Fey Vakfı, 1995, s.90.

⁴⁶ Ural, Özcan, **a.e.**, s.91-92.

⁴⁷ Ural, Özcan, **a.e.**, s.92.

⁴⁸ Ural, Özcan, **a.e.**, s.104.

⁴⁹ Ural, Özcan, **a.e.**, s.116.

*çalışan kimse ile kira akdi yapıldığında bilirkişinin takdir ettiği ücretin verilmesi gerekir.”*⁵⁰ denmektedir.

Tüm bu maddelerden yola çıkarak Mecelle’ye göre işçinin emeğinin alınıp satılabilen bir mal sayılmakta olduğuna dikkat çekebiliriz.

3.2. Nizamnameler

Çalışma hayatına ilişkin ilk düzenlemelerden biri nizamnamelerdir. Nizamnamelerin karşılığı tüzüktür ve ilk nizamnamelerden biri de 1845 tarihinde çıkarılan Polis Nizamnamesi’dir. Bu nizamname Osmanlı Devleti’ndeki ilk iş kanunu niteliğini taşır diyebiliriz. Zira bu nizamnamenin amacı işçilerin gerçekleştirdiği grevleri ve gösterileri engellemektir. Ancak bunun özgün bir nizamname de olduğu söylenemez. 1 Haziran 1800 tarihli Fransız Polis Kanunu’nu tercüme edilerek bu nizamname oluşturulmuştur.⁵¹ Yine 1845 tarihli Polis Nizamnamesi’nin 12. maddesine göre grev yapmak isteyen işçi sendikalarına karşı, polise yetki veriliyordu.⁵²

Bir diğer nizamname Zonguldak Ereğli’de (Ereğli Sancağı) bulunan maden işçileri için çıkarılmıştır. Tam adı “Nizamname-i Maden-i Hümayun Ereğli” olan ve Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak bilinen bu düzenleme ile ilk adımda işçiyi korumaktan öte kömür madenlerinde üretiminin artırılması hedeflenmişti.⁵³ Kömür madenlerinin bulunduğu bölgede, 14 ayrı ilçede, 13-50 yaş aralığındaki erkek nüfusuna madende çalışmak zorunlu kılınmıştır. İşçiler vardiya sistemiyle 12 gün madende çalıştırılıyorlar, belli bir ücret alıyorlar ve askerlikten de muaf oluyorlardı. İşçiler arasında özgür olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayırım da söz konusuydu. Muvazzaf askerler ile Ereğli köylüleri özgür olmayan kesimdendi, bölgeye dışarıdan gelen Osmanlı vatandaşları ile Avrupa’dan gelen teknik ve idari kimseler ise özgür işgücü sayılıyordu. Bölge halkı çoğunlukla yeraltı işlerinde, özellikle de kömür

⁵⁰ Ural, Özcan, a.y.

⁵¹ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert, Erik Jan Zürcher Çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.45.

⁵² Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2016’ya Özet**, Bursa, Kuzgun Kitap, 2016, s.68.

⁵³ Koç, a.e., s.68-69.

işlerinde çalışıyordu. Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu'dan gelen diğer işçilerin ise yeraltında ve yerüstünde birçok işi yapan, daha nitelikli işçiler olduğu söylenebilir.⁵⁴

1865 tarihli ve 100 maddelik Dilaver Paşa Nizamnamesi, işçilere yönelik bazı hükümler içeriyordu. Müslüman işçiler her iki dini bayramda ve Hristiyan işçiler de paskalyada tatil yapabileceklerdi. Bunun yanı sıra Müslüman işçilere namaz kılma, Cuma günleri en yakın mescide gitme ve Hristiyan işçilere de Pazar ayinlerine katılma izinleri verilmişti. Ayrıca işçilerin sağlık durumu için maden ocağında bir doktor bulundurulmasını zorunlu kılınmıştı. Buna ek olarak, iş kazaları için herhangi bir önlem söz konusu olmamakla beraber ağır hastalık durumunda da iş sözleşmesi feshediliyordu. Yine bir başka uygulama olarak 24 saatlik süre içerisinde iki vardiya olacak şekilde dinlenme dışında on saat çalışma zorunluluğu getirilmiş, işçilerin barınma ihtiyacı için koğuşların yapılmasına karar verilmiştir. İşçilerin ocak dışında çalıştırılması yasaklanmıştır. Sadece mecburi hallerde 10 kuruş gündelik hesabıyla işçiler ocak dışında çalışabilecekti. Son olarak, nizamnamede madenlerde sadece erkeklerin çalışabileceği belirtilmiş olmasına rağmen kadınların da madenlerde çalıştırılmıştır.⁵⁵

1869 tarihinde bu nizamname tekrar gözden geçirilmiştir ve aynı tarihte bir Maadin (Madenler) Nizamnamesi çıkartılarak madenlerde zorunlu çalıştırmaya son verilmiştir. İş kazaları için çeşitli önlemler alınmış ve acil durumlar için ilaç bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca bir iş kazası meydana geldiğinde, kazaya uğrayan işçi ve ailesine mahkeme tarafından belirlenecek miktarda bir tazminat ödenmesi öngörülmüştür. Ancak iş kazası madencinin hatasından dolayı meydana geliyorsa, madenciye 5-20 altın arasında bir ceza verilmesi karara bağlanmıştır.⁵⁶ Bunun dışında işçiler için başka konularda da cezalar söz konusuydu. Örneğin maden ocaklarından kaçmanın karşılığında ağır cezalar öngörülmekteydi.

⁵⁴ Nurşen Gürboğa, "Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947)", **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi**, Der. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett, Çev. Can Cemil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.126-127.

⁵⁵ Özkan Demir, "Cumhuriyet Döneminde Maden İşletmelerinde İşçi Haklarını Belirlemeye Yönelik Bazı Düzenlemeler (Ergani Bakır İşletmesi ve Ereğli Kömür İşletmesi Örnekleri)", **MT Bilimsel Yeraltı Kaynakları Dergisi**, Yıl:8, S:18, Temmuz 2020, s.44.

⁵⁶ Talas, **a.g.e.**, s.40.

Kaçan işçilere öncelikle iki kat daha fazla çalışma cezası veriliyordu. Kaçmaya yardım edenler de kaçan işçi yerine iki kat çalışmak zorundaydı. Bunun dışında, işçiyi korumaya yönelik bir uygulama olarak, maden işletmecileri eğer ocakta çalışacak işçiyi geri göndermezse ve işçiyi çalıştırmazsa da yine işçinin yevmiyesini ödemekle yükümlüydü.⁵⁷ Ayrıca bu nizamnamenin bir başka özelliği de ilk maden imtiyazını öngörmesiydi.

4. Osmanlı Devleti Döneminde Sosyal Güvenlik Kavramına Giriş ve Çıkarılan Kanunlar

Osmanlı Devleti'nde "tehvîn-i ihtiyacat" yani ihtiyaçların giderilmesi, "temin-i refah" yani refahın sağlanması ve "saadet-i ahali" yani ahalinin mutluluğunun sağlanması ilkeleri esas alınmıştır.⁵⁸

Tarım sektöründe çalışanlar için, özellikle tımar sistemi içerisinde bir sosyal güvenlik anlayışından söz etmek mümkündür. Zira tımar sahipleri, ihtiyaç duyulduğu zaman köylülere iyi cins tohumları veya çift hayvanlarını temin edebilmekteydiler. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarım üreticileri başta kıtlık, olumsuz hava koşulları, hayvan ölümleri gibi pek çok sebepten ötürü borçlanarak tefecilere yönelmek zorunda kalmıştır. Hatta kredisi geri ödenmeyen topraklar çiftlik olarak kullanılmaya başlandığı için küçük çiftçilerin statüsü değişiyor, ortakçı veya topraksız işçi haline geliyorlardı. Tarım emekçilerinin bu durumunu gören Mithat Paşa 1863 senesinde Memleket Sandıkları'nı kurmuştur. Bu sandıkların özelliği, birer kredi kurumu olmalarıdır. İlerleyen dönemlerde Memleket Sandıkları önce Menafi Sandıkları haline geldi, sonrasında ise Ziraat Sandıkları olarak devam etti. 25 sene boyunca faaliyette kalarak 1888 senesinde günümüzdeki Ziraat Bankası'nı oluşturdu. Ancak bu faaliyetler tam anlamıyla başarıya ulaşamadı zira tarım üreticilerinin çoğu tefecilere yönelmeye devam etti.⁵⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde çalışma hayatını denetim altına almak için çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 8 Ekim 1908 tarihli "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" yani işlerin durdurulması cemiyetleri

⁵⁷ Koç, a.g.e., s.69.

⁵⁸ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.505.

⁵⁹ Tabakoğlu, a.e., s.510-511.

hakkında geçici kanundur. Kanunun çıkarılmasındaki en büyük etkenlerden biri mevcut dönemde yapılan grevlerin, Osmanlı topraklarındaki yabancı sermayeyi endişelendirmesiydi.⁶⁰ Bunun dışında, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından demiryolu şirket ve kumpanyalarına gönderilen 14 Ekim 1908 tarihli bir tezkereyle, grevlerin ülkedeki ticaret faaliyetlerini ve kamu güvenliğini aksattığı, Devletin gerek siyasi gerekse mali itibarını düşürdüğü ve son olarak halkı zor durumda bıraktığı belirtilerek bu tarihten itibaren demiryolu, liman, rıhtım, tramvay, havagazı, elektrik, gibi kamu hizmeti veren işyerlerinde devlet memuriyetinde olduğu gibi grev yapılamayacağı ve bu durumun Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı ile güvence altına alındığı ifade edilmekteydi. Mevcut durumlarından hoşnutsuz olanlar ise şirketle ilişkilerini kesmek için istifa edeceklerdi. Buna karşı gelip grev girişiminde bulunan veya grev kışkırtıcılığı yaptığı tespit edilen işçi ve memurlar tutuklanacaktı.⁶¹ Daha sonra bu kanun, 9 Ağustos 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü, yani kanunun uygulama alanı genişletildi.

4.1. Tatil-i Eşgal Kanunu

Tatil-i Eşgal Kanunu, 7 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmeye başlanmıştır. 5 Ağustos 1909 tarihinde de kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 13 maddeden oluşan bu kanunun 1. maddesinde;

“Canib-i Hükümet-i Seniyyeden ruhsat veya imtiyaz istihsal ederek demiryol ve tramvay ve liman muamelatı ile umur-ı tenvirîye gibi umuma müteallik bir hizmet ile mükellef bulunan her nevi müessesat ile müstahdemin veya amele-i beyinde şerait-istihdamlarına dair ihtilaf vukuunda müstahdemin ve amele-i merkume üç vekil intihabına mecbur olup, bunlar Ticaret ve Nafia Nezaretine nüshateyn olarak takdim edecekleri istidada ihtilaf-ı vakıanın mahiyet ve esbabını izah edeceklerdir.”⁶²

Denilmekte, kanun kapsamı ve uyuşmazlığın çıkarılması ile uzlaştırmaya gitme şekllinden bahsedilmektedir.

2. maddesinde bulunan “*Müstahdemin ve amelenin müsted’iyatı miyanında müessesenin muamelatına müdahaleye ve umur-ı idaresile nizamatını teftişe dair hiçbir talep bulunmayacaktır. Ancak tekaüd ve iane sandıklarına ve kendi*

⁶⁰ M. Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketleri 1908-1984*, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s.59.

⁶¹ Hakkı Onur, “1908 İşçi Hareketi ve Jön Türkler”, *Yurt ve Dünya*, Mart 1977, S:2, s.292.

⁶² *MMZC*, D.1, C.IV, B.112, (2 Temmuz 1325), s.380.

*hukuklarına müteallik ahval bundan müstesnadır.”*⁶³ şeklindeki ifade ile işçinin yönetime katılma yasağı vurgulanmıştır. Daha farklı bir ifade ile işçilere kendilerini temsil etme ve kendi hak ve özgürlükleri hususunda söz söyleme ve hakkı verilmemiştir.

3. maddede;

“Nezaret istidanamenin takdimi tarihinden itibaren nihayet üç gün zarfında bir nüshasını alakadar olan müesseseye tebliğ edecek ve müessese idaresi bir hafta zarfında kendisi tarafından üç zat tayin ve isim ve hüviyetlerini Nezarete ihbar eleyecektir. Müddet-i mezkure münkazi olup, icap eden zevat tayin ve ihbar olunmadığı halde, müstahdemin ve amelenin metalibi bila kayd-ü şart kabul edilmiş addolunacaktır.”⁶⁴

İfadesi vardır. Burada işçilerin talepleri hususunda izlemeleri gereken yol izah edilmiştir.

4. madde;

“Nezaret dahi mezkur bir hafta zarfında kezaik bir memur tayin edip memur-ı mümaileyh madde-i sabıka mucibince Nezarete ihbar vukuu tarihinden itibaren üç gün zarfında tarafeyn vekillerini kendi nezareti altında bir heyet-i itilafiyye ictimaa davet edecektir. Tarafeyn vekilleri davet-i vakıya bila mazeret icabet etmedikleri halde vekilleri gelmeyen taraf itilafa tayin olmamış addolunacaktır.”⁶⁵

Hükmündedir ve her iki maddede öncelikle tarafların uzlaşma daveti, sonrasında ise bu sürecin sonuçları ile uzlaştırma kurulunun nasıl oluşturulacağı anlatılmıştır.

5. madde “*Şerait-i itilafiyyenin müttefikan takarruru halinde suret-i itilafi mübeyyin bir kıt’a zabıtname tanzim olunarak tarafeyn vekilleri canibinden imza ve ziri memur tarafından tasdik edilecektir.*”⁶⁶ hükmü ile uyuşmazlığın anlaşma ile bitmesi durumunda yapılacakları anlatmaktadır.

6. maddede “*Tarafeyn itilaf edemedikleri takdirde, müstahdemin ve amele terk-i hizmette muhtar olup, fakat serbesti-i a’male mugayir herbir fiil ve hareket ikai*

⁶³ MMZC, D.1, C.IV, B.112, (2 Temmuz 1325), s.380.

⁶⁴ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.381.

⁶⁵ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.381.

⁶⁶ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.381.

ve nümayiş icrası kat'ıyyen memnudur.”⁶⁷ denilmek suretiyle grev özgürlüğünden ve yasak olan hal ve hareketlerden bahsedilmiştir.

7. maddede;

“Heyet-i itilâfiyyenin zabıtnamesi gerek müessese ve gerek müstahdemin ve amele hakkında mer'i ve muteber olup mahza müessese idaresi zabıtname ahkâmını hüsniniyetle icra ve tatbikten imtina eylediği takdirde taraf-ı Nezaretten kendilerine bir ihtarname tebliğ olunarak ahkâm-ı mezkûreyi icraya davet edilecek ve işbu ihbarnamenin tarih-i tebliğinden sekiz gün sonra beher yevm-i tehhür için sermaye-i itibarîsi ellibin liraya kadar olan müessese kendi hesabına yirmibeş ve yüzbin liraya kadar olan müessese kezaik kendi hesabına olarak elli ve ikiyüzbin liraya kadar olan yüz ve beşyüzbin liraya kadar olan yüzelli ve bir milyon liraya kadar olan ikiyüz ve daha ziyade sermaye-i itibarîsi bulunan müessesat üçyüz Osmanlı lirası itasına mecbur olacaktır. Meblağ-ı mezkûr müstahdemin ve ameleye mahsus tekaüd ve iane sandıklarına ait bulunacak ve bunlar olmadığı halde müstahdemin ve ameleye maaş ve yevmiyeleri nisbetinde tevzi ve ita olunacaktır. Müessese idareleri işbu tazminatı rızaen vermedikleri surette hükmen istihsal olunur. Ameleden herhangi birinin mecmu tazminat-ı davâda hakk-ı husumeti vardır.”⁶⁸

Denmekte ve böylelikle işverenin uzlaştırma hükümlerine uymaması halinde kendisine verilecek cezalar anlatılmaktadır.

8. maddede

“Umuma müteallik hidemat ifa eden müessesatta sendika teşkili memnudur. İşbu müesseselerde sendika teşkil eden ve diğerlerinin çalışmasını men eyleyen ve tahrikat ve iğfalât icra veya tehdidat ıka ve cebir ve şiddet istimal ederek hizmetin ta'tiline sebebiyet veren kimselerden sendika teşkil ve diğerlerinin çalışmasını men edenler ve tahrikat ve iğfalât icrasile ta'til-i eşgale sebebiyet verenler bir haftadan altı aya kadar hapis veyahut kendilerinden bir liradan yirmibeş liraya kadar ceza-yı nakdî ahz olunarak ve tehdidat ıka ve cebir ve şiddet istimalile hizmetin tatiline sebebiyet verenler de bir mahdan bir seneye kadar hapis ve bir liradan elli liraya kadar ceza-yı nakdî ahzedilerek mücazat olunacaktır ve bu yüzden emvâl ve emlâke zarar vukuunda zarar-ı vaki mütecasirlere tazmin ettirilecek ve işbu cezalardan daha ağır bir cezayı müstelzim bir cürüm ıka edenler hakkında Ceza Kanunundaki muayyen ceza ile mücazat edilecektir. Aralarında sendika teşkil eden müessesat-ı umumiyyenin her birinden elli liradan üçyüz liraya kadar cezayı nakdî alınacaktır.”⁶⁹

Şeklindeki hüküm ile sendika yasağı ve bu konuya ilişkin cezalar anlatılmıştır.

9. maddede;

“İşbu kanun dairesinde müracaat ve neticeye intizar etmeksizin veya beşinci madde mucibince bir suret-i itilafiye kararlaştırılmış iken umuma müteallik hizmetin

⁶⁷ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.381.

⁶⁸ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.381.

⁶⁹ MMZC, D.1, C.V, B.112, (2 Temmuz 1325), s.382.

ta'tiline iştirak edecek kimseler yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve yirmi beş kuruştan yüz kuruşa kadar cezayı nakdi ahzile duçar-ı mücazat olacaklardır.”⁷⁰

Hükmü ile kanuna aykırı olan grev ve bunlara uygun görülen cezaların ne olacağı anlatılmıştır.

10. maddedeki “*Hizmet-i umumiyyenin temin ve istikrarı için hin-i hacette kuvve-i umumiyye istimal olunacak ve harp veya harp tehlikesi vukuunda Hükümet-i seniyye müstahdemin ve amele metalibinin tetkikini tehir ve ta'til hakkını haiz bulunacaktır.*”⁷¹ hükmü ile de grevlerin hangi durumlarda tehir edileceği ve erteleneceği konusu ile kolluk gücü kullanımı belirtilmiştir.

11. maddede “*Umuma müteallik bir hizmet ifa eden müessesatta işbu Kanunun neşrinden evvel gerek amele ve müstahdemin ve gerek sermayedaran tarafından teşkil edilmiş bulunan sendikalar işbu Kanunun neşrile mefsuhturlar.*”⁷² ifadesi ile sendika yasağı ve daha önceden kurulmuş sendikaların feshi durumu anlatılmıştır.

12. maddede

“*Vilayâtta icra-yı muamele eden müessesat ile müstahdemin ve amelesi beynindeki ihtilâfat ledel hâce mahallinde ber-minvâl-i meşruh teşkil olunacak heyet-i itilâfiyye tarafından hal ve fasl ve bu babda Ticaret ve Nafia Nezaretine ait muamelat mahallin en büyük mülkiye memuru canibinden ifa edilecektir.*”⁷³
Denilmiştir.

13. maddede ise “*Dahiliye ve Adliye ve Ticaret ve Nafia Nezaretleri işbu kanunun icrasına memurdur.*” denilerek, hangi bakanlıkların bu kanun ile ilgili olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

4.2. Tatil-i Eşgal Kanunu'na Dair Tartışmalar

Mecliste, Tatil-i Eşgal Kanunu ile alakalı çeşitli tartışmalar da söz konusu olmuştur. 1. madde için Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi şu şekilde konuşmuştur:

⁷⁰ MMZC, D.1, C.V, B.113, (4 Temmuz 1325), s.398-399.

⁷¹ MMZC, D.1, C.V, B.113, (4 Temmuz 1325), s.399.

⁷² MMZC, D.1, C.V, B.113, (4 Temmuz 1325), s.399.

⁷³ MMZC, D.1, C.V, B.113, (4 Temmuz 1325), s.399.

⁷⁴ A. Gündüz Ökçün, **Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982, s.133-135.

“...Niçin Hükümet, müessesatı umumiyyede müsdahdem olan amelelerin hukukunu müdafaa etmek için böyle üç kişiden mürekkep bir heyet teşkil etmesine müsaade ediyor da, başka müessesatı hususiyede, fabrikalarda bulunan amelelere karışmıyor? Niçin hususî müessesat amelesinin sermayedarlar elinde tazyik görmemesi için, onlar tatili eşgal ettikleri vakıta, Hükümet, onların işine müdahale etmiyor? Acaba onlar Osmanlı değil midir? Şimdi müessesatı umumiyyedeki müstahdeminin hukukunu muhafaza etmek için umum vatanın menafiini düşünerek Hükümet müdafaa etmek istiyor. Acaba diğer fabrikalarda çalışan Osmanlı amelenin o fabrikada çıkardıkları emvali Devletin, milletin menfaatına değil de, zararına mıdır? Bendeniz diyorum ki biraz evvel söylendiği gibi, bir esas yapmadan, üstüne bir bina yapmak istiyoruz. Evvelden amelelerin ve fabrikaların her birinin çalışmak hukukuna dair kanun vaz' etmeden onların intaç edeceği şeyleri düşünüp bir kanun yapmak istiyoruz...Bendeniz diyorum ki yalnız müessesatı umumiyyede çalışan değil, umum fabrikalarda çalışan müstahdemin ve amelenin sermayedarlarla beyindeki muamelelere Hükümet müdahale etsin ve müessesatı hususiyede çalışan müstahdemin için de aynı hak câri olsun.”⁷⁵

Ohannes Varteks Efendi, ameleler arasındaki ayrımcılığa dikkat çekmek istemiştir. Buradan hareketle, ilgili dönem içerisinde amelelerin hak ve özgürlükler bakımından eşit olmadıklarını görebiliriz. Ohannes Varteks Efendi'nin serzeniş gibi, ilgili kanunun ilk müzarekelerinde, 1. maddeye başka eleştiriler de getirilmiştir. Kozan mebusu Hamparsum Muradyan şöyle bir eleştiri getirmiştir:

“...O 1 inci maddede deniliyor ki umurun menfaatine ait olan hizmetçiler, eğer sermayedarlar kendileri arasında bir şey zuhur edecek olursa, Nafia Nezaretiyle şartlaşmağa mecbur olacaklar. Peki şu halde ne gibi şart kılacaktır ki bir ay, iki ay, üç ay sonra o amelelerin işine gelmediği vakıta elleri zincirle bağlı olarak ilelebet çalışmağa mecbur olmayacaklardır? Ne vakit ki şart ile teklifliyorlar, öylece umurun menfaatına ait olan hizmetlerde amele kullanan adamlar kontrat yapsınlar, şu şartla, şu kadar vakit çalışacak; o halde kimin işine gelirse çalışsın, kimin işine gelmezse bırakır gider. Şu halde amelelerin hürriyeti şahsiyeî ve onların hukukları kendi yedinde olur ve muahaze ederler....O bizim rençberler bir terakki bulunmadığı vakıta şehirlere gelip kendi ailelerinin gıdalarını elde etmek için kömür madenlerinde veyahut Ağustosta güneş altında, şimendiferlerde ateş karşısında, kışın kar altında çalışmağa mecbur olacaklardır. O halde ben taaccüp ediyorum ki biz niçin onların ahvalini düşünmüyoruz ve ona göre öyle bir kanun koymuyoruz. Onların hukuku hiçbir vakit zayi olmaz. Anlıyorum ki Hükümetlerin kendi menfaatları her daim sermayedaran ile beraberdir. Şu halde şu kanuna lüzum yoktur, yahut bundan evvel amelelerin hukukunu muhafaza edecek kanun olmalı idi, ondan sonra da bu tetkik olunmalı idi.”⁷⁶

Burada insani olmayan ağır çalışma koşullarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca çalışma süreleri bakımından da yine amelelerin koruma altında olmadıklarını

⁷⁵ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.112-113.

⁷⁶ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.113-114.

görebilmekteyiz. Şüphesiz ki çalışma hayatında en önemli hususların başında ücret kadar çalışma koşulları ve çalışma süresi gelmektedir. Bu hususların insan onuruna yakışır şekilde olması gerekmektedir. Ancak ilgili dönemde, 1. maddeye getirilen eleştiriler bağlamında da amelelerin bu hususlara istinaden iyi durumda olmadıklarını anlayabilmekteyiz.

Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi de 2. maddeye yönelik bir eleştiride bulunmuştur:

“Nafia Nazırı Noradonkian Efendi Hazretlerine sormuştum siz ne fikirdesiniz, sendikaların olmasından, yani sosyalizmden korkuyor musunuz, yoksa korkmuyor musunuz? Söylediler ki biz şahsen ne düşündüğümüzü söylemiyoruz. Bunu temin ederim ki her kim olursa olsun, Hükümete geçmekle sendikaların aleyhine düşünüyor, vazifeten, meslekçe bu suretle hareket mecbur oluyor. Kabine hiçbir vakit amelenin menafini düşünmemiştir, sırf sermayedarının menafini düşünmüştür. Bunu ispat da edeceğim. Burada diyor ki, hiçbir amelenin tatili eşgal etmek hakkı olmayacak. Demek oluyor ki bir ameleye günde sekiz kuruş verir ve o sekiz kuruşa mukabil onaltı saatlik ona iş yükletirsen, o, kölelik gibi olacak ve işlemeye mecbur olacak ve efendisine ben eyvallah gidiyorum demeye hakkı olmayacak. Yüz kişi olunca pekâlâ bir ittifak etmezler mi ben saat bir buçukta gideceğim sen de öğlede git.”⁷⁷

Yorgo Boşo Efendi, bu sözleriyle; amelenin hak kazanımları hususunda aslında ne kadar geri kalmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktada sermaye sahiplerinin çıkarlarının ön plana alınması ve hükümetin sendikal faaliyetlerin karşısında durması neticesinde amelenin düşük ücret düzeyi ve buna rağmen ağır çalışma koşulları ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Ancak amele, hak aramak hususunda özgür değildir, zira kanuni olarak en temel haklardan biri olan grev hakkından mahrum bırakılmıştır ki grev hakkının tanınmadığı bir çalışma ortamında gerçek anlamda sosyal adaletten bahsetmek mümkün değildir.

2. maddeye bir diğer eleştiri de Manastır mebusu Pançedoref Efendi tarafından getirilmiştir:

“...amelenin hakkı tekaüde nail olmaları Almanya'dan mâtâ hiçbir devlette (Fransa'da hâlâ Tekaüt Nizamnamesi Meclisi Ayandadır) Şimdiye kadar olmamıştır. Bizim memlekette beş altı kumpanyadan yalnız bir iki kumpanyanın Tekaüt Sandığı vardır. Bu Tekaüt Sandığı aidatından onu amelenin tevkifatından ve yüzde 90'ı sermayedarının verdikleri para ile oluyor. Eğer bu maddeyi kabul edecek olursak amelenin menafii aleyhine çıkmış oluyor. Çünkü başka kumpanyalar böyle sandıklar

⁷⁷ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.114.

teşkil etmeyecektir. Diğer kumpanyalar böyle sandıklar teşkil etmesi, amelesinin hakkı müdahalelerine meydan açtıracağı için hiçbir böyle bir şey yapamayacaktır. Bundan mâdâ amele, meselâ hayatı iktisadiyesinde büyük bir takayyütsüzlük gösteriyor ve zannediyorum, amelenin menafii lehine olacak yerde aleyhindedir. Onun için bu fıkranın tayyini ve Hükümetin lâyihasında olduğu gibi kabulünü rica ederim.” Şeklinde konuşan Paңçedoref Efendi’ye, Ohannes Varteks Efendi (Erzurum) bir soru yöneltmiştir. “...Biz müessesatı umumiyye için bu Nizamnameyi yapıyoruz. Demek isterim ki, Hükümet o müessesatın hînî teşekkülünde onlara mutlaka amele için İane ve Tekaüt Sandıkları açtırmaya mecburdur öyle değil mi? Rica ederim, Fransa Sendika kabul ediyor. Ben taaccüp ediyorum ki biz Avrupa’nın en kavi devletlerini; Fransa’yı, İngiltere’yi daima ağzımıza alıyoruz, onların en büyük kanunlarını bir tarafa bırakıyoruz. Nerede, eskimiş, zararlı bir nizam varsa onları veyahut başka bir fikirle tanzim olunmuş kanunları alıyoruz. Biz, Fransa’da böyledir, İngiltere’de böyledir diyerek onların şerefini de bozmuş oluyoruz. Zannederim ki onlarda en liberal sendikalar vardır. Fransa’daki nizamları alıyorsunuz, amelenin hukukunu ve amelenin hürriyeti şahsiyyesini müdafaa eden esaslı kanunları almıyorsunuz.

Şimdi bu Tekaüt ve İane Sandıkları Hükümetin marifetiyle zaten müessesatı umumiyyeden olan fabrikaların her birinde konulacak ve Hükümet onları bu şartları muhafaza etmeye mecbur edecek ve orada konulan paralar amelenin kendisi için istimal olunacak, kendi öldüğü vakıta kendi karısına verilecek. Binaenaleyh amelenin ona müdahale etmeye etmeye ve daima teftiş etmeye hakkı var. Acaba kendi namına, kendi menfaatına alınan para nereye kullanılıyor? Acaba fabrika, o paranın faizini ne yapıyor, onu ne türlü işletiyor? Amele bunu mutlaka teftiş etmek hakkını haiz olmalıdır. Bu bir. İkincisi, kendi masraflarına müteallik hiçbir şeye karışmayacak. Amele burada çalışıyor diyelim. Bakıyor ki çalıştığı bu bina çürüktür. Yarın öbürgün küçük bir zelzeleden yıkılacak. Müessesenin işine karışmamak için beni burada çalıştırma diyerek kendi hukukunu müdafaa etmeyecek mi? Yerin altına inecek bir amele, bakıyor ki asansör fena yapılmış veyahut işlenecek mahal havasızdır. Kendi hayatı bir tehlikede olduğu vakıta kurtulmak için bir çare yoktur. Bunun için teşekkî etmeyecek, müdafaa etmeyecek mi? Hükümet müessesatın işlerine müdahale etmeyecek mi? Bunun için diyorum ki, Encümen pek güzel düşünmüş ve asıl amelenin hukukunu muhafaza için bu noktaları koymuş ve Heyeti Muhteremeniz de iyi anlıyorsunuz ki, bu, umum amelelerin faydası içindir ve asla reddetmeyeceksiniz, bunu böyle kabul edeceksiniz.”⁷⁸

Paңçedoref Efendi bu eleştirisinde öncelikle Avrupalı devletler ile Osmanlı Devleti arasında işçi hakları ve sosyal güvenlik hususunda bir kıyaslama yapmıştır. Burada eleştirdiği asıl nokta, yabancı kanunlar alınırken işçiler için gerçek anlamda bir sosyal güvence sisteminin olmayışı, işçilerin hakkının gözetilmemesi, iş sağlığı ve güvenliği ilkelerinin dikkate alınmaması ve işçilere faydalı olacak kanunların uygulanmamasıdır. Paңçedoref Efendi bu hususlara dikkat çekerek işçilerin yanında bir tutum sergilemiştir.

⁷⁸ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.115.

Selanik mebusu Artas Yorgaki Efendi de başka bir noktaya dikkat çekmiştir:

“...Tekaüt ve İane Sandıklarına gelince; Tekaüt ve İane Sandıklarının tesisinden yalnız amele ve müstahdemîn istifade edemez, şirketler ve müessesat dahi istifade eder. Çünkü bu İane Sandıkları ne kadar yolunda ve intizamda bulunursa o kadar amele celbedecek ve o kadar kolaylıkla amele bulunacak ve bu Tekaüt ve İane Sandıkları amele ve müstahdeminin gerek kendilerinin ve gerek ailelerinin istikbalini temin eder. Bu hallerde de böyle hareket etmemelidir. Yani Hükümetin nazarı dikkatini celbetmemek hakkında mahrum edecek olursak, bunları hayatından mahrum etmek demektir.”⁷⁹

Artas Yorgaki Efendi bu konuşmasıyla Tekaüt ve İane Sandıkları’nın hem işçiye hem de işverene fayda sağlayacağını vurgulamıştır. Aslında bu uygulamanın bir zincirin halkası gibi işçi ve işveren ilişkilerinde gerek ekonomik gerekse sosyal anlamda birbirine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Tekaüt ve İane Sandıkları işçilerin ve ailelerinin ekonomik ve sosyal anlamda refahlarını sağladığı gibi işletmelerin de sağladıkları imkanlar sayesinde daha kolay bir şekilde işçi istihdam etmelerinin önünü açmaktadır. Bu bağlamda sosyal güvencenin hem işçi hem işveren açısından faydalı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum çalışma hayatının devamlılığını da sağlamaktadır.

3. maddenin müzakerelerinde Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi şöyle bir öneride bulunmuştur:

“...eğer kaabilse, üç gün zarfında tayin olunsun, çünkü amele mademki bir itirazda bulunacak, bir hafta da on gün oluyor, üç gün de öbür taraftan, onüç gün oluyor, bu onüç gün zarfında mutlaka o müessese, eğer o amelenin haklı olan itirazatım kabul etmemek isterse, onüç gün içinde başka amele tertip ederek onları istihdam ederse, o vakit o itilâf husule gelmez. Bendeniz talep ederim ki, o günler mümkün olduğu kadar az olsunlar. Onun için bir hafta yerinde, bendeniz üç gün teklif ediyorum.”⁸⁰

Bu önerisiyle Ohannes Varteks Efendi, bildirim süresinin uzunluğundan dem vurarak, bu sürenin 3 gün olması gerektiğini savunmuştur. Ancak süre 10 gün olarak kabul edilmiştir.

4. madde görüşülmüş ve olduğu gibi kabul edilmiştir.

5. madde görüşülürken çeşitli itirazlar söz konusu olacaktır. Manastır mebusu Pançedoref Efendi itirazında şu sözlere yer vermiştir:

⁷⁹ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.116.

⁸⁰ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.116.

“Üç amele tarafından iki kişi, sermayedarandan da iki kişi iştirak eder. Dört kişi itilâf ederse tabîi ekseriyet teşkil ederler...Bir insanın dâvası vardır. Bir dâvâvekili tayin eder. Mademki itimat etmiş, vekil, kendi hukukunu muhafaza eder. Eğer iki amele ile üç sermayedar ittifak ederlerse, şirket ittifak edemeyeceği için, amelenin hukuku zayî olamaz. Bir kişiyi satın alan adam, iki kişiyi de satın alır.”⁸¹

Bu itirazla asıl amaçlanan, işçiler ile işverenler arasında dengeyi sağlamak suretiyle işçinin hakkını korumaktır. Ancak bu itiraza rağmen, kanun maddesi kabul edilmiştir.

6. madde de itirazsız kabul edilmiştir.

7. madde görüşülürken de çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi ilgili maddeyi şu şekilde eleştirmiştir:

“Yapılacak itilâfnameden harice çıkartıyor. Bir müesseseden 25 liradan 300 liraya kadar cezayı nakdî istihsal olunacak ve amelenin menfaatına mahsus olmak üzere, tekaüt sandıklarına vaz olunacaktır. Fakat bu madde istihsal edilmekle, amele işlemeye devam etmek için mecbur olacaklar mı? Farz edelim ki, o müessese, 15 kuruşluk gündelik vermesini taahhüt etmiş idi. Gündelik olarak 15 kuruş vermez, 10 kuruş verir. Bunun için Hükümet onu tecziye ediyor. 25 lira cezayı nakdî aldırır, fakat cezayı nakdîyi aldirmekle mi iktifa olunacak? Sonra, ameleyi 10 kuruşa müessesenin istediği gibi işletmeye mecbur tutacak mı? Yoksa, amele o ceza alınmakla beraber Tatili Eşgal etmeye de muhayyer mi olacaklardır? Yani musaddık mı olacaklardır, buna dair bir sarahat yoktur.”⁸²

Yorgo Boşo Efendi bu sözleriyle ilgili kanun maddesinin işleyişini eleştirmiştir.

Kanun maddesi aynı şekilde kabul edilmiştir.

8. madde görüşülmeye başlandığında, Kozan mebusu Hamparsum Muradyan bir itirazda bulunmuştur:

“Ameleye müteallik olan şeylerde mümanaat koyuyoruz. Umumunun içinden bir kısım ahali ne vakit aç kalıyor, susuz kalıyor, çıplak kalıyorsa, acaba onun üzerine bir nazar atfediyor muyuz? Herkes zengin, tüccar kendi istirahatı için, safası için elde edilecek kârı nasıl mülâhaza ediyor, ona göre düşünüyor taşıyor, işine gelen işe teşebbüs edip icra ediyorsa, öylece ameleler de umumun menfaatına hadim olan hizmetlerde bulunsalar bile, lâzımdır ki, onlar da kendi istirahatları için hiç olmazsa fazla bir hak elde edebilsinler ve tatili eşgal etmek hakkını haiz olsunlar. Meselâ, şu yolda birşey farz edelim: Ben, o amelenin arkadaşı olsam da görsem ki o yevmiye, ameleye elverişli değildir ve taayyüş etmekten âciz kalıyor, ve arkadaşları teşvik etsem ki tatili eşgal edelim, yevmiyemiz biraz tezayüd eylesin desem, bu bana kabahat mı olacak? Burada tehdit edilirse yahut cebir ve şiddet icra edilirse deniliyor

⁸¹ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.117.

⁸² MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.119.

ki, ona ceza vermeyi anlarım. Fakat ne vakit cebirsiz, fakat teşvik, yalnız kelâm ile teşvik olursa, ben bu teşviki muzır görerek ceza vermekten birşey anlamıyorum. Onun için teklif ediyorum bu teşvik lügati tayıdilsin.”⁸³

Burada işçilerin mevcut ekonomik ve sosyal durumuna dikkat çekilerek işçilerin dinlenme ve grev yapma hakkının önemi vurgulanmıştır. Verimli bir çalışma hayatı için dinlenme hakkının tanınması gerekmektedir. Ayrıca ekonomik ve sosyal anlamda refah seviyesine erişemeyen ve olumsuz koşullarda çalışan işçilerin, bu seviyeye erişmek ve çalışma koşullarının iyileşmesini sağlamak için elindeki en önemli enstrüman şüphesiz ki grev hakkıdır. Kozan mebusu Hamparsum Muradyan burada bu temel hakların verilmeyişine tepki göstermektedir.

9. madde ile 10. madde itirazsız kabul edilmiştir.

11. madde için İstanbul mebusu Mustafa Asım Efendi şöyle demiştir:

“Vekil beyefendi buyuruyorlar ki sendika teşkilini men ettiğimizde, gerek amelenin sermayedarana karşı, gerek sermayedarının ameleye karşı müessesatı umumiyyede sendika teşkilini men etmiş oluyoruz. Sonra Zehrap Efendi de bir maddeyi nakz için söyledi. Ona karşı dediler ki onların muamelesi amele ile değil. Bu da bir cevap olur. Fakat mademki bizim elimizdeki kanunda sendika, sureti mutlaka zikrolunuyor ve sendika der demez amelenin sermayedarana karşı teşkil ettikleri sendika varidi hatır oluyor, orada bir mütearif mana var. Onun için o manayı mütearif delaletiyle sermayedarın sendika teşkilinden memnu oldukları anlaşılıyor. Gerçi maksadı kanunî bu imiş. Anlaşamadığı için, ötekiler, ameleye karşı değildir dediler. Binaenaleyh şunu teklif ediyorum ki, sendika teşkili memnudur dediğimiz maddede, müessesatı umum iyede gerek amelenin sermayedarana karşı, gerek sermayedarının ameleye karşı sendika teşkili memnudur diyerek tasrih edilsin. Her iki tarafın hukuku mütekabilen muhafaza edilsin.”⁸⁴

Bu durumda sendikaların yasaklanmasını isteyen kanun teklifi kabul edilmiştir.

12. madde ve 13. madde itirazsız kabul edilmiştir.

Yeni uygulama alanına göre; öncelikle devletten izin almak suretiyle kamu hizmeti gören sektörlerde, sendikal faaliyetlere yasak getirildi. Bu yasağa karşı gelenlere ise 1 liradan 25 liraya kadar hapis cezası veya 1 hafta ile 6 ay arasında değişen bir sürelik hapis cezasıydı. Öte yandan yine devletten izin alarak kamu hizmeti sağlayan işçilerin grev yapma hakkı vardı. Buna rağmen öncelikle sürecin uzlaştırma basamağında incelenmesi gerekiyordu. Süreç bu şekilde işlemezse 25-100

⁸³ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.120.

⁸⁴ MMZC, D.1, C.V, B.104, (18 Haziran 1325), s.128.

kuruş arasında bir para cezası veya 24 saat-1 hafta arasında bir hapis cezası öngörülmekteydi. Kanun kapsamı dışında kalan işçiler içinse süreç daha farklıydı zira onlar için iş uyuşmazlığı söz konusu olduğunda uzlaştırma gibi bir basamak zorunlu değildi.⁸⁵

Ancak, genel itibariyle bu kanunun çeşitli yönleriyle eleştirilerin hedefi olduğunu görebiliriz. Örneğin, Selanik Mebusu Cavit Bey ki kendisi İttihatçıdır, yapılan grevlerden hem işçilerin hem de sermaye sahiplerinin olumsuz yönde etkilendiğini belirterek, bu kanunun kamu hizmeti veren kurumlarda çalışan işçilerin grev hakkını sınırladığından ve işçilerin sendika kurmasına engel olduğundan bahsederek bir eleştiri getirmiştir.⁸⁶

Daha sonra, Hükümet, layihanın madenler ile hususi işletmeleri de kapsaması için bir teklifi meclise sunmuştur. Buna sebep olarak da Tatil-i Eşgal Layihası'nda madenlerle ilgili bir hüküm bulunmadığı ve bu sebeple de bu işletmelerde üretim durursa bu durumun gerek hazine için gerekse sermaye sahipleri için kötü sonuçlar ortaya çıkarabileceği gösterilmiştir. Yani kanunun kapsamı genişletilmek istenmiştir. Ayrıca 1. maddede belirtilen şirketler dışında çeşitli sanayi ve ticari kurumlar ile madenlerde çalışan müstahdem ve amelenin arabulucuk konusunda Ticaret, Nafia veya Orman ve Maadin Nezareti'ne başvurabilecekleri de ifade edilmekteydi. Ancak bu yöntem tercih edilmezse, bu kurumlarda çalışan ameleler işi tek tek veya toplu halde bırakma hakkına sahipti. Çalışma özgürlüğünü kısıtlayan veya zor kullanan olursa bu kimselerin birtakım para ve hapis cezalarıyla karşılaşacağı da belirtilmekteydi. Sonrasında ise Encümen tarafından sınai ve ticari kurumlarda yapılacak grevlerin kamuyu doğrudan etkilemeyeceğine, kamuya doğrudan zarar vermeyeceğine ve madenlerdeki grevlerin kamuyu doğrudan olumsuz yönde etkileyeceğine kanaat getirerek, maden işletmelerini ilgili kanun kapsamına almıştır.⁸⁷

⁸⁵ Koç, a.g.e., s.71.

⁸⁶ Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İstanbul, İlgı Kültür Sanat, 2006, s.155.

⁸⁷ Özçelik, a.e., s.174-176.

4.3. İçtimaat-i Umumiye Kanunu

Meşrutiyet ilan edildikten sonra, halk tarafından çok sayıda gösteriler düzenlenmiş ve başkentte asayiş kalmamıştır. Bu durumun önüne geçmek için bir toplantı kanunu çıkarılmak istenmiştir. Bu konuda İttihat ve Terakki ile hükümet karşıtlarının Sultanahmet'te bir miting düzenleyeceğine dair rivayetler dolaşması ve bunların da daha sonra gerçek olduğunun anlaşılması üzerine 26 Şubat 1909 tarihinde hükümet bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre, en başta toplantılarda halkın güvenliğinin ve huzurunun sağlanması için toplantılardan en az 24 saat öncesinde zabıtaya başvurulması ve resmi bir varaka alınması şartı getirilmiştir. Aksi takdirde toplantı yapılmasına izin verilmeyeceği de bildirilmiştir. İlgili kanun layihası 13 Mart 1909 tarihinde hazırlanmıştır ve 11 maddeden oluşmaktadır. 9 Haziran 1909 tarihinde ise kanun kabul edilmiştir.⁸⁸ Bu kanunla birlikte, hangi sebepten dolayı olursa olsun, resmi makamlarca uygun görülmediği takdirde, bir toplantı yapılamayacağını anlayabiliriz. Bu durum, işçilerin çalışma koşullarına dair duydukları herhangi bir memnuniyetsizliği dile getirmelerine engel teşkil etmekteydi.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasa olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de "Tebai Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi" bölümünde Osmanlı vatandaşlarının hak ve özgürlükleri incelenmiş ancak toplanma özgürlüğünden tam olarak bahseden bir madde hazırlanmamıştır. Sonrasında ise 1909 senesinde bir değişiklik yapılmak suretiyle bir madde eklenmiştir. Eklenen bu 120. maddede, "*Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir...*" şeklindeki ifade ile toplantı yapma özgürlüğünden bahsedilmiştir. Bu ifadeye göre toplantı yapmak için önceden izin almaya gerek yoktu. 1. madde itirazsız kabul edilmiştir ve bu bağlamda ilgili maddenin daha liberal bir fikri yansıttığı söylenebilir.⁸⁹

İçtimaat-ı Umumiye Kanunun 1. maddesinde ise "*Osmanlılar, gayrı müsellâh olmak üzere umumi içtimalar akdinde hürdür. Mevaddı âtiyede münderiç ahkâma*

⁸⁸ Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 283.

⁸⁹ İlhan F. Akın, "Toplanma Özgürlüğü", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C:XXX, S:3-4, 1964, s.556.

riayet etmek şartıyla ruhsat istihsaline hacet yoktur.”⁹⁰ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu madde kabul edilmiştir.

2. madde;

“İçtimalardan evvel bunların mahal ve yevm ve saatini hâvi bir beyanname tanzim ve bu beyanname bir içtimain akdedileceği belde veya nahiye dahilinde ikâmetgâh sahibi olmak ve hukuku siyasiye ve medeniyelerine malik bulunmak şartı ile laakal iki şâhıs tarafından isim ve şöhrat ve mahalli ikametlerinin tasrihi ile imza olunacaktır.”⁹¹

Şeklindedir.

İlgili kanuna dair Mecliste bazı tartışmalar söz konusu olmuştur. Hasan Fehmi Efendi (Sinop) bu maddeye şu şekilde itiraz etmiştir:

“Birinci müzakeresinde de muhalif düşmüş idim ki nahiyelerde içtima hakkını vermek doğru değildir diyorum. Ve şunu da biz, medeniyetimiz esasını tesis eden Kanunu Medenimiz dahi yani bunu bütün fukahayı İslâmiye böyle Hükümeti, zâbitai mânisi olmayan yani yüzlerle halkın bir yere içtimaa davet olunacağı Cuma günlerinde mütebayın olan amali, menafii üzerine muhtemel bu insanlar, birbirini gördükçe, ufak bir bahane ile büyük büyük fitneler vuku bulur mülâhazasıyla Cuma Namazının ikamesini bile izni Sultana talik etmiştir. Arz edeyim Yani daha doğrusu zâbitai maniası yani orada vukuu melhuz olacak bir fenalığı telif edecek, oradan kaldıracak bir zabıta, bir kuvvet olmadığı takdirde müsaade olunmaz diyor. Sonra müteahhirin fukahâ kura heyeti ihtiyariyesini de vaki olacak fenalığı men Ve defedecek bir kuvvet addıyla kuraya dahi müsaade edildi. Fakat esasen Şafiilerce serbesttir. Yani kırk kişi bir yerde içtima ederse, onlar, cemiyetle ibadet icra edebilirler. Fakat İmamı Azam'a göre bir fitne olduğu zaman, bir fenalığa sebebiyet vermemek için, orada zâbitai manianın bulunması şart olarak kabul edilmiştir. Ben bugünkü nahiyelerimizi düşünüyorum, Birkaç vilâyeti gezmiş, dolaşmışımdır. Bir Nahiye Müdürü ile üç tane zaptiyesi bulunacaktır. Memleketimizde bir çok âmâiin peşini takip etmek suretiyle kalkar, birisi, bir Nahiye Merkezine gider, mademki içtima serbesttir; (Kanunun o maddesinden istifadeye kıyam eder. Bütün manasiyle medeniyet ve hürriyet anlayamayan ahaliyi cemedir. Onbin, yirmibin kişi bir araya gelir. Sonra orada, o Nahiyede, Kazada bu kuvvetin, bu fenalığın önünü menedemez. Sonra bu günlük de ben derim ki Nahiyelere bu hak verilmesin. Siyasetimiz, menafii Devletimiz bunu icabeder diyorum.”⁹²

Burada, mezhep farklılıklarına da vurgu yapılarak, toplanma özgürlüğü hakkının kötüye kullanılmasından endişe edilmektedir. Özellikle merkeze uzak nahiye ve kaza gibi yerleşim yerlerinde toplanma özgürlüğü suiistimal edildiğinde meydana gelebilecek taşkınlığın kolluk kuvvetlerince bastırılmasının daha zor

⁹⁰ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.472.

⁹¹ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.472.

⁹² MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.472-473.

olacağı vurgulanmış ve devletim menfaati için bu bölgelere bu hakkın verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Şüphesiz ki bu yaklaşım sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine aykırıdır.

3. madde;

“Beyanname Dersaadette Zaptiye Nazırına, taşralarda vali ve mutasarrıflara ve kaymakamlara ve nahiye müdürlerine itâ edilir. Beyanname ita edilir edilmez mukabilinde ilmü haber verilir. İlmü haber verilmediği halde beyannameyi imza edenler tarafından bir zabıtname tanzim ve hazırlanarak, ikinci madde muharrer evsafı haiz, lâakal iki kişiye imza ettirildikten sonra içtima akteedilebilir. İlmühaberde veya ilmühaber verilmemiş ise zabıt verakasında beyannamenin ita edildiği yevm ve saat gösterilmek lâzımdır. İlmü haber veya zabıt verakası olmaksızın vukubulan içtimalar Hükümetçe menedilir.”⁹³

Şeklindedir. Bu madde de kabul edilir.

4. maddede ise “*Beyanname itası zamanı ile içtima arasında laakal kırk sekiz saat mürur edecektir.*”⁹⁴ denmektedir.

5. maddede “*Beyannamede içtimain ne sebep ve maksatla akteedileceği izah olunacaktır.*”⁹⁵ şeklinde bir ifade vardır.

6. madde ise “*Meclisi Umuminin münakit olduğu zamanlarda Ayan ve Mebusan dairelerinin bir kilometre mesafesi dahilinde açık mahallerde umumi içtimalar memnudur.*”⁹⁶ hükmünü getirmektedir.

7. maddede “*Mürur ve ubûra mahsus olan turuku umumiyyede içtima edilemez. Zaman-ı içtima, açık yerlerde tulûu şemsden guruba kadardır.*”⁹⁷ diye bir ifade yer almaktadır ve bu madde de kabul edilmiştir.

8. madde şu şekildedir:

“İçtimalar laakal üç kişiden ibaret bir heyet vasıtasıyla idare olunur. Bu heyet intizamın muhafazasına, hilafı kanun ahvali men'e ve beyannamede tayin olunan mevzu haricine çıkılmamasına ve asayiş memleketi ve âdabı umumiyyeyi ihlâl edecek nutuklar irat edilmemesine ve ikâı ceraime teşvik misillu akvalde bulunulmamasına dikkat edecektir. Azayı heyet beyannameye imza edenler tarafından tayin ve irae edilmemiş ise içtimada bulunanlar tarafından intihap olunur. Yedinci madde ile işbu sekizinci maddede münderiç ahkama muhalif harekâtan

⁹³ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.474.

⁹⁴ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.475.

⁹⁵ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.475.

⁹⁶ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.475.

⁹⁷ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.475.

Heyeti İdare ve bu heyetin teşekkülüne kadar beyannamede İmzası bulunanlar imes'uldür.”⁹⁸

9. madde “İçtimalara tarafı Hükümetten memurini mülkiye ve adliyeden biri memur edilebilir. Bu memur içtima Heyeti İdaresi tarafından kendisine irae olunacak mahalli mahsusta bulunur. Bu memur Heyeti İdarenin talebi halinde veyahut mahalli inzibat ahval ve münazaa vukuunda içtimai fesheder.”⁹⁹ demektir ve bu madde itirazsız kabul edilir.

10. madde ise “Esnayı içtimada ika edilen ceraimden dolayı mütecasirleri hakkında Kanunen icra edilen takibatı mücazata halel gelmemek üzere muhalif harekette bulunanlar beş altundan elli altuna kadar cezayı nakdi alınır, veyahut bir aydan altı aya kadar hapis ile mücazat olunur.”¹⁰⁰ Demektir.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Türkiye’de uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. 27 Haziran 1956 tarihinde çıkarılan 6761 sayılı “Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”un 20. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰¹

4.4. Cemiyetler Kanunu

Meşrutiyet ilan edildikten sonra özellikle siyasi amaçlara yönelik derneklerin sayısında artış olmuştur. Bunun yanında milli içerikli cemiyetler de kurulmaya başlanmıştır. Aslında kendisi de Meşrutiyet’ten önce kurulan bir dernek olan İttihat ve Terakki, iktidara geldikten sonra kendisine karşı yapılan muhalefeti önlemek adına bu kanunu çıkarmıştır. Kanunun çıkarılmasında 31 Mart Vakası da etkili olmuştur. Özellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile bu cemiyetin yayın organı Volkan Gazetesi, 31 Mart olayında etkin rol oynamıştır. Hükümet de bir nevi irtica ile mücadele etmek adına Cemiyetler Kanunu’nu çıkarmıştır. Ayrıca çıkarılan bu kanunla merkezi yönetim daha etkin hale getirilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan cemiyetlerin hangi kanunlar kapsamında yaşantılarına devam etmesi gerektiği, ilk olarak Edirne Mebusu Talat Bey tarafından meclise getirilir. Bu teklif 25 Mart 1325 tarihinde mecliste gündeme gelmiştir ve aslında 23

⁹⁸ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.476.

⁹⁹ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.476.

¹⁰⁰ MMZC, D.1, C.III, B.73, (4 Mayıs 1325), s.476.

¹⁰¹ Akın, a.g.e., s.557.

Mart 1325 tarihli dir. Bu duruma zemin hazırlayan bazı gelişmeler vardır. Bunlardan biri, muhalif gazeteci Hasan Fehmi cinayetidir. Bu olay 23/24 Mart 1909 tarihinde gerçekleşmiş, 25 Mart 1909 tarihinde de başta Zöhrap Efendi olmak üzere diğer mebuslarca meclise taşınmıştır. 31 Mart Vakası da bu konuda etkili olmuştur. Mecliste Talat Bey başta İttihat ve Terakki olmak üzere tüm cemiyetler için bir kanun layihasının çıkarılmasını istemiştir. Bu bağlamda meclis önce toplantı hürriyeti ile ilgili bir kanun çıkarmış, daha sonra Cemiyetler Kanunu için görüşmelere başlamıştır. Daha önceye gidecek olursak, 1876 senesinde çıkarılan Kanun-i Esasi’de vatandaşların kişisel hak ve özgürlükleri tanınırken, dernek kurma ve toplanma hakları düzenlenmediğini görebiliriz. Bu dönemde, siyasi partiler de dâhil olmak üzere, her kuruluş bir cemiyet statüsündeydi.¹⁰²

Cemiyetler Kanunu’nun 1. maddesinde “*Cemiyet, eşhası müteaddide tarafından malumat veya mesailerini sureti daimede bittevhid mukasemei rebihden gayri bir maksatla teşkil edilen heyettir.*”¹⁰³ denilmekteydi ve bu maddede cemiyet kavramının tanımı yapılmaktaydı.

2. madde ise “*Cemiyet teşkili, evvelce ruhsat istihsaline menut değildi. Şu kadar ki, teessüsünü müteakip 6. maddeye tevfiakat behemehal Hükümete ihbar edilmesi lâzımdır.*”¹⁰⁴ şeklinde bir hükme sahiptir.

3. maddede “*Ahkâmı Kavanine ve âdabı umunliyyeye mugayir bir esası gayri meşrua veya asayişî memleket ve tamamiyeti mülkiyei Devleti ihlâl ve şekli hâzırı Hükümeti tağyîr ve anâsırı muhtelifi Osmaniyyeyi siyaseten tefrik maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler teşkili caiz değildir.*”¹⁰⁵ denilmektedir.

20 maddeden oluşan Cemiyetler Kanunu, 1901 tarihli Fransız Kanununun esintilerini taşımaktadır. Kanunun çalışma hayatını ilgilendiren kısımlarından birisi 8. maddedir. Bu maddeye göre “*umuma müteallik hidemat ifa eden müesssesatta*

¹⁰² Özçelik, a.g.e., s.261.

¹⁰³ MMZC, D.1, C.V, İç.101, (13 Haziran 1325), s.21.

¹⁰⁴ MMZC, D.1, C.V, İç.101, (13 Haziran 1325), s.21.

¹⁰⁵ MMZC, D.1, C.V, İç.101, (13 Haziran 1325), s.26.

sendika teşkili memnudur.” denilmekte; yani sendikaların kurulmasına zorluk çıkarılmaktadır.¹⁰⁶

Çalışma hayatını denetlemek adına çıkarılan bir kanun olan ve 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu’na göre kavim ve cinsiyet temelli siyasi cemiyetler ile gizli cemiyetler kurmak yasaklanmıştır. Önceden izin almadan cemiyetler kurmanın önü açılmıştı ancak kurulmuş olan cemiyetin yöneticileri ile tüzüğü devlet mercilerine bildirilmek zorundaydı. Kurulan cemiyetleri devlet denetleyebilme ve gerekli gördüğü noktada kapatabilme yetkisine sahipti.

5. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Hareketleri

Osmanlı Devleti döneminde, günümüzdeki işçi kavramına yakın olarak, ilk işçiler, 19.yüzyılda, başta ordu olmak üzere sarayın da giderek artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olan fabrikalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu fabrikalar devlet tarafından kurulmuştu ve bu duruma bağlı olarak, Osmanlı Devleti’ndeki işçilerin, günümüzdeki işçi kavramını karşılar anlamda devlet tarafından meydana getirildiğine şahit oluyoruz. Bu durum da beraberinde, işçilerin devlet algısını değiştirmek suretiyle işçi hareketinin pek de etkin olmamasına yol açmıştır. Zira bu noktada halen bir yönetilen sınıf olma bilinci işçiler arasında yaygındır. Bunun dışında, Osmanlı Devleti döneminde, özellikle 19. yüzyılda çok etkili bir işçi hareketinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu durumda genel olarak pek çok farklı millette mensup işçinin olması etkilidir. Bu farklılık, işçilerin gerçek anlamda bir sınıf bilincine de sahip olmasını engellemiştir.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti döneminde yapılan ilk grevlerin, genel karakteri itibariyle, ücretlerin az ödenmesi veya hiç ödenmemesi sebebiyle ve devlete ait işyerlerinde yapıldığını görüyoruz. Grevlere ilişkin ilk örneklerden biri 1473 senesinde yabancı çini ustalarının ücretlerini alamazlarsa işi bırakacaklarını ifade ettiği ve çalışma koşullarından da yakınmasıdır. Bir diğer örneğe ise 1587 senesinde İstanbul’da rastlıyoruz. Mehmet Ali Paşa’nın yaptırmakta olduğu caminin inşasında çalışan taşçı, duvarcı ve marangozlar, 12 akçe olan yevmiyelerine 4 akçe daha zam yapılmasını

¹⁰⁶ Olgun, **a.g.e.**, s.301-303.

¹⁰⁷ Hande Çelik Şahin, “Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:7, 2010, s.22.

istemiş, ücretlere zam yapıldığı halde işi bırakmaya devam etmişlerdir.¹⁰⁸ 1826 senesinde Kal'a-yı Tis'a (dokuzuncu kale) inşaatında çalışan işçiler, ücretlerine zam yapılmasını istedikleri için işi bırakmışlardır.¹⁰⁹ İşçi hareketlerine ilişkin diğer örneklerden biri, 1839 senesinde Slevne'de fabrika işçisi kadınların, iş makinelerinin kendilerini işsiz bırakacağına dair endişe etmelerinden ötürü makinelere zarar vermesiyle ortaya çıkmıştır. 1851 senesinde Samakof'ta tekstil işkolunda çalışan kadın işçiler yine bir iş makinesine zarar vermek istemiş ve makinenin tekrar kullanılmayacağı belirtildikten sonra eylemlerinden vazgeçmişlerdir. 1861 senesinde ise Bursa'da bir fabrika mezarlık üzerinde kurulduğu iddiasıyla yakılmıştır. 1872 Şubat ayında Beyoğlu Telgrafhane işçileri ücretleri ödenmediği için greve gitmiştir. 1872 Mart ayında Yarımburgaz-Ömerli demiryolu inşasında çalışan vasıflı işçilerden ve ustabaşılardan bazıları önce işi bırakmış, sonra da raylar üzerinde kurmuş oldukları çadırlarda 3 hafta boyunca eylem yaparak işin devam etmesini engellemişlerdir. Yine 1872 senesinin Nisan ayında ise İzmit demiryolu inşasında çalışan işçiler ustabaşı ile sorun yaşayarak grev yapmışlardır. 1873 Ocak ayında ise yaklaşık 500-600 kadar tersane işçisi greve gitmiştir. Burada işçiler 11 aydan beri ödenmeyen ücretlerini talep etmiş, bunun için sadrazama bir dilekçe sunmuş, greve katılmayan diğer işçileri koruyan askerlere karşı da mukavemet göstermişlerdir. 1873 Nisan ayında taşeron tarafından işten çıkarıldıkları için, Haydarpaşa-İzmit demiryolu inşasında çalışan işçiler demiryoluna zarar vermiştir. 1875 Haziran ayında 6 aydan beri ücretlerini alamadıkları gerekçesiyle tekrar grev yapmıştır. Yine 1875 senesinin Ağustos ayında Taksim'deki Müslüman inşaat işçileri, aynı senenin Ekim ayında ise Sirkeci hamalları ücretlerinin düşüklüğü sebebiyle greve gitmiştir. 1878 Ekim ayında terzi işçileri İstanbul'da ücretlerine yüzde 70 zam talebiyle grev yapmışlar, 1879 Mart ayında da Şirket-i Hayriye vapur işletmeleri bünyesinde çalışmakta olan dökümhane işçileri, ücretleri kaime olarak ödendiği için, aynı tarihlerde yaklaşık 500 inşaat işçisi, ücretlerden ve çalışma saatlerinin uzunluğundan şikayet ederek grev yapmışlar, 1879 Temmuz ayında da tersane işçileri dökümhane işçilerine benzer bir

¹⁰⁸ Koç, **a.g.e.**, s.82.

¹⁰⁹ Çelik, **a.g.m.**, s.112.

sebeple, ücretlerinin altın parayla ödenmesini talep ederek grev yapmıştır. 1880 Kasım ayındaysa Haliç tersanesinde çalışan işçiler aynı taleple greve gitmiştir.¹¹⁰ Bu gelişmeler Türkiye'deki ilk işçi hareketlerine örnek teşkil eder.

23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren Osmanlı topraklarında yapılan grevler hız kazanmıştır. Balkanlar'dan, Varna ve Selanik gibi şehirlerden İstanbul, İzmir ve diğer şehirlere grevler hızla yayılmıştır. Özellikle dokuma, tramvay, deniz yolu ve demiryolu, maden gibi işkollarında pek çok greve rastlanmaktadır. Bu grevlerin bir diğer özelliği de daha çok yabancı sermaye ile çalışan işkollarında olmasıdır ki bu da bir nevi yabancı ülke temsilcilerinin Osmanlı hükümeti üzerinde baskı kurmasına yol açmıştır. Ancak tüm baskılara rağmen 1 Mayıs İşçi Bayramı 1909 senesinden itibaren kutlanmıştır. 9 Ağustos 1909'da çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu dahi grevlerin önünü kesememiştir. Örneğin 1911 Mart ayında Selanik'te bulunan Tütün Rejisi işçilerinin grevi İstanbul'a da sıçramıştır, akabinde Zonguldak'taki maden işçileriyle Bulgaristan'daki demiryolu işçileri greve gitmiştir. 1913 senesinde ise İzmir'deki liman işçileri grev yapmıştır.¹¹¹

II. Meşrutiyet dönemindeki grevlere “hürriyet grevleri” denilmiştir. Bunun sebebi de II. Meşrutiyet döneminde daha hür bir ortam oluşması ve döneme ilişkin her gelişmenin de hürriyetle anılmasıdır. Yine bu dönemde yapılan grevlerin en önemli sebeplerinden birisi ücretlerin işçiler tarafından yeterli görülmemekle zam talep edilmesidir. 11 Ağustos 1908 tarihinde, Paşabahçe cam işçileri ücretlerine yüzde 12.5 oranında bir zam talep ederek greve gitmişlerdir. İzmir liman işçileri, saat ücretlerinde yüzde 100'den daha fazla bir oranda zam talep ederek grev yapmış, İstanbul Cibali tütün fabrikası işçileri de tütün rejisinin yüzde 50'lik zam uygulamasından memnun olmamış ve 13 Ağustos 1908 tarihinde işi bırakmıştır. Akabinde Selanik'te bulunan sigara fabrikası işçileri, Olympos bira fabrikası işçileri, Alatini Değirmenleri işçileri ve İzmir tramvay işçileri günlük çalışma süresinin 10 saat olması ve ücretlere zam yapılması için grev yapmıştır. Bunun dışında Dersaadet liman işçileri, Paşabahçe şişe fabrikası işçileri, yine Cibali tütün fabrikası işçileri

¹¹⁰ Karakışla, **a.g.m.**, s.29-31.

¹¹¹ Mehmet Şehmus Güzel, “Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C:VII, 15 C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.1850.

ücretlerinin tekrar ödenmesini talep etmiştir. 13 Ağustos 1908 günü vapurlara kömür yükleyen işçiler, ücretlerine zam talep ederek işi bırakmışlar, 14 Ağustos 1908 tarihinde reji işçileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından görevlendirilen Salim Bey ile Selim Sırrı Bey'in ısrar etmesi üzerine işbaşı yapmışlardır. 15 Ağustos'ta da İnhisar-ı Duhan (tütün rejisi) işçileri işi bırakmıştır. Yine aynı tarihte 7000 fırın işçisi, ücretlerine zam talep ederek İttihat ve Terakki komitesine dilekçe vermiştir. Ayrıca 15 Ağustos 1908 tarihinde şimendifer kumpanyası işçileri greve gitmişler ancak Zaptiye Nazırı tarafından ikna edilmiş ve işbaşı yapmışlardır. 22 Ağustos 1908 tarihinde Selanik-Dedeoğlu demiryolunda 1500 işçi greve gitmiştir.¹¹²

Tekrar, 22 Ağustos 1908 tarihinde sayıları 150'yi bulan fırın işçileri işlerini bırakmak suretiyle İstanbul Şehremaneti'ne giderek, taleplerine cevap alamadıkları takdirde grev yapacaklarını ilan etmişlerdir. İttihatçılar ile fırın işçileri arasında gerçekleşen görüşmelerden sonra fırın işçileri temsilcileri ve fırın sahiplerinden oluşan Hıbazân Cemiyeti'nin temsilcileri bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Arabulucu ise İttihâd ve Terakki Cemiyeti üyeleri idi. Toplantı neticesinde, ekmek yapmak için bir günde ortalama 57'şer kiloluk un çuvallarından 10 tanesini kullanan hamurkâr ve pişiricilerin yevmiyelerinin 11 kuruştan 20 kuruşa, kalfaların yevmiyelerinin 7 kuruştan 12 kuruşa ve son olarak çırakların yevmiyelerinin 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir. Fırın sahipleri ise bu durum karşısında çareyi zam talep eden işçilerin işine son vermekte bulmuştur. Çıkardıkları işçilerin yerine de geneli İstanbul dışından gelen, iş güvencesi olmayan ve daha düşük ücretle çalışmayı kabul eden işçileri almışlardır. Bu gelişme üzerine fırın işçileri Şehremaneti'ne başvurarak kendileri tarafından kurulmuş olan Ekmekçi ve Amele Cemiyeti isimli sendikanın İstanbul'daki bütün fırınlara işçi sağlaması gerektiğini vurgulamışlar ancak Hıbazân Cemiyeti bu talebi reddetmiştir. Bunun üzerine de fırın işçileri 16 Eylül 1908 tarihinde greve gitmiştir.¹¹³

¹¹² Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, S:25/Bahar 2009, Ankara 2011, s.46-47.

¹¹³ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **Toplum ve Bilim**, S:78/ Güz, Ankara, 1998, s.190-191.

23 Ağustos 1908’de Yedikule iplik fabrikası ile hamurkâr ve pişiriciler işçileri, 24 Ağustos’ta ise Selanik’te bulunan yaklaşık 1000 fırın işçisi ücretlerine zam yapılması ve dinlenme sürelerinin uzatılması için grev yapmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1909 döneminden önce işçi hareketlerine, grevlere daha anlayışla yaklaşıyor, sendikal hareketleri destekliyordu. Ancak ilerleyen dönemlerde İTC, başta grevler olmak üzere işçi hareketlerinin karşısında durmaya başlamıştır. Aktif sendikaları kapatma yoluna gitmiştir.¹¹⁴ İTC’nin ilk etapta sendikaları desteklemesinin belli nedenleri vardı. Meşrutiyet ilan edildikten sonra grev sayısında artış olmuştu ve bu grevlerin büyük kısmı da sendika üyesi veya yardım sandıklarına üyeliği bulunmayan işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu da sürecin kontrol altına alınmasını güçleştiren bir eylemdi. İşçileri ve süreci kontrol edebilmek için de sendikaların kurulması şarttı ve İTC de bu sebeple sendikal faaliyetleri en başta desteklemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde ise İTC, başta yabancı sermayedarların grevlerden ötürü duyduğu hoşnutsuzluk dolayısıyla işçi hareketlerini engellemeye yönelik birtakım faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bunların başında da 8 Ekim 1909 tarihinde çıkarılan ve özellikle 8. maddesiyle sendikal faaliyetlerin ve grevlerin önünü kesen Tatil-i Eşgal Kanunu gelmektedir.¹¹⁵

6. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Sendikaları

1866 senesinden itibaren İstanbul’da, daha çok yabancılar tarafından, işçilere yardım etmek ve hayır işleri için birçok işçiyi koruma dernekleri kurulmuştur. Osmanlı döneminde ilk işçi örgütlenmesine örnek olarak İstanbul’da 1 Nisan 1866 tarihinde kurulan Ameleperver Cemiyeti gösterilebilir. Gerçek anlamdaki ilk işçi örgütlenmesi ise yine İstanbul’da 1894-1895 tarihlerinde Tophane fabrikasında kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti’dir, diyebiliriz. Bu cemiyet gizli kurulmuştur ve kuruluşundan bir süre sonra da varlığı açığa çıkartılmış ve kapatılmıştır.¹¹⁶ 1889 senesine gelindiğinde ise batılı düşünce akımlarının etkisiyle “İttihadi Osmani Cemiyeti” kurularak işçi sınıfının siyasi anlamda da kendisini temsil etmesi

¹¹⁴ Emre Polat, **Osmanlı’nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri**, Ed. Burak Fazıl Çabuk, İstanbul, Truva Yayınları, 2004, s.158.

¹¹⁵ Polat, **a.e.**, s.161-162.

¹¹⁶ Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, 2.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s.40.

hedeflenmiştir. Ancak mevcut siyasi ortam sebebiyle bu mümkün olmamış ve cemiyetin merkezi Paris'e taşınmıştır. 1895 senesinde ise Osmanlı Amele Cemiyeti Tophane işçilerince kurulmuş ve sendikal faaliyetlere başlamıştır. Ancak yine mevcut siyasi ortam yüzünden bu cemiyet de uzun ömürlü olmamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen sendikal faaliyetler kendine yer bulmuştur. Örneğin Amele Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası ve Müstakil Amele Fırkası gibi siyasi örgütler sendikal faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹¹⁷

Osmanlı döneminde işçi sınıfı bilincinin oluşması Prens Sabahattin tarafından 1902 senesinde kurulan “Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti” dönemine kadar uzanmaktadır.¹¹⁸ Bu cemiyete göre ıslahatların tüm sosyal sınıflara hitap etmesi, ıslahatların herkes için geçerli olması gerekmektedir. Böylelikle de sosyal sınıfların varlığına ve farklılığına dikkat çekiliyordu.

14 Eylül 1908 tarihinde kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası memurların grev yapmak için sendika kurmasına karşı çıkmıştır. Bunun dışında, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için çeşitli kanunlar çıkarılmasını desteklemiştir. 1908 senesinde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluş amacı genel olarak köylü, işçi, çiftçi, esnaf gibi meslek erbabının haklarını gözetmektir. Buna göre işçi, çiftçi ve esnaf ile köylülerden alınan vergilerin azaltılmasını öngörüyordu. 1909 senesinde kurulan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ise parti programında çeşitli kaza sigortaları ile iş kazalarına yer vermiştir. 21 Şubat 1910 tarihinde kurulan Ahali Fırkası işçi işveren ilişkilerinde kanunların işçinin temel hak ve özgürlüklerini savunması gerektiğini parti programında belirtmiştir. 1910 senesinde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası günlük çalışma süresinin 8 saat olmasını, haftanın 1 günü dinlenme tatili verilmesini, sendika kurma ve grev yapma yasaklarının kaldırılmasını, işçi bakanlığı kurulmasını istemiştir.¹¹⁹ Tüm bu maddelere ve ilkelere karşın, hiçbir parti programında işçilere ait bir bakanlık kurulması gerektirdiğinden bahsedilmemiştir.¹²⁰

¹¹⁷ Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, 4.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s.310-311.

¹¹⁸ Kemal Sülker, **Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, s.35.

¹¹⁹ Sülker, **a.e.**, s.47-50.

¹²⁰ Polat, **a.g.e.**, s.174.

Osmanlı Devleti'nde başka işçi örgüleri de kuruluyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından önce şark demiryolları Yanbolu-Sarımbey hattında çalışan işçiler tarafından bir sendika kurulmuştur. Daha sonra Selanik hattında çalışan işçiler de bir sendika kurmuşlardır. Bunu kuleli hattı çalışanları izlemiştir. 1911 senesinde Kavala ve Drama 'da tütün işçileri sendikaları kurulmuştur. Bunun dışında Rumeli Vodina'da tekstil işçileri sendikası da kurulmuştur. 21 Temmuz 1910 tarihinde Cibali Reji Sendikası kurulmuştur. Aynı sene "Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirket-i Memurin ve Müstahdeminin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi" kurulmuş ancak Şura-yı Devlet tarafından sendika olmadığına hükmedilmiştir. 1911 senesinde Hayfa' da bulunan Hicaz Demiryolu çalışanları da haklarını savunmak için Teavün Cemiyeti isminde bir cemiyet kurmuşlar ancak gerek Tatil-i Eşgal Kanunu hükümlerine aykırı olduğu için gerekse sendikal özellikler taşıdığı için bu cemiyet kapatılmıştır. Sonrasında şemsiye işçileri tarafından Şemsiyeciler Sendikası kurulmuştur. Özel bir işyerinde kurulan sendikalara bir diğer örnek olarak Pera Palas işçilerinin kurduğu sendikayı gösterebiliriz. 1909 senesinde yine Selanik'te Bulgar Matbaa İşçileri Sendikası kurulmuştur. Aynı şehirde Tütün İmalat İşçileri Sendikası da farklı etnik kökene sahip işçiler tarafından kurulmuştur. Tüm işçileri bilinçlendirme hedefi ile Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti kurulmuştur.¹²¹

7. Osmanlı Devleti Döneminde İşçi Ücretleri

1894-1895 senelerinde bir nüfus sayımı yapılmıştır ve bu sayıma göre mesleki anlamda amele olarak tanımlanan kimselerin 186.000 kadar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nüfus 27.229.500 idi ve çalışanların sayısı da 14.980.600 kadardı. 1913 senesindeki sayıma göre ise nüfus 26.340.000 olarak tespit edilmiştir.¹²²

Osmanlı Devleti döneminde, iş arayanlar haftanın belli günlerinde, belli yerlerde toplanarak işçi arayanlar ile bir araya gelirlerdi. Süreci kontrol eden "işçibaşılar" vardı ve sözleşme kurallarını ihlal eden işçiler, bu kimselerce tespit

¹²¹ Cevdet Kırpık, "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.212-216.

¹²² Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1940**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.40.

edilip cezalandırılırlardı. Bunun dışında işverenlerin birbirlerinin işçilerini veya çıraklarını (ç)almaları veya bunları greve yönlendirmeleri de yasaklanmıştı. İşçilerin çoğu, büyük şehirlerde bekar odalarında kalıyordu ve yine belli kurallara uymak zorundaydılar. Bunun dışında başta büyük kalelerin, köprülerin, su kanallarının, büyük ve önemli binaların yapımında ve onarımında, ayrıca madencilik, hasat gibi önemli işlerin ifasında devlet tarafından iş aletleri, bazen de harcırah ve ücretler peşin ödenerek işçi alımı yapıldı. Yani emek piyasasındaki süreci genelde devlet kontrol altında tutuyordu.¹²³

Osmanlı Devleti döneminde işçi ücretlerine bakalım. Aşağıdaki tabloda, farklı sektörlerde çalışanların 1 senede kazanmış oldukları ortalama ücretler incelenmiştir.

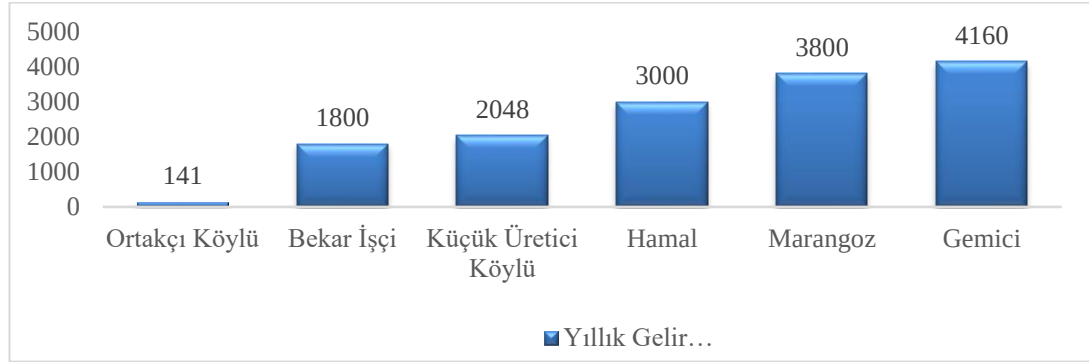
Tablo 1.1
1870 Yılı İtibariyle Çalışan Kategorilerinin Yıllık Gelirleri (Kuruş Olarak)

Çalışan Kategorisi	Kuruş
Bekar İşçi	1800
Hamal vb.	3000
Marangoz vb.	3800
Gemici	4160
Küçük Üretici Köylü	2048
Ortakçı Köylü	141

Kaynak: Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Tablo:XVIII, s.185.

Bu verilere göre de ücretler konusunda sektörel bir farklılık dikkat çekmektedir. Ortakçı köylülerden sonra en az gelire sahip kesim bekar işçilerdir. Bu bağlamda, öncelikle kırsal kesimde hayat seviyesinin daha kötü durumda olduğunu söyleyebiliriz. Diğer işkolları ise şehirlerde kendilerine var olma imkanı bulan işkollarıdır ve bu noktada şehirlerde hem ücretlerde bir artış olduğunu hem de hayat seviyesinin daha iyi durumda olduğunu söylememiz mümkündür.

¹²³ Tabakoğlu, a.g.e., s.500.

Şekil 1.1

Tablodaki verileri grafik şeklinde yorumlarsak, en az gelire sahip grup olan ortakçı köylüler ile en yüksek gelire sahip olan gemiciler arasındaki gelir farkını daha iyi görebiliriz.

Gelirler dışında, işçilerin yaptıkları harcamalardan da bahsetmemiz gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda, bir işçinin 1 senelik zaman dilimi içerisinde, hangi harcamayı ne kadar yaptığı incelenmiştir. Harcamalar kuruş olarak gösterilmiştir.

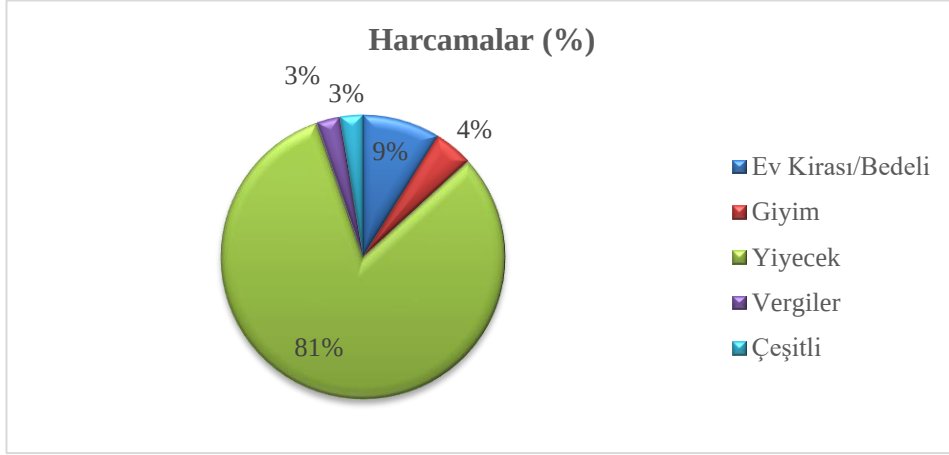
Tablo 1.2

1870 Senesi İçin Evli Bir İşçinin Senelik Harcamaları (Kuruş Olarak)

Harcamalar	Kuruş
Ev Kirası/Bedeli	200
Giyim	100
Yiyecek	1825
Vergiler	60
Çeşitli	60
Toplam	2245

Kaynak: Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press, Chicago 1980, s.45.

Bu tabloya göre bir işçinin senelik harcama kalemindeki en büyük payı önce yiyecek, sonra da barınma almaktadır. Bunu sırasıyla giyim ve vergiler izlemektedir.

Şekil 1.2

Harcamaları yüzdelik dilim olarak incelediğimizde ise yüzde 81 ile en çok paya sahip harcama kaleminin yiyecek olduğunu görebiliriz. İkinci sırada yüzde 9'luk pay ile barınma harcamaları gelmektedir. Giyim harcamaları yüzde 4'lük bir paya sahipken, vergiler ile çeşitli harcamalar eşit orandadır.

Bir başka tabloda ise, bir işçinin bir senede elde ettiği geliri inceleyebiliriz.

Tablo 1.3

1870 Senesi İçin Evli Bir İşçinin Senelik Geliri

Gelir	Kuruş
Ücret (Günlük 6 Kuruştan 300 İşgünü)	1800
Ek Çalışmalar	450
Toplam Senelik Gelir	2250

Kaynak: Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s.45.

Tablo 1.2'de ve 1.3'te bulunan verileri karşılaştırdığımızda, toplam senelik gelirden toplam senelik harcamayı çıkardığımız takdirde arada çok az bir fark kaldığını görebiliriz. Bu durum da bize, işçilerin gelir düzeyinin pek de yüksek olmadığını sonucunu vermektedir.

Ücretler konusunda yapılan bir çalışmada, Ereğli Kömür Havzası örneğinde, döneme ilişkin işçi ücretlerine dair bilgi edinebiliriz.¹²⁴

¹²⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.141.

Tablo 1.4

Ereğli Kömür Havzasında Ortalama Yevmiyeler (Kuruş Olarak)

Yıllar	Ücret	1900=100
1900	7.6	100
1905	8.6	113
1911	9.7	127
1913	10.2	131

Kaynak: Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.141.

Tablo 1.4'te ilerleyen seneler boyunca, ücretlerin de bir artış eğilimi gösterdiğine rastlıyoruz. Bu artışın gerçekleşmesinde, başta gıda perakende fiyatları olmak üzere, pek çok unsurun fiyatının artma eğilimi göstermesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ücretler, 1900 senesinde en düşük, 1913 senesinde ise en yüksek düzeydedir.

Şekil 1.3

İlgili grafikte ücret düzeyleri arasındaki fark daha net bir şekilde görülmektedir.

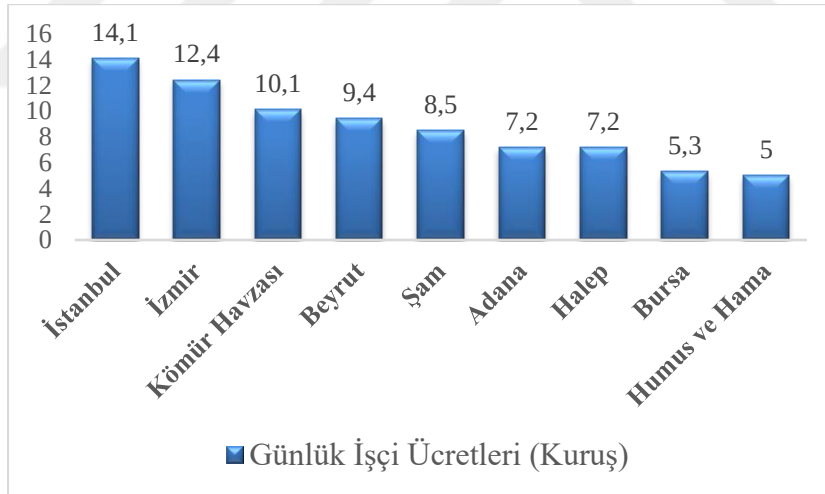
Genel bir değerlendirme yaptığımızda ise işçi ücretlerinin bölgelere göre değişkenlik gösterdiğine rastlıyoruz.

Tablo 1.5
1913 Senesi İtibariyle Değişik Bölgelerde Ortalama Günlük İşçi Ücretleri
(Kuruş)

İstanbul	14,1
İzmir	12,4
Kömür Havzası	10,1
Beyrut	9,4
Şam	8,5
Adana	7,2
Halep	7,2
Bursa	5,3
Humus ve Hama	5,0

Kaynak: Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, s.142.

İlgili tabloda Osmanlı Devleti'nde sadece sektörel anlamda değil, bölgesel anlamda da ücret farklılıklarının olduğunu görebiliriz. Şüphesiz ki bu durumda, çeşitli bölgelerde karşımıza çıkan fiyat farklılıklarının etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 1.4

Şekil 1.4'te ücret düzeyleri arasındaki farka baktığımızda, en yüksek ücretlerin İstanbul'da, en düşük ücretlerin de Humus ve Hama'da olduğunu görebiliriz.

Çalışma hayatı her kesimi kapsamaktadır. Buna istinaden, memur ücretlerini de incelememiz gerekmektedir. Bu verilere ek olarak, özel kuruluşlarda çalışmakta olan memurların aldıkları ücretlere ilişkin veriler de elimizde mevcuttur.¹²⁵

Tablo 1.6

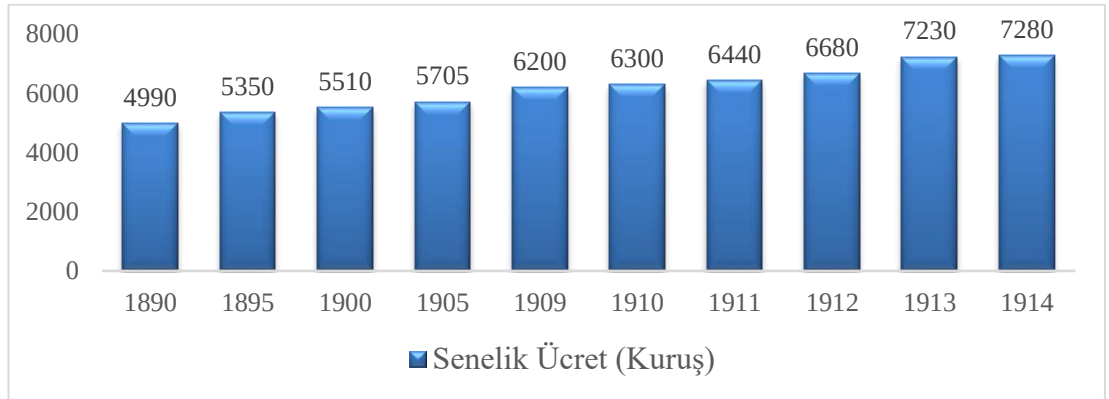
Özel Kuruluşlardaki Memur Ücretleri

Mali Yıl	Yıllık Ücret (Kuruş)
1890	4990
1895	5350
1900	5510
1905	5705
1909	6200
1910	6300
1911	6440
1912	6680
1913	7230
1914	7280

Kaynak: Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, s.143.

Özel kuruluşlara örnek olarak Ziraat Bankası, Şirket-i Hayriye ve Tütün Rejisi'ni gösterebiliriz.

Tablo 1.6'daki verileri incelediğimiz zaman, memur ücretlerinin düzenli bir artış eğilimi göstermiş olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 1.5

¹²⁵ Eldem, **a.e.**, s. 143.

Şekil 1.5'te en düşük memur ücretlerinin 1890 senesine ait olduğunu görüyoruz. Daha sonra ücret düzeyleri bir ivme kazanmıştır ve 1914 senesinde en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Artan hayat pahalılığı karşısında devlet memurları ilk kez 18 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan bir kanunla maaşlarına zam almışlardır. Bu gelişmede, İstanbul'da perakende fiyatlarının savaş öncesi döneme göre iki kattan da fazla artış göstermesi etkili olmuştur. İlgili kanuna göre, ayda 1000 kuruşa kadar maaş alan memur ve müstahdemlere yüzde 20 oranında, 1000 kuruştan daha fazla maaş alanlara ise maaşlarının yüzde 15'i oranında bir zam yapılması öngörülmüştür. Zamların hiçbir şekilde hiçbir vergiye tabi olmamasına karar verilmiştir. 28 Mart 1918 tarihinde çıkarılan Muvazene-i Umumiyye Kanunu ile yapılan zamlar artırılmıştır. Örneğin 1000 kuruşa kadar maaş alanlara yüzde 50, 1001-3000 kuruşa kadar maaş alanlara yüzde 30, 3001-7499 kuruş arası maaş alanlara yüzde 20, 7500 kuruş ve üzerinde maaş alanlara ise yine yüzde 20 oranında zam yapılmasına karar verilmiştir. Bunun dışında, başta polis ve jandarma olmak üzere tüm memurlara savaş bitinceye kadar İaşe Umum Müdürlüğü tarafından, askerlerle aynı fiyattan erzak verilecekti. Ayrıca işçi ücretleri de bu zamlardan etkilenmiş, savaş döneminde artan işgücü ihtiyacı işçi ücretlerini eskiye göre 7-10 kat arasında artırmıştır.¹²⁶

Çalışan kesimin aldığı ücretlerin gerçekte ne ifade ettiği ve çalışan kesimin hayat standartları hakkında fikir sahibi olabilmemiz için öncelikle söz konusu dönemde perakende gıda fiyatlarını incelememizde fayda vardır.

¹²⁶ Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.54.

Tablo 1.7
İstanbul’da ve Komşu Memleketlerde Perakende Gıda Fiyatları (kg/kş)
1913/1914

	İstanbul	Şam	Bulgaristan	Atina	Romanya	Kahire	Bağdat
Ekmek	1.46	1.61	1.45	1.89	1.41	1.50	0.97
Pirinç	2.34	2.78	2.95	4.18	2.46	2.12	1.45
Patates	0.78	0.46	0.75	1.36	-	0.86	-
Koyun eti	5.47	8.27	4.18	8.67	8.80	8.61	3.50
Tereyağ/İçyağı	7.81	10.80	13.00	18.08	15.48	14.30	12.10
Yumurta (12)	6.00	3.50	3.17	5.46	3.50	2.64	2.00
Süt	1.56	-	1.67	2.59	-	2.39	1.80
Şeker	2.34	2.78	5.11	3.78	4.05	2.30	2.53
Kahve	9.37	11.72	18.08	11.97	11.72	11.74	8.40
Tuz	1.17	0.81	1.01	-	-	1.10	1.35
Zeytinyağı	6.25	5.56	-	5.50	9.33	4.04	-

Kaynak: Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, s.136.

Elimizdeki veriler bize söz konusu dönemde, başkent İstanbul ile komşu memleketlerdeki fiyatlar arasında bir karşılaştırma yapma imkanı sunmaktadır. Böylece genel itibariyle Osmanlı Devleti’ndeki hayat pahalılığına dair genel bir izlenim elde etmiş oluruz.

Tablo 1.8
1913-1914’te Komşu Memleketlere Nazaran İstanbul’da Gıda Maddelerinin Perakende Fiyat Seviyesi

İstanbul	100
Bağdat	86
Şam	113
Bulgaristan	106
Kahire	117
Romanya	120
Atina	144
Selanik	117

Kaynak: Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, s.137.

İlgili tabloda, İstanbul ve komşu bölgelerdeki perakende gıda fiyatları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu verilere göre Bağdat’taki perakende gıda fiyatlarının İstanbul’dan daha düşük olduğunu görüyoruz. En yüksek perakende gıda fiyatları ise Atina’dadır.

1913-1915 döneminde yapılan Sanayi Sayımının verileri aşağıdaki gibidir. Öncelikle sayım sonucunda ortaya çıkan işçi sayılarını inceleyelim. Sanayi Sayımında, pek çok farklı sektör esas alınmıştır.

Tablo 1.9

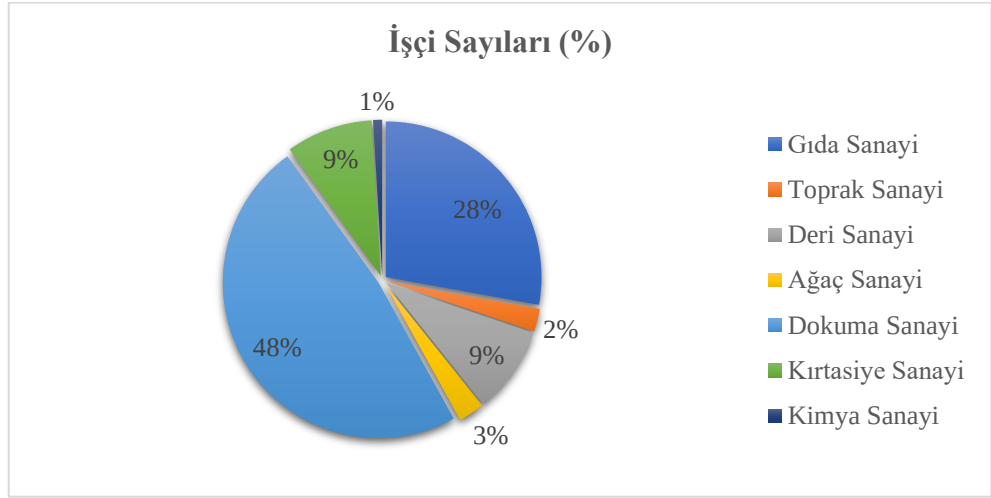
Osmanlı Devleti’nde 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre İşçi Sayıları

Sektörler	Çalışan Sayısı 1915	İşyeri Başına Ortalama Çalışan
Gıda Sanayi	3916	52
Toprak Sanayi	336	20
Deri Sanayi	1270	58
Ağaç Sanayi	377	16
Dokuma Sanayi	6763	93
Kırtasiye Sanayi	1267	25
Kimya Sanayi	131	12
Toplam	14060	53

Kaynak: Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri:1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Tablo:VII, s.147.

Yapılan sanayi sayımının sonuçları incelendiğinde, bu incelemeye konu olan işyerlerinde toplamda 14.060 kişinin çalıştığını görüyoruz. Bu sayı içerisinde işçiler kadar, daha küçük bir oranda memurlar da bulunmaktadır. Yani yapılan sayım neticesinde, sanayi işçileri daha büyük bir orana sahiptir.¹²⁷ Sanayi Sayımı’ na göre en çok işçi dokuma sanayinde çalışmaktadır. İşyeri başına ortalama çalışan işçi sayısı da yine dokuma sanayinde fazladır. Gıda sanayinde deri sanayisinden daha fazla sayıda işçi çalışıyor olmasına rağmen, işyeri başına ortalama çalışan işçi sayısı bakımından sayısal üstünlük deri sanayindedir.

¹²⁷ Makal, **a.e.**, s.148.

Şekil 1.6

Şekil 1.6’da 1915 senesinde en çok işçinin yüzde 48’lik bir oran ile dokuma sanayinde çalıştığını görüyoruz. İkinci sırada yüzde 28’lik oran ile gıda sanayi gelmektedir. Deri sanayinde ve kırtasiye sanayinde çalışan işçiler yüzde 9 ile eşit orana sahiptir. Bu sektörleri sırasıyla yüzde 3’lük oran ile ağaç sanayi, yüzde 2’lik oran ile toprak sanayi takip etmektedir. En az işçi sayısına sahip sektör yüzde 1 ile kimya sanayidir.

Söz konusu sayımda işçi ücretleri de tespit edilmiştir. Sektörlere göre cinsiyet ve yaş kategorizasyonunun yapıldığı tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1.10

1913-1915 Sanayi Sayımı Sonuçlarına Göre 1915’te Erkek, Kadın ve Çocuk İşçilerin Ücretleri (Günlük, kuruş olarak)

Sektörler	Erkek	Kadın	Çocuk
Şekercilik	17-25	8-10	-
Konserve	25-30	8-10	-
Dokuma	10-13	4-6	2-4
Kırtasiye	10-15	-	-
Matbaacılık	8	3-5	2-4
Sabunculuk	12-15	2-6	-
Kimya	13-15	-	2-5

Kaynak: Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri:1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Tablo:XXIII, s.195.

Elimizdeki verilere göre sektöre, cinsiyete ve yaşa bağlı olarak işçilerin almış oldukları ücretlerin birbirinden farklı olduğunu anlıyoruz. Erkek işçiler kadın

işçilerden, kadın işçiler de genel olarak çocuk işçilerden daha yüksek oranda ücret almaktadır. Bazı sektörlerde (kırtasiye ve kimya) kadın işçilere rastlanmamaktadır. Çocuk işçiler ise dokuma, matbaacılık ve kimya sektörleri haricinde yer almamaktadırlar.

Bir diğer tabloda ise tarım işçilerinin yevmiyeleri incelenmektedir.

Tablo 1.11

1913 Yılı Mayıs Ayı İtibariyle Tarım İşçisi Gündelikleri (Kuruş olarak)

Bölge	Erkek İşçi Ücreti	Kadın İşçi Ücreti
Aydın	12-16	5-8
Ankara	8-15	4-5
Kırşehir	7-8	3-3,5
Malatya	7	2
Diyarbakir	6-8	2,5
Urfa	5-10	2-3

Kaynak: Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Tablo:XXIV, s.196.

Yine bu sektörde de başta bölgesel olmak üzere, cinsiyete de bağlı ücret farklılıkları vardır. Tarım sektöründe en yüksek ücretler Aydın'da alınırken, en düşük ücretler Urfa'da karşımıza çıkmaktadır. Kadın işçiler diğer sektörlerde olduğu gibi, tarım sektöründe de erkek işçilerden daha az ücret almaktadır. Erkek işçiler ile kadın işçilerin aldıkları ücret konusunda ciddi bir uçurum söz konusudur.

Bir diğer tabloda ise yapılan Sanayi Sayımı 'na göre sektörel bir ücret dağılımı karşımıza çıkmaktadır.

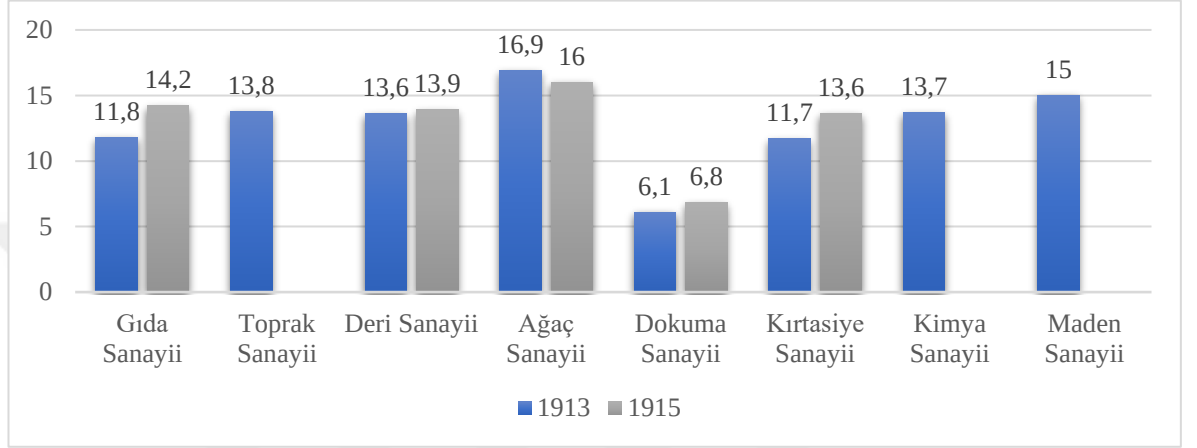
Tablo 1.12

Osmanlı Devleti'nde 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre Ücretler (Kuruş/Gün)

Sektörler	1913	1915
Gıda Sanayii	11,8	14,2
Toprak Sanayii	13,8	-
Deri Sanayii	13,6	13,9
Ağaç Sanayii	16,9	16
Dokuma Sanayii	6,1	6,8
Kırtasiye Sanayii	11,7	13,6
Kimya Sanayii	13,7	-
Maden Sanayii	15	-

Kaynak: Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Tablo:XIII, s.179.

Bu tabloya göre kimi sektörler arasında, incelenen dönem aralığına da bağlı olarak ücretlerde bir artış gerçekleşmiş iken, kimi sektörlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Toprak sanayi, kimya sanayi ve maden sanayinde ise 1915 senesine ait ücret bilgisi bulunmamaktadır.

Şekil 1.7

Şekil 1.7'yi incelediğimizde, gıda sanayinde 1913 ile 1915 seneleri arasında günlük ücretler için 2,4 kuruşluk bir artış olduğunu görüyoruz. Kırtasiye sanayinde ise 1915 senesi için, günlük ücretlerde 1,9 kuruşluk bir artış söz konusu olmuştur. Ağaç sanayinde ise 1915 senesine gelindiğinde, günlük ücretlerde bir azalma olduğunu görebiliriz. Buradaki kayıp günlük 0,9 kuruş kadardır.

İncelemekte olduğumuz bir diğer tabloda, Osmanlı Devleti'nde hangi sektörde ne kadar çalışan olduğunu görüyoruz.

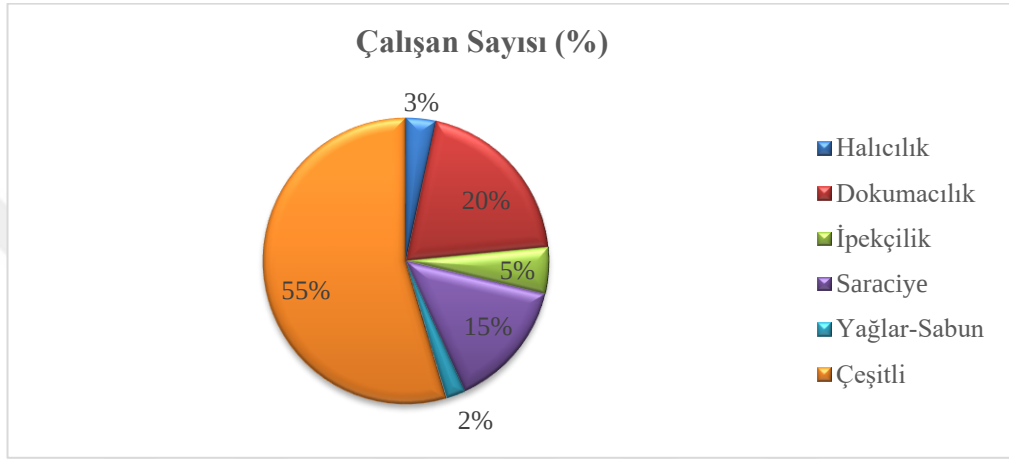
Tablo 1.13

Osmanlı Devleti'nde 20. Yüzyıl Başlarında Çalışanların Sayısı

	Hahıcılık	Dokuma-cılık	İpekçilik	Saraciye	Yağlar-Sabun	Çeşitli	Yekûn
İstanbul	775	4600	1200	3330	500	12.500	22.905
Anadolu	59.307	54.800	7600	9910	12.000	131.000	274.617
Suriye	300	15.000	8000	2200	8000	22.500	56.000
Lübnan	-	4000	1000	500	2500	5000	13.000
Kudüs	50	1100	-	400	1500	4500	7550
Musul-	1000	7500	-	1500	1000	23.500	34.500
Toplam	61.432	87.000	17.800	17.840	25.500	199.000	408.572

Kaynak: Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik** s.209.

Buna göre çeşitli işkollarında çalışanlar, en büyük paya sahiptir. İkinci sırada ise dokumacılık sanayi, en kalabalık işçi sayısına sahiptir. Özellikle Anadolu'da dokumacılık sanayi, sahip olduğu işçi sayısı bakımından büyük önem teşkil etmektedir.

Şekil 1.8

En yüksek orana sahip işçi grubu yüzde 55'lik oran ile çeşitli sektörlerde çalışan işçilere aittir. İkinci sırada yüzde 20'lik bir oran ile dokuma sanayinde çalışan işçiler gelmektedir ve bu büyük bir orandır. Yüzde 15'lik oran ile saraciyede çalışan işçiler üçüncü sıradadırlar. İpekçilik sanayinde çalışan işçilerin oranı yüzde 5, halıcılık sektöründe çalışan işçilerin oranı yüzde 3'tür ve son olarak yağ-sabun üretiminde çalışan işçiler en az orana sahip gruptur, bu işkolunda çalışan işçilerin oranı yüzde 2'dir.

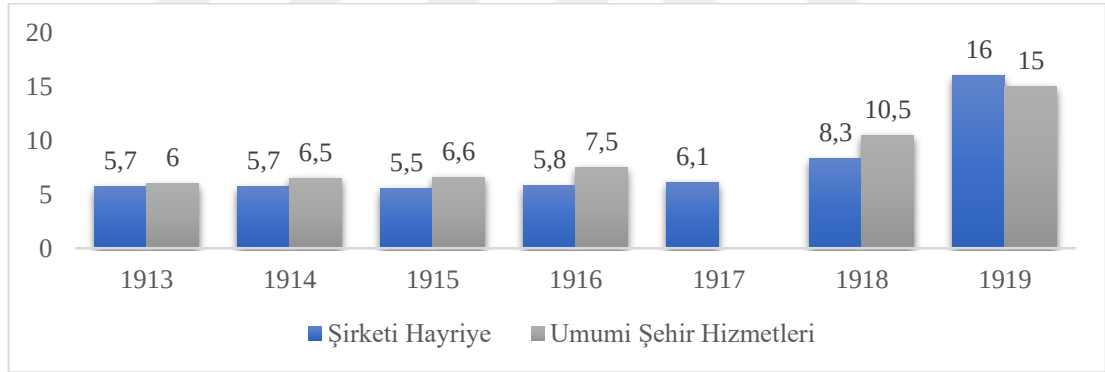
Aşağıdaki tabloda söz konusu dönemde işçi ve memurların aldıkları ücretler incelenmektedir.

Tablo 1.14
Ortalama Ücretler

	Umumi Şehir Hizmetleri	Şirketi Hayriye	Kömür Madeni	Pamuklu Mensucat	Değirmencilik
	Aylık Ücret Lira (Osm.L.)		Yevmiye (Kuruş)		
1913	6.0	5.7	10.5	6.1	15.1
1914	6.5	5.7	12.5	6.5	15.5
1915	6.6	5.5	15.0	6.8	16.2
1916	7.5	5.8	25.1	15.0	30.0
1917	-	6.1	35.0	-	40.5
1918	10.5	8.3	60.0	40.0	65.0
1919	15.0	16.0	67.0	45.0	70.0

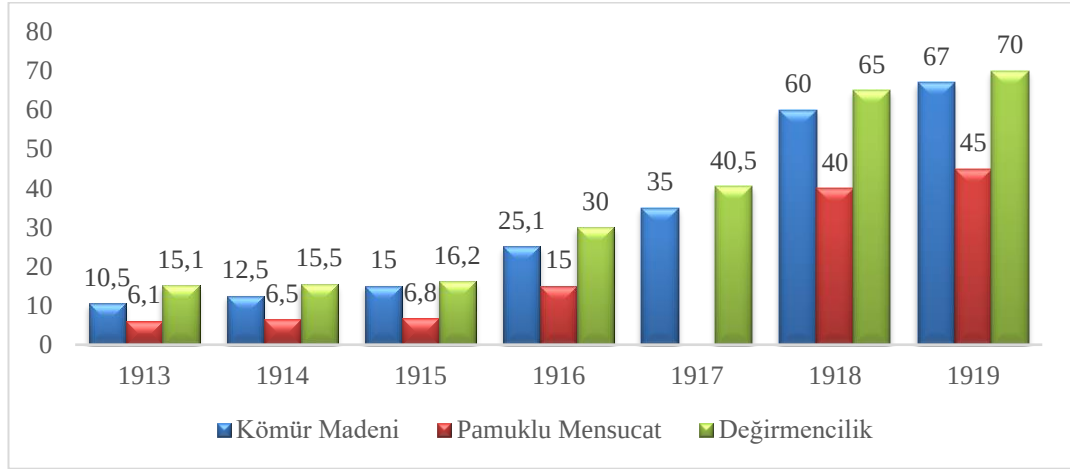
Kaynak: Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, s.55.

İlgili tabloya göre maaşlarda yüzde 20 ile yüzde 50 arasında değişen oranlarda zam söz konusudur.

Şekil 1.9

Tüm kuruluşlar için, aylık ve günlük olarak en yüksek ücret düzeyine 1919 senesinde ulaşılmıştır. Buna göre Umumi Şehir Hizmetleri'nin vermiş olduğu aylık ücret 1917 senesi haricinde düzenli olarak artmıştır. Şirketi Hayriye'nin 1913 ve 1914 senelerinde verdiği aylık ücret aynı iken, bu rakam 1915 senesinde gerilemiştir. Ancak 1916 itibariyle tekrar artış göstermiştir.

Şekil 1.10

Kömür madenlerinde verilen günlük ücret düzenli bir biçimde artış göstermiştir. 1917 ile 1918 seneleri arasında büyük bir ücret farkı söz konusudur. Pamuklu mensucat sektöründe de 1917 senesi haricinde günlük ücretler artmıştır ancak bu artış hızını incelersek, 1916 ile 1918 seneleri arasında ücretlerde ciddi bir yükselme olduğunu söyleyebiliriz. En yüksek ücret artışı ise değirmencilikte görülmüştür. 1913 ile 1919 seneleri arasında büyük bir fark vardır.

8. Tek Partili Dönemde Çalışma Hayatı

8.1. Tek Partili Dönem

8.1.1. Dönemin Siyasi ve Ekonomik Koşulları

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, özellikle ilk dönemde tarım sektöründe işletme sayısı ile bu işletmelerin özelliklerine dair çok fazla kesin bilgi yoktur. Ancak 1927 senesinde yapılan tarım sayımı bize en güvenilir bilgileri vermektedir. Bu sayıma göre Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kadardır ve arazilerin özellikleri de şu şekildedir: 231.500.000 dönüm ekilebilir arazi, 139.487.000 dönüm orman arazisi, 269.409.000 dönüm mera, 102.234.000 dönüm dağ/taş ve 13.629.000 dönüm bataklık/göl şeklindedir. Yine bu sayıma göre tarımsal üretim sürecinde kullanılmakta olan tarım aletlerinin (traktör, harman makinesi, çayır makinesi, tıraz makinesi, vb.) sayısı 15.711'dir. Tüm Türkiye'de çiftçilik yapan her bir aileye de 1.9 çift hayvan düşmektedir. Bu iki durum doğrultusunda o dönemin Türkiye'sinde

tarımda makineleşmenin düşük düzeyde olduğunu ve genel itibariyle de tarımsal üretim sürecinde çeşitli imkânsızlıkların mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şöyle bir durum da söz konusuydu ki, 1927 senesinde yapılan bu sayım sadece toprak sahibi çiftçi ailelerini içermekteydi. Yani ülkede topraksız çiftçi aileleri de bulunmaktaydı ki bunların oranı da yüzde 17 civarındaydı. Böylelikle de hem tarımsal üretim sürecinde düşük düzeyde emek verimliliği söz konusuydu hem de tarımsal kaynaklar eksik kullanılmaktaydı. Bu bağlamda karşımıza üç grup çıkmaktadır ki bunlar; büyük toprak sahipleri, küçük ve orta ölçekteki üreticiler ve çoğu genelde topraksız olan veya çok az miktarda toprağı olan ortakçılar, kiracılar ve tarım işçileridir.¹²⁸

Büyük toprak sahipleri de kendi içinde, toprak işleme yöntemine göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki daha ilkel tarımsal yöntemlerin faal olduğu, genelde ortakçılık ve kiracılık şeklinde kullanılan topraklara sahip olan toprak ağalarıdır. İkincisi ise tarımsal üretim sürecinde, sahip olduğu topraklar için daha modern yöntemlerden faydalanan kapitalist çiftçilerdir. Toprak ağalığı daha çok Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’da yaygındır. Bu sistemde toprak sahipleri topraklarını maraba, ortakçı, yarıcı şeklinde ifade edilen kişilere kiraya vermekte veya işletmektedirler. Toprağı işleyen kesim ailece toprak sahibi kişi için çalışır ve elde ettikleri ürünlerin bir kısmını toprak sahiplerine verir. Toprak sahipleri de bu noktada adeta idareci konumuna gelmiştir. Hatta öyle ki, toprak ağalarının devlet mekanizmasını tanımadığı zamanlar olmuştur. Bu bağlamda köylüler, hükümet ile toprak ağaları arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Kapitalist çiftçilerin ise başta Çukurova olmak üzere Güney Anadolu, İstanbul, İzmir ve Batı Anadolu çevresinde görüldüğü söylenebilir. Küçük ve orta üreticilere baktığımızda, bu grubun daha çok kendileri için üretim sürecine katıldıklarını ve geleneksel yöntemler ile tarımsal üretim sürecinde bulunduklarını görebiliriz. Bunun altında yatan sebepler ise daha çok yetersiz miktarda üretim ve ulaşım sürecinde karşılaşılan güçlüklerdir. Son olarak ortakçılar, kiracılar ve tarım işçilerine bakalım. Bu grup genel itibariyle en alt

¹²⁸ Gazanfer Karakaş, “Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.20-22.

gelir seviyesinde yer alır ve daha çok toprak ağalının mevcut olduğu bölgelerde bulunurlar. Elde edilen ürün ortakçı ile toprak sahibi arasında pay edilir. Bu tür çiftliklerde çalışan tarım işçileri daha çok herhangi koruyucu/gelecek garantisi olmadan, genelde de mevsimlik olacak şekilde, düşük ücretlerle çalıştırılırlar.¹²⁹

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ülke topraklarının yaklaşık yüzde 5'lik bir kısmı işleniyordu ve bu işte kullanılan traktörlerin sayısı ise 220 kadardı. 1927 senesinde yapılan tarım sayımına göre 1.7 milyon civarında çiftçi ailesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sayının yüzde 70'lik bir kısmı karasaban gibi geri kalmış bir yöntemle toprağı işliyordu. Pulluk sahibi olan ailelerin sayısı 500 bin kadardı ve makineli tarım henüz Ege ve Çukurova bölgeleri dışında genellikle yabancılara ait büyük çiftlik işletmeleri dışında pek bilinmemektedir. Bunun yanı sıra tarımsal üretimi olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsur hayvan gücü sayısındaki azalmaydı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da 1.1 milyon at ve 6.9 milyon sığır vardı ancak bu rakamlar Kurtuluş Savaşı sonrasında azalmış, geriye toplamda 0.6 milyon at ile 4.1 milyon sığır kalmıştır.¹³⁰

1921 senesinde sanayinin durumunu anlayabilmek için bir Sanayi Sayımı yapılmıştır. Tablo 1.15'te verilen bu sayımda hangi sanayi kollarında ne kadar işletme olduğu ve bu işletmelerde ne kadar kişinin çalıştığı sayılmıştır. Yapılan Sanayi Sayımı'nın sonuçları aşağıdaki gibidir:

¹²⁹ Karakaş, **a.e.**, s.25-26.

¹³⁰ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003, s.25.

Tablo 1.15**1921'deki Milli Hudutlar İçinde Bulunan Sanayinin Durumu**

Sanayi Şubeleri	Müessese Adedi	Amele Adedi	Sanayi Müesseselerine İsabet Eden Amelenin % Nisbeti	Kuruluş Başına İşçi Sayısı
Mensucat Sanayii	20.057	35.316	46.34	2
Deri Sanayii	5387	17.964	23.57	3
Maden Sanayii	3273	8021	10.52	2
Ağaç Sanayii	2067	6007	7.88	3
Gıda Sanayii	1273	4493	5.89	4
Toprak Sanayii	704	3612	4.74	5
Kimya Sanayii	337	803	1.06	2
Toplam	33.058	76.216	100.00	2

Kaynak: İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla C:III "Türkiye'de Sanayi"** 3 c., Ankara, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946, s.24.

İlgili tabloya göre, kuruluş başına işçi sayısına bakarsak, tüm sanayi kollarında daha çok küçük ölçekli işletmelerin bulunduğunu ve istihdam oranının düşük olduğunu ifade edebiliriz. Mensucat sanayiinin hem müessese adediyle hem de bu müesseselerde çalışan işçi adediyle ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Sayıma konu olan işçilerin yoğun olarak mensucat sanayiinde istihdam edildiğini görüyoruz. Yine de kuruluş başına en çok işçi düşen sanayi kolu ise toprak sanayisidir. Toprak sanayisinde işçi yoğunluğunun diğer sanayi kollarına göre daha fazla olduğundan bahsetmemiz mümkündür. Bu durumun en büyük sebebi ise, dönemin koşulları itibariyle tarıma dayalı bir ekonomik yapının söz konusu olması ve tarımsal üretimin yoğun olarak gerçekleştirilmesidir.

Ekonomik yapıyı incelemeye devam ettiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Özellikle 1920'li dönemin başında Türkiye'nin ekonomik yapısı daha çok tarıma dayalıydı ve rakamsal olarak da 1923 senesinde, tarımsal üretimin GSMH içindeki toplam oranı yüzde 39.8 iken sanayi kesiminin oranı sadece yüzde 13.2 idi. İstihdam oranlarına baktığımızda ise 1924 senesi için tarım kesiminin toplam

istihdam içindeki oranı yüzde 89.6 iken, bu oranlar hizmetler kesimi için yüzde 5.5 ve sanayi kesimi için de yüzde 4.6 idi.¹³¹

Tarım genel olarak milli gelirin yüzde 50'lik bir kısmını oluştururken, sanayi yüzde 8-9'luk bir kısmını karşılıyordu, geri kalan payı da hizmetler sektörü alıyordu. Tarım üretimi çağın gerisinde kalmış, basit yöntemlerle yapılmaktaydı. Tarım makineleri ile çay, limon, un, şeker, patates başta olmak üzere bazı gıda maddeleri ithal edilmekteydi. Ayrıca çeşitli dış etkenler dolayısıyla da hububat her zaman üretilmiyor ve ithal ediliyordu. İhracatta ise yüzde 35'lik bir kısmını tütün karşılarken, ardından yüzde 32'lik bir oranda kuru meyveler gelmekteydi.¹³²

Tarıma dair bu gelişmelerin dışında, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber, daha çok küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu seramik, tarım, dericilik, dokuma gibi hafif sanayi dalları ön plana çıkmaya başlamıştı. 1927 senesinde yapılan Sanayi Sayımına göre 65.245 işletme tespit edilmiştir. Bu işletmelerde çalışan işçilerin toplamı 256.855'tir ve yüzde 18.7'si dokuma sanayiinde, ağırlıklı olarak yüzde 43 oranında da tarımda çalışmaktadır. İşletmeler yüzde 70 oranında 1-3 kişi çalıştırmaktadır. 2052 imalat sanayii ile ilgili işyeri 10'dan fazla işçi çalıştırmaktadır ve bu işyerlerinin yüzde 40'ı yani 816 adedi İstanbul ve İzmir'dedir. İşçi sayısını incelediğimizde ise, 1910-1927 seneleri arasında devletin toprak kaybetmesi sebebiyle işçi kayıpları yaşanmıştır. Yine 1927 senesindeki sayımda, 4 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan işçilerin toplamı 147.128'dir. Kadın işçilerin sayısı 37.640'tır ve 22.684 adet de 14 yaşından küçük işçi vardır.¹³³

Cumhuriyet ilan edildikten sonra yine 1927 senesinde yapılmış olan ilk resmi nüfus sayımına göre ise 22.684'ü 14 yaşından küçük çocuk ve 37.640 tanesi kadın olmak üzere toplam 147.128 işçi olduğu belirlenmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu'ndan faydalanan işçi sayısı ise 1943 senesinde 274.277 iken 1948 senesinde 328.463'tür. Bu sayılar ilerleyen yıllarda artış eğilimi göstermiş, 1955 senesinde 604.295

¹³¹ Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.195.

¹³² Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2009: Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, Yay. Haz. Göksun Yazıcı, 4.bsk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.48.

¹³³ Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.56.

seviyesine yükselerek 1960 senesinde ise 824.881'e ulaşmıştır. Bu artışın sebepleri arasında izlenen milli ekonomi politikasını ve devletçilik ilkesini sayabiliriz. Yine bu dönemde devlet eliyle birçok fabrikalar açılmış ve haliyle bir işçi ihtiyacı da doğmuştur. Örneğin özellikle Anadolu'da, Diyarbakır, Sivas, Kayseri gibi şehirlerde pek çok fabrikalar açılmıştır. Burada asıl amaç, ülkenin batısı ile doğusu arasındaki sosyal ve ekonomik dengeyi sağlamaktır.¹³⁴

Tablo 1.16'da 1923 senesinin sonunda Türkiye'de bulunan işçi sayıları yer almaktadır. Bu sayılar, kentlerin en az ve en çok barındırdığı işçi sayısına göre düzenlenmiştir.

¹³⁴ M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s.127.

Tablo 1.16**1923 Sonunda Türkiye’de İşçi Sayısı**

Kentler ve İşçi Grupları	En Az İşçi Sayısı	En Çok İşçi Sayısı
İstanbul	35.500	38.000
Eskişehir	2500	4000
İzmit	1000	2000
Ankara	2000	2500
Balya-Karaaydın	10.000	12.500
Zonguldak-Ereğli	15.000	18.000
Aydın	1000	1750
İzmir	10.000	15.500
Adana-Mersin-Tarsus	5000	7500
Hereke-Adapazarı	1000	1500
Bilecik	1000	1500
Bursa	3500	5500
Edirne	2000	5000
Ergani-Maden-Güleman	1200	2000
Samsun-Trabzon	5000	6500
Konya	500	1000
Erzurum	500	750
Uşak-Kula-Göğdes	4200	6300
Gaziantep	900	1100
AnadoluDemiryolu İşçileri(İstanbul,Bilecik, Eskişehir, Ankara, Afyon, Konya, Bulgurlu, Adana, Yenice, Nusaybin)	6000	6500
Şark Demiryolları İşçileri (Sirkeci, Çatalca, Edirne)	1250	1500
İzmir-Kasaba-Alaşehir-Afyon Demiryolu İşçileri	1250	1600
İzmir-Manisa-Soma-Bandırma Demiryolu İşçileri	750	900
İzmir-Aydın-Söke-Dinar Demiryolu İşçileri	900	1000
TOPLAM	111.950	144.400

Kaynak: M. Şehmus Güzel, **Türkiye’de İşçi Hareketi**, Çizelge:8, s.129.

1923 senesi sonunda yapılan işçi sayımına göre mevcut dönemde en çok işçinin öncelikle İstanbul’da daha sonra da Zonguldak Ereğli’de olduğunu görüyoruz. İşçi yoğunluğu konusunda bu iki merkezi İzmir takip etmektedir. İşçilerin en az olduğu merkezler ise Konya ve Erzurum’dur. En çok işçinin çalıştığı işkolu Anadolu Demiryolu İşletmeleri ve en az sayıda işçinin çalıştığı işkolu da İzmir-Manisa-Soma-Bandırma Demiryolu İşletmeleri’dir. Dönemin koşulları itibariyle

İstanbul ekonomik anlamda sirkülasyonun en yoğun olduğu şehirdir. Zonguldak Ereğli ise madencilik faaliyetleri ile öne çıkmaktadır. Bu sebeple de işçilerin yoğun olarak bulunduğu bir şehirdir. İzmir de bir ticaret merkezidir ve bu şehirde de işçi sayısı fazladır.

1927 senesinde yapılan Sanayi Sayımının verileri Tablo 1.17’de belirtilmiştir. İlgili tabloda verilen bu sayımda hangi sanayi kollarında ne kadar işletme olduğu ve bu işletmelerde ne kadar kişinin çalıştığı sayılmıştır. Yapılan Sanayi Sayımı’nın sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1.17**1927 Sanayi Sayımına Göre Sanayi Gruplarına Göre Müessese Adedi ve Çalışan Kişi Miktarı**

Sanayi Sınıfları	Müessese Adedi	%	Çalışan Kişi	%
Sanayi istihracıye	556	0.85	18.932	7.37
Ziraat, ehli hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayi	28.439	43.59	110.480	43.01
Dokuma sanayi	9353	14.34	48.025	18.70
Kereste ve mamülleri sanayi ve sair nabati maddeler sanayi	7896	12.10	24.264	9.45
Kağıt ve Karton sanayi	348	0.53	2792	1.09
Maden sanayi, maden işletme ve makine tamirat ve imalatı	14752	22.61	33.866	13.18
Ebniye İnşaatı sanayi	2877	4.41	12.345	4.81
Kimya Sanayi	697	1.07	3107	1.21
Muhtelif sanayi	16	0.02	455	0.18
Muhtelif sanayi:				
a) elektrik sanayi	90	0.14	1350	0.52
b) sair muhtelif sanayi	221	0.34	1239	0.48
Toplam	65.245	100	256.855	100

Kaynak: Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamları C:III "Türkiye'de Sanayi"**, 3 c., s.26-27.

İlgili tabloya göre dönemin ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olduğunu söylemek mümkündür. İkinci sırada maden sanayisinin gelmekte olduğunu görüyoruz ancak buna rağmen sanayi henüz tam anlamıyla gelişmemiştir ve sanayi kuruluşları da genel itibarıyla küçük ölçeklidir. İstihdam söz konusu olduğunda ise

sanayi sektörünün geri planda kaldığını, istihdamın ağırlıklı olarak tarım sektöründe gerçekleştiğini ifade edebiliriz.

Yine 1927 senesinde yapılan Sanayi Sayımı'nda, öncelikle 14 yaş altı işçilerin sanayi gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı da hesaplanmıştır. Burada, çeşitli sanayi kollarında çalışan 14 yaş altı işçilerin sayısı verilmiştir. İlgili veriler Tablo 1.18'de belirtilmiştir.

Tablo 1.18

Sanayi Gruplarına ve Cinsiyete Göre İşçilerin Dağılımı (1927)

14 Yaşın Altı

Sanayi Kolları	Erkek (%)	Kadın (%)
Tarım	56.6	44.4
Madencilik	99.2	0.8
Tekstil	57.3	43.7
Ağaç Ürünleri	83.8	16.2
Kağıt Ürünleri	86.3	13.7
Demir	99.1	0.9
İnşaat	91.8	8.2
Kimyevi Maddeler	78.6	21.4
Muhtelif	95.5	4.5
Elektrik	—	—

Kaynak: Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, İstanbul 2011, Tablo:10.a, s.181.

Bu tabloda 14 yaşın altındaki çalışanların istihdam edildikleri sanayi gruplarında cinsiyetlere göre ayrımını görebiliriz. Öncelikle 14 yaşın altındaki erkek çalışanların yüzde 99.2'lik bir oranla madencilik sanayinde istihdam edildiğini öğreniyoruz. Sanayi gruplarındaki istihdam oranlarında ikinci sırada yüzde 99.1'lik oranla demir sanayi ve üçüncü sırada yüzde 91.8'lik oranla inşaat sanayi gelmektedir. Buradan 14 yaş altı erkek çalışanların daha çok ağır sanayi kollarında istihdam edildiği sonucuna ulaşabiliriz. Tarım sektörü ise 14 yaş altı erkek çalışanların en az istihdam edildiği sektördür ve buradaki istihdam oranı yüzde 56.6'lık bir orana sahiptir. 14 yaş altı kadın çalışanların istihdamına baktığımızda ise aynı yaş aralığındaki erkek çalışanların aksine en yüksek istihdam oranının tarım

alanında olduğunu görebiliriz. Burada 14 yaş altı kadınların istihdam oranı yüzde 44.4'lük bir dilime sahiptir. Bunu yüzde 43.7'lik bir oranla tekstil sanayi ve yüzde 21.4'lük bir oranla da kimya sanayi izlemektedir. 14 yaş altı kadın çalışanların en az oranda istihdam edildiği alan ise yüzde 0.8'lik bir oranla madencilik sanayidir ve genel itibariyle 14 yaş altı kadın çalışanların aynı yaş aralığındaki erkek çalışanlara göre istihdam edilme oranı daha düşüktür.

Tablo 1.19'da ise 14 yaş üstü işçilerin sanayi gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı hesaplanmıştır. Burada, çeşitli sanayi kollarında çalışan 14 yaş üstü işçilerin sayısı verilmiştir.

Tablo 1.19
Sanayi Gruplarına ve Cinsiyete Göre İşçilerin Dağılımı (1927)

14 Yaşın Üstü		
Sanayi Kolları	Erkek (%)	Kadın (%)
Tarım	74.5	25.5
Madencilik	94.6	5.4
Tekstil	46.3	53.7
Ağaç Ürünleri	89.5	10.5
Kağıt Ürünleri	90.6	9.4
Demir	90.3	9.7
İnşaat	95.1	4.9
Kimyevi Maddeler	87.2	12.8
Muhtelif	96.3	3.7
Elektrik	89.8	10.2

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:10.b., s.181.

14 yaşın üstündeki çalışanların istihdam edildikleri sanayi gruplarında cinsiyetlere göre ayrıma baktığımızda ise erkek çalışanlardaki en yoğun istihdam oranının yüzde 96.3'lük oranla muhtelif alanlarda olduğunu görebiliriz. Bunu yüzde 95.1'lik oranla inşaat ve yüzde 94.6'lık oranla madencilik sanayi takip etmektedir. 14 yaş üstü erkek çalışanların da genel itibariyle ağır sanayi kollarında çalıştığını söyleyebiliriz. Bu yaş aralığındaki erkek çalışanların en az istihdam edildiği sektör ise yüzde 46.3'lük oranla tekstil olmuştur. Aynı gruptaki kadın çalışanlar ise erkek

Çalışanların aksine en çok tekstil sektöründe istihdam edilmişlerdir ve burada yüzde 53.7'lik bir orana sahiplerdir. 14 yaş üstü kadın çalışanların en çok istihdam edildiği İkinci sanayi kolu ise yüzde 25.5'lik bir oranla tarım sanayidir. Yüzde 12.8'lik oranla kimya sanayi ise bu gruptaki kadın çalışanların üçüncü olarak yoğun şekilde istihdam edildiği bir sanayi koludur. 14 yaş üstü kadın çalışanlar muhtelif sanayi kollarında yüzde 3.7'lik bir oranla en az istihdam oranına sahiplerdir.

1927 Sanayi Sayımı, işçilerin yaş kavramından bağımsız olarak, cinsiyete göre bölgelere dağılımını da dikkate almıştır. Tablo 1.20'de bu dağılıma ilişkin verileri görebiliriz.

Tablo 1.20
İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1927)

Bölgeler	Erkek (%)	Kadın (%)
Marmara	54.9	45.1
Ege	68.4	31.6
Akdeniz	70.4	29.6
İç Anadolu	69.2	30.8
Doğu Anadolu	75.5	24.5
Karadeniz	55.0	45.0
Toplam	63.8	36.2

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:14, s.188.

1927 senesinde yapılan Sanayi Sayımı'na göre erkek işçilerin en yoğun olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunduğunu görebiliriz. İkinci sırada ise Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Erkek işçilerin en az oranda istihdam edildiği bölge ise Marmara Bölgesi'dir. Bunun yanı sıra kadın işçilerin erkek işçilerin aksine en çok Marmara Bölgesi'nde olduğuna rastlıyoruz. İkinci sırada Karadeniz Bölgesi gelmektedir. Kadın işçiler en az Doğu Anadolu Bölgesi'nde istihdam edilmektedir. Ayrıca erkek işçilerin çalışma yaşamına katılım oranının kadın işçilerden daha yüksek olduğunu da elimizdeki verilere göre söyleyebiliriz.

Bir diğ er tablo ise yine 1927 Sanayi Sayımına göre işletmelerin istihdam ettikleri kişi sayısı bakımından büyüklükleri ve yüzdeli dilimlerini bize göstermektedir.

Tablo 1.21

1927 Sanayi Sayımına Göre Müesseselerin Çalışan Kişi Adedine Göre Dağılımı

Çalışan sayısına göre müesseseler	Müessese adedi	% nispeti
Bir kişilik müesseseler	23.316	35.74
Bir kişi ve ailesi efradından mürekkep müesseseler	4914	7.53
İki ve üç kişilik müesseseler	23.332	35.76
Dört ve beş kişilik müesseseler	7683	11.78
Altı-on kişilik müesseseler	3940	6.04
11-20 kişilik müesseseler	1188	1.82
21-50 kişilik müesseseler	551	0.84
51-100 kişilik müesseseler	166	0.25
100 ve daha fazla müesseseler	155	0.24
Toplam	65.245	100

Kaynak: Tökin, **a.g.e.** s.27.

İlgili tablodaki verileri incelediğimizde, öncelikle 5'ten az sayıda kişi çalıştıran işletmelerin ağırlıkta olduğunu ve bunların oranının yüzde 90.81 olduğunu görüyoruz. 3 veya daha az kişi çalıştıran işletmelerin oranının ise yüzde 79.03'e karşılık geldiğini görebiliriz. Yine bu bağlamda 6-20 kişi çalıştıran işletmelerin küçük ölçekte sanayi işletmeleri, 21-100 kişi çalıştıran işletmelerin orta ölçekte sanayi işletmeleri ve 101 ve üzerinde kişi çalıştıran işletmelerin de büyük ölçekte sanayi işletmeleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Sanayi Sayımının yapıldığı dönemde henüz büyük ölçekte sanayi işletmelerinin yaygınlaşmadığını, sanayileşme faaliyetlerinin henüz yeni yapılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin sanayideki kalkınma seviyesini anlamak için sanayideki motor gücünün ne kadar kullanıldığına bakmamız gerekmektedir. Bu duruma istinaden, sanayi sayımına konu olan 65.245 işletmeden 2822 tanesi motor gücünden

faaydalanmaktadır ve bunların oranı yüzde 4.33'tür. Diğler 62.423 işletme ise herhangi bir motor gücünden faydalanmamaktadır.¹³⁵

Bir diğler tabloda işletmelerin kuruluş tarihlerine göre sınıflandırılmasını ve dağılımını görebiliriz.

Tablo 1.22

İşletmelerin Kuruluş Tarihlerine Göre Dağılımı (1932-1939)

Yıllar	1923'ten Önce (%)	1923'ten Sonra (%)	Bilinmeyenler
1932	23.2	73.9	2.9
1933	22.0	75.7	2.3
1934	24.2	74.7	1.1
1935	21.2	77.2	1.6
1936	18.4	79.2	1.9
1937	17.1	80.7	2.2
1938	15.6	82.0	2.4
1939	14.5	83.7	1.8

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:4, s.178.

Tablo 1.22'ye baktığımızda, 1923'ten önce kurulan işletmelerin oranının en yüksek olduğu senenin yüzde 24.2'lik oran ile 1934 senesi olduğunu görüyoruz. Aynı sene 1923'ten sonra kurulan işletmelerin oranı yüzde 74.7'dir. 1939 senesi ise 1923'ten önce kurulan işletmelerin oranının yüzde 14.5 ile en düşük kaldığı senedir. İlgili tabloda işletmelerin ağırlıklı olarak 1923'ten önce kurulduğunu görüyoruz. Yine 1939 senesi, Cumhuriyet sonrası en çok işletmenin kurulduğu dönem olma özelliğine sahiptir. Ayrıca 1923'ten sonra kurulan işletmelerin sayısı, seneler ilerledikçe artış eğilimi göstermiştir. 1934 senesinden itibaren 1923'ten önce kurulan işletme sayısının oranı azalmaya başlamıştır. Burada Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte sanayileşmenin hız kazandığı ve çeşitli işletmelerin ekonomiye kazandırıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

¹³⁵ Makal, **a.g.e.** s.217.

Çalışma hayatında kadın ve çocuklar da aktif olarak yer almıştır. Özellikle çeşitli sanayi kollarında kadın ve çocuk istihdamı yaygın hale gelmiştir. Aşağıdaki tabloda 1935 senesinin verileri esas alınmıştır.

Tablo 1.23

Sanayilere Göre Kadın ve Çocuk İşçi Dağılımı (1935)

Sanayiler	Kadın (%)	Çocuk (%)
Tarım	47.7	26.7
Madencilik	2.9	1.6
Metalik Olmayan Madenler	4.9	2.6
İnşaat	—	1.3
Ahşap Üretimi	14.1	4.9
Demir	0.1	6.8
Makine	—	2.4
Kimyevi Ürünler	4.2	1.8
Tekstil	41.0	6.6
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.4	2.6
Deri ve Kauçuk	1.9	3.6
Gıda ve İçki	18.5	3.3
Elektrik, Gaz ve Su	0.8	0.8
Teknik ve İdari	5.2	0.3
Muhtelif	3.8	7.0
Ticaret	5.3	1.7
Taşıma	2.4	1.7
İdare ve Hizmetler	4.5	0.4
Yurtiçi Ekonomi ve Şahsi Hizmetler	59.2	14.1

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:8, s.180.

İlgili tabloda 1935 senesi itibariyle kadın işçilerin ağırlıklı olarak yurtiçi ekonomi ve şahsi hizmetler şeklinde tanımlanacak işkolunda istihdam edildiğini görüyoruz. Kadın işçilerin yoğun olarak istihdam edildiği diğer sanayi kolları tarım ve tekstil olmuştur. Kadın işçiler en az demir ile elektrik, gaz ve su sanayinde istihdam edilirken, inşaat ve makine sanayinde hiç kadın işçi çalışmadığını da elimizdeki verilerden öğreniyoruz. Çocuk işçiler de kadın işçiler gibi en çok tarım alanında çalışmaktadır. Sırasıyla yurtiçi ekonomi ve şahsi hizmetler alanı ve muhtelif

işler de çocuk işçilerin yine en çok istihdam edildiği alanlardır. Çocuk işçiler en az teknik ve idari alanda istihdam edilmektedir. Çocuk işçiler de kadın işçiler gibi en az elektrik, gaz ve su sanayiinde istihdam edilmektedir. İşçilerin cinsiyetlere göre bölgelere dağılımı da işgücüne katılım itibariyle önem teşkil etmektedir. Aşağıdaki tabloda 1935 senesinin verileri esas alınmıştır.

Tablo 1.24

İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1935)

Bölgeler	Erkek (%)	Kadın (%)
Marmara	50.8	49.2
Ege	48.6	51.4
Akdeniz	53.0	47.0
İç Anadolu	48.2	51.8
Doğu Anadolu	50.3	49.7
Karadeniz	49.5	50.5
Toplam	49.1	50.9

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:15, s.189.

Tabloyu incelediğimizde 1935 senesi itibariyle Akdeniz Bölgesi'nin erkek işçilerin en yoğun olduğu bölge olduğunu anlıyoruz. İç Anadolu Bölgesi ise en az erkek işçi oranına sahiptir. Kadın işçiler ise ağırlıklı olarak İç Anadolu Bölgesi'nde çalışma hayatına katılırken, Akdeniz Bölgesi'nde bu oran en azdır. Bu noktada Akdeniz Bölgesi'nin erkek işçilerin en çok, kadın işçileri de en az olduğu bölge olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Toplama baktığımızda ise kadın işçilerin çalışma hayatına katılım oranının erkek işçilerden daha yüksek olduğunu görebiliriz.

Aşağıdaki tabloda bu kez 1945 senesi esas alınarak, işçilerin cinsiyetlere göre bölgelere dağılımı incelenmiştir. Burada tablo 3.12'ye göre aradan geçen 10 senelik süreçteki değişim ele alınmaktadır.

Tablo 1.25

İşçilerin Cinsiyete Göre Bölgelere Dağılımı (1945)

Bölgeler	Erkek (%)	Kadın (%)
Marmara	51.8	48.2
Ege	52.8	47.2
Akdeniz	42.6	57.4
İç Anadolu	50.2	49.8
Doğu Anadolu	53.4	46.7
Karadeniz	51.6	48.4
Toplam	50.3	49.7

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Tablo:16, s.189.

1945 senesi itibariyle erkek ve kadın işçilerin cinsiyete göre bölgelere dağılımında değişimler söz konusudur. Erkek işçiler en çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde en az olarak da Akdeniz Bölgesi'nde istihdam edilmektedir. Kadın işçilerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Kadın işçiler en çok Akdeniz Bölgesi'nde en az da Doğu Anadolu Bölgesi'nde istihdam edilmektedir. Cinsiyetlere göre çalışma hayatına katılım oranı birbirine yakın olmakla beraber, erkek işçilerde daha fazladır.

Tablo 1.26'da 1927-1945 seneleri arasında çalışan ve işsiz nüfusun yüzdelik dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 1.26

Çalışan ve İşsiz Nüfusun Dağılımı (1927-1945)

Yıllar	Çalışanlar (%)		Çalışmayanlar (%)		Toplam
	Erkek (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Kadın (%)	İşsiz (%)
1927	54.8	24.8	45.2	75.2	39.3
1935	92.7	58.7	7.3	41.3	25.3
1945	89.9	30.9	10.1	69.1	40.2

Kaynak: Quataert, Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950** Tablo:18, s.190.

Çalışan nüfus içerisinde erkek çalışanların oranının en düşük olduğu dönem 1927 senesidir. 1935 itibariyle bu oran en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1945

senesinde ise erkek çalışanların oranında bir azalma göze çarpmaktadır. Ancak yine de yüksek bir oranda işgücüne katılım söz konusudur. Kadın çalışanlarda da benzer bir ivmeye rastlamak mümkündür. Kadın çalışanların işgücüne en az katılım oranına sahip olduğu dönem erkek çalışanlarda olduğu gibi 1927 senesidir ve 1935 senesine geldiğimizde ise bu oranın en yüksek seviyede olduğunu görebiliriz. 1945 senesindeki işgücüne katılım oranı 1927'den yüksek olmakla beraber, 1935'ten düşüktür. Yine erkeklerin kadınlara oranla çalışma hayatına daha çok katılım gösterdiğini de söyleyebiliriz. İşsiz nüfusu cinsiyet dağılımına göre incelediğimizde ise 1927 senesinde hem kadınlar hem de erkekler için işsizlik oranının en yüksek seviyede olduğunu görebiliriz. Ancak kadınlar arasındaki işsizlik oranı erkeklere göre çok daha fazladır. Yine bu dönemde toplam işsizlik oranı da yüksektir. 1935 senesinde ise işsizlik oranında hem cinsiyetler bazında hem de genel itibariyle ciddi anlamda bir düşüş meydana gelmiştir. Ancak kadınların işsizlik oranı erkeklere göre çok daha yüksektir. 1945 senesinde ise işsizlik oranı genel itibariyle artış göstermiştir. Bu dönemde işsizlik kadınlar ve erkekler arasında oransal olarak artan bir ivme kazanmıştır.

1923-1929 seneleri arasında tarımsal üretim senede ortalama olarak yüzde 15 oranında artmıştır. Bu durumu savaş döneminde askere alınan genç erkek nüfusun memleketlerine geri dönmelerine ve tarımda kullanılan hayvanların sayıca artmasına bağlayabiliriz. 1935-1939 seneleri arasında ise Türkiye'de tarım sektörü daha hızlı gelişmeye ve kalkınmaya başlamıştır. Bu büyüme oransal olarak yüzde 15.6 civarındadır. Ancak sanayi, önce tam tersi bir seyir izleyerek II. Dünya Savaşı döneminden itibaren, 1939-1948 dönemini de kapsayacak şekilde, yüzde 0.9'luk bir oranla duraklamış, sonrasında ise, 1923-1929 arasındaki dönemde senede yüzde 8.5 1929-1935 arasındaki dönemde yüzde 17.1 ve 1935-1939 arasındaki dönemde ise yüzde 11'lik bir oranda büyümüştür. Bu dönemlerde kişi başına senelik ortalama gelir artışı yüzde 9 ile yüzde 10 arasındaydı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti döneminden kalan borçları ödemek için daha dışa kapalı bir iktisat politikası benimsenmiş, ithalat ile GSMH oranı yüzde 14.5 düzeyinden yüzde 8 hatta yüzde 7 düzeylerine gerilemiş, fiyatlar düzeyi yüzde 50 oranında azalmış ve 1935-1939

seneleri arasında fiyatlar stabilize edilmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde ise enflasyon oranı yükselmiş ve gelirler azalmıştır.¹³⁶

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir nevi Osmanlı Devleti'nin ekonomik buhranını da devralmıştı. Bağımsızlık mücadelesi döneminde pek çok savaş yapılmıştı ve bu sebeple nüfusta bir azalma söz konusu olmuştu. Bu durum da beraberinde ekonomik istikrarsızlığı getirmişti. Söz konusu duruma zemin hazırlayan başka etkenler de vardı. Bunlardan bazıları, Türk nüfusun genellikle askerlik, çiftçilik veya memuriyet gibi işkollarında çalışması, ticaret ve sanayi gibi alanlarda daha çok gayrimüslim nüfusun etkin olması ancak özellikle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yabancı veya gayrimüslim Osmanlı nüfusunun ülkeden ayrılması ile ticaret ve sanayiye kalkındırarak girişimcilerin eksikliğidir. Ayrıca dönemin koşulları itibariyle de ülkenin düşük bir eğitim seviyesine sahip olması yani ticareti ve sanayiye kalkındırarak ekonomist, mühendis, bankacı, vb. yetiştirecek okulların yaygın olmaması da başka bir etkendi. Başka bir sorun da sanayide çalışacak kalifiye kişileri bulmanın zor olmasıydı zira bu kişilerin büyük kısmı mübadele sürecinde ülkeden ayrılmıştı. Buna ek olarak, yine sanayi alanında kalkınma için yeterli ölçüde sermaye yoktu. Yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç artmıştı ancak Osmanlı Devleti dönemindeki kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye idaresinin sebep olduğu sorunlar itibariyle hükümet daha çok mevcut kaynaklara yönelmeyi tercih etmiştir.¹³⁷ 1920 senesinden itibaren Türk Lirası Sterline bağlıydı ve serbest dalgalanan bir düzenin içindeydi. O dönemde henüz Merkez Bankası kurulmamıştı ve bu sebeple de ekonomik yapı dış etkilere son derece açıktı. Hatta Lozan Antlaşması'na göre 1929 senesine kadar gümrük vergisi artırılamayacaktı. Sonrasında hükümet tarafından milli bir ekonomi politikası güdülmek istendi. Ekonomik bunalım dönemlerinden sonra sanayileşme çalışmaları başlayabildi.¹³⁸

¹³⁶ Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 59-61.

¹³⁷ Mehmet Abidin Kartal, "Demokrat Parti'nin İktisat Politikası (1950-1954)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.1-2.

¹³⁸ Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler*, s.42-43.

Tüm bu etkenler ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkiliyordu. Ancak bu duruma bir çare aramak için de çeşitli önlemler alınmıştı. Şimdi bu önlemleri inceleyelim.

8.1.2. İzmir İktisat Kongresi

Dönemin ekonomik koşullarını incelerken ilk olarak İzmir İktisat Kongresi'nden bahsetmemiz gerekir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde toplanan bu kongre, Lozan Barış Görüşmelerinin kesildiği bir dönemde toplanmıştır. 1000'den fazla delege tarafından ekonomik sistemin pek çok unsuru temsil edilmiştir. Kongre ayrıca yerli ve yabancı gözlemcilerin de dikkatini çekmiştir. Hatta kongreye Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi de davet edilmiştir.¹³⁹ Burada gözlemcilerin kongre ile ilgilenmesinin en büyük nedeni, yeni kurulan devletin ekonomik sistem açısından komünizm ilkelerine uyup uymayacağı merakıdır.

Kongre başkanlığını Kazım Karabekir yapmıştır. Atatürk de yapmış olduğu açılış konuşmasında şu sözlere yer vermiştir:

“Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlûbiyetler, izmihlal ve felâketler, bunların, kâffesi; vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkadardır. Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir.”¹⁴⁰

Atatürk de bu sözler ile ekonomik zaferler ile neticeye ulaşamayan askeri zaferlerin kalıcı olmasının imkansızlığından bahsederek, yeni kurulan Türk devletinin ekonomik ilkelere uygun olması gerektiğini vurgulamıştır.

İzmir İktisat Kongresi, İktisat Vekili Mahmut Esat tarafından mesleki temsil anlayışına göre örgütlenmiş, amele, çiftçi, sanayici, tüccar gibi meslek gruplarının söz hakkı aldığı bir kongre olmuştur. Ancak kongrede yer alan sanayici ve işçi temsilcileri daha ziyade mebuslardan ve bürokrasiden oluşmaktaydı, tıpkı çiftçileri ve tüccarları temsil edenlerin de büyük toprak unsurlarından ve ticari sermayeden

¹³⁹ Kartal, **a.g.e.**, s.2.

¹⁴⁰ “Türkiye İktisat Kongresi’ni Açış Söylevi İzmir” (Çevrimiçi) <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-> 20 Ocak 2022.

gelmiş olması gibi. Kongrenin olumlu yanlarından biri, İstanbul ve İzmir'deki Müslüman-Türk sermayedarların yeni siyasi iktidarla sağlam ilişkiler kurmasında zemin hazırlamış olmasıdır.¹⁴¹

Kongre sonunda alınan kararlar daha çok “üreticinin korunması, ihracat ticaretinin korunması, milli sanayinin ve işçinin korunması ile demiryollarının geliştirilmesi” şeklindeydi. Bu bağlamda yerli sanayi kurulmak istenmişti ve bunun için de özel girişimler teşvik edilecekti. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile Gümrük Kanunu yerli sanayinin kurulması ve gelişmesi için önemli rol oynayacaktı. Yerli mallar da kara ve deniz yoluyla daha ucuza taşınacaktı.¹⁴² Ayrıca Kongrede ele alınan konular arasında Fransızların sahip olduğu tütün tekelinin kaldırılması ve aşar vergisine son verilmesi gelmektedir.

Çalışma hayatı bakımından ise İzmir İktisat Kongresi, özellikle işçiler hakkında bazı gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu kongrede kendilerini temsil etme imkânı bulan işçilerin karşısına bazı engeller çıkmıştır. Hükümet, işçileri denetimi altına almak ve yönlendirmek istemiş ve grubun başına da bir işçi temsilcisi görevlendirmek yerine, kendilerine yakın bir isim olan ancak işçi olmayan Aka Gündüz'ü getirmiştir. Jön Türk döneminde ön plana çıkan Gündüz, siyasi yazılar yazan bir isimdi. Ayrıca Hükümet, işçileri kadınlar ve erkekler şeklinde bir ayrıma tabi tutmuş ve kadın işçilerin, yine işçi olmayan, İzmirli Rukiye Hanım önderliğinde temsil edilmesini sağlamıştı. İşçiler programlarında öncelikle işyerindeki olumsuz çalışma koşullarının düzeltilmesini, günde sekiz saatten fazla çalışılmamasını, Cuma günlerinin dinlenme amacıyla tatil yapılmasını ve işçilere işyerinde veya işletmede sene sonunda tatil izni verilmesini istemişlerdir. Bu isteklere ek olarak, işçiler arasında işbirliğini ve dayanışmayı sağlamak için örgütlenme hakkını da talep etmişlerdir. Ayrıca grev hakkını yasaklayan 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu'nda bu konuya yönelik düzenlemeler yapılmasını, sendikaların ve benzer özellikler taşıyan işçi derneklerinin resmiyet kazanmasını da istemişlerdir. Son olarak çalışan kesimin

¹⁴¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 15.bsk, Ankara, İmge Kitabevi, 2011, s.45.

¹⁴² Afet Belgin v.d. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ed. Melek Düzgüneş, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973, s.148.

nitelendirilmesi için kullanılan, aslında daha çok beden gücüyle çalışanları tanımlayan “amele” ifadesi yerine “işçi” ifadesinin kullanılması üzerinde durmuşlardır.¹⁴³

İzmir İktisat Kongresi’ne katılan işçilerin tüm istekleri şu şekildeydi:

“Madde 1– Amele namiyle hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve ameleye bundan böyle işçi denilmesi. (müttefikan kabul)”¹⁴⁴ Bu talep oybirliği ile kabul edilmiştir. Ancak kabul edilen talebin karşılığı II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmıştır. Bu dönemden önce bazı işçi örgütleri de işçiler için “amele” ifadesini kullanmıştır. Bu duruma örnek olarak, Amele Teali Cemiyeti gösterilebilir.

“Madde 3– Meb’us ve belediye intihâblarında temsil-i meslekî usulünün kabulü. (İşçiler, çiftçiler müttefikan kabul, sanayi ekseriyetle kabul, ticaret red).”¹⁴⁵ Ticaret ile uğraşan kesimin reddetmesine rağmen oyçokluğu ile kabul edilen bu madde ile milletvekilliği ve belediye seçimlerinde işçiler de temsil edilme hakkına sahip oluyorlardı.

“Madde 4– Dernekler yani sendikalar hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi. (Müttefikan kabul)”¹⁴⁶ Oybirliği ile kabul edilen bu maddede çalışma hayatına ilişkin önemli atılımlar söz konusuydu. İlk olarak 1909 senesinde kabul edilen Tatil-i Eşgâl Kanunu, kamu çalışanlarının sendikal hak ve özgürlüklerine yasaklar getiriyordu. İzmir İktisat Kongresi’nde ilgili kanun tekrar ele alınmış ve işçilerin sendikal haklarının önü açılmak istenmiştir.

“Madde 5 –Ziraattan maada sanayi işçileri ile bilûmum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü. (Müttefikan kabul)”¹⁴⁷ Bu madde oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu dönemde dünyada

¹⁴³ Quataert, Zürcher, a.g.e., s.130-131.

¹⁴⁴ A. Afet İnan (Haz.), **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, s.51.

¹⁴⁵ İnan, a.y.

¹⁴⁶ İnan, a.y.

¹⁴⁷ İnan, a.y.

günlük çalışma süresi sadece çok az sayıdaki ülkede sekiz saat idi ve bu sebeple ülkemizde günlük çalışma süresinin oybirliği ile sekiz saat olarak kabul edilmesi önemli bir adımdır. Bu gelişmenin altyapısında Kurtuluş Savaşı döneminde Zonguldak'taki kömür işçilerinin çalışma koşullarını düzenleyen ve 10 Eylül 1337 (1921) tarihinde kabul edilen 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'un 8. maddesi etkili rol oynamıştır. İlgili kanuna göre Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan maden işçilerinin günlük çalışma süresi sekiz saatten fazla olmayacaktı. İlgili karar İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliğiyle kabul edilmiştir ve bu uygulamanın tarım işçileri dışında kalan diğer işçiler için de yürürlüğe konması hedeflenmiştir. Öncelikle, işçi sınıfının memur statüsünde bulunan kısmı 1926 senesinden başlamak suretiyle bu hakkı elde etmiştir. Ancak bu uygulama genel itibariyle 1937 senesinde yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu ile mümkün olmuştur.¹⁴⁸

“Madde 6 –Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır, fakat iki kat gündelik alır. (Birinci fıkra müttefikan kabul, ikinci fıkra üç grup red, işçiler ısrar).”¹⁴⁹

Birinci fıkra oybirliği ile kabul edilmiş. İkinci fıkrayı üç grup reddetmiş, ancak işçiler taleplerinde ısrar etmiştir. Bu maddeye göre, eğer işçi günlük sekiz saatlik çalışmayı tamamladığı halde dört saat daha çalışmaya devam ederse, fazla çalışma ücretini yüzde 100 zamlı olarak alacaktır.

“Madde 7 –Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması. Ve maden ocaklarında onsekiz yaştan dún olanlarla kadınların çalıştırılmaması. (Müttefikan kabul).”¹⁵⁰ Bu madde oybirliği ile kabul edilmiş olup içeriği itibariyle oldukça önemlidir. Zira bu maddedeki uygulama şu an dahi mevcut değildir. Bunun dışında kadınların yeraltında çalışmaları da yine oybirliği ile yasaklanmıştır. Son olarak 18 yaş altı erkek işçilerin maden ocaklarında

¹⁴⁸ Koç, “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, **Eğiad Yarın Dergisi**, Ağustos 2009, s.4.

¹⁴⁹ İnan, **a.g.e.**, s.51.

¹⁵⁰ İnan, **a.y.**

çalıştırılması da yasaklanmak istenmiştir ve bu durum 1921 senesinde kabul edilmiş olan 151 sayılı kanunun 2. maddesinin daha kapsamlı halidir.

*“Madde 10 –Bilûmum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi. Ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi. (Müttefikan kabul)”*¹⁵¹ Madde oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu bağlamda, kadın işçiler için doğumdan önce ve sonra sekizer haftalık ücretli doğum izninin gündeme getirilmiş ve oybirliği ile kabul edilmiş olduğunu görüyoruz. Memurlar ise aynı hakka 1926 senesinde kavuşmuşlardı.

*“Madde 11 – Bilûmum işçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasib olarak hadd-i asgari miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacib-ül-ittibâ olmak üzere neşir ve ilanı. (Müttefikan kabul)”*¹⁵² Oybirliği ile kabul edilen bu maddede aslında asgari ücret kavramının her kesimden işçi için uygulanması istenmiş ve asgari ücretin üç ayda bir yeterli düzeyde olup olmadığının anlaşılması için tekrar ele alınması hedeflenmiştir. Bunun dışında asgari ücret kavramı 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu’nda karşımıza çıkmıştır. Ancak uygulanması 1951 senesinden itibaren mümkün olmuştur.

*“Madde 12 – İşçi gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi. (Müttefikan kabul)”*¹⁵³ Bu talep oybirliğiyle kabul edilmiş ve 1936 senesinde çıkarılan 3008 Sayılı İş Kanunu’nda uygulanmıştır.

*“Madde 13 – Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin Cuma günü kabulü. (müttefikan kabul).”*¹⁵⁴ İşçilerin hafta tatili konusundaki talebi oybirliğiyle kabul edilmiştir. Uygulama da 15 Ocak 1924 tarihli 394 sayılı Hafta Tatili Hakkında Kanun ile resmiyete kavuşmuştur. Memurlara da bu haktan faydalanma imkânı sunulmuştur.

¹⁵¹ İnan, a.e., s.52.

¹⁵² İnan, a.y.

¹⁵³ İnan, a.y.

¹⁵⁴ İnan, a.y.

“Madde 14 – (Bir Mayıs) gününün Türkiye İşçileri bayramı olarak kanunen kabulü. (Sanayi ve işçi müttefikan, çiftçi ve tüccar ekalliyetle kabul).”¹⁵⁵ Bu maddeyi sanayi ve işçi kesimi oybirliği, çiftçi ve tüccar kesimi oyçokluğu ile kabul etmiştir. 1 Mayıs, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan, 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile Bahar Bayramı adıyla genel tatil olarak kabul edildi. Buna rağmen 1 Mayıs Bahar Tatilinde işçilere hiçbir şekilde ücret ödenmemekteydi.

“Madde 15 – Sabit işçilerin hafta tatilleriyle resmi günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi. Umumi tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde, iki kat gündelik verilmesi. (Birinci fıkra üç grup tarafından red, işçiler tarafından ısrar, diğerleri müttefikan kabul).”¹⁵⁶

Bu maddenin birinci fıkrası üç grup tarafından reddedilmiştir ancak işçiler taleplerinde ısrarcı olmuş, diğerleri oybirliği ile kabul etmiştir. Ancak buna rağmen uygulanması için 1950’lileri beklemek gerekecektir. 9 Ağustos 1951 tarihli ve 5837 Sayılı Kanun ile genel tatillerde işçilere çalışılmaksızın yarım yevmiye ödenmesine karar verilmiştir. Sonrasında ise 8 Haziran 1956 tarihli ve 6734 Sayılı Kanun ile de başta 1 Mayıs olmak üzere tüm genel tatillerde işçilere çalışılmadan ödenecek ücret 1 yevmiye olarak kararlaştırıldı.

“Madde 16 – Umum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde ve matbaalarda ve şirketlerde müstahdem işçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi. Ve üç ay hastalanan ve hastalığı şifa bulmayan bir illetle malûl olduğu tahakkuk eden işçilerin işten çıkarıldıkları takdirde müesseselerin iktidar-ı malîyesi ile mütenasib ikramiyeler vermeleri. (birinci fıkra üç grup ,tarafından red, işçiler ısrar. Diğer fıkra müttefikan kabul).”¹⁵⁷

Birinci fıkra üç grup tarafından reddedildiği halde, işçiler taleplerinde ısrarcı olmuşlardır. Diğer fıkra oybirliği ile kabul edilmiştir. İşçilerin dikkat çektiği ilk hususun, 1945 senesinde İşçi Sigortaları Kurumu’nun kurulduktan sonra önem kazandığını görüyoruz. Bu bağlamda geçici iş göremezlik ödeneğinin ücretin önemli bir kısmını karşılamaya başladığını anlıyoruz. Bir diğer talebin ise oybirliği ile kabul edildiğini ve ilerleyen dönemde kıdem tazminatı olarak karşımıza çıktığını görebiliriz.

¹⁵⁵ İnan, a.y.

¹⁵⁶ İnan, a.y.

¹⁵⁷ İnan, a.y.

*“Madde 17 – Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi. (müttefikler kabul).”*¹⁵⁸ Bu talep oybirliği ile kabul edilmiştir.

*“Madde 18 – Bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam itası. (üç grup red, işçiler ısrar).”*¹⁵⁹ İşçiler bu talebin üzerinde durmuş ancak diğer üç grup da bu talebe karşı çıkmıştır.

*“Madde 19 – Daimî büyük sanat müesseselerinde, gümrüklerde, şömendöfer, elektrik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında çalıştırılan işçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına rabıtları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarıyarıya verilmesi. Ve derneklerin koyacağı tekaüdiye hakkının müesseselerce tanınması. (müttefikler kabul).”*¹⁶⁰

Bu talep oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bundan önce, devlet memuru statüsünde istihdam edilen ücretliler 1926 senesinden başlamak suretiyle sosyal güvenlik sisteminde faydalanma imkanına sahipti. İşçiler ise 1945 senesinden itibaren işkollarına ve bulundukları ile göre aşamalı olarak sosyal güvenlik sisteminden faydalandılar.

*“Madde 20 – İş başında sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması. (üç grup red, işçiler ısrar).”*¹⁶¹ Bu talebi işçiler dışındaki diğer gruplar reddetmiştir. Bu talebin uygulanması için 1945 senesinden sonra kabul edilen İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası’nın çıkarılmasını beklemek gerekecekti.

*“Madde 21 – İki yüzeli işçi kullanan fabrikalar, şirketler müesseseleri içinde veya yakında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük kıt’ada ormanları işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiplerinin veya şirketlerin ve tuzlaların civarında birer hastane ve maden ocaklarında işçiler için behemehâl birer parasız hamam yapmalarına mecbur tutulmaları. (müttefikler kabul).”*¹⁶²

Oybirliği ile kabul edilen bu talebin karşılık bulması için 1945 senesini beklemek gerekecekti.

¹⁵⁸ İnan, a.e., s.53.

¹⁵⁹ İnan, a.y.

¹⁶⁰ İnan, a.y.

¹⁶¹ İnan, a.y.

¹⁶² İnan, a.y.

“Madde 23 – Sanat müesseseleri ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin mevcut sıhhi nizamlara tevfi kan daimî surette sıhhiye memurları tarafından teftiş ettirilmesi ve bu hastanelerin yapılması.”¹⁶³ Teftiş faaliyetleri 1945 senesinden önce daha sınırlı bir biçimde mevcuttu. Ancak 1945 senesinde Çalışma Bakanlığı kurulmuş ve teftiş faaliyetleri de daha geniş kapsamlı hale getirilmiştir.

“Madde 24 – Büyük sanat müesseseleriyle, şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük kıt’ada orman işletenler ve bu ormanlar civarında fabrika yapanların müesseseleri yakınında işçileri için sıhhi evler yapmalarına mecbur tutulması veya ev kirası zammı vermeleri. (üç grup mütefikan tüccar grubu ekalliyeler kabul).”¹⁶⁴

Üç grup oybirliği ile kabul edilen bu talep, tüccar grubu tarafından oyçokluğu ile kabul edilmiştir. Kamuya ait işyerlerinde lojman yapma faaliyetlerine başlandı. Ancak buna rağmen lojman bulunmayan yerlerde kira karşılığı bir ek ödeme yapma uygulaması pek yaygınlaşmadı.

“Madde 25 – İşçi çocuklarının şehit çocuklarından sora tercihan leylî sanat mekteplerine meccanen kabulü. (mütefikan kabul).”¹⁶⁵ Bu madde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Madde 26 – Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-i sây ve ameline tahsisi. (mütefikan kabul).”¹⁶⁶ Bu talep oybirliği ile kabul edilmiştir ve 11 Haziran 1932 tarihli 2007 sayılı Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun ile geniş ölçüde uygulanma imkânına sahip olmuştur.

“Madde 31 – Hiçbir asrî zihniyete uymayan esnaf talimatnâmesinin ilgasıyla cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahşedilmesi. (mütefikan kabul).”¹⁶⁷ Bu maddeye konu olan talep oybirliği ile kabul edilmiştir.

“Madde 32 – Gediklerin, kabzımallığın, sırık hamallığının kat’iyen ilgası. Limanlarda, gümrüklerde kâhya vesair namlarla işçinin hukukunu kaybettiren ve memlekette işçiyi istibdatla kullanan kimselerin faaliyetlerine meydan verilmemesi.

¹⁶³ İnan, a.y.

¹⁶⁴ İnan, a.y.

¹⁶⁵ İnan, a.y.

¹⁶⁶ İnan, a.y.

¹⁶⁷ İnan, a.e., s.54.

(*müttefikan kabul*).¹⁶⁸ Oybirliği ile kabul edilen bu talep uzun bir dönem uygulanma imkanı bulamamıştır.

“*Madde 33 – Müesseseler tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin müsavatla tevzii. (üç grup müttefikan kabul, tüccar ekalliyetle kabul).*”¹⁶⁹ Üç grubun oybirliği ile kabul ettiği bu madde, tüccar grubu tarafından oyçokluğu ile kabul edilmiştir. Kamu kesimindeki işçilere ikramiye verilme uygulaması 1950’li dönemde başlamıştır.

“*Madde 34 – Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıki maddelerin ahkâmından müstesnâdır. (müttefikan kabul).*”¹⁷⁰ Bu madde de oybirliği ile kabul edilmiştir.

Ekonomi alanında başka gelişmeler de olmaktadır. İlk adımda, ekonomide devletçilik ilkesinden yararlanarak, ülkeyi yabancı sermayeden arındırmak ve yerli ve özel sanayinin bizzat devlet tarafından teşvik edilmesiyle tam anlamıyla milli bir ekonomi kurmak hedeflenmişti. Bu amaçla 1924 senesinde İş Bankası kurulmuştur. Bu banka yerli ve özel sanayiye sermaye konusunda kolaylık sağlayacaktı. 1925 senesinde ise ülkede sanayiye kurması ve geliştirmesi için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur ki bu kurum da daha sonra Sümerbank ismiyle anılmaya başlanmıştır. Bu oluşumun özel sektörden de ortakları olması hedeflenmiştir. Ancak daha sonra bu karardan vazgeçilerek Sümerbank’ın tamamen kamu sermayesiyle kurulmasına karar verilmiştir. Bu da devletçilik ilkesinin bir gereğiydi. Bunun dışında, Türk karasularındaki kabotaj hakkı 19 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan bir kanunla sadece Türk gemilerine tanınmıştır. 1930 senesine gelindiğinde ise Türkiye’de bulunan bankaların hepsine mali destek sağlaması için Merkez Bankası kurularak 20 Şubat 1930 tarihinde 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. 1933 senesinin baharında Sümerbank’ın kuruluşunun temelleri atılmıştır. Bu planda Rus teknisyenlerin de desteği alınarak yatırım yapılacak yer ve yatırım metotları saptanmıştır. Özellikle maden, selüloz, mensucat, kâğıt, kimya, seramik, şişe ve cam

¹⁶⁸ İnan, a.y.

¹⁶⁹ İnan, a.y.

¹⁷⁰ İnan, a.y.

gibi alanlarda yatırım yapılmasına karar verilmiştir.¹⁷¹ Ve yine Türkiye’deki madenlerin işletmesi için 1935 senesinde Etibank kurulmuştur.¹⁷² Ayrıca yine 1935 senesinde yeraltındaki doğal kaynakları bulmak ve işletmek için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü de faaliyete geçmiştir. Aynı sene içerisinde Türkiye’deki su kaynaklarını araştırmak ve elektrik enerjisi üretmek için Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur ki bu kurum daha sonra Devlet Su İşleri adını alarak faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁷³ 1933 senesinde kurulan ve bir kamu bankası olan Halk Bankası ise kaynak konusundaki sorunlar sebebiyle ancak 1938 senesinde faaliyete geçebilmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, 17 Nisan 1934 Tarihinde, 1934-1938 dönemi için Birinci Sanayi Planı uygulanmaya başlanmıştır. Bu plana göre; sanayi sektörü için gerekli olan temel hammadde yurt içinde üretilecekti ve bunun için de sınai tesislerin kurulmasına öncelik tanınacaktı. Sonraki adımda büyük sermayeli, üstün teknolojiye projeler yapılacaktı. En son olarak da bu tesislerin ülke içindeki tüketime yetecek ölçüde olmasına dikkat edilecekti. Bu gelişmeler ışığında 20 adet sınai fabrika kurulmuştur. Ayrıca özellikle ekonomide ön plana çıkan devletçilik ilkesi, 1931 senesinde CHF parti programına da girmiştir. İlerleyen dönemde ise 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde, İktisat Vekili Celal Bayar’ın başkanlığını yaptığı Sanayi Kongresi, ikinci planın hazırlıkları için toplanmıştır. Söz konusu plan, ilkinde göre daha geniş kapsamlıydı. Ancak 1938 senesine gelindiğinde, tüm dünyayı saran savaş hazırlıkları dolayısıyla hükümet, İkinci Planı Atatürk ölmeden iki ay önce dört senelik olacak şekilde tekrar düzenlemiştir. II. Dünya Savaşı’ndan üç ay önce de bu plan rafa kaldırılarak yerine bir İktisadi Savunma Planı getirilmiştir.¹⁷⁴

Ekonomi alanında başka bir gelişme de imalat sanayiinde meydana gelmiştir. Bu şekilde özel kesimde de gelişmeler görülmüştür. Özellikle demir-çelik fabrikaları gibi büyük yatırımlar ile kurulabilecek imalat dalları, özel kesimin de büyük ölçekte sermayesi olmadığı için kamu kaynaklarının kullanılması sayesinde kurulabilmiştir.

¹⁷¹ Yenal, **a.g.e.**, s.70.

¹⁷² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Ed. Neval Akbıyık, 6.bsk, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s.174.

¹⁷³ Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.57.

¹⁷⁴ Erdinç Tokgöz vd. “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 2 C., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s.324-327.

KİT'lerin kar elde etmek için değil, daha çok sosyal fayda sağlamak için kurulduğu bu dönemde yeni imalat dalları Anadolu'ya götürülebilmiştir. Böylelikle de Anadolu'nun ücra köşelerinde ekonomi hareketlilik kazanarak yeni istihdam olanakları da yaratılmıştır ve bölgenin refah seviyesi de yükselerek köyden kente göçün de kısmi olarak önüne geçilmiştir.¹⁷⁵

Sanayinin gelişme göstermesine ve işçi ihtiyacının artmasına rağmen Türkiye'de sınıf bilinci hususunda bir gerileme söz konusu olmuştur. Devlet, köylüleri ihtiyaç duyulan sektörlerde işçi yapmaktaydı. Tekstil gibi sektörlerde ise kadınlar da bu sürece dâhil ediliyordu. Sadece ekonomik kalkınma değil, sosyolojik bir kalkınma da hedefleniyordu ve bu amaçla Anadolu'nun pek çok yerine fabrikalar açılmıştı. Mevcut işçi gücü açısından ötürü kadınların da çalışma hayatının bir parçası olması isteniyordu. Ancak kadınlar ilk etapta çalışma hayatına ilgi göstermemiştir. Bunun yanı sıra, yine köylüler, büyük oranda toprak ağalarına borçlandığı için geçim derdi içindeydi ve çareyi şehirlere göç etmekte veya yeni kurulan fabrikalarda işçi olmakta bulmuştu. Örneğin, Zonguldak'ta bulunan kömür madenlerine çalışmak için Erzurum ve dolaylarından 10.000 civarında işçi gelmiş, 1935 senesinde açılmış olan Kayseri'deki fabrikanın inşasında da 4500 işçi çalışmıştı.¹⁷⁶

Yeni bir atılım olarak devlet, Anadolu-Bağdat demiryolunun Türkiye sınırları içindeki kısmını satın alarak demiryolu yapımına öncelik vermeye başlamıştır. Ankara-Sivas, Kayseri-Ulukışla ve Samsun-Çarşamba demiryollarının temellerini atarak Osmanlı döneminde 4000 km olan demiryolu Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk sekiz sene içerisinde 6000 km'ye çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin ışığında, tren işletmeciliğinde de milli bir politika izlenmiş ve 1 Haziran 1927 tarihinde Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁷⁷

Ziraat Bankası öncelikle oluşturduğu fon ile buğday fiyatlarını kontrol altına almıştır. 1935 senesi itibariyle de tarım kredi ile tarım satış kooperatifleri örgütlendi

¹⁷⁵ Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s.57.

¹⁷⁶ Quataert, Zürcher, *a.g.e.*, s.148.

¹⁷⁷ Yenal, *a.g.e.*, s.54.

ve 1937 senesine gelindiğinde ise Ziraat Bankası artık bir kamu kurumu haline getirilmişti. Daha sonra ormanları korumak için özel mülkiyet haklarına sınırlandırma getirilmiş, 1938 senesinde ise tarımı geliştirmek için Toprak Mahsulleri Ofisi devreye girmiştir. Bu dönemde savaşlar sona erdiği için genç erkek nüfusu üretim sürecine katılabiliyordu, bunun yanı sıra atıl olarak bekleyen topraklar ve sayıları artan, tarımsal üretim sürecinde kullanılan hayvanlar da üretim sürecine olumlu katkı sağlayan unsurlardı. Böylelikle de özellikle 1935 senesinden itibaren dünyadaki tarım ürünlerinin ticaret hadleri daha iyi bir düzeye geldiği için tarımsal üretim miktarı büyük oranda artış göstermiştir.¹⁷⁸

9. Çalışma Hayatı ile İlgili Gelişmeler

Türkiye’de çalışma hayatını dolaylı yoldan da olsa etkileyen çeşitli uygulamalar söz konusuydu. Bunlardan ilki, ticaret ve sanayi sektörünü düzenlemeye yönelik olarak, 22 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’dur. Bu kanuna göre hâlihazırda kurulmuş olan Ticaret ve Sanayi Odaları’nın tüzel kişilikleri tanınarak görevleri ve yetki alanları belirlenmiş oluyordu.¹⁷⁹ 25 Haziran 1927 tarihine gelindiğinde ise 1170 sayılı kanunla Başbakanlık’a bağlı olarak Âli İktisat Meclisi’nin kurulduğunu görüyoruz. Bu meclisin kurulmasına gerekçe olarak, I. Dünya Savaşı’ndan sonra, savaşa katılan ülkelerin tüm kaynaklarının ve üretim araçlarının sürekliliğini sağlamak için çeşitli iktisat şuraları oluşturması ve Türkiye’nin de iktisadi kalkınması için, genel iktisadi durumun uzmanlarca incelenmesi zorunluluğu gösterilmiştir. Bu bağlamda Âli İktisat Meclisi bir nevi danışma kurulu mantığıyla çalışmaktadır. Bu meclisin öne çıkan çalışmaları arasında 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu’nun bir nevi taslağı sayılabilecek “Bir İş Kanunu Layihası ve bu layihanın esbabı mucibesi makamına kaim olmak üzere bir rapor” vardır. Âli İktisat Meclisi, 1935 senesinde çıkarılan 2735 sayılı Bütçe Kanunu’nun 25. maddesi gereğince işlevini yitirmiştir.¹⁸⁰ Âli İktisat Meclisi’nin 24 üyesi vardır ve üyelerinin yarısı Bakanlar Kurulu tarafından,

¹⁷⁸ Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s.55.

¹⁷⁹ Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, s.142.

¹⁸⁰ Makal, *a.e.*, s.145-148.

diğer yarısı da Ticaret ve Sanayi Odaları ve Meslek Kuruluşları tarafından belirlenmiştir. İşçi sınıfı temsilcileri bu mecliste dönemin genel koşulları gereğince kendilerine yer bulamamıştır.¹⁸¹

1929 senesinde meydana gelen ve 1930’lu dönem boyunca devam eden Dünya Ekonomik Krizi, ABD merkezliydi ancak etkileri dünyanın her yerinde hissedildi. Bu krize Büyük Buhran veya Büyük Bunalım denilmiştir.¹⁸²

1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi sebebiyle çoğu ülkede fiyatlar düzeyi düşmüş ve stoklar artmıştır. Bu da beraberinde üretim kapasitesinin gerilemesine yol açarak işsizliği getirmiştir. Aynı dönem içerisinde serbest piyasa mekanizmasına karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Ekonomik bunalımdan çıkılması için hükümetlerin ekonomide aktif yer alması gerektiğine dair fikirler daha ön plana çıkınca ve SSCB'deki planlı uygulamalar başarıya ulaşınca devletçilik uygulamasına sıcak bakılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminden devralınmış olan ağır borçlar ve emperyalizmi bir tehdit olarak görmek ve buna karşı savunmaya geçme ihtiyacı da önemli birer etkidir.¹⁸³

Devletçiliğe yönelmenin iç sebeplerinin başında, özel kesime dayalı olarak sürdürülen liberal ekonomi politikası anlayışıyla yaklaşık 10 senelik bir sürecin sonuna gelindiği halde hedeflenen ekonomik gelişme ve sanayileşme gerçekleşmemiş olması gelmektedir. Bunun dışında, sermayenin yeterli düzeyde birikmemesi, kişi başına düşen gelirin düşük olması, altyapı yetersizlikleri, kalifiye eleman eksikliği, yeterli sayıda müteşebbis olmaması da diğer etkenlerdir. Ayrıca 1929 senesindeki yeni gümrük rejimi yürürlüğe girene kadar milli sanayi dış rekabet karşısında kendini koruyamadığı için ve halkın da ilk on senelik dönemin ekonomik

¹⁸¹ Fehmi Akın, Serkan Bayraktar, “Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:29, s.115.

¹⁸² Berkan Güngör, Fatmanur Aksöz, “1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 25 S:1 – Nisan 2021, s.35.

¹⁸³ Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S:26, 2003, s.90.

gelişmelerinden hoşnutsuzluk duyarak Serbest Fırka'ya yönelmesi de diğer önemli sebeplerdendir.¹⁸⁴

Ancak Türkiye'de devletçilik, ekonomik alanda uygulama bağlamında karma ekonomi şeklindedir. Bu tür devletçiliğin bazı özellikleri vardır. Türkiye'de devletçilik kısmi olarak uygulanmaktadır ve genel itibariyle sadece sanayiye kapsamına almaktadır. Kamu teşebbüsleri, devletçilik resmi politika olarak uygulanmaya başladıktan on yıl sonra tarım kesiminde kendine yer bulmuştur. Mevcut dönemde sanayi daha ön plandadır. Devlet tarafından yapılmış olan doğrudan yatırımlar da dahil olmak üzere üretimin tamamı, özel teşebbüse ağıttır. Bunun bir istisnası, mali sebepler ile tekel konusuna alınanlardır. Türkiye'de devletçilik, kamu sektörüyle özel sektörü bir arada tutmayı hedeflemiştir.¹⁸⁵

1930'lu dönemin içinde bulunduğı büyük buhran koşullarında Türkiye'de tarım kesiminde ortaya çıkan ve kent ekonomisini de etkileyen güçlükler sebebiyle sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu duruma istinaden hükümet, ekonomi politikası olarak devletçiliğı uygulamaya başlamıştır. Başbakan İnönü, 1930 senesinde demiryolunun Sivas'a ulaşması sebebiyle bir konuşma yapmıştır ve konuşmasında *"Biz iktisadiyatta mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, memleketin ihtiyacı ve fikri temayülüdür."* Sözlerine yer vererek kendini liberalizm ve sosyalizmden ayırıyordu. Devletçilik ile Avrupalılardan satın alınmış olan yeni yapılan bütün demiryolları tekel niteliğinde bir devlet işletmesi haline getirilmişti. 1920'li dönemde özel sektöre devredilmiş olan tekeller geri alınmıştır. Bankacılık, finans, ulaştırma gibi sektörlerdeki işletmeler ise devlet kesiminde idi. Böylece devlet, piyasa ve fiyatlar üzerinde bir kontrol mekanizmasına sahipti. Bu aynı zamanda tek parti hükümetinin üzerinde sıkı bir denetim kurmasına da olanak sağlıyordu.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bulut, a.e., s.91.

¹⁸⁵ Bulut, a.e., s.92-93.

¹⁸⁶ Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s.188-189.

1929'dan sonra Türkiye'de korumacılık ile üretim ve istihdam artmıştır. Bazı büyük ölçekli devlet fabrikalarının faaliyete geçmiş olmasına rağmen imalat sanayii alanında daha küçük ölçekli ve daha az sayıda işçi çalıştıran işletmeler çoğunlukta idi. İşçilerin büyük kısmı da bu tür işletmelerde çalışmaktaydı. 1930'lu döneme gelindiğinde sanayi üretimi ve bunun bir getirisi olarak işçi talebi artmaya başlamıştır. Ancak bu duruma istinaden bazı şehirlerde işgücü açığı meydana gelmiştir. Zira nüfusun büyük kısmı kırsalda yaşamaktaydı ve belli bir miktar da olsa toprağa sahipti. Orta büyüklükteki şehirlerde kurulu olan büyük ölçekli devlet işletmelerinde çalışan işçiler ağırlıklı olarak kırsaldan gelmekteydi ve hasat zamanlarında köylerine gitmekteydiler.¹⁸⁷ Bu bağlamda ekonomi politikalarının içeriği ve 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkileri neticesinde bir Milli Burjuva yaratmak istenmiştir. Bu durum öncelikle inşaat, sanayi ve bankacılık sektörlerinde görülmeye başlanmıştır ve sonrasında köylüler topraklarından koparak gerçek anlamda bir işçi sınıfı meydana gelmiştir.¹⁸⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) daha çok ekonomi üzerinden muhalefet yapmak suretiyle İnönü hükümetinin devletçilik politikasına karşı çıkmaktaydı. Bu eksende hükümetin uygulamalarına çeşitli eleştiriler getirmekteydi. İlk olarak vergilerin çok yüksek olmasına dikkat çekiliyordu. Vergilerden elde edilen gelirler özellikle demiryolu gibi masraflı yatırımlar için kullanılıyordu. Ayrıca hükümetin, ülkenin ihraç mahsullerine yeterli önemi vermediği de ifade edilmekteydi. Son olarak SCF, Türkiye'de incelemelerde bulunan yabancı ekonomi uzmanlarının hazırladığı raporlara dikkat çekerek bu raporlardan faydalanmak gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Yapılmakta olan bu faaliyetlerin dışında başka gelişmeler de meydana gelmekteydi. Örneğin; 1930'lu seneler döneminde CHF, esnafları ve işçileri, kontrol edebildiği, kendisine yakın olan bazı cemiyetlerin çatısı altında birleştirmek istemiştir. Bunun için de 1931 senesinde "İş, İşçiler, Esnaf Teşkilatları ve Serbest

¹⁸⁷ Pamuk, a.e., s.190.

¹⁸⁸ Berkan Güngör, Fatmanur Aksöz, "1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 25 Sayı 1 – Nisan 2021, s.45.

¹⁸⁹ A. Yavuz Ergun, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Üzerine 'İktisadi' Bir İnceleme", **Belgi Dergisi**, S:7, 2014, s.839-840.

Meslekler” adı altında bir büro kurmuştur. 1934 senesinde ise İzmir’de bu doğrultuda bir faaliyet başlatılmıştır ve buna göre her meslek kolundan işçiler zorunlu olarak tek bir birlik veya dernek çatısı altında toplanmak istenmiştir. Bu duruma karşı çıkan işçi ve işverenlere de çeşitli hükümlerle yaptırımlar uygulanmıştır. Tüm bu birlik ve dernekler de İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği’ne bağlıydı.¹⁹⁰ Birliğe bağlı olarak 32 işçi ve esnaf derneğini bulunmaktaydı. Bu 32 derneğin 17 adedi esnaf/işveren, 15 adedi de işçi derneğiydi. Birlik genel yapısı itibariyle işçi ve işveren derneklerini aynı çatı altında toplamıştı. Buna örnek olarak lokantacılar ile kahveciler ve garsonları, binek araba sahipleri ve binek araba sürücülerini, yük araba sahipleri ve yük araba sürücülerini, son olarak da ekmekçiler ve fırın işçilerini gösterebiliriz. 1935 senesi itibariyle birliğe üye olan esnafların/işverenlerin sayısı 6622 iken işçilerin sayısı 17.359 idi. Ancak buna rağmen halen birlik üyesi olmayan 3500 civarında esnaf/işveren ve 6000 civarında da işçi vardı.¹⁹¹

Son olarak, temeli 1935 senesindeki Basın Kurultayı’nda atılan, 1938 senesinde kurulan Basın Birliği vardı. 28 Haziran 1938 tarihinde 3511 sayılı kanunla kurulan bu birliğe üyelik zorunlu hale getirilmişti. Basın Birliği Kanunu 35 maddeden oluşmaktaydı. Bu kanunla daha çok basınla alakalı konularda düzenlemeler yapılarak, basın çalışanlarının korunması hedeflenmiştir. Buna örnek olarak, kanunun 2. maddesinde birlik üyesi olmayanların gazetecilik mesleğini yapamayacağının belirtilmiş olmasını gösterebiliriz.¹⁹² Ancak aslında Basın Birliği, basının özdenetimini sağlamak veya gazetecilerin özgür bir ortamda, bağımsız bir şekilde çalışmasına imkân tanımaktan ziyade, daha çok hükümetin basın ve yayın organları ile doğrudan basın aracılığıyla, hükümetten yana bir nevi taraflı bir propaganda ve baskı oluşturma kurumu idi.¹⁹³ Birlik, 13 Haziran 1946 tarihli, 4932 sayılı kanun ile kaldırılmıştır.

¹⁹⁰ Makal, **a.g.e.**, s.149-150.

¹⁹¹ Hakkı Uyar, “Devletin ‘İşçi Sınıfı’ ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935),” **Tarih ve Toplum**, S:160, 1997, s.14.

¹⁹² Makal, **a.g.e.**, s.150-151.

¹⁹³ Vedat Demir, “Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu ‘Türk Basın Birliği’: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler”, **Marmara İletişim Dergisi**, C:VIII, S:8, Ekim 1994, s.236.

9.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu

1927 senesinde özel sektör için Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla yatırımcılar vergi muafiyeti, bedel ödemedi arazi elde etme, sermaye yardımları gibi imkânlarla kavuşmuşlardır. Bu gelişmeler de sanayiye olumlu yönde etkilemiş, 1927-1934 seneleri arasında üretimin payı, milli gelir içerisinde yüzde 12’den yüzde 15.5’lik bir paya yükselmiştir. Dünya ekonomik buhranından Türkiye de etkilenmişti. Örneğin tarım sektöründe, çiftçiler 1931 senesinde, 1929 senesine göre yüzde 10 oranında daha fazla üretim yaptıkları halde kazançları 1929 senesine göre 1/3 oranında düşmüştü. İthalat da yüzde 50 oranında azalmıştı çünkü yabancı kredi bulma imkânları sonlanmıştı. Bu da adeta zincirleme bir reaksiyona yol açmış, devlet bütçesi de güç durumda kalmıştır. Lozan’da gümrük vergisi oranlarına sınırlama getirilmişti. Ancak bu oran yüzde 11-12 düzeyinden yüzde 19-20 düzeyine çıkınca toplam gümrük vergileri hızlı bir biçimde düşüş göstermişti. Ayrıca Osmanlı döneminden kalan Düyun-u Umumiye borçları ödenmek zorundaydı. Mevcut ekonomik ortamda Türk lirası da giderek değer kaybediyordu. Bu sebeple de “Türk Parasını Koruma Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanundan sonra Temmuz 1931 tarihinde “İhtikarı Önleme Kanunu” çıkarılmıştır. Kasım ayında da “İthalat Sınırlandırılmasına İlişkin Kanun” çıkarıldı ve başta yerli malı kullanımı teşvik edilmek üzere çeşitli önlemler alındı.¹⁹⁴ Tüm bu gelişmeler karşısında 1932 senesinde “İktisadi Buhran Vergisi” ile “Muvazene Vergisi” konulmuştur. Ancak dış borç ödemeleri 4 milyon TL’den 45 milyon TL’ye çıkmış, bu yüzden de başta eğitim, sağlık, savunma gibi kamu hizmetlerine ilişkin harcamalarda kesintiye gidilmiştir.¹⁹⁵

Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yürürlükte kaldığı 15 senelik süreçte kanun kapsamındaki işyerlerinin sayısında çeşitli değişimler söz konusu olmuştur. 1932 senesinde bu kanundan faydalanan işyeri sayısı 1473 idi, ancak 1941 senesinde bu sayı 1052 olarak belirlenmiştir. Kanun kapsamındaki işyerlerinde çalışan işçilerin sayısı da önce 17.000 düzeyinde iken daha sonra 62.000 düzeyine yükselmiştir. Burada, ilgili kanun kapsamındaki işyerlerindeki verimliliğin de ulusal ölçekte

¹⁹⁴ Yenal, **a.g.e.**, s.66.

¹⁹⁵ Yenal, **a.e.**, s.64.

yüksek, uluslararası ölçekte ise düşük düzeyde olduğunu ifade edebiliriz. Bu duruma bir örnek olarak 1932 senesi için bu işyerlerinde çalışan işçi başına katma değer 992 TL iken, Amerika Birleşik Devletleri’nde bu değer 4470 TL olmasını gösterebiliriz.¹⁹⁶

Aşağıdaki tabloda 1932-1934 seneleri arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında yer alan kuruluşlarda istihdam edilen işçi ve ustabaşlarının miktarı belirtilmiştir.

Tablo 1.27

Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Çalışan İşçi ve Ustabaşı Miktarı (1932-1934)

	1932	1933	1934
Müessese adedi	1473	1398	1309
İşçi ve ustabaşı miktarı	52.172	62.215	66.247
Bir sene öncesine göre değişim (%)	—	19.05	6.3
1932=100	100	119.05	126.97

Kaynak: Tökin, *İktisadi ve İctimai Türkiye Rakkamlarla C:III “Türkiye’de Sanayi”*, s.53.

İlgili tabloya göre en çok işletme sayısının 1932 senesine ait olduğunu ve ilerleyen dönemde işletme sayısının azaldığını görüyoruz. İşletme sayısı 1934’te en düşük seviyededir. Ancak buna rağmen işçi ve ustabaşı sayısı da aynı dönemde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yani bu noktada ilerleyen dönemde işgücüne katılım oranının yükseldiğini söyleyebiliriz.

Tablo 1.28’de ise yine Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında yer alan kuruluşlarda istihdam edilen işçi ve ustabaşlarının cinsiyetlere göre dağılımı belirtilmiştir.

¹⁹⁶ Makal, *a.g.e.*, s.221.

Tablo 1.28

Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda İşçi ve Ustabaşların Cinsiyet İtibariyle Bileşimi (1932-1934)

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1932	38.701	13.471	52.172
1933	47.688	14.527	62.215
1934	49.748	16.499	66.247

Kaynak: Tökin, *İktisadi ve İctimai Türkiye Rakkamlarla C:III “Türkiye’de Sanayi”*, s.54.

Bu tabloda ise kadın işçilerin toplam işçilere oranının 1932 senesi için yüzde 25.8 ve 1933 senesi için yüzde 23 ve 1934 senesi için yüzde 25 olduğunu görüyoruz. Hem erkeklerde hem de kadınlarda çalışan sayısı artış eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda yine işgücüne katılım oranı toplamda da artmıştır, demek mümkündür.

Tablo 1.29

Teşvik-i Sanayi Kanunu Kapsamına Giren Kuruluşlarda Sanayi Grupları İtibariyle İşçi ve Ustabaşı Miktarı ve Bunların Toplamlardaki Yüzdesi (1932-1934)

Sanayi Grupları	1932		1933		1934	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Sanayi istihraciye	8393	16.09	9620	15.46	11.584	17.49
Ziraat sanayi	16.914	32.42	18.028	28.98	21.678	32.72
Dokuma sanayi	15.474	29.65	16.121	25.92	16.706	25.22
Kereste sanayi	3344	6.41	6181	9.93	4243	6.4
Kağıt ve karton sanayi	1217	2.33	1392	2.24	1170	1.77
Maden sanayi	2092	4.00	1754	2.82	2263	3.42
Ebniye inşaat sanayi	1752	3.36	2033	3.27	2057	3.11
Kimya sanayi	1342	2.57	1313	2.11	635	0.95
Muhtelif sanayi	1264	2.43	4619	7.42	4485	6.77
Muhtelif sanayi	380	0.74	1154	1.85	1426	2.15
Toplam	52.172	100	62.215	100	66.247	100

Kaynak: Tökin, *İktisadi ve İctimai Türkiye Rakkamlarla C:III “Türkiye’de Sanayi”*, s.56.

İlgili tabloda incelenen seneler içerisinde tüm sektörlerde bir dalgalanma olduğunu ifade edebiliriz.

9.2.1. Diğer Düzenlemeler

1925 senesinde meydana gelen önemli bir gelişme kuşkusuz ki aşar vergisinin kaldırılmasıdır. 1924 senesinde aşar vergisi toplam bütçe gelirlerinin yüzde 22'sini oluşturuyordu. Ancak gerçekte durum biraz daha farklıydı, aşar iltizam yöntemiyle toplanmaktaydı ve devlete kalan paydan yüzde 20 fazlası mültezimlerin eline geçmekteydi. Bu bağlamda aşarın kaldırılmasının köylü üreticinin yararına, mültezimlerin de zararına olduğu söylenebilir.¹⁹⁷ Ancak aşarın kaldırılması ile devlet gelir kaybına uğradığı için, bu zararı karşılamak adına yeni vergilerin uygulanması söz konusu olmuştur.

Vergilere bundan başka düzenlemeler de getirilmiştir. Bunlardan birincisi, 1934 senesinden itibaren hayvan vergisinin indirilmesi, tiftik keçisindeki vergi yüzde 15, sığırdaki vergi de yüzde 45 oranında indirildi, buna ek olarak 1938 senesinde de at, eşek, katır gibi direkt olarak gelir getirmeyen hayvanlardan vergi alınmasına son verildi. Ayrıca tüketim mallarından alınan vergilerde de indirimle gidildi, örneğin benzinden alınan resim ve vergi ile tuzun fiyatı yüzde 50 oranında, çeşitli kumaş türlerindeki tüketim vergisi de yüzde 25-75 oranında indirilmiştir. Bunların dışında şekerden alınmakta olan İstihlak Vergisi de kilogram başına 12 kuruştan 4 kuruşa indirilmiştir. Sinema ve tiyatrolardan alınmakta olan resimler yüzde 60 oranında, eğlence mekânlarından alınmakta olan Kazanç Vergisi ise yüzde 50'den de fazla olacak şekilde azaltılmıştır. Ticari evraklardaki damga resmi de yine yüzde 50 oranında indirilmiştir. Tüm bu düzenlemeler ile halkın alım gücünün artırılması hedeflenmiştir.¹⁹⁸

10. Siyasi Gelişmeler ve Çalışma Hayatı

17 Kasım 1924-3 Haziran 1925 tarihleri arasında faaliyet gösteren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir muhalefet partisi olma amacıyla, ikinci TBMM'nin mebusları tarafından kurulmuştur. Böylelikle de Cumhuriyet rejiminde ilk defa çok partili hayata geçilmiştir. Partinin kurucuları arasında Rauf Bey, Ali Fuat

¹⁹⁷ Boratav, a.g.e., s.53.

¹⁹⁸ Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler, s.75.

Paşa, Kazım Paşa, Adnan Bey gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Bu fırka, kurulduğu dönemde bir beyanname yayınlamıştır ve bir parti programı belirlemiştir. Buna göre, fırka gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan liberaldi.¹⁹⁹ Ancak buna rağmen 35. maddeye baktığımızda işçi haklarına dair bir uygulamadan söz edilmediğini görmekteyiz. Bu maddeye göre kapital ile işgücü sahiplerinin hakları eşit ölçüde korunacakken, işçi sendikalarına dair bir ifade geçmemektedir. 36. maddede ise işçilerin de kâra ortak olmasından bahsedilerek, bunun daha çok "kanun kuvveti ile değil, ikna ile teminine" çalışılacağı belirtilmiştir.²⁰⁰

13 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'e bağlı olan Piran'da Şeyh Sait İsyanı başlamıştır. Bu isyan daha çok dini kimlik taşıyordu, isyanın boyutu sebebiyle Fethi Okyar hükümeti çekilerek 3 Mart tarihinde yerine İsmet Paşa hükümeti kurulmuştur.²⁰¹ 4 Mart 1925 tarihinde ise bu isyan sebebiyle Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun kabul edildikten sonra İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur ve muhalif yazılar yazan gazeteler de kapatılmıştır. Hatta yine bu kanun kapsamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır. Bu kanunun çalışma hayatını ilgilendiren bir yanı da vardı. Yine bu tarihte Takrir-i Sükûn Kanunu ile aynı zamanda sendikal faaliyetler de yasaklanıyordu. Zira iktidara göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, işçilere birtakım vaatlerde bulunmak suretiyle sendikalı işçi kitlesini de yönlendirebilecek hale gelmişti.²⁰²

Bu gelişmeler meydana gelirken, Türk demokrasi tarihinde başka önemli adımlar da atılıyordu. Mecliste bir de muhalefet partisinin olması istenmiş ve Atatürk, çıkmış olduğu yurt gezilerinde halkın genel itibarıyla hükümetin yapmış olduğu işlerden çok da memnun olmadığını görerek bir muhalefet eleştirisini hedeflemişti. Bu düşüncelerin ışığında Atatürk, İstanbul'da 12 Ağustos 1930 tarihinde, dönemin Paris Büyükelçisi olan, önceden de Cumhuriyet tarihinin ilk

¹⁹⁹ Ülkü İleri, "Tek Partili Dönem'de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler", **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, C:XXI, S:5-6 Ağustos-Kasım 2008, s.75.

²⁰⁰ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s.133.

²⁰¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Ed. Ali Berktaş, 20.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.195.

²⁰² İleri, **a.g.m.** s.75-76.

meclis başkanlığını ve ayrıca Başbakanlık da yapmış olan Fethi Bey’i başa getirmek suretiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın temellerini atmıştır. Kimi mebuslar da CHF’den istifa ederek bu yeni fırkaya katılmıştır. Meclis tatilde iken kurulan SCF, siyasi ömrünün kısılalığından dolayı çok ciddi bir muhalefet gücü oluşturamamıştır. Partinin kurucuları ise Atatürk’e karşı olan isimler değildi, hatta bu isimler Atatürk’ün arkadaşlarıydı. İktidara gelmeyi hedefleyen SCF, ekonomik anlamda devletçilikten ziyade liberalizmi savunuyordu.²⁰³ Fırka Genel Başkanı Fethi Bey tarafından hazırlanan 11 maddelik parti programı, genel itibariyle geniş kapsamlı olmadığı için çeşitli eleştirilerin hedefi olmuştu. Bu duruma istinaden fırka yöneticileri bu programın geçici olduğunu ve asıl fırka programının daha sonra genişletileceğini ifade etmişti. 27 Ağustos 1930 tarihinde Fırka Yasası adı altında bir fırka tüzüğü yayınlanmıştı. Bu tüzük sekiz bölüm ve altmış maddeden oluşan bir metindi. Bu metnin yayınlanmasıyla programın genişletilmediği görülmüştü. Netice itibariyle 11 maddeden oluşan fırka programı çok detaylı değildi. Fırka programının toplam 6 maddesi ekonomi ve mali hükümleri içermektedir.²⁰⁴ Ancak özellikle 2. madde öne çıkıyordu, zira bu madde vergilerle ilgiliydi. Vergilerin halkın iktisadi gücünü ve gelişimini aşmaması ve miktarının azaltılması gerektiği bu maddede belirtiliyordu. Fethi Bey’e göre bu önemli bir husustu zira aşar vergisi, ekonominin bireysel yaklaşımla kalkınacağını düşündüğü için Fethi Bey tarafından kaldırılmıştı. 3. madde ise ülke ekonomisinin nasıl iyileştirileceğine dair hükümler içermektedir. Bu maddeye göre devletin tasarrufa yönelmesi gerekmektedir ve devlet gelirleri verimli bir şekilde kullanılmalıydı. Ayrıca ülkenin kalkınmasına yönelik olarak gerçekleştirilen bayındırlık ve imar faaliyetleri sadece bir neslin, bir kuşağın omuzlarına yüklenmesi haksızlıktı ve bu yük daha dengeli bir şekilde zamana yayılmalıydı.²⁰⁵

²⁰³ Dursun Ali Akbulut, “Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.63-66.

²⁰⁴ Efkan Afşar, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın ‘Programları’ Ekseninde Mukayesesi”, **History Studies**, C:XII, S:4, 2020, s.1362.

²⁰⁵ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar’ın Anıları**, 9.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s.72-73.

Son olarak, SCF iktidar tarafından tam olarak gericilikle suçlanmasa da mürtecilere yeterince sert karşı çıkmadıkları düşünüldüğü için dönemin gelişmelerinde sorumlu olarak görülüyordu. Rejim karşıtları da bu durumdan faydalandığı için Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde partiyi feshetmiştir.²⁰⁶

Ancak partinin kapatılmasının görünenin ötesinde sebepleri vardı. SCF liberal bir yaklaşıma sahip olmasına rağmen özellikle başta işçiler olmak üzere tüm yoksul kesimden ciddi anlamda destek görmekteydi. Hatta işçiler SCF aracılığıyla çeşitli eylemler de düzenlemiştir. Örneğin, SCF yöneticilerini İzmir'e gittiğinde özellikle liman işçileri 6 Eylül 1930 tarihinde İzmir'de bu partiye destek sağlamak adına grev ilan etmiştir.²⁰⁷ Bu durum da SCF'nin işçiler üzerinde ne denli etkili olduğunun bir işaretidir.

10.1. İşçi Hareketleri

Millî mücadele döneminde de çeşitli işçi hareketleri söz konusu olmuştur. 1919 senesinde Türkiye Sosyalist Fırkası kurularak İstanbul'da Tramvay İşçileri Derneği, Elektrik Şirketi İşçileri Derneği, Deri İşçileri Derneği, İstanbul dışındaki şehirlerde ise Konya İşçileri Sendikası, Eskişehir İşçileri Sendikası, Ankara İşçileri Sendikası, Edirne İşçileri Sendikası, Anadolu Demiryolu İşçileri Derneği ve Hereke Kumaş ve Halı Fabrikası Sendikası'nı meydana getirmiştir. Yine aynı sene içerisinde Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye İşçi Derneği kurulmuş ve ülkedeki tüm işçi örgütleri tek çatı altında toplanmak istenmiştir. Her iki oluşum da sosyalist görüşe sahip örgütlerdi. Ayrıca Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı, Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı ve Dersaadet Tettebbuat-ı İhtimaiyye Cemiyeti gibi oluşumlar da vardı. Son olarak yine İstanbul'da olmak üzere Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti, Mürettibin-i Osmani Cemiyeti ile Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti de bulunmaktaydı. Tüm bu örgütlere üye olan işçiler

²⁰⁶ Akbulut, **a.g.m.**, s.66.

²⁰⁷ Ceyhun Haydaroglu, Hüsne Erdoğan, "Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısındaki Dönüşümünde Sendika-Siyaset İlişkisi", **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, C:II, S:2, 2016, s.42.

ağırlıklı olarak gayrimüslim kesimden olan işçilerdi. İşçiler örgütlenirken de cemiyetler ve sendikalar şeklinde bir ayrıma gitmekteydiler.²⁰⁸

Beynelmilel İşçiler İttihadı, Komitern'in Kızıl Sendikalar Birliği'ne bağlıydı ve üyeleri arasında Türkler ve Ermeniler de bulunmakla beraber, üyelerinin çoğu Rum'du ve 140 merkez üyesine sahipti. Bu birlikte, "Yeni İnsan" adıyla haftalık bir Rumca gazete çıkarıp, haftada iki kere de konferanslar düzenliyorlardı. Beynelmilel İşçiler İttihadı üç adet sendikanın da kurulmasını sağlamıştır. Bunlardan ilki Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı'dır. Bu sendika 9 şubeliydi ve üyelerinin 2000 üyesinin çoğu Rum olmakla birlikte 500 kadar da Türk üyeye sahipti. Bir diğer sendika olan Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı'nın 1500 üyesinin 300 kadarı Türk, geri kalanların çoğu Rum idi. Son olarak da Beynelmilel Sanayi-i Hâşebiye İşçileri (Marangozlar) İttihadı da çoğunluğu Rum olan 250 üyeye sahipti.²⁰⁹

Kurtuluş Savaşı sonrasında ise genel itibariyle Müslüman ve Türk tüccar sınıfı yaratılmak istenmiştir. Bu sınıf, yabancı sermaye ile Ermeni ve Rum tüccarların yokluğunda ekonomiyi millileştirmek istemiştir ve bunun için de 1 Aralık 1922 tarihinde Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuştur. Bu birliğin genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar idi ve ilk olarak İstanbul'daki Türk ve Müslüman esnafı örgütlemek için İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği'ni kurmuştur. İşçileri örgütlemek için de 20 Ocak 1922 tarihinde İstanbul Umum Amele Birliği'ni kurmuştur. Bu üç örgütün en temel ve ortak amaçları şüphesiz ki Türklerin ekonomik hayattaki üstünlüğünü sağlamaktı. Bu bağlamda, aslen tüccarlar tarafından kurulan bir işçi örgütü olan İstanbul Umum Amele Birliği, ilk olarak sosyalist organizasyonlar ile temasta olan işçi sendikalarının ve derneklerinin faaliyetlerine engel olmaya çalışmıştır. Sonrasında ise yabancı sermayenin hakim olduğu işyerlerinde çeşitli grevler düzenlenmesini sağlamıştır. 14 Temmuz 1923 tarihinde Bomonti Bira Fabrikası'ndaki grev buna bir örnektir. Birlik, Tütün Rejisi ve Tramvay Şirketi işçilerini de örgütlemiş ve başta Türk tüccarlar olmak üzere hükümetin de desteğini

²⁰⁸ Akkaya, a.g.e., s.83-84.

²⁰⁹ Erdem Akbulut, Mete Tunçay, **Beynelmilel İşçiler İttihadı: Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri**, Ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.13-14.

almıştır. Bu gelişmelerin dışında, 1923 senesi Aralık ayında İstanbul'da Türkiye Umum Amele Birliği kurulmuştur. Bu derneğin kurucusu, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye İşçi Derneği ve bir işçi milletvekili olan Numan Usta'dır. Ancak bu birliğin faaliyetleri hükümet tarafından engellenmiştir. Bu sebeple de işçiler daha mikro ölçekte örgütlenme yoluna gitmişlerdir. İstanbul, İzmir, Eskişehir, Bursa, Balya-Karaaydın ve Zonguldak gibi kentlerde örgütlenmiş ve eylemler gerçekleştirmişlerdir. 1924 senesinde ise İstanbul Umum Amele Birliği'nin daha çok işverenin ve hükümetin tarafında olması gerekçesiyle Şark Demiryolları işçileri Amele Teali Cemiyeti'ni kurmuş ancak bu cemiyet de 1928 senesinde kapatılmıştır.²¹⁰

İstanbul Umum Amele Birliği pek çok faaliyette bulunmuş, ilk sendikasını Aksaray Tramvay İşçileri arasında 1 Ocak 1923 tarihinde açmış ve bunun ardından yine tramvay işçileri arasında kurulmuş bir dernek olan Şişli Derneği gelmiştir. On ay gibi bir süre zarfı içerisinde İstanbul Umum Amele Birliği'ne bağlı olan sendikaların sayısı 26'ya ulaşmıştır. Ancak yine 1923 senesi içerisinde işçileri ve işçi örgütlerini İstanbul ölçeğinde birleştirmeyi hedefleyen, komünistlerin yönetiminde bulunan Türkiye İşçi Derneği vardı ve bu dernek 1922 senesi Temmuz ayında bu doğrultuda bir girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştı. Mebus Numan Usta da bir Amele Dernekleri Birlikleri kurulmak suretiyle bunların Türkiye çapında bir örgüt olmasını istemiştir. Ancak İstanbul Umum Amele Birliği'nin kurulması bu oluşumca desteklenmemiştir. Çeşitli işbirliği denemelerinden sonra bu fikirden vazgeçilmiştir.²¹¹ Yine İstanbul Umum Amele Birliği, kurulduğu tarihten itibaren Türk ve Müslüman işçileri örgütleme çabası içinde olmuştur. Gerek yabancıları gerekse azınlık mensubu işçilerin işlerinden çıkarılmasını talep etmiştir. Bu birlik dış temaslarda da bulunmuş, İstanbul'da İngiliz İşçi Partisi lideri MacDonald'ı ağırlamıştır.²¹²

²¹⁰ M. Şehmus Güzel, **a.g.e.**, s.129-131.

²¹¹ Mete Tunçay, **1923 Amele Birliği**, 2.bsk, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s.25.

²¹² Tunçay, **a.e.**, s.34.

İlerleyen dönemde, kısmi dahi olsa, basın ve siyasi özgürlük ortamında, İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde özellikle grevlerin artış göstermesi neticesinde hükümet büyük bir endişe duymuştur. Bu dönemde Türkiye Komünist Partisi tarafından Kızıl İstanbul ve Kızıl İzmir isimli, tek sayfadan oluşan gazeteler basılmış ve yine TKP'ye yakın işçiler tarafından afiş ve bildiri dağıtımları, izinsiz gösteriler ve hatta mitingler düzenlenmiştir. Bu durum karşısında CHP iktidarı TKP'ye yakın olan işçilere hapis cezası başta olmak üzere çeşitli baskılar uygulamış, tüm işçileri kendi denetimi altına almak suretiyle milliyetçi ve sınıfsız, yeni bir işçi örgütlenmesini meydana getirmiştir. Bu iş için de ilk olarak İzmir seçilmiştir zira İzmir, TKP'nin o dönemde en faal olduğu kentlerden biridir. İlk olarak İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından tüm işkolundaki veya mesleklerdeki işçiler tek bir birlik veya dernek çatısı altında örgütlenmiştir. Deniz taşımacılığı işkolunda bulunan yedi farklı cemiyet Deniz Amelesi Cemiyeti kapsamına alınmıştır. Bunun dışında fabrika işçileri Sanayi İşçileri Birliği'nde, kamu yararına hizmet veren şirketlerin işçileri İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemin Birliği'nde, fırın işçileri ve şoförler de İzmir İşçi ve Esnaf Birliği'nde örgütlenmiştir. Hatta İzmir İşçi ve Esnaf Birliği'nin en temel amacı, işçileri ve esnafı rejime tamamen faydalı ve bağlı hale getirmektir ki bu örgüt ve diğer tüm örgütler için işçilere zorunlu kılınan bir işçi karnesi uygulaması başlatılmıştı. Buna göre işçinin mevcut işinde devam edebilmesi veya yeni bir işe girebilmesi için 1 Mart 1935 tarihine kadar, tüm işçilerin ve esnafın katılma zorunluluğunun olduğu örgüte aldıkları ücret oranında ödemeleri gereken aidat, işveren tarafından işçinin ücretinden kesilecek ve bu şekilde örgüte ödenecekti. Bu uygulama sayesinde CHP iktidarı işçilerin parasıyla kendi denetimi altındaki birliklere ve derneklere finans kaynağı bulmuş oluyordu.²¹³

10.2. Grevler

6 Eylül 1923 tarihinde İstanbul mürettepler grevi meydana gelmiştir. Bu grevin en önemli özelliği, işçilerin grev yaptıkları işyerinde üretimi kendi disiplinleri içinde devam ettirebilmeleridir. Grev başladıktan sonra gazete yöneticileri,

²¹³ Güzel, a.g.e., s.133.

"Müşterek Gazete" adlı yayın organı ile gerek greve gerekse grevcilere ilişkin tutumlarını dile getirmiştir. İşçiler ise "Haber" ve "Adil" adlı gazeteler aracılığıyla görüşlerini bildirmeye çalışmışlardır. Bu grev, 20 Eylül 1923 tarihinde siyasi iktidarın müdahalesi ile sona ermiştir.²¹⁴

Bir başka grev de 1923 senesi Ağustos ayında meydana gelmiştir. Bu grev, Zonguldak Kömür Havzası'nın işletmesini üstlenen, Fransız sermayedarlara sahip Ereğli Şirketi'nin demiryolu hattında görev alan işçiler tarafından organize edilmiş olup, birtakım hak taleplerini içermektedir. Buna göre işçiler ilk olarak 151 Sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'un 11. maddesi gereğince tayin ve tespit edilen asgari ücretin verilmesini, yine Amele Kanunu'nun 8. maddesinde öngörülen 8 saatlik mesainin kabulü ile mesai haricindeki çalışma için iki kat ücret ödenmesini, haftanın bir gününde tatil yapılmasını, Maadin Nizamnamesi 'nin 71. maddesinde öngörülen havzadaki yabancıların çalışmalarının engellenmesini ve son olarak da işten atılmış olan Emin Efendi'nin işe iadesini istemişlerdir. Grev başladıktan dört gün sonra şirket yönetimi işçilerle görüşerek, işveren tarafından, işçilerin taleplerinin dördünün kabul edildiğini bildirmiştir ve grev böylelikle sona ermiştir.²¹⁵

31 Ağustos tarihinde ise İngiliz sermayesi tarafından işletilen İzmir-Aydın demiryolu hattında çalışmakta olan işçiler tarafından, işverenlerce ücretlerinin yüzde 25 oranında azaltılmak istenmesi ve bazı taleplerinin işverenler tarafından karşılanmaması dolayısıyla 1500 işçinin de katılımıyla bir grev düzenlenmiştir. Hükümet ile demiryolunu işletmekte olan İngiliz şirket görüşmeler yapmış ve 3 Temmuz tarihinde yapılmış olan bir anlaşmaya göre taşıma ücretlerinde yüzde 25 oranında indirim yapılması öngörülmüştür. Özellikle tüccarlar taşıma ücretlerinden şikâyetçi olduğu için böyle bir karar alınmıştır ve bu gelişmeden ötürü şirket tarafından işçi ücretlerinde de aynı oranda bir indirim yapılmak istenmiştir. Ancak işçiler bu duruma karşı çıkmıştır ve bazı talepler öne sürmüşlerdir. Bunlar arasında

²¹⁴ Nazım Ümit Tol, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1923-1946)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s.55.

²¹⁵ Tol, **a.e.**, s.56.

günlük 8 saatlik çalışma süresi, ücretlere yüzde 50 oranında zam yapılması, mesailerin zamlı bir şekilde ödenmesi, senelik ücretli izin ve emeklilik haklarının verilmesi, işçilerin kadrolu yapılması gibi hususlar göze çarpmaktadır. Grev dolayısıyla özellikle tüccarlar ve üreticiler başta olmak üzere halk olumsuz yönde etkilenmiştir. Şirket yönetimi de bu durumdan faydalanmak istemiş 8 Eylül tarihinde yeni işçi ve memurların alınacağını ilan etmiştir. Bu gelişmeden dolayı 9 Eylül tarihinde greve hükümetçe son verilmiş, daha sonra yine hükümet tarafından taşıma ücretlerinde yapılmak istenen yüzde 25 oranındaki indirimden vazgeçilmiş ve şirket yönetimi de işçi ücretlerinde yapmak istediği yüzde 25 oranındaki indirime son vermiştir ve grev bu şekilde bitmiştir.²¹⁶

Bir diğer grev ise 19 Kasım 1923 tarihinde Şark Demiryolları'nın işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Grevin sebebi, başta ücretler olmak üzere, çalışma koşullarının iyileştirilmesinin talep edilmesi ancak bu talebin işveren tarafından reddedilmesidir. İşyerinde uygulanmaya başlanan yeni ücret sistemi, mevcut ücretlerin azalmasına sebep olmuştur. Bu gelişme üzerine işçiler greve giderek, işverenden başka taleplerde de bulunmuşlardır. Greve giden işçiler Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti'ne üyedir. Bu talepler arasında Umum müstahdemin yevmiyelerine yüzde 30 oranında zam yapılması, yol amelesinin mesaisinin 8 saat olarak olması ve yevmiyelerin iki sene önceki miktara getirilmesi, ücretli hafta tatili uygulaması, tatil günlerinde zorunlu olarak çalıştırılanlara çift yevmiye verilmesi, depolarda ve atölyelerde sabahdan akşama kadar duracak doktor bulundurulması, eczanelerin eksiklerinin giderilmesi ve yol amelesinin bunlardan faydalanması, gibi hususlar vardır.²¹⁷ 16 Kasım tarihinde işçi temsilcileri ile işveren temsilcileri, uzlaşmak için bir toplantı düzenlemiş ancak işçi taleplerinin büyük kısmı işveren tarafından kabul edilmediği için işçiler grev kararı almışlardır. 1400 işçinin 1200 kadarı greve katılmıştır ve grevci işçilerin çoğu Müslüman Türk, geri kalan 200

²¹⁶ Tol, a.e., s.57.

²¹⁷ Tol, a.e., s.58.

kadarı gayrimüslimdir. Hükümet grev konusunda işverene destek olmamıştır ve grev 28 Kasım 1923 tarihinde sona ermiştir.²¹⁸

Cumhuriyet ilan edildikten sonra gerçekleşen ilk Şirket-i Hayriye grevi, 1925 senesi Ağustos ayında meydana gelmiştir. Grevin sebebi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'ne üye işçilerin ücretlerine zam yapılmasını ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini istemeleridir. İşçi temsilcisi, hükümet yetkilileri ve işveren temsilcilerinin yaptıkları görüşmeler bir sonuca bağlanmış ve işçilere bazı haklar tanınmıştır. Bunlar arasında; ateşçi ve kömürcülerden uzun süre çalışıp fiziksel yıpranmaya maruz kalanlar daha az iş görmeleri için küçük işlere sevk edileceklerdi ancak maaşlarından herhangi bir kesinti yapılmayacaktı. Şirket, ateşçi ve kömürcülere birer iş gömleği ve kundura verecekti. İşyerinde bir ilkyardım heyeti ve ilkyardım için gerekli olan malzemeler bulundurulması zorunlu olacaktı. Bunun dışında her gün bir doktor da vapurları ve fabrikayı gezecek ve hasta olan ameleği muayene ve tedavi etmek zorundaydı. Son olarak şirket tarafından ameleğe hafta tatili ile senede 15 günlük izin verilmesi kararlaştırılmıştı. Eğer amele bu haklarını alamazsa şirket komiserliğine başvurabilecekti. Tüm bu gelişmelere rağmen işçilerin istediği oranda ücret artışı sağlanamadığı için 25 Ağustos 1925 tarihinde işçiler greve gitmişlerdir. Grev esnasında polis genelgesi yayınlanarak işçilerin grev yapmalarına izin verildiği ancak şirket yönetiminin grevci işçilerin yerine alınacak yeni işçilerin çalışmalarına engel olamayacakları belirtilmiştir. Daha sonra ise, şirket yönetimi, gemilerde görev yapmakta olan donanma erlerini çalıştırmıştır ve grev de böylelikle sona ermiştir.²¹⁹

İstanbul Tramvay İşçileri 'nin Cumhuriyet dönemindeki ilk grevi, 1924 senesinde meydana gelmiştir. Bu grev, 1 Temmuz 1924 tarihinde, işçilerin şirketin işten çıkarma politikasına karşı geldikleri için yapılmıştır. İşçilerden birinin haksız yere işten atılmasına karşı gelen işçilerin başlattığı greve hükümet sert bir şekilde müdahale etmiştir ve 27 işçi tutuklanmış, yaralanan işçiler de olmuştur. Bu grevden yaklaşık 4 sene sonra işçiler tekrar grev yapmışlardır. 1100 şirket işçisi, ücretlerine

²¹⁸ Tol, a.e., s.59.

²¹⁹ Tol, a.e., s.60.

zam yapılması ve çalışma saatlerinin belirlenmesini talep etmiştir. Ancak işçiler ile işveren bu hususlarda anlaşamamış ve 7 Ekim tarihinde grev başlamıştır. Ancak şirket yönetimi greve katılan işçileri istifa etmiş sayacağını belirttikten sonra greve katılım oranı fazla olmamıştır. 1100 işçiden yüzde 30 civarında işçiler grev yapmıştır. Greve katılım oranı düşük olduğu için de tramvayların büyük kısmı çalışmaya devam etmiştir.²²⁰

1927 senesi Ocak ayında İstanbul Liman Şirketi İdaresi tarafından çalışma düzeninde birtakım düzenlemeler yapılmıştır ve 3000 civarında liman işçisi ve mavnacı, yeni düzenlemeler neticesinde şirkete bağımlı hale getirildikleri için grev yapmıştır. Ancak grevci işçiler, güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle karşılaşmıştır. 5'i polis olan 20 kişi yaşamını yitirmiş, 320 kişi tutuklanmış, 33 kişi de olağanüstü mahkemeye sevk edilmiştir.²²¹

9 Haziran 1927 tarihinde ise Fransız sermayesine ait Adana-Nusaybin Demiryolu İşletmesi'nde çalışan işçiler, çalışma koşullarının kötü olması sebebiyle greve gitmişlerdir. İşçileri greve iten sebepler arasında tatil günlerinde ücretlerin ödenmemesi, iki haftalık izin haklarının tanınmaması ve işçilerin hasta oldukları zamanlarda şirketin yine bir ödeme yapmaması ile fazla mesai ücretlerinin düzenli olarak verilmemesi vardır. İşçiler ile işveren görüşmüş ve işveren işçilerin çalışma koşullarına ilişkin talepleri göz önünde bulunduracağını belirttikten sonra grev sona ermiştir. Ancak yönetim, işçi taleplerinin çoğunu reddettiği için 10 Ağustos tarihinde işçiler tekrar grev yapmışlardır. Çıkan olaylarda 29 işçi gözaltına alınmıştır. Yapılan grevler sebebiyle Adana-Nusaybin hattında seferler aksamış hatta bir süre sonra da durmuştur. Bunun üzerine işveren işçilerle görüşmüş, 22 Ağustos tarihinde de işçiler taleplerini tekrar yönetime iletmıştır. Buna göre işçiler öncelikle kumpanyanın teklif ettiği yüzde 7 zammı kabul ettiklerini beyan etmişler, sonrasında ise grev dolayısıyla kimsenin işten çıkarılmamasını ve grev dolayısıyla alamadıkları 13 günlük yevmiyelerinin tamamen ödenmesini istemişler, Anadolu Demiryolu Müdürü Umumiyesi Muhtar Bey'in Adana ve Halep'te tespit ettikleri mevadın zabtı suretiyle

²²⁰ Tol, a.e., s.61.

²²¹ Tol, a.e., s.62.

yeniden tespiti ve eğer buradaki mevad kabul edilmediği takdirde Mersin-Adana ve İslahiye cihetindeki greve iştirak edenlerin alakalarının kat'edilmesini istemişlerdir. İşveren, işçi taleplerini koşullu olarak kabul ettiğini beyan edince, grev 24 Ağustos 1927 tarihinde sona ermiştir.²²²

6 Eylül 1930 tarihinde İzmir Limanı'nda çalışan tahmil ve tahliye işçileri ücretlerin artırılmasını istemiş ve bu amaçla greve gitmişlerdir. Aynı gün SCF lideri Fethi Okyar partisinin il teşkilatı için İzmir'de bulunuyordu. Bu sebeple grev, siyasi bir kimlik de kazanmıştır. Ancak kolluk kuvvetleri tarafından sert önlemler alındığı için grevden daha çok bir protesto gösterisi haline gelmiştir. Grev sona erdiğinde, 7 Eylül tarihine kadar, açılan çeşitli soruşturmalar neticesinde; 36 işçi tutuklanmıştır.²²³

1934 senesinin Eylül ayma geldiğimizde, Halkapınar Şayak Fabrikası işçileri ücret sistemi değiştirildiği ve işçilerden biri haksız yere işten çıkarıldığı için greve gitmişlerdir. 600 işçinin çalıştığı, İzmir'deki Şark Halı Kampanyası'na ait fabrikada 600 işçi çalışmaktadır ve yapılan greve 105 işçi katılmıştır. İşçiler, grevin ilk günü fabrikayı işgal etmişler ancak kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile işgal bitirilmiştir. Daha sonra grevi başlatan 6 işçi ile ilgili tahkikat açılmıştır. Grevin başlamasından bir hafta sonra, işçiler hükümetten ücretler hususunda yardım istemiştir. Şirket yönetimi, işçilerin polisten suçlu olmadıklarına dair bir belge almaları halinde işlerine dönebileceklerini ifade ettikten sonra grev tamamen sona ermiştir.²²⁴

23 Ocak 1936 tarihinde Samsun Tütün İnhisarı'nda çalışan işçiler ücretlerine zam yapılmasını talep ederek greve gitmişlerdir. Eylem, bir kısım işçiler tarafından daha çok iş bırakma ve yürüyüş şeklinde gerçekleştirilmiş ancak işveren işçileri dışarı çıkarmak istediği için eyleme fabrikanın geri kalan işçileri de katılım göstermiştir. Polis eyleme müdahale ettikten sonra 1500 işçi önce CHP binasına sonra da vilayete kadar yürümüşür. İşçiler, ücretlerine zam yapılması dışında 8 saatlik işgününe İş Kanunu'nda yer verilmesini de istemişlerdir. Halktan bazı kimselerin, Kayışçıların ve demircilerin de desteğiyle eyleme katılanları 2000

²²² Tol, a.e., s.62-63.

²²³ Tol, a.e., s.63-64.

²²⁴ Tol, a.e., s.64.

civarındadır. Polis, 14 kişiyi eylemler dolayısıyla gözaltına almıştır. Eylemler 24 Ocak'a kadar devam etmiş, gözaltına alınan işçiler serbest bırakılınca sona ermiştir.²²⁵

Bir diğer grev de 16 Mart 1936 tarihinde, Balat'ta bulunan Süreyya Paşa Dokuma Fabrikası'nda gerçekleşmiştir. Bu grevin sebebi, işçilerin ücretlerinin ödenmemesi ile işverenin tüm işçilere haksız bir şekilde 37.5 kuruş cam parası cezası kesmesidir. Bunun üzerine 650 işçi, 1935 senesi Aralık ayında 1.5 saat süren grevler yapmışlardır. Ancak 16 Mart tarihinde, gece vardiyasında çalışan işçiler üretimi durdurarak grev yapmışlar ve gündüz vardiyasında çalışan işçiler de kendilerine katılmıştır. Polis müdahalesiyle işbaşı yaptırılmak istenen işçiler buna karşı gelmiş, 3 kişi grevi başlattıkları gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Bu durumu protesto etmek isteyen işçiler, önce İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne daha sonra da vilayete yürümüşler, valinin gözaltındaki işçilerin serbest bırakılacağı yönündeki açıklaması üzerine işçiler eylemlerine son vermişlerdir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen gözaltındaki işçiler bırakılmamış, işçilerin biriken yevmiyeleri ödenmemiş, son olarak da greve katılan 50 işçi işten çıkarılmıştır.²²⁶

İncelediğimiz dönemin bir diğer özelliği, 1924 Anayasası'nın cemiyet kurma hakkını tanımış olmasıdır. Ancak sırasıyla 1845 tarihli Polis Nizamnamesi 'nin 12. maddesi, 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu, 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu, 1926 tarihli Ceza Kanunu örgütlenmeyi ve işçilerin herhangi bir biçimde hak iddia etmesini engelleyici çeşitli hükümler içermekteydi. Özellikle 1925 senesi sonrasında bu baskılar artmış, basında dahi işçi hareketlerine ilişkin haberler ve yazılar kendine pek yer bulamamıştır. Bu dönem, Cumhuriyet kurulmadan önceki döneme göre işçiler ve işçi eylemleri için daha zor ve kısıtlayıcı olmuştur. Ancak bu gelişmelerden önce çeşitli işçi örgütleri kurulmuştur. İlk olarak 1922 senesinde İstanbul Umum Amele Birliği kurulmuştur. Bu birlik ilk olarak tramvay işçileri arasında sonrasında yaygınlaşmış, sonrasında ise diğer işçi derneklerince de rağbet görmüş ve 1923 senesinde ise Beynelmilel İşçiler İttihadı ve Türkiye İşçi Derneği kurulmuştur. 26

²²⁵ Tol, a.e., s.65.

²²⁶ Tol, a.e., s.65-66.

Ekim 1923 tarihinde ise İstanbul Umum Amele Birliği, Türkiye Umum Amele Birliği adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Yine 1923 senesinde 1 Mayıs işçiler tarafından kutlanmış, bunun dışında işçiler sendikal özgürlük ve günlük sekiz saatlik çalışma süresi için grevler yapmışlardır. Temmuz ve Ağustos döneminde Zonguldak'tan ve Ereğli'den 12.000 civarında maden işçisi iş güvenliği ile ilgili talepleri için grev yaptı. İstanbul Bomonti bira fabrikası işçileri 1923 senesi Ağustos ayında, Mart ayında protesto eylemleri dolayısıyla işten çıkarılmış olan işçilerin işe iade edilmeleri için grev yapmışlardır. Bu ve diğer talepleri İktisat Vekili ve İstanbul Umum Amele Birliği aracılığıyla kabul edilmiştir. Aynı tarihlerde meydana gelen diğer grevler arasında İzmir Mensucat ve Aydın Demiryolları işçilerinin grevleri vardır. Eylül ve Ekim aylarına geldiğimizde ise sırasıyla İstanbul müretteplerinin grevleri ve yine İstanbul tekstil işçilerinin ve Şark Demiryolları işçilerinin grevlerinden bahsedebiliriz.²²⁷

²²⁷ Quataert, Zürcher, **a.g.e.**, s.167-169.

Tablo 1.30

1923-1936 Döneminde Meydana Gelen Grevler

Yıllar	Gıda	Ulaşım	Maden	Dokuma	Basın	Ağaç	Haberleşme	Ardiye Antrepo	Metal	Genel İşler	Tarım	Toplam
1923	4	4	3	3	1	-	-	2	-	-	1	18
1924	4	4	-	1	-	-	1	-	2	-	-	11
1925	2	2	1	-	-	-	3	-	-	1	-	10
1926	2	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
1927	4	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	7
1928	3	3	-	1	-	-	-	-	2	-	-	7
1929	2	2	-	-	1	-	-	2	-	-	-	7
1930	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	4
1931	3	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	6
1932	3	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5
1933	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1934	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
1935	2	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	6
1936	2	-	-	4	-	1	-	-	-	-	-	7
1923 - 1936	27	24	5	14	3	1	4	10	4	1	1	94

Kaynak: Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s.91.

Grevlerin yüzde 28.72'si gıda, yüzde 25.53'ü ulaşım ve yüzde 14.89'u da dokuma işkolunda meydana gelmiştir.

Bunlardan gıda ve ulaşım işkolları daha çok kadınların ve çocukların istihdam edildikleri işkolları olmalarıyla öne çıkar. Bu bağlamda bu işkollarındaki çalışanların işverenlerin baskılarına karşı daha dirençsiz olduklarını ve grev yapma noktasına gelmelerinde çalışma koşullarının ciddi anlamda kötüleşmesinin etkin olmasını belirtebiliriz.²²⁸

İşçi kesimi, Cumhuriyet'in ilanından sonra örgütlenme ve hak arayışı bakımından CHP hükümetlerinden bir beklenti içinde olmuştur ve 1930'lu dönemin başına kadar bu hususlarda daha aktif hareket etmiştir. Bu bağlamda özellikle 1924 Anayasası ilan edildikten sonra işçiler daha çok örgütlenmeye başlamıştır. Bunun

²²⁸ Akkaya, **a.g.e.**, s.91.

yanı sıra çalışma hayatına yönelik mesai kanununun çıkarılması istenmiş ve bazı işkollarında grevler yapılmıştır. CHP ise, dünya ekonomik krizinden sonra iki savaş arası dönemde, sendikaların ve işçilerin desteğini alarak iktidara gelme ihtimali olan komünist rejim tehlikesine karşı hareket etmekteydi. Devletin varlığı ve bağımsızlığı için kalkınma sağlanmalıdır. Kalkınmanın yegane yolu ise sanayileşmekten geçmektedir. Yine Devlet, bu anlayışa göre sanayileşme sürecinde meydana gelecek grevler sebebiyle iş günü kaybına karşı önlem almaya çalışmaktadır. Buna istinaden, gerek ekonomik alanda devletçiliğe geçiş ve gerekse siyasi alanda halkçılık ilkesinin keskinleşmesinin neticesinde, CHP'nin işçiler üzerindeki baskısı ve kontrolü artmıştır. Atatürk'ün ölümüne kadar olan zamanda devlet, işçilere karşı daha sert bir tutum içerisinde olmuştur. Hatta işçiler devlet kontrolünde örgütlenebiliyorlar ve işçi eylemleri de genel itibariyle engelleniyordu. Ayrıca Devlet, işçi örgütlenmeleri ve eylemlerini kontrol altında tutabilmek için bizzat bu örgütlenmelere dâhil olmaya gayret ediyordu. Devlet, işçileri bir nevi tehdit unsuru olarak görüyordu. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen önemli bir adım atılmış ve 1936 senesinde ilk İş Kanunu Meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu kanun ile çalışma hayatını düzenleyen birtakım kurallar getirilmiş ve işçilere birtakım haklar tanınmıştır.²²⁹

²²⁹ Meltem Tekerek, "Cumhuriyet Halk Partisi İktidarında İşçiler (1923-1938)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:XX, 2020 Bahar, s.196.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET’İN İLK DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA

UYGULAMALARI

Cumhuriyet’in ilk dönemindeki sosyal politika anlayışı daha çok devletin ekonomik kalkınmaya yönelik stratejisi ile ilgilidir. Bu noktada atılacak adımların milli ve yerli olması istenmiştir. Ayrıca yoksulluk çeken halkın sorunlarını çözmek için alınacak önlemler, siyasi ve ideolojik ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları yoksulluğu giderme ve halkın refah seviyesini arttırmaya ve aynı zamanda tarım ve sanayiye kalkındırmayı hedeflemiştir.¹ Buna yönelik çıkarılan uygulama ve kanunlar aşağıda incelenmektedir.

1. Ereğli Maden İşçilerine İlişkin Uygulamalar

12 Eylül 1921 tarihinde kabul edilen 151 sayılı kanunla bu bölgedeki işçilerin çalışma koşulları düzenlenmiştir. Madende çalışan işçiler hakkında, öncelikle bölgede yaşayan ve madencilikle uğraşan işçiler, birkaç aylık bir süre için Doğu Karadeniz’den bölgeye madende çalışmak için gelen işçiler ve son olarak da madencilik meslek edinmemiş ancak buna rağmen bazen yer altına inip madende bazen de yer üstünde çeşitli işlerde çalışan işçiler şeklinde bir ayrıma gidebiliriz. Bu farklı işçi sınıflarının da kendi içinde farklı ihtiyaçları olacağı için, “Ereğli Maden İşçilerinin Hukukuna Mütedair Kanun” da bu durumu göz önünde bulunduruyordu. Örneğin ilk karşımıza çıkan mesele işçilerin barınma sorunudur. Özellikle de bölgeye çalışmak için dışarıdan gelen işçiler bu sorunla karşı karşıya kalıyordu. İşçiler yazları açık havada, kışları ise basit kulübelere, 5-6 kişilik odalarda kalmak zorunda oldukları için ve bu durum da işçilerin sağlığını tehdit etmek suretiyle verimliliğini de düşürdüğü için, işverenlere madenlere yakın olmak koşuluyla işçi koğuşları inşa etme zorunluluğu getirilmişti. Ancak bu koğuşlar

¹ Fatma Özdoğan, Abdülkadir Develi, “İktisat Politikaları Çerçevesinde Tek Parti Dönemi Hükümet Programlarında Sosyal Politika Hedefleri (1923-1939)”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, C:IV, S:3, 2020, s.12.

sadece işçilerin barınması içindi, işçilerin aileleriyle yaşayacakları bir mesken için ilerleyen dönemleri beklemek gerekecekti.²

Kanunun 1.maddesi “*Maden ocaklarında müstahdem amelenin beytutetleri ve temini istirahatleri için her ocak civarında İktisat vekaletince tanzim edilen nümunelere tevfikan amele koğuşları ve hamam inşasına ocak amilleri mecburdur.*”³ Şeklindedir.

2. madde “*Maden işlerinde amelenin cebren istihdamı ve angarya suretiyle herhangi bir işe sevki ve maden ocakları dahilinde onsekiz yaşından dun olanları istihdam memnudur.*”⁴ Şeklindedir ve bu madde ile madenlerde 18 yaşın altında hiçbir çocuğun çalıştırılması yasaklanmıştır.

6. madde

“Bilumum madenciler hasta ve kazazede olan ameleği meccanen tedavi ettirmeğe ve bunu teminen maden civarında hastane, eczane ve şahadetnameli etibba bulundurmağa mecburdurlar. Bunların tayini, mahal ve adedi ile muhtelif madencilerin arasında masarifin veçhi tevzi ve itasına dair ayrıca bir nizamname tanzim olunacaktır.”⁵

Şeklinde bir hüküm içermektedir.

7. madde

“Havzai fahmiyede sayü amelden dolayı kazazede olanlarla vefat edenlerin varisleri veya amele müfettişliği veyahut İktisat Vekaleti taraflarından tazminat davası ikame olunur. İş bi tazminat davası miktarı kaç kuruştan ibaret olursa olsun sulh hakimleri hakkındaki kanuna tevfikan sulh mahkemelerince kabili temyiz olmak üzere rüyet olunur. Tazminat miktarı tarafeynden alelusul müntehap erbabı vukuftan teşekkül edecek heyetin vereceği rapora istinat eder.”⁶

Şeklindedir.

² Talas, **İçtimai İktisat**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961, s.94.

³ “Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun”, (Çevrimiçi) <https://www.csgb.gov.tr/amelebirliği/contents/mevzuat/151sayiliyasa/>, 22.02.2022.

⁴ “Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun” (Çevrimiçi) <https://www.csgb.gov.tr/amelebirliği/contents/mevzuat/151sayiliyasa/>, 22.02.2022.

⁵ “Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun”, (Çevrimiçi) <https://www.csgb.gov.tr/amelebirliği/contents/mevzuat/151sayiliyasa/>, 22.02.2022.

⁶ “Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun”, (Çevrimiçi) <https://www.csgb.gov.tr/amelebirliği/contents/mevzuat/151sayiliyasa/>, 22.02.2022.

Bu kanunla çalışma saatlerine de bir düzenleme getiriliyordu. Buna göre günlük çalışma süresi 8 saatle sınırlandırılmış, bu sürenin dışına çıkıldığı takdirde iki kat ücret öngörülmüştür. Madene iniş ve çıkış süreleri de bu 8 saatlik süreye dâhil edilmiştir. Sadece çalışma süresi ve mesken sorunu ile kalınmamış, başka alanlarda da düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin Ayrıca daha önce madenler dâhilindeki zorunlu çalıştırılma da kaldırılmış, ücretler konusunda ise devletin, işverenin ve işçinin oluşturduğu bir komisyon devreye girecekti.

2. 1924 Anayasası

20 Nisan 1340 (1924) tarihli ve 491 sayılı 1924 Anayasası (Teşkilâtı Esasiye Kanunu) Cumhuriyet tarihinin ilk anayasasıdır. Bu anayasa aracılığıyla bireysel özgürlükler belirli hukuk kuralları kapsamında ön plana alınmıştır. Sosyal politika açısından ise daha liberal bir anlayışa sahip bu anayasa sosyal devlet kavramının temel unsurlarını barındırmıyordu.

69. maddede “*Türkler kanun nazarında müsavi ve bilâistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur.*”⁷ İfadesiyle herkesin kanun önünde eşit olduğu belirtilmiş ve her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yasaklandığı ifade edilmiştir.

Bu bağlamda sosyal sorunlar da 70. maddede “*Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.*”⁸ Hükmü yer almaktadır. Bu maddede olduğu gibi vatandaşlara çalışma, sözleşme, dernek kurma ve toplanma gibi haklar verilerek çözülmeye çalışılmıştır.⁹

⁷ “1924 Anayasası” (Çevrimiçi), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, 11 Şubat 2021.

⁸ “1924 Anayasası” (Çevrimiçi), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, 11 Şubat 2021.

⁹ Yener Şişman, “Türkiye’de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?”, *Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:IV, S:2, 2017, s.8.

79. maddede “*Ukudun, sâyi amelin, temellük ve tasarrufun, içtimaatın, cemiyetlerin ve şirketlerin hududu hürriyeti kanunlar ile musarrahtır.*”¹⁰ İfadesi ile sözleşme, çalışma, mülk edinme, mülk üzerinde tasarruf ile toplantı, dernek ve şirket kurma özgürlüklerinin sınırı kanunla belirtilmiştir. Yani bu anayasa net olarak sosyal hakları içeren bir kanunlar bütünü değildi.

3. Hafta Tatili Hakkında Kanun

Haftalık dinlenme ve tatil hakkı hem sosyal açıdan hem sağlık açısından hem de ekonomik açıdan bir zorunluluktur. Sosyal anlamda insan onuruna yakışır bir hayat sürmek için, mevcut sağlıklı hali kaybetmemek adına hem bireysel sağlık hem de toplum sağlığı için ve tüm bunların bir bileşkesi olarak, daha verimli ve sürdürülebilir bir çalışma hayatı ve bunun ekonomik sisteme katkısı için hafta tatili gereklidir.

Türkiye’de Osmanlı Devleti döneminde hafta tatili için ortak bir gün yoktu. Tatil günü olarak Müslümanlar Cuma gününü, Yahudiler Cumartesi gününü ve Hristiyanlar ise Pazar gününü kullanırlardı. Gayrimüslimler Cumartesi ve Pazar gününü tatil günü olarak kabul ettikleri için, Müslüman-Türk nüfus daha milliyetçi düşüncelerle Cuma gününü tatil günü olarak kullanıyordu. Bu duruma istinaden, İzmir’de Yunan işgali sırasında Müslüman esnaf ve kuruluşların Cuma günleri tatil yapacaklarını belirterek, bu karara karşı gelenlerin darüleytam için birincisinde 250, ikincisinde ise 500 kuruş ceza ödemeyi taahhüt ettikleri bilinmektedir. İlerleyen dönemlerde Cuma gününün ortak tatil günü olarak kabul edilmesi doğrultusunda çeşitli talepler söz konusu olmuştur. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir’de yapılmış olan İzmir İktisat Kongresi’nde bu husus gündeme getirilmiştir.¹¹

Cuma tatiline ilişkin talepler şu şekildedir:

¹⁰ “1924 Anayasası”, (Çevrimiçi), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, 11 Şubat 2021.

¹¹ Murat Koraltürk, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Ekonomide Milliyetçi Bir Tepki: Cuma Tatili”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S:31, 2011, s.189.

“Madde 1- Cuma günü bütün Türkiye sekenesi için resmî günüdür. (müttefikan kabul) Madde 2- Herhangi din ve mezhebe salık olursa olsun, Cuma günleri hiç bir dükkân ve müessese açık bulundurulamaz. Yalnız kasap, sebzevatçı ve ekmekçiler öğleye kadar; kahve, gazino, lokanta ve hamamlarla eczaneler de akşama kadar açık kalabilir. (müttefikan kabul) Madde 3- Cumanın gayri herhangi bir günde bir kimsenin mağaza ve müessesesine kapalı bulundurması kendi hakkıdır.”¹²

Cuma tatili talebinin İzmir İktisat Kongresi’nde gündeme getirilmesinden sonra TBMM’de de bu husus görüşülmüştür. Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Ocak 1924’te TBMM’ye “Cuma günleri bilumum mağaza ve ticarethanelerin mesdud bulunmasına dair kanun teklifi” vermiştir. Bu kanun teklifinden sonra Menteşe mebusu Şükrü Kaya ve arkadaşları da “Cuma tatili hakkında kanun teklifi” sunmuştur. Ayrıca Cuma tatilinin uygulanması için İstanbul’da yine aynı dönemde herhangi bir düzenleme yokken çeşitli talep ve girişimler söz konusu olmuştur. Beyoğlu çevresinde ticaret yapan Müslüman-Türk tüccarlar İstanbul vilayetine başvurmuş ve Cuma gününü tatil olmasını talep etmişlerdir. Daha sonra Müslüman-Türk ticaret kesiminin İstanbul’da temsilcisi konumundaki Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) bu konuya eğilmiştir. MTTB Heyet-i Faalesi bir mazbata hazırlayarak Cuma gününün neden hafta tatili olması gerektiğini hem pratik hem de ideolojik-milliyetçi bağlamda açıklamıştır. MTTB burada gerek gayrimüslim ticaret kesimine gerekse yabancı sermayeli şirketlere dikkat çekmiştir. Sonrasında ise MTTB Cuma tatili hakkında bir tebliğ yayınlamıştır. Bu noktada herhangi bir resmi hüviyeti ve yaptırım gücü bulunmadığı ve dernek statüsünde olduğu halde bir kurumun Cuma tatili için adeta baskı yaptığı görülmektedir. Konuya ilişkin kanun henüz çıkmadığı için ve MTTB’nin bu hareketinin kanuni bir yönünün olmayışı sebebiyle gayrimüslim ticaret kesimi bir nevi pasif bir direniş gösterme eğiliminde olmuştur.¹³

Atatürk de bu hususa önem vermiştir ve 21 Mart 1923 tarihinde Türk Ocağında Esnaf Cemiyetinin çayında hafta tatiline ilişkin şu sözleri söylemiştir:

“...Cuma günlerini teneffüs ve tatil günü yapmakla çok mantıklı bir iş yapmış oldunuz. Birer haftada bir günlük tatil hem sıhhatiniz için, hem de din gereği olarak

¹² Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi: 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 3.bs., Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s.407-408.

¹³ Koraltürk, **a.g.e.**, s.190-191.

lüzumludur. Biliyorsunuz ki, şeriatte Cuma namazından maksat herkesin dükkânlarını kapatarak, işlerini bırakarak bir arada toplanmaları ve İslâmların topluma ait meseleler hakkında dertleşmeleri idi. Cuma günü tatil yapmak şeriatın da emri gereğidir. Bu kadarlık bir gerçeği size herhangi bir kişinin milletvekili olsun, ben olayım, hacı olsun, hoca olsun ‘bu yapılan şey dine aykırıdır’ demesi kadar küstahlık, dinsizlik, imansızlık olamaz. Saygıdeğer sanatkârlar, aziz arkadaşlar, bizi yanlış yola sevk eden kötüler bilirsiniz ki, çoğunlukla din perdesine bürünmüşler, sâf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Buna rağmen hafta tatili dine aykırıdır gibi, hayırlı ve akla, dine uygun konular hakkında, sizi aldatmaya ve alçaltmaya çalışan kötü huylulara değer vermeyin...”¹⁴

Atatürk’ün bu sözlerinden mevcut dönemde halkın hala dini ve dini değerleri istismar eden kimselere inanma eğiliminde olduğu ve bu kimselerin de hafta tatilinin Cuma günü olmasına şeriatı bahane ederek karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

Türkiye’de 394 sayılı bu kanun 2 Ocak 1924 tarihinde çıkarılmıştır. Kanuna göre resmi daireler öncelikli olmak üzere genel, özel, sanayi ve ticaret işletmelerinde çalışan işçi ve müstahdemlere haftanın 1 günü dinlenme ve tatil izni verilmiştir. 1. maddede “*On bin veya on binden fazla nüfusu havi şehirlerde bilimum fabrika, imalathane, tezgah, dükkân, mağaza, yazıhane, ticarethane, sınai ve ticari bilimum müessesat ve tevabiinin haftada bir gün tatili faaliyet etmeleri mecburidir.*”¹⁵ denilmektedir.

2. maddede ise “*Resmi devairle umumi, hususi, ticari ve sınai herhangi bir müessesede müstahdemini ve ameleyi haftada altı günden fazla çalıştırmak memnudur.*”¹⁶ Şeklinde bir ifade vardır. Bu ifade ile işçilerin haftada altı günden fazla çalıştırılmalarına yasak getirildiği belirtilmiştir.

Söz konusu kanun sırasıyla 1926, 1935, 1936 ve 1950 senelerinde değiştirilmiştir. Örneğin 2739 sayılı, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan Ulusal ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile Pazar günleri hafta tatili olarak belirlenmiştir. Sonrasında hafta tatili 35 saatten az olmamak kaydıyla Cumartesi günü saat 13:00’den itibaren başlayacaktır. Bunun dışında toplumsal olarak yeme, içme ve

¹⁴ “Adana Esnaflarıyla Konuşma” (Çevrimiçi), <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/adana-esnaflariyla-konusma>, 13 Ocak 2022.

¹⁵ “Hafta Tatili Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 21 Ocak 1924, s.1.

¹⁶ “Hafta Tatili Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 21 Ocak 1924, s.1.

giyinme gibi gerekli ve önemli ihtiyaçlara yönelik hizmet veren işletmeler Cumartesi günleri tatil yapmak zorunda değillerdi. Ancak göz önünde bulundurulması gereken bir husus da şuydu ki; hafta tatili nüfusu 10 bin veya daha fazla olan yerlerde çalışanlar için geçerliydi, nüfusu 10 binden daha az olan yerlerde çalışanlar içinse hafta tatilinin uygulanması kararı belediyelerce belirlenecekti.¹⁷ 2. maddede tatil günleri belirtilmiştir. İlgili maddede

“Genel tatil günleri şunlardır: A - Zafer bayramı; istiklâl savaşında son zaferin kazanıldığı 30 ağustos günü (Bu gün Millî Müdafaa vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır). B - Ulusal egemenlik bayramı; 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü. C - Bahar bayramı; mayısın birinci günü. D - Şeker bayramı; üç gün. E - Kurban bayramı; dört gün, E - Yılbaşı günü; her yıl birinci kânunun 31 nci günü Öğleden sonra ve ikinci kânunun birinci günü. Bu maddede yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı ulusal bayramın 28 ve 30 ilk teşrin günlerinde hususî yerlerin kapanması mecburî değildir.”¹⁸

Denilmektedir.

3. maddede “*Hafta tatili pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13’te başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zarurî ihtiyaçlarla alâkalı alış, veriş dükkân ve mağazaları hakkında cumartesi günü hafta tatili kanunu hükümleri tatbik edilmez.*”¹⁹ Denilmektedir. Bu madde ile hafta tatilinin yapılacağı gün belirtilmiştir. Hafta tatilinin halkın zaruri ihtiyaçlarına yönelik işletmelerin dışında diğer işletmeler için olacağı vurgulanmıştır.

Hafta Tatili Kanunu öncelikle ekonomik sebeplerden dolayı çıkarılmıştır. Ancak bu kanun aynı zamanda Türkiye’nin daha modern bir çizgiye gelmesi anlamını da taşır. Zira ilgili kanun ile İslami değerleri simgeleyen bir unsur daha ortadan kaldırılmıştır. Pazar gününün tatil olması aynı zamanda kamuoyunda da memnuniyet yaratmış ve özellikle bankacılar, ekonomi alanında çalışanlar ve sanayi işleriyle uğraşanların bu kanunu sevinçle karşılamışlardır. Ayrıca Türkiye ile iş yapan batılı devletlerde de bu karar memnuniyetle karşılanmıştır. İlgili kanun ilk defa uygulandığında devlet daireleri Cumartesi günü saat 1’de

¹⁷ Talas, **İçtimai İktisat**, s.99.

¹⁸ “Ulusal ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

¹⁹ “Ulusal ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

kapatılmıştır. Hafta tatilinin Pazar oluşu aynı zamanda özellikle İstanbul'da bulunan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki çatışmayı sonlandırmıştır. Bundan böyle birlikte tatil yapılarak birlikte çalışılacaktır.²⁰

4. Memurin Kanunu

18 Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı bu kanunun amacı eğitimli kesimi devlette memur olarak istihdam etmek ve işçi sınıfından ayrı bir sınıf daha oluşturmak suretiyle işçilerin örgütlenme gücünü azaltmaktır.²¹

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte maaşlı personelin durumunda çeşitli düzenlemelere gidildi. Konuya ilişkin çeşitli modern uygulamalar hayata geçirildi. Bu uygulamalardan ilki 1926 tarihli, 788 sayılı Memurin Kanunu'dur. Bu kanunla, eskisine göre daha düzenli ve modern bir memur statüsü kurulmuştur. Ancak, uygulamaların iyileştirilmesi ve ortaya çıkan yeni sorunlar ve bu sorunların çözülmesi için konu 1929 senesine kadar bir kuruluş evresinden geçmiştir. 1929 senesinde çıkarılan 1452 ve 1476 sayılı kanunlarla, devlet memurlarına dair bir rejim belirlenmiştir. Ancak bu yeni rejimin, eskisinin ve zamanın koşullarına göre düzenlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Zira genel çerçevede bir benzerlik söz konusudur. Örneğin kariyer sistemi tekrar kabul edilmiş, işe girişte yine öğrenim esas alınmıştır. Görevde ilerleme ve yükselmelerin koşulları belirlenmiş ve düzenlenmiştir. Bir yenilik olarak başarı değerlendirmesinden söz edilebilir. Kıdem, yükselme ve ilerlemelerde esas alınmıştır. Memurların emeklilik ve emeklilik sonrası hakları bu kanunla güvence altına alınmıştır. Memurlar, müstahdemlerden ayrılarak müstahdemler için sözleşme hakkı tanınmıştır. Ancak iş devamlılığı müstahdemler için kabul edilmemiştir. Bu durumun bir neticesi olarak devlet tarafından memur ve

²⁰ Yasemin Doğaner, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim" (Çevrimiçi), <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DO%C4%9EANER-Yasemin-ATAT%C3%9CRK-D%C3%96NEM%C4%B0-T%C3%9CRK%C4%B0YES%C4%B0%E2%80%99NDE-SOSYO-K%C3%9CLT%C3%9CREL-DE%C4%9E%C4%B0%C5%9E%C4%B0M.pdf> , 15 Ocak 2022, s.255-256.

²¹ Koç, a.g.e., s.98.

müstahdem olmak üzere maaşlı ve ücretli personel adı altında iki tip memur çalıştırılmaktadır.²²

Kanunun maddelerini incelediğimizde, ilk önce 9. maddede yer alan *“Memurların siyasi cemiyet ve klüplere intisap ve devamları, her nevi intihabata müdahaleleri ve siyasi neşriyat ve beyanatta bulunmaları memnu ve bilmuhakeme sübutu halinde tartlarım muciptir. Vekillerin mezun kılacakları memurlar ile valiler ve onların salahiyet verecekleri memurlar beyanatta bulunabilirler.”*²³ İfadesi ile memurların siyasi içerikli herhangi bir cemiyet veya kulübe üye olmaları yasaklanmıştır. Ancak 13178 sayılı kararname ile memurlar sadece halkevlerindeki faaliyetlere katılabiliyorlardı.

Kanunun 21. maddesine baktığımızda

*“Yirminci maddede zikredilen müddeti ikmal eden memurinden mafevk memuriyete ehliyetleri salahiyettar heyetler tarafından tasdik edilmeyenlerin esas maaşlarına her üç senede bir yüzde on zammolunur. Muayyen müddeti ikmal edipte mafevk memuriyete ehliyetleri salahiyettar heyetler tarafından tasdik olunanlar münhal bulunmaması dolayısıle terfi eylemezler ise esas memuriyet maaşlarına her üç senede bir yüzde on beş zammedilir. Bu zamlarla esas memuriyet maaşının balığı mafevk derecenin maaşından efzun olan memurlar terfileri halinde de maaşı halilerini alırlar.”*²⁴

İfadesi karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeye göre memurlara her 3 senede bir yüzde 10 veya yüzde 15 oranında bir zam verilmesi karara bağlanmıştır.

51. maddede yer alan

*“Umum memurların çalışma saatleri mevsimlere göre altı saatten sekiz saate kadar tebeddül eder. Bu müddetler icra Vekilleri Heyetince tayin olunur. Amirler ve inzibata memur olanlar için çalışma saati haricinde ledeliktiza iş görmek mecburidir. Maiyyet memurları için çalışma saatleri haricinde iş görmek ancak ahvali fevkaladede mecburi olup başka vakitlerde rızalarına vabestedir.”*²⁵

²² İsmail Durak Ataay, “Türkiye’de Elli Yıllık Maaş ve Ücret Uygulaması” **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:II, S:1, 1973, s.433.

²³ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.510.

²⁴ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.512.

²⁵ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.516.

İfadesi ile çalışma süreleri mevsime göre 6 ile 8 saate arasında düzenlenmiştir.

65. madde memurlara grev yapma yasağı getiriyordu. Bu madde “*Memurlar müçtemian tatili işgal edemezler. Aksi takdirde mevcut ahkamı cezaiye mucibince haklarında muamele yapılmakla beraber müşevvikleri memuriyetten ihraç ve iştirak edenlerin sınıfları bir derece tenzil olunur.*”²⁶ Şeklindeydi.

69. maddede 5 sene geçmeden vefat eden memurun ölümünde ailesine tahsisat ile beraber 2 maaş, 5 sene geçtikten sonra vefat eden memurun ölümünde ailesine tahsisat ile beraber 3 maaş, 10 seneyi tamamladıktan sonra ölen memurun ailesine tahsisat ile beraber 4 maaş, 15 seneyi tamamladıktan sonra ölen memurun ailesine tahsisat ile beraber 5 maaş, 20 ve daha fazla seneyi tamamladıktan sonra ölen memurun ailesine tahsisat ile beraber 6 maaş ödenecekti. Bu madde şu şekildeydi:

“Beş seneyi ikmal etmeden vefat eden memurun hini vefatında ailesine tahsisat ile beraber iki maaş, beş seneyi ikmal ederek vefat eden memurun hini vefatında ailesine tahsisat ile beraber üç maaş, on seneyi ikmal ederek vefat eden memurun ailesine tahsisat ile beraber dört maaş, on beş seneyi ikmal ederek vefat eden memurun hini vefatında ailesine tahsisat ile beraber beş maaş, yirmi ve daha ziyade seneyi ikmal ederek vefat eden memurun ailesine tahsisat ile beraber altı maaş ita edilir. Bu muavenet tekaüt ve harircalı kanunlar ile muayyen hukuka halel getirmez.”²⁷

70. madde

“Yirmi yaşına vusulünden itibaren memuriyet ve mazuliyet maaşı olarak veya vekalet emrinde bulunarak yirmi beş sene himet edenler tekaüdünü talep edebilirler. Mesleki memuriyet olupta mebusluğa intihap olunanların mebusluk müddeti hizmeti filiye addolunur. Esaret ve kanun ile muayyen mıntaka ve ordudaki hizmetten dolayı seferberlik zamları yirmi beş seneye dahil olmayıp ancak tekaüt maaşlarının hesabında müddeti hizmete zammolunur.”²⁸

Şeklindeydi ve bu madde devlete 25 sene hizmet eden memurlara emeklilik hakkının verilmesine ilişkindi.

72. maddeye bakarsak

²⁶ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.517.

²⁷ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.518.

²⁸ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.518.

“Yirmi beş sene hizmet eden memura son on sene zarfında aldığı en yüksek maaşın yüzde ellisi tekaüd maaşı olarak tahsis edilir. Yirmi beş sene hizmetten sonraki her sene için yüzde elliye maaşı aslinin yüzde ikisi ilave edilir. Mütakaidinden hizmete alınanların tekrar tekaüde ırcalarında istihdam olundukları müddet hizmetlerine zam ile farkı maaş ita olunur.”²⁹

İfadesi ile karşılarız. Buna göre 25 sene hizmet eden memura son 10 sene zarfında aldığı en yüksek maaşın yüzde 50’si emeklilik maaşı olarak ödenecekti. 25 sene hizmetten sonraki her sene için yüzde 50’ye asıl maaşın yüzde 2’si eklenecekti.

78. maddede ise senelik ücretli izin hakkının 30 gün olduğu belirtilmiştir. Bu madde

“Her memurun senede bir ay mezuniyet hakkı vardır. Mezuniyet esnasında maaşına ve memuriyet hukukuna hâlel gelmez- Azimet ve avdet müddeti dahil değildir. Senelik mezuniyetin iki veya üçünü cemetmek caizdir. Ziyadesi sakıt olur. Muallimler tatil zamanında mezun addedilirler. Bunlara bilamaazeret müddeti tedrisiye esnasında sene mezuniyeti verilemez. Hariciye memurlarının mezuniyetleri kendi kanunlarına tabidir.”³⁰

Şeklindedir.

79. maddede

“Mecburi sebeplere ve meşru maazeretlere müstenit olmak şartile kazalarda kaymakamlar ve vilayetlerde valiler dairesi amirinin muvafakatile memura sekiz gün kadar mezuniyet verebilirler. Bu mezuniyet senede üç defadan fazla verilmiş ise fazlası sene mezuniyetine mahsup olunur. Kaza vilayet daire amirlerine de kezaalik kaymakam ve valiler tarafından bu mezuniyet verilebilir. Ancak hakimlerle müddeiumumiler vekaletten mezuniyet alırlar.”³¹

İfadesi ile vali veya kaymakam uygun gördüğü takdirde, senede en fazla 3 kez olmak kaydıyla, memurlara 8 gün ücretli izin verilebildiğini anlıyoruz.

Genel itibariyle Memurin Kanunu’nu incelediğimizde, memurların sendika kurmasını yasaklayan herhangi bir kanun maddesine rastlamıyoruz.

Bunun dışında ve 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 236. maddesinde yer alan

²⁹ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.518.

³⁰ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.519.

³¹ “Memurin Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C:IV, 31 Mart 1926, s.519.

“Memurlardan veya işçi niteliğini taşımayan kamu hizmeti görevlilerinden üç veya daha fazla kimse aldıkları karar gereğince kanun hükümlerine aykırı olarak, memuriyetlerini terk eder veya vazifelerine gelmezlerse veya vazifelerine gelip de görevlerini geçici de olsa kısmen veya tamamen yapmazlar yahut yavaşlatırlarsa her biri hakkında dört aydan bir yıla kadar hapis ve ikibin liradan onbin liraya kadar ağır para cezasıyla birlikte muvakkaten veya müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezası da hükmolunur. Başkaları tarafından alınan karara veya yayınlanan bildirilere uyarak yukarıdaki fıkra yazılı fiilleri işleyen memurlara ve işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerine de aynı ceza hükmolunur. Bu maddedeki eylemler dernek veya meslek kuruluşları yöneticilerinin bu yönde aldıkları karar veya yayınladıkları bildiriler üzerine vuku bulmuşsa, bu kararı alan veya bildiri yayınlayanlara bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üçbin liradan onbin liraya kadar ağır para cezası verilir. Fail memur ise müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezasına da hükmolunur.”³²

Hükmü ile hangi şartlar altında memuriyetin sonlanacağı ifade edilmiştir.

5. 1924, 1926, 1927, 1932 ve 1934 İş Kanunu Tasarıları

Gerçek anlamda ilk iş kanunu 1936 senesinde çıkarılmıştır ancak bu tarihe kadar da çeşitli iş kanunu tasarıları yapılmıştır. Bunlardan önce ise iş kanunu uygulaması olarak Ereğli Havzası Fahmiyesi Amelesi Hakkındaki Kanun ile Tatil-i Eşgal Kanunu vardı. 1924 senesine gelindiğinde 120 maddeden oluşan bir Mesai Kanunu tasarısı meclise sunulmuş, sonrasında ise layiha 99 maddeye indirgenmiştir. Bu kanun tasarısına göre günlük çalışma süresi 10 saat, yeraltı ve madenlerde çalışma süresi 8 saat olarak belirlenmiş, kadınlarla 16 yaşından küçük çocukların gece çalıştırılmalarına yine kadınlarla 18 yaşını bitirmemiş erkek çocuklarının yeraltı işlerinde çalıştırılmalarına yasak getirilmiş, çalışma yaşı ise 12 olarak saptanmıştır. Ancak tasarı hükümetçe böyle bir kanuna ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle 1926 yılında geri alınmıştır.³³ 1926 senesinde ise 36 maddelik yeni bir tasarı hazırlanarak Danıştay’a gönderilmiş ancak gerekli koşulları sağlamadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. 1927 senesinde işçiler kendileri bir iş kanunu tasarısı hazırlayarak tarım sektöründe çalışan işçilerin iş kanunu kapsamına alınmasını sağlamaya çalışmışlardır.

³² “Türk Ceza Kanunu”, **T.C. Resmi Gazete**, 13 Mart 1926, s.1097.

³³ Şerafettin Pektaş, **Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, İstanbul, Fırat Yayınevi, 2012, s.92.

1932 senesindeki 192 maddelik kanun tasarısı ile başta tüm sanayi kollarında çalışanlar ile basın sektöründe çalışan fikir işçileri ve denizcilik sektöründe çalışanlar iş kanunu kapsamına alınmıştır. Yine bu tasarıya göre maden işçilerine asgari ücret ödenmesine karar verilmiştir. Aynı tasarıya göre çalışma süreleri günlük 8 haftalık 48 saat olarak belirlenmiş, ayrıca gece işlerine vardiyalı sistem getirmiş, çalışma yaşı yine 12 olarak, sanayi işkolunda çalışmak isteyen 16 yaşından küçük çocukların doktor raporuyla çalışmasına izin verilmiş, 12-16 yaş arasındaki çocuklarsa sanayi işkolunda günde en fazla 8 saat çalıştırılması kararlaştırılmıştır. Kadınlar ve 16 yaşından küçük çocuklar gece işlerinde çalışamayacaklardır. İş ve işçi bulma faaliyetleri devlet tarafından yürütülecektir. Sendika kurma ve Grev ile lokavt serbest bırakılmıştır. Bu iş kanunu tasarısı da yürürlüğe girmemiştir.³⁴

1934 tarihli, 159 maddelik son iş kanunu tasarısına geldiğimizde ise, sendika kurma hakkının devam ettiğini ancak grev hakkının yasaklandığını görüyoruz. Bu noktada işçilerin bireysel hak ve özgürlükleri muhafaza edilirken, toplu şekilde kullandıkları hak ve özgürlükler ise kısıtlandığını söyleyebiliriz.

6. 1926 Borçlar Kanunu ve Özellikleri

22 Nisan 1926 tarihli ve 818 sayılı bu kanunda, işçilerin hakkını gözeten birtakım maddeler vardı. Osmanlı döneminde işçi işveren ilişkileri, 19. yüzyılın ikinci yarısında, o dönemin borçlar kanunu olan 1860 tarihli Mecelle ile düzenlenmiştir. Mecelle dönemin koşullarına uygun olarak, hukuk çerçevesi içerisinde pozitif hukukun kurulmasına yönelik önemli bir basamaktı ancak işçi ve işveren ilişkileri hususunda yeterli düzeyde değildi.³⁵ Cumhuriyet döneminde ise 1926 senesinde Mecelle kaldırılmış ve Borçlar Kanunu kabul edilmiştir. 3008 sayılı İş Kanunu 1937 senesinde yürürlüğe girene kadar, 151 sayılı Ereğli Havza-i

³⁴ Talas, **İçtimai İktisat**, s.106.

³⁵ Sait Dilik, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:XL, S:1, 1985, s.93.

Fahmiye Maden Ameledinin Hukukuna Mûteallik Kanun kapsamı dışında kalan alanlarda ve yerlerde işçi ve işveren ilişkileri Borçlar Kanunu ile düzenlenmiştir.³⁶

55. maddede

“Başkalarını istihdam eden kimse, maiyetinde istihdam ettiği kimselerin ve amelesinin hizmetlerini ifa ettikleri esnada yaptıkları zarardan mesuldür. Şu kadar ki böyle bir zararın vuku bulmaması için hal ve maslahatın icap ettiği bütün dikkat ve itinada bulunduğunu yahut dikkat ve itinada bulunmuş olsa bile zararın vukuuna mâni olamayacağını ispat ederse mesul olmaz. İstihdam eden kimsenin, zamin olduğu şey ile zararı ika eden şahsa karşı rücu hakkı vardır.”³⁷

Denilmektedir. İlgili maddede bir iş görülürken, işçinin kusurundan dolayı bir zarar meydana gelirse, işçi bu zararı karşılamak zorundadır. Ancak işçinin iş görürken herhangi bir kusuru yoksa zarar meydana gelirse, bu zararı işveren karşılamak zorundadır.

112. maddede “Başkasını istihdam eden bir kimse çalıştırdığı ameleye karşı hukuki mesuliyetlerini temin için sigorta yapıp da amele, sigorta ücretinin en aşağı yarısını tediye etmiş ise; sigortadan mütevellit haklar, münhasıran ameleye ait olur.”³⁸ Diye bir ifade vardır ve bununla birlikte işçi sigortaları ile karşılaşırız. Yine bu kanun ile “umumi mukavele” yani toplu sözleşmeler kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Kanunun “Umumi Mukavele” bölümünde bulunan 316. maddesinde

“İş sahibi kimselerin veya cemiyetlerinin, işçilerle veya cemiyetleriyle yaptıkları mukavelede hizmete mûteallik hükümler vazolunabilir. Bu umumi mukavele, tahriri olmadıkça muteber değildir. Alakadarlar bu mukavenenin müddetinde ittifak edemezlerse, bir sene mürurundan sonra altı aylık müddet için yapılacak bir ihbar ile, her zaman mukaveleyi feshedebilirler”³⁹

denilmektedir. Bu madde işçiyi korumaktadır. Öncelikle iş sözleşmesinin yazılı olması gerektiğini vurgular zira yazılı bir iş sözleşmesi yapıldığı takdirde işçinin elde ettiği hakları saklı kalacaktır. Bu durum da bir nevi iş güvencesi demektir.

³⁶ Dilik, a.e., s.97.

³⁷ “Borçlar Kanunu”, T.C. Resmi Gazete, 8 Mayıs 1926, s.1339.

³⁸ “Borçlar Kanunu”, T.C. Resmi Gazete, 8 Mayıs 1926, s.1348.

³⁹ “Borçlar Kanunu”, T.C. Resmi Gazete, 8 Mayıs 1926, s.1379.

317. maddede ise “*Umumi bir mukavele ile bağı bulunan iş sahipleriyle işçiler arasında yapılacak hususi hizmet akitlerinin, umumi mukaveleye muhalif hükümleri batıldır. Bu batıl hükümlerin yerine, umumi mukavele hükümleri kaim olur*”⁴⁰ ifadesi kullanılmaktadır. Bu madde ile iş sözleşmesinin genel hükümlerine aykırı olan maddeler geçersiz sayılır. Bu bağlamda işçi, sadece iş sözleşmesinde yazılı olan genel hükümler ile bağlıdır.

327. maddede “*İş sahibi işçinin zarureti dolayısıyla ihtiyacı bulunan ve tediyesi kendisi için zarar ve müzayakayı mucip olmayan avansları, yapılan iş nispetinde işçiye vermekle mükelleftir.*”⁴¹ Hükmü ile işverenin işçinin avans hakkını gözetmek zorunda olduğu ortaya çıkar. Bu da işçi için ekonomik bir güvencedir.

7. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve İş Sağlığı Düzenlemeleri

24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen, 1593 sayılı bu kanuna göre iş sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

Örneğin 173. maddede yer alan “*On İki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalâthane gibi her türlü san'at müesseselerde maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azamî sekiz saatten fazla çalıştırılmaz.*”⁴² İfadesine göre 12 yaşından küçük bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi yerler ile maden işlerinde işçi ve çırak olarak çalıştırılması yasaklanmıştır.

174. madde “*On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur.*”⁴³ Şeklindedir. Bu madde, 12-16 yaş arası kız ve erkek çocukların günde en fazla 8 saat çalıştırılabileceklerine ve saat 20’den sonra gece çalıştırılamayacaklarına ilişkindir.

⁴⁰ “Borçlar Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Mayıs 1926, s.1379.

⁴¹ “Borçlar Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Mayıs 1926, s.1381.

⁴² “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8903.

⁴³ “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8903.

175. maddede yer alan “Bütün amele için gece hizmetlerde yer altında icrası lâzım gelen işler 24 saatte sekiz saatten fazla devam edemez.”⁴⁴ ifadesi ile bütün işçilerin gece hizmetleriyle yer altında çalışmalarını gerektiren işlerin 24 saatlik süre içinde 8 saatten fazla devam edemeyeceği vurgulanmıştır.

176. madde “Mahallî belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.”⁴⁵ Şeklindedir ve yine çocuklara ilişkindir. Bu maddeye göre yerel belediyeler tarafından bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların çalıştırılmasının yasaklandığı belirtilmektedir.

177. maddede yer alan

“Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğurduktan sonra 155 inci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatını müteakip işe başlayan emzikli kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir.”⁴⁶

İfadesi ile kadınlara ilişkin bir maddedir. Buna göre hamile kadınların doğumlarından önceki 3 aylık süre içinde çocuğunun ve kendisinin sağlığını tehdit edecek hizmetlerde kullanılması yasaklanmıştır. Doğumdan sonra da belirli bir dinlenme süresinin bitiminden sonra işe başlayan emzikli kadınların ilk 6 aylık süre için çocuğunu emzirmek için mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki defalık süt emzirme süreleri verilmiştir.

180. madde ise

“Devamlı olarak en az elli işçi çalıştıran bütün iş sahipleri, işçilerinin sıhhi ahvaline bakmak üzere, bir veya müteaddit tabibin sıhhi murakabesini temine ve hastalarını tedaviye mecburdur. Büyük müessesatta veya kaza ihtimali çok olan işlerde tabip daimî olarak iş mahallerinde yahut civarında bulunur. Hastanesi olmayan mahallerde veya şehirler ve kasabalar haricinde bulunan yerlerdeki iş müesseseleri bir hasta odası ve ilk yardım vasıtalarını ihzar ederler. Yüzden beş yüze kadar daimî amelesi

⁴⁴ “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8903.

⁴⁵ “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8903.

⁴⁶ “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8903.

olan müesseseler bir revir mahalli ve beş yüzden yukarı amelesi olanlar yüz kişiye bir yatak hesabile hastane açmağa mecburdurlar.”⁴⁷

Şeklinde ve buna göre en az 50 işçi çalıştıran işyerlerinde, özellikle de iş kazası riskinin yüksek olduğu işyerlerinde çalışan işçiler için sürekli bir doktor bulundurulmasını öngörmüş, 100-500 arasında sürekli işçisi bulunan işyerlerini bir revir açmakla yükümlü tutmuş ve son olarak da 500’den daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini de her 100 işçiye 1 yatak düşecek şekilde bir hastane kurmaya mecbur kılmıştır.

8. Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Ayrılan Sanat ve Hizmetlerle İlgili Kanun

11 Haziran 1932 tarihinde kabul edilen 2007 sayılı bu kanun, dönemin genel ekonomik koşulları göz önünde bulundurularak çıkarılmıştır. 1929’da ortaya çıkan ve dünya çapında etkileri hissedilen büyük buhran dolayısıyla işsizlik oranı yükselmiş ve bu da beraberinde çeşitli sosyal sorunları da getirmiştir. İşsizlik sorunu sadece endüstrileşmiş ülkelerin değil, henüz endüstrileşme sürecini tamamlamamış, gelişmekte olan ülkelerin de başlıca sorunu haline gelmiştir. Bu durum Türkiye’yi de büyük oranda etkilemiştir, özellikle kimi iş sahalarında bu daha da hissedilir olmuştur ve netice itibarıyla bu iş sahalarında Türk vatandaşı olmayanların çalışması yasaklanmıştır. Bunların başında küçük sanatlar ve çeşitli sahalarındaki işçilik gelmektedir.

2007 sayılı bu Kanun ile birçok meslek özel olarak sayılmış ve Türk vatandaşlarını dışındakilerin bu meslekleri yapmasına yasak getirilmişti. Burada yapılmak istenen, Türk vatandaşlarına iş imkânları yaratmaktır. Ancak bu kanunun getirdiği pek çok hüküm zaman içerisinde yapılan değişiklikler dolayısıyla etkisini kaybetmiştir.⁴⁸

İlgili kanunun 1. maddesinde bu meslekler açıkça belirtilmiştir. Buna göre

⁴⁷ “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 6 Mayıs 1930 Salı, s.8904.

⁴⁸ Melis Kutlu, “Türk İş Hukukunda Yabancıların Çalışma İzinlerinin İş Sözleşmelerine Etkileri”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.30.

“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur: A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kondura imâleciliği; borsalarda mubayacılık; devlet inhisarına tâbi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumî nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimî ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; bilimüm amelelik; her türlü müesseselerde ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansîğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyuncu ve şarkıcılığı. B) Baytarlık ve kimyagerlik.”⁴⁹

Bu maddede belirtilen mesleklerde Türk vatandaşlarının istihdam edilmesi hedeflenmiştir. Bu uygulama ile Türk vatandaşlarının işsizlikten korunması amaçlanmıştır.

Kanunun 2. maddesi ise “*İcra Vekilleri Heyeti kararile ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar ecnebiler tarafından icra edilmez. A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu, B) Devlete veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.*”⁵⁰ Şeklinde. Bu maddeye göre bahsedilen mesleklerin yabancılar tarafından icra edilmesi özel izne tabidir. Zira burada da amaçlanan, Türk vatandaşlarını işsizlikten korumak ve ülkedeki işsizlik oranını düşürmektir.

8. madde de Türk esnafı korumaya yöneliktir. Bu maddede “*Vilâyet ve kaza merkezi olmıyan mahallerde ecnebilerin dükkân açması memnudur.*”⁵¹ Denilmektedir ve amaç mezkûr mahallerde dükkan açmak isteyen esnafı ekonomik anlamda korumaktır.

9. Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu

27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan 2739 sayılı bu kanunun 1. maddesine göre “*Ulusal bayram yalnız Cumhuriyetin ilân edildiği 29 ilk teşrin günüdür.*”

⁴⁹ “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Ayrılan Sanat ve Hizmetlerle İlgili Kanun”, **Resmi Gazete**, 16 Haziran 1932 Perşembe, s.1564.

⁵⁰ “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Ayrılan Sanat ve Hizmetlerle İlgili Kanun”, **Resmi Gazete**, 16 Haziran 1932 Perşembe, s.1564.

⁵¹ “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Ayrılan Sanat ve Hizmetlerle İlgili Kanun”, **Resmi Gazete**, 16 Haziran 1932 Perşembe, s.1564.

*Türkiyenin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ilk teşrin öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder.”*⁵² Denilmektedir ve milli bayram 29 Ekim günü olarak kabul edilmiştir.

2. maddede

“Genel tatil günleri şunlardır: A - Zafer bayramı; istiklâl savaşında son zaferin kazanıldığı 30 ağustos günü (Bu gün Millî Müdafaa vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır). B - Ulusal egemenlik bayramı; 22 nisan öğleden sonra ve 23 nisan günü. C - Bahar bayramı; mayısın birinci günü. D - Şeker bayramı; üç gün. E - Kurban bayramı; dört gün, E - Yılbaşı günü; her yıl birinci kânunun 31 nci günü Öğleden sonra ve ikinci kânunun birinci günü. Bu maddede yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı ulusal bayramın 28 ve 30 ilk teşrin günlerinde hususî yerlerin kapanması mecburî değildir.”⁵³ Denilmektedir. Böylelikle de resmî tatil günleri belirtilmiştir.

3. Maddede *“Hafta tatili pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13 te başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zarurî ihtiyaçlarile alâkalı alış, veriş dükkân ve mağazaları hakkında cumartesi günü hafta tatili kanunu hükümleri tatbik edilmez.”*⁵⁴ İfadesine yer verilmiştir.

10. 1936 İş Kanunu ve Özellikleri

Bu kanun, gerçek anlamdaki ilk İş Kanunu’dur. 3008 sayılı bu İş Kanunu ile çalışma hayatına bir düzenleme getirilmek istenmiştir ancak kanuna göre tam olarak bir sosyal devlet anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Zira bu iş kanununda tek parti iktidarı çalışma hayatını da devletçilik ilkesi aracılığıyla baskı ile kendi denetiminde tutmak istemiştir. Mevcut iktidar, ekonomik hayatı da aynı şekilde denetleme imkânına sahipti. Devletçilik ilkesinden hareketle de çalışma ilişkileri söz konusu siyasi ve ekonomik eksenden farklı bir varoluş alanı bulamayacaktı.

10.1. 1936 İş Kanunu’nun Tarihçesi

Cumhuriyet döneminde çalışma hayatına yönelik düzenlemeler yapan kanunlar genel itibariyle dolaylı yönden bir müdahale aracı olma özelliği

⁵² “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

⁵³ “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

⁵⁴ “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

taşıymaktaydı ve bu kanunlar çalışma hayatının tamamını kapsamıyor, sadece belirli alanları ele alıyordu. Bu bağlamda çalışma hayatının bütününe hitap eden bir kanun çıkarılması fikri kendine yer buldu. 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 tarihlerinde İş Kanunu tasarıları hazırlanmıştır. Bu kanun tasarıları, ekseriyetle hazırlandıkları dönemin sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtıyordu ve kendi içlerinde birbirlerinden farklı özelliklere sahipti. Ancak 1932 tarihli İş Kanunu tasarısı daha ön plana çıkmaktadır zira bu tasarı 1936 tarihli İş Kanunu'ndan daha liberal ve koruyucu bir yaklaşıma sahipti. Bu duruma istinaden, tasarıda bireysel çalışma ilişkileri hususunda işçiler için daha koruyucu önlemler söz konusuydu. Toplu iş ilişkileri hususunda ise birtakım gelişmiş düzenlemeler mevcuttu. Örneğin grev hakkı, mesleki birlikler kurma hakkı ve toplu iş ihtilaflarının çözümüne dair maddeler mevcuttu. Ancak 1932 tarihli kanun tasarısı, dönemin koşulları sebebiyle yürürlüğe girememiştir. Zira bu dönem yeni siyasi yapılanmalar sebebiyle daha otoriter bir nitelik kazanan tek parti düzenine karşı farklı görüşler gündeme gelmiştir ve bu noktada 1932 tasarısı tekrar gözden geçirilmek istenmiştir. Sonrasında 1934 senesinde yeni bir iş kanunu tasarısı hazırlanmıştır. Ancak bu tasarı daha geri düzenlemelere sahipti ve 1932 tasarısıyla, daha müdahaleci ve otoriter bir kimliğe sahip 1936 tarihli kanun arasında bir nevi geçiş niteliği taşıymaktaydı.⁵⁵

10.2. 1936 İş Kanunu'nun Önemi

1936 İş Kanunu ile ülkemizde ilk defa işçi ve işveren ilişkilerinin genel sınırları hukuki bir çerçevede düzenlenmiştir. Bu kanuna istinaden, kapsam dahilindeki tüm alanlarda ve Türkiye'nin her yerinde mevcut olan iş ilişkileri düzenlenerek, meydana gelen sorunların çözümünde kullanılacak yöntemler belirlenmiştir. Bu noktada sendikalar haricinde, Çağdaş İş Hukukunun bireysel ve kolektif tüm ilişkilerine, kavram ve kurumlarına ilgili kanunda yer verilmiştir. Bireysel iş ilişkileri bağlamında bir değerlendirme yapıldığında, işçileri koruma düşüncesinin kanuna esas teşkil ettiği söylenebilir. Bu noktada, Borçlar

⁵⁵ Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, s.353-354.

Kanunu'nun aksine, işçi ve işverenin hukuki ve ekonomik anlamda eşit güç ve imkanlara sahip olmadığı da dikkate alınmıştır. Bu sebeple de iş ilişkisi bağlamında, işçinin hak ve özgürlüklerinin daha çok korunması gerektiğine dair bir anlayış söz konusu olmuştur ve bu durumdan hareketle işçinin haklarını koruyucu nitelikte birçok hükme yer verilmiştir. 1936 İş Kanunu'nun, bu yönüyle çalışma ilişkilerini sosyal açıdan ele almış olduğu ifade edilebilir. Ancak bu duruma rağmen bu kanunun kamu hukuku yönü ağır basmaktadır. Devlet, çalışma hayatına doğrudan müdahale etmek istemiştir. Bu duruma örnek olarak; sözleşme yapma özgürlüğüne sınırlama getirilmesi, işin düzenlenmesi ile işçi sağlığı ve iş güvenliğine dair esasların daha emredici hükümlerle belirlenmesi, grev ve lokavtın yasaklanması, iş ihtilaflarının çözümünde zorunlu tahkim ve çalışma hayatının denetimi gibi konuların da yine emredici hükümlerle düzenlenmiş olması gösterilebilir. Ayrıca bu hükümlere karşı gelmek de hukukî ve cezai yaptırımlara bağlanmıştır. Yine 3008 Sayılı İş Kanunu ile birtakım hususlar ilk kez Türk İş Hukuku'nun konusu olmuştur. Bunlar; çalışma sürelerinin sınırlandırılması, fazla çalışmaların belirli kurallara bağlanması, asgari ücret, gece çalışmalarının işçiler lehine düzenlenmesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği, ücretlerin güvence altına alınması, çocuk ve kadın işçileri koruyucu önlemler olarak sıralanabilir. Bu duruma ek olarak, Uluslararası İş Hukukunun o dönemdeki birtakım esasları da İş Kanunu'nda kendine yer bulmuş, böylelikle de sosyal politikanın temeli atılmıştır. Yine 1936 İş Kanunu ile Türkiye'de ilk defa sosyal sigortaların kuruluşu öngörülerek sosyal güvenlik kavramına dair ilkeler belirlenmiştir. Bir diğer yandan, işçilerin karşılaşılabilecekleri çeşitli sosyal risklerden korunması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁵⁶

Tüm bu olumlu niteliklere rağmen 1936 İş Kanunu'nun üç yönden yetersiz kalmıştır. İlk olarak bu kanun, işçi ve işveren ilişkilerinde müdahaleci bir yaklaşıma sahip olmakla beraber, sendikacılık ve toplu pazarlık özgürlüğüne yer vermemiş, grev ve lokavtı ise yasaklamıştır. Böylece iş ihtilaflarının çözümü zorlayıcı tahkim sistemine bırakılmaktadır. İkinci adımda ise 3008 sayılı İş

⁵⁶ Güzel, a.g.e., s.176-178.

Kanunu ÷lkedeki bütün çalışanları korumaya yönelik değildir. Zira tarım iş kolunda çalışanlar ve beden-fikir işçisi ayırımı yapılmıştır. Fikir işçileri kapsam dışı bırakılmış, bu duruma ek olarak belirli işletme büyüklüğü dikkate alınarak ücret mukabili çalışanların hiçbiri kanun kapsamına alınmamıştır.⁵⁷

10.3. 1936 İş Kanunu’nun çıkarılmasına Zemin Hazırlayan Ekonomik ve Siyasi Sebepler

1930’lu dnemeye kadar, özel girişim hızlı bir ivme kazanamamış ve gelişememiştir. Devlet, bu duruma istinaden ekonomik alanda daha etkin rol oynamış ve daha otoriter bir yaklaşımla sanayi sektörüne doğrudan müdahale etmiştir. 1929 senesindeki dünya bunalımının yanı sıra Türkiye’deki gelişmelerin de etkisiyle devletçi ekonomi politikalarına ağırlık verilmiştir. Bu noktada, 1930 senesinden itibaren devletçi ekonomi politikaları ÷lkenin tamamında kendine genel bir uygulama alanı bulmuştur. Kalkınmada, devlet sermayesi esas alınarak ekonominin planlanması zaruri bir hal almıştır. Böylelikle de ilk beş yıllık kalkınma planı oluşturulmuştur. Devletçilik ilkesi gereğince ÷lke ekonomisi de devletin kontrolündedir ve bu durumun bir neticesi olarak çalışma ilişkilerinde bireysel hukuk anlayışına son verilmiştir. Bu bağlamda devlet, en büyük işveren konumuna gelmiştir. Bu durumun bir getirisi olarak, herhangi bir toplumsal sınıf ayırımına gitmeden, tüm Türk halkını milli birlik ve bütünlük içinde birleştirme düşüncesi ön plana çıkmıştır. Zira ifti, tüccar, sanatkr ve işçi gibi tüm meslek gruplarının birbirine ihtiyaı vardır. Bu gibi düşüncelerin ışığında, toplumda sınıflaşmaya sebep olacak sendikalaşma veya grev hakkı gibi kolektif işçi haklarının kendine bir hareket alanı bulması daha zor hale gelecekti. Ancak sanayi sektöründeki gelişmeler sebebiyle işçi sayısında da artış olması kaçınılmazdı. Devlet, bu duruma istinaden, ÷lkenin içinde bulunduğu imar ve sanayileşme

⁵⁷ Nusret Ekin, “Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, 1986, s.43.

faaliyetlerinin temelini oluşturan işçilerin daha çok korunması gerektiğini dikkate alarak, bazı tasarılarından sonra 1936 tarihli İş Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur.⁵⁸

SCF'nin 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulması ve 17 Kasım 1930 tarihinde kendini kapatmasının ardından ve devletçi ekonomi politikalarının öncelikli olmaya başlamasından sonra çalışma hayatının genel itibariyle kanuni bir çerçevede şekillendirilmek istenmesinden dolayı bu doğrultudaki çalışmalar önceki dönemlere göre ön plana çıkmıştır. SCF, işçi kesiminin desteğini kazanmış ve kuruluşundan bir buçuk ay sonra, 27 Eylül 1930 tarihinde Beşinci ismet Paşa Hükümeti Programı'nda, "iş kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin ıslahı ile bilhassa meşgul olacağımızı kaydetmek isteriz." Denilmiştir. Ayrıca SCF'nin kendini kapatmasından iki ay sonra 17 Ocak 1931 tarihinde 109 maddelik bir tasarı metninin hazırlanmıştır.⁵⁹

10.4. 1936 İş Kanunu'nun Çıkarılmasına Zemin Hazırlayan Diğer Sebepler

Türkiye 1932 senesinde Milletler Cemiyeti'ne ve ILO'ya üye olmuştur. Ancak İş Kanunu çıkarılana kadar Türkiye ile ILO arasındaki ilişkiler fazla gelişmemiştir. Zira bu dönemde Türkiye'de kapsamlı bir sosyal politika mevzuatından bahsetmek zordur. Ayrıca 1946 senesinden önce Türkiye'de fiilen ve hukuken işçi ve işveren mesleki teşekkülleri kurulmamıştır. ILO ise işçi ve işveren kuruluşları ve devlet temsilcilerinden oluşan bir üçlü yapıya sahiptir ve bu noktada Türkiye, ILO faaliyetlerine sınırlı katılım sağlamak zorunda kalmıştır. Bu duruma istinaden ILO'ya üye olduktan sonra ILO Anayasasına bağlı olarak ortaya çıkan düzenlemeleri uygulamak için çalışma hayatına ilişkin bir kanun tasarısı

⁵⁸ Ali Güzel, "3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, 1986, s.174-175.

⁵⁹ Mesut Gülmez, "1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, 1986, s.128.

hazırlamak ve bir sosyal politika anlayışını oluşturmak ihtiyacı meydana gelmiştir.⁶⁰

Hükümet, İş Kanunu hazırlanırken farklı ülkelerden uzmanların görüşlerini almıştır. Türkiye'ye davet edilen Dr. Oscar Weigert, 1937 senesinde ILO'nun dergisinde Yeni Türk İş Kanunu başlıklı bir yazı yayınlamış ve yazısında İş Kanunu'nun gerek bireysel gerekse toplu iş ilişkileri hususunda uluslararası normlara uygun olduğunu vurgulamıştır. 1933-1934 seneleri arasında Türkiye'nin çeşitli sorunları ve bunların çözüm yolları ile ilgili çalışmalar yapan Walker D. Hines başkanlığındaki Amerikalı ekip de genel itibarıyla aynı doğrultuda görüşlere sahiptir.⁶¹

1936 İş Kanunu'nun hazırlanmasında totaliter ülkelerde bu hususta meydana gelen gelişmeler de etkili olmuştur. İtalya'da faşizmin, Almanya'da ise nazizmin yükselişe geçmesi Türkiye'yi de etkilemiş, 1936 İş Kanunu'nun esasları için belirleyici olmuştur. Zira bu dönemde İtalya'da çalışma hayatına ilişkin bazı düzenlemeler mevcuttu. 3 Nisan 1926 tarihli ve 23 maddeden oluşan bir kanun ile işçi ve işveren kuruluşlarına dair bazı düzenlemeler yapılmaktaydı. Kanunun ilk bölümünde sendikaların tüzel kişilikleri ile toplu iş sözleşmesine, ikinci bölümünde iş mahkemelerine dair maddeler mevcuttu. Üçüncü bölümde ise grev ve lokavta dair yasaklar söz konusuydu.⁶² Bu noktada, İsmet Paşa 1932 Mayıs ayı sonlarında faşist İtalya'ya yaptığı resmi gezinin etkileri söz konusudur. Bu geziye katılan Genel Sekreter Recep Peker, geziden işçi sorunları hususunda yeterince bilgilenip belgeler toplayarak dönmüştür.⁶³

10.5. 1936 İş Kanunu'nun Kapsamı

3008 sayılı İş Kanunu öncelikle 1. maddede işçi kavramının tanımını yaparken fikir işçilerinden bahsetmemiştir. Buna göre “*Bir iş akdi dolayısıyla,*

⁶⁰ Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.371-372.

⁶¹ Makal, *a.e.*, s.370-380.

⁶² Makal, *a.e.*, s.382.

⁶³ Mesut Gülmez, *a.g.e.*, s.134.

başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan kimseye 'işçi' denir."⁶⁴ İfadesi yer almaktadır.

Bunun dışında, kanun kapsamına sadece 10'dan fazla işçi çalıştıran iş yerlerini almıştır. Bu durum 2. maddede belirtilmiştir. Buna göre *"Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur."*⁶⁵ Denilmektedir. Yani işçinin İş Kanunu'ndan yararlanabilmesi için en az 10 işçinin çalıştığı bir işyerinde istihdam ediliyor olması gerekmektedir. Sonrasında ise yine 2. maddeye göre belli iş kollarında çalışanlar kanun kapsamı dışında bırakılmıştır. İlgili maddede *"Çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işlere bu kanunun hükümleri şamil değildir."*⁶⁶ Şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Şüphesiz ki bu durum, sosyal adalet kavramı ile örtüşmemektedir.

Söz konusu kanunun 8. maddesinde *"Mahiyetleri itibarile ancak otuz iş günü devam eden işlere "süreksiz iş ve bundan fazla süren işlere "sürekli iş denir."*⁶⁷ Şeklinde bir ifade yer almaktadır ve burada bir işin tanımı yapılırken işin süresinin esas alındığı vurgulanmıştır.

9. maddede ise

*"Muayyen müddeti bir sene veya daha fazla olan sürekli iş akidlerinin yazı ile mukaveleye bağlanması mecburidir. Yazılı mukavelelerde işverenin ve işçinin isim ve hüviyetleri, yapılacak iş ve işyerinin mevkii, verilecek ücret miktarı ve mukavelelenin müddeti ile iki tarafın mutabık kalacakları hususî şartlar sarahatle yazılmak lâzımdır. Bu mukavelelerden alınacak her türlü resim miktarının tayini hususunda iş ücretinin aylık miktarının otuz liradan fazlası esas tutulur. İş mukavelesi noterlikte tasdik ettirildiği takdirde, noter harçları bu hükümden hariç kalır."*⁶⁸

⁶⁴ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6621.

⁶⁵ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6621.

⁶⁶ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6621.

⁶⁷ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6622.

⁶⁸ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6622.

Hükmü ile süresi 1 sene veya daha fazla olan işlerin yazılı bir sözleşmeye bağlanması ve ücretin miktarı ile sözleşmenin süresinin belirtilmesi zorunlu tutulmuştur.

Konuyla ilgili bir diğer kanun maddesi de 10. maddedir ve bu maddede bulunan

“Müddeti muayyen olmıyan veya müddeti muayyen olmakla beraber otuz iş gününden fazla ve bir seneden eksik bulunan iş akidleri yazı ile mukaveleye bağlanıyabilir. Bu takdirde, işveren, işçi her ne zaman isterse kendisine, umumî ve hususî bütün iş şartlarını gösteren ve imzasını taşıyan bir vesika vermekle mükelleftir. Bu vesika her türlü resimden muaftır.”⁶⁹

Hükmü ile süresi belli olmayanlar ile süresi belli olan ancak 30 gün ile 1 sene arasında devam eden iş sözleşmelerinin yazılı olmak zorunda olmadığı belirtilmiştir. Ancak buna rağmen işçi eğer isterse, işveren kendisine tüm çalışma şartlarını gösteren ve imzasını taşıyan bir belge vermek zorundadır.

12. maddede

“Sürekli iş akidlerinde, yaptığı iş itibarile bedenen çalışması fikren çalışmasına galib olan işçiler için tecrübe müddeti en çok bir aydır. Yaptığı iş itibarile fikren çalışması bedenen çalışmasına müsavi veya galib olan işçiler için tecrübe müddeti her biri ile iş akdi sırasında serbestçe tayin edilir. Tecrübe müddetleri içinde taraflar, akdi tazminatsız ve ihbarsız feshedebilirler. Ancak işçinin çalıştığı günler için ücret hakkı mahfuzdur.”⁷⁰

Hükmü ile işçinin bedenen çalışması, fikren çalışmasına ağır bastığı takdirde deneme süresinin en çok 1 ay olarak düzenleneceği belirtilmiştir. Ancak tam tersi bir durum söz konusu olduğunda, yani, işçinin fikren çalışması bedenen çalışmasına eşit olduğu veya daha ağır bastığı takdirde deneme süresi işçi ile işveren arasında belirlenir. Deneme süresi içerisinde taraflar iş sözleşmesini tazminatsız ve ihbarsız olarak feshedebilirler ancak işveren işçinin çalıştığı günler için ücret ödemekle yükümlüdür.

13. madde

⁶⁹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6622.

⁷⁰ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6622.

“Müddeti muayyen olmıyan sürekli iş akidlerinin işveren veya işçi tarafından iş bitmezden önce feshedilmesi için diğer tarafa ihbarda bulunulmak şarttır. Fesih keyfiyeti: A) İş altı aydan az sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek hafta nihayetinde; B) İş altı aydan bir buçuk seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek ikinci hafta nihayetinde; C) İş bir buçuk seneden üç seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek üçüncü hafta nihayetinde; Ç) İş üç seneden beş seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek dördüncü hafta nihayetinde muteber olur. Bedenen ve fikren çalışan işçiler hakkındaki fesih keyfiyeti ise, yukarıda bedenî işçinin kıdemine göre yazılı bir haftadan dört haftaya kadar olan mühletlerden ikişer misli zaman geçtikten sonra muteber olur. Bu mühletler asgarî olup mukavele ile artırılabilir. Bilûmum işçiler hakkındaki fesihlerde, beş seneden fazla olan her bir tam iş senesi için ayrıca on beş günlük ücret tutarında tazminat dahi verilir. İhbar şartına riayet etmiyen taraf, yukarıda yazılı mühletlere aid ücretlerin tutarile beraber ayrıca işin mahiyetine göre miktarı hâkim tarafından takdir edilecek bir tazminat dahi ödemeğe mecburdur.”⁷¹

Şeklinde. Bu maddede ise süreli işlerde iş sözleşmesinin işveren veya işçi tarafından süre bitmeden önce feshedilmesi için diğer tarafa ihbarda bulunulmak zorunluğu getirilmiştir. Yine aynı maddede fesihlerde 5 seneden fazla olan her bir tam iş senesi için 15 günlük tazminat verilmesi uygun görülmüştür.⁷² Bu maddede işçinin bağlı olduğu iş sözleşmesinin feshedileceği durumlarda, işçinin mağdur edilmemesi için yapılması gerekenler ve verilmesi gereken tazminattan bahsedilmiştir.

25. madde kadın işçilerle ilgilidir.

“1) Kadın işçilerden gebe olanların, doktor muayenesi neticesinde, doğumun vuku bulması muhtemel görülen tarihten üç hafta evvel ve doğumdan sonra üç hafta müddetle çalışmaları yasaktır. Gerek doğumdan önce ve gerek sonraki mecburî izin müddetleri sıhhi lüzum halinde altışar haftadan ceman on iki haftaya kadar uzatılabilir. Bu izinlerin devamınca, işveren, işçi kadına yarımşar ücret öder. Ancak aynı işyerinde altı aydanberi en az üç ay çalışmış olmıyan işçi kadın hakkında işveren buna mecbur değildir. 2) Her işveren işten dolayı hastalanan işçilerini elli sekizinci madde mucibince İktisad ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletleri tarafından hazırlanacak olan nizamnamede tasrih edilecek müddetler ve şartlar dahilinde tedavi ettirmeğe ve ücretlerini yarım vermeğe mecburdur. 3) 1 ve 2 numaralı bendlerde yazıldığı veçhile gerek gebelik ve lohusalık müddetlerince ve gerek işten dolayı hastalanan işçiler için nizamname ile tesbit edilecek zaman zarfında yarım ücretlerin işveren tarafından tesviyesi mecburiyeti, bu ücretlerin veya bu hallere aid sair tazminatın bir sigorta teşkilâtı veya başka türlü bir umumî

⁷¹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s 6622.

⁷² “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6622.

müessese tarafından kısmen veya tamamen tediye edilmesi sisteminin ihdasile ve bu sistemin derece derece tatbiki nisbetinde hükümden düşer.”⁷³

Buna göre, kadın işçilerden hamile olanların, doktor kontrolü sonucunda doğumdan önceki ve doğumdan sonraki 3 hafta boyunca çalıştırılmalarına yasak getirilmiştir. Gerekli görüldüğü takdirde bu süre 6 haftadan 12 haftaya kadar uzatılabilmektedir. Bu izinler devam ettiği sürece işveren, işçisine yarımşar ücret öder. Ancak kadın işçi aynı işyerinde 6 aydan beri en az 3 ay çalışmamış ise işveren böyle bir zorunluluğu yoktur. İlgili kanun maddesinin son bendine göre, işveren, gerek gebelik ve lohusalık süresince ve gerek iş dolayısıyla hastalanan işçiler için tedavi sürecini başlatmaya ve yarım ücret vermeye mecburdur.

1936 tarihli İş Sözleşmesi’nde çalışma süreleri de belirlenmiştir. Kanunun 35. maddesinde haftalık çalışma süresi 48 saat olarak belirlenmiştir. Bu kanun

“a) Genel bakımdan iş müddetinin haftada 48 saat olması esastır. Bu müddet, cumartesi günleri saat 13 te kapanması mecburî olan işyerlerinde günde en çok dokuz saati ve cumartesi günleri saat 13 ten sonra dahi işlemesi caiz işyerlerinde ise, günde en çok sekiz saati geçmemek şartı ile, haftanın çalışma günlerine taksim olunur. b) "a., fıkrasındaki hükmün ne gibi işyerlerine hangi tarihten itibaren ve ne suretle tatbik edileceği, iktisad Vekâletinin teklifi üzerine çıkarılacak nizamnamelerle zaman zaman tesbit olunur. Şu kadar ki, icab eden nizamnamelerin bu tarzda çıkarılması yolu ile "a., fıkrası hükmünün türlü işler için kesinleştirilmesi keyfiyeti, bu kanunun mer'iyete girdiği günden itibaren üç yıllık bir genel mühlete bağlanmıştır. c) Türlü mahiyetlerdeki işler hakkında "c., fıkrası mucibince nizamnameler çıkarılmaya kadarki geçit devreleri için tatbiki muktazî iş müddetlerini bir sene içinde İktisad Vekâleti muvakkat genel emirlerle tayin eder.”⁷⁴

Şeklinde bir hüküm içermektedir.

37. maddeye göre ülkenin ekonomik refahı ve çıkarları için üretim miktarlarının artırılması gereken işyerlerinde, İktisat Vekaleti tarafından hazırlanacak bir nizamname ile çalışma saatleri günde en çok 3 saat artırılabilir. Tüm fazla çalışma sürelerinin toplamı 1 yılda en çok 90 işgünü olabilir. Her bir fazla saat çalışma için ödenecek ücret de normal çalışma ücretinin saat başına

⁷³ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6624.

⁷⁴ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6624.

düşen miktarının yüzde 25'ten yüzde 50'ye kadar artırılmasıyla ödenir. Fazla çalışmalarda işçilerin onayı alınmak zorundadır. İlgili maddede geçen ifade

“Memleketin ekonomik menfaatleri bakımından yahut mahiyetleri itibarile ve istihsal miktarlarını mutad olan seviyenin yukarısına çıkarmağa ihtiyaçları dolayısıyla, 35 inci maddenin "a,, fıkrası hükmünün dışarısında kalarak, günlük çalışma müddetlerini muvakkat zamanlar için o hükümden daha fazla hadlerde arttırmalarına cevaz verilecek işler hakkında işbu kanunun mer'iyete girmesinin ilk yılı içinde bir nizamname ısdar olunur. İktisad Vekâletince hazırlanacak olan bu nizamnameye konulacak hükümlere aid genel şartlar şunlardır. 1 - Muayyen haddin üzerine zammedilecek fazla çalışma saatleri, günde en çok üç saat olabilir; 2 - Fazla çalışma saatleri ile çalışılacak günlerin yekûnu bir yılda en çok doksan iş gününe varabilir; 3 - Her bir fazla saat çalışma için verilecek ücret, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yirmi beşten yüzde elliye kadar yükseltilmesi suretile ödenir; 4 - Fazla saatlerle çalışmaya işçilerin muvafakati alınmak lâzımdır. Bu muvafakat, fazla çalışmanın tatbiki zamanında alınabileceği gibi, işyerlerinin 29 uncu maddede yazılı dahilî talimatnamelerinde veyahut işçilerin iş akidlerinde, esasen o işte fazla çalışma imkân ve ihtimalinin mevcut olduğu ve bu takdirde ücretlerinin ne yolda hesap ve tesviye edileceği tesbit edilmiş bulunmak suretile önceden dahi temin olunabilir; 5 - 36 ncı maddede yazılı olduğu veçhile sıhhî sebeplere müstenid kısa veya mahdud çalışma müddetli işlerde fazla saat çalışma caiz olamaz; 6 - Fazla saat çalışma suretile işletilmek istenen işyerleri için bu fazla saatlerin tatbikına başlanmasından önce ve nihayet başladığı gün mahallî Hükümetin alâkadar makamına müracaat olunarak fazla çalışma şart ve tarzlarının onaylandırılması icab eder.”⁷⁵

Şeklindedir.

40. maddede

“a) Madenlerde, taş ocaklarında, yahut her ne türlü olursa olsun yer altında veya su altında çalışılacak işlerde işçilerin kuyulara, dehlizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri veya girmeleriyle bu yerlerden çıkmaları için geçen zamanlar; b) Demiryollarının veya sair yollar ve köprülerin yapılması, muhafazası, yahut tamir veya tadili gibi işlerde vaki olduğu veçhile işçilerin, ikamet ettikleri mevkilerden uzak bir mesafede bulunan işyerlerine hep birlikte nakledilmeleri icab eden her türlü işlerde bunların toplu ve mukannen surette götürülüp getirilmeleri esnasında geçen zamanlar; c) işçinin, işinde ve işverenin her an emrine hazır bir halde bulunmakla beraber çalıştırılmaksızın ve çıkacak işi bekleyerek boş geçirdiği zamanlar; ç) Uhdesindeki işin asıl işyerinde görülmesi icab eden işçinin, işveren tarafından başka bir yere gönderilmesi veya işverenin evinde meşgul edilmesi suretile asıl işini yapmaksızın geçen zamanlar; d) Emzikli kadın işçilerin çocuklarına süt vermek için tayin edilecek olan zamanlar; 35, 36 ve 37 nci maddeler mucibince tesbit edilmiş bulunan günlük kanunî çalışma müddetleri içinde sayılır ve bu sebeplerden dolayı işçi ücretleri hiç bir türlü eksiltmeye uğratılamaz. Yukarıki fıkranın her bir bendinin tatbikatına müteferri hükümleri havi olmak üzere nizamnameler çıkarılır. Birinci

⁷⁵ “İş Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6625.

fıkra yazılı bendlere dahil bulunmamakla beraber bu maddenin şümulü içine sokulmasına lüzum görülecek haller nizamnamelerle tesbit edilir.”⁷⁶

Şeklinde yer alan ifadelere göre çalışma sürelerinin sınırları belirlenmiştir. Böylelikle madenlerde, taşocaklarında veya yer altında veya yer üstünde çalışılan başka işlerde işçilerin kuyulara, dehlizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri veya girmeleri ile bu yerlerden çıkmaları için geçen süre de çalışma süreleri içinde sayılır. Aynı maddenin b bendinde ise demiryolları, karayolları ve köprülerin yapılmasında veya tamirinde çalışan işçilerin kendi ikametgahlarından uzak bir mesafede bulunan işyerlerine hep birlikte nakledilmelerinin gerektiği tüm işlerde toplu olarak götürülüp getirilmelerinde geçen süreler de çalışma süresi içinde sayılır. Maddenin d bendinde kadın işçilere de yer ayrılmış, emzikli kadın işçilerin çocuklarına süt vermeleri için ayrılmış olan zamanlar da çalışma süresine katılmıştır.

43.maddede

“I - İş hayatında "gece,, tabiri, en geç saat 20 de başlayarak en erken sabah saat 6 ya kadar geçen ve her halde en fazla on bir saat süren gün devresidir. II - Bazı işlerin mahiyet ve icablarına göre yahut yurdun bazı mıntakalarının iklim ve adet farkları bakımından, iş hayatına aid "gece,, başlangıcının daha geriye alınması veya yaz ve kış saatlerinin ayrılması yahut türlü işler için erkek, kadın ve ' çocuk işçiler hakkında "gece,, tabirinin masruf olacağı gün devresinin başlama ve bitme saatlerinin tayin edilmesi suretile "I,, numaralı fıkradaki genel hükmün tatbik tarzlarını tesbit eylemek yahut bazı gece çalışmalarına her hangi bir nisbetle fazla ücret tesviyesi usulünü ihdas etmek veyahut gece işletilmelerinde ekonomik bir zaruret bulunmıyan işlerde işçilerin gece çalıştırılmalarını meneylemek üzere, İktisad Vekâletinin teklifile nizamnameler çıkarılır. III - İşçilerin gece çalışmaları, işin ortalama bir zamanındaki dinlenme müddeti sayılmıyarak, sekiz saatten fazla süremez. IV - Gece ve gündüz işletilen ve nöbetleşe "işçi postaları,, kullanılan işlerde, en fazla iki iş haftası gece çalıştırılan işçilerin, ondan sonra gelen iki iş haftası gündüz çalıştırılmaları suretile postaların sıraya konması lâzımdır. işbu gece ve gündüz çalışma nöbetlerinde, zaruret hissolan her hangi bir iş için, iktisad Vekâleti istisnaen birer aylık münavebeye de izin verebilir.”⁷⁷

İfadeleri ile gece çalışmasının en geç saat 20’de başladığı ve en erken sabah saat 6’da son bulduğu ve her halde günde en fazla 11 saat sürdüğü belirtilmiştir. Bunun dışında gece ve gündüz işletilmekte olup nöbetleşe olarak işçi postası

⁷⁶ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6626.

⁷⁷ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6626.

kullanılan işlerde ise en çok 2 iş haftası gece çalıştırılan işçilerin daha sonraki 2 iş haftası gündüz çalıştırılmaları suretiyle postaların sıraya konması gerekmektedir.

45. maddede

“Cumartesi günleri saat 13 ten itibaren tatil edilmek mecburiyeti olan işlerde gündelik ücretle çalışan işçilerin cumartesi gününe aid ücretleri, haftanın diğer iş günlerinde olduğu gibi, tam olarak ödenir. Cumartesi günleri tatile tâbi tutulmak mecburiyeti, işçilerin günlük, haftalık veya aylık ücretleri üzerinde eksiltme yapılmasına da sebep tutulamaz.”⁷⁸

Denilmiş ve Cumartesi günleri saat 13’ten itibaren tatil edilmek zorunluluğu olan işlerde günlük ücretle çalışan işçilerin Cumartesi gününe ait ücretlerinin haftanın diğer günlerindeki gibi tam olarak ödeneceği ve Cumartesi günü tatil edilme zorunluluğunun işçi ücretleri konusunda azaltılma yapılmasına sebep olamayacağı vurgulanmıştır.

46. maddede

“I - "2739,, numaralı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller» Kanunu mucibince Cumhuriyet bayramında bilûmum işyerleri için kapanma mecburiyeti bulunan 29 ilkteşrin gününde: a) Gündelikle çalışan işçilerin tam olarak bir gündelikleri, b) Saat hesabile veya parça başına veyahut yaptığı iş miktarına göre ücret alarak çalışan işçilerin, 29 ilkteşrin gününden önceki iş haftasında kazanmış oldukları ücretler tutarının altı iş gününe taksimi suretile elde edilecek vasatî miktar nisbetinde bayram günü ücretleri, hiç bir iş karşılığı olmaksızın, tatilden önce ödenir. II - Bulundukları işin mahiyeti dolayısıyla 29 ilk teşrin gününde de çalışan işçilerin o güne aid ücretleri iki misli olarak ödenir. III - "2739,, numaralı kanun mucibince işleri tatil etmek mecburiyeti bulunmayan bayram ve tatil günlerinde kendiliklerinden işyerlerini kapatmak tarzını tutan işverenler, işbu ihtiyarî kapanmalı günler için gündelik veya sair şekillerde ücretlerin ödenmesi veya ödenmemesi keyfiyetlerini işyerlerinin dahilî talimatnamelerinde tesbit ederler.”⁷⁹

Hükmü ile Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu’na göre Cumhuriyet Bayramı’nda kapanması zorunlu olan işyerlerinde çalışan işçilerin gündelik ücretlerinin tam ödenmesi zorunluluğu getirilmiş, parça başı çalışan işçilerin ücretlerinin de son 6 günde elde ettikleri ücret ortalamasının tek güne tekabül eden bayram ücreti şeklinde ödenmesine karar verilmiştir. Yaptıkları işten ötürü 29 Ekim tarihinde çalışmak zorunda olan işçilere de ücretlerinin 2 katı

⁷⁸ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

⁷⁹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

ödenektir. Son olarak bu kanun dolayısıyla kapanmak zorunda olmayan işyerleri de kendiliklerinden tatile girdiklerinde bu günler için ücret ödeme veya ödememe konusunda özgür olup, bunu kendi iç talimatnamelerinde belirtmekle yükümlüdürler.⁸⁰

3008 sayılı İş Kanunu çalışma yaşına da çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Bunlardan ilki 48. Maddede “16 yaşı doldurmamış olan çocukların, her hangi işte olursa olsun, günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaları yasaktır Bunlardan ilk mektebe devam edenlerin, iş saatleri mekteb saatlerine mâni olmayacak şekilde tanzim olunur ve ders saatleri sekiz saatlik çalışma müddetinin içinde sayılır.”⁸¹ Şeklinde belirtilmişti. İlgili maddeye göre 16 yaşını doldurmamış olan çocukların, hangi işte olursa olsun, günde 8 saatten fazla çalıştırılmalarına yasak getirilmiştir. Bu çocuklardan ilkokula gidenlerin, iş saatlerinin okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenlenmesi ve ders saatlerinin de bu 8 saatlik süre içinde sayılmasına karar verilmiştir.

49. Maddede “Maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde, 18 yaşı doldurmamış erkek çocukların veya istisnasız her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılmaları yasaktır.”⁸² Şeklinde ifade edilen, maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılması gereken işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarının veya istisnasız her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılmasına yasak getirilmiştir.

50. maddede ise

“I - Sanayia aid işlerde 18 yaşı doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kız ve kadınların gece çalıştırılmaları yasaktır. II - Bu kanunun mer'iyete girmesinden itibaren dört yıl müddetle, sosyal ve ekonomik bakımdan görülecek lüzuma dayanarak, İktisad Vekâleti, bazı sanayi işlerinde, istisnaî ve muvakkat mahiyette olmak üzere, 16 dan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadın işçilerin gece çalıştırılmalarına, izin verebilir. Bu takdirde işçi kadınların veya kız ve erkek çocukların ne gibi şartlar altında ve ne yolda gece çalıştırılabileceklerinin tayin

⁸⁰ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6626-6627.

⁸¹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

⁸² “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

ve tesbiti de aynı Vekâlete aiddir. III - Bir işyerinde önceden tahmin edilmeyen veya önüne geçilemeyen ve muayyen vakitlerde vuku bulmak mahiyetini göstermeyen bir arızanın çıkması gibi mücbir sebeplerin hudusu takdirinde, (I) numaralı fıkradaki gece çalışma yasağı, 16 dan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadın işçiler hakkında, o hadiseye münhasır olmak üzere, varid olmayabilir. Şu kadar ki, böyle bir hadisenin zuhurunda, işveren, bu hadisenin mahiyetini, başlama ve bitme anlarını, 24 saat içinde, mahallî Hükümetin alâkadar makamına bildirmeğe mecburdur.”⁸³

İfadesine yer vermektedir. Bu madde ile 16 yaşından büyük kız ve erkek çocukların ve daha büyük yaştaki kadınların istisnai işler haricinde gece çalıştırılmalarının yasaklanmış olduğu belirtilmiştir.

51. maddede

“Her işveren, işyerinde çalıştırdığı işçilerden: a) 12 - 16 yaşlar arasındaki çocukların; b) 16 dan yukarı ve 18 yaşı henüz doldurmamış çocukların; c) 18 yaşı doldurmuş ve daha büyük yaştaki kadın işçilerin; ç) 18 yaşı doldurmuş ve daha büyük yaştaki erkek işçilerin ayrı ayrı cetvellerini yapmağa ve bu cetvellerde işçilerden her birinin isimleri ile doğum tarihlerini, her gün işe başlama ve bitirme saatlerini, dinlenme zamanlarını, emzikli kadınlar için çocuk emzirme zamanlarını, gebe kadınların vaziyetlerini kaydetmeğe ve Hükümetin alâkadar makamınca vuku bulacak her isteyişte bu cetvelleri ibraz eylemeğe mecburdur.”⁸⁴

Denilerek sanayi sektöründe 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarıyla her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır. Burada bazı özel durumlar mevcuttur ki; kanunun yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak 4 sene süreyle sosyal ve ekonomik duruma istinaden, İktisat Vekaleti’nce görülecek lüzuma dayanarak, bazı sanayi işlerinde geçici olmak kaydıyla 16 yaşından büyük kız ve erkek çocuklarla daha büyük yaştaki kadın işçilerin gece çalıştırılmalarına izin verilebilir. Ancak işyerinde önceden tahmin edilemeyen veya önüne geçilemeyen bir arızanın ortaya çıkması gibi durumlarda, 16 yaşından büyük kız ve erkek çocuklarla daha büyük yaştaki kadın işçiler hakkında sadece o gün için gece çalışma yasağı geçerli olmayabilir. İşveren bu durumun sebebini ve çalışma saatlerini 24 saat içinde ilgili makama bildirmek zorundadır.

⁸³ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

⁸⁴ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6627.

Bu maddelere ek olarak, iş ihtilaflarına da yer verilmiştir. Ancak iş ihtilafları 5. Bölümde yer alan 72. maddeye göre grev ve lokavt yasaklanmıştır. İlgili madde "*Grev ve Lokavt yasaktır.*"⁸⁵ Şeklinde dir.

77. maddede ise iş ihtilafları "toplulukla iş ihtilafı" ve "tek başlı iş ihtilafı" şeklinde ikiye ayrılmıştır. İlgili madde

"Mer'i iş şartlarının hepsi yahut bir veya bir kaç ı veya bunların tatbik tarz ve usulleri hakkında, her hangi bir işyerindeki umumî işçi sayısının, 10 kişiden az olmamak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlığa: "toplulukla iş ihtilâfı,, ve ayrı ayrı işçilerin kendi hak ve menfaatleri için işverenle aralarında çıkan anlaşmazlığa da: "tek başlı iş ihtilâfı,, denir. Bu iki çeşit ihtilâftan her birinin ilk önce uzlaştırma yolu ile kotarılmasına tevessül edilmesi esastır."⁸⁶

İş uyuşmazlığının "toplulukla iş ihtilafı" sayılabilmesi için işyerindeki toplam işçi sayısının, 10 kişiden az olmamak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkması gerekmektedir. "Tek başlı iş ihtilafı" için de işçilerin ayrı ayrı kendi hak ve çıkarları için işverenle aralarında bir anlaşmazlık çıkması gerekmektedir. Her iki ihtilaf için de bir düzenleme getirilmiştir. 77. maddeye göre çıkan ihtilaflar öncelikle uzlaştırma aşamasından geçmek zorundaydı. Ancak uzlaşma sağlanamadığı takdirde 79. maddenin öngördüğü şekilde mahkemeye başvurmak da mümkündü.⁸⁷

Toplulukla iş ihtilafında ise, 80/a maddesine göre, eğer işçilerle işveren uzlaşma sağlayabildiyse, uzlaştırma şekli ile uzlaşmanın uygulama tarihi işçilerin göreceği bir yere asılmak suretiyle ilan edilecektir. Kanun maddesinde

"A - "Toplulukla iş ihtilâfı» hakkında işveren ve mümessillerin ittifakla karara bağladıkları uzlaştırma şekli ve bunun hangi tarihten itibaren tatbikına başlanacağı, açık ve anlaşılması kolay bir ifade ile yazılıp işveren ve mümessiller tarafından imzalandıktan sonra, işyerinde işçilerin göreceği bir yere asılarak ilân olunur."⁸⁸

Denilmektedir. Aynı maddenin b bendinde ise,

"Bu uzlaştırma kararının mevzuunu teşkil eden "Toplulukla iş ihtilâfını ortaya çıkarmış olan işçilerden en az 77 nci maddede yazılı nisabı dolduracak sayıda işçi,

⁸⁵ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6630.

⁸⁶ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631.

⁸⁷ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631.

⁸⁸ "İş Kanunu", **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631.

kararı kabul etmediklerini, ilân gününden sonra gelen ikinci iş gününün akşamına kadar, işverene ve mümessillere bildirmezlerse, kararın hükmü o işyerindeki bütün işçiler hakkında nafiz olur.”⁸⁹

Hükmüyle işyerinde çalışan toplam işçi sayısının 10 kişiden az olmamak şartıyla 1/5’inin kararın ilan gününden sonraki 2. İş gününün akşamına kadar etme hakları vardır ve bu itirazla da uzlaştırma aşamasına geçilmesi öngörülmüştür. İşveren ve işçi temsilcilerinin resmi makamların önünde görüşmeleri gerekmektedir.

82. maddenin b bendinde “*Bunun üzerine, üç iş günü içinde, valinin davetiyle “İş ihtilâfları Hakem Kurulu, toplanarak meseleyi rüyete başlar.”*”⁹⁰ Denilmektedir. Uyuşmazlığın devamı halinde ise tahkim aşamasına geçileceği öngörülmüştür.

83. maddeye göre 7 adet bürokrat tarafından oluşan bu kurulun başkanı Danıştay ikinci başkanlarından biridir. Kurulun işleyişi farklıdır zira burada işçi ve işveren temsilcileri yoktur, kararlar oy çokluğuna göre alınmaktadır.⁹¹

84. maddenin c bendinde “İş İhtilâfları Hakem Kurulu’ndan” bahsedilmiştir. Bu maddeye göre “İş ihtilâfı, kesin uzlaştırma kararına bağlanamadığı takdirde, 82 nci maddenin A bendine göre, yazılacak zabıt varakasının sureti vilâyetteki ilgili makama ve bu makam tarafından da valiye verilerek keyfiyet, aynı maddenin B bendi mucibince, “iş ihtilâfları hakem kuruluna sevk edilir.”⁹² Denilir. Bu kurul; ilde bulunan 3 devlet memuru ile bu memurlar tarafından seçilecek 2 üyeden oluşmaktadır. İl Hakem Kurulu’na herhangi bir taraftan gelecek herhangi bir itiraz söz konusu olduğunda ihtilaf Yüksek Hakem Kurulu tarafından incelenecektir.

3008 sayılı İş Kanunu aynı zamanda çeşitli sosyal yardımların yapılmasını da öngörüyordu. Yedinci fasılda yer verilen maddeler ile sosyal yardımların yapılmasına karar verilmiştir. İlk olarak 100. maddede iş kazaları ile meslek hastalıklar, analık, ihtiyarlık, işten atılma, hastalık ve ölüm hallerine karşı

⁸⁹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631.

⁹⁰ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631.

⁹¹ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6631-6632.

⁹² “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6632.

yapılacak sosyal yardımların devlet tarafından düzenleneceği ifade edilmektedir. İlgili maddede

“İş hayatında, “iş kazalarile meslekî hastalıklar, "Analık, İhtiyarlık, "İşten kalma,, "Hastalık,, ve "ölüm,, hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir. Bu vazifenin ifası için, işbu kanunun mer'iyete girdiği tarihten bir yıl sonra, Devlet müessesesi olmak üzere, bir "işçi sigorta idaresi,, kurulur. "İşçi sigorta idaresi,, İş Kanunu tatbikatını temin ve takib ile muvazzafe genel teşkilâta bağlıdır.”⁹³

Şeklinde ifade edilir. Bu görevin yerine getirilmesi için de kanunun yürürlüğe girdiği tarihten 1 sene sonra, devlet kuruluşu olmak kaydıyla bir işçi sigorta idaresi kurulacaktır.

101. madde

“İşçiler, işyerlerine alınmalarile beraber kendiliğinden sigorta olunmuş olurlar. Bunlar bu suretle "sigortalı,, olmak hak ve vecibesinden feragat veya istinkâf edemezler. "İşçi sigortası,, hak ve vecibesini azaltmak veya başkasına devir ve ferağ etmek yolunda sigortalı işçinin işverenle yahut üçüncü bir şahısla vukubulacak her türlü akidleri de hükümsüzdür. Bu kanunun tatbik edildiği işyerlerinde işçi tarifine dahil olmaksızın çalıştırılmakta olan müstahdemler hakkında dahi işçi sigortası hükümlerinin hak ve vecibeleri cari olur.”⁹⁴

Şeklinde ve işçilerin işyerine alınmasıyla beraber kendiliğinden sigortalı olduğu ve sigortalı olan işçinin de bu haktan feragat edemeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca sadece işçiler değil, işçi tarifine dahil olamadan çalıştırılan müstahdemler de işçi sigortasına dahil olurlar.

106. madde “İşveren, işçi sigortası için kanunen kendisine terettüb eden mükellefiyetlerden ve sair masraflardan dolayı işçi ücretlerinden tenzilât yapamaz.”⁹⁵ Demektedir ve böylelikle işverenin işçi sigortası için kanunen kendisinin ödemesi gereken sorumluluk ve masraflardan dolayı işçi ücretlerinde indirim yapamayacağı belirtilmiştir.

107. maddede bulunan

⁹³ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6634.

⁹⁴ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6634.

⁹⁵ “İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6634.

“İşçi sigorta idaresi, ilk önce " iş kazasıyla meslekî hastalıklar, ve "Analık, sigortalarını yapar. İşbu sigortalara aid hükümleri havi kanunlar en geç bu kanunun meriyetinin altıncı ayı sonuna kadar, ve diğer sigorta kollarına aid kanunlar ise o sigortaların tatbikına imkân hasıl oldukça, Hükümet tarafından Büyük Millet Meclisine sevk edilir.”⁹⁶

Şeklindeki hüküm ile işçi sigortalarının ilk önce iş kazasıyla meslek hastalıkları ve analık sigortalarını yapacağı belirtilmiştir.

Söz konusu maddeleri incelediğimizde, devlet müdahalesinin iş ihtilafları üzerindeki etkisini net bir biçimde görebiliyoruz. Ayrıca işçilerin grev yapma hakları da ellerinden alınmıştır. İş Kanunu 1937 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve mevcut sendikalar kabul edilmemiştir. Bunun en büyük örneği de iş ihtilafları ortaya çıktığında kanunun hiçbir maddesinde sendikalara yer verilmemesi, sendikaların taraf olarak kabul edilmemesidir⁹⁷. Ancak bu yaklaşıma rağmen işçilerin lehine olan maddeler ağırlıktadır. Bu bağlamda işçiler ile işverenler arasında çıkması muhtemel herhangi bir ihtilafta sendikalar yerine devletin sorun çözücü pozisyonunda olması istenmiştir.

11. 1938 Tarihli Değiştirilen Cemiyetler Kanunu ve Özellikleri

28 Haziran 1938 tarihinde değiştirilen 3512 sayılı bu kanuna göre öncelikle belli faaliyetlerde bulunan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Örneğin 9. maddeye göre devletin bütünlüğünü, siyasi ve milli bütünlüğü bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. İlgili madde şu şekildeydi:

“Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara aid olan cemiyetlerin teşkili yasaktır: a) Devletin mülkî bütünlüğünü bozmağa çalışan, b) Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2 nci maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksad ve gaye güden, c) Emniyet ve asayiş ve umumî adab ve ahlâka ve gayesi kanunlara uymayan, d) Siyasal ve ulusal birliği bozan, e) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, f) Yerlî ve yabancılar gibi yurddaşlar arasında ayrılık uyandıran, g) Her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun mintakavî maksad güden veya unvan taşıyan, h) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan, i) Gizli tutulan gayesini saklayan.”⁹⁸

⁹⁶ “İş Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6634.

⁹⁷ Akkaya, **Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler**, s.83.

⁹⁸ “Cemiyetler Kanunu”, **Resmî Gazete**, 14 Temmuz 1938, s.10272.

Bu madde ile işçilerin sendika kurma özgürlüklerinin ortadan kalktığını görebiliyoruz. Zira sendikalar sınıf esasına dayanan cemiyetler olarak görülüyordu ve başta toplantı olmak üzere her türlü sendikal faaliyet de yasa dışı kabul ediliyordu. Bu da beraberinde sendikal yasakları ve özgürlüklerin kısıtlanmasını getiriyordu.

35. maddede ise

“9, 10, 11, 12, 13, 14, 23 ve 25 inci maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar Türk Ceza Kanununa göre bu fiilleri ayrıca bir suç teşkil etmediği takdirde bir seneye kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasile cezalandırılır.”⁹⁹

Şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buna göre ilgili hükme aykırı hareket edenlerin 1 seneye kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasına çarptırılmasına karar verilmişti. Bu madde ise dolaylı yoldan da olsa sendikal özgürlüğü yasaklayan bir maddeydi zira sendika kurmak isteyenlere çeşitli yaptırımlar öngörmekteydi.

12. Çalışma Bakanlığı’nın Kurulması

Çalışma Bakanlığı’nın kuruluş sürecine baktığımızda, bu bakanlığın ilk önce İktisat Vekâleti bünyesinde, 2450 sayılı İktisat Vekâleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile ve 27 Mayıs 1934 tarihinde bir İş ve İşçiler Bürosu şeklinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu büronun kuruluş amacı öncelikle bir iş kanunu tasarısı hazırlayarak ve ülkede sanayileşmeye hız kazandırmaktı ancak 8 Haziran 1936 tarihli 3008 sayılı ve İş Kanunu bu büroyu kapatarak, yerine 141. maddesiyle benzer nitelikte bir İş Dairesi kurulmasını sağlamıştı. Buna göre İş Kanunu’nun merkezlerde uygulanmasından İş Dairesi, illerde ise Ekonomi Müdürlükleri sorumluydu. Fakat tam anlamıyla bir Çalışma Bakanlığı’nın kurulması için 7 Haziran 1945 tarihi beklenecekti. 3271 sayılı Devlet Dairelerinin Bakanlıklara Ayrılması Hakkında

⁹⁹ “Cemiyetler Kanunu”, **Resmî Gazete**, 14 Temmuz 1938, s.10273.

Kanun'un 1. maddesiyle bu bakanlık kurulmuş ilk Çalışma Bakanı da Konya Milletvekili Dr. Sadi Irmak olmuştur.¹⁰⁰

28 Ocak 1946 tarihli ve 4841 sayılı Çalışma Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 20 farklı ilde bölge çalışma müdürlükleri kurulmuştur.¹⁰¹

Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasında, İktisat Vekaleti'ne bağlı İş Dairesi'nin yeterli gelmemesi de etkili olmuştur. Zira bu oluşum işçilerin ne çalışma koşullarını ne de hayat standartlarını yükseltmeye ve iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmadığı için, bu ihtiyaçlara yönelik olarak 8 Haziran 1945 tarihinde meclise bir Cumhurbaşkanlığı tezkere si sunuldu. Bu tezkere ile Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasının önü açılmıştır. Böylelikle de çalışma hayatını denetim altına almak ve düzenlemek bakanlık aracılığıyla yapılacağı gibi, demokrasi ilkelerini öne sürerek savaş ilan eden müttefik devletlere karşı da bir sosyal devlet intibai uyandırılmak istenmekteydi.¹⁰²

İlgili kanunla İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü ve Çalışma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Kanunun 9. maddesinde

“Çalışma Genel Müdürlüğünün görevleri şunlardır A) İş Kanununun uygulanma alanının tâyini, iş akti, İşin tanzimi, iş hayatının denetlenme ve teftişine ait hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili işlemleri yürütmek; B) (A) fıkrasında yazılı görevlerle ilgili Kanun ve tüzüklerin tasarılarını hazırlamak.”¹⁰³

Şeklinde dir. Çalışma Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak da ilk olarak 20 Bölge Çalışma Müdürlüğü kurulmuştur.

10. madde ise

“İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğünün görevleri şunlardır A) İş Kanununun işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti, iş ve işçi bulma ve sosyal yardımlara ilişkin hükümlerinin uygulanmasını sağlamak B) Anılan kanun şümulü dışında kalan işyerlerinde çalışanların İş kazaları ve meslek hastalıklarının tazmini hakkındaki

¹⁰⁰ Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, Yay. Yön. Şebnem Çiler Turan, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s.205.

¹⁰¹ Nadir Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006, s.224.

¹⁰² Kemal Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, İstanbul, Bilim Kitabevi Yayınları, 1987, s.35.

¹⁰³ “Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 30 Ocak 1946, s. 10037.

kanun hükümlerinin uygulanmasıyla İlgili işlemleri yürütmek; C) Çalışma gücünü artıracak ve enerji israfını önleyecek usulleri araştırmak. ”¹⁰⁴

Şeklinde dir. Çalışma Bakanlığı kurulduktan bir sene sonra, Ağustos 1947 tarihinde bu bakanlığa bağlı olarak Teftiş Kurulu kurulmuştur. Bu kurul başmüfettiş, müfettiş ve müfettiş yardımcılardan oluşmaktaydı. Merkezde ve illerde Bakanlığa bağlı olan tüm kurum ve kuruluşların tüm idari işlerini, işyerlerinde çalışma mevzuatının ne şekilde uygulandığını denetlemek ve soruşturmalarını yapmak, bu kurulun görevleri arasındaydı.¹⁰⁵

Çalışma Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 17. maddesine göre Çalışma Meclisi kurulmuştur. Bu maddede

“Çalışma Bakanının veya Müsteşarın Başkanlığı altında, Bakanlıklardan gönderilecek tam yetkili birer temsilci ile 4792 sayılı kanunun 12 ncı maddesinde gösterilen işçi ve işveren temsilcilerinden toplu bir Çalışma Meclisi kurulur. Çalışma Meclisi Bakanlıkça belli edilen zamanda toplanır ve çalışma hayatıyla İlgili olmak üzere Bakanlıkça verilecek konular hakkında inceleme ve görüşmelerde bulunarak düşüncelerini bildirir. Çalışma Meclisinin Ankara dışından gelen işçi ve işveren üyelerine Bakanlıkça konulacak esaslara göre yolluk ödenir. 4792 sayılı kanunun 25 inci maddesi hükmü Çalışma Meclisine katılacak işçi üyeler hakkında da uygulanır.”¹⁰⁶

Şeklinde bir hüküm yer almaktadır. Bu bağlamda Çalışma Meclisi’nin, Çalışma Bakanlığının bir danışma organı olduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen meclisin bu yönüyle, çalışma hayatında önemli bir basamakta olduğunu görebiliriz. 1. Çalışma Meclisi 25-30 Nisan 1947 tarihleri arasında toplanmıştır ve altı gün sürmüştür. Bu mecliste öncelikle İş Kanunu'nun tadiline ait tasarının esasları, asgari ücretlerin belirlenmesi, İş Mahkemelerinin kurulması, ücretli yıllık izin hakkı, işçilerin barınma sorunu, İhtiyarlık Sigortası Kanunu tasarısı, gibi konular ele alınmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ “Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 30 Ocak 1946, s.10037-10038.

¹⁰⁵ Pektaş, **Demokrat**, s.167.

¹⁰⁶ “Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 30 Ocak 1946, s.10038.

¹⁰⁷ Fuat Baydere, “İş Mevzuunda Tesirleri Bakımından Çalışma Meclisleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:17, 1966, s.211.

Çalışma Bakanlığı kurulurken, mecliste çeşitli tartışmalar da yaşanmış ve bu bakanlığın kurulmasına karşı çıkan vekiller olmuştur. Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, şu şekilde bir açıklama yapmıştır.

“...Sonra Çalışma Bakanlığının mevcudiyetini ben anlamıyorum. Çünkü Çalışma Bakanlığının yapacağı işler, nihayet Devlet çerçevesi içindeki işlerdir. Meselâ, Zonguldak'ta her hangi bir maden ocağında bir arıza ve bir kaza olursa Çalışma Bakanlığının müfettişleri oraya gidecek kontrol edecek, binaenaleyh Devleti kontrol edecek bir Devlet müessesesi tabii, bizatihi kendi kendini tetkik ve kontrol edecek fakat neticeye varamayacaktır. Bu kontrolü Çalışma Bakanlığı yapacağına Ticaret Bakanlığı yapsın. Onun için bendenizce Çalışma Bakanlığı da zattir, bu Bakanlığın da lağvedilerek Sağlık Bakanlığına bir Umum Müdürlük olarak ilâvesi çok faydeli olur kanaatindeyim.”¹⁰⁸

Sözleriyle Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasının gereksiz bir durum olduğunu ve bu bakanlığın yapacağı işlerin Ticaret Bakanlığı tarafından da yapılabileceğini ve bunun daha uygun olduğunu vurgulamıştır.

13. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Kurulması

Bu kurumun faaliyete geçmesinden önce iş bulma faaliyetleri yasal bir çerçeveye alınmamıştı. Bu yüzden de maddi amaç güden araçlar bu faaliyetlerin gerçekleşmesini sağlıyordu. Sonrasında 3008 Sayılı 1936 tarihli İş Kanunu ile İktisat Vekaleti'ne bağlı olarak kurulması düşünülen bir iş ve işçi bulma teşkilatından söz edilmiştir. Buna göre kâr amacı güden herhangi bir iş ve işçi bulma teşkilatı varlığını sürdüremeyecektir. Yeni bürolar kanun yürürlüğe girdikten sonra açılmayacaktır. Bu kanundan önce açılanlar ise 3 yıl içinde kapatılacaktır. Ancak bu teşkilatın resmi olarak kurulması 4837 sayılı ve 21 Ocak 1946 tarihli İş ve İşçi Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile gerçekleşecektir. Buna göre bu kurum Çalışma Bakanlığı'na bağlı olacaktı ancak bir nevi kendi içinde bağımsız olacaktı. Bu bağlamda kurum sadece İş Kanunu'na bağlı değildi, aynı zamanda İş Kanunu'nun kapsamı dışında kalan işyerlerini de dikkate alıyordu. Burada kurumun asli görevleri arasında uygun işe uygun işçinin yerleştirilmesidir.¹⁰⁹ İş ve İşçi Bulma Kurumu, sadece işçilere yönelik hizmet vermemektedir, aynı zamanda

¹⁰⁸ TBMMTD, D.8, C.XV, B.36, (24 Ocak 1949 Pazartesi), s.705.

¹⁰⁹ Pektaş, a.g.e., s.169-170.

nitelikli çalışanlar ile idari ve teknik alanda çalışanlara da hizmet vermektedir. Bunun yanı sıra kurum, sendikal faaliyetlerde de bulunmuş, sendikacı yetiştirmek için çeşitli eğitimler vermiştir.¹¹⁰

3008 sayılı ve 1936 tarihli İş Kanunu'nun 63. maddesi gereğince iş ve işçi bulma hizmetleri devlet tarafından gerçekleştirilecekti ve üç sene içerisinde özel bir kanunla bu iş için bir örgüt kurulacaktı. Ancak 1946 senesine gelinceye kadar bu durum gerçekleşmedi. 4837 Sayılı ve 1946 tarihli kanunla bu mümkün olmuştur. İlgili kanun, 1950 senesinde 5562 Sayılı kanunla çeşitli tadilatlarla uğramıştır. İş ve İşçi Bulma Kurumu özel hukuk hükümlerine bağlı olarak çalışmaktaydı ve murakabe açısından da 3460 Sayılı kanuna bağlıydı. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluş kanunu İş Kanunu kapsamında olmasına rağmen, kurumun yetki alanı İş Kanunu'nun kapsamından fazlaydı. Bu bağlamda sadece çok sayıda işçinin istihdam edildiği işletmeler değil, tarım sektörü ve küçük sanayiler de bu kurumun kapsamındaydı. İlerleyen dönemlerde kurum ülke genelinde yaygınlaştı. Örneğin 1949 senesi için merkez teşkilatın kadrosu 30 iken, 1955 senesine gelindiğinde 11 şube, 13 acente ve 34 büro kurumun çatısı altındaydı.¹¹¹

Tablo 2.1

1947 Yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu Şubelerine Müracaat Eden ve Yerleştirilenler

Şubeler	Müracaat Eden	Yerleşen	Yerleşenlerin Oranı
Ankara	2345	1787	76.20
İstanbul	16.692	16.151	96.76
İzmir	12.039	12.003	99.70
Adana	3043	1755	57.67
Konya	4709	3996	84.85
Eskişehir	811	581	71.63
Trabzon	1971	1896	96.19
Samsun	800	555	69.37
Bursa	1437	1428	99.37
Yekun	43.847	40.152	91.16

Kaynak: "İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun İşçi Ailelerinde Yaptığı Anket", **Çalışma Dergisi** no:25 (Ocak-Mart 1948).

¹¹⁰ Makal, **a.g.e.**, s.215.

¹¹¹ Özbek, **a.g.e.**, s.226.

İlgili tabloya göre, 1947’de İş ve İşçi Bulma Kurumu’na iş bulma amacıyla yapılan başvuruların en çok İstanbul’dan olduğunu görebiliriz. Başvuru sayısı açısından ikinci sırayı İzmir çekmektedir. Ancak işe yerleştirilme oranına baktığımızda ise İzmir ilk sırada yer almaktadır. İş ve İşçi Bulma Kurumu’na başvuru sayısı İstanbul ve İzmir’den daha az olduğu halde Bursa’da işe yerleştirilme oranı yüksektir ve Bursa bu konuda ikinci sırada yer almaktadır. İş ve İşçi Kurumu’na iş bulma amacıyla en az başvurunun yapıldığı şehir ise Samsun’dur ancak bu şehrin işe yerleştirilme oranına baktığımızda son sırada yer almadığını görürüz. İşe yerleştirilme oranı bağlamında en son sırada Adana gelmektedir.

Ancak İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun görevleri bununla sınırlı değildi. Bu kurum, pek çok şehirde işçi barındırma yurtları inşa etmiştir. Örneğin 1948 senesinde Adana’da 64 yataklı Adana İşçi Barındırma Yurdu’nu, 1949 senesinde ise yine 64 yataklı Samsun Yurdu’nu hizmete açmıştır. 1950 senesi ve sonrasında ise Eskişehir’de ve İstanbul’da 100’er yataklı, Diyarbakır’da 64 yataklı yurtlar inşa edilmiş, Adana’da bulunan yurdun kapasitesi de 154 yatağa çıkarılmıştır. Ayrıca Manisa’da 500, Söke’de ve Denizli’de 1000’er kişilik, ziraat işçilerine yönelik yurtlar inşa edildi. 1955 senesi itibarıyla de tüm ülke genelindeki işçi yurtlarında 55.164 işçi 112.111 gece barınmıştır. Bu yurtlar, özellikle tarım alanlarında köylerinden iş alanlarına gitmek üzere yola çıkan işçilere geçici bir barınma hizmeti sunduğu için önem teşkil etmekteydiler.¹¹²

İş ve İşçi Bulma Kurumu işçilere barınma hizmeti dışında eğitim hizmeti de vermekteydi. Burada, kalifiye işçi yetiştirmek için açılan mesleki kurslardan bahsedebiliriz. 1938 tarihi ve 3457 sayılı kanun gereğince 1 sene içerisinde istihdam edilen işçi ve müstahdem sayısının günlük ortalaması 100’den fazla olan maden ocakları ile Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamındaki işletmelerde çalışan usta, kalfa, çırakların mesleki ve teknik bilgilerini artırmak için açılmış olan kursların idaresi, İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmasıyla bu kuruma aktarılmıştı. Bunun dışında da aynı kurum, yine kalifiye eleman yetiştirmek için başka kurslar da açmaktaydı. Tüm bu

¹¹² Özbek, a.e., s.227.

gelişmelere rağmen kursların sayısı ve verdiği hizmetler yeterli düzeye ulaşmamıştır. 1946 senesinde açılan 22 kurstan 461 kişi, 1950 senesinde açılan 27 kurstan 1133 kişi, 1955 senesinde açılan 144 kurstan 1638 kişi ve 1960 senesinde açılan 176 kurstan 2146 kişi mezun olmuştur.¹¹³

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun faaliyetleri basında da kendine yer buluyordu. Ulus'un şu şekilde bir haberi vardı:

"Ankara şubesi 1947 Aralık ayı 64 erkek 49 kadın 20 çocuk 133 vatandaş müracaat ederek iş talebinde bulunmuştur. Bunlardan 43'ü erkek 39'u kadın ve 19'u çocuk olmak üzere 101 işçiye muhtelif müesseselerde iş bulunmuştur....Böylece 1947 senesi içinde kurumun Ankara şubesine 2345 kişi müracaat etmiş, bunların 1787'sine kurum tarafından iş bulunmuştur...".¹¹⁴

Bir başka haber de şu şekildedir:

"Çalışma Genel Müdürü ve İşçi Sigortaları Kurumu Genel Müdür Vekili B. Sezai Erkut yaptığı açıklamada '...Geçen bir yıl içinde kurumumuza bildirilen sigorta vakaları toplamı 24.882 olup bunun 13.828'i analık, 10.663'ü iş kazası, 150'si meslek hastalığı ve 241 de ölüm olayıdır. Çeşitli iş kazaları ve meslek hastalıkları neticesi ölen 241 sigortalı işçinin geriye bıraktıkları ve kurumca kendilerine gelir bağlanan hak sahipleri sayısı da 769'dur....".¹¹⁵

14. İşyeri Temsilciliklerinin Kurulması

İşyeri temsilciliklerinin kuruluş amacı, işyerlerinde sendikaların varlığından önce işçilerin işverenlere karşı hak ve özgürlüklerini savunmak ve isteklerini işverenlere iletmek ihtiyacıdır. Buna göre 1939 senesinde İş İhtilaflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnamenin 26. maddesinde

Herhangi bir işyerinde çalışmakta olan işçiler sayısının beşte biri kadar işçinin aynı mesele hakkında birleşmesi suretile işveren veya işveren vekilile aralarında çıkmış olan ihtilâflara (toplulukla iş ihtilâfı) denir. Şu kadar ki çalışmakta olan işçi sayısının beşte biri on kişiden az olan işyerlerinde işçilerle işveren veya işveren vekili arasında aynı mesele hakkında çıkacak olan ihtilâfların toplulukla iş ihtilâfı sayılabilmesi için her halde en az 10 kişinin bu ihtilâfa iştirak etmiş olması şarttır.¹¹⁶

Denilmektedir. Toplulukla iş ihtilafı oluşması için, bir işyerinde çalışan işçi sayısının 1/5'i kadar işçinin aynı konu etrafında bir araya gelmesi gerekmektedir.

¹¹³ Özbek, a.e., s.230.

¹¹⁴ "İş ve İşçi Bulma Kurumu", **Ulus**, 6 Ocak 1948, s.2.

¹¹⁵ "Sigortalı İşçilere Yardım", **Ulus**, 24 Ocak 1948, s.2.

¹¹⁶ "İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi", **Resmi Gazete**, 24 Mart 1939 s.11473.

27. maddede ise yine bir işyerinde çalışan işçiler bireysel olarak, kendi hak ve özgürlükleri için işverenle ihtilafa düşüyorlarsa bu tek başlı iş ihtilafı olarak adlandırılmaktadır. 27. madde “Bir işyerinde çalışmakta olan işçilerden bazılarının kendi hak ve menfaatleri için işveren veya işveren vekili ile aralarında ayrı ayrı çıkan ihtilâflara (tek başlı iş ihtilâfı) denir...”¹¹⁷ Şeklindedir.

Son olarak, bu nizamnamenin 35. maddesi gereğince toplu iş ihtilaflarının çözüm sürecine geçmeden, öncelikle bunun gerçekten bir toplu iş ihtilafı olup olmadığına ve eğer iş ihtilafı ise de önceki 26 haftalık dönemde benzer bir ihtilafın çıkıp çıkmadığına bakılır. Eğer bu süre içerisinde aynı amaca yönelik ve aynı şekilde bir toplulukla iş ihtilâfı çıkarılmış bulunduğu ve bu ihtilâfın uzlaştırma veya tahkim aracılığıyla sonuca bağlandığı netleşirse olursa müracaatçıların talebini reddederler ve zabıt defterine ihtilâfın mevzuu ile ne için reddedildiğini yazarak imzalarlar. 35. Madde şu şekildedir:

“Toplulukla iş ihtilâfı zuhurunda, 28 inci maddedeki usul dairesinde toplanacak olan işveren veya işveren vekili ile mümessil işçiler ihtilâfın kotarılmasına girişmeden önce, bunun 26 ncı maddeye göre toplulukla iş ihtilâfı mahiyetinde bulunup bulunmadığını, toplulukla iş ihtilâfı olduğu takdirde o tarihten itibaren 26 iş haftası evveline kadar olan zaman zarfında aynı gaye ve şekilde bir toplulukla iş ihtilâfı çıkarılıp çıkarılmadığını tetkik ederler. Eğer bu zaman zarfında aynı gaye ve şekilde bir toplulukla iş ihtilâfı çıkarılmış bulunduğu ve bu ihtilâfın uzlaştırma veya tahkim suretile neticeye bağlandığı sabit olursa müracaatçıların talebini reddederler ve zabıt defterine ihtilâfın mevzuu ile ne için reddedildiğini yazarak imzalarlar.”¹¹⁸

1950 senesinde İş Kanunu’nun 78. maddesi değiştirilince mezkûr nizamname 25 Ocak 1950 tarihinde İş Uyuşmazlıklarını Tahkim Tüzüğü ismiyle tekrar düzenlenmiştir. Buna göre işçilere birtakım güvenceler verilmiş, örneğin iş sözleşmeleri feshedildiğinde, işçi bu durumu şikâyet ettiği takdirde, fesih hali öncelikle bir uzlaştırma kurulunda ele alınacaktır. Sonrasında herhangi bir uzlaştırma durumu söz konusu olmaz ise aynı ihtilaf İl Hakem Kurulu’nda görüşülecektir. Aynı maddedeki değişikliğe göre İl Hakem Kurulu tarafından eğer işçinin işine devam etmesine karar verilirse, uyuşmazlığın başlangıcından itibaren, kanuni olarak devam eden temsilcilik süresince de işçi herhangi bir şekilde çalıştırılmamış dahi olsa,

¹¹⁷ “İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 24 Mart 1939 s.11473.

¹¹⁸ “İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 24 Mart 1939 s.11473.

temsilci işçinin başta ücret olmak üzere tüm kanuni hakları işveren tarafından ödenmek zorundadır.¹¹⁹

15. Milli Korunma Kanunu’nun Çalışma Hayatına Dönük Yönleri

Milli Korunma Kanunu’nu ilk olarak dönemin İktisat Vekili olan Hüsnü Çakır tarafından hazırlanan “İktisadi Müdafaa Kanunu Tasarısı” ile fikirsel düzlemde ortaya çıkmıştır. 26 Aralık 1939 tarihinde ise Başbakan Refik Saydam tarafından “Milli İktisadi Korunma Kanun Projesi” CHP Grup Başkanlığı’na sunulmuştur. Proje, yeterli bulunmadığı için Recep Peker’in başkanlık yaptığı yeni bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafından 70 maddelik bir tasarı hazırlanarak “Milli Korunma Kanunu” oluşturulmuştur. 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde Başbakan Refik Saydam döneminde kabul edilmiş, 26 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²⁰

Bu kanunla birlikte çalışma hayatına dair bazı düzenlemeler getirilmiştir. Başlangıçta 3008 sayılı İş Kanunu’nun bazı maddeleri uygulanmamaya başlanmıştır. Sonra bunu 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun’unun ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun özellikle sosyal anlamda düzenleyici olan maddeleri de uygulanmaması takip etmiştir. Milli Korunma Kanunu’nun çalışma hayatına ilişkin kanun maddeleri 9, 10 ve 19. maddelerdi.¹²¹

9. maddede *“Hükümet, sanayi ve maadin müesseselerinin istihallerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi, bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder. Bu maksadla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti tahmil edilebilir.”*¹²² Denilmekteydi. Bu madde ile Hükümet, vatandaşlara ücretli iş zorunluluğu getiriyordu. Buna göre sanayi ve maden işletmelerinin üretimleri ile diğer

¹¹⁹ Pektaş, a.g.e., s 176.

¹²⁰ İbrahim Mert Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:XXXII, S:54, 2013, s.140.

¹²¹ Makal, *Türkiye’de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, s.413.

¹²² “Milli Korunma Kanunu”, *Resmi Gazete*, 26 Kanunisani 1940, s.13214.

işyerlerindeki mesaiyi, ilgili kanun dolayısıyla ortaya çıkan ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla daha üst seviyeye çıkarmak için gereken işçi kadrosu ile uzmanlaşmış çalışanlar sağlanacaktı.

10. maddede

“Sanayi ve maadin müesseselerinde ve diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri vesair müstahdemler, çalıştıkları müesseseyi veya iş yerlerini kabule şayan bir mazeret olmaksızın ve haber vermeksizin terkedemezler. Bu madde hükmüne tevfikan çalışmaya mecbur tutulanlara sailerine mukabil emsaline göre normal bir ücret verilir.”¹²³

Şeklinde bir hüküm bulunmaktaydı. Bu hükme göre, sanayi ve maden işletmelerinde ve diğer işyerlerinde çalışan işçilerin, teknisyenlerin, mühendislerin, ihtisas sahiplerinin, işyerlerini geçerli bir mazeretleri olmadan ve haber vermeden terk etmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca ilgili maddeye göre, çalışmaya mecbur bırakılanlara emeklerine karşılık olarak, emsâline göre normal bir ücret ödenmesine karar verilmiştir. Fazladan ücret ödenmesi durumu söz konusu değildir.

19. madde

“Bu kanunun mer'iyette bulunduğu zamanlarda sanayi ve maadin müesseseleriyle diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülen hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saati her gün için üç saate kadar arttırılabilir. İş Kanununun 50 nci maddesinin küçüklerle kadınlara aid daimî hükümleri sanayi müesseseleri ile diğer iş yerlerinde tatbik olunmayabilir. Hafta tatili kanunu bu kanunun istihdaf ettiği hususlarda tatbik edilmez. Şu kadar ki bu hüküm işçinin haftada bir gün tatil hakkını ihlâl etmez.”¹²⁴

Şeklinde dir. Bu maddeye göre, kanun yürürlükte kaldığı müddet boyunca, ihtiyaç duyulması halinde sanayi ve maden işletmeleriyle diğer işletmelerde çalışan işçilerin günlük çalışma saatlerinin üç saat artırılabilceği ve kadınlar ile çocuklar için İş Kanunun 50. maddesinde belirtilmiş olan çalışma şartlarının uygulanmayacağı belirtilmiştir.

Milli Korunma Kanunu tasarısı mecliste görüşüldüğü sırada tarım, sanayi ve ticaret kesimleri ile ilgili olarak çeşitli tartışmalar yaşanmış ve kanun maddelerinde

¹²³ “Milli Korunma Kanunu”, **Resmi Gazete**, 26 Kanunisani 1940, s.13214.

¹²⁴ “Milli Korunma Kanunu”, **Resmi Gazete**, 26 Kanunisani 1940, s.13214.

birtakım değişiklikler yapma yoluna gidilmiştir. Ancak çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren bu maddeler hiçbir değişikliğe uğramadan meclisten geçmiştir. Bu kanun, genel itibariyle kısıtlayıcı bazı maddeleri içeriyordu. 3008 sayılı İş Kanunu'nun tam olarak uygulanamayan yeni ve koruyucu maddeleri de bu kanun ile ciddi anlamda sekteye uğramış olmaktaydı.¹²⁵

Milli Korunma Kanunu, getirmiş olduğu fazla mesai ve zorunlu çalışma ilkeleriyle de öne çıkmaktadır. Mükellefiyet hem ekonomik hem de sosyolojik sorunlar ortaya çıkarma potansiyeline sahip bir durumdu. Zira çalışanlar, tercih etmedikleri zamanlarda ve yine tercih etmedikleri işlerde çalışmak durumunda kalarak aile ve sosyal çevrelerinden uzak kalmaya başlamışlardır. Bunun dışında mükellefiyet uygulanırken de çeşitli zorluklar ile karşılaşmıştır. Hatta bu yüzden, üretim sürecinde verimliliğin korunması için mahkûm işçiler de çalıştırılmaya başlanmıştır. Ancak bu da bir çözüm olmamış, bu işçiler ücretleri doğrudan almadıkları için üretim sürecine yeterince katkı sağlayamamışlardır.¹²⁶

Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde Millî Korunma Kanunu'nda tekrar değişiklik yapılmıştır. Kanun 3 Ağustos 1944'te kabul edilmiş ve 11 Ağustos 1944'te yürürlüğe girmiştir. Millî Korunma Kanununda yapılmış olan son değişiklikle mecburî iş mükellefiyeti getirildiği için çalışanlar üzerindeki baskı da artmıştır. Bu düzlemde, ücretli iş mükellefiyetine tâbi olanlar, gerektiği zaman iş yerlerine zabıta kuvveti ile zor kullanılarak getirileceklerdi. Eğer bir işçi işe getirildiği veya çalıştığı sırada kaçarsa, yakalanması için yapılan masraflar da maaşından kesilecekti. Bunun dışında mecburî iş mükellefiyetinin süresi 45 gündü. Bu kanun değişikliğe uğramadan önce ziraat işçileri ikamet ettikleri yerin 15 kilometre civarında çalıştırılabilirlerdi. Ancak ilgili kanun maddesinde yapılan değişiklikle işçilerin ikametgâhlarından daha uzak bölgelerde çalıştırılabilmesi şeklinde bir zorunluluk söz konusu olmuştu. Bu uygulamalara ek olarak, Milli Korunma Kanunu, işletmelere de bazı yükümlülükler getirmekteydi. Örneğin hükûmetin, yardım alan işletmelerin hedeflenen üretim ve kalkınmaya ulaşmamaları durumunda bu kuruluşlara el koyma

¹²⁵ Makal, **Türkiye'de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri 1920-1946**, s.414.

¹²⁶ Makal, **a.e.**, s.415-416.

ve işletme hakkı vardı. Yine hükümet, bu sırada yapmış olduğu yatırımların bedelini de daha sonra işletme sahibine işletmeyi geri verirken tahsil edebilme imkânına sahipti. İşletme sahibi ödeme yapamadığı takdirde, işletme kamulaştırılacaktı veya eski haline getirilip tekrar kendisine teslim edilecekti.¹²⁷

Mecliste Milli Koruma Kanunu'ndan memnun olmayan vekiller vardı. Seyhan Milletvekili Cavit Oral yaptığı konuşmada *“Hükümet programında da bildirildiği gibi, Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddeleri kaldırılmıştır ve bazı maddeleri de yeni Hükümet, tarafından kaldırılacaktır. Bendenizin fikir ve kanaatime göre muvaffak olmuş sayılamayacak olan bu kanunu toptan kaldırmakta hiçbir zarar mevcut değildir.”*¹²⁸ Demiştir.

Yozgat Milletvekili Sırrı İçöz de Milli Korunma Kanunu'nu eleştirenler arasındadır. *“...Sonra bir Milli Korunma Kanunu vardır: Bu kanun da gayrimeşru ticarete vesile olmuştur. Hava parası ile istediği gibi alışveriş yapıyorlar...”*¹²⁹ sözleriyle ilgili kanunun karaborsacılık faaliyetlerine yol açtığını ifade ediyordu.

Milli Korunma Kanunu'nun ekonomiyi ilgilendiren başka yönleri de vardı. Bu kanun ile devlet, özel sektörün ürettiği malları önceden belirlenmiş bir kar oranıyla satın alacaktı. İlgili kanunla hafta tatili de kaldırılarak çalışma saatleri uzatılmıştır ve bu durum da işverenlerin kar oranları artış göstermiştir. II. Dünya Savaşı döneminde kabul edilen Milli Korunma Kanunu'na göre hükümetçe belirlenen fiyat düzeyini uygulamayanlara ve mal stokçularına birtakım cezalar verilecekti. Hükümet özel mallara el koyabilecek, şehirlerde Fiyat Denetleme Encümenleri kurulacak, narh sistemi uygulanacaktı. Yiyecek ihtiyacı için Ticaret Ofisi, İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri kurularak bazı malları karne ile dağıtma dönemi başlamıştı. Özellikle 1941 senesinde un ve şeker kıtlığı baş gösterdiği için pasta ve diğer unlu gıdaların yapılmasına yasak getirildi. Sonrasında ise ekmek karneyle dağıtılmaya başlandı. Buna göre yetişkinler günde 300 gram, çocuklar ise

¹²⁷ Mehmet Korkud Aydın, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) Ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:XXIX, S:1, Ocak 2019, s.424.

¹²⁸ **TBMMZC**, D.8, C.I, İ.3, (14.08.1946 Çarşamba), s.442.

¹²⁹ **TBMMZC**, D.8, C.I, İ.3, (14.08.1946 Çarşamba), s.457.

günde 150 gram ekmek alabiliyorken, Nisan 1942 tarihinde bu miktarlar kişi başına 150 grama düşürüldü. Ekmeğin karneyle dağıtılması Eylül 1946 tarihine kadar devam etti. Ekmek dışında da gazyağı, kömür, petrol, basma ve bez gibi tüketim mallarına da karne sistemi getirildi.¹³⁰

16. İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu

27 Haziran 1945 tarihli ve 4772 sayılı bu kanun, ilk olarak iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı bazı önleyici hükümlere sahiptir. Bunlardan ilki, 9. maddedir. İlgili maddede

“Sağlık yardımı; iş kazasına uğrayan veya meslek hastalığına tutulan sigortalının iyileşmesine kadar sürer, iyileştikten sonra bakımla işgörebilirliğinin artabileceği hekimi tarafından ileri sürülen sigortalı için sağlık yardımı uzatılır. Bu yardımlar kazanın olduğu veya hastalığın anlaşıldığı günden başlayarak elli iki haftayı geçemez. Bu süre ancak yetkili bir sağlık kurulunun raporu üzerine on iki hafta daha uzatılabilir.”¹³¹

Denilmektedir. Bu maddede işçiye yapılacak sağlık yardımının hangi koşullarda ne kadar sürede gerçekleştirileceği belirtilmiştir. 9. madde, sosyal devlet anlayışının bir gereği olan işçinin iş kazası veya meslek hastalığı hallerinde yapılacak sağlık yardımlarını içermektedir.

13. maddede

“Geçici işgöremezliğe uğrayan sigortalıya kazanın veya hastalığın dördüncü gününden başlayarak her gün için günlük kazancının yarısı ödenir. İşgöremezlik on beş günü aşarsa ilk üç günlük yarımşar gündeliği de verilir. Üç günü geçmiş işgöremezlik için işçi Sigortaları idaresince ödenek verilmez. Çalışmasının sağlık durumunu sarsacağı hekim raporuyla anlaşılan iyileşmiş veya çalışabilir görülen sigortalı aynı haklardan faydalanır. Yatırma ve yedirmesi sağlanarak hastanede baktırılan sigortalıya gündelik kazancının yüzde yirmi beşi verilir Sigortalının, geçimleri kendisince sağlanan veya sağlanması hükme bağlanmış bulunan karı veya koca veya çocukları veya usulü yahut kardeşleri bulunuyorsa verilecek ödeneklere günlük kazancının yüzde yirmi beşi eklenir. Günlük ödenekler hafta sonunda ödenir Doğruca Sigorta idaresinden alınmasında güçlük bulunursa işveren veya vekili bu

¹³⁰ Yenal, a.g.e., s.74.

¹³¹ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9022.

ödenęi idare hesabına, verir. İşçi Sigortaları idaresi bu paraları her ay sonunda işverene veya vekiline öder.”¹³²

Şeklinde bir hüküm vardır. Bu maddeyle geçici işgöremezlik haline uğrayan sigortalının, kendisinin ve aile fertlerinin sosyal ve ekonomik anlamda mağdur olmaması için günlük kazancının belirlenen orandaki kısmının ödeneceği öngörölür.

17. madde “*Daimi ve tam işgöremezlikte sigortalıya yıllık kazancının yüzde altmışına eşit bir yıllık gelir bağlanır. Sigortalı başka birinin sürekli bakımına muhtaç bir durumda ise bu gelir yüzde elli artırılır.*”¹³³ Şeklinde dir. Bu madde ile işgöremezlik halinin derecesi artarsa sigortalının hayatını devam ettirebilmesi için gelir bağlanacağını belirtilmiştir.

20. madde

“İş kazasıyla meslek hastalığı sonucu olan ölümlerde: A) Sigortalı erkeğın dul karısına yeniden evleninceye kadar; B) Sigortalı kadının kendi geçindirdiğı tam iş göremez durumdaki kocasına her hangi bir şekilde yoksulluktan kurtuluncıya kadar yıllık kazancının yüzde otuzu derecesinde bir yıllık gelir bağlanır. Bu gelire hak kazanmak için evlenmenin kazadan önce bağıtlanmış olması şarttır. Ancak olum zamanında boşanma ve ayrılma sebebiyle sigortalının karı veya kocasına bir nafaka vermesi mahkemece kararlaştırılmış ise bu nafaka gelir olarak verilir. Şu kadar ki, gelir olarak verilecek nafakanın bir yıllık tutan sigortalının yıllık kazancının yüzde otuzunu geçemez. C) Sigortalının çocuklarından her birine yıllık kazancının yüzde on beşi nispetinde yıllık gelir bağlanır. Bu gelir, çocuklara 16 yaşına, tahsilde iseler 18 yaşına kadar verilir. Sigortalının ölümüyle hem anasız, hem babasız kalan veya sonradan bu duruma düşen çocuğa bağlanacak gelir nispeti yüzde yirmi beşe çıkarılır. Çalışamıyacak derecede sakat olan çocukların gelirleri yukarda yazılı yaşlara vardıktan sonra da kesilmez. Sigortalının ölümünden sonra doğan çocuğa da bu gelir verilir. D) Kazadan önce sigortalı tarafından evlât edinilmiş veya tanınmış yahut nesebi düzeltilmiş veya sigortalının babalığı hüküm altına alınmış olan çocuklar da bu haklardan faydalanır Sigortalı ananın ölümünden doğan haklarda çocuğun babasının belli olması şart değildir E) Sigortalının cenazesini kaldırma karşılığı olarak hak sahibi olan kimselere toptan 30 lira verilir.”¹³⁴

¹³² “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9022.

¹³³ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9022.

¹³⁴ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9022.

Şeklindedir. Bu madde ile sigortalının ölüm halinde geride bıraktığı aile fertlerinin sosyal ve ekonomik anlamda mağdur olmamaları için gelir bağlanması öngörülmüştür.

29. madde

“Sigortalı kadının analığı halinde: A) Doğumdan önce ve sonra, sağlık durumuna göre üçer haftadan altışar haftaya kadar ve bu süreler içinde çalışmamak ve gündelik almamak şartıyla; B) Türk Ceza Kanununa göre suç sayılmıyan çocuk düşürme sonucu işgöremezliğin devamınca ve altı haftayı geçmemek üzere kendisine gündeliğinin yüzde yetmişine denk bir ödenek verilir. Sigortalı kadın (B) fıkrası gereğince çocuk düşürme tarihinde (A) fıkrasında yazılı ödeneği almakta ise o vakte kadar verilmiş olan paralar geri alınmaz.”¹³⁵

Şeklindedir. Bu maddede sigortalı kadının analık halinde çalışmadığı süreler için ücret hakkı korunmuştur.

30. madde

“Sigortalı kadın çocuğunu kendi emziriyorsa 29 uncu maddede yazılı günlük ödeneğin kesilmesinden başlayarak altı hafta suresince bu ödeneğin yarısına eşit bir emzirme ödeneğine hak kazanır. Emzirme ödeneği için çalışmamak şartı aranmaz. Sağlık durumunun çocuğunu emzirmeye müsait bulunmadığı hekim raporu ile sabit olan sigortalı kadın da bu haktan faydalanır.”¹³⁶

Hükmünü içermektedir. Buna göre sigortalı kadının mağdur olmaması için kendisine ek olarak bir emzirme ödeneği yapılır.

31. madde “*Sigortalıya, sigortalı olmıyan karısının analığı halinde, sigortalı bir kadına yapılacak doğum yardımlarının gerektirdiği harcamalar tutarının üçte ikisi para yardımı olarak verilir.*”¹³⁷ Şeklindedir. Bu madde ile sigortalının, sigortalı olmayan eşi de analık halinde para yardımından yararlanmak suretiyle koruma altına alınır.

32. maddede

¹³⁵ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9023.

¹³⁶ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9023.

¹³⁷ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9023.

“Analık yardım ve ödeneklerinden faydalanmak için: A) Sigortalı kadının gebelik ödeneğine hak kazanacağı tarihten önceki altı ay içinde, İş Kanununun uygulandığı bir veya birkaç işyerinde en az üç ay, ve karısı için ödenek alan sigortalının ise aralıksız altı aydan beri çalışmış bulunması ve bunun çalıştığı işyerlerince belgelenmesi; B) Gebeliğin ve umulan doğum gününün hekim veya diplomalı ebe raporu ile doğumdan önce bildirilmiş olması; C) Doğumun yine hekim veya diplomalı ebe raporu ile üç hafta içinde İşçi Sigortaları İdaresine bildirilmesi şarttır.”¹³⁸

İfadesi ile analık yardım ve ödeneklerinden faydalanmanın şartları belirtilmiştir.

Kanun gereğince sigortalıya verilecek ücretler Çalışma Bakanlığı tarafından tespit edilmiştir: Çalışma Bakanlığı’nın aldığı karar şu şekildedir:

“İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu gereğince verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulacak günlük kazançların en az haddinin 100 ve en çok haddinin de 600 kuruş olarak tespiti; Çalışma Bakanlığı’nın 28/6/1946 tarihli ve 445 sayılı yazısı üzerine, 4772 sayılı kanunun 7’inci maddesine göre Bakanlar Kurulunca 28/6/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.”¹³⁹

Bu karar ile ödeneklerin alt ve üst sınırları belirlenmiştir.

Bir diğer arşiv belgesinde bulunan

“İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu gereğince verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulacak günlük kazançların 28/6/1946 tarihli ve 3/4430 sayılı karar ile 100 kuruş olarak tespit edilmiş olan en az haddinin 150 kuruşa çıkarılması; Çalışma Bakanlığı’nın 27/2/1947 tarihli ve 205 sayılı yazısı üzerine, 4772 sayılı kanunun 7’inci maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nun 27/2/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.”¹⁴⁰

Hükmü ile ödeneklerin tutarının yükseltileceği belirtilmiştir.

1947 tarihindeki Bakanlar Kurulu kararıyla bu ödeneğin üst sınırı tekrar belirlenmiştir. İlgili karar

“İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu gereğince verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulacak günlük kazançların 3/4430 sayılı kararla 600 kuruş olarak tespit edilmiş olan en çok haddinin 1000 kuruşa çıkarılması, Çalışma Bakanlığı’nın 16/4/1947 tarihli ve 648 sayılı yazısı ve Maliye Bakanlığı’nın 3/7/1947 tarihli ve 3II28/95/5596 sayılı mütalaası üzerine, 4772 sayılı kanunun

¹³⁸ “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 7 Temmuz 1945, s.9023.

¹³⁹ BCA, Fon:30-18-1-2, Yer:111-46-19.

¹⁴⁰ BCA, Fon:30-18-1-2, Yer:113-16-10.

7'inci maddesine göre Bakanlar Kurulu'nca 18/7/1947 tarihinde kararlaştırılmıştır.”¹⁴¹

Şeklindedir.

İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu'nun kamuoyunda yansımalarını izlemek mümkündür. İlgili haber

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanmış bulunan Hastalıklara Karşı Sigorta Kanunu tasarısı üzerindeki çalışmalara devam olunmaktadır. Tasarı Büyük Millet Meclisi'nin Ulaştırma Komisyonu'ndan geçmiş Maliye Komisyonu'na havale edilmiş bulunmaktadır. Memur ve işçiyi eskisinde daha iyi koruyacak olan bu kanun tasarısı pek yakında Mecliste müzakere edilecektir.”¹⁴²

Şeklindedir.

Bir başka gazete haberi; “...*İş Kanununa tabi tutulan işyerlerindeki bütün işçilere analık haklarının verilmesi icap ettiğine karar vermiştir.*”¹⁴³ Şeklindedir. Buna göre İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu'nun kapsamı genişletilmiştir.

17. İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu

4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu yürürlüğe girdikten sonra İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası uygulanmış ve bu kanuna istinaden 16 Temmuz 1945 tarihinde 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu çıkarılmıştır. İlgili kanun 1 Ocak 1946 tarihinde yürürlüğe girdikten sonra İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur. Daha sonra 1945 senesine kadar kurulan pek çok sandık bir çatı altına toplanmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu ise, kurulduktan sonra ilk olarak 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu kapsamına alınmıştır. İlerleyen dönemlerde ise, 1950 senesinde 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu, 1951 senesinde 5502 sayılı

¹⁴¹ BCA, Fon:30-18-1-2, Yer:114-51-11.

¹⁴² “Hastalıklara Karşı Sigorta Kanunu Tasarısı”, **Ulus**, 22 Mayıs 1948, s.2.

¹⁴³ “Bütün işçilere analık hakkı verilecek”, **Ulus**, 3 Temmuz 1948.

Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu ve 1957 senesinde de 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası Kanunu kabul edilmiştir.¹⁴⁴

4792 sayılı kanunun 1. maddesinde yer alan

“İş hayatında türlü hallere karşı ilgili Sigorta Kanunu hükümlerini uygulamak ve Çalışma Bakanlığına bağlı olmak üzere işçi Sigortaları Kurumu vücade getirilmiştir. Kurum bu kanun ve özel hukuk hükümlerine tabidir. Malî ve idari bakımdan muhtardır ve tüzel kişilikte bir Devlet kurumudur.”¹⁴⁵

Hükmüyle İşçi Sigortaları Kurumu’nun kuruluş amacı ve özellikleri belirtilmiştir.

Bu süreçte basın da İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu’na ilgi göstermiştir. Karşımıza çıkan haberlerden ilki

“İşçi Sigortaları Kanunu bugün yürürlüğe giriyor...Bu kanundan şimdilik 300.000 işçi ve aileleri faydalanmaktadır. Bu suretle kanun milyonluk bir kütleyi ilgilendirmektedir...Bu kanunu tamamlamak için yakında Büyük Millet Meclisi’ne sunulmak üzere iki kanun tasarısı daha hazırlanmıştır. 1- Küçük işyerlerindeki işçiler için tazminat kanunu 2- Denizde çalışanları teminat altına alacak deniz iş kanunu.”¹⁴⁶

Şeklinde. Bu habere göre ilgili kanunun özellikleri ve kimlerin kanun kapsamında olacağı belirtilmiştir.

İlerleyen dönemde, konuya ilişkin bir başka haber de şu şekildedir:

...İşçi Sigortaları Kurumu, geçen bir yıllık süre içinde iş kanununun uygulandığı 5609 işyerinden 6 milyon liraya yakın iş kazası ve meslek hastalığı primiyle 3 milyon liraya yakın analık sigortası primi tahsil etmiştir. Gene bu süre içerisinde kuruma bildirilen 11.379 iş kazası, 166 meslek hastalığı, 14.768 analık vakası için ortalama olarak 5.5 milyon lira ödenmiştir. 1948 yılı içinde bu işlerin daha süratle görülebilmesi için kurum tarafından 15 bölgede yeni şube ve acentelikler açılmıştır.¹⁴⁷

Bu gazete haberinde de İşçi Sigortaları Kurumu’nun faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

¹⁴⁴ “Sosyal Güvenlik Kurumu Tarihçe” (Çevrimiçi), <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce>, 23 Kasım 2019.

¹⁴⁵ “İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu”, **Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1945, s.9065.

¹⁴⁶ “İşçi Sigortaları: Kanundan 1 Milyonluk Bir Kütle Faydalaniyor”, **Ulus**, 2 Temmuz 1946, s.1, s.4.

¹⁴⁷ “İşçilerin Sigorta Kurumu”, **Ulus**, 2 Mayıs 1948, s.2.

18. İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun

5 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik ile sınıf esasına dayanan cemiyet kurma yasağı kaldırılmış ve böylece sendika kurma hakkının da önü açılmıştı. Ancak ilerleyen dönemde hükümet sendikal özgürlüklerden vazgeçme noktasına gelmişti. 17 Aralık 1946 tarihindeki sıkıyönetim kararıyla yeni kurulan sendikalar ile yine aynı dönem kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi kapatılmıştır. Bu gelişmeler beraberinde çeşitli tutuklamaları ve adli soruşturmaları da getirmiştir.¹⁴⁸

1946 sendikaları, yapı itibariyle organik bir işçi mücadelesinin ürünü değil, daha ziyade dışarıdan gelen siyasi müdahaleler ile meydana gelen oluşumlardır. Zira sosyalist partiler, ivme kazanan bir sınıf mücadelesi ve bunun getirisi olarak sendikal hareketin neticesi olmaktan öte kendi sendikalarını yaratmaya çalışan unsurlardır. Bu noktada 1946 sendikacılığı ile 1947 sendikacılığının zihniyet bağlamında birbirine tamamen zıt olduğu söylenebilir. Zira 1946 sendikacılığı siyasi anlamda sol açılım doğrultusunda daha sınıf odaklıdır. Devlet, sermayedar gibi unsurlardan uzak ve CHP'den bağımsız olup enternasyonalist bir yaklaşıma sahiptir. Ancak 1947 sendikacılığı ise daha güdümlü ve vesayet altında sendikacılık anlayışına sahiptir. Vesayet sendikacılığı ise, tek partiden çok partili hayata geçiş ile vesayet aracı olarak da anti-komünizm ve milliyetçilik kavramlarını kullanır. Sınıf mücadelesini düzenlemeye yönelik de devletçilik ilkesi ön plandadır.¹⁴⁹

5018 sayılı Türkiye'nin ilk Sendikalar Kanunu hazırlanırken, öncelikle sendikaların yapabilecekleri faaliyetler kanun çerçevesinde belirlenmek suretiyle herhangi bir kısıtlayıcı ve yasakçı hükümlerin olmaması istenmiştir. Bu duruma istinaden, kurulacak sendikaların siyasi faaliyetlerde bulunmamasına ve özellikle yabancı ideolojileri esas almamasına, sadece mesleki işlevlerine hizmet etmesine dikkat edilmiştir. Buna rağmen, Sendikalar Kanunu yürürlüğe girdikten bir yıl kadar sonra gerek CHP gerekse DP, sendika kurulmasına öncülük etmiş, kurulan

¹⁴⁸ Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s.317.

¹⁴⁹ Haydaroğlu, Erdoğan, *a.g.m.*, s.43.

sendikalara maddi yardım sağlamıştır. Bu da siyasi partiler ile sendikalar arasındaki ilişkilerde vesayet odağı meydana getirecek bir pozisyonun doğmasına sebep olmuştur. Kuşkusuz ki demokrasi ilkelerine aykırı olan bu durumun meydana gelmesinde, Cumhuriyet kurulduktan sonraki mevcut siyasi rejimin 1945'e kadar tek partili ve otoriter karakterli olması ile CHP ile yeni kurulan DP arasındaki rekabetin etkisi yadsınamaz.¹⁵⁰

20 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 2. maddesinde yer alan

“İşçi ve İşveren, İş Kanununun 1 nci maddesinde vasıfları tâyin edilen kimselerdir. İşçi sıfatıyla çalışmayan kimseler işçi sendikalarına ve işveren sıfatında bulunmayanlar işveren sendikalarına üye olamazlar. Bu sıfatlarını devamlı surette kaybedenler sendikadan çıkarılırlar. Bu kanun, esnaf ve esnaf yanında çalışanlar hakkında uygulanmaz.”¹⁵¹

Hükmü ile işçilik vasfına sahip olmayan kimselerin işçi sendikalarına üye olamayacaklarından bahsedilmiş, işçi kavramının tanımında ise 3008 sayılı İş Kanunu'na bağlı kalınacağı bildirilmiştir. Bu tanıma göre de fikir işçileri, sendika kurma hakkından menedilmiş oluyordu.¹⁵²

5018 sayılı sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 4. maddesi işçiler açısından önem teşkil etmektedir. Bu maddede yer alan

“İşçi ve işveren sendikaları tüzel kişi olarak genel hükümlere göre haiz oldukları yetkilerden başka aşağıda yazılı teşebbüs ve faaliyetlerde bulunabilirler. A) Üyeleri adına genel sözleşmeler akdetmek; B) işçi ve işverenler arasındaki iş ihtilâflarında yetkili hakem kurullarına vesair mercilere ihtilâfın konusu hakkında mütalâa bildirmek ve hal şekli hakkında istekte bulunmak; C) İşverenler veya sendikaları, iş any anlara karşı ücreti rayiçten aşağı düşürme teşebbüsüyle birleştikleri hallerde toplulukla iş hilafını tetkika yetkili merci ve hakem kurullarına başvurmak (bu gibi hallerde toplulukla iş ihtilâfı hakkındaki hükümler uygulanır); D) Hastalık, işsizlik, sakatlık ve ölüm halleri için yardımlaşma sandıkları kurmak ve üyelerin yararına sigorta sözleşmeleri akdetmek; E) Hizmet akdini ilgilendiren hususlarda hakkını ariyan üyelerine ve hak sahibi mirasçılara hukuki yardımda bulunmak ve genel

¹⁵⁰ Adnan Mahiroğulları, “5018 Sayılı Kanun'un Temel Felsefesiyle Çelişki: Gayr-ı Siyasi Sendikacılıktan Partili Sendikacılığa Yöneliş (1947-1960)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl: 2015, Sayı: 68/1, s.83-84.

¹⁵¹ “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 26 Ocak 1947, s.11929.

¹⁵² Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, 2.bsk., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.156.

sözleşmeden ve meslekin müşterek menfaatlerinden doğan hususlarda ve sigorta haklarında üyelerini ve mirasçılarını temsilen dâva ve husumete ehil olmak; F) İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile iş ve işçi Bulma Kurumu Kanunu ve Çalışma Bakanlığının Kuruluşu hakkındaki kanun hükümlerine göre toplanan kurullara temsilci göndermek; G) Üyelerinin mesleki bilgilerini artıracak ve kültürlerini genişletecek kurslar ve konferanslar tertip etmek ve boş zamanlarını iyi geçirmek için imkânlar sağlamak; H) İstihsal, istihlâk, kredi ve yapı kooperatifleri kurmak için teşebbüste bulunmak ve yardım etmek; İ) Ticarî gayelerle olmamak şartıyla sağlık ve spor tesisleri kurmak ve işletmek.”¹⁵³

Hükümleri ile işçiler işveren ile olan iş ihtilaflarında, hakem kuruluna uyuşmazlığın konusuna dair görüş bildirebilme imkânına sahip olmuşlardır.

Bu kanunun temel esaslarından ilki, sendikaları siyasetin dışında tutmaktır. Zira sendikaların özgür bir ortamda ilerleyebilmesi için tüm siyasi etkilerin dışında olması gerekmektedir. Bir diğer esas da sendikaların “milli motif” taşımasıdır.¹⁵⁴ Bu bağlamda kanunun özellikle 5. maddesine dikkat etmekte fayda vardır. İlgili maddede

“İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve her hangi bir siyasî teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar. Sendikalar millî teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve millî menfaatlere aykırı hareket edemezler. Bakanlar Kurulu kararıyla her türlü Milletlerarası teşekküllere iştirak edebilirler.”¹⁵⁵

Şeklinde bir hüküm yer almaktadır. Bu hükme göre sendikalara siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Yine bu kanun maddesi ile sendikal faaliyetlere engel olunmak istenmektedir.

İlgili kanunun 7. maddesi de şu şekildedir:

“Birinci maddenin birinci ve 2 nci maddenin ikinci fıkrasında yazılı şartlara yahut 5 nci ve 6 ncı maddelerdeki hükümlere aykırı hareket olunması veya sendika yönetim kurulu üyeleriyle sendika idaresinde ödevli olanların iş Kanununa göre suç sayılan grev, lokavt fiillerine teşvikte bulunmaları veya bu fiillere teşebbüs edilmesi hallerinde bu hareketlerin istilzam ettiği ceza hükümleri mahfuz kalmak şartıyla sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılır. Sorgu yargıcı veya mahkeme, soruşturma ve yargılamanın her safhasında hükümden önce dahi bu gibi sendikaların faaliyetlerini menedebilir; Cumhuriyet

¹⁵³ “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 26 Ocak 1947, s.11929.

¹⁵⁴ Işıklı, **Türkiye’de Sendikacılık...**, s.154.

¹⁵⁵ “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 26 Ocak 1947, s.11929.

kanalıyla, yani sendikaları siyasete sokarak realizm edilmeyecektir ve edilmemektedir...”¹⁵⁸

Demıştır. Sadi Irmak, sendikaların siyasetten uzak durması gerektiğinin ısrarla altını çizmiştir. Ayrıca sendikaların CHP’nin bir uzantısı olmadığını ve işçilere hizmet etmek için kurulan organizasyonlar olduğunu da belirterek, CHP’nin işçilerin haklarını savunmak için her zaman hazır olduğunu da ifade etmiştir.

19. İhtiyarlık Sigortası Kanunu

2 Haziran 1949 tarihli ve 5417 sayılı kanunla İhtiyarlık Sigortası kurulmuştur. İlgili kanun 1 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Daha sonra, 5417 sayılı bu kanun 1 Haziran 1957 tarihinde yürürlükten kaldırılarak yerine yine aynı tarihten itibaren 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu getirilmiştir. 5417 Sayılı bu kanun ile sigortalıların ölümleri halinde geride bırakacakları aile fertlerinin sosyal ve ekonomik durumları güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda, Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortalarının başlıca iki faydasının olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar, sigortalının kendisine, eş, çocuk, ana ve babasına aylık bağlanması veya toptan ödeme yapılmasıdır.¹⁵⁹

Kanunun 5. maddesi

“İhtiyarlık aylığından faydalanmak İçin: a) 60 yaşını doldurmuş olmak; b) Bu kanunun uygulandığı bir veya bir kaç işyerinde en az 25 yıldan beri işçi veya hizmetli olarak çalışmış bulunmak; c) İlk işe girdiği tarihten ihtiyarlık aylığından faydalanma talebinde bulunduğu tarihe kadar geçen her yıl için, ortalama olarak, en az 200 günlük ihtiyarlık sigortası primi ödemiş bulunmak; d) Aylıktan faydalanma talebine takaddüm eden son üç yıl içinde en az 200 günlük prim ödemiş bulunmak; şarttır. Ancak, yaptıkları işlerin mahiyeti icabı münavebe ile çalıştıkları Çalışma Bakanlığınca tesbit edilen işçi ve hizmetlilerin her yıl için ortalama olarak kabul olunan çalışma sürelerinin asgarisi 160 güne indirilir. 50 yaşını doldurduktan sonra hiçbir işte çalışmayacak duruma düştükleri, usulen anlaşılanlardan (b), (c) ve (d) fıkralarında yazılı şartları yerine getirmiş bulunanlara, 60 yaşını doldurmak şartı aranmadan, ihtiyarlık aylığı bağlanır. İhtiyarlık aylığına hak kazananların aylıklarının ödenmesine kendilerinin bu yoldaki taleplerini takip eden ay başından başlanır. 60 yaşını doldurduğu tarihte (b), (c) ve (d) fıkralarında yazılı şartlardan bir

¹⁵⁸ “Dr. Sadi Irmak Diyor ki: İşçiyi Müreffeh Kılmak CHP’linin Vazifesidir” **Ulus**, 19 Ağustos 1948, s.2.

¹⁵⁹ Şükrü Soykan, “Türkiye’de Sosyal Sigortaların Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:15, 1964, s.79.

veya bir kaçını henüz yerine getirmemiş bulunan sigortalı bu şartları tamamlamadıkça aylığa hak kazanamaz.”¹⁶⁰

Şeklinde. Bu madde ile ihtiyarlık aylığı hakkından faydalanabilmek için gereken şartlar ifade edilmiştir. Buna göre belli bir süre çalışmış ve prim ödemiş olmak öne çıkmaktadır.

7. madde “Bağlanacak ihtiyarlık aylığının yıllık tutarı, sigortalıların kendileri ve işverenleri tarafından ödenen primler toplamının % 20 sidir. Şu kadar ki, yıllık ihtiyarlık aylıklarının tutarı 400 liradan aşağı olamaz.”¹⁶¹ İfadesini içermektedir. Bu maddeye göre yıllık ihtiyarlık aylıklarına bir alt sınır getirilmiştir. Böylelikle de ihtiyarlık aylık hakkı güvence altına alınmıştır.

9. madde

“Durumları aşağıda yazılı sigortalıların yalnız kendileri tarafından ödenen primler talepleri üzerine aynen geri verilir: a) Evlenme dolayısıyla işlerinden ayrılmak isteyen kadın işçi ve hizmetliler; b) Sigortaya tabi İşlere geç girdiklerinden 60 yaşında veya bu yaştan sonra işten ayrıldıkları zamana kadar 25 yıllık süreyi dolduramayan işçi ve hizmetliler; sigortalı bulunmaları ve ilk işe girdikleri tarihten (a) ve (b) fıkralarında yazılı sebeplerle işten ayrıldıkları tarihe kadar geçen her yıl İçin, ortalama olarak, en az 200 gün ve münavebeli işlerde 160 gün ihtiyarlık sigortası primi ödemiş olmaları şarttır. (a) fıkrasında yazılı sebeple işinden ayrılan sigortalı yeniden sigortalı bir işe girecek olursa bu madde gereğince kendisine geri verilen primleri kuruma iade etmedikçe eski hizmetleri işbu kanunun tatbikatında hesaba alınmaz ve bu gibilerin hizmet- süreleri son işe girdikleri tarihten başlar. Evlenme dolayısıyla işten ayrılan ve kendisine toptan ödeme yapılmış bulunan kadınlar, yeniden sigortalı bir işe girdikleri ve aldıkları sigorta primlerini de, kuruma geri verdikleri takdirde, önce çalıştıkları zamanlar çalışma sürelerine ve primleri de ödedikleri prim miktarına ilâve olunur. Ancak bu gibilerin işi terkettikleri zamanla tekrar işe başladıkları zaman arasındaki fasıla için yılda 200 günlük prim ödeme şartı aranmaz.”¹⁶²

İfadesini içermektedir. İlgili maddede talep üzerine ödenen primlerin hangi koşullarda işçilere geri verileceği anlatılmıştır.

11. madde

“Sigortalının ölümü halinde toptan ödenecek miktarın yarısı dul kalan eşine verilir. 18 yaşını doldurmamış çocuklarından her birine de toptan ödenecek miktarın dörtte

¹⁶⁰ “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1949, s.16273.

¹⁶¹ “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1949, s.16273.

¹⁶² “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1949, s.16273-16274.

biri ödenir. Sigortalının ölümünden sonra doğan çocuğu ile ölümünden önce evlât edinilmiş veya nesebi düzeltilmiş yahut babalığı hükme bağlanmış çocukları da toptan ödemeden faydalanırlar. Sigortalının Ölümü ile hem anasız hem babasız kalan çocuklarından her birine, toptan ödenecek miktarının % 30 u verilir. Hak sahiplerine ödenecek miktarlar toplamı, toptan ödeme miktarını aşamaz. Bu miktarın aşılması için gerekirse hak sahiplerine ödenecek miktarlardan aralarındaki nispet gözetilerek indirme yapılır. Sigortalının sağ kalan eşine ve çocuklarına ödenen hisseler toplamı toptan ödeme miktarından çıkarıldıktan sonra arta kalan kısmın yarısı geçimi sigortalı tarafından sağlanan veya sağlanması hükme bağlanmış bulunan anasına ve yansı da aynı şartı haiz babasına ödenir. Sigortalının çalışamaz durumdaki sakat çocukları yaşları ne olursa olsun 18 yaşını doldurmamış çocukları gibi toptan ödemeden faydalanırlar.”¹⁶³

Şeklinde. Bu maddeye göre sigortalının ölümü halinde geride bıraktığı aile fertlerinin sosyal ve ekonomik anlamda mağdur olmamaları için yapılacak uygulamalar belirtilmiştir.

16. maddede yer alan “*Sigortalının ölümü halinde cenaze masrafı karşılığı olarak ailesine 50 lira ödenir. 4772 sayılı kanun gereğince cenaze masrafı verilen sigortalılar için bu maddeye tevfi kanunla ayrıca ödeme yapılmaz.*”¹⁶⁴ Hükmüyle sigortalının ölümü halinde ailesine cenaze masrafı yardımı yapılacağı bildirilmiştir.

İlgili kanunun basına yansımalarına baktığımızda;

“...60 yaşını dolduran ve bu müddet içinde yirmi yıl çalışan işçiler emekliye ayrılacaklar ve kendilerine emekli maaşı bağlanacaktır. Ağır işlerde çalışan işçiler hakkında bu yaş haddi 55’tir. Emekli maaşı Çalışma Bakanlığı İşçi Sigortaları İdaresi tarafından ödenecektir. Emeklilik sigortasının memleketimizde ilk defa kurulması dolayısıyla yaşlı işçilerin şimdiye kadar prim vermemiş olmaları ve yirmi seneyi doldurmamış bulunmaları nazarı itibara alınmayacak, beş yıllık bir çalışma devresi içinde istenilen şartları haiz bulunmaları bu haktan faydalanabilmelerine kâfi gelecektir...”¹⁶⁵

Şeklinde bir haberle basında yer verildiğini görüyoruz.

20. Emekli Sandığı Kanunu

19. yüzyıldan itibaren kamu kesiminde istihdam edilen işçi ve memurlara yönelik olan emeklilik sistemi daha kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Her çalışan kesim için farklı sandıklar söz konusudur. Ayrıca emeklilik sistemi tek bir çatı

¹⁶³ “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1949, s.16274.

¹⁶⁴ “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1949, s.16274.

¹⁶⁵ “İhtiyarlık Sigortası-İşçilere Emekli Maaşı Verilecek” **Ulus**, 16 Temmuz 1948, s.1.

altında toplanmamıştır. Bu dağınık yapılaşma 1950’li döneme kadar süregelmiştir. Ancak tüm bu emeklilik sandıkları sistemlerini bir araya toplayabilmek için bir kanun çıkarılmış ve Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 8 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen ve 1 Ocak 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ile kamu kesiminde çalışmakta olan memurlar ve askeri personelin emekliliklerinde ve maluliyetlerinde kendilerinin, ölüm halinde ise dul ve yetimlerinin sosyal güvenlikleri güvence altına alınmak istenmiştir. İlerleyen dönemlerde ise sadece memur ve askerler değil, milletvekilleri, belediye başkanları, askeri okul öğrencileri ve bazı kuruluşların sözleşmeli çalışanları da kapsam altına alınmıştır.¹⁶⁶

Emekli Sandığı tarafından ödenen aylıklar üç grupta toplanabilir. Birincisi emekli aylığıdır. Emekli Sandığı’na mensup olanlar üç farklı şekilde emekli olabilirler. Bunlar istek üzerine emeklilik, re’sen emeklilik ve yaş haddiyle emekliliktir. İstek üzerine emekli olabilmek için 25 fiili hizmet senesini doldurmak ve kadınlar için 58 erkekler için 60 yaşında olmak ve istekte bulunmak gerekmektedir. Resen emeklilikte ise kişilerin istekleri söz konusu olmadan kurumlar tarafından zorunlu olarak emekli edilme işlemi yapılmaktadır. 30 fiili hizmet senesini doldurmuş olan iştirakçiler, kurumları tarafından gerekli görüldüğü takdirde, kendi istekleri söz konusu olmadan emekliye sevk edilirler. Yaş haddinden emeklilik de resen emeklilik ile benzerlikler taşımaktadır. Burada da kurum, yaş haddini doldurmuş olanları isteklerine bakmadan emekliye sevk eder. İkinci aylık şekli maluliyet aylığıdır. Bu aylık, sebebi ne olursa olsun vazifelerini yerine getiremeyecek durumda olanlara bağlanır. Ancak burada adi maluliyet ve görev ve savaş maluliyetleri için bir ayrıma gidilerek ilk gruba daha az hak tanınmıştır. Adi malullükte emekli aylığı alabilmek için iştirakçilerin kurum çatısında en az 10 sene fiili hizmette bulunmuş olması gerekmektedir. Bu şart karşılanmadığı takdirde aylık bağlanmaz, sadece tazminat ödenir. İstisnai bir durum olarak, 5 sene fiili hizmet süresi bulunan iştirakçiler, eğer tedavisi imkânsız bir maluliyete uğradılar ise ve

¹⁶⁶ Özbek, **a.g.e.**, s.251.

başkasının güç ve yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremez hale geldiler ise 15 sene hizmeti bulunan maluller ile aynı hakka sahip olacaklar ve aylık alacaklardır.¹⁶⁷

Dul ve yetim aylıkları 68. maddede düzenlenmiştir. Bu madde

“Dul ve yetim aylıkları; Ölenin bağlanmış veya bu kanun hükümlerine göre hesaplanacak emekli, adi malullük veya vazife malullüğü aylıklarının: a) Dul karı veya dul koca için %50 si; b) Çocuklarla ana veya babanın her biri için %25 i nispetinde bağlanır. Evvelki karıdan veya kocadan olan çocuklarla hem baba ve hem anadan yetim çocukların aylıkları %30 nispetinde bağlanır ve sonradan bu duruma girenlerin bağlanmış aylıkları da bu miktara yükseltilir. Ölen, dul karı veya koca bırakmazsa veya bıraktığı bu kimseler aylığa müstahak değilse, bunların payları, müstahak olan çocuklar ile ana veya babanın aylıklarına eşitlikle eklenir. Şu kadar ki bu aylıkların her biri, yapılan eklemelerden sonra, bağlamaya esas tutulan emekli, adi malullük veya vazife malullüğü aylığının % 30 unu geçemez....”¹⁶⁸

Şeklinde. Bu madde ile emekli sandığı kanunu kapsamında olup ölen kişinin geride bıraktığı eş ve çocuklarına sosyal ve ekonomik anlamda mağdur olmamaları için aylık bağlanacağı öngörülmüştür.

21. Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu

4 Ocak 1950 tarihli ve 5502 sayılı bu kanun 9 Mart 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak bu kanunun hazırlanma zemini daha eskidir.

Bu kanunla ilgili basında yer alan haberlere bakalım. İlk olarak;

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanmış bulunan hastalıklara karşı sigorta kanunu tasarısı üzerindeki çalışmalara devam olunmaktadır. Tasarı Büyük Millet Meclisi’nin Ulaştırma Komisyonu’ndan geçmiş, Maliye Komisyonu’na havale edilmiş bulunmaktadır. Memur ve işçiyi eskisinden daha iyi koruyacak olan bu kanun tasarısı pek yakında mecliste müzakere edilecektir.”¹⁶⁹

Şeklinde bir haber karşımıza çıkmaktadır. Bu haberde, Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu’na ait tasarının komisyonlardan geçtiği ve mecliste müzakere edilecek duruma geldiğini görüyoruz. Bu kanunla yapılmak istenen, işçi ve memurları hastalık ve analık hallerinde en iyi şekilde korumaktır.

¹⁶⁷ Özbek, a.e., s.254.

¹⁶⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu”, **Resmi Gazete**, 17 Haziran 1949, s.16402.

¹⁶⁹ “Hastalıklara Karşı Sigorta Kanunu Tasarısı”, **Ulus**, 22 Mayıs 1948, s.2.

5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu'nun öne çıkan maddelerini inceleyelim. İlk olarak, 3. madde

“Sigortalıya sağlanan menfaatler: I - İş kazalarıyla meslek hastalıkları ve analık sigortaları hakkındaki 4772 sayılı kanunun şümulü dışında kalan hastalık hallerinde: A) Sağlık yardımlarının yapılması, B) Ortopedi tedavisi ve (ağız protezleri hariç) protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması ve yenilenmesi, C) Geçici iş göremezlik süresince günlük ödeneklerin verilmesi, II - Sigortalı kadının ve sigortalı erkeğin sigortalı olmıyan karısının analığı haline: A) Gebelik muayenesinin yaptırılması, B) Doğumda gerekli sağlık yardımlarının sağlanması, C) Emzirme yardım parası verilmesi, D) Sigortalı kadının doğumdan evvel ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesidir.”¹⁷⁰

Şeklinde. Bu madde ile sigortalı işçinin, 4772 sayılı kanunun kapsamına girmeyen hastalık hallerinde ne gibi yardımlar alacağından bahsedilmiştir. Bu yardımlar sağlık yardımları ve maddi yardımları şeklindedir. Ayrıca sigortalı kadınlar ve eşi sigortalı olup, kendisi sigorta kapsamında olmayan kadınlar da yine bu sigortadan faydalanabilmekte, yine sağlık yardımı ve maddi yardımlar alabilmektedir.

Bir diğer koruyucu hüküm içeren madde, 7. maddedir. Bu maddede yer alan

“Prim ve ödeneklerin hesabına esas tutulan günlük kazançların en çok haddi 20 lira ve en az haddi de 2 liradır. Günlük kazançları 2 liradan az olanlarla ücretsiz çalışanların günlük kazançları 2 lira ve günlük kazançları 20 liradan fazla Olanların günlük kazançları da 20 lira sayılır.”¹⁷¹

Şeklindeki ifadeye göre, günlük kazançlara bir alt ve üst sınır getirilmiştir. Bu da çalışanları ücret eşitliği ve koruyuculuğu sağlamıştır.

9. madde

“Bu kanun gereğince hastalık hallerinde yapılacak sağlık yardımları sigortalının iyileşmesine kadar sürer. Ancak bu yardımlar sigortalının Kurumca tedavi altına alındığı tarihten başlayarak 90 günü geçemez. Hastalığın anlaşıldığı günden önceki bir yıl içinde en az 160 gün hastalık sigortası primi ödemiş bulunan sigortalılar için bu yardım süresi 180 gündür. Tedaviye devamı olduğu takdirde maluliyet halinin, önlenebileceği veya mühim nispette azaltılabileceği tıbben Kurumca anlaşılırsa, bu süreler 90 gün daha uzatılır.”¹⁷²

¹⁷⁰ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17549.

¹⁷¹ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17549.

¹⁷² “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17549-17550.

Hükmünü içermektedir. Buna göre, hastalık halinde yapılacak yardımların en çok 90 gün gibi bir süre kısıtlamasının olduğu ve yardımdan faydalanmak için öncelikle belli bir süre prim ödeme zorunluluğunun olduğundan bahsedilmektedir. Prim ödeyen çalışanların yardımdan faydalanma süreleri de daha çoktur. Kurum, gerekli hallerde bu süreyi uzatabilmektedir. Böylelikle de çalışanlar hastalık halinde de tedavi alma imkânına sahip olup, kanun kapsamında koruma altına alınmaktadır.

13. madde

“11 ve 12 nci maddelerde gösterilen sağlık yardımlarının işçi Sigortaları Kurumunca doğrudan doğruya yapılmasına imkan görülemiyen yer veya hallerde gebelik ve doğum sağlık yardımı yerine Çalışma Bakanlığınca onaylanacak ve önceden ilân edilecek tarife göre maktu para yardımı yapılır, iki veya daha fazla çocuk doğarsa maktu para yardımı iki misline çıkarılır. Bu tarife gerekli görüldükçe Bakanlıkça değiştirilebilir. Ancak: A) Gebelik yardım parası alabilmek için, gebelik halinin hekim veya diplomalı ebeden alınacak bir belge ile ve doğumdan önce işçi Sigortaları Kurumuna bildirilmesi, B) Doğum yardım parası alabilmek için, doğumun 50 gün içinde işçi Sigortaları Kurumuna bildirilmesi ve hekim veya diplomalı ebeden alınacak doğum kâğıdı veyahut tasdikli nüfus kayıt örneği ile belgelenmesi, şarttır.”¹⁷³

Şeklinde bir hüküm içermektedir. Buna göre gebelik ve doğum hallerinde sigortalı kadın, istediği takdirde, doğan çocuk sayısına göre para yardımı alabilmektedir. Burada gebelik ve doğum halinde de sigortalı işçi koruma altına alınmaktadır.

14. maddede yer alan hükme göre;

“Gebelik, doğum sağlık yardımlarıyla emzirme yardımlarından yahut bu yardımlar yerine maktu para yardımından faydalanabilmek için: A) Sigortalı kadının doğumdan önceki bir yıl içinde İş Kanununun uygulandığı bir veya birkaç işyerinde en az 90 gün çalışmış ve prim ödemiş olması, B) Sigortalı erkeğin, doğumdan önceki bir yıl içinde iş Kanununa tabi bir veya birkaç işyerinde en az 160 gün çalışmış ve prim ödemiş olması ve doğumdan önce, Medeni Kanun gereğince, doğum yapan kadınla evli bulunması, şarttır. (B) fıkrasındaki sürenin hesabında münavebeli işçiler için resmî tatil günleri ile ücretli izin günleri de çalışma süresine idhal edilir.”¹⁷⁴

Denilmiştir. Burada gebelik ve doğum halinde verilecek yardımlar ile emzirme yardımlarından faydalanabilmek için belirli bir süre çalışmış olmak ve prim

¹⁷³ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17550.

¹⁷⁴ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17550.

ödemiş olmak şartları getirilmiştir. Eğer yardımlardan faydalanacak kimse sigortalı erkeğin eşi ise, bu halde, sigortalı erkeğin belirli bir süre çalışmış olması ve prim ödemiş olması ile doğum yapan kadınla evli olması şarttır. Bu bağlamda doğum yardımlarından faydalanmak için belli bir süre çalışmış olma ve prim ödeme halleri söz konusudur.

17. maddede “*Sigortalı kadına veya sigortalı erkeğin sigortalı olmıyan karısına, çocuğun ölü doğmaması şartıyla, miktarı Çalışma Bakanlığınca tesbit olunacak bir emzirme yardımı yapılır. İki veya daha fazla çocuk doğarsa iki misli emzirme yardımı yapılır.*”¹⁷⁵ Denilmektedir. Burada sağlıklı doğum halinde yapılacak emzirme yardımından bahsedilmektedir.

28. madde “*Hastalık ve analık sigortası primi sigortalının kazancının %4 üdür. Bu miktarın yarısı sigortalı, diğer yarısı da işveren hissesidir...*”¹⁷⁶ şeklindedir. Burada ilgili kanuna ait primin kazancın yüzde 4’ü olacağı ancak bu oranın da yarı yarıya olacak şekilde sigortalı ve işverene paylaştırıldığı ifade edilmiştir. Bu da çalışanların ücretini korumaya yönelik bir hükümdür.

22. İş Mahkemeleri Kanunu

30 Ocak 1950 tarihli ve 5521 sayılı bu kanuna göre kurulan İş Mahkemeleri özel mahkemelerdir. Zira bu kanundan önce toplulukla iş ihtilafları hakem kurullarıyla, bireysel iş ihtilafları ise genel mahkemeler ile çözülmekteydi. Bunda, İş Kanunun işçilere vermiş olduğu hakların asıl güvencesinin hakların kullanımı ile ilgili olan imkânlarda mevcut olduğu ve herhangi bir hak uyuşmazlığı söz konusu olduğunda gerek sürecin işleyişi gerekse sürecin maddi yönünden dolayı işçilerin hukuki yola başvurmaktan çekindiği ve aynı zamanda bu ihtilafların özel bir uzmanlık alanı olması sebebiyle bu mahkemeler kurulmuştur. İş Mahkemeleri, bir hâkimin başkanlığında bir işçi ve bir işveren temsilcisinden oluşmaktadır. Bu mahkemeler, İş Kanunu’na uygun olan ve işçi ile işveren arasında yapılan iş sözleşmesine bağlı olan hukuki ihtilaflara ve İşçi Sigortaları-Sosyal Sigortalar

¹⁷⁵ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17550.

¹⁷⁶ “Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Ocak 1950, s.17551.

Kurumu ile sigortalıların arasında meydana gelen ihtilafların konu olduğu davalara bakarlar. İş Mahkemeleri'nin kararlarına, açıklandıktan 8 gün içinde Yargıtay'a gidilerek itiraz edilebilir. Yargıtay, itirazı 2 ay içinde inceler ve karara bağlar. Ancak bu mahkemelerin kurulmadığı yerlerde ilgili davalara o yerde bir mahkeme görevlendirilir ve temsilci üye alınmaz.¹⁷⁷

İş Mahkemeleri Kanunu'nun 1. maddesi “İş Kanununa göre işçi sayılan kimselerle...işveren veya işveren vekilleri arasında iş akdinden veya İş Kanununa dayanan her türlü hak iddialarından doğan hukuk uyuşmazlıklarının çözülmesi ile görevli olarak lüzumu görülen yerlerde iş mahkemeleri kurulur...”¹⁷⁸ şeklindedir ve bu madde ile iş mahkemelerinin gerekli yerlerde kurulacağından bahsedilmektedir.

2. madde

“İş mahkemeleri bu İş için görevlendirilen yargıcın başkanlığında bir işveren temsilcisi ile bir işçi temsilcisinden teşekkül eder. Bu mahkemeye katılacak işveren temsilcileri, varsa o yerdeki Ticaret ve Sanayi Odası, yoksa en yakın Ticaret ve Sanayi Odası meclislerinin, İşçi temsilcileri ise o yerdeki İş Kanununa göre seçilmiş olan temsilci işçilerin toplanarak gizli oyla seçecekleri 12 şer aday arasından birer asli ve üçer yedek olmak üzere Adalet ve Çalışma Bakanlıklarınca tâyin olunur. Seçimlerin şekil ve usulleri Adalet ve Çalışma Bakanlıklarınca tesbit edilir.”¹⁷⁹

Şeklindedir. Bu maddeye göre iş mahkemelerinde kimlerin görev alacağı belirtilmiştir. Burada hem işçi tarafının hem de işveren tarafının tarafsızlık ilkesi gereğince temsil edildiğini görüyoruz.

7. madde “İş mahkemelerinde şifahi yargılama usulü uygulanır. İlk oturumda mahkeme tarafları sulha teşvik eder. Uzlaşamadıkları ve taraflar veya vekillerinden birisi gelmediği takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında hüküm verilir....”¹⁸⁰ Şeklinde bir hükme sahiptir. Bu madde ile iş mahkemelerindeki yargılama şeklinden bahsedilmiş ve uzlaşma başvurusu yapılmamış dahi olsa dava sürecinin devam edeceği ifade edilmiştir.

10. maddede ise

¹⁷⁷ Pektaş, a.g.e., s.161-162.

¹⁷⁸ “İş Mahkemeleri Kanunu”, **Resmi Gazete**, 4 Şubat 1950, s.17713.

¹⁷⁹ “İş Mahkemeleri Kanunu”, **Resmi Gazete**, 4 Şubat 1950, s.17713.

¹⁸⁰ “İş Mahkemeleri Kanunu”, **Resmi Gazete**, 4 Şubat 1950, s.17714.

“İş Kanununun uygulanması ile görevli olan idari merciler, kendilerine yapılan müracaatları 15 gün içinde idari yoldan neticelendiremedikleri ve iş mahkemelerinin görevi içinde gördükleri takdirde, bu hususa dair olan evrak ve belgeleri yetkili iş mahkemesine tevdi ederler. Mahkeme resen gün tâyin ederek tarafları davet ve müracaat sahibinin davacı olduğunu tesbitten ve zabıtnameye imzasını aldıktan sonra bu kanundaki esas ve usullere göre dâvayı görerek kararını verir. İdari merciin bu yoldaki tevdi mahkemenin göreve mütaallik kararını takyit etmez.”¹⁸¹

Şeklinde bir hüküm vardır. Bu madde ile bireysel iş ihtilafları çözülürken işyerindeki işçi temsilcilerinin uzlaştırma denemelerinden sonra idari ve adli olarak iki aşamadan oluşan bir süreçten bahsedilmektedir. Buna ek olarak, işçi eğer isterse bu süreçte ikinci aşamaya gelip, mahkemeye başvuru yapabilme imkânına da sahiptir.

İş mahkemelerinin kurulacağı, basına da yansımıştır. Ulus’ta konuya ilişkin bir haber çıkmıştır. İlgili haber şu şekildedir:

“...Memleketimizin sosyal ve adli hayatında yeni bir çalışma ve hareket sahası teşkil edecek olan tasarı; yabancı memleket kanunları iyice tetkik edilerek ve bunlardan faydalanarak hazırlanmıştır....Bu mahkemelerde yargıçların yanında seçimle getirilmiş ve muayyen bir müddet için seçilmiş olan işçi ve işveren temsilcilerinin bulundurulması ihtimali çok kuvvetlidir.”¹⁸²

Bu haber ile iş mahkemeleri kanun tasarısının içeriği ve işçi ve işverenin eşit şekilde temsil edileceği vurgulanmıştır.

23. Tek Parti İktidarı Döneminde Türkiye’de İşçi Ücretleri

Türkiye’de 1932 senesinden itibaren önemli bir dönem başlamıştır. Zira ülke ekonomik olarak çok zor koşullar içerisindeydi ve buna rağmen bağımsızlık ilkesine sadık kalarak ülkenin imarı ve halkın da kalkınması hedeflenmişti. Ancak ülkenin kaynakları sınırlıydı ve kalkınma bu sınırlı kaynaklar ile gerçekleştirilecekti. Bu sebeple bu doğrultudaki çalışmalar ve Cumhuriyetin ilk on yılında uygulanan politikalar 1930’lu dönemin başından değişime uğramış ve ilk senelerde özel girişim daha ön planda iken 1932 senesinden sonra devletçilik politikası tercih edilmiştir. Bu politika değişikliğinin sebepleri arasında dünya konjonktüründe meydana gelen 1929 Büyük Bunalımı gibi ekonomik gelişmeler kadar özel girişimin yeterli bilgi ve

¹⁸¹ “İş Mahkemeleri Kanunu”, **Resmi Gazete**, 4 Şubat 1950, s.17714.

¹⁸² “İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Hazırlandı”, **Ulus**, 14 Ağustos 1948, s.1, s.4.

sermaye birikimine sahip olmaması ve buna istinaden tek başına bu iş için yeterli olamayacağı düşüncesi gösterilebilir.¹⁸³

Bu duruma istinaden, öncelikle iki dönemi kapsayacak şekilde kalkınma plânı yapılmıştır. Bu plânlı dönemde kurulan kuruluşlar, sosyal ve ekonomik anlamda ülkeye katkıda bulunmuştur. Devlet tarafından kurulmuş olan bu İktisadî Devlet Teşekkülleri çalışma hayatını baştan düzenlemiştir. Özel kuruluşlar ve işyerleri ise küçük çapta ve yalnızca tüketim endüstrisi ekseninde kendilerine yer bulmaktadır. 1930 senesinde maaşlı ve ücretli personel kadrosunun sayısı 116.333'tür. 1927 Sanayi sayımı sonuçlarına göre, mevcut 65.245 kuruluşun yüzde 35.8'inde 1 kişi çalışmaktadır. 6 ve daha fazla çalışan bulunan kuruluş sayısı ise yüzde 9.2'dir. Ücretler konusunda ise devlet resmi daireleri ve uygulanan maaş baremi dışında özel kuruluşlarda uygulanan bir ücret sisteminin varlığına rastlanmamıştır. 1932-1939 seneleri arasındaki 2 dönemlik plân uygulamaları neticesinde iktisadi devlet teşekkülleri ve bunlarda çalışan işçiler ön plana çıkmıştır. Bu kuruluşlar, yerleştirilmeye çalışılan devlet memur baremi söz konusu olduğunda da uygulama farklılıklarının meydana gelmesine sebep olmuşlardır.¹⁸⁴

Barem kanununun son dereceleri arasındaki maaş farklarının çok az olduğu söylenebilir. Ayrıca 1926-1935 seneleri arasındaki sosyal ve ekonomik etkenler bu farkların öne çıkmasına sebep olmuştur. Küçük dereceli memurlar 3-4 senede 2.5 lira gibi bir maaş farkını bekledikleri için bu durum işe bağlılıklarını da azaltmıştır. İktisadî Devlet Teşekküllerine daha çok önem verildiği için çeşitli ücret farklılıkları ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵

1935 senesinde Sümerbank Bakırköy fabrikasında işçi ücretleri brüt 35 net 28-29 liradır. Çocuk işçiler ise saati 4 kuruşa çalışmaktadır. Beykoz Deri ve Kundura fabrikasında ise bir işçi kadın günlük 110 kuruş kazanırken bir çocuk işçi ise günlüğü 40 kuruşa çalışmaktaydı. Ayrıca 1938 senesinde Bakırköy ve Defterdar

¹⁸³ Okan H. Aktan, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, C:XV, s.33.

¹⁸⁴ İsmail Durak Ataay, **a.g.m.**, s.435.

¹⁸⁵ Ataay, **a.y.**

fabrikalarında nominal ücret seviyesi 120 kuruş, 1939'da yine 120 kuruş ve 1940 senesinde 130 kuruştur. Bunun dışında, pamuk sanayiinde çalışan işçilerin ortalama yevmiyeleri 1938 senesinde 88 kuruş iken, yün sanayiinde çalışan işçi yevmiyeleri 100 kuruş ve iplik sanayiinde çalışan işçilerin yevmiyeleri 62 kuruş ve son olarak kağıt fabrikalarında çalışan işçilerin yevmiyeleri de 129 kuruştur. Umumi Murakabe Heyeti tarafından hazırlanan 1939 tarihli, Bakırköy, Kayseri, Ereğli ile Nazilli fabrikalarından mütevellit Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesini esas alan denetim raporunda işçi ücretleri için 1.987.214 lira harcandığı tespit edilmiştir. Sümerbank'a bağlı olan işletmelerin tüm personel işçi masraflarına yönelik de 5.800.000 lira harcandığı belirtilmiştir. Hastalık ve kaza yevmiyeleri bu miktardan çıkarıldığında işçi başına aylık ücret 23.50 lira olmaktadır. Yine bu noktada bir işçinin senelik kazancı da 245,22 liraya denk gelmektedir. İşçilerin günlük 80 kuruşa kadar olan kazançları vergiden muaf tutulmaktaydı. Bu bağlamda işçi kazançlarının yeterli olduğu ve bir aileyi geçindirebileceği ifade edilmekteydi.¹⁸⁶

1939 senesinde Bünyan, Hereke, Defterdar ve Merinos işletmelerine ait Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'nin denetim raporunda işçilerin saat başı ücretlerine dair veriler bulunmaktadır. Bünyan'da ortalama saat başı ücret 12,70 kuruş, Hereke'de 14,80 kuruş, Defterdar'da 17 kuruş ve Merinos'ta 18,62 kuruştur. Ayrıca 1940 senesinde yine Sümerbank'ın içtimai teşkilat raporu Nazilli Basma, Kayseri Bez, Adana Mensucat, Adana Çırçır ve Prese, İzmit Kağıt, Beykoz Deri ve Kundura ve Defterdar Yünlü fabrikalarını kapsayacak şekilde yayınlanmıştır. Bu raporda bu işletmelerde çalışmakta olan 10.000 işçinin yüzde 52'sinin vergilerden sonra aylık kazancının 12-24 lira arasında olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı rapora göre işçilerin yüzde 36'lık kısmı ayda 24-30 lira arasında kazanıyordu. Geri kalan yüzde 12'lik kısmın içinde yer alan yüzde 7'lik dilim aylık 30-50 lira kazanırken, yüzde 5 de aylık 50 liradan fazla kazanmaktaydı.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Serkan Tuna, **Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap mı?: Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, s.259.

¹⁸⁷ Tuna, **a.e.**, s.260.

Ancak özellikle 1938 senesinde en çok ücret ödeyen işletmelerin, nakliyat işletmeleri olduğu görülmektedir. Gerhard Kessler Türk İş İstatistikleri kapsamında bir araştırma yapmıştır. Buna göre; tramvay ve otobüs işlerinde çalışan işçiler senelik gayri safi 573,64 lira, demiryolu işinde çalışanlar 564,93 lira, tahmil ve tahliye ve hamallık işlerinde çalışanlar 524,56 lira ve demiryolu inşaatında çalışanlar 462,90 lira, kömür madenlerinde çalışanlar 407, 91 lira, liman tahmil ve tahliye işlerinde çalışanlar 404,55 lira kazanmaktaydı. Ancak fabrikalarda ve sanayi işletmelerinde bu düzeyin altında ücret ödenmekteydi. Bir işçinin senelik brüt kazancı şeker fabrikalarında 333,88 lira, içki imal eden fabrikalarda 321,17 lira, değirmenlerde 319,60 lira, zeytinyağı imal eden müesseselerde 296,87 lira, yün sanayiinde 292,49 lira, keten, kenevir sanayiinde 255,23 lira, pamuk sanayiinde 254,63 lira, tütün sanayiinde 231,54 lira, ipek sanayiinde 176,68 lira ve küçük sanayi kabul edilen fırınlarda 268,46 lira düzeyindedir.¹⁸⁸ Günlük ödenen ücret miktarına baktığımızda ise yine çeşitli farklılıklar öne çıkmaktadır. Gaz istihsal ve tevzii işinde günlük ücret 191 kuruş, elektrik istihsal ve tevzii işinde 187 kuruş, vagon, lokomotif imali sanayiinde 184 kuruş, ticarethanelerde 172 kuruş, tahmil, tahliye ve hamallık işlerinde 163 kuruş, tramvay ve otobüs işinde 160 kuruş, demiryollarında 156 kuruş, ziraat makineleri imali sanayiinde 151 kuruş, matbaalarda 148 kuruş ve boya, lâke ve emsali imalâtında ise 138 kuruştur. Ancak yine aynı dönemde, işçilere bu düzeyin altında ücret ödenen işkolları da mevcuttur. Trikotaj ve çorap imalâtında 77 kuruş, üzüm, incir vesaire manipülasyonu işinde 75 kuruş, fırınlarda 74 kuruş, kiremit, tuğla, künk ve emsali imalâtında 71 kuruş, elbise imalâtında 70 kuruş, Memlehalar işinde 64 kuruş ve ipek sanayiinde 62 kuruş günlük ücret ödenmektedir.¹⁸⁹

Türkiye’de tek parti iktidarı döneminde ücretler 1939 senesine kadar belli bir düzeyde artış göstermiştir. Ancak ücretler, II. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle 1945 senesine kadar bir düşüş eğilimindedir. Zira Türkiye savaşa bizzat katılmamış dahi

¹⁸⁸ Gerhard Kessler, “Türk İş İstatistikleri”, Çev. Orhan Tuna, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:IV, S:3, İstanbul, 1944, s.242-243.

¹⁸⁹ Kessler, **a.e.**, s.245-246.

olsa, ülke ekonomisi savaştan dolayı yoldan da olsa etkilenmiştir. Bu dönemi atlattıktan sonra ise ücretlerde genel itibariyle bir artış meydana gelmiştir.¹⁹⁰

1938 senesinde 15. Maaş kademesinde bulunan bir memurun maaşı 42 lira iken, aynı memurun maaşı 1943 senesinde 18 liraya gerilemiş, 1949 senesinde ise tekrar yükselerek 34 lira olmuştur. 70. Maaş kademesinde bulunan bir memurun maaşı da aynı tarihlerde sırasıyla 158 lira, 63 lira ve 91 lira olmuştur. Burada dikkate alınması gereken bir husus şudur ki; savaş sona erdikten bile sonra ücretlerin 1938 senesiyle aynı düzeye gelmemiş olmasıdır. Kamu kesiminde çalışmakta olan işçi ücretleri de benzer şekilde düşüktür. Örneğin 1938 senesinde alınan en yüksek işçi ücreti senelik olarak 573,64 lira ile otobüs ve tramvay işçilerine aittir. Aynı tarihte en düşük ücret ise ipek sanayii işçilerine ödenmiştir. Bu ücret senelik 176.68 liradır. Bu noktada işçi ücretlerinin de dönemsel olarak tıpkı memur ücretlerinde görüldüğü gibi bir düşüş eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak İstanbul mensucat sanayii işçilerinin ücretlerindeki düşüş eğilimi bir nevi bir istisna kaydederek, savaştan sonra 1938 senesindeki ücret seviyesini geçmiştir. 1945 senesinden sonra toptan eşya fiyatlarının artışı yavaşlamıştır. Bu durum da ücretlere yansımış, ücretlerde bir artış meydana gelmiştir. Örneğin aynı sene imalat sektöründe ücretler 78 lira düzeyinde iken 124 liraya çıkmış, tarım sektöründeki ücretler ise 47.1 lira iken, 1950 senesine geldiğimizde aynı sektördeki ücretler 79.4 lira düzeyine gelmiştir. Burada dikkate şayan bir husus şudur ki; ücretlerde bir artış olmasına rağmen tarım sektöründeki 1950 senesine ait ücretler, 1940 senesine ait düzeye yeni ulaşmışken, imalat sektöründeki ücretler ise halen 1940 senesi düzeyinden daha düşüktür.¹⁹¹ Bu verilere istinaden işçi ücretlerinin kısmen de olsa bir artış eğilimi göstermesine rağmen alım gücünün düştüğü söylenebilmektedir.

¹⁹⁰ Makal, **a.g.e.**, s.422.

¹⁹¹ Pektaş, **a.g.e.**, s.357-359.

Tablo 2.2**Ücret, Gündelik/Kuruş – Şehir Ortalamaları**

Şehir	1926	1927	1928	1929
Zonguldak	118	90	126	148
Kozlu	116	146	101	183
Ereğli	114	112	114	129
Kilimli	116	108	107	200
Amasra	85	108	107	80
Ortalama	109	128	121	148

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1930 s.198.

İlgili tabloya göre Kozlu ve Kilimli’de 1926-1929 arasında günlük ücretler konusunda büyük artış meydana gelmiştir.

Tablo 2.3**Karşılaştırmalı- İşçi- Memur- Yıllık Ücret - Maaş tutarları****(Toplam – Yıllık Ödeme- TL)**

Endüstri	1932		1934	
	İşçi ücreti	Memur maaşı	İşçi ücreti	Memur maaşı
Madencilik	362	1388.4	340.5	1301.6
Tarım	170.8	773.8	170.8	1030.4
Dokuma	200	1093.9	221.2	1279.7
Maden	354.1	1003.7	376.3	1215.8
Kimya	223.3	1247.6	223.7	681.8
Çeşitli	400.8	857.8	271.9	1014.0
Ortalama	234.3	1008.5	234.71	1157.8

Kaynak: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri 1932-1939**, Ankara, Recep Ulusoglu Basımevi, 1941, s.16-19.

İlgili tabloda işçi ücretleri ile memur maaşları arasında büyük bir fark olduğu görülmektedir. İşçi ücretlerini incelediğimizde, 1932-1934 seneleri arasında madencilik sektörü ile çeşitli sektörlerde ücret düzeyinde bir düşüş gözlenmektedir. Tarım sektöründe ücret düzeyinde bir değişme olmazken, dokuma ve maden sektörlerinde ücretlerde bir artış eğilimi meydana gelmiştir. Memur maaşlarını aynı dönem içerisinde incelediğimizde, madencilik ve kimya sektörlerinde maaşların

genel düzeyinde bir azalma olduğu karşımıza çıkmaktadır. Tarım, dokuma, maden ve çeşitli sektörlerde ise memur maaşlar mevcut dönem içerisinde artış eğilimi göstermiştir. Ortalama olarak işçi ücretlerinde kısmi bir artış varken, memur maaşları ortalamada artmıştır.

24. Parti Programlarında Sosyal Politika Uygulamaları

Dönemin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) 1924 tarihli programının “iktisadiyat” bölümünde çalışma hayatına ilişkin maddelere yer vermiştir. Ancak genel itibariyle TPCF’nın çalışma hayatının dinamiklerini detaylı bir şekilde ele almadığı söylenebilir.

Programın 35. maddesi “*Sermaye ile sayü amel münesabatı tanzim ve sermayedar ile imal ve mesai eshabının hukuk ve menafii aynı suretle müdafaa edilecektir.*”¹⁹² Şeklindedir. Burada sermaye ile emeğin bir uyum ve denge içerisinde tutulmasına gayret edileceği belirtilmektedir. Bu da emeğin gerek maddi gerekse manevi anlamda değerinin verileceği anlamına gelmektedir.

Aynı programın 36. maddesi ise “*Amelenin temettüe iştirak ettirilmelerine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeye çalışacağız.*”¹⁹³ Şeklindedir. Bu maddeyle işçinin kara ortak edilmesinin istendiğini görmekteyiz. Bu noktada işçilerin ekonomik haklarının güvence altına alınmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

Son olarak TPCF programının “Siyaseti İçtimaiye” bölümünde çalışma hayatını ilgilendiren bir madde mevcuttur. 56. madde

“Kesirülevlad ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malullere, muhtaç hastalara, kazazede ameleye muavenet etmek, ucuz ev inşa eylemek, muhtaçlara meccani ilaç vermek, tehhül teshil ve ailelere muavenet etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan tesanüd, muaveneti müteakabile basiret, menfaat ve sigorta müesseslerinin gerek Devlet muaveneti ile gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.”¹⁹⁴

¹⁹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s.619.

¹⁹³ Tunaya, **a.y.**

¹⁹⁴ Tunaya, **a.e.**, s.620.

Şeklinde bir ifadeye sahiptir. Bu maddede sosyal politika ilkelerinin esasları yer almaktadır. Çalışma hayatını ilgilendiren kısım ise maluller, iş kazasına uğramış işçiler, işsizler gibi kesimlerdir. Bu kesimlere gerek ücretsiz ilaç verilmesi gerekse ucuz barınma imkanı sağlanması ve işsizlere iş bulunması gibi yardımlar sosyal devlet anlayışının bir göstergesidir.

12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF'nin programında işçilere yönelik bir madde bulunmamaktadır.

CHF, parti programlarında sosyal politikaya ilişkin çeşitli ilkelere yer vermiştir. CHF'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihli Üçüncü Büyük Kurultayı'nda alınan kararlar şu şekildedir:

İlk olarak 1931 tarihli parti programının, iktisat ile ilgili olan üçüncü kısmında yer alan 5. maddede “...*Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. Sâ-y ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı, Fırkanın mühim işleri arasında görülür...*”¹⁹⁵ Şeklinde bir ifade vardır ve bu tarihten itibaren de CHF parti programlarında çalışma hayatına, işçilere ve işçi haklarına dair maddeler bulunmaktadır.

İstanbul Mebusu Hasan Vasfi Bey ilgili madde için şu sözleri söylemiştir: “...*Bu maddenin mevzuu işçilerin hayatına ve esnafın mukadderatına taalluk ediyor. Ve bu da Fırkamızın bunlar hakkında alakasını gösteriyor. Bundan dolayı bu alakayı bütün sanayi erbabı namına şükranla telakki eder ve neticelerine intizar ederiz...*”¹⁹⁶

Bunun dışında ülke çapında artan işçi ihtiyacını karşılamak için çeşitli eğitim kurumları açılacağından bahsedilmiştir. Beşinci kısmın 2. maddesinin B bendi

¹⁹⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı 1931, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.33.

¹⁹⁶ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.73.

“Meslek ve sanat mektepleri memleketin ihtiyacına yetiyecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.”¹⁹⁷ Şeklindedir.

Ayrıca çalışan kesimin hayatını kolaylaştıracak başka uygulamalar da gündeme getirilmiştir. “İçtimai hayat ve umumi sıhhat” ile ilgili olan altıncı kısmın 3. maddesinde yer alan “*Fırka çocuk hayatıyla sureti mahsusada alâkadardır. Doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mintakalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların arttırılmasına devam olunacaktır.*”¹⁹⁸ İfadesiyle de çalışan ve çocuk sahibi olan kadın işçilerin, mesai saatleri içinde çocuklarına bakım sağlayacak kurumlardan bahsedilmektedir. Bu durum sosyal politika anlayışının bir gereğidir.

Bir başka sosyal politika uygulaması da toplumun çalışma hayatına katılamayan kesimi içindir. Aynı kısımda yer alan 4. maddede “*Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır*”¹⁹⁹ denilmekte ve böylelikle de toplumun her kesimi sosyal güvenlik çatısı altına alınmaktadır. Bu maddelere ek olarak, çalışma hayatı içerisinde yer alan tüm kesimlerin hakları gözetilmektedir.

“Dâhili, adli, harici siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı” başlıklı yedinci kısımda bulunan 5. madde “*Memur olmıyan serbst meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri, Fırkanın takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazifelerimizdendir.*”²⁰⁰ Şeklindedir ve serbest meslek erbabının da sosyal güvenlik imkânlarından faydalanacağı vurgulanmıştır.

1935 tarihli CHP parti programında ise çalışma hayatına ilişkin daha belirgin maddeler yer almaktadır. Örneğin parti programının 14. maddesinde “*Hiçbir ekonomik girişim kamuğasıya olduğu kadar, ulusal ve özel bütün kınavlar arasındaki*

¹⁹⁷ Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı 1931, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.36.

¹⁹⁸ CHF Nizamnamesi ve Programı 1931, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.37.

¹⁹⁹ CHF Nizamnamesi ve Programı 1931, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.37.

²⁰⁰ CHF Nizamnamesi ve Programı 1931, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.38.

uyuma da karşıt olamaz. İşverenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum, esastır. İş kanunu ile işçiler ve işverenler arasındaki karşılıklı ilgiler düzenlenecektir.”²⁰¹ İfadesi ile iş sözleşmesinin önemi vurgulanmıştır. Aynı maddenin devamında ise “İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkân olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır.”²⁰² Denilmektedir. Çalışma hayatında büyük önem teşkil eden bir diğer konu ise grev ve lokavt konusudur. Buna göre, yine aynı maddede “Grev ve lokavt yasak olacaktır. Ulusçu Türk işçilerin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz. Çıkarılacak iş kanunlarımız bu esaslara uygun olacaktır.”²⁰³ İfadesiyle grev ve lokavtın çalışma hayatında yerinin olmadığı tekrar belirtilmiştir.

19. maddede “Ulusa ekonomi gereklerine uydurulmak üzere; liman, rıhtım, iskele ve hamallık tarifeleri üstünde dikkatle durulacaktır.”²⁰⁴ Denilmekte ve hamallıkla geçinen işçilerin ücret haklarının gözetileceği belirtilmektedir. Bunun dışında işçi anneler ve onların çocukları için de çalışmalar yapılacağından bahsedilmiş, 56. Maddenin C bendinde “işçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak”²⁰⁵ ifadesiyle de bu fikir öne çıkarılmıştır.

Bu maddeyi destekleyici nitelikte başka bir madde daha vardır. 58. maddede bulunan “işçilerin ve ailelerinin sıhhi ve sosyal bakımdan ihtiyaçlarının sağlanması ile uğraşacağız. Hayatını çalışarak kazanmak yükümü altında bulunan kadınlar için, iş bölgelerinde kreşler açmağa devam edeceğiz.”²⁰⁶ İfadesi ile de işçi annelerin çocuklarının bakımının sağlanması için, devlet tarafından kreşler açılacağına sözü verilmektedir.

Bir diğer madde de işçilerin örgütlenmesine dair olmakla beraber, esnafları da kapsamaktadır. Parti programının 68. maddesine göre “Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve Parti

²⁰¹ CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.18.

²⁰² CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.18-19.

²⁰³ CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.19.

²⁰⁴ CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.22-23.

²⁰⁵ CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.46.

²⁰⁶ CHP Programı 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.46.

programının çerçevesi içinde, örgütlemeyi iş edineceğiz."²⁰⁷ Denilmekte ve böylece işçi örgütlerinin yolu açılmaktadır.

CHP'nin 1939 senesindeki parti programında çalışma hayatına ilişkin şu ilkelere yer verilmiştir: "İktisat" başlıklı Üçüncü Kısımındaki 15. maddede yer alan

"Her iktisadi teşebbüs umumi menfaate olduğu kadar milli ve bütün çalışmanın ahengine de uygun olacaktır. İşverenle işçinin çalışma birliğinde de bu ahenk esastır. İş Kanunu ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı münasebetleri tanzim olunur. İş ihtilafları uzlaşma yolu ile ve bu mümkün olmazsa devletin kuracağı telif vasıtalarının hakemliği ile hallolunur. Grev ve lokavt yasaktır..."²⁰⁸

"İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat" başlıklı Altıncı Kısımda bulunan 56. maddenin C bendinde yer alan "*amele mıntıklarında işçi anneleri ve çocuklarını korumak*"²⁰⁹ ifadesi ile sosyal devlet anlayışına dikkat çekilmektedir.

"Dahili, Adli, Harici Siyaset: Memurlar, Serbest Meslek Erbabı" başlıklı yedinci kısımda yer alan 69. madde "*Türk işçilerini ve esnafımızı milletin ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilatlandırmayı iş edineceğiz.*"²¹⁰ Şeklinde. Bu madde ile CHP kontrolünde olmak kaydıyla sendikal faaliyetlerin uygulanmaya başlayacağı anlaşılmaktadır.

CHP'nin 1943 senesindeki parti programında da yine çalışma hayatına ilişkin çeşitli ilkeler yer almaktadır. "Dahili, Sağlık ve Adli siyaset, Memurlar, Serbest meslek erbabı" başlıklı dördüncü kısmın 21. maddesinde "*Milletin yüksek menfaatini daima gözönünde tutarak bütün dikkatleri ile vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar her türlü huzur ve refaha layıktırlar.*"²¹¹ İfadesi yer almaktadır.

Yine dördüncü kısımda "cemiyetler"den bahsedilmiştir. 22. madde "*Türkiye'de cins ve sınıf ve rejyonel fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlariyle cemiyet kurulamaz. Devlet, Hususi İdareler ve*

²⁰⁷ **CHP Programı 1935**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.50-51.

²⁰⁸ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s.93-94.

²⁰⁹ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s.101.

²¹⁰ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s.102.

²¹¹ **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.10.

*Belediyelerle Devlete bağılı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.”*²¹² Şeklinde ifadelere sahiptir. Bu şekilde de öncelikle ne tür cemiyetlerin kurulamayacağına açıklık getirilmiştir.

25. maddede ise işçi örgütlerinden kısaca bahsedilmiştir. Bu maddede *“Türk işçilerini ve esnafımızı milletin ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilatlandırmayı iş edineceğiz.”*²¹³ Görüşü kendine yer bulmuştur.

26. maddede *“Beynelmilelci maksatlarla cemiyet yapılamayacağı gibi kökü yurt dışında olan cemiyetler kurulamaz. Milletler arasında beraberlik yapmakta Devletin fayda göreceği maksatlarla cemiyet kurmak veya kurulu olanlarının şubesini açmak için İcra Vekilleri Heyetinin kararı lazımdır.”*²¹⁴ Denilmekte ve bu şekilde yabancı kökenli veya uluslararası hiçbir cemiyetin kurulamayacağı belirtilmektedir.

“Cihan Harbi İçinde İdare” başlıklı beşinci kısımda yer alan 37. maddedeki

*“Harp zamanının büyük sıkıntıları başlıca şehirlere, maaş sahiplerine, dar ve sabit gelirliilere çarpmıştır. Bu vatandaşların tahammüllerini muhafaza etmek ve güçlerini artırmak tedbirleri Hükümetin başlıca işlerinden biri olacaktır. Partimiz fevkalade zamanın her gün değişen büyük ihtiyaçlarını karşılamak için bütün kabiliyetiyle Hükümete maddi ve manevi olarak yardımcı olmağa çalışacaktır.”*²¹⁵

İfadesi ile seferberlik dönemindeki olumsuz ekonomik koşullardan en çok etkilenen kesimlerin mağduriyetinin giderileceğinden bahsedilmektedir.

“Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller” başlıklı altıncı kısımda yer alan 38. maddenin F bendinde

“İhtiyaçları sağlayacak mali vasıtalar prensip olarak milletin kendi kaynağından ve istihsalinden çıkarılacaktır. Her şeyden evvel iş kuvvetini ve milletin çalışma kabiliyet ve usulünü yeni ölçülere göre ayarlamak lazımdır. Eksik vasıtalar ve geçmiş zamanlar başlıca geniş çalışma yolundan telafi edilecektir. Her nevi iş ve

²¹² **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.11.

²¹³ **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.11.

²¹⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.11.

²¹⁵ **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.13.

çalışma teşkilatı lazım olan ölçülerde makineleştirilecektir. Cihan harbinden sonraki devir, bizim için birkaç misli çalışma devri olacaktır.”²¹⁶

İfadesi ile II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde çalışma örgütlerinin öneminden bahsedilmiştir.

Son olarak CHP’nin 1947 tarihli parti programına bakalım. “Sosyal Politikamız” başlığını taşıyan bu 7. bölümün öncelikle 86. maddesinde “*Devamlı işçiler için hafta dinlenmesinin ücretli olması esasını kabul ederiz.*”²¹⁷ Denilmekte ve ücretli hafta tatili hakkının tanınacağından bahsedilmektedir.

87. maddesinde “*İşyerlerinde kazalara karşı tedbir alınmasını, bu yerlerin sağlık şartlarının düzeltilmesini ve çocuk işçilerin, analık hallerinde kadın işçilerin korunmasını sağlayacağız.*”²¹⁸ İfadesiyle başta çocuk işçiler ve analık halinde olan kadın işçilerin haklarının korunacağı ifade edilmektedir.

88. madde “*İşçilerimizin meslek bilgisi bakımından yetiştirilmelerine, kültür ihtiyaçlarının karşılanmasına önem veririz.*”²¹⁹ Şeklinde ve bu madde ile işçilerin başta mesleki bilgi ve görgülerinin artırılması hedeflenmiştir.

89. maddede yer alan “*Çalışan yurttaşların, kaza, hastalık, meslek hastalığı, malullük, ihtiyarlık, doğum, analık ve ölüm gibi hallere karşı korunmak hakkını tanıyan partimiz, bu maksatla sosyal sigortaları geliştirmeyi vazife sayar.*”²²⁰ İfadesiyle çalışan kesimin başta iş kazası ve meslek hastalığı olmak üzere, karşılaşabileceği ve geçici de olsa çalışma hayatına katılımını kısıtlayabilecek herhangi bir durumda, çalışan kesimi korumaya yönelik önlemlerin alınacağından bahsedilmektedir.

90. madde ise sendikal hak ve özgürlükler ile ilgilidir. Bu maddede yer alan “*İşçi ve işverenlerin kollektifler sözleşmeler akdetmelerini, ortak menfaatlerini korumak maksadı ile kendi aralarında ayrı sendikalar kurmalarını, demokratik*

²¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.14.

²¹⁷ “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.g.e., s.592.

²¹⁸ “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.y.

²¹⁹ “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.e., s.593.

²²⁰ “CHP Programı 1947” Tunaya, a.y.

*haklardan sayarız. Sendikalar, milli bir zihniyetle kurulmalı ve siyasi cereyanların dışında kalmalıdır.”*²²¹ İfadesi ile işçi ve işverenlerin aralarında toplu sözleşme yapacağından, işçi ve işveren sendikalarının ayrı ayrı kurulacağından ancak kurulan hiçbir sendikanın siyasi kimlik taşıyamayacağından bahsedilmiştir.

91. maddede fikir işçilerinin de haklarının gözetileceğinden ve tüm işçilerin eşit uygulamaya tabi tutulacağından bahsedilmektedir. İlgili madde *“Çalışanların el emeklerinden olduğu kadar, fikir ve buluşlarından da faydalanmak gerektir. En sade bir iş yapandan en yüksek uzmana kadar herhangi bir ekonomik fayda sağlayanlar, değerlendirilmeli ve mükafatlandırılmalıdır.”*²²² Şeklinde dir.

93. madde ise işçilerin barınma ihtiyacına yöneliktir. Bu maddede *“İşçiyi işine ve yuvasına bağlamak için endüstri kurulacak yerlerde küçük bahçeli evlerin yapılabileceği alanlar ayırmaya ve köylülerden işçi olanları, mümkün olduğu kadar, toprağından ayırmadan işine gelip gitmesini sağlamaya çalışacağız.”*²²³ Denilmektedir.

18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisi’nin programında işçi haklarına yer verilmiştir. Bu madde ile tüm işçiler kapsanarak haklarının güvence altına alındığı belirtilmiş ve özellikle söz konusu dönem için önemli bir konu olan 36. maddede işçilere dair şu ifadeler yer almaktadır:

*“Sanayi, müessesat, maden ve orman işletmelerinde bütün iktisadi sahalarda işçilerin mesailerinde temin ettiği azami verime karşılık, onları terfih edebilmek için en mükemmel dünya işçi teşkilleri nümune ittihaz edilerek hakları teminat altına alınacaktır. Resmi tatil günlerinde işçi yevmiyelerinin, çalıştıkları günler gibi verilmesi istenecektir.”*²²⁴

19 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi’nin parti programında işçilerin grev hakkına yer verilmiştir. “Kalkınma İşleri” başlıklı onuncu bölümde yer alan 121. maddeye göre *“İşçinin grev yapma hakkını kabul ediyoruz. Ancak bu hak, işçi ile işveren arasındaki mukaveleleri ve diğer işçilerin çalışma hakkını ihlal*

²²¹ “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.y.

²²² “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.y.

²²³ “CHP Programı 1947”, Tunaya, a.y.

²²⁴ Tunaya, a.e., s.645.

edemez. *Grevler, hususi bir kanunla tanzim edilmelidir.*"²²⁵ Denilmekte ve ayrı bir grev kanunu çıkarılması gerektiğinin üstünde durulmaktadır.

Aynı bölümde yer alan 126. madde ise işçi sigortaları hakkındadır. Bu madde "*Parti, ta çıraklık ve öğrenme devrinden, ihtiyarlık ve emeklilik devrine kadar, şuurlu ve düzenli bir işçi siyasetinin tesbit ve tatbikini ve imkan dairesinde bütün ihtimalleri karşılayan bir işçi sigorta usulünün ihdasını ve tekemmül ettirilmesini ön planda tutar.*"²²⁶ Şeklindedir.

24.1. Çalışanlar İçin Barınma ve Beslenme Olanakları

Gelişen sanayi ve ekonomi ile birlikte işçi ihtiyacı da artmış ve daha çok sayıda işçi istihdam edilmiştir. Bu gelişmeler de beraberinde bir iskân sorunu getirmiştir. Bu durumun bir sorun teşkil etmesinde kırsal kesimden şehirlere göçün artması ancak yeterli sayıda ve nitelikte konut bulunmaması ile çalışan kimselerin daha çok düşük gelirli olması ve son olarak da yeni kurulan sanayi tesislerinin de genellikle şehir dışında olması etkili olmuştur.

1940 senesine kadar Sümerbank'a bağlı Kayseri fabrikasında 88 dairelik sekiz apartman ve 300 kişilik bekar pavyonu ile Nazilli'de 9 daireli sekiz apartman ve Ereğli'de ise 19 ev ile bir bekar pavyonu ve son olarak Gemlik'te 7 memur evi ile 22 daireli bir apartman inşa edilmiştir. Ayrıca Nazilli fabrikasına ait alana da evli ve kadın işçiler için 1800, bekar işçiler için de 1200 ev inşa edilmesine karar verilmiştir.²²⁷

Tüm bu çabalara rağmen barınma, işçiler için halen bir sorun teşkil etmekteydi. 1940'ta yapılan bir araştırmaya göre Kayseri fabrikasındaki çalışanlar yüzde 14'lük bir oranda kendileri için yapılmış olan tesislerde barınma imkanına sahipti. Nazilli'de ise bu oran yüzde 16, Beykoz için yüzde 5 ve İzmit için yüzde 9 idi. Ancak Defterdar fabrikasında işçiler için herhangi bir barınma hizmeti verilmemekteydi. Yünlü müessesesi ise 1939'da bir rapor hazırlayarak Hereke

²²⁵ *Millet Partisi Program ve Tüzük 1948*, Ankara, Sakarya Basımevi, 1948, s.20.

²²⁶ *Millet Partisi Program ve Tüzük 1948*, Ankara, Sakarya Basımevi, 1948, s.20.

²²⁷ Tuna, *a.g.e.*, s.264.

fabrikası dolaylarında hiçbir barınma imkanının olmadığını ve işçilerin barınma ihtiyacının fabrika tarafından karşılanmakta olduğunu belirtmiştir. Bir odada 5-6 kişilik ailelerin yaşamak zorunda olduğu da ayrıca eklenmiştir. Burada işçilerin çok da sağlıklı olmayan koşullarda barınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.²²⁸

Karşılaşılan tüm sorunlara çözüm getirmek amacıyla başta Etibank ile Sümerbank olmak üzere çeşitli kuruluşlar 1940'lı seneler içerisinde, çalışanları için barınma amacıyla tesisler kurmuştur. 1943-1944 senelerinde Sümerbank'a bağlı Karabük Demir Çelik Fabrikaları tarafından 70 baraka ve 180 ev inşa edilmişti. 1945 senesi için de 160 evin inşasının tamamlanması hedeflenmekteydi. 1946 senesinde ise hem bekar hem evli işçiler için 835 evin inşası tamamlanmıştı. Bu gelişmelere ek olarak, ücretli çalışanlar için başka yatırımlar da söz konusuydu. Örneğin 1944 senesi Eylül ayında fabrika ile Karabük arası tren seferleri vardı. Bunun dışında Sümerbank'ın İzmit, Hereke, Gemlik, Sivas, Kayseri, Nazilli ve Ereğli (Konya) gibi çeşitli yerlerde bulunan fabrikalarında da bekar ve evli işçiler için meskenler yapılmaktaydı. Aynı fabrikanın, 1949 senesine gelindiğinde ise 300-350 kişilik bir işçi yurdu ve kalifiye işçiler ile memurlar için bir apartmanı vardı. 1947 senesi itibariyle Sümerbank'a ait tüm sosyal meskenlerde, 6623 kadarı işçi ve memur olmak üzere, aileleri ile birlikte toplam 14.907 kişi oturmaktaydı. Ancak tüm bunlara rağmen, her tesiste mesken imkânı yoktu. Örneğin Bakırköy, Bursa, Bünyan, Defterdar ve Isparta fabrikalarında böyle bir yatırım söz konusu değildi ve bu durum da işverenler ile işçiler arasında sorun yaşanmasına sebep oluyordu. Zira işçi bulmak kolay olmamakla beraber, işçilerin barınması için mesken bulmak da bir hayli zordu ve mevcut meskenler de fabrikalara epey uzakta bulunmaktaydı ve ulaşım imkanları da kısıtlıydı. Sümerbank gibi Etibank da işçilere mesken imkanları sağlıyordu, ilk olarak Ereğli Kömür İşletmesi, 1943 senesinde 26.000 işçi çalıştırıyordu ve bu işçiler için 23 farklı işyerinde 20.549 adet yataklı yatakhaneler vardı. Keçiözümlü Kükürtleri T.A.Ş. de Etibank'a bağlıydı ve yine 1943 senesi itibariyle evli memurlar için her biri çift daireli olan 6 bina inşa edilmişti. Bekar memurlar da aynı senenin sonlarında inşası biten bir pansiyonda kalmaktaydı. Yine Etibank'a bağlı olan Garp Linyitleri

²²⁸ Tuna, a.e., s.265.

Müessesesinin Soma'daki işletmesinde 1945 senesi içerisinde 900 mükellef işçi ve 150 kadar daimî işçiler için inşa edilmiş olan işçi evleri mevcuttu.²²⁹

İşçi evleri konusu basına da yansımıştır. Ulus da konuya ilişkin bir haber yapmıştır. İlgili haber şu şekildedir:

“Çalışma Bakanlığı’nın işçilerimizi ucuz ev sahibi yapmak için giriştiği incelemeler iyi sonuç vermiş bulunmaktadır. Müteahhit ve yetkili teknisyenlerin yaptıkları hesaplara göre üzeri betonlu ve şaplı bir evin kargir su, lağım tesisatı dahil, bir oda bir hol, bir mutfak ve bir yıkanacak yer olmak üzere 1350 liraya mal olacağı anlaşılmıştır. Bu bilgiden faydalanan Ankara Bölge Çalışma Müdürlüğü, şehrimizde kötü şartlar içinde oturmakta olan işçilerimizi daha sıhhi evlere kavuşturmak için muhtelif sendikalarla temasa geçerek bir İşçi Evleri Kooperatifi kurma teşebbüsüne girişmiştir...”²³⁰

Barınma kadar beslenme de önemli bir meseleydi. Ancak 1940’ta hazırlanmış olan Sümerbank İktisadi Teşkilat Raporuna göre devlet işletmelerine bağlı çalışan işçilere yönelik ücretsiz bir gıda uygulaması henüz hayata geçirilmemişti. İşçilere yönelik olarak gıda temini, bedelini tam veya yarım olacak şekilde ödemek gibi uygulamalar mevcuttu. Bu hizmet de kooperatife bağlı olan kantinler veya özel müteahhitlerce temin edilen yemekler ve son olarak fabrikalardaki kooperatifler tarafından yemek yapılması gibi şekillerde veriliyordu. Ancak işleyişte çeşitli aksaklıklar söz konusuydu, yemek hizmetinden faydalanan işçiler en fazla yüzde 30 oranında iken genelde bu oran yüzde 5 düzeyinde kalmaktaydı.²³¹

1941 senesinde Sümerbank’a bağlı olan işletmeler yevmiyeleri 160 kuruşu geçmeyen işçilere günde bir öğün bedava yemek vermeye başlamıştır. 1942 senesinde bedava yemek imkanları yevmiyesi 200 kuruşu, 1943 senesinde ise yevmiyesi 300 kuruşu geçmeyen işçilere de sağlanmaya başlandı. Başta Etibank olmak üzere, diğer kuruluşlar da işçileri için benzer imkanlar sağlamaya başlamıştı. 1943 senesinde, yevmiyesi 400 kuruşu geçmeyen, Keçiözü madenlerinde çalışan işçilere iki tabak yemek ve 600 gram ekmek ücretsiz verilmekteydi. 1944 senesinde ise Gaziantep İhisarlar İdaresi, işçilerine bir tabak yemeği ücretsiz olarak

²²⁹ Özbek, **a.g.e.**, s.174-179.

²³⁰ “İşçiler 1350 Liraya Ev Sahibi Olacak”, **Ulus**, 8 Kasım 1947, s.1, s.6.

²³¹ Tuna, **a.g.e.**, s.265.

vermekteydi. İstanbul'da bulunan Tramvay İdaresi de sürücü ve kondüktörlerine yine ücretsiz olarak bir tabak yemek ve yarım ekmek vermektedir. Ancak bu imkanlar devlet işletmeleri ile sınırlı kalmamış, bazı özel işletmeler de özellikle II. Dünya Savaşı döneminde işçileri için benzer faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki İstanbul'da bulunan ve hepsi de 10'dan fazla işçi çalıştıran bazı tekstil fabrikalarının işçilerine gıda yardımı yapmasıdır. Bu yardım bir bardak süt ve bir parça ekmek olabildiği gibi, bedava öğle yemeği de olabiliyordu. Ayrıca İzmir'de bulunan bütün şirketlerinin işçilerine bedava yemek vermesi için Kızılay'a para bağışı yapmaları da yine bu duruma bir başka örnektir. Bunların dışında başta Sümerbank ve Etibank olmak üzere çalışanlarına bedava yemek dışında da çeşitli imkanlar sunuyorlardı. Buna örnek olarak, çalışanlarının tüketici mallarını piyasa fiyatından daha uygun şekilde edinmeleri için çeşitli kooperatifler (ekonoma da deniyordu) kurmuşlardır. Ereğli Kömür İşletmesi'nde 11 adet kooperatif vardı. Karabük Demir Çelik Fabrikaları ise bölgede artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak ticari işletmeler olmadığı için çalışanları tüm temel ihtiyaçlarını karşılamak adına bu kooperatifleri kurmuştu.²³²

24.2. İşçilere Yönelik Sağlık Hizmetleri

İş kazası ve meslek hastalıkları söz konusu olduğunda işçiler yalnızdı. Bu da işgücü kaybı demekti. Tam da bu sebepten ötürü 1940'lı dönemden itibaren çeşitli müesseselerde işçiler için sağlık hizmetleri vermeye başlanmıştır.

1947 senesinde Sümerbank'ta 49'u uzman doktor, 10'u diş doktoru, 28'i hemşire ve ebe, 9'u eczacı, 7'si eczacı kalfası, 7'si laborant, 34'ü hastabakıcı olmak üzere 188 sağlık personeli bulunmaktaydı. Bu sağlık personeli 13 hastanede çalışmaktaydı ve buna ek olarak, 4 çocuk yuvası ile 5 kreş de mevcuttu. Ancak sağlık birimlerinin büyüklüğü, müessese büyüklüğü ile doğru orantılıydı. 1943 senesinde 153 işçi çalıştıran Sümerbank'a bağlı Sivas Çimento Fabrikası'nın altı yataklı bir işçi hastanesi ve eczanesi vardı, Gaziantep İnhisarlar İdaresi'nin şarap fabrikasında ise tek klinik mevcuttu. 1944 senesinde ise binden fazla işçi çalıştıran Ereğli Kömür

²³² Özbek, **a.g.e.**, s.179-180.

İşletmesi'nin merkezde olmak üzere 150 yatak kapasiteli bir hastanesi varken, aynı işletmenin Kozlu, Kilimli, Gelik ve Üzülmüş 'de sadece dispanserleri mevcuttu. Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nda ise 1892 kişi çalışmaktaydı ve 150 yataklı bir hastanenin yanı sıra 20 yataklı bir başka hastane ve yatak sayısı 66'yı bulan 7 adet de dispanser vardı. Ayrıca tüm bu sağlık kuruluşları sadece işletmeye bağlı çalışan işçilere değil, bölge halkına da hizmet vermekteydi.²³³

1948 senesine ait bir gazete haberinde, işçiler için İstanbul'da bir hastane kurulacağı belirtiliyordu. Haber;

“Çalışma Bakanlığı İstanbul'da bir işçi hastanesi kurmaya karar vermiştir. Bilindiği gibi İstanbul'da iş kanununun uygulandığı 1700 işyerinde 300 bine yakın işçi bulunmaktadır. Çalışma Bakanlığı İşçi Sigortaları İdareleri, bu kadar kesif işçi bulunan İstanbul'da sigorta kanununa göre yapmakla görevli bulunduğu tedavileri ve doğumları daha iyi şartlar içinde başarmayı ön plana almıştır. Bu gayeyi sağlayacak olan İstanbul İşçi Hastanesi'nin kurulması ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'a iki mütehassıs gönderilmiştir...”²³⁴

Şeklindeydi. Çalışma Bakanlığı, sosyal devlet anlayışının bir neticesi olarak, işçilerin sağlık hizmetinden faydalanmasını sağlıyordu.

Bir başka gazete haberinde ise işyerlerinde kurulacak işçi hastanelerinin ve revirlerin özelliklerinden bahsediyordu.

“...İşyerlerinde kurulacak hastane ve revirler ile muayyen bir saha dahilinde bulunan işyerlerinin müşterek sağlık tesisleri, müşterek sanatoryum ve verem hastaneleri tesisine dair maddeleri ihtiva etmektedir. Kreşler, çocuk emzirme odaları ve çocuk yurtları hakkında da hazırlanmış olan diğer tasarı ayrıca işçi annelerin himayesine dair hükümleri ihtiva etmektedir....İşten dolayı zuhur eden hastalıklarda şimdiye kadar sadece bazı işverenler tarafından ödenmekte olan ilk üç günlük yevmiyelerin esasları da yeni bir tüzükle kesin olarak çizilmiş bulunmaktadır. Bu arada mesleki hastalıklar hakkındaki maddelerin şümulü genişletilmiştir....”²³⁵

Bu habere göre, işçiler hem sağlık hizmeti alacak hem de çocuklarının bakımını sağlayacak kreş imkanlarına da kavuşacaktı. Çalışan ebeveynler için bu önemli bir gelişmeydi.

²³³ Özbek, a.e., s.180.

²³⁴ “İstanbul'da Bir İşçi Hastanesi Kurulacak”, **Ulus**, 10 Şubat 1948, s.2.

²³⁵ “İşyerlerinde Kurulacak Hastaneler”, **Ulus**, 17 Temmuz 1948, s.2.

Bu dönemde, sadece işçiler için değil, memurlar için de evler inşa edilmekteydi. Konuya ilişkin bir haber şu şekildeydi:

“...Bakanlıkça hazırlanan plan gereğince çalışmalara ilk defa Birinci Genel Müfettişlikte başlanacaktır. Buradaki kırk ilçede 2-3-4 odalı ve her türlü sağlık tesislerini havi ihtiyaca göre 7 ila 10 aileyi barındıracak evler yapılacaktır. Her aile müstakil bir evde oturacaktır. Bu iş için 5 milyon lira ödenek ayrılmıştır. İnşaatın ihalesi bugünlerde yapılacak ve evler 1947’de bitmiş olacaktır. İkinci kısmın inşaatına Üçüncü ve Dördüncü Genel Müfettişliklerde Elazığ ve Erzurum’da başlanacaktır. Bu iki yerde 1948 yılında girişilecek olan çalışmalar bir yılda sona erdirilecek ve bu işe de 5-6 milyon lira harcanacaktır.”²³⁶

Bu haberde ise inşa edilecek memur evlerinin özellikleri belirtilmiştir. Faaliyetler Doğu Anadolu Bölgesi’nde başlayacaktır.

25. Türkiye-Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İlişkileri

25.1. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) Tarihçesi

Ülkeler, çalışma koşullarını daha iyi hale getirmek amacıyla işgücü maliyetlerini arttırdıkları takdirde uluslararası rekabet piyasasında dezavantaj yaşamışlardır. Bu sebeple de gerek çalışma gerekse hayat koşullarını daha insancıl bir seviyeye getirebilmek amacıyla uluslararası anlamda birlikte hareket etmeye gerek duymuşlardır. Bu noktada öncelikle 1864 senesinde Uluslararası Çalışan Erkekler Derneği kurulmuş ve başta sendikacılar olmak üzere pek çok farklı siyasi aktivistin de dahil olduğu, uluslararası anlamda ilk çalışmaların yapılmasına başlanmıştır. 1889 senesine gelindiğinde ise uluslararası tipografi ve yazıcı federasyonları, şapkacılar, puro üreticileri ile tütün işçileri ve çizme ve ayakkabı operatörleri tarafından Uluslararası Ticaret Sekreterliği kurulmuştur. 1890 senesinde ise hükümetlerin çalışma koşullarını belirlemek amacıyla bir araya geldiği Berlin Konferansı toplanmıştır. 1897 senesine gelindiğinde, Berlin Konferansı’ndan sonra meydana gelen gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Brüksel’de uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansın neticesinde uluslararası bir büro kurulmasına ve mevcut işgücünün korunmasına karar verilmiştir. Bunu izleyen bir gelişme olarak da Paris’te bir konferans düzenlenmiş ve Uluslararası Çalışma

²³⁶ “Yeni Memur Evleri İnşaatına Geçiliyor”, **Ulus**, 21 Mart 1946, s.1.

Mevzuatı Birliği (IALL) kurulmuştur. İlk Uluslararası Çalışma Bürosu ise 1 Mayıs 1901 tarihinde İsviçre'nin Basel şehrinde faaliyete geçmiştir. Bununla birlikte Uluslararası Çalışma Mevzuatı Birliği'nin kibrit üretiminde kullanılmakta olan beyaz fosfor maddesinin kullanımının kısıtlanması ve sanayide kadın işçi istihdam edilmemesi içerikli sözleşmelerinin 1906 senesinde onaylanması ile başta uluslararası anlamda işbirliği yapılmaya başlanmış ve ILO'nun temelleri atılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen 1914 senesinde başlayan I. Dünya Savaşı sebebiyle çalışmalara ara verilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın son döneminde Paris'te bir Barış Konferansı toplanmıştır ve hükümet, işçi ve işveren temsiline dayanan üçlü yapı içinde çalışan uluslararası bir kuruluşun kurulmasını kararlaştırmıştır. Komisyonun çalışmaları sonunda hazırlanan ve sosyal adalet temelinde sosyal barışı gerçekleştirmek ve daha iyi yaşama ve çalışma standartlarını oluşturmak için kabul edilen metnin Versay Anlaşmasının XIII. bölümünü olarak kabul edilmesiyle 1919 senesinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulmuştur. Kurulduğu günden bugüne kadar sosyal ve ekonomik sebeplerle her geçen gün büyüyen sorunların aşılmasına yönelik çözümler getirmekte ve reformların uluslararası alanda uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır.²³⁷

Daha sonra ise ILO, 1919-1939 seneleri arasında Milletler Cemiyeti'ne bağlı özerk bir kuruluş olarak çalışmalarına devam etmiştir. ILO Konferansı'nın ilk oturumu Washington'da toplanmış ve 6 sözleşme ile 6 tavsiye kabul edilmiştir. 1919-1949 seneleri arasında ise 87 adet sözleşme kabul edilmiştir. 1946 senesinde ise BM ile ILO arasında yapılan anlaşmaya göre, ILO Anayasası'nda yer alan amaçlara ulaşmak için çeşitli önlemler almaya yetkili olan uluslararası uzmanlık kuruluşu halini almıştır.²³⁸ Anayasasından sonra ILO'nun ikinci önemli belgesi, 1944

²³⁷ Ali Kemal Nurdoğan, "Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri", **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, C:III, S:4, Aralık 2018, s.80-81.

²³⁸ Erdut, **a.g.e.**, s.42-43.

senesinde Filadelfiya’da toplanan Uluslararası Çalışma Konferansında kabul edilen Filadelfiya Bildirgesi’dir.²³⁹

25.2. Türkiye-Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İlişkilerinin Gelişimi

İlk olarak 1932-1946 dönemini inceleyelim. Bu dönemde Türkiye, ILO'nun çalışmalarında henüz tam anlamıyla yer almamıştır. Bunun sebeplerden biri, bu dönemde Türkiye’de gerçek anlamda sendikal faaliyetlerin gerçekleşmemesidir. Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasası’na göre işçi ve işverenler, delegeler tarafından temsil edilmeli ve bu delegeleri, ilgili sendikalar seçmeliydi. Ancak bu dönemde Türkiye’de sendikacılık faaliyetleri hukuki bir düzlemde yer almadığı için Türkiye, ILO’da üçlü temsil imkânına sahip olmamıştır. Bu sebeple de Türkiye bu dönemde Çalışma Konferansı’na tüm delegeler ile katılamamıştır. Diğer bir sebep olarak, Türkiye’nin 1936 senesinden önce işçileri ve haklarını koruyucu nitelikte herhangi bir sosyal mevzuata sahip olmamasını gösterebiliriz. Son olarak savaş döneminde dünya çapında yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar sebebiyle ILO faaliyetlerini azaltmıştır. Ancak ILO ile 1932 senesinden itibaren ilişki kurma yoluna gidilmiştir ve bu durum da sosyal politika uygulamaları için faydalı olmuştur. Bu bağlamda 1936 senesinde kabul edilmiş olan 3008 sayılı İş Kanunu’nun temelinde ILO’nun daha önceden uygulamaya başladığı sözleşme ve tavsiyeler yer almaktadır.²⁴⁰

1946 senesinden sonraki dönem için, ILO-Türkiye ilişkilerine yasama faaliyetleri yönünden baktığımızda karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

İlk olarak, 1946 senesinden sonra Türkiye ILO’nun yasama faaliyetlerine katılmaya başlamıştır. Türkiye tam delegasyon imkânı ile konferansa katılabilmektedir. Milli mevzuat da yine bu dönem içerisinde değişmeye başlamıştır. Buna rağmen 1952 senesine kadar işçilerin tam anlamıyla temsil edildiğini söyleyemeyiz. Zira bu tarihten önce sendikal hareketleri örgütleyecek bir oluşum söz konusu değildi. 1952

²³⁹ Koç, *Türkiye-ILO İlişkileri* (Çevrimiçi), <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322172573b.pdf>, 15 Ağustos 2021.

²⁴⁰ Naci Gündoğan, “Yasama Faaliyetleri Yönünden Uluslararası Çalışma Örgütü-Türkiye İlişkileri”, *Anadolu Üniversitesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1993, s.35.

senesinde TÜRK-İŞ kurulmuştur. Ancak 1952-1960 seneleri arasında da hükümet daha çok kendine yakın olan sendikacılara öncelik tanımıştır. Ayrıca ILO ile Türkiye arasında teknik yardım faaliyetleri de gerçekleşmiştir. Bu yardımlar 1947 senesinde başlamıştır. Ancak en önemlilerinden biri 1949 senesinde başlamıştır. Milletlerarası Çalışma Bürosu'nun görevlendirmiş olduğu beş uzman tarafından Türkiye'nin çalışma meseleleri bir aylık bir araştırma neticesinde bir rapor halinde Türk hükümetine sunulmuştur. Bu bağlamda iş kazaları, meslek hastalıkları, analık, hastalık, maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortalarının uygulanmasında Türkiye ile ILO arasında teknik yardımlar ve işbirliği söz konusu olmuştur. Buna ek olarak, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun faaliyetlerinin daha detaylı bir hale getirilmesi de aynı yardımlar aracılığıyla sağlanmıştır.²⁴¹

Türkiye'nin 1960 senesine kadar onayladığı ILO sözleşmeleri şu şekildedir:

Tablo 2.4

Türkiye'nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri

No	Sözleşme Adı	Onay Tarihi
2	İşsizlik Sözleşmesi	14.07.1950
14	Haftalık Dinlenme (Sanayi) Sözleşmesi	27.12.1946
15	Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi*	29.09.1959
34	Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi**	27.12.1946
42	İşçinin Tazmini (Meslek Hastalıkları) Sözleşmesi (Revize)	27.12.1946
45	Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi	21.04.1938
58	Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)*	29.09.1959
81	İş Teftişi Sözleşmesi	13.12.1950
88	İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi	14.07.1950
96	Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize)	23.01.1952
98	Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi	23.01.1952

²⁴¹ Gündoğan, a.e., s.37-38.

*30.10.1998 tarihinde fesholmuştur.

**23.01.1952 tarihinde fesholmuştur.

25.3 Türkiye'nin 1950 Senesine Kadar Onayladığı İlo Sözleşmeleri

25.3.1. 2 No'lu İşsizlik Sözleşmesi

ILO tarafından kabul tarihi 29 Ekim 1919 olan bu sözleşme, 16 Şubat 1950 tarihinde 5543 sayılı kanunla kabul edilmiş ve 14 Temmuz 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu Sözleşmeye göre, sözleşmeyi onaylayan ülkenin işsizlikle mücadele için çeşitli önlemler alması, parasız iş ve işçi bulma kurumları kurmakla beraber, ayrıca bu kurumlarda işçi ve işveren temsilcilerini bulundurması gerekmektedir. Sözleşmenin 2. maddesindeki

“Bu Sözleşmeyi onayan her üye, merkezi bir makamın kontrolüne tabi bir resmi parasız iş bulma büro sistemi kurulmalıdır. Patron ve işçilerin temsilcilerini de ihtiva eylemesi gereken komiteler tayin edilecek ve bu büroların işlemesine müteallik her hususta mütalaalar ılınacaktır. Parasız resmi ve özel iş bulma büroları aynı zamanda mevcut olduğu takdirde, bu büroların işlerinin milli bir plan dâhilinde koordine edilmesi için tedbirler alınmalıdır. Türlü milli sistemlerin işleme tarzları, ilgili memleketlerle mutabık kalınmak suretiyle, Milletlerarası Çalışma Bürosu tarafından koordine edilecektir.”²⁴²

İfade ile bu durum belirtilmiştir.

21 Ocak 1946 tarihli ve 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 1 Mart 1950 tarihli ve 5562 sayılı kanun ile değişik 10. maddesinde, işçi sendikası temsilcilerinin de bulunduğu danışma kurullarının kurulması gerekmektedir.

25.3.2. 14 No'lu Haftalık Dinlenme (Sanayi) Sözleşmesi

Bu sözleşmenin ILO tarafından kabul edilme tarihi 25 Ekim 1921'dir. Sözleşme Türkiye'de 11 Şubat 1946 tarihinde kabul edilmiş olup, 4865 sayılı kanunla resmileşmiştir.

Bu Sözleşmenin 2. maddesinde

²⁴² Fazıl Aydın (Ed.), **Türkiye Tarafından Onaylanan İlo Sözleşmeleri**, Ankara, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014, s.22.

“Resmi veya hususi herhangi bir sınai müessesede veya onun müştemilatında çalışan bütün şahıslar, bundan sonraki maddelerde derpiş olunan istisnalar nazara almak şartıyla, her 7 günlük bir devre içinde fasılasız en az 24 saat zarfında istirahatten istifade edeceklerdir. Bu istirahat, imkân dairesinde bir müessesenin bütün mensuplarına aynı zamanda verilecektir. İstirahat mümkün mertebe, memleket veya bölge gelenek ve adetlerinde yer alan günlere rastlayacaktır.”²⁴³

Denmektedir.

İşçilerin her yedi günlük çalışma süresi içinde aralıksız olarak 24 saat süreyle dinlenmeleri öngörülmüştür. Ancak bu sözleşme gerek mevzuat konusunda gerekse uygulanma konusunda birtakım pürüzlere sahiptir. İlk olarak, kısmi süreli çalışma şeklinde istihdam edilenler bu sözleşmeden faydalanamamaktadır. Ayrıca ev hizmetlerinde çalışanlar ile eve iş verme sistemi içinde çalışanlar da bu sözleşme kapsamına değildirler. Son olarak Türkiye’de kiralık işçilik uygulaması kapsamında olanların bu konudaki hakları da koruma altına alınmamıştır.

25.3.3. 34 No’lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi

ILO tarafından 8 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen bu sözleşme, Türkiye tarafından 11 Şubat 1946 tarihinde 4866 sayılı kanunla onaylanmıştır.

Bu sözleşmeye göre ücretli iş bulma bürolarının kapatılması öngörülmüştür. Konuyla ilgili olan 2. madde şu şekildedir:

"...kazanç gayesiyle çalışan Ücretli İş bulma Büroları, bu Sözleşme’nin her üye için yürürlüğe girmesi tarihinden itibaren 3 sene zarfında kapatılacaklardır. Bu kapatmadan evvelki mühlet zarfında;

- a. Yeniden kazanç gayesiyle çalışan Ücretli İş bulma Bürosu açılmayacaktır.
- b. Kazanç gayesiyle çalışan Ücretli İş bulma Büroları, yetkili makamın kontrolü altında konulacak ve bu makamca onanmış bir tarifede yazılı ücret ve masraflardan başka para almayacaklardır.”²⁴⁴

Bu sözleşme ile Ücretli İş Bulma Büroları kapatılacak ve iş bulma süreci devlet kontrolü altına alınacaktır.

²⁴³ Aydın, a.e., s.26.

²⁴⁴ Aydın, a.e., s.44.

25.3.4. 42 No’lu Mesleki Hastalıkların Tazmini Sözleşmesi

ILO’nun 4 Haziran 1934 tarihinde kabul ettiği bu sözleşme, Türkiye’de 11 Şubat 1946 tarihinde 4864 sayılı kanunla kabul edilmiştir.

Bu Sözleşmeye göre meslek hastalıkları sebebiyle herhangi bir şekilde zarar gören çalışanlara tazminat ödenmesi gerekmektedir. Sözleşmenin 1. maddesinde

“Milletlerarası İş Teşkilatının bu Sözleşmeyi onayan her üyesi, mesleki hastalıklara uğrayanlar ile bunların hak sahipleri varislerine, iş kazalarının tazmini hakkındaki özel mevzuatındaki genel esaslar dâhilinde tazminat sağlamayı taahhüt eder. Bu tazminatın miktarı, milli mevzuatta iş kazaları neticesinde ödenecek olandan az olmamalıdır. Bu cihet mahfuz tutulmak şartıyla her üye mevzuatında bahse konu olan hastalıklar tazminatının ödeme şartlarına müteallik hükümlerin tesbitinde, ve bu hastalıklara, iş kazaları hakkındaki mevzuatını tatbikinde zaruri gördüğü tadil ve intibakları yapmakta serbesttir.”²⁴⁵

İfadesi yer almaktadır. Bu sözleşme ile meslek hastalığı halinde işçiye ve ailesine tazminat ödenmesine karar verilerek, hak sahibi kişilerin sosyal ve ekonomik anlamda mağdur olmalarının önüne geçilmiştir.

25.3.5. 45 No’lu Yeraltı İşleri (Kadınlar) Sözleşmesi

Bu sözleşme ILO tarafından 4 Haziran 1935 tarihinde kabul edilmiştir. Türkiye’de ise 9 Haziran 1937 tarihinde 3229 sayılı kanunla kabul edilmiştir.

Bu sözleşmenin 2. maddesinde “*Kadın cinsinden hiç bir şahıs, yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılmaz.*”²⁴⁶ Açıklaması ile kadınların yeraltı işlerinde çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Ancak bu durumun istisnaları da 3. maddede belirtilmiştir. İlgili maddede

“....a.Sevki idare vazifesi ile mükellef olup, bedenen çalışmayan şahıslar, b.Sıhhi ve sosyal hizmetlerde çalışan şahıslar, c.Mesleki bilgilerini tamamlamak maksadiyle bir maden ocağında yeraltı işlerinde staj görmelerine müsade edilen tahsildeki şahıslar, d.Bedenen çalışma mahiyetinde olmayan bir sanatın icrası için bir maden ocağının yeraltı kısımlarına tesadüfi olarak inmesine lüzum görülen diğer bütün şahıslar”²⁴⁷

Şeklinde bu durumun istisnaları açıklanmıştır.

²⁴⁵ Aydın, a.e., s.47.

²⁴⁶ Aydın, a.e., s.50.

²⁴⁷ Aydın, a.y.

25.3.6. 88 No'lu İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi

Bu sözleşme ILO tarafından 17 Haziran 1948 tarihinde kabul edilmiş olup, Türkiye tarafından 30 Kasım 1949 tarihinde 5448 sayılı kanunla onaylanmıştır.

Sözleşmenin 1. maddesinde yer alan

“Hakkında bu Sözleşmenin yürürlükte olduğu Milletlerarası Çalışma Teşkilatının her üyesi, bir amme ve parasız İş ve İşçi Bulma Servisi bulundurmalı veya bulundurulmasını sağlamalıdır. İş ve İşçi Bulma Servisinin esas görevi icap ettiği takdirde ilgili diğer amme- teşekkülleri ve hususi teşekküllerle işbirliği yaparak tam çalışmanın sağlanmasına ve idamesine müstahsil kaynakların geliştirilmesine ve bunlardan istifade edilmesine -matuf milli programın ayrılmaz bir parçası olarak, iş piyasasını mümkün mertebe en iyi şekilde teşkilatlandırmayı gerçekleştirmek olmalıdır.”²⁴⁸

Hükmü ile İş ve İşçi Bulma Servisi'nin üye ülkelerde kurulması ve parasız bir şekilde faaliyet göstermesi gerektiği belirtilmektedir.

2. fıkrasında “*tam istihdamın sağlanması ve sürdürülmesine yönelik ulusal program*” konusu yer almaktadır.

Buna ek olarak, yine bu sözleşmenin 4. maddesinin

“İş ve İşçi Bulma Servisinin kurulma ve işleminde İş ve İşçi Bulma Servisi politikasının gelişmesinde işverenler ve işçiler temsilcilerinin işbirliğinin sağlanması için, danışma komisyonları vasıtasıyla münasip tedbirler alınmalıdır.

Bu tedbirler, bir veya daha fazla milli danışma komisyonlarıyla, lüzumlu hallerde, bölge komisyonlarının ve mahalli komisyonların kurulmasını derpiş etmelidir.

Bu komisyonlardaki işveren ve işçi temsilcileri, şayet mevcut iseler, işverenleri ve işçileri temsil eden teşekküllere danışıldıktan sonra, eşit sayıda tayin olunmalıdır.”²⁴⁹

Şeklinde olduğunu görüyoruz. Bu madde ile İş ve İşçi Bulma Servisi kurulmasında işveren ve işçi temsilcilerinin birlikte faaliyet göstermesi gerektiği belirtilmiştir.

1 ve 3. fıkralarına göre İş ve İşçi Bulma Servisi çatısı altında eşit oranda işçi ve işveren temsilcilerinden meydana gelen komisyonların çalışması gerekmektedir.

²⁴⁸ Aydın, a.e., s.102.

²⁴⁹ Aydın, a.e., s.102-103.

Ayrıca ilgili sözleşmenin 9. maddesinin 1. fıkrası, İş ve İşçi Bulma Servisi çalışanlarının, hükümet değişikliklerinden etkilenmelerini önleyecek bir uygulama öngörmektedir. İlgili madde “*İş ve İşçi Bulma Servisi personeli, kendilerinin her türlü hükümet değişikliklerine ve yolsuzluk harici tesirlere tabi olmamalarını ve servisin ihtiyaçlarının icapları hariç, memuriyette istikrarlarını sağlayacak bir statü ve hizmet şartlarından faydalanan amme memurlarından teşekkül etmelidir.*”²⁵⁰ Şeklinde dir.

26. 1946-1950 Dönemi Grevler

26.1. Liman Tahmil-Tahliye İşçilerinin Grevleri

İstanbul’da Tophane Rıhtımı’nda yükleme-boşaltma işlerinde çalışan 350 işçinin 333’ü 18 Temmuz 1946 tarihinde Devlet Denizyolları ile aralarındaki iş ihtilafından dolayı sabah saat 8’den ertesi gün sabaha kadar işe gelmemişlerdir. Denizyolları tarafından işçilerin ücret artışına dair taleplerinin yazılı olarak yapılması istenerek, işçi haklarının korunacağı ifade edilmiştir. İşçiler bunun üzerine işbaşı yapmışlardır.²⁵¹

8 Ekim 1946 tarihinde İzmir’de liman işçileri işi bırakmışlardır. Liman amelesi tarafından vilayete gündeliklerinin 3 liradan 5 liraya, gece ücretlerinin de 5 liradan 7.5 liraya yükseltilmesi için bir dilekçe verilmiştir. Müteahhit bunu çok görmüş ve daha az yevmiye ile işçi bulabileceğini ifade etmiş ve bunun üzerine işçiler işi bırakmıştır. Liman idaresi duruma el koymuş ve müteahhite depozitosunu işçilere de istemiş oldukları yevmiyeyi vermiştir.²⁵²

1947 senesi Mart ayının son günleri ve Nisan ayının ilk günlerinde İstanbul Limanı’nda çalışan 120 tahmil ve tahliye işçisi müteahhit ile aralarında çıkmış olan bir anlaşmazlık neticesinde birkaç gün için işi terk etmişlerdir. İstanbul ve Mülhakatı Maden Kömürü Yükleme ve Boşaltma Liman İşçileri Cemiyeti umumi katibinin

²⁵⁰ Aydın, a.e., s.104.

²⁵¹ Makal, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, Ed. Tanıl Bora, 4.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.293.

²⁵² Makal, a.y.

ifadesine göre anlaşmazlığın sebebi, işçi haklarının tanınmaması, işçilerin ayda 10-15 gün iş bulabilmesi, işçilerin günde 8 saatten fazla çalışmak istemedikleri için işçilere 400 kuruş ödenirken, dışarıdan gelip 8 saatten fazla çalışmayı kabul eden işçilere 450 kuruş ödenmesidir.²⁵³

26.2. Tekstil İşçilerinin Grevleri

9 Mayıs 1947 tarihinde İzmir Halkapınar Pamuklu Mensucat Fabrikası'nda çalışan 2000'e yakın işçiden 11'i erkek 17'si kız olmak üzere 28 işçi işi bırakmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu işçilerin duruşması 28 Mayıs günü İkinci Asliye Ceza Mahkemesi'nde başlamıştır. Savcı iddiasında 120 amelenin ücretlerine zam yapılması ve iş saatlerinin azaltılması için hep birlikte işi durdurup grev yaptıklarını ve bu 28 kişinin de olayları başlattığını belirterek cezalandırılmalarını istemiştir. İşçiler ise grev yapmadıklarını ifade ederek kendilerine verilen haftada 8 liranın az geldiğini ve bu durumu ustabaşına söylemek istediklerini ancak ustabaşının kendilerini kovduğunu söylemişlerdir. Duruşma, soruşturmanın genişletilmesi için başka güne ertelenmiştir.²⁵⁴

26.3. Çimento İşçilerinin Grevleri

1948 senesinde İstanbul'da bir çimento fabrikasında işveren, her biri 11 saat çalışan iki posta ile 18 kişiye gördürdüğü işi, fazla mesai ücretlerinin kanuni zamlarından tasarruf etme amacıyla, aynı işçilere 8'er saatlik 3 vardiya ile gördürmeye çalışmıştır. İşçiler bu çalışma şeklini kabul etmeyeceklerini önceden bildirmiş olmalarına rağmen belirlenen günde işverenin ısrarına rağmen yeni sistemde çalışmamak suretiyle fabrikaya girmişler ancak işbaşı yapmamışlar ve o daireyi işgal etmişlerdir. Bu durum önce adli makamlara daha sonra da Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. İş Kanunu'nun 74. Maddesi gereğince işçiler haklı bulunarak talepleri kabul edilmiş ve işlerine dönmüşlerdir.²⁵⁵

²⁵³ Makal, a.y.

²⁵⁴ Makal, a.e., s.296-297.

²⁵⁵ Makal, a.e., s.299.

26.4. Fırın İşçilerinin Grevleri

1947 senesinin Haziran ayında Ankara’da bulunan fırın işçileri greve gitmiştir.²⁵⁶

26.5. Belediye İşçilerinin Grevleri

21 Nisan 1948 tarihinde İzmir Belediyesi’nin 140 temizlik işçisinden 50’si günde 14-15 saat çalışmalarına karşılık olarak aldıkları 275 kuruşun vergisi kesildikten sonra geriye kalan 220 kuruşun da ayda 4-5 kere sebep gösterilmeden cezalar verilmek suretiyle kesildiğini iddia etmiş ve işlerini bırakarak temizlik işlerini aksatmışlardır.²⁵⁷

6 Ağustos 1946 tarihinde İstanbul Tramvay İdaresi otobüs şoförleri, kendilerine verilen aylığı yeterli bulmamaları sebebiyle işi bırakmışlardır. Önceden ücretlerine zam yapılmasını talep eden işçiler haber vermeden işlerinin başına gelmemişlerdir. Ulaşım hizmetleri, bulunan birkaç şoförle yürütülmeye çalışılmıştır. Otobüs şoförlerinin bu hareketinin grev sayılıp sayılmayacağı incelemeye alınmıştır.²⁵⁸

2.6.6 Diğer İşkollarındaki Grevler

1946 senesinin Aralık ayında Devlet Konservatuarı ve Riyaseticumhur Filarmonik Orkestrası üyeleri Devlet Konservatuarı opera oyunlarında verilen ücreti az bulmuş ve işi bırakmışlardır. Konservatuar müdürü tarafından grev veya istifanın söz konusu olmadığı ve temsillerin devam ettiği ifade edilmiştir.²⁵⁹

1950 seçimlerinden birkaç gün önce Zonguldak Kömür Havzasında ayın 15’inde değişecek olan binlerce münavebeli maden işçisi oylarını kullanmak için ücretlerini bile almadan ocaklardan ayrılıp köylerine gitmişlerdir. Şeflerin nasihat ve emirleri de bu durumu engelleyememiştir. Ayın 15’inde işe başlayacak olan diğer

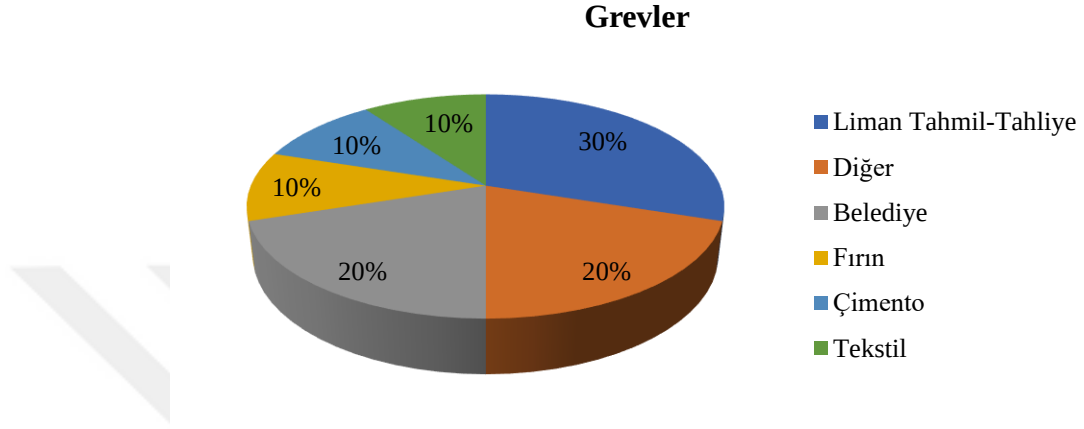
²⁵⁶ Makal, a.e., s.300.

²⁵⁷ “İzmir Belediyesinin 50 Amelesi İşlerini Terk Ettiler”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1948, s.3.

²⁵⁸ “Otobüs Şoförleri İşlerini Bıraktı”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1946, s.2.

²⁵⁹ Makal, a.g.e., s.304.

münavebeli işçiler de oy kullanmak için köylerinden kalmıştır. Bu sebeple ocaklar yarı yarıya boşalmıştır ve üretim durma noktasına gelmiştir.²⁶⁰

Şekil 2.1

1946-1950 Arası Grevlerin Yüzdelik Dağılımı

1946-1950 döneminde en çok grev yapılan işkolunun liman tahmil-tahliye işkolu olduğunu görüyoruz. İkinci sırada eşit oranda diğer işkollarında çalışan işçilerin ve belediye işçilerinin yaptığı grevler gelmektedir. En az grev yapılan işkolları ise fırın, çimento ve tekstil işkollarıdır. Bu işkollarında yapılan grevlerin oranı eşittir.

²⁶⁰ “Zonguldak İşçileri ve Seçim”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1950, s.1-s.3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATI

1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Koşulları

II. Dünya Savaşı başlamadan önce uluslararası ortam genel olarak değerlendirildiğinde, devletler arasında ciddi bir güç mücadelesinin olduğu görülmektedir. Bu duruma sebep olarak, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanmış olan barış antlaşmaları gösterilebilir. Zira revizyonist devletler, bu barış antlaşmalarına itiraz etmektedir. Ayrıca 1929 senesinde ortaya çıkan dünya ekonomik krizi sebebiyle, mevcut totaliter rejimler güçlenmiş ve bu noktada dönemin totaliter eğilimli partileri de ülkelerinde kolaylıkla iktidara gelmiştir. İlerleyen dönemlerde Almanya'da Nazi Partisi'ne (Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) iktidara gelmiş, İtalya'da Faşist Rejim, Sovyetler Birliği'nde ise Stalin Yönetimi, iktidarda kendilerine yer bulmuştur.¹

7 Nisan 1939 tarihinde İtalya Arnavutluk'u işgal etmiştir. Bu durum Türkiye'de endişeli bir bekleyişe yol açmıştır. Zira İtalya, böylelikle Türkiye'nin güvenlik bölgesine girmiş bulunuyordu. Bu gelişmeden sonra İngiltere ve Fransa 13 Nisan tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. Ayrıca Türkiye'ye de benzer şekilde bir garanti verilebileceği bildirilmiştir. Türkiye ise 15 Nisan tarihinde bir cevap vermiş ve bu teklifi uygun karşıladığını ancak bunun iki taraflı olmasını istediğini belirtmiştir. Türkiye bu noktada böyle bir tehlike karşısında sarıh taahhütlere sahip olmayı hedeflemiştir. Bunun neticesinde Türkiye'yi "Barış Cephesi" içine almak için müzakereler başlatılmış ve bir deklarasyon oluşturulmuştur. 12 Mayıs 1939 tarihinde bir Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlamış ve bu deklarasyonun 3. maddesine göre, Akdeniz'de bir savaş çıkması halinde taraflar tüm değerleriyle bilfiil işbirliği yapacaklardı. Türkiye bu deklarasyonla batı demokrasilerine katılma kararı almış olduğunu vurguluyordu. Bu deklarasyon TBMM'de görüşülerek 355 üyenin oyuyla onaylanarak ve kabul

¹ Gülay Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:XXIV, S:4, 2020, s.1756.

edilmiştir. Bir yandan Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken diğer yandan da Türk-Fransız görüşmelerinde yol katledilmesine rağmen “Hatay Meselesi” çözüme kavuşturulmadan önce Türkiye, Fransa ile ortak bir deklarasyon yayınlamayı reddetmiştir. Hatay Meselesi çözüme kavuşturulduktan sonra, 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye-Fransa deklarasyonu TBMM’de 343 üyenin oyuyla kabul edilmiş ve imzalanmıştır.²

1941 senesinde ise Türkiye ve Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Türkiye’nin izlediği bu siyasetten müttefikler çok hoşnut kalmamıştır. Bu durumun bir neticesi olarak Türkiye Batı ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır ve 1944 senesinde Mihver devletler ile ilişkisini kesmiştir. Sonrasında ise Türkiye, BM’ye üye olabilmek için 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya’ya karşı savaş ilan etmiş ve 24 Şubat 1945 tarihinde de BM Beyannamesi’ne imza atmıştır.³

Sovyetler Birliği’nin Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yayılma tehdidinin artması sebebiyle ABD ve İngiltere 1946 senesinin sonbaharında Yunanistan’a ve Türkiye’ye yardım etme kararı almıştır. Buna göre İngiltere Yunanistan’a askeri yardımda bulunacakken, ABD de ekonomik yardımlar yapmayı kabul etmiştir. Bu noktada Sovyetler Birliği Yunanistan konusunda başarısızlığa uğramıştır. Yunanistan’da iç savaşın olduğu ve askeri operasyonların yapıldığı bölgeler Türkiye sınırındaydı. Sovyetler bu bölgelere baskı yaptıkça Türkiye’yi de batıdan sıkıştırmış olmaktaydı. Bunun dışında Sovyetler Birliği Türkiye’nin bazı Arap ülkeleriyle temas halinde olmasına engel olmaya çalışıyordu. Buna rağmen 1947 senesi Ocak ayında Ürdün Kralı Abdullah Türkiye’yi ziyaret etti ve iki ülke arasında anlaşma imzalandı. Ancak Sovyetler Birliği Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ittifak kurmasından memnun değildi.⁴

Bu noktada en büyük tehdidin Sovyetler ’den geleceği düşünülmüştür. Bu sebeple de Türk hükümetinin ABD’nin çıkarlarını gözeterek daha yapıcı bir politika izlemesi gerektiği vurgulanmıştır. E. Wilson Türkiye’ye yapılacak yardımları

² Sarıçoban, a.e., s.1758-1759.

³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.228.

⁴ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.387.

Dışışleri Bakanı G. Marshall ile görüşmüş ve SSCB'nin Türkiye'yi sürekli olarak savaşa hazır hale getirmek suretiyle ekonomisini kötüleştirmek istediğini belirtmiştir. Bu sebeple de alınması gereken askeri mühimmatın da Türkiye için mali anlamda fazla külfetli olmaması gerektiğini de ifade etmiştir. Sonrasında ise Başkan H. Truman ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, Dışışleri Bakanlığı ve ordu kurmayları ile görüşmüş ve 12 Mart 1947 tarihinde Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılmasına dair önerisini Kongreye sunmuştur. Yapılacak yardımın 150 milyon doları Türkiye'ye ayrılmıştı. Başkan Truman bu kararını şu şekilde açıklıyordu:

“Tarihin bugünkü aşamasında her bir millet kendisine bir yaşam biçimi seçmek zorundadır. Bu yaşam biçimi çoğunluğun irade serbestliğine dayanmalıdır. İkinci yaşam biçimi ise azınlık tarafından çoğunluğa dayatılmaktadır. Ve inanıyorum ki ABD'nin politikası silahlı azınlığa ve dış baskıya karşı mücadele eden ve kendi istikbalini belirleyen özgür halklara yardım etmektir. Bu yüzden kongrenin Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardımları onaylamasını istiyorum.”

Bu konuşma daha sonraları Truman Doktrini olarak anılacaktır. Bu karar Türkiye'deki siyasetçileri memnun etmiştir. İsmet İnönü de Recep Peker de kararı memnuniyetle karşılamışlardır.⁵

Gazeteci Metin Toker bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmıştır.

“...1939'dan 1944 başlarına kadar daima iki kuvvet karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Müttefikler ile Mihver devletleridir. Bu devrede harbin talihi bazen ona, bazen buna gülmüştür...İki taraf da zaman zaman Türkiye üzerinde, onu kendi kamplarına çekebilmek maksadıyla baskı tecrübelerine girişmişlerdir...İnönü ise başka bir yol tutmuştur. Bir yandan baskı geldi mi derhal öteki yana yaklaşmıştır. O zaman, ‘tarafsız bir Türkiye'yi’ ‘öte kampta bir Türkiye'ye tercih eden baskıcı, baskısından vazgeçmiştir. İnönü de tekrar ortaya dönmüştür.”⁶

II. Dünya Savaşı sebebiyle, savaşa bizzat katılmadığı halde Türkiye'de kısmi seferberliğe gidilerek 1 milyona yakın kişi askere alınmıştır. Ayrıca savunma giderlerine de büyük oranda bütçe ayrılmıştır. İşgücü bu sebeple tarım ve sanayiden çekilmiş ve bu da toplam hasılatı etki etmiş, ayrıca dış ticaret hacmi de daralmıştır. Hükümet bu sebeplerden dolayı sıklıkla Merkez Bankası'na başvurmuş ve bu

⁵ Hasanlı, a.e., s.393.

⁶ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1970, s.42-43.

durumun bir neticesi olarak enflasyon oranı çok yükselmiş ve fiyat düzeyi artmış, hayat pahalılığı ortaya çıkmış ve temel ihtiyaç maddelerinde kıtlık yaşanmıştır.⁷

1946 senesinde ise 7 Eylül Kararları olarak hatırlanan ilk büyük devalüasyon ile Türk lirasının değeri 83 Cent'ten 36 Cent'e düşürülmüştür. Yani 1 Dolar 1.30 TL iken 2.80 TL olmuştur. Sonrasında Türkiye IMF ve Dünya Bankası'na üye olurken de bu kur yürürlükte kalmıştır. İlerleyen dönemlerde Marshall Yardımı ile ülkeye 100 milyon dolar gibi bir meblağ gelmiş ve tekrar dış borçlar başlamıştır.⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında gerek dünya için gerekse savaşa bilfiil katılmadığı halde Türkiye için dengeler değişmiştir. ABD başta ekonomiyi uluslararası düzeyde tekrar kalkındırmaya çalışmış ancak aynı zamanda savaştan galip çıkan Sovyetler Birliği'nin de ideolojisini yaymasına engel olmak istemiştir. ABD bu amaçlarını gerçekleştirmek için gelişmekte olan ülkelere ekonomik ve askeri yardımda bulunmaya başlamıştır. Türkiye de hem Sovyet tehdidi hem de batılı ülkelerle entegrasyon hedefi sebebiyle dış yardımları kabul etmiştir. Böylelikle 1947 senesinde Truman Doktrini'nin de ortaya çıkmasıyla bu süreç başlamıştır. Ancak bu süreçte içeride meydana gelen başka gelişmelerin de etkili olduğu ifade edilebilir. Bunlardan ilki daha demokratik bir ortama ve siyasi anlamda özgürlüğe kavuşma isteğidir. Bu gelişmelerin dışında, Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi uygulamalar yüzünden başta ticaretle uğraşan kesim olmak üzere pek çok kimsenin gelirinde ciddi kayıplar söz konusu olmuştur. Ayrıca savaş kaynaklı üretim oranında azalma, genel fiyat düzeyinin yükselmesi ve temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık gibi sebepler de toplumda huzursuzluk yaşanmasına yol açmış ve devletin müdahaleci ekonomi politikaları eleştirilerin hedefi haline gelmiştir.⁹

Toker dönemin ekonomik yapısıyla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

“...Türkiye bir yandan, İsmet İnönü'nün elinde, dünyayı kavuran harp ateşinden uzak kalmaya çalışıyordu ama diğer taraftan da gündelik hayatını yaşıyordu. Bu yaşantıyı başlıca iki karakteristik damgalıyordu: Yiyecek ve giyecek mallarındaki sıkıntı ile karaborsa. Savaşa bulaşmamamız iyi ise de vatandaş eline verilen bir parça

⁷ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.23-24.

⁸ Yenal, **a.g.e.**, s.75.

⁹ Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXVII, No:2, 2012, s.163-164.

ekmekle karnını doyurmaya bakıyordu, karne sistemi çeşitli sahalara yayılıyordu, pek çok ihtiyaç maddesini bulmak mesele oluyordu ve bunlar halkta derin infial yaratıyordu...”¹⁰

Gerçekten de karaborsacılık faaliyetleri bu dönemde artış göstermiş, bazı tüketim malları karneye bağlanmış ve savaşın olumsuz etkileri dolaylı yoldan da olsa hissedilmiştir.

Yine Toker dönemin sosyolojik durumunun da nabzını tutmuştur.

“...Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. ‘Ağır İşçi’ karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra pekâlâ kabildi. Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Bunun aslında, halkı memurdan yani devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi. Sümerbank’ın memurlara verdiği kumaş ve ayakkabılar, ucuz fiyatlarıyla tamah çekiyorlardı. Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Hâlbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki beyaz sayfalar çeteleye dönmüştü...”¹¹

Bu sözlerle en temel tüketim mallarına bile erişim güçlüğünden bahsedilmiştir. Ancak bu tüketim malları karaborsaya düşmüştür. Dönemin iktidarı tarafından işçilerle memurlar arasında bir ayırım yapıldığından ve bunun neticesinde memurlar tabanında mevcut iktidara karşı bir tepki doğduğu da vurgulanmıştır. Ayrıca memurlar ve halkın diğer kesimleri temel tüketim mallarına farklı fiyatlar ödemekteydi. Buna rağmen bu tüketim mallarına erişmek de ciddi bir sorun haline gelmişti.

Toker sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir:

“...Karaborsacı tipi de Hacığa tipi de o günlerin icadıdır. Köylü şehirliye nazaran, gıda maddesi bakımından daha iyi haldeydi. Buna mukabil ölüsünü sarmak için kefen bezini bulamıyordu. Şehirli, her iki alanda en az elverişli zümreydi. Geniş memnunsuzluğun o çevrede gelişmesi sonradan çok partili hayat başladığında büyük tesir yapacaktır. Aydınlar, yavaş yavaş, gördükleri haksızlıklardan, eşitsizliklerden, adaletsizliklerden dolayı iktidardan uzaklaşıyorlardı...”¹²

Toker’e göre mevcut dönemde sosyolojik yapı da değişime uğramaktaydı. Yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış ve ekonomik dengeler de buna bağlı olarak

¹⁰ Toker, **a.g.e.**, s.26.

¹¹ Toker, **a.e.**, s.27.

¹² Toker, **a.e.**, s.28.

değişmiştir. Özellikle şehirli kesim sosyal ve ekonomik durumdan memnun değildi ve bu durumun bir neticesi olarak da dönemin iktidarına karşı tepki gösteriyordu.

Yine bu dönemde dünyada farklı gelişmeler olmaktadır ve yeni kurulan dünya düzeninde dengeler değişmekteydi. Özellikle de ABD ve SSCB arasında yaşanan gerilim neticesinde ülkelerin gerek sosyal gerekse ekonomik stratejileri bir başkalaşım sürecine girmiştir.

ABD, SSCB tehdidinin son bulmasını ve Avrupa'nın ekonomik olarak kalkınmasını hedeflemiştir. Ancak yapmış olduğu yardımlar bu hususta yeterli olmadığı için planlarını değiştirmesi gerekmiştir. 5 Haziran 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı George Marshall Harvard Üniversitesi'nde bir konuşma yapmış ve bu konuşmada daha sonra Marshall Planı olarak anılacak plan ortaya çıkmıştır. Yine bu doğrultuda 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECD) kurulmuştur. Buna göre, Marshall Planı II. Dünya Savaşı sebebiyle zarara uğrayan Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapılmasına imkân sağlayacaktı. 1947 senesi Temmuz ayından itibaren, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesi, Marshall Planı kapsamında hazırlanan Avrupa Kalkınma Planı'nı uygulamak amacıyla çalışmaya başlamıştır. Türkiye bu yardımlardan faydalanmak için 4 Temmuz 1948 tarihinde ABD ile ekonomik işbirliği antlaşmasına imza atmıştır. Bu antlaşmaya göre ABD yardımları belli şartlara bağlı olarak alınabilmekteydi. Bu şartlardan biri ABD'nin Türkiye'deki kaynakların kullanımı üzerinde söz sahibi olmasıydı. 1948-1952 seneleri arasında Marshall Planı kapsamında Türkiye 351.700.000 dolar yardım almıştır.¹³

Dünyada yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişim sürecinden Türkiye de etkilenmiş ve strateji değiştirmiştir. Siyasi alanda Türkiye'de demokratikleşme süreci hız kazanmış ve bu durumun ışığında çok partili hayata geçiş dönemi başlamıştır.

¹³ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001, s.67.

2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

2.1. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

II. Dünya Savaşı sonrasında gerek siyasi gerek ekonomik anlamda Türkiye'nin çıkarlarının Batı dünyasında olduğuna kanaat getirilmişti. Bu sebeple de Batı dünyası ile yakınlaşma çabaları gösterilmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra hem Almanya'da hem de İtalya'da tek parti idareleri sonlanmış, Türkiye BM'ye girmiş ve Batı ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde Türkiye'deki tek parti rejimi de olumsuz yönde etkilenmiştir. Ayrıca, özellikle ABD'de uyanan intibaya göre, Türkiye'deki siyasi hayat daha demokratik bir şekil almadıkça, Türkiye'nin Batı'da ivme kazanması pek mümkün olmayacaktı. Son olarak, savaş döneminde ülkede alınmış olan ekonomik, sosyal ve siyasi önlemler de halk içerisinde çeşitli memnuniyetsizliklere yol açmaktaydı. Bu durumun daha ciddi boyutta başka bir soruna yol açmaması için de harekete geçilmesi gerektiği düşünülmekteydi. BM Anayasası kabul edilerek, Türkiye bu bağlamda daha özgürlükçü bir siyasi rejime geçeceğinin sözünü vermiş olmaktaydı. 1945'te San Francisco'da toplanan konferansa giden Türk delegesi, Reuters Ajansı muhabirine Türkiye'de rejimin siyasi bağlamda çağdaştırılıp demokrasi yolunda ilerlediğini ve savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik akımın gelişmesine izin verileceğini ifade ediyordu. Sonrasında ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihindeki nutkunda bu konuya değinmiştir.¹⁴

İnönü, nutkunda düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırmayı olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Harp yıllarında biz de, birçok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp

¹⁴ Karpata, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, s.228-229.

zamanlarının haksız kazanç hırsları memlekete çok ıstırap çektirdi. Yabancı siyasetlerin inip çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp kazançlarının kirleri ise, hiçbir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır. Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir.”¹⁵

İnönü bu nutkuyla çok partili hayatın demokrasi açısından gerekli ve faydalı olacağını ifade ederek, II. Dünya Savaşı döneminin başarıyla atlatıldığını ve çok partili hayatın da Türkiye’ye fayda getireceğini vurgulamıştır.

CHP’li parlamenter Sırrı Hocaoglu’na göre 1950’de DP’yi CHP’lilerin iktidara getirdiği söylentisi doğrudur. Öncelikle Mustafa Kemal’in “hakiki inkılapçıları” yeni bir heves ve umutla bu yöne gitmişlerdir. İkinci olarak ise CHP’nin bünyesine hâkim olan ağalar, gizlice Mustafa Kemal’i ve onun partisini yıkmak için DP hareketine destek olmuşlardır. Bu durum da siyasi gücün “muhafazakâr kasaba eşrafının ve onunla işbirliği halinde hızla gelişen büyük sermayenin eline” geçmesine sebep olmuştur. 19 Mayıs 1945 tarihindeki İsmet Paşa’nın nutku ile rejimin yön değiştireceği ifade edilmiş, böylelikle de yeni bir dönem başlamış ve pek çok kişi Türkiye’de çok partili rejimin kendine hareket alanı bulup bulamayacağından şüphe etmiştir. Ancak aydınlar bu durum karşısında heyecana kapılmışlardır. Onlara göre vatandaşlar seçimlerde İngiltere’de, İsviçre’de olduğu gibi pek çok partinin adaylarını dinleyecekler, sandıkta oy kullanacaklar ve muhalefetin de katkısıyla bir parlamento kurulacak, herkes özgürce fikrini yazılı ve sözlü olarak beyan edebilecektir.¹⁶ Ancak gelişmeler bunun aksini göstermiş, 1946 seçimlerinden itibaren toplumda ciddi ayrışmalar meydana gelmiştir.

Çok partili hayata geçiş süreci çeşitli eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu süreç, halkın sesini duyurmaya olanak sağladığı için bir yerde ilerici bir hareket olarak kabul edilirken, bir yandan da muhafazakâr güçlerin konumunun sağlamlaştırıldığı

¹⁵ “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş” **İsmet İnönü Konuşma Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944 – 1950 (29.12.1944 – 28.05.1950)**, Haz. İlhan Turan, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s.31-32.

¹⁶ Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.86.

savunulmuştur. Zira bu görüşe göre tüm siyasi partiler muhafazakâr kuvvetlerin etkisi altındaydı.¹⁷

2.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Demokrat Parti'nin (DP) kuruluş süreci 1945 senesinde başlar. 21 Mayıs 1945 tarihinde başlayan bütçe görüşmelerine mecliste muhalefet eden bir kesim olmuştur. Bu muhalefetin ana fikri, hayat pahalılığı, karaborsa, vurgunculuk, bütçe açığı sebebiyle artan devlet borçları, adaletsiz vergi sistemi gibi konuların ekseninde toplanmıştır. 29 Mayıs 1945 tarihinde mecliste Bütçe Kanunu oylanmıştır. Bu oylamada 7 CHP milletvekili ret oyu kullanmıştır. Bu milletvekilleri Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker'dir. Ocak ayında meclise getirilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 14 Mayıs 1945 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Bu kanunun 17. maddesine göre; 5000 dönümlük bir üst mülkiyet sınırı öngörülmüştür ancak toprağın yetmediği yerlerde topraksız veya az topraklı kimselere dağıtmak için 50 dönüme kadar arazi kamulaştırılabilecektir. 21. maddeye göre ise yapılacak kamulaştırmalar gerçek bedel üzerinden değil, arazi vergisine matrah olan değere orantılı olacak şekilde yapılacaktı. Bu iki maddeye muhalefet şiddetli olmuştur. Menderes, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 'na yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle 17. maddeye şiddetle karşı çıkmıştır. Refik Koraltan ise 21. maddeyi sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁸

Kanun tasarısına göre, topraksız veya yeterli toprağı olmayan köylülerin, işleyip kendilerini geçindirecek kadar toprağına sahip olmaları hedeflenmişti. Böylelikle de çiftçilik yaparak geçimini sağlayacak kimseler toprak sahibi olacaklar ve bu topraklarda işletmeler kurmak suretiyle çiftçi aileleri oluşturacaklardı. Bu sayede tarımsal üretim ve verimlilik artırılacak ve sadece ekonomik değil, sosyal hatta siyasi gelişme ve kalkınma da sağlanacaktı. Ayrıca toprak mülkiyetlerinin büyüklüğü açısından da istenen duruma göre, köylülerin mülkleri esas olacaktı. Orta

¹⁷ Özdemir, a.e., s.226.

¹⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.12.

mülkler de sabit kalacak ancak büyük araziler sadece devlet mülkiyetine ait olacaktı.¹⁹

Kanun tasarısı yeni yılın başlarında Meclise getirilmiş ancak dört aylık süre zarfı boyunca komisyonlardaki görüşmelere devam edilmiştir. Tasarının hemen ele alınmamasına sebep olarak, bu tasarıya karşı bir muhalefetin olduğunu anlayabiliriz. Zira kurulan geçici komisyon üyeleri arasında Adnan Menderes, Şeref Uluğ, Kazım Berker, Kasım Gülek, Emin Sazak gibi toprak sahibi olan kimseler vardı. Toprak sahibi olmalarına rağmen Şeref Uluğ, Kazım Berker ve Kasım Gülek görünürde dahi olsa tasarıya hiçbir şekilde itiraz etmemişlerdir. Adnan Menderes ve Emin Sazak ise tasarıya muhalefet eden isimlerdir. Geçici Komisyon 3 Mayıs 1945 tarihinde bir rapor hazırlamıştır ve bu rapora göre 35 ilde yapılmış olan çalışmalara göre Türkiye’de 130.000 kadar çiftçinin hiç toprağı olmadığı ve 900.000 kadar çiftçinin de az topraklı çiftçi ailesi olduğu saptanmıştır.²⁰

CHP’li Hilmi Uran konu hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır:

“...İtiraf etmek icap eder ki, bu iyi maksatlarla çıkarılmak istenen ve çıkarılan bir kanundu. Çünkü hem memleketteki birtakım topraksızları toprak sahibi ederek onları da üretici durumuna geçirmek, hem de yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak şüphesiz hayırlı ve faydalı maksatlardı. Fakat bu maksatları sağlayacağım diye böyle bir kanunu çıkarmak da; aynı zamanda, memleketimizin iç bünyesini layıkıyla bilmemek veyahut da onu bilmiyor görünmek demektir. Nitekim sırf bu son sebep yüzünden kanun, Meclis’ten adeta zorlanarak çıkarılabilmisti ve kanunun çıkabilmesi için Başvekil Saraçoğlu, hususi gayretler harcamaya mecbur olmuştu. Kanun Meclisten çıktıktan sonra da Halk Partisi aleyhtarları, bunu silah olarak ele almışlar ve hükümetin bu kanunla büyük arazi sahipleri elinden bir kısım araziye almak istediğı yolunda geniş propagandalar yaparak büyük arazi sahiplerini yer yer aleyhimizde kazanmışlardı. Hâlbuki yurdumuzda, hiç sahipli araziye dokunmaya lüzum kalmaksızın da, topraksız vatandaşlara dağıtılabilecek her yerde birçok arazi vardır. Öte taraftan büyük arazi sahiplerinden sahip bulundukları araziye verimli surette işletmeyenleri, topraklarını fenni şekilde işletmeye mecbur edecek çok daha başka tedbirler mevcuttur. Bunlar, bilinen şeyler olduğu halde, büyük arazi sahipleri elinden, icabında topraklarından bir kısmının istimlak edilerek alınacağı şeklinde kanuna bir hüküm koymak, yurttaki devamlı bir huzursuzluk yaratmış ve büyük arazi sahiplerini aleyhimize çevirmişti...”²¹

¹⁹ Cemil Koçak, **İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, Ed. Kerem Ünüvar, C:I, 5 C., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.85.

²⁰ Cemil Koçak, **a.e.**, s.185-186.

²¹ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Yay. Haz. Cem Çobanlı, Pınar Güven, Ed. Emre Yalçın, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.349-350.

Uran'a göre Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu aslında başta topraksız köylüler olmak üzere tüm ülke için faydalı ve gerekli bir kanundu. Ancak kanunun çıkarılması sürecinde yaşanan sorunlar sebebiyle kanun meclisten çıktıktan sonra yapılan farklı propagandalara istinaden büyük arazi sahipleri kanuna muhalefet etmişlerdi. Topraklarının devlet tarafından ellerinden alınma tehlikesine karşı arazi sahipleri durumdan büyük hoşnutsuzluk duymuşlar ve mevcut iktidara karşı da cephe almışlardı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tüm tartışmalara rağmen 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak 7 Haziran 1945 tarihinde dört milletvekili CHP içinde değişim yaşanması gerektiğine dikkat çekmişti. İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü parti içinde liberalleşme istiyorlardı. 12 Haziran 1945 tarihinde Dörtlü Takrir CHP Meclis Grubunda görüşülmüştür. Görüşmeler 7 saat sürmüştür. Netice olarak CHP Hükümeti, önergeyi sunan dört milletvekili dışında Dörtlü Takrir'i oybirliği ile reddetmiştir.²²

Dörtlü Takrir, üç husus ekseninde şekillenmişti. İlk husus, "millî hâkimiyet" kavramının esas olarak gerçekleşmesi için meclisin özgür bir şekilde çalışması ve denetimi idi. Bu esas gerçekleştirildiği takdirde, Anayasa'nın beraberinde getirmiş olduğu demokratik ortam sağlanmış olacaktı. Ayrıca Anayasa'nın uygulanması mümkün olacaktı. Bir diğer husus, siyasi hak ve özgürlüklerin kendine rahatça kullanım alanı bulmasına dairdi. Son husus ise, CHP parti örgütünde ve faaliyetlerinde yer alacak, aynı görüşleri savunacak ancak yeni bir oluşuma yer verilmesiydi. Tüm bu öneriler sunulurken, İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasının yarattığı etkinin üzerinde durulmuştu.²³

Dörtlü Takrir, öncelikle hem CHP içinde hem de siyasi arenada şeflik sistemini ortadan kaldırmak için yapılmış bir çalışmaydı. Yeni dönem başlarken, siyasi oluşumlar bu hizmet için bir çekişme içindeydiler. Dörtlü Takrir ilk başlarda

²² Yücel, **a.g.e.**, s.49.

²³ Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s.294.

parti içi bir mesele olarak addedilmişti. Bu noktada aslında parti içi bir çekişme söz konusuydu. Burada asıl hedef, yeni dönem başlarken hem parti içinde hem de siyasi sistemde bir yönetim değişikliğini sağlamak suretiyle yeni ve dinamik bir siyasi kadronun faaliyete geçmesini sağlamaktı.²⁴

Dönemin DP'li siyasetçilerinden Ahmet Hamdi Başar konuya ilişkin görüşlerini hatıratında şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Dörtler takrirlerini 40-50 imza ile vermeye çalıştılar; olmadı. Hatta bütçeye kırmızı oy veren öteki üç arkadaş (Hikmet Bayur, Recep Peker, Emin Sazak) bile imzalatamadılar. Kendilerinin dört imza ile bu takriri vermeleri kolay olmadı. Hayli tereddüt anları geçti. Nihayet verdiler ama grupta öylesine tepki yapacağını ve Başbakan Saraçoğlu'nun 'Beğenmiyorsanız partiden ayrılın, karşımıza geçip muhalefet yapın' diyerek kendilerine yol vereceğini de düşünememişlerdi.”²⁵

Başar'a göre Dörtlü Takrir 'in CHP'de yankıları büyük olmuştur. Bu takrir özellikle Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun olumsuz ve şiddetli tepkisi çekmiş, Dörtlerin partiden ayrılmaları istenmiştir.

Uran da şu sözleriyle görüşlerini belirtmiştir: “...Benim kanaatim odur ki, *İkinci Dünya Harbi'nin bitmiş olduğu günleri hemen takiben bu önergeyi verenler, mensup bulundukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı ve önergedeki istekleri de bir bahane olarak kullanıyorlardı...*”²⁶ Uran'a göre Dörtler zaten CHP'den ayrılmayı ve yeni bir parti kurmayı hedeflemişlerdi. Bu noktada Dörtlü Takrir aslında bir nevi prosedürdü, gerekeni yapmak için bir basamaktı. Asıl plan, kendi görüşleri doğrultusunda muhalefet edecek yeni bir parti kurmaktır.

Bu gelişmelerin üzerine, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesinde muhalif yazılar yazmaya başlamışlardır. CHP Parti Divanı bu durumdan hoşnut kalmamıştır ve 21 Eylül tarihinde bu iki milletvekili partiden oybirliğiyle ihraç edilmiştir. 2 Ekim tarihinde ise Refik Koraltan Vatan gazetesine, arkadaşlarının ihracının tüzüğe aykırı olduğuna dair bir beyanat vermiştir ve kendisi de partiden ihraç edilmiştir. Celal Bayar ise halen CHP'ye üye olup, Eylül ayı sonlarında

²⁴ Cemil Koçak, **a.e.**, s.296.

²⁵ Ahmet Hamdi Başar, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Yine Hayal Aleminde Uçuyorum** Yay. Haz. Murat Koraltürk, C:II, 2 C., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.52.

²⁶ Uran, **a.g.e.**, s.361-362.

milletvekilliğinden istifa etmiştir. Aralık ayında ise partinden de istifa edince bu durum Dörtlü Takrir sahiplerince yeni bir parti kurulacağını ortaya çıkarmıştır. Zira Celal Bayar, 1 Aralık tarihinde basına yeni bir parti kuracaklarını ifade etmiştir. Bu gelişmelerden sonra, 4 Aralık 1945 tarihinde İsmet İnönü ile Celal Bayar görüşmüş ve kurulacak yeni partinin onayı alınmıştır. Böylelikle de 7 Ocak 1946 tarihinde DP kurulmuş oluyordu.²⁷

Bayar yeni kuracağı partinin hassas çizgilerini, komünizm ve irtica olarak belirlemiştir. Zira kendisi de farklı bir yaklaşım söz konusu olduğunda bir muhalefet partisinin kurulmasına sıcak bakılmayacağını biliyordu.²⁸

Aynı dönemde, basına karşı çeşitli saldırılar da olmuştur. Bu dönemde Türkiye’de SSCB’ne ve sol eğilimlere karşı toplumda tepkiler söz konusudur. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra SSCB Türkiye’den toprak talep ettiği için SSCB’ye olan tepkiler artmıştı. Genel itibariyle basında SSCB’ye ve komünizme karşıt olan yazılar yer almaktaydı. Ancak Zekeriya Sertel’in çıkardığı Tan gazetesi ile bu gazetenin çıkardığı Görüşler dergisi komünizme karşıt yazılar yayınlamıyordu. Hatta Görüşler dergisinin 1945 Aralık sayısında, başta İsmet İnönü olmak üzere tüm CHP’ye çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Aynı zamanda SSCB ile yakınlaşmak gerektiğinden bahsediliyordu. Bu iki yayın organına karşı 4 Aralık 1945 tarihinde saldırı düzenlendi. Tan gazetesi, Görüşler dergisi ve sosyalist içerikli yazılar yayınlayan La Turquie ve Yeni Dünya’nın makineleri parçalanmış, yine sol yayınlar satan Berrak, ABC gibi kitabevleri de tahrip edilmiştir. Saldırganların çoğu üniversite öğrencisidir. Saldırının olduğu gün İstanbul’da sıkıyönetim olmasına rağmen saldırı gerçekleşmiştir. Sovyet Tass Ajansı, bu olayın hükümet desteğiyle, polislerin bilgisi dâhilinde yapıldığını ifade etmiş ve Sovyet Büyükelçiliği de bunun üzerine Türkiye’ye bir nota vermiştir. Türkiye de gösterilerin bir iç nota olduğunu belirterek bir karşı nota vermiştir.²⁹

²⁷ Eroğul, a.g.e., s.15.

²⁸ Özer, a.g.e., s.27.

²⁹ Yücel, a.g.e., s.50-51.

2.3. CHP'ye Karşı Artan Muhalefet

CHP bu gelişmeler karşısında çalışmaya başlamıştır. İnönü, 25 Nisan 1945 tarihinde CHP Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Kurultay 10-11 Mayıs tarihlerinde toplanmıştı ve sınıf esası üzerine parti kurulabilmesi, tek dereceli seçim, değişmez parti başkanlığının seçime tabi başkanlık haline getirilmesi gibi hususlar bu kurultayda kabul edilmiştir. Bunun yanında, Şubat ayı sonlarında çıkarılan bir tüzükle birlikte öğrenciler dernek ve birlik kurma özgürlüğüne kavuşuyorlardı. Mayıs ayı içerisinde de tek dereceli seçim yapılmasına karar veriliyordu. Haziran ayında Üniversiteler Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla üniversitelere hem bilimsel hem de idari anlamda özerklik tanınmıştır. Ayrıca Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değiştirilmiştir. Bu madde, hükümete gazete kapatma yetkisi veren bir maddeydi ve bu değişiklikle söz konusu yetki, mahkemelere verilmişti. Ayrıca kabul edilen bir başka kanunla da basın suçlarına af gelmiştir. Bunların yanı sıra, 23 Ocak 1946 tarihinde Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılmış ve yine aynı ay içerisinde İşçi Sigortaları Kanunu kabul edilmiştir. Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu da kabul edilen bir diğer kanun olmuştur. Dış politikaya dair gelişmeler de söz konusudur. 5 Nisan tarihinde Missouri savaş gemisi İstanbul limanına gelmiş ve bunun için bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Bir hafta sonra ise ABD'den 500 milyon dolarlık borç istenmiştir.³⁰

DP kurulduktan sonra CHP'nin antidemokratik uygulamalarını hedef almıştır. DP, ağırlıklı olarak siyasi sorunlara yoğunlaşıyordu. Zira DP, demokrasinin temellerini atmak suretiyle tek parti yönetimine son vermek istiyordu. Bu tutumuyla DP, toplumun büyük kesiminden destek almıştır. Öyle ki köylülerden üniversite profesörlerine kadar, toplumun farklı kesimleri DP'den yana umutluydu. Hatta parti programına dair bir bilgisi olmayan kimseler parti şubesi kuruyor ve DP merkez örgütüne sonradan haber veriyorlardı. Bunun yanı sıra CHP'nin ilçe veya köy örgütleri DP'ye katılıyordu.³¹

Bu süreçte siyasi ortamda başka gelişmeler de meydana gelmekteydi. 18 Temmuz 1945 tarihinde işadamı Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni (MKP)

³⁰ Eroğul, a.g.e., s.19-20.

³¹ Karpat, a.g.e., s.487-488.

kurmak için başvuru yapmıştı. MKP'nin merkezi İstanbul idi ve kurucuları, aynı zamanda parti başkanı olan Nuri Demirağ ile Cevat Rifat Atilhan ve Hüseyin Avni Ulaş idi. MKB'nin tüzüğü daha muhafazakâr bir düzlemde oluşturulmuştu. Ancak bu parti ne iktidar ne de basın tarafından ilgi görmüştür. 1 Kasım 1945 tarihindeki meclis açılış konuşmasında İnönü, 27 Ekim 1945 tarihinde resmi olarak kurulan MKB'den bahsetmemiştir.³²

İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde yapmış olduğu TBMM açılış konuşmasında şu sözlere yer vermiştir:

“...Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır. Bununla beraber, Mecliste çokluğu teşkil eden Parti üyelerinin Hükümeti tenkitte Devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. ...”³³

İnönü bu sözleriyle, demokrasinin bir gereği olarak, iktidar partisinin karşısında bir muhalefet partisinin olması gerektiğinin altını çizmiş ve bir nevi DP'nin kuruluşunu onaylamıştır. Ancak MKP'den bahsetmemiş ve bu partiyi bir muhalefet partisi olarak görmediğini belirtmiştir. Bu noktada CHP'li yöneticilerin daha önce parti içinde denenmiş olan Müstakil Grup gibi kontrol edebilecekleri bir partiyi düşündüklerini söylemek mümkündür.³⁴

Başar da hatıratlarında konuya ilişkin şunları demiştir:

“...Bunu söylerken İnönü, aylardan beri Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi kurmak için çalıştığını ve bu partinin tantanalı bir törenle İstanbul'da daha dört gün evvel açıldığını bilmekteydi. Fakat beklediği parti bu değildi. ‘Halk Partisi içinde prensip ve kanaat ayrılıklarını belirten kimselerin’ özellikle Celal Bayar ve

³² Özer, a.g.e., s.26.

³³ TBMMTD, D.7, C:XX, B.1, (01.11.1945), s.7.

³⁴ Cezmi Eraslan, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 2 C., Durmuş Yalçın v.d. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s.536.

arkadaşlarının, bir parti kurmalarını istemekte ve bunun için Büyük Millet Meclisi önünde resmi ve kesin teminat vermeye çalışmaktaydı...”³⁵

Başar bu sözleriyle İsmet İnönü’nün, Nuri Demirağ’ın kurduğu partiye rağmen, asıl muhalefet partisi olarak Celal Bayar ve arkadaşları tarafından kurulacak olan partiyi görmek istediğini vurgulamıştır.

MKP ve DP ile aynı dönem pek çok siyasi parti kurulmuştur. 1946 senesi içerisinde 13 yeni partinin İçişleri Bakanlığı’ndan kuruluş için izin almıştır. Farklı sebeplerden ötürü bu partiler fazla uzun ömürlü olmamıştır. Bu partiler arasında Türkiye Sosyalist Partisi, Liberal Demokratik Parti, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma, İslam Koruma, Yurt Görev Partisi gibi pek çok farklı siyasi görüşe sahip partiler kurulmuştur. Bunlar arasında seçimlere katılan partiler vardır. Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Ethem Ruhi Balkan tarafından kurulan ve daha çok bir sınıf partisi niteliği taşıyan, demokratik, milliyetçi, devletçi ve laik değerleri öne çıkaran Türkiye İşçi ve Köylü Partisi 1946 seçimlerine katılım göstermiştir. Parti bu seçimde 16.000’den fazla oy almasına rağmen kurucusu 1949’da öldükten sonra başarı ivmesini kaybetmiş, 1950 seçimlerine de katılmıştır.³⁶

DP’nin kuruluş aşamasında yapılan görüşmeler halkın ve bir kısım partililerin "muvazaa" fikrine kapılmasına sebep olmuştur. Hatta bu iddialar partinin ikiye ayrılmasına yol açacak ölçüdedir. Halkın konuşmakta olduğu bu iddialara karşı DP’li yöneticiler tarafından suçlamanın asılsız olduğu gösterilmek istenmiştir. Bu sebeple de normalden daha sert bir muhalefet yapılmıştır.³⁷

2.4. 1946 Seçimleri

DP, kuruluşunun akabinde ortaya atılan muvazaa iddialarının vermiş olduğu hoşnutsuzluk ve anti-demokratik uygulamalar altında örgütlenmeye çalışmıştır. CHP ise bu süreçte, Mayıs ayında toplamış olduğu olağanüstü kongrede, İnönü’nün Değişmez Genel Başkan ve Milli Şeflik unvanlarını ve Parti içerisindeki Müstakil Grup’u kaldırmıştır. Ayrıca yapılmasına karar verilen milletvekili seçimlerinin tek

³⁵ Başar, **a.g.e.**, s.79.

³⁶ Eraslan, **a.g.e.**, s.536-537.

³⁷ Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi” **Atatürk Yolu Dergisi**, C:VI, S:22, 1998, s.143.

dereceli olarak gerçekleşmesine ve cemiyet ve partilerin sınıf esasına dayalı olarak kurulmasının önündeki engellerin kaldırılmasını kararlaştırmıştır.³⁸

DP'nin seçimlerde ivme kazanmasından CHP hoşnutsuzluk duymuş ve Belediye Başkanlığı seçimlerini öne almıştır. DP ise 1946 senesi Mayıs ayında yapılan bu seçimlere katılmamıştır. Katılımın düşük seviyede kaldığı bu seçimler olaylı geçmiştir. CHP-DP arasındaki ilişki, seçimlerden sonra oldukça gergin bir hal almıştır. 30 Mayıs'ta Nihat Erim, Ulus gazetesinde yazmış olduğu yazıda DP'yi eleştirmiş ve böylelikle de iki parti arasındaki gerginlik tırmanmıştır. Bu süreçte DP, mecliste seçimlere yönelik çeşitli teklifler sunmuştur. Nispi temsil uygulamasına yönelik olan teklif kabul edilmemiştir. Oyların gizli verilmesinin sağlanmasına ilişkin teklif de reddedilmiştir. Seçimlere dair kanun tasarısı 5 Haziran 1946 tarihinde CHP'nin ileri sürdüğü şekilde kabul edilmiştir.³⁹

Seçim sistemi ile ilgili bir eleştiri dönemin önde gelen DP'li isimlerinden biri olan Dr. Mükerrerem Sarol tarafından yapılmıştır. Sarol;

“...Demokrat Parti kuruluncaya kadar Türkiye’de seçimler vaktiyle Avrupa ülkelerinde, bilhassa 19. Yüzyılda Fransa’da uygulandığı gibi yapıliyordu. Halk önce belli sayıda ikinci seçmenleri seçiyor, onlar da bir araya gelerek mebusları intihap ediyorlardı. Tek parti süresince CHP kimleri mebus yapmak istemişse meclise hep o belli kişiler getirilmiştir. Aslında bu sistemin, bu müessesenin vatandaşla uzaktan yakından ya da millet iradesiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Halkın tanımadığı, sevmediği hatta nefret ettiği kimselerin tepeden verilen emirlerle ‘işte bu zevat bundan sonra sizin milletvekilinizdir’ diye önlerine çıkarılıyordu...”⁴⁰

Sarol bu sözleriyle o dönemin Türkiye’sinde seçim sisteminin çağ dışı olduğunu ve aslında halkın iradesine göre değil CHP’nin isteğine göre şekillendiğini belirtmiştir.

Ancak seçim sistemi ve seçim kanunu hakkında herkes aynı görüşte değildir. Özellikle DP’li ve CHP’li siyasetçiler arasında ciddi ve anlamlı bir görüş farklılığı vardır. Örneğin Hilmi Uran ise farklı bir noktaya dikkat çekmektedir:

³⁸ Osman Akandere, “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:XXV, Kasım 2009, S:75, s.443.

³⁹ Yücel, *a.g.e.*, s.54-55.

⁴⁰ Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Ed. Ahmet Bozkurt, Yay. Haz. Burcu Bilir, C:I., 2 C, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2014, s.40.

“...Karşımızda siyasi rakip olarak yalnız Demokrat Parti vardı. Fakat o da bütün vilayetlerde henüz teşkilatını yapamamıştı ve teşkilat yaptım dediği bir kısım vilayetlerde de sadece müteşebbis bir heyet bulundurabilerek o heyetin eline de ancak aza kaydına mahsus bir defter verebilmişti. Fakat böyle bir duruma rağmen – İstanbul gazetelerinin de yardımıyla- Demokrat Parti, cürümünden çok büyük bir yaygara faaliyeti göstermişti ve hatta seçim bittikten sonra da, durup dinlenmeden, seçimlerde gadre uğradığına herkesi inandırmaya çalışmıştı. Bu cümleden olarak, kaybettiği her seçim dairesi seçimine, tertip ettiği mazbatalarla, istisnasız olarak itiraz etmişti. Onun nazarında ve onun iddiasına göre, yalnız kendi kazandığı vilayetler seçimi meşru ve kanuni cereyan etmişti. Fakat kaybettiği her vilayet seçimi kanunsuz yapılmıştı. 1946 seçimlerinin yapıldığı o vakitki kanun, belki seçim emniyetini layıkıyla sağlayan bir kanun değildi ve belki taşıdığı hükümlerle vatandaşları hakkıyla tatmin edemeyen bir kanundu ve biz de onu aynı iyi niyetle ve tamamiyle tatbika çalışmıştık...”⁴¹

Uran’a göre seçimlerde herhangi bir haksızlık yoktu. DP en başta iyi örgütlenememişti ve bu sebeple de seçimleri kaybetmişti. Ancak DP buna rağmen seçimlerde hileye uğradığını iddia etmiş ve “yaygara koparmıştı”. Uran’ın belirttiği üzere DP’ye göre sadece kendilerinin galip olduğu illerde seçimler doğru ve kanuna uygun yapılmıştı. Ancak bu noktada, Uran da dönemin seçim kanunun pek de güvenilir olmadığını ve halkın iradesini tam olarak temsil ve tatmin etmediğini itiraf etmiş ancak buna rağmen bu kanunu adil bir biçimde uygulamaya çalıştıklarını da belirtmiştir.

İçişleri Bakanlığı 3 Temmuz 1946 tarihinde bir bildiri yayınlayarak seçimlerin 21 Temmuz tarihinde yapılacağını ilan etmiştir. 1947 senesinde yapılacak seçimler öne alınmıştır ve DP’liler, partileri ivme kazandığı için CHP’lerin partinin örgütlenmesine engel olmak ve gelecek dört seneyi garanti altına almak için seçimleri öne aldığını savunmuşlardır. Ancak bu süreçte başta seçim kanunları olmak üzere diğer uygulamalar da serbest bir seçim için yeteri kadar iyileştirilmemiştir. CHP ise seçimleri öne almasına gerekçe olarak, uluslararası koşulların kötüye gitmesini ve bu koşullarda ülkenin durumunu daha iyi hale getirebilmenin daha yeni bir iktidardan geçtiğini ifade etmiştir. Bu şartlar altında DP, örgütlendiği illerde seçime girmiştir. Ancak seçimler, birtakım antidemokratik uygulamalara sahne olmuştur. DP’ye oy verenler veya oyunu DP’den yana kullanmak isteyenler çeşitli engellemelerle karşılaşmış, seçim yolsuzlukları yapılmıştır. Zira seçimler açık oy, gizli tasnif esasına göre yapılmıştır. Netice itibarıyla CHP 465 milletvekilliğinin

⁴¹ Uran, a.g.e., s.366.

397'sini kazanırken, DP 59 milletvekilliği kazanabilmiştir. İnönü, DP'nin halkın büyük ilgisine mazhar oluşuna ihtimal vermemiştir. Seçimler öne alınmış, daha sert bir tutuma sahip Recep Peker Başbakanlık'a getirilmiştir. Seçim yolsuzlukları sebebiyle ceza alan kimse olmamıştır.⁴²

Gazeteci Cüneyt Arcayürek, konuya ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

"1946 seçimlerinin, Türkiye'nin 1950 genel seçimlerine yönelişinde önemli payı vardı. Otuza yakın milletvekili ile Meclis'e giren yeni parti, DP, 1946 seçimlerinde 'oy sandığı oyunları' yapılarak CHP'nin iktidarda kaldığını söylüyor, daha ötesi savın suçlayan ucu giderek Çankaya Köşküne, 'Milli Şef' İnönü'ye dayanıyordu. Sandıklarda oyların değiştirilmesiyle -CHP'nin- seçimi aldığını gösteren kesin kanıtlar ortaya dökülüyordu. Bu yoldan gelen CHP'nin çoğunluğunca İnönü'nün yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmesi ise? DP, bu nedenlerle İnönü'nün cumhurbaşkanlığını 'gayri meşru' olarak niteliyordu."⁴³

Arcayürek'e göre DP, meclise girdiği halde durumdan hoşnut değildi ve seçim sonuçlarında hile yapıldığını iddia ederek üstü kapalı da olsa İnönü'yü suçluyordu. Bu bağlamda DP'nin seçimlerde hile olduğuna dair elinde çeşitli kanıtlar olmasına rağmen bunların dikkate alınmayarak İnönü'nün tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinden rahatsızlık duyduğunu söylememiz mümkündür. Bu durum da özellikle 1946 ve sonrası için siyasi arenada genel itibariyle büyük gerginlikleri de beraberinde getirmiştir.

DP, 7 Ocak 1947 tarihinde gerçekleştirdiği Birinci Büyük Kongresi'nden sonra bir bildiri yayınlamış ve bu bildiriye, "Hürriyet Misakı" adını vermiştir. Bu bildiri ile kanunlarda yer alan ve demokrasinin önünü tıkadığını düşündüğü uygulamaların kaldırılması talebinde bulunmuştur. Bu kongrede alınan kararlar bazı yazarlar tarafından demokrasi fikrinin zaferi olarak nitelendirilmiştir.⁴⁴ Hürriyet Misakı, başta Anayasa'da vatandaşların hak ve hürriyetlerine karşı olan maddelerin kaldırılması olmak üzere, milli hakimiyeti ve oy güvenliğini temin etmek için seçim kanununda değişiklikler yapılmasını ve parti başkanı ile devlet başkanının aynı kişi olmamasını savunmaktaydı. Bu bildiriden sonra DP ile CHP arasında ipler

⁴² Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, Yay. Haz. Belgin Çınar, 2.bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.60-61.

⁴³ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-1: Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, C:I, 10 C., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1983, s.154.

⁴⁴ Mehmet Evsile, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Görüşmelerinde Demokrasi, Hürriyet ve Kalkınma Konularında Yapılan Tartışmalar" **History Studies International Journal of History**, Volume:9 Issue:2, A Tribute To Prof. Dr. Ali Birinci, s.126.

gerilmiştir. Başbakan Recep Peker’e göre muhalefet, ihtilal metotları ile hareket etmekte ve memleketi anarşiye sürüklemekte idi. DP’li yöneticiler ise örgütlenme ve propaganda yapma haklarının hükümet tarafından kısıtlandığını iddia etmekteydiler. İnönü’nün bu gergin siyasi ortamda yapmış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi ile sular biraz durulmuştur.⁴⁵ 20 Haziran 1949 tarihinde yaptığı İkinci Büyük Kongresine ise “Millî Teminat Misakı” adı verilmiştir.

3. DP’nin Yükselme Dönemi (1950-1954)

3.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ve DP’nin İktidara Gelişi

1949 senesinde Bakanlar Kurulunda bir anlaşmazlık ortaya çıkmış ve Hasan Saka hükümeti istifa etmiştir. Şemsettin Günaltay, Başbakanlık’a getirilmiştir. Yeni hükümet programı 24 Ocak 1949 tarihinde açıklanmıştır. Bu programda 1950 seçimlerinin serbestçe yapılması için birtakım önlemler alınacağı da belirtilmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen, DP mevcut seçim kanunu ile hiçbir seçime katılmama kararı alarak, 16 Ekim 1949 günü yapılacak olan ara seçimlere de katılmayacağını belirtmekteydi. Gerek DP’nin içinde bulunduğu bu bir nevi seçim boykotu ve gerekse CHP’nin çok partili hayata geçişi hızlandırmak için almış olduğu kararların hükümet tarafından uygulanması için yeni bir seçim kanunu tasarısını oluşturulmasına karar verilmiştir. Bilim Kurulu’nun hazırlamış olduğu Seçim Kanunu tasarısı, 7 Aralık 1949 tarihinde CHP meclis grubunda onaylanmıştır. 17 Aralık 1949 tarihinde TBMM’ne gönderilmiş ve 16 Şubat 1950 tarihinde TBMM’de yapılan görüşmelerle yeni seçim kanunu, 342 kabul oyuna karşılık, 12 ret oyu ile kabul edilmiştir.⁴⁶

16 Şubat 1950 tarihli ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu, demokratik koşullarda serbest seçimlerin yapılmasını sağlayan ilk seçim kanunu olmuştur. Bu kanunla, seçimlerin yapılma şekli değişmiş, seçimlerin tek dereceli ve liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılmasına karar verilmiştir. İlgili kanunun 1. maddesine göre; "Milletvekili seçiminin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı" belirtilmiştir. Ayrıca siyasi partilerin seçimlere katılabilmelerini sağlayan düzenlemeler ilk defa bu kanunda yer almıştır.

⁴⁵ Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.540.

⁴⁶ Cemile Burcu Kartal, “Türk Siyasal Havadında ‘Bevaz İhtilal’ 1950 Seçimleri/A ‘White Revolution’ In Turkish Political Life 1950 Elections”, **Atatürk Dergisi** 3/4 (Şubat 2010), s.269-270.

Bunun dışında, seçimlerde mahkeme denetimi kabul edilmiştir. Bu bağlamda seçim işleri için Ankara'da bir Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulmasına ve iller ve ilçelerde ise il ve ilçe seçim kurulları oluşturulmasına karar verilmiştir. Tüm bu kurulların yapacağı işlemler bir hâkim denetiminde yapılacaktır. Son olarak, partilere seçim propagandası yapmaları için radyoları kullanma hakkı tanınmıştır.⁴⁷

TBMM sekizinci dönem, son toplantısını 24 Mart 1950 tarihinde gerçekleştirerek ve yapılacak seçimlerin tarihinin 14 Mayıs 1950 olmasını kararlaştırmıştır. Buna göre Demokrat Parti, 24 Nisan 1950 tarihinde aday listesini yayımlamıştır. Adnan Menderes İstanbul'dan ve Aydın'dan olmak üzere iki farklı şehirden aday olmuştur. Dönemin seçim kanununa göre milletvekili adayları, aynı anda iki farklı seçim bölgesinden aday olabilmekteydi.⁴⁸

DP, bu seçimlerde bürokrasiyi elde etmek istemekteydi. “Devr-i sabık yaratmayacağız” sözü ile bu istek vurgulanmıştır. Bu bağlamda CHP'nin geçmişte yapmış olduğu hataları bürokrasiden sormayacaklarını da ifade etmişlerdir. 14 Mayıs 1950 tarihinde seçimler gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce çıkarılan bir kanuna göre seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy açık tasnif esasına göre gerçekleştirilecekti. Seçim propagandası yapılmasına izin verilmişti. Yapılan seçimler neticesinde DP yüzde 53.3 oy oranı almış ve 401 milletvekilliği kazanmıştır. CHP yüzde 39.9 oy oranı alarak 69 milletvekilliği kazanmıştır. Millet Partisi ise yüzde 3.1 oy oranı ile 1 milletvekilliği kazanmıştır. Bunun yanı sıra 9 bağımsız milletvekili de parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. 14 Mayıs 1950 seçimleri “beyaz ihtilal” şeklinde adlandırılmıştır. Seçimlerde listeli çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Buna göre, bir seçim bölgesinde en çok oy oranına sahip olan parti, bulunduğu o bölgedeki milletvekilliği ve milletvekilliklerinin tamamını alırdı. Yani DP aslında almış olduğu oydan daha fazla bir şekilde mecliste temsil hakkına kavuşmuştur.⁴⁹

DP'li Nevzat Yalçıntaş 14 Mayıs 1950 seçimlerine dair şu değerlendirmede bulunmuştur:

⁴⁷ Kartal, a.y.

⁴⁸ Süleyman İnan, “Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Isparta, 2002, s.305.

⁴⁹ Özer, a.g.e., s.59-61.

“Nitekim 14 Mayıs 1950’de halk kendi iyiliğine olanın ne olduğuna kendisi karar verdi ve büyük bir ekseriyetle Demokrat Parti’yi iktidara getirdi. Bu seçimde 1946’da olduğu gibi hile yapılamadı. Seçimden önce Celal Bayar’ın konuşmasına bizzat şahit olmuştum. Gerek Demokrat Parti mensuplarında, gerekse halkta ‘Bu sefer hile yaptırmayacağız’ diye büyük bir azim vardı. Sonuç hakikaten de öyle oldu. 1950 seçimleri Türk siyasi tarihine gizli oy, açık tasnifle yapılan ilk hilesiz seçim olarak geçti. Sonuçları Türkiye için devrimsel nitelikte olan bu seçime ‘Beyaz Devrim’ de denmiştir. Bu tabir, kansız gerçekleşen bir halk ihtilalinden kinaye idi...”⁵⁰

Yalçıntaş burada 1946 seçimlerinin hileli olduğunu ifade ederek halkın da 1946 seçimlerinin sonuçlarından memnun olmadığını ve yine sadece DP’lilerin değil halkın da 1950 seçimlerinde hile yapılmaması için çaba gösterdiğini belirtmiştir. Yalçıntaş’a göre halk kendi iradesiyle kendisi için neyin daha iyi olduğunu zaten biliyordu ve 1950 seçimlerinde kendi iradesini uygulamaya imkân buldu. Burada önemli bir husus da DP’nin başarısının bir “beyaz devrim” olarak nitelendirilmesidir. Öncesinde çok partili hayata geçiş süreci, sonrasında iktidarın el değiştirmesi önemli bir nitelik taşımaktaydı.

22 Mayıs 1950 tarihinde Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş ve İstanbul Milletvekili Menderes’i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. I. Menderes Kabinesi’nde yer alan isimler şu şekildeydi:

Başbakan Adnan Menderes-İstanbul Milletvekili, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu- Manisa Milletvekili (5.6.1950 Atama), Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu –Manisa Milletvekili, Adalet Bakanı Halil Özyörük İzmir Milletvekili, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce-Manisa Milletvekili, İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu-Edirne Milletvekili, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü-İstanbul Milletvekili, Maliye Bakanı Halil Ayhan-Bursa Milletvekili (14.12.1950 İstifa), Hasan Polatkan-Eskişehir Milletvekili (14.12.1950 Atama), Milli Eğitim Bakanı Avni Başman-İzmir Milletvekili (11.8.1950 İstifa) Tevfik İleri-Samsun Milletvekili (11.8.1950 Atama), Bayındırlık Bakanı Fahri Belen-Bolu Milletvekili (22.12.1950 İstifa), Kemal Zeytinoğlu-Eskişehir Milletvekili (22.12.1950 Atama), Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe-İzmir Milletvekili, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihad Reşad Belger-İstanbul Milletvekili (İstifa)

⁵⁰ Nevzat Yalçıntaş, **Türkiye’yi Yükselten Yıllar: Hatıralar**, Ed. İsmet Uçma, İstanbul, İşaret Yayınları, 2012, s.97.

Ekrem Hayri Üstündağ-İstanbul Milletvekili, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan-Muğla Milletvekili, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz-Çanakkale Milletvekili, Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri-Samsun Milletvekili (11.8.1950 Milli Eğitim Bakanı) Seyfi Kutbek (Ankara Milletvekili) (11.8.1950 Atama), Çalışma Bakanı Hasan Polatkan-Eskişehir Milletvekili (14.12.50 Maliye Bakanı) Hulusi Köymen-Bursa Milletvekili (22.12.1950 Atama), İşletmeler Bakanı Muhlis Ete-Ankara Milletvekili.⁵¹

29 Mayıs 1950 tarihinde Adnan Menderes tarafından I. Menderes Hükümetine ait program TBMM’de okunmuş ve 2 Haziran 1950 tarihinde de güvenoyu almıştır. 487 üyenin 192’si güvenoyuna katılmamıştır. Güvenoylamasına katılan 282 üyenin hepsi hükümete güvenoyu vermiştir.

Sarol konu hakkında şunları söylüyordu: “...*Demokrat Parti yakasında da doğrusu başka bir telaş vardı. İktidara hazırlanmış oldukları söylenemezdi, belirli bir kadrosu yoktu. Parti hiyerarşisi kurulmamıştı...*”⁵²

DP iktidara geldiğinde halka büyük umutlar vermiştir. Tek parti iktidarının katı ve otoriter uygulamalarını kaldırma, ülkeyi demokratik biçimde yönetme ve refah seviyesini artırma konusunda vaatlerde bulunmuşlardır. Gerçekte, iktidar partisi ve muhalefet arasında ideolojik açıdan büyük farklar yoktu. Her iki partinin amacı, modern ve kalkınmış bir Türkiye yaratmaktı. DP, 1948 senesinde CHP’li bir siyasetçi tarafından ortaya atılmış olan Türkiye’yi bir “küçük Amerika” yapma ve “her mahallede bir milyoner” yaratma sloganlarını ön plana çıkarıyorlardı. DP, bu noktada CHP’den farklı bir tutum içerisindeydi, bu partiler arasındaki en temel fark Türkiye’yi geliştirme eyleminin hızıydı. DP’liler, seçimleri çok büyük bir oy farkıyla kazandığı için halkın da programlarını koşulsuz desteklediğine inanıyorlardı. Çoğunlukçu demokrasiye, yani seçim sonuçlarından aldığı neticeye göre çoğunluğun ne isterse yaptırabileceğini düşünüyorlardı. Bu sebeple de eleştiriye ve programlarını gerçekleştirme konusunda karşılarına çıkacak engelleri hoş karşılamıyorlardı. Bu bağlamda Türkiye’de artık korumacı bir devlet politikasına ihtiyaç olmadığını düşünerek, serbest girişime önem vermişlerdir. DP’liler kendilerini, içinde bulundukları toplumu anlayan ve halk için en iyinin ve en doğrunun ne olduğunu

⁵¹ TBMMTD, D:9, C:I, B:1, (22.05.1950), s.9.

⁵² Sarol, a.g.e., s.108.

bilecek yetkinliğe sahip olarak görüyorlardı. Bu da bir nevi “halk için, halka rağmen” düşüncesiyle paraleldi. DP’liler, CHP’nin Türkiye’nin kuruluş yıllarında ülkeye çok büyük hizmetler ve faydalar gerçekleştirdiğini düşünüyor ancak ilerleyen dönemlerde anakronizme düştüğünü, halkla halkın istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ettiğine inanıyorlardı.⁵³

Arcayürek DP’nin iktidara gelişini şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Menderes Hükümeti derhal çalışmaya koyuldu. Daha çok ‘halk yararına, halk için’ sloganıyla tutarlı uygulamalara ağırlık verileceği anlaşıyordu. Anılan slogan bile o sıralar ‘önemli bir duyuru’ niteliğindeydi. Çünkü, Türkiye’yi geçmişte yönetenlerin davranışlarında ‘halk’ sözcüğü ‘bayramlık’ bir deyişten öteye geçememişti. Oysa, yeni iktidar gücünü halktan aldığı sürekli yineliyor ve ‘halk için’ bir çalışma düzeni ve hızlı bir çalışma temposu getireceği izlenimini veriyordu. Bu izlenimler, esasen yeni iktidara coşkuyla bakan halk yığınlarının yeni hükümete kucak açmasını sağlamıştı. Menderes’in gücü de işte bu noktadan kaynaklanıyordu.”⁵⁴

“Halk yararına, halk için” sloganı bir yerde sadece hükümete değil, bizzat halkın kendisine sorumluluk yükleyen bir zihniyetin ürünüydü. Zira burada halkın da yapılacak uygulamalara katılımcı olması ve kendi yararı için çalışması beklenmektedir. Kaldı ki, halk tarafından benimsenmeyen ve kabul görmeyen uygulamaların gerçek bir izdüşümü olamaz. Halk, hükümet tarafından yapılacak uygulamaları geliştirmekle mükellefti. Ayrıca hükümet, yine halkın yararına çalışırken, “halkın yararı ve iyiliği için” halka bazı kısıtlayıcı uygulamalar da getirebilirdi. Bu bağlamda kanunları belirleyenler, halk için neyin iyi ve neyin kötü olduğuna da karar vermekteydi ve bu da beraberinde halkın iradesini yok sayma durumunu getirmekteydi.

Toker konuya ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

“...Yeni iktidarın ilk bir aylık icraatı daha ziyade ‘makyaj’ veya demagoji çerçevesinde kaldı. Meclis Başkanlık Divanı toplandı. İki otomobilin maliyeye geri verilmesini kararlaştırdı. Ortalıkta şeker ve ekmek fiyatlarında indirim yapılacağı söylentileri dolaşıyordu. Haziran’da tozşekerde 30, kesmeşekerde 20 kuruşluk indirim yapıldı. Tozşekerin kilosu 130, kesmeşekerinki 160 kuruş oldu...Ucuzluk, tasarruf başlıca hedefler olarak gösteriliyordu ve ‘otomobil saltanatına son vermek’ gibi milli saraylar masraflarının kısılması da DP iktidarının vurgulayıcı karakterini oluşturacaktı...Duyurulan bir başka haber, hükümetin grev sorununu tetkik etmeye

⁵³ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.161-162.

⁵⁴ Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2: Yeni İktidar Yeni Dönem**, C:II, 10 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.46.

başladığı ve sendikalar yasasında bazı değişiklikler yapılarak eksiklerinin tamamlanacağıydı...”⁵⁵

Toker’e göre DP iktidarının ilk icraatları gerçeği yansıtmıyordu, bunlar daha çok halkın “gözünü boyamak” için yapılmaktaydı. Şeker ve ekmek fiyatlarında yapılan indirim bunun bir örneğiydi. Ayrıca milli sarayların masraflarında tasarrufa gitmek de öne çıkan bir başka icraattı. Ancak şüphesiz ki en önemli vaat grev hakkının tanınacağına ilişkindi, grev hakkı Türk işçisinin uzun zamandır beklediği ve belki de elde etmeyi en çok istediği bir haktı. Zira grev hakkı bir nevi işçilerin elindeki tek savunma aracıydı. Sendikalar Kanunu’nda değişiklik yapılacağı haberi de Türk işçisine başka bir güvence sağlayacaktı.

Tek parti iktidarı dönemi sona ermiş, sınırlı olmakla beraber yeni ve çoğulcu bir sistem gelmiştir. Ancak bu yeni iktidar dönemini başlatan halk kesimi tam anlamıyla bir sınıfsal-siyasi bilince sahip değildi. Örneğin, tek parti iktidarı halka başarılı bir şekilde hizmet götürememiştir. Yapılan reformlar halka inememiştir. Ezanın diline müdahale edilmiştir. Özellikle köylü kesimi, son derece otoriter olan, bürokrasinin çok güçlü olduğu bir siyasi yapıdan yana şikâyet ediyordu. Zira bu yapı, ekonomik sıkıntılarına herhangi bir çare bulmadığı gibi, modernleşme adı altında geleneksel değer yargılarına da karşı çıkmaktaydı. Tam da bu noktada, çok partili hayata geçildiğinde köylü kesim kendisine hitap eden bir alternatif aramıştır. DP de, köylü kesime öncelikle daha fazla tarımsal kredileri, sonrasında ise yol, su ve elektrik imkanlarının daha iyi hale getirileceğini ve son olarak da daha “katı bir laiklik anlayışı” sebebiyle yasaklanmış olan dini adetlerinin ve alışkanlıklarının tekrar serbest olacağını vaat etmiştir. Böylelikle de halk, almaları gereken hizmeti bir lütuf saymayı bırakmış ve siyasi desteğine karşılık gelen bir hak olarak görmeye başlamıştır.⁵⁶

3.2. Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması

Ezanın Arapça okunması talebi, 1950 seçimlerinden önce seçmenler tarafından DP’lilere iletilmekteydi. DP’li yöneticiler de bu talebe yönelik

⁵⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.44-45.

⁵⁶ Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi 1961-1971*, Yay. Haz. Ayşe Ozil, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.64-65.

çalışacaklarını seçimlerde vaat etmişlerdir. Buna istinaden, Türk Ceza Kanunu'nun 4055 Sayılı Kanunla Değiştirilmiş Olan 526'ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı, DP tarafından meclise getirilen ilk kanun tasarısıdır. Başbakan Menderes, tasarının Ramazan ayından önce kanunlaşmasını istemiştir zira bunun partisi için daha etkili olacağını düşünmüştür.⁵⁷

DP, 14 Haziran 1950 tarihindeki parti toplantılarında Arapça ezan yasağının kaldırılmasına karar vermiştir. 16 Haziran'da TBMM'ye Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması Hakkındaki Kanun'un tasarısı DP tarafından getirilmiştir. TBMM'deki görüşmelerde CHP grubu dini düşüncelerin siyasi alandaki önemini göz önünde bulundurmuş, ilgili kanunu desteklemişlerdir.⁵⁸

Arapça ezan yasağının kaldırılmasını düzenleyen Türk Ceza Kanunu'nun 526. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun kabul edildikten sonraki gün tüm Türkiye'de Arapça ezan okunmuştur. Başbakanlık tarafından 16 Haziran 1950 tarihinde Anadolu Ajansına yazı yazılmıştır ve 17 Haziran 1950 tarihinden itibaren Arapça ezan ve kamet okunmasının serbest olduğu bildirilerek radyodan duyurulması istenmiştir. Bunun üzerine 23 Haziran 1950 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı tarafından ezan ve kametin Arapça asli lafızlarıyla ne zamandan itibaren okunacağını ve Arapça ezan okumayı bilmeyen müezzin olup olmadığının bildirilmesi İl Müftülüklerinden istenmiştir. İlgili kanun çıkarıldıktan sonra DP iktidarı 8 Temmuz 1950 tarihinden itibaren devlet radyosunda Kur'an okunmasına izin vermiştir.⁵⁹

3.3. Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'un Kabul Edilmesi

26 Haziran 1951 tarihinde Tıcani tarikatından olan kimselerin Ankara'daki Atatürk Heykeli'ne saldırımları neticesinde Tıcani tarikatının lideri Kemal Pilavoğlu tutuklanmıştır. Bu saldırı 30 Haziran 1951 tarihinde Ankara'da bir miting ile protesto edilmiştir. DP'li yöneticiler hem bunun gibi saldırıları önlemek hem de partinin imajı için, Atatürk'e karşı meydana gelecek her türlü saldırıyı önlemek amacıyla 25

⁵⁷ Bülent Akkaya, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin İç Güvenliği (1950-1960)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010, s.65.

⁵⁸ Akkaya, **a.e.**, s.66.

⁵⁹ Akkaya, **a.e.**, s.67.

Temmuz 1951 tarihinde 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'u çıkarmışlardır.⁶⁰

3.4. Kore Savaşı

25 Haziran 1950 tarihinde SSCB destekli Kuzey Kore ABD tarafından desteklenen Güney Kore'ye saldırmış ve böylelikle Kore Savaşı başlamıştır. ABD, SSCB'nin etki alanının daha fazla genişlememesi ve bölgedeki kendi gücünü korumak için BM'yi harekete geçirmiştir ve BM Kuzey Kore'ye askeri anlamda müdahale etmeye karar vermiştir. BM, Askeri koalisyona üye olan ülkelerden de Kore'ye yardım etmek için askeri destek talep etmiştir.⁶¹

Türkiye ise BM'ye üye olduğu halde ilk etapta bu talebe cevap vermemiştir. 30 Haziran tarihinde konu meclis gündemine taşınmış ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Kore'de yaşananlara tarafsız kalınamayacağını belirtmiş ancak izlenecek Kore Politikasından bahsetmemiştir. Sonrasında ise hükümet, konuya ilişkin çeşitli toplantılar yapmıştır. 18 Temmuz tarihinde Yalova'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile üst düzey hükümet ve askeri yetkililer ile yapılan toplantı neticesinde Kore'ye asker gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak Başbakan Adnan Menderes'e göre bu durum hem NATO'ya katılmamızı sağlayacaktı hem de uluslararası arenada Türkiye'nin itibarını yükseltecekti. Bu noktada muhalefet liderleriyle görüşülmeden, meclisin de bilgisi dışında ve onayı alınmaksızın, sadece Bakanlar Kurulu kararıyla 25 Temmuz 1950 tarihinde Kore'ye 4500 kişilik silahlı Türk savaş birliğinin gönderilmesine karar verildi.⁶²

DP'nin bu kararı muhalefet tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin CHP, DP'nin bu tutumuna yayınlamış olduğu bir bildiri ile tepki göstermiştir. Muhalefet, "konu meclise getirilmedi, usul hatası yapıldı" şeklinde görüş bildirmiştir. Özellikle İnönü, duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Menderes ise bu eleştirilere yanıt vererek,

⁶⁰ Özer, a.g.e., s.158.

⁶¹ Şerif Demir, **Düello: Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar**, Ed. Adem Koçal, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.44-45.

⁶² Demir, a.e., s.45.

meclisin onayına gerek olmadığını belirtmiş ve Türkiye tarafından daha önce imzalanan BM Anayasası'na istinaden bu kararı aldıklarını ifade etmiştir.⁶³

İnönü, TBMM'ne konuya ilişkin bir takrir sunmuş ve bir gensoru açılmasını istemiştir. Akabinde MP'den Osman Bölükbaşı da Kore'ye asker gönderilmesinin usule aykırı bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade ederek bir gensoru önergesi vermiştir. DP meclis grubu ise Bölükbaşı'nın gensoru talebini kabul etmiş ancak İnönü'nün gensoru talebini reddetmiştir. Gensoru talebi 11 Aralık 1950 tarihinde mecliste görüşülmüştür. Hükümetin almış olduğu kararın şekil itibarıyla anayasaya aykırı olduğu iddia edilmiş ve Menderes kürsüye dört kez gelerek, meclisin de onaylamış olduğu, önceden imzalanan anlaşmalar dolayısıyla hükümetin meclisten tekrar izin almak zorunda olmadığını belirtmiştir. Faik Barutçu CHP adına açıklama yaparak konunun meclise getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Anayasanın 26. maddesi bu noktada örnek gösterilmiş ancak Menderes hükümetin savaş ilan etmediğini ve yetki gaspı olmadığını belirtmiştir.⁶⁴

3.5. Yerel Seçimler

13 Ağustos 1950 tarihinde muhtarlık seçimleri yapılmıştır. Yüzde 60 civarında katılım oranının olduğu muhtarlık seçimlerinde DP 19.052 muhtarlık kazanmıştır. CHP ise 13.152 muhtarlık kazanırken, MP 130, İşçi ve Çiftçi Partisi 2 ve bağımsızlar da 2049 muhtarlık kazanmıştır. 3 Eylül 1950 tarihinde ise Belediye seçimleri gerçekleştirilmiştir. DP bu seçimler için genel merkezden taşra teşkilatına kadar çalışmış ve 600 belediyeden 560 adedini kazanmıştır. Son olarak 15 Ekim 1950 tarihinde de İl Genel Meclisi Seçimleri yapılmış ve DP yüzde 73.5 oranında oy alarak 956 üyelik kazanmıştır. CHP ise almış olduğu yüzde 22'lik oy oranı ile 286 meclis üyeliği kazanmıştır. MP ise yüzde 1.2 oy oranında oy almış ve 15 meclis üyeliğine sahip olmuştur.⁶⁵

Toker, konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir:

⁶³ Demir, **a.e.**, s.46-47.

⁶⁴ Demir, **a.e.**, s.49-50.

⁶⁵ Yücel, **a.g.e.**, s.86.

“...Evvela, Ağustos başında muhtar seçimlerine gidildi. Bunlar sönük geçti. Katılma oranı düşük oldu. CHP bunlara umutla girmişti. Bir belirli ‘eski iktidar çevresi’nde yaygın inanç milletin yanılmış olduğu, bundan pişman bulunduğu, ilk fırsatta hatasını düzeltereği idi. Sonuçlara seçmen de şaşmıştı. İktidarı değiştirmek değil, onu uyarmak istemişti. Yoksa bu DP mi ülkeyi yönetecekti? Ülkeyi yönetmeye ehil, sadece CHP idi! O çevre, ki eski bakanlardan bir kısmı da buna dahildi, yeni iktidara birkaç aylık ömür biçiyor, bunu söylüyordu. Onlara göre her şey hemen kötü gitmeye başlamıştı ve halk bunun farkındaydı...”⁶⁶

Toker burada aslında CHP’nin halkı tanımadığının da altını çizmiştir. Zira CHP’lilerce “millet yanılmıştı ve bu seçimlerde hatasını düzelterekti” ancak beklenen olmamış ve halk, tercihini DP’den yana kullanmaya devam etmiştir. CHP’nin ülkeyi yönetmeye layık görmediği, birkaç aylık ömür biçtiği DP iktidarı yerel seçimlerde de zaferi elde etmiştir. Bu durum da aslında CHP’lilerin halkı tanımadığını ve onun iradesini dikkat almadığının bir ispatı niteliğindedir.

3.6. 1954 Seçimleri

DP, 1954 genel seçimlerine hazırlık yaparken siyasi ortamı da kontrol altına almak istemiştir. 16 Temmuz 1953 tarihinde DP meclis grubu bir olağanüstü toplantı yaparak hükümetten mevcut adli, siyasi ve toplumsal düzeni koruma amaçlı kanun tasarıları hazırlamasını istemeyi oybirliği ile kabul etmiştir. Bu kanun tasarıları arasında üniversite profesörlerinin siyasi faaliyetlerde bulunmasını yasaklayan Üniversiteler Kanunu’ndaki değişiklik ile Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu 23 Temmuz 1953 tarihinde meclisten geçmiş, akabinde meclis tatile girmiştir. Ancak bu gelişmeler CHP tarafından antidemokratik bulunarak kınanmıştır. Bu süreçte özellikle Adnan Menderes muhalefet ile sert tartışmalara girmiş, CHP kampanyasının “Moskova Radyosu kadar mide bulandırıcı” olduğunu ifade ederek CHP’yi uyarmıştır. 9 Aralık’ta ise CHP’nin malvarlığı mecliste tartışılmıştır. Netice itibarıyla CHP’nin tüm malvarlığına el konulması oya sunulmuştur. Oylama bittikten sonra İnönü, kararı kınamış ve CHP grubu meclisi terk etmiştir. 15 Aralık 1953 tarihinde kanun kabul edilmiştir.⁶⁷ Yine 1953 senesi Aralık ayında memurlara yönelik fazladan maaş uygulaması ile memurların durumu iyileştirilmek istenmiştir. Ayrıca işçilere yılbaşı ikramiyesi verilmiş ve emekli maaşlarına da zam yapılmıştır.

⁶⁶ Toker, **a.g.e.**, s.87.

⁶⁷ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Haz. Güneş Öztürk, 5.bsk., İstanbul, Hil Yayınları, 2015, s.65.

Bu bağlamda özellikle yaklaşan seçimler çerçevesinde işçi ve memurlar memnun edilmek istenmiştir.⁶⁸

1954 Ocak ayında ise İnönü tarafından DP'lilerin anayasaya aykırı kararlarını denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi kurulmasını önermiştir. Şubat ayında, lağvedilmiş olan MP'nin devamı niteliğinde kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile (CMP) İnönü bir seçim ittifakı kurmuştur. Nisan ayında İnönü, DP hükümetinin ekonomi politikalarını eleştirmiştir. Özellikle kapitülasyonları andırdığı için kınanan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu'nu sert biçimde eleştirmiştir.⁶⁹

Seçimler 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşmiştir. Seçime katılım oranı yüzde 88 olmuştur ve yüzde 58.4'lük oy oranı ile DP 503 milletvekilliği kazanmıştır. CHP ise yüzde 35 oranında oy alarak 31 milletvekili çıkarabilmiştir. Bunun dışında CMP yüzde 5 oranında oy alarak 5 milletvekilliği, bağımsızlar ise 2 milletvekilliği kazanmıştır.⁷⁰ Yeni seçilen meclisin ilk toplantısı 14 Mayıs 1954 tarihinde yapılmış, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, meclis başkanı da Refik Koraltan olmuştur.⁷¹

3.7. 1950-1954 Arası Ekonomik Gelişmeler

1950-1960 döneminde Türkiye'nin milli gelir düzenlemesinde birtakım değişimler söz konusu olmuştur. Tarım, milli gelirden daha az pay almaya başlamış, ulaştırma ve hizmetler sektörünün milli gelirden aldığı pay artmış ve sanayi sektörünün payı ise aynı kalmıştır.⁷²

1950'li dönemin başında Türkiye tarım ürünlerini ihraç ediyor, böylelikle de köylünün alım gücü artıyordu. Ancak DP hükümeti üretim olması için önce tüketimin olması gerektiğine inanmaktaydı. Bunun için de taban fiyatlarını yükseltip, Ziraat Bankası aracılığıyla zirai kredileri teşvik etmiş ve son olarak da kamu yatırımlarına öncelik tanımıştır. CHP kamu yatırımlarının devamlılığı için borçlanmayı tercih etmiyordu ancak DP bu konuda gerek dış yardımlar gerekse dış

⁶⁸ Özer, **a.g.e.**, s.86.

⁶⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s.66.

⁷⁰ “1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri” (Çevrimiçi), <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, 12 Ocak 2022.

⁷¹ Özer, **a.g.e.**, s.87.

⁷² Gülten Kazgan, “Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950-1960” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:XXIII, No:3-4, Nisan-Eylül 1963, s.169.

borçlar aracılığı ile enflasyonist bir politikaya doğru yol almıştır.⁷³ 4 Ağustos 1950 tarihinde özel sektörü desteklemek için 12.500.000 TL sermaye ile Sınâî Kalkınma Bankası kurulmuştur.⁷⁴

DP çeşitli uygulamalar ile özel sektörü ön plana almak istiyordu. Ancak sanayiciler ve yerli işadamları ekonomik anlamda henüz risk alacak durumda değillerdi. Bu sebeple de özel sektör hemen ilerleme kaydedememiştir ve DP de tekrar devlet sektörünü geliştirmeye çalışmıştır. Enerji, haberleşme, ulaşım alanlarında devlet yatırımları ağırlık kazanmıştır. 1950-1960 döneminde 17 adet KİT kurulmuştur ve bu da devletçi ekonomi politikalarının devamı niteliğinde bir gelişme anlamına gelmiştir. Bunun dışında, DP yabancı sermayeye yönelmiştir zira yerli işadamları istenileni verememişti. Özellikle madenlerin, enerji ve petrol kaynaklarının işletilmesinde, ulaşırmada ve başka altyapı yatırımları için 1 Ağustos 1951 tarihinde 5821 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır ve böylelikle de dış kaynaklı yatırımlar önü açılmıştır. Ancak bu kanunun sağladığı kolaylıklara rağmen yabancı yatırımlar istenilen düzeye gelmemiştir. Bir diğer kalkınma unsuru tarımdı ve DP tarımda makineleşme yoluna gitmek ve böylelikle tarımı da ekonomiyi de hızla kalkındırmak istemiştir. Bunun için henüz işlenmemiş topraklar tarıma açılmıştır ve çok sayıda traktör alınmıştır. Ayrıca Marshall Yardımları da tarım için kullanılacak makinelerin satın alınmasına olanak sağlıyordu, zira tarım için fon kullanılması bu yardımlarla mümkün hale gelmişti.⁷⁵ Böylelikle de o dönemde nüfusun yüzde 80’ini meydana getiren ve genel itibariyle kendi geçimini sağlamak için ekip biçen köylüler, ürünlerini satarak zenginleşme imkânı buldular. Bu durum da beraberinde milli düzeyde bir zenginleşmeyi getirdi. Kişi başına düşen gelirden büyük bir artış meydana geldi ve nüfus artışına rağmen hem köylerde hem de şehirlerde hayat standartlarında bir iyileşme söz konusu oldu.⁷⁶

⁷³ Demirel, a.g.e., s.141.

⁷⁴ Mustafa Albayrak “Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** 23/67-68-69 (Kasım 2007), s.226.

⁷⁵ Süleyman İnan, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, S:41-42, Aralık 2014, s.129-130.

⁷⁶ Gökçen Alpkaya, Faruk Alpkaya, **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı, 2004, s.206.

Yabancı sermaye yatırımlarının tutarı 1950-1954 döneminde beklenen artışı göstermemiş ve 48.542.326 TL'de kalmıştır. Yine bu dönemde tarım sektöründe önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. Öncelikle işlenen toprak alanlarının genişliğinin arttırılması ve sonrasında ise Marshall Yardımı ile meydana gelen tarımda modernleşmenin sonucu olarak olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. 1950'de ekilen alanların genişliği 9.868.000 hektar iken, 1955'te yüzde 69'luk bir artış oranıyla 14.205.000 dekara ulaşmıştır. Traktör sayısı da artış göstererek 16.585'ten 40.282'ye yükselmiştir. Ayrıca tarımsal kredilerde de artış oranı 4 kata ulaşarak milli gelir bu dönemde yüzde 37.5 oranında yükselmiştir. Tüm bu olumlu gelişmeler seçimlere de yansımıştır. DP 1954 seçimlerinde, 1950 seçimlerine göre oy oranını artırarak tekrar iktidara gelmiştir.⁷⁷

18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında yabancı yatırımcılara pek çok hak verilmişti. Bu haklara ek olarak yatırımcılar yıllık olarak elde ettikleri karın yüzde 10'unu döviz olarak ülkelerine götürme imkânına da sahip olmuşlardır. Bu gelişmelere ek olarak, 26 Ağustos 1953 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi Dış Ticaret Komisyonu Başkanı ve Chicago Island Steel Company'nin Yönetim Kurulu Başkanı Clarence Randall, Ankara'ya gelerek hükümet yetkilileri ile yabancı sermayenin daha büyük pay alması için görüşmüş ve yabancı yatırımlara ilişkin kanunun yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre döviz aktarımında herhangi bir sınırlandırma olmaması gerekmekte, devlet girişimleri hükümet tarafından sınırlandırılmalı, yabancı borsalarda Türk hisse senetlerinin kullanılmasına kolaylık sağlanmalı, Türkiye'de yatırım imkânlarını tanıtmak amacıyla bir örgüt kurulmalıdır. Bu gelişmelere istinaden 18 Ocak 1954 tarihinde, 1951 tarihli kanun yürürlükten kaldırılmış ve eskisine göre daha liberal bir yaklaşıma sahip olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiştir. Sonrasında ise, 18 Mart 1954 tarihinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında DP hükümeti tarafından Petrol Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla yabancılara pek çok hak tanınmıştır. İlgili kanunla petrol konusunda devletçilikten vazgeçilmekte ve petrol kaynakları özel girişimin eline bırakılmaktaydı. Bununla da devlet, kendisine ait bir şirket olan Türk Petrolleri

⁷⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s.226-227.

Anonim Şirketi'ni Shell ve Mobil ile aynı şekilde değerlendirmekte ve kendisine ait şirkete herhangi bir öncelik tanıyamaz duruma gelmiştir.⁷⁸ Petrol kanunuyla yabancı sermaye kendisine hareket alanı bulacağından dolayı CHP bu kanuna muhalefet etmiş ve bu kanunun kapitalizmi geri getireceğini vurgulamıştır.⁷⁹ 1957 senesinde ise bu kanunda bir değişiklik yapılmış ve rafineri kurma hakkı da yabancı sermayeye verilmiştir.⁸⁰

DP, Türkiye'nin batılı ülkeler ile bağıını güçlendirmiştir. Ekonomik anlamda DP daha liberal bir yaklaşıma sahip olmasından ötürü başta halk olmak üzere büyük toprak sahipleri ile savaş döneminin kendine özgü zenginlerinin desteğini büyük ölçüde almıştır. Bu durum da DP'ye ekonomi politikaları bağlamında yeni atılımlar yapacak cesareti vermiştir. Ancak bunun için de dış yardımlara ihtiyaç duyulmuştur. Amerikan yardımları alınmaya devam edilmiştir.⁸¹

4. DP'nin Duraklama Devri (1954-1957)

4.1. Siyasi Gelişmeler

Menderes, seçimlerden sonra gerek aydınların gerekse basın-yayın kuruluşlarının tavsiyelerini dinlemeyeceğini belirtmiş, bu sebeple de DP'yi desteklemekte olan liberal aydınların desteğini kaybetmiştir. Bu durumun bir uzantısı olarak Menderes, muhalefetin eskiden olduğu gibi yapılmasına karşı çıkacağını da üstü kapalı da olsa belirtmiştir. Ancak tarımda ve ekonomide ortaya çıkan sorunlar sebebiyle muhalefetin eleştirileri daha geniş halk kesimine temas etmekteydi. Bu yüzden hükümet bu durumdan hoşnut kalmamıştır. 30 Haziran 1954 tarihinde Seçim Kanunu'nda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre seçimlerde aday olacak memurların 6 ay önceden istifa etmesi gerekmekteydi ve bir partinin reddettiği aday diğer partiden aday olamayacaktı. Muhalefet partilerinin de

⁷⁸ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.174-175.

⁷⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.120.

⁸⁰ Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.91.

⁸¹ Atiye Emiroğlu v.d. "Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S:8, 2012, s.77.

seçimlerde ittifak kurmaları çeşitli kanunlar ile engellenmiştir. Muhalefete oy veren beldeler de cezalandırılmış, Kırşehir il iken ilçe yapılmıştır.⁸²

Ekonomik canlanma ile Adnan Menderes özellikle köylülerden büyük destek almıştır. Ancak sonraki üç senelik dönemde özellikle ekonomik durgunluk DP'ye olan desteğin azalmasına sebep olmuştur. Köylüler maddi olarak büyük ve hızlı bir iyileşme beklentisine girmiş, bu beklenti de DP tarafından karşılanmayınca da DP'den desteklerini çekmeye başlamışlardır. Ayrıca ekonomik sorunlardan ve enflasyonun artışından en çok etkilenen kesim olan maaşlı çalışanlar yani memurlar, subaylar ve öğretmenler de artık DP'ye destek vermemeye başlamışlardır. Ancak tek neden ekonominin kötü gidişatı değildi, hükümet otoriter tavrını gittikçe artırmaktaydı.⁸³ 1954 senesine gelindiğinde, halen CHP'ye bağlı olduğundan şüphe duyulan bürokratlara karşı birtakım önlemler alındı. 25 seneden fazla hizmeti olan her memurun işten el ektirildikten sonra erken emekliye ayrılmalrı için bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun, hâkim ve profesörleri de etkiliyordu. Böylelikle de DP yürütme ve yargı üzerinde siyasi denetim mekanizmasına sahip oluyordu. Akademik zgrlk de kısıtlanmaktaydı.⁸⁴

1954 seçimlerinden sonra DP içerisinde çeşitli sorunlar meydana gelmiştir. Partinin daha liberal kanadı, siyasi özgürlükten ve serbest girişimden yanaydı. Bu sebeple de siyasi faaliyetler üzerindeki kısıtlama ve devletin ekonomiyi kontrol etmesine karşı çıkıyorlardı. Böyle düşünen partililer ya partiden ihraç edildiler ya da istifa ettiler. Hatta 1955 senesi Aralık ayında Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır.⁸⁵

Ancak Hürriyet Partisi'nin kurucuları daha sonra CHP'ye katılmıştır. Bu durum CHP'yi güçlendirmiştir ve yaklaşım olarak da CHP planlı kalkınmayı savunmuştur. DP de bunun karşısında tutumunu sertleştirmiş ve daha popülist bir yaklaşım belirlemiştir. Bunun neticesinde aydınlar ve sanayiciler CHP'ye yaklaşmıştır. Bu durumun yansımalarını halkın tercihlerinde de görmek mümkündür.

⁸² Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.560-561.

⁸³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, ev. Yasemin Saner Gnen, 7.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.334.

⁸⁴ Zürcher, **a.e.**, s.335.

⁸⁵ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, ev. Yavuz Alogan, 14.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.137.

Mecliste yaşanan gerilimler, ülkede kamplaşmaya sebep olmuş, DP'li ve CHP'li halk kitleleri arasında düşmanlığa yol açmıştır. Hatta kahvehaneler ayrılmıştır. Bu duruma rağmen, DP başta köyler olmak üzere ticari faaliyetlerin yoğun olduğu kıyı bölgelerinden oy almıştır.⁸⁶

1955 senesinde DP'ye karşı muhalefet artmıştır. Ağustos-Eylül aylarında, Kıbrıs meselesine ilişkin İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler basın da etkisiyle milliyetçi duyguları harekete geçirmiştir. Bu dönemde Selanik'te Atatürk'ün evinde patlayan bomba haberi ile 6-7 Eylül tarihlerinde İstanbul'da büyük olaylar meydana gelmiştir. Ancak olaylar büyümüş ve İstanbul, Ankara, İzmir'de hükümet tarafından sıkıyönetim ilan edilmiş ve içişleri bakanı istifa etmiştir.⁸⁷

27 Haziran 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanun Layihası görüşülmüştür. Bu kanun teklifine, muhalefetin mevcut kanunu kötüye kullanmak suretiyle ülkede huzuru bozacak nitelikte izinsiz gösteriler düzenlediği iddiası gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu kanun tasarısıyla siyasi partiler seçim dönemi dışında açık hava toplantısı yapamayacak, kapalı toplantılar yapabilmek için de mülki erkandan izin almak zorunda kalacaklardı. İzinsiz yapılacak toplantılar suç sayılmaktaydı ve bu toplantıların dağıtılması için de güvenlik güçlerinin yetki alanı genişletilmiştir. Bu kanun Menderes tarafından demokrasiyi korumak için gerekliydi ancak muhalefet aynı fikirde değildi. Kanun tasarısı MP ve CHP tarafından eleştirilmiştir. İnönü, bu kanun tasarısının anayasaya ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne aykırı olduğunu belirterek tasarıya karşı çıkmıştır. Ancak tüm bu eleştiri ve itirazlara rağmen ilgili kanun tasarısı DP milletvekillerinin oylarıyla kabul edilmiştir.⁸⁸

4.2. Basın Kanunu

Basın, DP'nin iktidara gelmesinde büyük rol oynamıştır. Menderes de bu durumun farkında olup, iktidarının ilk döneminde büyük bir basın affı ve yeni bir basın kanunuyla basına pek çok özgürlük tanımıştır. Ancak ilerleyen dönemde başta

⁸⁶ Keyder, **a.g.e.**, s.176-177.

⁸⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.335-336.

⁸⁸ Demir, **a.g.e.**, s.124-125.

ekonomik sorunlar olmak üzere, hükümetin bazı uygulamaları basının eleştirileri oklarının hedefi olmuştur. Bunun üzerine Menderes, 1951’de resmi ilanlar kararnamesi ve 1953’te yeni basın kanunu ile basını kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Hatta bu noktada pek çok gazeteci tutuklanarak cezalandırılmıştır. İsmet İnönü ise basın özgürlüğünün önemine atıfta bulunarak basının yanında yer almıştır.⁸⁹

Tam da bu süreçte DP içerisinde muhalefete yol açan birtakım gelişmeler meydana gelmiştir. DP, 1954 genel seçimlerinden önce ülkenin siyasi gelişmelerine ilişkin denetimini artırmak istemiştir. Buna yönelik de 9 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6334 sayılı Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Tasarı, Şubat ayı içerisinde Adalet Komisyonu’nda görüşülmüştür ve tasarının gazetecilere ispat hakkı tanımaması, komisyon görüşmelerinde en çok tartışılan konu olmuştur. Muhalif isimler bu konuda çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Netice itibarıyla komisyonda gazetecilere ispat hakkı tanınmasına ilişkin bir karar çıkmıştır ancak görüşmeler sona erdiğinde Adalet Bakanı’nın müdahalesi üzerine ispat hakkı tekrar ilgili maddeden çıkarılmıştır.⁹⁰

Kanunun 1. maddesi

“Matbuat vasıtasıyla her ne suretle olursa olsun: 1. Namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması, 2. İtibar kırarak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesi, 3. Rıza hilâfına hususi veya ailevi ahvalin teşhir olunması, 4. Yukardaki hal ve suretlerle tecavüz, hakaret, isnat veya teşhire mâruz bırakılacağından bahisle tehditte bulunulması, hallerinde fail (6) aydan (3) seneye kadar hapis ve (1 000) liradan (10 000) liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Yukarda yazılı cürümler resmî sıfatı haiz olanlar aleyhinde sıfat veya hizmetlerinden dolayı işlendiğinde cürme mürettep olan ceza üçte birden yarıya kadar artırılarak hükmolunur.”⁹¹

Şeklindedir.

2. madde

“1 inci maddede yazılı cürümlerden dolayı takibat icrası şikâyetle bağlı değildir. Ancak cumhuriyet müddeiumumisi tahkikata başlamazdan evvel mağdurun yazılı

⁸⁹ Demir, a.e., s.121.

⁹⁰ Çağla Kubilay, “Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları” **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, C:XII, S.1, 2014, s.18.

⁹¹ “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 17 Mart 1954, s.8653.

muvafakatini alır. Hüküm katileşinceye kadar bu muvafakatin geri alınması halinde hukuku âmme dâvası sukut eder. Re'sen takibi müstelzim olan veya takibi, izin, muvafakat, talep veya müracaata tabi bulunan hakaret, sövme, tezlil, tezyif veya edep ve hürmete münafi hareket suçları hakkında bu maddenin ikinci ve üçüncü fıkraları tatbik edilmez.”⁹²

Şeklindedir.

Ekim ayı başlarında muhalifler harekete geçerek ispat hakkı meselesini Parti Genel İdare Kurulu'na getirmişlerdir. Ancak İdare Kurulu tarafından bu önerinin geri çekilmesi istenmiştir. Öneriye imza atanların partiden atılacağına dair çeşitli söylentiler ortaya çıkmıştır. Öneri geri çekilmemiş, 9 muhalif parti kuruluna sevk edilerek partiden ihraç edilmiştir. 10 kişi de bu kişilere destek ve olayları protesto amacıyla partiden istifa etmiştir. Menderes de bu gelişmelerden sonra 1955 Ekim ayında toplanan kongreye tamamen hâkim olup, parti genel başkanlığına tekrar seçilmiştir.⁹³

Menderes, bu gelişmelerin üzerine, kongrede kabul edilmiş olan ve partisinden istifa eden milletvekillerinin meclis üyeliğinden de istifa etmesini öngören bir kanun tasarısını meclis grubuna getirmiştir. İlerleyen günlerde kendi istediği isimleri yerleştirmek suretiyle partiyi illerde tekrar örgütlemeye başlamıştır. Ancak süreç partiden istifa edenler ve ayrılanlarla devam etmiştir. 19 Kasım 1955 tarihinde On dokuzlar bir basın toplantısı düzenleyip yeni bir parti kuracaklarını ifade etmişlerdir. 22 Kasım günü grupta büyük bir kriz çıkmıştır. Bu tarihte Irak'ta olan Menderes, 29 Kasım günü Ankara'da grubun önüne çıkmış ve istifa etmeyi kabul etmiştir. Ancak Sarol tarafından kabinenin istifa etmesi ve Menderes için güvenoyu istenmesi önerilmiştir. Sarol aynı zamanda grubun kişisel olarak Menderes'e karşı değil, bakanlara karşı olduğunu da belirtmiştir. Ancak bu öneri, diğer kabine üyeleri tarafından, kabine sorumluluğu ilkesinin ihlal edilmemesi için Menderes'in de kabineyle birlikte istifa etmesi gerektiği öne sürülerek reddedilmiştir. Böylelikle “Sarol Formülü” başarısız olmuştur.⁹⁴

⁹² “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 17 Mart 1954, s.8653.

⁹³ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.103.

⁹⁴ Ahmad, **a.e.**, s.104-105.

Devlet Bakanı ve Adnan Menderes'in yakın arkadaşı Sarol süreci şu şekilde değerlendiriyordu:

"1955 yılı yaz tatilini seçim bölgelerinde geçiren milletvekilleri Ankara'ya barut gibi dönmüşlerdi. Hükümetin takip ettiği hızlı yatırım politikası enflasyona yol açmış, ihtiyaç maddelerinin bazıları piyasada bulunmaz olmuştu. Gazeteler, vatandaşın yaptığı kuyrukların resimlerini çekiyor ve iktidarı eleştiriyordu. Kaneviçe, çuval, pulluk demiri, kahve yoktu, şeker kıttı, gaz-benzin sıkıntısı almış yürümüşü. İstifçilik karaborsayı yaratmış, paranın değeri düşmeye başlamıştı. Ekonomik düzen sallanır da politik düzen yerinde kalır mı? Politika sahnesi de karman çormandı. Demokrat Parti içinden bazı milletvekilleri, 'ispat hakkı' kanunu istemek mazeretinin arkasına sığınarak bir bardak suda fırtına koparmışlar, kendileri gibi düşünmeyenleri, Menderes'in köleleri gibi göstererek Demokrat Parti grubunu alabildiğine tahrik etmişlerdi. İçlerinde, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş, Ekrem Hayri Üstündağ gibi, Demokrat Parti'nin hem Genel İdare Kurulu'nda hem hükümetinde görev almış, köşe taşı yapısında partililer vardı. Bunlar 19'lar olarak bir süre avarelendikten sonra...Ekim'de yapılan Demokrat Parti büyük kongresine girmediler ve partiden çıkartıldıkları için de bir süre sonra 'Hürriyet Partisi'ni kurdular."⁹⁵

Burada, izlenmiş olan yanlış ekonomi politikalarının neticesinde meydana gelen yüksek enflasyon oranı ile bu durumun bir getirisi olan temel tüketim mallarında istifçilik ve karaborsacılık faaliyetlerinin halkı maddi-manevi zarara soktuğunu ve bu noktada da halkın bazı kesimlerinde ve özellikle bir kesim siyasetçilerde bu durumun ciddi bir hoşnutsuzluk yarattığını söylemek mümkündür. Ayrıca iktidarın muhalif seslere olan sert tutumu da beraberinde yeni siyasi oluşumlara zemin hazırlamıştır.

Dönemin muhalif gazetecilerinden Arcayürek şu sözleri ile Menderes'in Basın Kanunu ve İspat Hakkı hususlarındaki tavrını eleştirmektedir:

"...1950'de iktidara gelen Menderes, basın yoluyla kendisine indirilen şamardan ürperip çekinir bir noktaya gelince, basının sürdürdüğü muhalefeti durdurmak için 'yalan haber' kavramından çıkışla ilgili yeni baskı yasaları getiriyordu. Menderes, savunusunda, 'sorumluluk rejimi'nin çabalarına değiniyor, 'özgürlüklerin kötüye kullanılması, olumsuz düzenlemeleri sanki düşünce ve eleştiri özgürlüğüymüş gibi gösterenlerin ülkeye de rejime de zararlar verecek boyutlara' ulaştığını söylüyordu. 1946'da basın yasasındaki kavramların anlaşılır olmaktan uzak olduğunu savunan Menderes, 1950'den sonra 'basın suçlarının açık biçimde saptanmasının olanaksızlığını, bunun hiçbir dönemde gerçekleşmediğini' söyleyecek kadar siyasal ve kişisel geçmişini, unutmış görünüyor."⁹⁶

⁹⁵ Sarol, **a.g.e.**, C:II, s.9-10.

⁹⁶ Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3: Bir İktidar, Bir İhtilal 1955-1960**, C:III, 10 C., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.93-94.

İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu ise;

“Gazete kapatmak hemen hemen 1950’ye kadar hükümetin elindeydi. Bir içişleri bakanı adına müsteşar veya basın umum müdürü, hatta telefonla emir vererek herhangi bir gazeteyi, mesela cumhurbaşkanının filan yere gittiğini ikinci sahifede yazmış diye süresiz kapatılabiliyordu. Bunun ötesinde, bir gazetecinin hükümden önce tutuklanması da titizlikle uygulanan bir korkutma tedbiriydi...Demokrat Parti iktidarının ilk yaptığı işlerden biri bu kanunları kaldırmak oldu. Daha da ileri gitti, gazeteci ve yazardılar diye komünistleri bile affetti. Eğer 1950’den sonra kapatılmış gazete varsa ya mahkeme, ya iki defa çeşitli sebeplerle ilan edilmiş sıkıyönetim kararıyla. Bunun yanında açınız dosyaları, bakın, Menderes’in on yılında mahkum olmuş gazetecilerin sayısı ne? Gerekçelerini de okuyun, hepsi kişiye hakaret suçundan ve hakarete uğrayanın şikayeti sonunda. Bir bakanın da bütün vatandaşlar gibi kendisine hakaret edildiği inancıyla dava açmak, hakkı değil mi?...”⁹⁷

Sözleriyle hükümet uygulamalarını savunmaktaydı. Ağaoğlu’na göre gazetelerin kapanması veya gazetecilerin yazıları dolayısıyla hapse atılması münferit olaylardı.

4.3. Bahar Havası

Menderes ve İnönü arasındaki ilişkiler, 1957 senesindeki bütçe görüşmeleri esnasında düzelmiştir. 25 Şubat 1957 tarihinde İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken, İnönü tarafından Kırşehir’in tekrar vilayet yapılması talep edilmiştir. O esnada genel kurul salonunda bulunmayan Menderes, sonrasında İnönü’nün konuşmasından haberdar edilmiştir ve bu konuşmayı kürsüde mevcut siyasi ortam temelinde ele almıştır. Bu gelişmelerden sonra bir MEB bütçesi görüşmesinde İnönü muhalefet olarak görevlerini yapıp düşüncelerini açık bir şekilde ifade edeceklerini söylemiştir. İnönü’nün DP hakkındaki olumlu tavrı siyasi çevrelerce de takdirle karşılanmış ve siyasete olumlu bir katkıda bulunmuştur.⁹⁸

Menderes, İnönü’nün talebini geri çevirmemiştir ve Kırşehir’in tekrar vilayet yapılması için hukuki çalışmalar başlatılmıştır. Bunun üzerine Menderes, CHP İzmir İl Kongresi’ne davet edilmiştir. Aynı dönemde İnönü İzmir gezisine çıkmıştır ve DP İl Başkanlığı’nı da ziyaret etmiştir. Menderes 15 Mart’ta İstanbul Park Otel’de bir basın toplantısı düzenleyerek, İnönü’nün adımlarından son derece memnun olduğunu belirtmiştir. 24 Mart’ta ise CHP meclis grubu toplanarak bir açıklama yapmıştır ve

⁹⁷ Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler**, Ed. Tamer Erdoğan, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.102.

⁹⁸ Demir, **a.g.e.**, s.129-131.

iktidarla ilişkileri geliştirmek istediklerini belirtmiştir. Bu bağlamda bahar havası ülke genelinde etkili olmuştur. Öyle ki, Menderes, çimento fabrikasının temelini atmak için Eskişehir'e gittiğinde CHP Eskişehir İl Başkanlığı'nı da ziyaret etmiştir. Ancak genel duruma baktığımızda, bahar havası tüm muhalefet için değil, sadece CHP için geçerliydi. Bu durum da HP ve CMP tarafından hoşnutsuzlukla karşılanıyordu. 1957 seçimlerden önce, siyasi ortamda yaşanan gerginlikler gün be gün artmış ve bahar havası son bulmuştur. Menderes ve İnönü bu durumdan birbirlerini sorumlu tutmuşlardır.⁹⁹

4.4. 1957 Genel Seçimleri

Menderes'in muhalefete karşı gittikçe katılaşan, sert tutumu beraberinde uzlaşmazlığı da getirmiştir. Bu sebeple de muhalefet gittikçe güçlenmiş ve genişlemiştir. Artık muhalefet cephesi sadece İnönü ve CHP'den ibaret değildi. Başta basın olmak üzere bürokrasi ve hatta bizzat DP içinden de çeşitli isimler Menderes'e muhalefet etmekteydi.¹⁰⁰

Aslında seçimlerin 1958 senesi bahar aylarında yapılması gerekiyordu ancak bu tarih erkene alınmış ve seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. HP ile toplamda üç olan muhalefet partileri işbirliği yapmak istemiştir. Bu yüzden de eğer seçimler için normal zaman beklenirse hükümetin oy kaybedeceği düşüncesi hâkim olmuş ve seçimler öne alınmıştır. Bu sebeple de seçimlerden önce muhalefet partilerinin işbirliği yapmalarını engellenmek istenmiştir. Bu noktada partiler her seçim çevresinde tüm adayların listesini yapmak zorundaydı ve bir partiden istifa eden birinin diğer bir partiden aday gösterilmesi için de 6 ay geçmesi gerekiyordu. Hükümet, tüm bu ittifak çabalarına karşın elindeki tüm kozları kullanıyordu. Ordunun DP'yi desteklediğini ifade etmek adına Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Aknoz, Hava Kuvvetleri Komutanı Fevzi Uçaner ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Sadık Altıncan parti listelerinden aday olarak gösterilmişlerdir.¹⁰¹

Özellikle CHP ile HP ve CMP bu süreçte DP hükümetini ekonomik anlamda müsriflik yapıp ekonomik krize yol açmakla ve fazla otoriter bir yönetim anlayışına

⁹⁹ Demir, **a.e.**, s.132-136.

¹⁰⁰ Demir, **a.g.e.**, s.141.

¹⁰¹ Demirel, **a.g.e.**, s.275.

sahip olmakla itham ediyordu. CHP seçim beyannamesinde Milli Korunma Kanunu'nu kaldırmayı, işçilere grev hakkı tanımayı da vadetmekteydi. Böylece CHP gerek ekonomik krizin olumsuz neticeleri gerekse DP'ye dair yolsuzluk iddialarını vurgulayarak öğretim üyeleri ve askerler gibi eğitilmiş kitlenin desteğini alabilmekteydi.¹⁰²

DP de seçim kampanyasına 12 Ekim 1957 tarihinde başlamıştır. 11 gün süren seçim kampanyasında parti yetkilileri bağımsız, ayrı ayrı tüm yurttan geziler düzenlemiştir. DP bu seçim kampanyası boyunca belli başlı hususların üzerinde durmuştur. Bunlar arasında memleketin kalkınması, hayat pahalılığının sebepleri ve bunun için alınacak önlemler, ispat hakkı, muhalefetin saldırgan tutumu, başta SSCB ile ilişkiler olmak üzere dış politika ile ilgili konular, nispi temsil sisteminin yol açacağı düzensizlik ve karmaşa gibi noktalar öne çıkmaktadır.¹⁰³

Bunun dışında DP, enflasyon oranına karşın ürünlere yüksek bir fiyat ödemiş ve çiftçilerin borçlarını ertelemiştir. Böylelikle de kırsal seçmenlerin oyları hedeflenmiştir. Ayrıca hükümet tarafından cami ve okul yaptırmak için fon ayrılmış, devlet radyosu parti propagandası için kullanılmıştır. Menderes Kayseri'deki konuşmasında kendi yönetiminde yedi sene içerisinde 15.000 cami yaptırılmış olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴

Seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleştirilmiş ve seçimlerin galibi DP olmuştur. Seçimlere katılım oranı yüzde 76.6'dır ve DP'nin oy oranı yüzde 47.3'tür. Bu oran da 4.372.621 oya tekabül etmektedir. CHP'nin oy oranı yüzde 40.6'dır ve toplam oy sayısı 3.753.136'dır. Muhalefetin diğer partilerinden CMP yüzde 7 oy oranı yani 652.064 oy almıştır. HP ise yüzde 3.8 oranıyla, toplamda 350.597 oy almıştır. Mevcut seçim sistemine göre DP 408, CHP 173, CMP ile HP 4'er, bağımsızlar da 2 milletvekili çıkarmıştır. DP seçimleri 44 ilde tamamen, 3 ilde ise kısmen kazanmıştır. CHP ise 18 ilde tamamen, 3 ilde kısmen seçimleri kazanmıştır. CMP Kırşehir'de, HP ise Burdur'da seçimleri tamamen kazanmıştır.¹⁰⁵

¹⁰² Demirel, a.e., s.276.

¹⁰³ Yücel, a.g.e., s.126-127.

¹⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.75.

¹⁰⁵ Yücel, a.g.e., s.127.

Muhalefet, seçimlerin yapılış şekline ve neticelerine pek çok ilde itiraz etmiştir. Seçimlerin yapılış usulünün kanuna aykırı olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple pek çok ilde olaylar çıkmış, Gaziantep, Kırkağaç, Bilecik'te çıkan olaylara güvenlik güçleri müdahalede bulunmuştur.¹⁰⁶

4.5. Ekonomik Gelişmeler

1954 senesinden itibaren ithalata hammadde ve temel mallarla sınırlandırma getirilmiştir. İthalatçıların da tediyelelerini 5 ay içerisinde Merkez Bankası'na yatırmaları istenmiş ve spekülasyonun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise fiyat kontrolü sağlamak istenmiştir ve kar marjlarını sabitleyecek bir kararname çıkarılmıştır. Bunun dışında dış seyahat ve döviz sınırlaması getirilmiştir. Ancak tüm bu önlemler yeterli olmamış, karaborsacılık ve mal kıtlığı artmaya devam etmiştir. Bunun üzerine 25 Haziran 1956 tarihinde Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla hükümet mal ve hizmetlerin dağıtımı ve fiyatlandırılması ile ekonomiye müdahale etme yetkisine sahip olmaktadır. Piyasadaki döviz kıtlığı sebebiyle ithalat durma noktasına gelmiş, hammadde kıtlığı da fabrikaların yarı kapasite ile çalışmasına yol açmıştır.¹⁰⁷

23 Temmuz 1954 tarihinde kâr hadlerine ile ilgili bir bildiri yayınlanarak, stokçuluğun önüne geçilmek istenmiştir. 18 Eylül 1954 tarihinde bu husustaki uygulamaların daha sert olması için yeni bir bildiri yayınlanmıştır. Buna ek olarak, şeker karneye bağlanmıştır ve ithal mallara gümrükte el koyulmuştur. Ancak iç piyasada fiyatlar yükselmeye devam etmiş ve mal sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler üzerine Hükümet, 6 Haziran 1956 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nun 31, 43, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 69. maddelerinde ve 36. maddesinin üçüncü bendinde değişiklik yapılmasına karar vermiştir. 26 Haziran 1956 tarihinde ise Milli Korunma Kanunu'nun 4648 sayılı kanun ile değiştirilen 6. maddesinin ikinci bendine ek ve onuncu bendindeki değişiklikle kanunu uygulayacak kadronun genişletilmesine ve ödenek verilmesine karar vermiştir. 1 Temmuz 1956 tarihinde Milli Korunma Kanunu'na uygun olacak bir şekilde İktisat ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan ve bakanlığa verilen yetki ve görevleri kullanmak üzere "Milli Korunma

¹⁰⁶ Demir, a.g.e., s.150.

¹⁰⁷ Ahmad, a.g.e., s.152.

Dairesi” kurulmuştur. Ülkede bulunmakta zorluk çekilen malların ihtiyacını gidermek amacıyla gümrükte bekleyen çay, kahve, kimyasal madde, demir, kurşun, kâğıt, çimento gibi mallar devlet tarafından alınmıştır. Döneme uyarlanan Milli Korunma Kanunu’na istinaden başta stokçular olmak üzere kar haddine uymayanlara verilen cezalar artmıştır. Ayrıca tüm fiyatlar devlet tarafından belirlenerek belli durumlarda belirli malların satışını serbest bırakılmıştır. Buna rağmen mal kıtlığı ve bunun bir getirisi olan fiyatların yükselme sorunu çözülememiştir. Bu sebeple Milli Korunma Kanunu uygulamaları milletvekilleri ve odalar birliği tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kanunla DP Hükümeti 1950-1954 döneminde piyasaya çok fazla müdahale bulunduğu için de genel bir hoşnutsuzluk söz konusudur. Fiyat düzeyindeki genel yükselme ve mal kıtlığına bağlı olarak karaborsacılık faaliyetleri artmıştır. Bu sebeple döviz kullanımını düzenlemek amacıyla bir Bakanlar Komitesi kurulmuştur. DP’nin iktidar olmadan önce Milli Korunma Kanunu’nu eleştirirken, iktidar olduktan sonra bu kanunu sıkı bir şekilde uygulamıştır. Bu sebeple Milli Korunma Kanunu’nun uygulanmasının 29 Aralık 1958 tarihinde kaldırılması düşünülmüştür. Bu kanun, yürürlüğe girdiği tarihten 1955 Mayıs ayına kadar 10 defa düzenlenmiş ve değiştirilmiştir.¹⁰⁸

4.6. Milli Korunma Kanunu’nda Çalışma Hayatına Dair Maddeler

Milli Korunma Kanunu’nun üçüncü bölümünde çalışma hayatını ilgilendiren hükümler yer almaktadır. 7-17 maddelere göre; Hükümet, halkın ve milli savunmanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla, sanayi ve maden kuruluşlarını denetleyebilmesi, talimatlara uymayanların kuruluşlarına el konulabilmesi, kooperatifleri yönlendirebilmesi, yurttaşlara ücretli iş mükellefiyeti verilebilmesi ve buna uymayanların polis aracılığıyla işe götürülebilmesi, sanayi ve madenlerde çalışanların geçerli özürlü olmadan iş yerlerini terk edemeyecekleri; bu gibi kuruluşları devletin satın alabilmesi, bu kuruluşların ürünlerinin satılması, rehin edilmesi ve devredilmesinin yasaklanabileceği; gerekli görülen kuruluşlara ve küçük zanaat ve iş sahiplerine para, hammadde veya yardımcı madde şeklinde kredi verilmesi, sigorta kuruluşlarını denetleyebilmesi, her türlü madde ve yardımcı maddenin bedeli

¹⁰⁸ Yağmur Hodancı, Hikmet Zeki Kapıcı, “Milli Korunma Kanunu’nda 1946 ve 1954 Değişiklikleri”, **USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, Yıl:2, S:3, Haziran 2020, s.18-19.

ödenmek koşuluyla, el konularak ihtiyacı olanlara kârsız satılması, dağıtılması ve bu malların hükümete teslim edilmesi, ilgili bakanlığın onayı alınmadan satılması, rehin edilmesi, başkasına devredilmesinin yasaklanabileceği; çeşitli nedenlerle terkedilmiş veya tamamlanmamış sanayi ve iş yerlerinin belli bir ödün karşılığı işletilebilmesi, maden işletmelerinin birleştirilebilmesi, sahipleri tarafından ihtiyaç duyulmayan makine, araç-gereç ve her türlü malzemenin değeri ödenerek, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması öngörülmekte idi.

Menderes kırsal kesimin oylarını kaybetmemek için çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlıyordu ancak bu durum da hazine için fazladan yük anlamına gelmekteydi. Kolay krediler hem tüketim oranını artırmış hem de yatırımların oranını düşürerek kırsal kesimde ekonomik anlamda büyük farklılıklar meydana gelmesine sebep olmuştu. Tarım gelirlerinden vergi alınamamaya başlandı ve bu durum hem verimliliği düşürdü hem de devlet gelirlerinde de azalmaya yol açtı. Ancak Menderes siyasi anlamda başarılı olmanın yolunun çiftçileri ekonomik anlamda korumaktan geçtiğine inandığı için 19 Mayıs 1957 tarihinde buğday alım fiyatlarını artıracaklarını ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte Menderes, geçici çözümler üretmekteydi. Dış borçlar bu bağlamda büyük önem teşkil etmiştir.

Maarif Vekaleti'nin baş mimarı Ernst A. Egli döneme ilişkin olumsuz bir değerlendirmesini şu şekilde aktarmıştır:

“...Bir Amerikan yük gemisinden altın sarısı tahılların pnömatik bir sistem yardımıyla boşaltıldığını, yani Amerika'dan Türkiye'ye tahıl ithal edildiğini hayretler içinde izledim. Gözlerime inanamıyordum. Eskiden her yıl tahıl fazlasını, buğdayı, ülke ekonomisinin önemli bir kalemi olarak ihraç eden Türkiye, şimdi Amerikan tahılına mı muhtaç olmuştu? Bu nasıl mümkün olabilirdi? Bu durum, devletin izlediği politikanın mı, yoksa çiftçileri arsa ve ev spekülasyonu ile yüksek kazanç sağlamak için şehirlere çeken konjonktürün sonucu olarak mı ortaya çıkmıştı?...”¹¹⁰

Türkiye'nin “tarımda kendi kendine yetebilen ülke” ve tahıl ihracatçısı konumundan, tahıl ithalatçısı ülke konumuna gelmesi dikkat çekicidir. Burada, özellikle tarım hususunda izlenen yanlış politikalar neticesinde tarımsal verimlilik ve

¹⁰⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.153.

¹¹⁰ Ernst A. Egli, *Atatürk'ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken (1927-1940, 1953-1955)*, Çev. Güven Göktan Uçer, Ed. Emre Yalçın, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.262.

üretim zarar görerek, bu konuda dışa bağımlı hale gelinmiştir. Bu durum da beraberinde ekonomik bir dar boğazı getirmekteydi.

5. DP'nin Son Dönemi (1957-1960)

5.1. Siyasi Gelişmeler

Seçimler bittikten sonra hükümet ile ordu arasında gerginlik meydana gelmiştir. 16 Ocak 1958 tarihinde 9 subayın hükümete karşı bir komplo girişiminde bulunduklarına dair haberler basında yer almıştır. Yapılan soruşturma neticesinde olayı ihbar eden subaya ceza verilmiştir. Savunma Bakanı hükümet tarafından değiştirilmiş, yüksek rütbeli subaylar arasında da çeşitli yer ve görev değişiklikleri söz konusu olmuştur.¹¹¹

Muhalefet partilerinin ittifak çabaları neticesinde DP, muhalefete karşı 1958 senesinde Vatan Cephesi isminde bir oluşum kurmuştur. Menderes'e göre "politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi" kurmaları gerekmektedir. Vatan Cephesi'nin kuruluş amacı DP'ye üye olanlardan çok, muhalefetin yarattığı zararlı siyasi faaliyetlerde bulunmamış vatandaşların, partiye üye olmadan muhalefete karşı cephe almalarını sağlamaktır. Vatan Cephesi, partinin ocak teşkilatı tarafından kurulmuştur.¹¹²

Vatan Cephesi'ne katılmak işadamları gibi tanınmış simalar için bir nevi zorunluydu. Ancak sadece işadamları değil, belediyelerde, iktisadi devlet teşekküllerinde, Devlet Opera ve Balesi'nde çalışanlar için de Vatan Cephesi'ne üye olmak zorunlu tutulmuş ve bu kurumlarda çalışanlar üzerinde üyelik konusunda baskı kurulmuştur. Vatan Cephesi'ne katılmayanlar için çeşitli yaptırımlar söz konusu olmuştur. İstanbul Galata'da işsiz ve haraçla geçimlerini sağlayan bazı kimselerin Vatan Cephesi'ne kaydolarak, başbakanın imzalı bir belge alıp, bunları komiserlere gösterip serbest kaldıklarına dair iddialar mevcuttur.¹¹³

31 Aralık 1958 tarihinde yapılan bir kanuni düzenleme ile devlet memurlarının Vatan Cephesi'ne katılmasına olanak sağlanmıştır. 1959 senesi Aralık

¹¹¹ Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.569.

¹¹² Demirel, *a.g.e.*, s.291

¹¹³ Demirel, *a.g.e.*, s.292.

ayında Vatan Cephesi'nin üye sayısı 973.000'den fazlaydı. Radyodan her gün cepheye katılanların ismi okunmaktaydı. Ancak tüm bu gelişmeler ülkedeki toplumsal kamplaşmayı ve bölünmeyi daha da arttırmış ve gergin bir ortam meydana getirmiştir. Muhalefet, radyodan ismi okunan üyelerin çoğunun ölmüş kişiler veya bebek olduğunu iddia etmiştir. Bunun dışında çoğunlukla da aynı isimler okunmaktaydı. Vatan Cephesi uygulaması 27 Mayıs 1960 tarihinde kaldırılmıştır.¹¹⁴

Eski akademisyen ve daha sonra da Türkiye İşçi Partisi'nin kurucusu Mehmet Ali Aybar, Vatan Cephesi için şu değerlendirmeyi yapıyordu:

“...Kışkırtmalar, sorumsuz davranışlar, partizanlık yurdu ikiye bölmüştü, camiler, kahveler bile ayrılmıştı. Şimdi Vatan Cephesi bu bölünmeyi daha tehlikeli hale getiriyor, ulusu resmen iki düşman kampa ayırıyordu: Vatan Cephesi'ne kayıtlı olanlar ve Vatan Cephesi dışında olanlar, yani vatana bağlı olanlar ve hainler...”¹¹⁵

Mevcut siyasi atmosferin yaratmış olduğu gerilim, ülke geneline yansımıştır. Öyle ki, toplumda siyasi sebeplerden dolayı ayrımcılık ve çatışma gibi istenmeyen durumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle Vatan Cephesi oluşumu da bu gergin ortamı destekler niteliktedir zira Vatan Cephesi'ne üye olmayanlar nevi çeşitli baskı ve yaptırımlar ile karşılaşmaktadır.

14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta gerçekleşen darbe neticesinde DP'lilerde bir nevi darbe endişesi yaratmıştır. Bu sebeple de muhalefete dair ordu ile birlik olup hükümeti devirmeye çalışıyor algısı söz konusuydu. Bu noktada meclis grubu 25 Ağustos'ta CHP'nin faaliyetlerini incelemeye ve gereken noktalarda da önlemler almaya karar vermiştir. Bu, CHP'yi kovuşturmak için alınan bir karardır. Bunun üzerine CHP de harekete geçmiştir. HP kendini feshetmiştir ve olağanüstü kongresinde oy çokluğu ile CHP'ye katılmıştır. 17 Şubat 1959 tarihinde Menderes, Gatwick'de meydana gelen uçak kazasından kurtulmuştur ve bu durum DP tarafından bir mucize olarak sunulmuş ve kullanılmıştır. Bununla birlikte DP dindar imajını tazelemiş, CHP ise İslam karşıtı ve ateist olmakla itham edilmiştir.¹¹⁶

¹¹⁴ Demir, **a.g.e.**, s.166-167.

¹¹⁵ Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, C:I, 3 C., İstanbul, BDS Yayınları, 1988, s.64.

¹¹⁶ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.78-80.

5.2. Uşak Olayları

29 Nisan 1959 tarihinde CHP, Ege illerine bir propaganda gezisi başlatmıştır. Gezi Uşak'tan başlayacaktı ancak İnönü Uşak'a hareket etmeden önce Ankara garında olaylar başlamıştır. İnönü, Uşak'a geldiğinde ilçelere giden yollar kapatılmıştır ve il merkezine jandarma ve polis kuvveti gönderilmiştir. Belediye hoparlöründen yapılan anonslarla İnönü'yü karşılamaya gidenlerin haklarında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmekten işlem yapılacağı duyurulmuştur. CHP'liler, DP İl Binası'nın önünden geçtiği sırada, DP İl başkanı Eşref Ögüt elindeki çay bardağını İnönü'nün aracına doğru fırlatarak bir gazeteciyi başından yaralamıştır ve böylelikle olaylar başlamıştır. İki partinin taraftarları arasında kava başlamış ve DP İl Binası tahrip edilmiştir. Sonraki gün CHP grubu, Manisa'ya gitmek için Uşak Garı'na geldiği zaman da DP'li bir grup CHP'li gruba saldırıda bulunmuştur. Bu esnada atılan taşlardan biri İnönü'yü başından yaralamıştır. İnönü yaptığı konuşmada olayları kınamıştır. İnönü, Ege gezisinden sonra İstanbul'a Topkapı surlarından girmek istemiştir. Ancak DP'liler ve muhalefet partilerinin taraftarları yolun her iki tarafında kalabalık bir şekilde yer almışlardır. CHP taraftarlarının İnönü'ye sevgi gösterileri üzerine karşı taraf İnönü'nün arabasına saldırmıştır ve böylelikle de büyük bir arbede meydana gelmiştir. Oradan bulunan bir binbaşı, yakınlardaki bir askeri birliği harekete geçirmiştir ve saldırgan gruba müdahale etmiştir.¹¹⁷

5.3. Tahkikat Komisyonu

DP Meclis grubu tarafından muhalefet, halkı ve askeri ayaklanma için kışkırtmakla ve bölücü grupları etkin hale getirmekle suçlanmıştır. Tüm bu faaliyetleri soruşturmak için de bir komisyonun kurulmasına karar vermiştir. 18 Nisan 1960 tarihinde kurulan komisyon sebebiyle iktidar ve muhalefet arasında ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Komisyonun asıl görevi, muhalefet ve basına isnat edilen suçların soruşturmasını yapmak, sonrasında ise bu soruşturmalar bitene kadar tüm siyasi toplantıları durdurmaktır. Ayrıca meclis görüşmelerinin ve önergelerin basında yer almamasına karar verilmiştir. Bu komisyon sadece muhalefet

¹¹⁷ Bülent Akkaya, **a.g.e.**, s.79.

tarafından değil, aynı zamanda anayasa hukuku profesörleri tarafından da anayasaya aykırı ve hatta sıkıyönetim kanunundan daha olumsuz olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁸

Devlet Bakanı Ağaoğlu Tahkikat Komisyonu'nun kuruluş sebeplerini şu sözleriyle değerlendirmiştir:

“...Ortada yalnız Demokrat Parti'yi değil, Türk devletini çökertmek ister gibi gözüken işaretler var. Gizli dudaklar halkın her mahallede yaratılmış milyonerler eliyle soyulduğunu, bakanların bu milyonerlerle ortak olduğunu, Türk ordusunun kapitalist Amerika'nın emrine verildiğini fısıldayanlar var. İşte meşhur Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına varan yol böylece açıldı...”¹¹⁹

Ağaoğlu, bu sözleriyle DP hükümetinin Tahkikat Komisyonu hususundaki kararının gerekçelerini de izah ederek, bu kararı desteklediğini vurgulamaktadır.

Cumhurbaşkanı Bayar da Sarol'a “*Her şeyden önce hükümetimizi korumaya, tecavüzleri, saldırıları cezalandırmaya mecbursunuz.*”¹²⁰ Demiştir.

27 Nisan 1960 tarihinde mecliste DP'nin Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten kanun tasarısının görüşmeleri yapıldığı sırada İnönü partisi adına kanun hakkında sert bir eleştiride bulunmuştur. İnönü'ye göre muhalefete ve Tahkikat Komisyonu'na karşı alınan önlemler aslında iktidarın erken seçim öncesi hazırlıklarıydı. İnönü, DP'nin, iktidarda kalmak için kanun dışı hareket edeceği iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Menderes'in baskısıyla İnönü, 12 oturum meclis çalışmalarından men edilmiştir. Ancak bu durum özellikle İstanbul ve Ankara'da halkın tepkisini toplamıştır. 27 Nisan 1960 tarihinde DP'nin oylarıyla Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten kanun kabul edilmiştir. Tahkikat Komisyonu tarafından meclis oturumunun kayıtlarının yayınlanması yasaklanmıştır.¹²¹

İstanbul Üniversitesi'ndeki CHP Gençlik Kolları'na üye olan öğrenciler bir protesto düzenlemiş ve bazı öğretim üyeleri de bu protestoya destek vermiştir. Polisin müdahale ettiği gösterilerde İ.Ü. Rektörü Sıddık Sami Onar yaralanmıştır. Ankara'daki üniversite öğrencileri de olaylara tepki göstermiş ve İstanbul ve

¹¹⁸ Eraslan, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.574.

¹¹⁹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.152.

¹²⁰ Sarol, **a.g.e.**, s.931.

¹²¹ Demir, **a.g.e.**, s.206-207.

Ankara’da örfi idare ilan edilmiştir. Bu durum Menderes’e tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Ancak 29 Nisan akşamı Menderes radyoda olaylardan CHP’yi sorumlu tutuyordu ve CHP’nin iktidara seçimle gelemediği için siyasi ayaklanma ile iktidarı almaya çalıştığını belirtiyordu.¹²²

O dönem üniversitelerin genel durumunu, aynı dönemde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde öğrenci olan, siyasetçi Rasim Cinisli şu şekilde aktarmaktadır: “...Üniversite gençliği ateş topu gibi değdiği yeri yakıyor, olaylar her gün biraz daha azgınlaşıyordu. CHP, üniversiteler üzerinde ciddi bir hakimiyet kurmuş; öğrenci birliklerini, dernek ve cemiyetlerini CHP Gençlik Kolları gibi kullanıyordu.”¹²³

3 Mayıs 1960 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel izne ayrılmış ve Milli Savunma Bakanı’na bir ihtar mektubu göndermiştir. Mektupta, cumhurbaşkanının istifa edip hükümetin değişmesi, siyasi suçluların affedilmesi, demokrasiye aykırı kanunların kaldırılması gibi hususlar yer almaktaydı. 5 Mayıs 1960 tarihinde ise Ankara’da büyük protestolar yapılmıştır. 5. Ayın, 5. Günü, saat öğleden sonra 5’te Kızılay’da anlamına gelen 555K parolası ile gerçekleştirilen protestolar şiddetli bir biçimde bastırılmaya çalışılmıştır. 11 Mayıs günü Meclis herhangi bir sebep gösterilmeksizin 11 gün için tatil edilmiştir. 2 gün sonra da Başbakan Menderes Ege gezisine çıkmıştır. Özellikle İzmir’de büyük coşkuyla karşılanmıştır. 20 Mayıs 1960 akşamı Ankara’ya gelecek Nehru’yu karşılamak için Menderes gezisini sonlandırmıştır ancak 21 Mayıs günü önemli bir ihtarla karşılaşmıştır. Harbiyeli öğrenciler bir yürüyüş yapmışlardır ve bu durum ordunun da olaylarda taraf olduğu anlamına gelmektedir. Ertesi gün, DP Genel İdare Kurulu toplantısında, partililer mevcut duruma dair endişelerini dile getirmişlerdir. Ancak Menderes ikna olmamıştır. Akabinde Menderes Eskişehir’e gitmiştir. 25 Mayıs 1960 tarihinde Menderes Eskişehir’e gelmiş, ancak kendisini karşılamaya gelen hava subaylarının tepkisi ile karşılaşmıştır. Ertesi gün Eskişehir Ticaret Odası tarafından şeker fabrikasında bir akşam yemeği düzenlenmiştir. Başbakan Menderes,

¹²² Demir, a.e., s.209-211.

¹²³ Rasim Cinisli, **Bir Devrin Hafızası**, 3.bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s.75.

muhalefeti, öğrencileri ve öğrencileri kışkırttığını düşündüğü profesörleri eleştirmiştir. Ertesi sabah ise ihtilal başlamıştır.¹²⁴

Siyaset bilimci Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı DP iktidarını şu şekilde eleştirmektedir:

“Büyük çoğunluğu teşkil eden ve genellikle kendisine oy veren köylü ve işçi sınıflarını teşkilatlandırıp, kalkındırıp rejimin temelini teşkil eden gerçek kuvvetler haline getirmek ki, Demokrat Parti bunu yapamazdı. Aksine, grev vs. gibi kanunların çıkmasına, toprak reformunun yapılmasına şiddetle karşı koyarak, bu iki topluluğun sınıf bilincine sahip olup, birer kuvvet haline gelmesini önledi. İkinci yol, halihazırda en büyük kuvvete sahip olan aydınlara dayanmaktır.”¹²⁵

Bu sözlerle DP'nin iktidarını sürdürebilmek adına aslında en büyük oy potansiyeli olan köylü ve işçi kesiminin istek ve ihtiyaçlarını görmezden geldiğine dikkat çekilmektedir. Köylü kesimi toprak reformu isterken, işçi kesimi de adil bir sosyal devlet anlayışının bir neticesi olarak grev hakkını talep etmekteydi. Ancak DP bu talepleri yerine getirdiği takdirde, her iki kesimin de bilinçlenmek suretiyle daha fazla hak ve özgürlük talep edeceğinden endişe etmekteydi. Zira bilinçlenen halkı idare etmesi daha zordu ve bu kitle, yeri geldiğinde iktidarın yanlış ve halka fayda sağlamayan uygulamalarına karşı gelebilirdi. Bu da belki DP'nin iktidarı kaybetmesi demekti. Keza aydın ve bilinçli kesim de aynı şekilde ülkenin mevcut koşullarından hoşnut değildi ve bu hoşnutsuzluğu dile getirmeye başlamıştı. DP de bunu kendi iktidarı için bir nevi tehdit olarak algıliyordu.

5.4. Ekonomik Gelişmeler

DP 1957 seçimlerinde istediği ve beklediği başarıyı elde edememiştir. Hatta 1957-1960 arasında ekonomi oldukça kötüye gitmiştir. Fiyatlarda yükselme ve bazı temel tüketim maddelerinde kıtlık yaşanmış ayrıca karaborsacılık türemiştir. Bu gelişmelerin karşısında enflasyon oranını düşürmek için krediler ve yatırımlar azaltılmıştır ancak bu durum da beraberinde iş hacminin daralmasını ve işsizlik

¹²⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s.235-239.

¹²⁵ Ahmet Taner Kışlalı, “Türkiye’de Rejim Krizi ve Nedenleri” **Yön Dergisi**, S:171, 8 Temmuz 1966, s.16.

sorununu getirmiştir. Aynı dönem kuraklık da baş göstermiş ve tarımsal üretim de olumsuz yönde etkilenmiştir.¹²⁶

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Yardımları Türkiye ekonomisi için önem teşkil etmekteydi. Marshall Yardımları, ilk olarak CHP döneminde alınmaya başlanmıştı ve DP döneminde de yatırımlarda önemli bir kaynak olarak haline gelmiştir. Ancak ABD, yapacağı Marshall Yardımları için yapılacak yardımların miktarını, yardım şeklini ve nerelere harcanacağını belirlemeye yönelik olarak bazı uzmanları Türkiye'ye göndererek çeşitli raporlar hazırlatmıştır. Buradaki amaç, Türkiye'deki ekonomik kalkınmanın ABD kontrolünde gerçekleşmesiydi.¹²⁷ ABD tarafından yapılacak dış yardımlara istinaden yabancı uzmanlar çeşitli raporlar hazırlayarak Türk yetkililere bu raporları sunmuş ve uygulamaya konulmasını istemişlerdir. Bu raporların en büyük özelliği, Türkiye'ye IMF ve Dünya Bankası tarafından dış yardım alabilmesi için şart koşulmuş raporlar olmasıdır.¹²⁸

DP dönemindeki raporlardan ilki olan Thornburg Raporu, 1950 senesinde ABD'nde Kaliforniya California Standart Oil petrol şirketinin Mühendisler Meclisi Başkanlığı ve Ortadoğu Şubeler Başkan Yardımcılığını yürütmekte olan Max Weston Thornburg tarafından “Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi” başlığıyla yazılmıştır. Bu raporda sanayileşmeyle ilgili birtakım eleştiriler yapılmıştır. Buna göre; devletçilik anlayışına son verilmeli ve daha liberal uygulamalar hayata geçirilmelidir. Hızlı ve planlı sanayileşme anlayışı bırakılmalı ve karayolu ulaşımı öncelikli olmalıdır. Tarımsal üretim teknikleri iyileştirilmelidir. Ağır sanayi tesisleri yapmak yerine tarımsal üretim artırılmalıdır. Sanayileşmede asıl amaç; yatırımları ağır sanayi tesisleri kurmak ve işletmek için kullanmaktan öte, halkın ihtiyaçlarına yönelik olarak kullanmak olmalıdır. İthal ikameci politikalar kaldırılmalıdır. Mevcut sermaye ise yeterli seviyeye ulaşamayan basit tesislerde kullanılmamalı, bunun yerine ülkede üretimi yapılmayan malların ithali için harcanmalıdır. Öncelik halkın temel ihtiyaçları karşılamak olmalıdır. Bu

¹²⁶ Atiye Emiroğlu v.d. “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S:8, 2012, s.77.

¹²⁷ Murat Yıldız, “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/31, s.307.

¹²⁸ Yıldız, **a.e.**, s.309.

gerçekleşinceye kadar kimya, makine, kâğıt ve selüloz gibi sektörler girilmemelidir. Ülkeye yabancı sermaye girişi serbest bırakılmalıdır. Enerji üretimi için gereken sayıda tesis olmadığı için enerji üretimine gerek yoktur. Traktör fabrikası kurmaya gerek yoktur.¹²⁹

Thornburg Raporu'nda, Türkiye'nin sanayisi hakkında değerlendirme yapılırken sadece kırsal kesimde kalan köylü nüfusu esas alınarak, büyük sanayi işletmeleri gereksiz ve sermaye israfı olarak görülmüştür. Bu rapora göre Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan ötürü, demir- çelik, enerji, kimya gibi ağır sanayi tesislerini kurması hem zaman hem de sermaye kaybıdır. Bu duruma istinaden, sanayileşmenin ivedilikle devletçilik elinden alınması ve halkın ihtiyaçlarına yönelik basit tarım aletleri üreten bir düzeyden başlamak suretiyle daha yavaş ilerlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak DP iktidarı, Thornburg Raporu'nu tam anlamıyla uygulamamıştır. Zira Marshall Yardımlarının alınabilmesi için tarımsal üretimin artırılmasını sağlayacak bazı uygulamaların hayata geçirilerek genel itibarıyla tarımsal ekonomiye ağırlık verileceği ifade edilmiştir. Ancak şeker, çimento, kâğıt, lokomotif fabrikaları kurulmuş ve Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri genişletilerek tersaneler yenilenmiş, yol, liman, enerji gibi alt yapı çalışmalarına öncelik tanınmıştır. Tüm bu gelişmelere istinaden dış yardımlar azalmış ve bunun neticesinde birçok proje yarım kalmıştır. Bu sebeple de ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır.¹³⁰

Türkiye'nin kalkınmasına yönelik hazırlanmış olan başka bir rapor da Dünya Bankası tarafından Amerikalı Uzman James M. Barker'a hazırlanmış olan ve kendi adıyla anılan Barker Raporu'dur. Barker, 1950 genel seçimlerinden sonra çeşitli gözlemler yapmak için bir heyetle birlikte Türkiye'ye gelmiş ve çalışmalarına başlamıştır. Bu raporda sanayileşmeye yönelik tavsiyeler şunlardır: Ekonomik kalkınmanın dengeli bir şekilde gerçekleşmesi için tarım sektörü öncelikli olmalıdır. Çünkü Türkiye şartlarında tarımsal üretim en hızlı kalkınmayı beraberinde getirir. Uçak fabrikası gibi ileri düzeyde teknoloji ve bilgi birikimi gerektiren sektörler öncelik tanınmamalıdır. Tarım ürünlerini işleme, gıda maddeleri üretme, hafif makineler, basit aletler, soba, pulluk, metal saban, çekiç, testere, basit pompa, inşaat

¹²⁹ Yıldız, a.e., s.312-313.

¹³⁰ Yıldız, a.e., s.313.

malzemeleri, deri, mobilya ve ağaç işleri, sabun, aşı, böcek ilacı, seramik çömlek ve köy zanaat endüstrisi gibi hafif sanayi ürünleri ön plana çıkmalıdır. İleri teknoloji, bilgi birikimi, hammadde eksikliği gibi sebeplerden ötürü, başta her çeşit lüks mal olmak üzere, ağır makine ve metal işleri, ağır kimya sanayisi, selüloz ve kâğıt sanayisi gibi üretim alanları tercih edilmemelidir. Yeni demiryolları yapılmamalı, bunun yerine karayolu yapımı öncelikli olmalıdır. Devletçilik son bulmalı, devlet teşekkülleri özel sektöre devredilmeli ve özel sektör ve devlet teşekkülleri eşit şartlarda geliştirilmelidir. Tüm bu şartlar altında Barker Raporu, Dünya Bankasının Türkiye'ye yapacağı yardımların bir ön şartı gibi hazırlanmıştır. Bu bağlamda, gerçekleştirilmesi öngörülen yardımlar söz konusu sektörlerle yatırıldığında bir nevi sanayideki kalkınma engellenmiş olacak ve Türk ekonomisi kontrol altında tutulacaktı. Ancak tüm bu şartlara rağmen DP iktidarı, bu raporu tamamıyla uygulamayarak tarımsal kalkınmaya ek olarak diğer sektörlerle de yatırım yapmıştır.¹³¹

Yabancı raporlarda, DP İktidarının devletçilik ilkesini uygulamaması tavsiye edilmiştir. Ancak DP'nin bu yaklaşımdan ziyade, sanayileşme için gerekli olan yardımları alabilmek adına yatırımları ivedilikle değil de zamana yaymak suretiyle gerekli alanlarda plansız olacak şekilde gerçekleştirmiştir. Burada asıl amaç yapılması gereken yatırımları kredi kuruluşlarının dikkatini çekmeden yapmaktır. Bu bağlamda DP'nin devletçiliği kaldırmak yerine ağır sanayiye yönelik yeni sanayii tesisleri kurduğunu ve daha önce kurulmuş olan tesisleri geliştirdiğini görebiliriz. Ayrıca mevcut KİT'ler dışında yeni KİT'ler de kurmuş ve devletçilik ilkesini uygulamaya devam etmiştir. Örneğin, kapatılması gündeme gelen Karabük Demir-Çelik tesisleri, 1957 senesinde ek tesislere kavuşarak daha büyük ölçekli bir tesis haline getirilmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde ABD menşeli dış yardım kuruluşlarının gerçekleştirmiş olduğu hibe ve krediler ciddi ölçüde azalmıştır. Bu durum da beraberinde döviz kıtlığı ve buna bağlı ekonomik sorunları getirmiştir. Hatta bu sebeple de dış ticaret açığı artmış, alınan borçlar ödenememiş ve 1958 senesinde hükümet Türk lirasında devalüasyon yapmıştır.¹³² 1958 Temmuz ayında

¹³¹ Yıldız, a.e., s.314.

¹³² Yıldız, a.e., s.315-316.

batı ülkeleri Türkiye'ye 359 milyon dolar borç vereceklerini açıklamışlardır. Bu miktarın 234 milyon dolarını ABD, 100 milyon dolarını Avrupa Ekonomik Topluluğu ve geri kalan 25 milyon dolarını da Uluslararası Para Fonu vermekteydi. Ancak bu güçler yardımları karşılığında çeşitli önlemler alınmasını istemişlerdir. Bunlardan biri de Türk lirasının devalüasyonudur. Türk lirası dolar karşısında 2.80 TL'den 9.025 TL'ye düşürülmüştür.¹³³ Tüm bu gelişmeler karşısında hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde almış olduğu kararlar ile para arzını düşürmek suretiyle dış ticaret azaltmayı ve dış ödemeleri dengede tutmayı hedeflemiştir. Ancak bu uygulamalar ile halk daha zor duruma düşmüştür. İşsizlik artış göstermiş ve ağır vergiler ile artan zamlar sebebiyle dar gelirli vatandaş geçim zorluğu çekmeye başlamıştır.¹³⁴

Tablo 3.1

Başlıca Üretim Faktörlerinin Milli Gelirdeki Oransal Payı

(1948 Üretim Faktörleri Fiyatlarına Göre)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulaştırma	Hizmetler	Toplam
1950	50.0	16.1	5.4	28.5	100.0
1951	52.3	15.0	5.1	27.6	100.0
1952	51.3	15.5	5.7	27.5	100.0
1953	50.6	16.5	5.5	27.4	100.0
1954	44.9	17.7	7.3	30.1	100.0
1955	45.4	17.2	7.5	29.9	100.0
1956	46.3	16.9	7.3	29.5	100.0
1957	44.7	17.9	7.3	30.1	100.0
1958	46.9	16.7	6.5	29.9	100.0
1959	44.9	16.7	7.5	30.9	100.0
1960	43.9	16.8	7.9	31.4	100.0

Kaynak: Gülten Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950-1960" **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:XXIII, No:3-4, Nisan-Eylül 1963, s.169.

1958 senesinde yapılan devalüasyon ile hizmet sektörü haricindeki tüm üretim sektörlerinde fiyat artışları hızlanmıştır ve 1958'e kadar ortalama senelik fiyat artışı ulaştırma ve hizmet sektörlerinde yüzde 10 ve sanayi sektöründe yüzde 33 iken, devalüasyondan sonra bu oranlar ulaştırma sektöründe yüzde 12 ve sanayi

¹³³ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.153-154.

¹³⁴ Emiroğlu v.d. **a.g.e.**, s.77-78.

sektöründe yüzde 42 seviyesine yükselmiştir. Ancak hizmetler sektöründe farklı bir gelişme olmuş ve fiyat artış hızı yüzde 7 seviyesine gerilemiştir.¹³⁵

6. DP'nin Çalışma Hayatına Yaklaşımı

1950'li dönemde gerek tarımda gerekse köylülük kavramında meydana gelen değişimle birlikte, toplumsal yapıda ciddi bir değişim söz konusu olmuştur ve bu değişim toplumun tüm kesimlerinde gözlenmiştir. Değişim, binlerce yıldır süregelen eski kırsal toplumun temel yapısını etkilemiş ve başta toplumsal tabakalaşma sistemi olmak üzere mesleki oluşumdan insan ilişkilerine kadar tüm alanlara sirayet etmiştir.¹³⁶

DP, 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde işçi kesimine büyük vaatlerde bulunmuştur ve bu vaatler de işçi kesiminin desteğini almasını ve DP'nin iktidara gelmesini sağlamıştır. DP, bir nevi çalışan kesimin ve özellikle işçilerin umudu olmuştur. Ancak bu durumun temelinde yatan pek çok sebep vardır.

Bu bağlamda DP, sınıfsal farklılıklar ortaya çıkarken, sınıflardan ve onların sahip olduğu örgütlerden ziyade vatandaş gruplarını ön plana almak suretiyle onları gerek resmi gerekse gayri resmi yöntemlerle bölüşüm sürecine dâhil etmiştir. Aynı zamanda bu kitleyi CHP'ye karşı siyasi/ideolojik anlamda harekete geçirmiştir. Bu sürecin bir neticesi olarak CHP'nin aksine DP köylü kitlesinin şehirlere akın etmesini sağlamıştır ve şehirlerde işçi kitlelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Zira sanayide kalkınma yaşandığı için işgücüne duyulan ihtiyaç artmıştır. İşte tam da bu noktada ekonomi politikalarında sermayeyi elinde tutan kesimin çıkarlarına ters düşen bir süreç de başlamıştır zira işçi kitlelerinin taleplerinin karşılanması gerekmektedir. Bu kitle gerek birey gerekse seçmen ve hatta partili olarak iktidarın siyasi hareket eksininin belirleyicisi olmuşlardır. Sosyal sigortalar alanında işçileri koruyucu nitelikte yapılan çalışmalar da buna örnek teşkil eder.¹³⁷

¹³⁵ Kazgan, "Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950-1960" **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:XXIII, No:3-4, Nisan-Eylül 1963, s.174.

¹³⁶ Mübeccel B. Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, 2.bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006, s.332-333.

¹³⁷ M. Hakan Koçak, "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S:113, 2008, s.102-103.

Bu noktada coğrafi hareketlilik baş göstermiştir. 1945-1950 seneleri arasında köyden kente göç edenlerin sayısı 214.000 idi. Ancak bu sayı DP hükümeti döneminde artmış ve 1950-1955 seneleri arasında 904.000'e çıkmıştır. Bu kadar kalabalık bir insan kitlesinin şehirde karşılaştıkları ilk sorun mesken sorunu yani barınmadır. Bu da beraberinde bir gecekondular sorununu getirmiştir. Zira işçiler için özellikle İstanbul'da yeterli sayıda mesken bulunmamaktaydı. Bu sebeple de işçiler barınmak için gecekondular inşa etmişlerdir. Bu da işçilerin mağduriyetine sebep olmuştur. Bakırköy, Kazlıçeşme, Zeytinburnu bölgeleri işçilerin kötü şartlarda, daha çok gecekondularda barındığı bölgelerdendi. Sonrasında işçilerin bu mağduriyetini gidermek adına Bakırköy, Mecidiyeköy, Paşabahçe gibi ağırlıklı olarak işçilerin yaşadığı semtlerde “düzenli işçi evleri” inşa edilmeye başlanmıştır. Örneğin 1949 tarihli İhtiyarlık Sigortası Kanunu'nun ilgili maddesine istinaden işçi kooperatiflerine destek sağlanması öngörülmüştür. Hatta DP'nin 1954 seçimleri için kullandığı sloganlardan biri de “Her İşçiye Bir Çatı” olmuştur.¹³⁸

Ancak sürece baktığımızda, işçilerin kentlerdeki hayatlarının bir tezahürü olan gecekondular mahallelerinin meydana gelmesi sadece nihai sonuçtur. Temel toplumsal yapıda meydana gelen değişimle birlikte topraktan kopan kitleler, artık köylü sayılmıyorlardı. Ancak bu kitleler, kentlere göç ettikten hemen sonra iş bulma imkanına sahip olmamışlardır. Ekonomik sistemin örgütlenmiş sektörlerinin bir parçası haline gelmeden önce, daha çok küçük çaplı marjinal işlerde veya çevre işlerde çalışmış, ucuz yedek işgücü olarak çalışma hayatının bir parçası olmuşlardır.¹³⁹

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, her kesimden insanın umudu olmuştur. II. Dünya Savaşı döneminde enflasyon oranı yükselmiş ve bununla doğru orantılı olarak hayat pahalılığı da artmış ve alım gücü de azalmıştı. Bu gelişmelerden en çok etkilenen kesim de şüphesiz ki işçiler olmuştu. İşte tam da bu esnada DP işçilere yönelik birtakım umutlar vermişti. Bunların başında da sosyal devlet anlayışının bir uzantısı olarak hastalık, sakatlık ve ihtiyarlık gibi hallerin devlet güvencesine alınacağı ve işsiz vatandaşlara iş olanaklarının sağlanacağı gibi vaatler

¹³⁸ Koçak, a.e., s.103-105.

¹³⁹ Kıray, a.g.e., s.333.

gelmekteydi. Bunun yanı sıra toplumun tüm kesimleri arasında birlik ve eşitlik sağlanacağı da vurgulanmıştı. Özellikle de çalışan kesimin örgütlenmesine imkân tanınmış, sendikal hak ve özgürlüklerin önü açılmıştır. Ancak yine burada grev hakkı hususunda bazı belirsizlikler söz konusuydu, ilerleyen dönemlerde de işçilere grev hakkı tanınmamıştır. Ayrıca DP ekonomik anlamda devletçilik ilkesinden de hemen vazgeçmemiştir. Ancak zamanla daha liberal bir ekonomik eksen belirlenmiştir. Bu durumun da etkisiyle DP sosyal devlet anlayışı güderek işçi işveren ilişkilerini düzenlemek istemiş, çalışma ortamlarını daha sağlıklı ve insancıl kılmayı amaçlayarak özellikle çalışan kesimin hayat standartını yükseltmeyi istemiştir. Bir başka husus da artan nüfusla beraber şehirleşme oranının da hızlanması ve daha düşük ücretlerle işçi çalıştırma eğiliminin ortaya çıkmasıydı.¹⁴⁰

DP, özellikle bireysel çalışma ilişkileri hususunda, bir işverene bağlı olarak çalışanların haklarını korumaya yönelik pek çok çalışmalar yapmıştır. Ancak toplu iş ilişkileri hususunda ise daha katı ve müdahaleci bir tavır sergilemiştir. Grev konusunda pek çok tartışma yaşanmıştır. Özellikle 1954 senesinden itibaren DP daha da sert ve kısıtlayıcı bir kimliğe bürünerek, başta sendikalar olmak üzere, neredeyse hiçbir toplumsal örgütlenmeye sıcak bakmamıştır. Zaten DP genel olarak sol düşünce akımlarına karşı da tıpkı sendikal faaliyetlere olduğu gibi benzer bir tutum içerisindeyler.¹⁴¹

Türkiye’de sadece sanayi işçilerinin değil, ziraat işçilerinin de ekonomik ve sosyal durumu pek iç açıcı değildi. 1955 senesinde yapılan nüfus sayımına göre 1.672.000 kadar ücretli çalışan vardı ve bunların 900.000’i daimî veya geçici işçi olarak ziraat alanında çalışmaktaydı. Genel ziraat işçileri arasında daimî işçilerin oranı yüzde 10 kadardır. Geri kalanları ise ya köylülerdi ya da küçük toprak sahibi olmasına rağmen ek gelir elde etmek için mevsimlik olarak çalışan geçici işçilerdi.¹⁴²

Türkiye, ziraat işçileri için sosyal politika anlamında oldukça geri kalmıştır. Bu duruma sebep olan etmenler arasında hızlı nüfus artışı, ziraat alanında yatırımların az oluşu, ülkedeki iş hacminin daha yavaş bir şekilde genişlemesi

¹⁴⁰ Özer, **a.g.e.**, s.178-179.

¹⁴¹ Makal, **a.g.e.**, s.56-59.

¹⁴² Kazgan, “Ziraat İşçilerinin Sendikalaşması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:14, 1963, s.49.

sayılabilir. Bu bağlamda ziraat işçilerinin yaşam koşulları gitgide kötüleşmiştir. Sendikalaşma konusunda ise ziraat işçileri için herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Ziraat işçileri çeşitli sendikalar kurmuşlar ancak bu sendikalar herhangi bir şekilde etkin olamamışlardır. Asgari ücretin veya çalışma koşullarının toplu sözleşmeler ile belirlenebilmesi mevcut sendikalar ile mümkün olmamıştır. Bu konular İş Kanunu kapsamındadır ancak İş Kanunu ziraat işçilerini kapsamamaktadır.¹⁴³

Bu duruma istinaden ziraat işçileri kötü şartlar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Örneğin tütün işkolunda günde 13-14 saat, bazı aylarda ise günde 18 saat çalışılmaktadır. Pamuk işkolunda ise bu süre günde 11-12 saate dayanmaktadır. Kadın işçiler için de herhangi bir sınırlama söz konusu değildir, 12 yaş altı çocuklar ise genel olarak çalıştırılmamakta ancak işgücünün yüzde 25'ini 12-16 yaş arasındaki çocuklar karşılamaktadır. İşgücü arzının azalmamış olması da ücretlerin düşük seviyede kalmasına sebep olmaktadır. Geçici işçiler araçlar ile sağlanmaktadır ve araçların varlığı ücretler ve çalışma koşulları üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmaktadır. Ziraat alanında hiçbir sosyal sigortanın varlığı mevcut değildir. Bunun bir istisnası Çukurova gibi çok sayıda işçinin çalıştığı bir bölgede yerel komisyonların varlığıdır. Geçici işçilerin barınma sorunu da vardır, meskenleri genelde açık hava veya ahır, samanlık gibi mekanlar olmuştur. Daimî işçilerin durumu ise özellikle barınma ve iş güvenliği hususlarında geçici işçilerden daha iyidir.¹⁴⁴

Bu bağlamda gerek sanayi gerekse ziraat işçilerinin (özellikle de geçici işçilerin) karşılaştıkları ilk sorunun mesken yani barınma sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Mesken sorunu kapsamında her iki işçi grubu da ilk dönemlerde kendi çözümlerini üretmek zorunda kalmışlardır. Bu durum şehirlerde gecekondu gibi çarpık yapılaşmanın meydana gelmesine ve akabinde bunun bir uzantısı olarak çeşitli sosyo-ekonomik sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu noktada en çok mağdur olan taraf yine işçilerdir. Hatta DP Hükümeti de bu mağduriyeti gidermek

¹⁴³ Kazgan, a.e., s.54-55.

¹⁴⁴ Kazgan, a.e., s.55.

için ve biraz da oy kaygısıyla hareket ederek işçi kooperatiflerini desteklemiştir. Ancak bu girişimin ne ölçüde yeterli ve yararlı olduğu tartışmaya açıktır.

Ziraat işçileri özelinde bir değerlendirme yapıldığında ise karamsar bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle bu işçiler İş Kanunu kapsamında olmadıkları için çalışma hayatı bağlamında sömürüye açıktırlar. Uzun çalışma saatleri, hiç de insancıl olmayan çalışma koşulları ve en temel ihtiyaçlardan biri olan barınma ihtiyacının karşılanmaması gibi durumlar sebebiyle sendikal hareketliliğe rağmen tarım işçileri mağdur olmuşlardır. Herhangi bir sosyal sigorta bu alanda söz konusu olmadığı için de mağduriyetleri giderilememiştir. Bu bağlamda, DP döneminde sosyal politika ilkelerinin her kesimden işçiler için eşit şekilde uygulanamadığını söylemek yanlış olmaz.

6.1. Grev Hakkına Dair Tartışmalar

Çok partili hayata geçildikten sonra özellikle köylü, işçi ve esnaf kesimi hem siyasi hem sosyal hem de ekonomik taleplerini dile getirmeye başlamıştır ve siyasi iktidar da bu talepleri dikkate almıştır. DP de muhalefet döneminden itibaren bu kesimlerin taleplerine kulak vermiş ve buna uygun bir biçimde çeşitli politikalar geliştirmiştir. Çalışma hayatı özelinde, buna örnek olarak İş Mahkemeleri Kanunu ile İş Kanunu'nda yapılan değişiklikleri gösterebiliriz. Ayrıca 1947 senesinde çıkarılan Sendikalar Kanunu'nun başta grevler olmak üzere sendikaların siyasi faaliyetlerini de yasaklaması üzerine DP gerek muhalefet döneminde gerekse iktidara geldiği ilk dönemde işçilere grev hakkını tanıyacağını vaat etmiştir. Bunun dışında çalışma hayatına ilişkin yeni kanunlar da çıkarmıştır.¹⁴⁵

DP, grev hakkını ilk olarak 1947 senesinde Sendikalar Kanunu Meclis'te görüşülürken savunmuştur. Daha sonra 1949 senesinde parti programına da almıştır. Bu süreçte CHP grev hakkına karşı çıkmaktadır. Çünkü CHP'ye göre grev hakkının tanınması beraberinde sınıf mücadelesini de getirecektir ve CHP tam olarak da bu durumun karşısında durmaktadır. Ayrıca işçilerin tahkim sistemiyle koruma altında olduklarına ve bu sebeple de grev hakkına gerek olmadığına ve hatta grev hakkı

¹⁴⁵ Işıl Tuna, "Demokrat Parti Döneminde Çalışma Hayatına Yönelik Düzenlemeler (1950-1960)" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl:3, S:13, Haziran 2015, s.474-475.

tanındığı takdirde bunun da lokavtı zorunlu kılacağına ve tüm bunların da işçilerin aleyhine durumlar ortaya çıkaracağına inanılmaktadır. Bunun dışında grev olgusunun demokrasinin bir unsuru olmadığı ve devletçilik ilkesi ile ters düştüğünün ve devletin hatta milletin bütünlüğünü bozacak nitelikte olduğunun da altı çizilmektedir.¹⁴⁶

DP Genel Başkanı Bayar 12 Haziran 1949 tarihinde Karabük'te bir konuşma yapmıştır ve "işçilere grev hakkının tanınması" konusundan bahsetmiştir. Bu noktada grev hakkı tüm DP teşkilatı tarafından ön plana çıkarılmıştır. Ancak dönemin Çalışma Bakanı Şemsettin Sirer grev hakkının kullanılmasına karşıdır ve hatta bir konuşmasında "*grev kullanana zarar veren köhne bir silahtır*" şeklinde bir ifade kullandıktan sonra işçilerin tepkisi ve CHP'lilerin de eleştirileri ile karşılaşmıştır.¹⁴⁷

Bayar, 1950 Genel Seçimlerinden önce 9 Mayıs 1950 tarihinde işçi kesiminin kalabalık olduğu bir şehir olan İzmir'de bir konuşma yapmış ve grev konusunu ele almıştır. Açıklaması şu şekildedir:

"Nasıl vaktiyle sendika kabul edilmemiş ve ancak bizden sonra bilahara kabul edilmişse, yarın yine DP kararına imtisalen grev hakkının kabulünü de mütemayil oldukları anlaşılmaktadır. Muhakkak ki, arkadaşlar, grev keskin bir silahtır ve acemi insanların elinde felaket getirebilir. Fakat biz hiçbir zaman grev başıboş bırakılacak istenildiği zaman yapılacaktır diye düşünmedik ve şuursuz insanların elinde alet olarsa ne çıkar diye meseleyi hafife almış değiliz. Fakat demokrasinin icabı olarak, işçinin hakkı olan grevi işçiye mal etmeği iktisadi, siyasi, içtimai bir zaruret olarak görüyoruz. Onlar evvela kanuni haklarına malik olacaklar. Teşkilatlarını yapacaklar, haklarının çiğnendiğini gördükleri zaman; yapacağımız kamu tarifati dahilinde haklarını koruyacaklardır. Memlekette başıboş muzir bir dava açmış bulunmuyoruz."¹⁴⁸

Bu sözleri ile Bayar; DP olarak iktidara geldiklerinde grev hakkını tanıyacaklarını vurgulayarak, grev hakkının işçinin en temel haklarından biri olduğunu ifade etmiştir. Ancak, aynı zamanda grev hakkının kontrollü kullanılması gerektiğini de belirtmiştir. Bu noktada Bayar, hem işçileri memnun ederek işçi kitlesinden oy toplamak, hem de halkın diğer kesimlerine grev hakkının korkulacak, ekonomik hayatı aksatacak bir durum olmadığını ispat etmek istemektedir.

¹⁴⁶ Makal, "Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi I", **İnsanlık Durumumuz**, s.56-57.

¹⁴⁷ Kemal Sülker, **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, s.67.

¹⁴⁸ Özel Şahingiray (Der.), **Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.70.

Grev hakkına dair tartışmalar sadece seçimlerden önce değil, DP seçimi kazandıktan sonra da devam etmiştir. Başbakan Menderes, mecliste şu sözlerle grev hakkına değinmiştir.

“Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşama seviyesini umumi hayat seviyemizle ve memleketin iktisadi imkânlarıyla mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır. Demokrasi prensiplerine göre tabîi bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi, ahengi bozmıyacak surette kanunileştireceğiz.”¹⁴⁹

Başbakan Menderes, DP Hükümeti olarak, çalışma hayatına dair ilk icraatlarının sosyal adalet prensiplerinden yola çıkarak, işçi ve işveren ilişkilerini kanuni çerçevede düzenlemek ve sosyal güveni temin etmek olacağından bahsetmiştir. Bunun yolu da kuşkusuz grev hakkının tanınmasından geçmektedir ve tam da bu noktada Başbakan Menderes, DP Hükümeti’nin grev hakkını, demokrasinin de bir gereği olarak tanıyacağı vaadinde bulunmuştur. Buna göre artık grev, kanuni bir çerçevede değerlendirilecekti. Ancak süreç beklenildiği gibi ilerlememiştir.

Mecliste hükümet programı açıklanırken Başbakan Menderes grev hakkına şu şekilde değinmiştir:

“...Grev bahsinde, bize kaçamaklı konuşmaya başladığımız isnadı yapılmaktadır. Hâlbuki, prensip olarak grev hakkını tanımış olmak noktasında hiçbir ricat yapma niyetinde değiliz ve bu mevzuda da kaçamaklı konuşmaya başlayanlar yine bizle değiliz. Halk Partisi çok kısa bir zaman evvel grev hakkının kabulünü katî olarak reddetmiş olmasına rağmen şimdi sözlerinde kaçamaklı bir yol ihtiyar ederek grev hakkında zaten küçük olan hususi sermayelerimizi ve hiç hazırlıklı olmıyan işçilerimiz koruyacak surette bir tetkik neticesi getirilirse o zaman fikirlerini beyan edeceklerini söylüyorlar ki bunun mânası, örtülü bir ricattan başka bir şey değildir (Soldan bravo sesleri) Bunca iktidar yılları içinde tetkikine fırsat bulmadıkları bir mevzu hakkında katî kararlar alıp ifade ettikten sonra şimdi bundan ricat yolu aramaları ibret vericidir...”¹⁵⁰

Menderes, grev konusunda DP Hükümeti olarak kaçamaklı davrandıkları ve konuştukları iddialarını reddetmiş ve grev hakkını kabul etmeyerek, bunu asıl yapanların CHP’liler olduğunu ifade etmiştir. Menderes’e göre uzun seneler boyunca devam eden CHP iktidarı boyunca grev hakkının tanınmaması ve ancak iktidar el

¹⁴⁹ TBMMTD, D:9, C:I, B:3, (29.05.1950), s.29.

¹⁵⁰ TBMMTD, D:9, C:I, B:5, (02.06.1950), s.140.

değiştirip DP Hükümeti göreve gelince bu konunun gündeme getirilmesi samimi bir yaklaşım değildir. Menderes, bu sözlerinde grev hakkı hususunda CHP'nin aksine geri adım atmayacaklarını da vurgulamıştır

DP iktidarı, bununla birlikte, grev hakkını tanımamak için pek çok sebep öne sürmüştür. Çalışma Bakanı tarafından yapılan açıklamaya göre işçilerin sadece yüzde 25'i sendikaya üye olmuştu. Sendikaların zayıf, nitelikli işçi sayısı da az olduğu için grev hakkı bizzat işçilere zarar verecekti. Ayrıca DP Hükümetinin tüm Çalışma Bakanları, grev hakkını isteyenlere bu konuda çalıştıklarını söylemişler ve grev hakkını “memleket şartlarına” uygun hale getirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.¹⁵¹

1950 sonuna gelindiğinde grev hakkı için 50 maddelik bir kanun tasarısı hazırlanmaya başlanmıştır. 1951 senesi Temmuz ayında işçi örgütlerine gönderilen bu kanun tasarısı hakkında bir nevi nabız yoklaması yapılmak istenmiştir.¹⁵² DP tarafından hazırlanan grev kanunu tasarısı metni Çalışma Bakanlığı tarafından İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne (İİSB) gönderilmiştir. Tasarı incelenmiştir ancak grev hususundaki kısıtlamalar dolayısıyla sendikacılar bu tasarıya sıcak bakmamışlardır. Birlik'e bağlı Basın Teknisyenleri Sendikası tasarıyı protesto etmek için Beyazıt'ta bir miting yapmayı önermiş ancak bu öneri Birlik yönetim kurulu tarafından reddedilerek, bunun yerine bir basın toplantısı yapılmasına karar verilmiştir.¹⁵³

Bu kanun tasarısına göre grev ilan edildiğinde bireysel ve toplu iş sözleşmeleri son bulmaz ve kıdem tazminatı hakkı da kaybedilmez. Ayrıca hafta tatili, senelik ücretli izinler, genel tatil günlerindeki ücretli izinler ile tüm işçi sigortaları primleri ve ödenekleri de gözetilecektir. Buna ek olarak grev yapıldığı takdirde greve katılan işçilerin işverenden ücret istememeleri kanun maddesiyle belirleniyordu. Greve katılmayan işçiler ise işyerinde çalışmaya devam

¹⁵¹ Sülker, **a.g.e.** s.131-132.

¹⁵² Makal, “Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi I”, **İnsanlık Durumumuz**, s.59.

¹⁵³ M. Hakan Koçak, “İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği: 1948-1962”, Ahmet Makal, Aziz Çelik, M. Hakan Koçak, **Sınıf Sendika Siyaset: Türkiye Emek Tarihinden Kesitler**, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s.135.

edebileceklerdi.¹⁵⁴ Bu kanun tasarısı, işçinin en temel haklarını kısıtlamış, sendikal özgürlüğün de önünü kapatmıştır.

6.2. Sendikaların Grev Hakkı İçin Yaptığı Çalışmalar

Grev hakkının kanunileştirilmesini tüm işçiler istiyordu. Zira işçiler, içinde bulundukları sosyal ve ekonomik zorluklara karşı grevin ellerindeki tek çıkış noktası olduğu kanaatindelerdi. Bunun için de çalışmalara başlamışlardır.

Çok partili hayata geçildikten sonra dönemin muhalefet partileri DP, MKP ve SDP (Sosyal Demokrat Parti), sendikal harekete katılmışlar ve iktidar partisi CHP'nin kendi ideolojisine yönelik sendikalar kurması karşısında harekete geçmişlerdir. Ancak DP, bu üç muhalefet partisi içinde örgütsel anlamda daha güçlüydü ve iktidar olmaya daha yakındı. Bu bağlamda DP "iktidara küskün işçi kesimi"nin bir ümidi olmuştur. DP öncelikle Sendikalar Yasası TBMM'de müzakere edilirken grev hakkının işçilere tanınmasını savunmuş ve böylelikle işçiler DP'ye destek olmuşlardır. Ayrıca 1949'da meydana gelen ekonomik kriz sebebiyle işsizliğin önemli bir sorun olması sebebiyle Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası öncülüğünde bazı sendikal örgütler, 4 Eylül 1949 tarihinde İstanbul'da bir miting düzenleyerek CHP Hükümeti'nin özellikle ekonomik politikalarını eleştirmişlerdir. İşçi kesimi ağırlıklı olarak 1949 mitingi sayesinde ilk defa bir siyasi partiye karşı "karşıt tavır" ortaya koymuştur. Bu duruma istinaden işçi kesiminin büyük bölümünde bir nevi DP sempatanlığı söz konusu olmuştur. DP de bu durumu özel çabalarıyla yönlendirmiş ve CHP yanlısı İİSB karşısına 26 Şubat 1950 tarihinde Hür İşçi Sendikaları Birliği'ni kurmuştur. Netice itibarıyla sendikalar, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinden önce Sendikalar Kanunu'nun 5. maddesinde yasaklanmış olmasına rağmen söz konusu siyasi partilerin faaliyetlerine DP ve CHP yanlısı olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.¹⁵⁵

DP'nin destekçisi olan işçiler, içinde bulundukları olumsuz durum sebebiyle grev hakkını istiyorlardı. Örneğin, İstanbul'da bulunan tekstil işçileri II. Dünya Savaşı döneminden kalan bir uygulamaya göre üç saat ücretsiz fazla mesai yapıyorlardı. Ancak CHP'li sendikalar işçilerin bu durumunu görmezden geliyordu.

¹⁵⁴ Sülker, **a.g.e.**, s.177.

¹⁵⁵ Adnan Mahiroğulları, "Türkiye'de Sendika-Siyasi Parti İlişkileri", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:46, 2003, s.4-5.

Hatta CHP tüm tekstil sendikalarını birleştirmek istediği halde bu konuda başarılı olamıyordu. İlerleyen dönemde tekstil işçileri grev hakkı talebi için birlikte hareket etmeye başlamıştır. Hatta İstanbul Tekstil Sanayii İşçileri Sendikası'nın Ayvansaray şubesinin üyeleri bu sendikadan ayrılarak yeni bir sendika kurmuşlardır.¹⁵⁶

CHP yanlısı sendikalar da muhtelif zamanlarda işçilere grev hakkı verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin TEKSİF, bir kongre düzenleyerek, başta grev yapma hakkı olmak üzere, tüm ülke genelinde hastalık ve doğum izni, tek bir işçinin sorunları için dahi olsa İş Kanunu'nun uygulanması gerektiği, yaşlılık sigortası için yaş haddinin indirilmesi, sigorta şirketlerine yeni düzenlemeler getirilmesi gibi taleplerde bulunmuştur.¹⁵⁷

Ancak sendikaların bu talepleri istedikleri ölçüde dikkate alınmamıştır. Bu durum da sendikaların özellikle grev hakkı için örgütlü bir şekilde mücadeleye devam etmelerine sebep olmuştur. Tepkilerini demokratik bir şekilde dile getiren sendikacılar, karşılığında anti-demokratik uygulamalar ile karşılaşmışlardır.

İİSB, 16 Ağustos 1953 tarihinde Taksim Kristal Gazinosu'nda gerçekleştirilmiş olan bir toplantıyla hakem kurullarına, işçilerin hakkını koruyamadığı için tepki göstermiştir. Ayrıca açılan ihtilafların büyük kısmının işveren lehine neticelenmiş olduğunu da belirtmiştir. Toplantıda söz alan sendikacılar hakkında soruşturma açılmıştır. Cam-İş yöneticisi Hasan Türkay başta olmak üzere bazı sendikacılar için hapis istemiyle dava açılmıştır. Davanın neticesinde Türkay ve diğer sendikacılar beraat etmiş, YHK için de kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Bu sayede YHK'da işçi ve işveren temsilcilerinin bulunmasına imkân tanınmıştır. Ayrıca İstanbul Sanayi Odası ile İİSB'nin arasında önemli bir diyalog kurulmuştur. Buna göre İİSB ile Sanayi Birliği temsilcilerinden bir kurul oluşturulacaktı. Bu kurul, işçi-işveren arasındaki ilişkileri düzenlemek ve herhangi bir iş ihtilafında resmi makamlara götürmeden halletmekle yükümlü olacaktı. Bu tasarı kabul edilmiştir ve böylelikle Sanayi Birliği ile işverenlerin sendikalara karşı daha olumlu bir tutum

¹⁵⁶ M. Görkem Doğan, "Türkiye'nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları", **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, Haz. Y. Doğan Çetinkaya, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.328-329.

¹⁵⁷ "Teksif Kongresi Dün Sona Erdi", **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1953, s.1.

geliştirmeleri, işe alımlarda sendika üyelerinin tercih edilmesi ve işçi-işveren sorunlarının çözümünde ortak kurulun daha aktif rol oynaması sağlanmıştır. İİSB ayrıca işverenler tarafından baskı gören sendika yöneticilerine ve temsilcilerine, işten çıkartılanlara hukuki destek vermiştir. İşverenler ile görüşmeler yapmış, İl Hakem Kurulu düzeyinde çeşitli adımlar atmıştır.¹⁵⁸

Yine 1954'te İİSB'nin kongresinde de işçilere grev hakkının tanınması istenmiştir. Kongrede “Avrupa'daki demokratik memleketlerde işçiye tanınan hakların Türk işçisine de tanınmasını istiyoruz”¹⁵⁹ denilmiştir. Böylelikle de grev hakkının demokrasinin önemli ilkelerinden biri olduğu vurgulanmıştır.

İİSB her çalışma dönemi raporunda grev hakkı için yapılan çalışmalara da odaklanmaktadır. 1953-1954 dönemi için hazırlanan Faaliyet Raporu'nda grev hakkı yine tanınmadığı için duyulan üzüntüye yer verilmiştir. Grev hakkı, 1954-1956 dönemindeki Faaliyet Raporu'nda kendine daha fazla yer bulmuştur zira “grevsiz sendikaların ceryansız ampulden farksız olduğu” ifade edilmiş ve grev hakkının Batılı ülkelerde işçilere çok daha önce tanındığından ve bu hakkın Türk işçisine de verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. 1954 Şubat ayında gerçekleşen II. Çalışma Meclisi'nde ise sendikacılar toplu iş sözleşme ile grev haklarının da Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan gündemde yer almasını talep etmiştir. Ancak bu talep başta bakanlık yetkilileri olmak üzere işverenler tarafından da reddedilmiştir ve bunun üzerine sendika liderleri grev hakkını istediklerini belirten konuşmalar yapınca işverenler salonu terk etmiştir. İİSB ilerleyen dönemde grev hakkı için çalışmalar yürütmeye devam etmiştir. 20 Şubat 1955 tarihinde grev hakkının tanınması için bir kampanya başlatılmış ve 4 Mart 1955 tarihinde Ankara Sendikalar Birliği Kongresi'nde bu kampanyaya destek olunmasına karar verilmiştir. 15 Mart 1955 tarihinde ise Ege İşçi Sendikaları Birliği İcra Heyeti, TÜRK-İŞ'in gönderdiği bir yazı üzerine bir toplantı gerçekleştirmiş ve yine aynı kampanyaya destek olmaya

¹⁵⁸ M. Hakan Koçak, a.g.m., **Sınıf Sendika Siyaset: Türkiye Emek Tarihinden Kesitler**, s.133.

¹⁵⁹ Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi...**, s.125.

karar vermiştir.¹⁶⁰ Ancak tüm bu gelişmelere rağmen DP Hükümeti grev hakkını tanımamıştır.

6 Şubat 1956 tarihinde bütçe komisyonunda Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, işçilere grev hakkının neden verilmediğine dair bir sebep öne sürmüştür. Tarhan'a göre, sendikalar gerek mali yönden gerekse örgütlenme açısından yeterli güce sahip değillerdi ve bu sebeple de grev hakkı tanınırsa işçiler bundan zarar görebilirlerdi. Bu sözler sendikaların eleştirisi ve protestolarına hedef olmuştur. Bunun üzerine İsmet İnönü İİSB'ni ziyaret etmiş ve *"Grev hakkı geç kalmış sorunlarımızdan biridir"* diyerek işçilerin taleplerinin CHP tarafından karşılanacağını ifade etmiştir.¹⁶¹

Tarhan, bu sözleriyle işçileri bir nevi "oyalamak" istemiştir ve bu yaklaşım da işçiler nezdinde, hükümet kanadı tarafından grev meselesinin hafife alındığı izlenimini uyandırmış ve sendikaların eleştirisi oklarının hedefi olmuştur. İnönü'nün ise İİSB'ye ziyareti ile CHP'nin grev davasında işçilerin yanında olduğu vurgulanmıştır. Şüphesiz ki bu girişim, CHP için işçileri yanında tutabilmek adına atılmış önemli bir adımdır.

Konuya ilişkin eleştiriler dönemin önde gelen yayın organlarından olan Akis'te yer almıştır:

"...Hakikaten, Menderes hükümetleri 1950'den bu yana grev meselesi üzerinde daima oyalayıcı bir politika takip etmişlerdi. Programlara, tüzüklere, vaad nutuklarına girmiş bir haktan birdenbire vazgeçilemezdi. Ortada altı yüz bin küsur işçinin reyi meselesi vardı. Mesela Zonguldağı düşünün. İşçinin en fazla kesif olduğu bir bölge olan Zonguldakta, grev meselesinin birden inkarı DP iktidarı lehinde sempati uyandıracak mahiyette olmazdı. Buna rağmen oyalayıcı bir siyasetle, grevin bugün yarın derken çıkarılmaması dahi işçileri her fırsatta iktidarın aleyhine sevk ediyordu. Komisyon müzakerelerinin diğer senelere nazaran farkı yeni Bakan Mümtaz Tarhan'ın bu oyalayıcı siyaseti tam bir vuzuhla olmasa bile - mucip sebeplere dayanmış bulunması idi. Bakan Mümtaz Tarhan, hükümetin "grev hakkı" na dair iyi niyetinde ısrar ediyor, fakat ne yapsın ki bunu ne kadar geriye atarsa o kadar yerinde bir iş olacağı hakkındaki kanaatinden vazgeçemiyordu..."¹⁶²

¹⁶⁰ M. Hakan Koçak, "Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde" **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, s.343-345.

¹⁶¹ Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi...**, s.147.

¹⁶² Kemal Özçoban, "Atılmak var Dönmek Yok"-*"İktisadi ve Mali Sahada"*, **Akis**, Sene:2, C:VI, S:93, 18 Şubat 1956, s.16.

Burada DP'nin grev hakkın tanıyacağına dair her dönem vaatler verdiği ancak gerçekte bu hakkı tanımak yerine işçileri oyalamaya yönelik adımlar attığına dair eleştiriler getirilmiştir. Bu durum da işçileri artık DP'nin aleyhine hareket eder hale getirmiştir. İşçiler grev hakkına dair taleplerinde ısrarcı olmuşlar ancak karşılığında tatmin edici olmayan cevaplar ile karşılaşmışlardır.

CHP Genel Başkanı İnönü ise 17 Şubat 1956 tarihinde İstanbul İİSB Genel Merkezi'ne bir ziyaret gerçekleştirmiş ve yaptığı konuşmada işçilere grev hakkının tanınması için çalışmalar yürüteceklerini ifade etmiştir.¹⁶³

Dönemin önde gelen muhalif yayın organlarından biri olan Akis'te konuya ilişkin yer alan bir haber şu şekildedir:

"C. H. P. Genel Başkanının İstanbul İşçi Sendikaları Birliğini ziyareti bazı işçi teşekkülleri tarafından tasvib edilmemişti. Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Yapı İşçileri Federasyonu Başkanları ile Sakarya Eskişehir İşçi Sendikaları Genel Sekreteri hafta içinde yaptıkları bir basın toplantısında İstanbul Sendikalar Birliğinin siyasî parti liderleriyle temasının işçilerin menfaatlerine aykırı olduğunu bildirmişlerdi. Bu görüşe mukabil, bir gazetenin "İstanbul Sendikalar Birliğinde siyasî ihtilâf çıktı" haberi üzerine Birlik Genel Sekreterinin yaptığı açıklamaya göre, siyasî parti liderlerinin Birliğe davet edilmesi idare heyeti tarafından işçilerin menfaatleri bakımından faydalı görülerek kararlaştırılmıştı. Bundan maksat işçi meselelerinin partiler üstü bir mesele olarak ele alınıp bugünkü ihtiyaçlara cevap verecek şekilde halledilmesi idi. Bu harekette en ufak bir siyasî gaye güdülmeyeceği gibi herhangi bir siyasî partinin tesiri altında da kalınmış değildir. Ortada Sendikalar Kanununun, sendikaların siyasetle iştigal etmeyeceğine dair 5 inci maddesine uymayan bir hareket de yoktu..."¹⁶⁴

CHP Genel Başkanı İnönü'nün İİSB'ni ziyaretinin bazı sendikalar tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Bu duruma sebep olarak da İİSB'nin siyasete karıştığı ve böylelikle de işçilerin çıkarlarına zarar vermiş olduğu gösterilmektedir. Bu bağlamda sendikalar arasında bir fikir ayrılığı olduğundan bahsetmek mümkündür. İktidar yanlısı sendikalar ile muhalefetten yana olan sendikalar arasında bir çatışma söz konusudur. İİSB tarafından işçilerin sorunları siyasetten uzak değerlendirilmiştir ve genel itibarıyla mevcut durumun yürürlükteki Sendikalar Kanunu'na aykırı bir hal teşkil etmediği de vurgulanmıştır. Ancak bu duruma rağmen İİSB bu tutumu ile eleştirilerin hedefi olmuştur.

¹⁶³ M. Hakan Koçak a.g.m., **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, s.343-345.

¹⁶⁴ "Sendikalar Arasında Görüş İhtilafı Mı?" **Akis**, Sene:2, C:VI, S:97, 17 Mart 1956, s.17.

Bu gelişmelerden önce DP genel olarak sanayi işçileri tarafından desteklenmekteydi. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce yapılmış olan bir kamuoyu yoklamasında, İzmir’de işçiler arası en yüksek oyu yüzde 73’lük oranla DP’nin alacağı neticesi elde edilmişti. Ancak meydana gelen gelişmelerin ışığında, işçiler DP’ye mutlak bir destek vermemektedirler. Zira DP’li sendikacılar sıklıkla partilerine muhalefet etmekte ve grev hakkı öncelikli olmak üzere çalışma hayatına ilişkin pek çok uygulamayı eleştirmektedirler. 1957 sonrasında, örneğin Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası’nın DP’li başkanı Aydaner Tandoğan Vatan Cephesi’ne katılmadığı için, tekrar sendika başkanı olarak seçilmesi istenmemiş ve Vatan Cepheliler kendisini kongreye sokmamaya çalışmışlardır. Buna karşılık, salondaki 1300 işçi tepki göstermiş ve topluca salonu terk etmişlerdir. Zonguldak’ta da yaşanan benzer örnekte, DP’li Maden İşçileri Sendikası ikinci başkanı Mehmet Alpdündar’ın, işçi ücretlerinin düşük olduğuna dair gazetelere vermiş olduğu beyanat DP’li il yöneticileri tarafından hoş karşılanmamıştır. İl başkanı Kilimli Bucak toplantısında sendikaları “menfaat yuvaları” ve sendikacıları da “muhalefetin elindeki oyuncak” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca işçilerin isteklerini de sendikalar yerine parti aracılığıyla iletmelerini eleştirmiş, bunun üzerine toplantıdaki 180 kişiden 170’i salonu terk etmiştir. Mehmet Alpdündar da “Ben 6000 maden işçisinin hakkını müdafaa ediyorum. Hakikati söylemekten çekinmeyeceğim. Zonguldak maden işçisi mağdurdur.”¹⁶⁵ Sözleriyle tepkisini dile getirmiştir.

Muhalefete yakınlığıyla bilinen Akis Dergisi sendikaların durumunu şöyle yorumluyordu:

“...B.M.M. de Çalışma bütçesi müzakere ediliyordu. Hürriyet Partisi sözcüsü Sabahattin Çıracıoğlu sosyal emniyetle ilgili mevzuatın daha geniş bir sahaya teşmilini istiyor, İş Kanununun bugünkü tatbikatını kifayetsiz buluyordu. Üç milyon ziraat işçisi sosyal güvenlik sisteminin dışındaydı. Bunlar artık düzeltilmeliydi. Hele sendikaların, grev hakkından ayrı mütalâa edilmesine hiç imkân yoktu. Sonra bir kaç yıldan beri fiatların asansörle, ücretlerin merdiven basamaklarından tereddütle yükselmesi- grev hakkının tanınmasını içtimaî ve iktisadî bir zaruret olarak ortaya koymaktaydı. İşçilerin adına kollektif mukavele aktelemeyen, grev hakkını haiz olmayan sendikalarımızın batılı mânada bir hürriyete sahip bulundukları asla

¹⁶⁵ M. Hakan Koçak, “Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler”, **Toplum ve Bilim Dergisi.**, S:113, 2008, s.109.

söylenemezdi. Sendikalar Kanunu tadil edilmeli, Türk işçisine grev hakkı tanınmalıydı.”¹⁶⁶

Diğer muhalefet partileri de grev hakkı hususunda işçilerin yanında olmuştur. Öncelikle İş Kanunu kapsamı dışında kalan işçilerin sosyal güvence bağlamında mağduriyetleri söz konusudur. Ayrıca özellikle son dönemde hayat pahalılığı artmış ancak ücretler aynı oranda artış göstermemiştir. Bu da işçilerin aleyhine bir durum meydana getirmiştir. Grev hakkı da kanuni olarak tanınmadığı için işçiler gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda zor durumdadır. Grev hakkı da işçinin kendini savunabilmesi için en temel demokratik araçtır ve bu sebeple de işçilere grev hakkı tanınması gerekmektedir.

18 Şubat 1957 tarihinde ise işçilerin eğitilmesi için 9 senedir düzenlenen seminerler Çalışma Bakanlığı tarafından yasaklanmıştır. Bu seminerler sayesinde sendikaların kurulması da daha kolay hale gelmekteydi. 19 Mart 1957 tarihinde ise Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan tarafından işçi konferansının İstanbul Üniversitesi’nde yapılmasına karşı çıkmıştır. Bakan Tarhan, sendikaların yabancı ideolojilere hizmet ettiğini iddia etmiştir.¹⁶⁷ Bu sebeple de sendikaların kurulmasını mevcut sendikaların devamlılığını istememiştir.

1960’a gelindiğinde DP hükümetinin işçilere ve sendikalara karşı tavrı hızlı bir şekilde değişmiştir. Başbakan Adnan Menderes, 1 Mayıs 1960 tarihinde radyoda yapmış olduğu konuşmada 1 Mayıs’ı İşçi Bayramı olarak kutlamıştır ve Menderes, bunu yapan ilk başbakan olmuştur.

Menderes’in konuya dair sözleri şu şekildedir: “Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı, işçi kardeşlerimize elemsiz, kadersiz birçok bayramlar idrak etmelerini ve onların refah ve saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelimi teşkil ettiğini ifade etmek isterim.”¹⁶⁸ Bu sözleriyle Menderes, işçi kesimine mücadelelerinde koşulsuz destek vereceğine dair bir vaatte bulunmuştur. Ayrıca hükümet tarafından 1 Mayıs İşçi Bayramı olarak üstü kapalı da olsa kabul edilmiştir. Önceki dönemde böyle bir yaklaşım söz konusu olmamıştır.

¹⁶⁶ “Grev”, **Akis**, Sene:2, C:VI, S:97, 17 Mart 1956, s.15.

¹⁶⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s.159-160.

¹⁶⁸ “Başvekilin Millete Hitabı”, **Yedi Ocak (Haftalık Siyasi Gazete)**, 7 Mayıs 1960, s.6.

6.3. DP Parti Programları

Bu hususları daha iyi incelemek adına DP parti programlarına bakabiliriz. 1946 tarihli ilk parti programının 5. maddesinde “*Aile ve mülkiye esaslarına dayanan Türk Cemiyetinde, içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerinin milli vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.*”¹⁶⁹ denilmektedir. Bu madde ile DP’nin sosyal adalet ve sosyal devlet ilkelerine uygun hareket etmeyi hedeflediğini söyleyebiliriz.

6. maddede ise

“İçtimai iş bölümünün tabii neticesi olarak çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi yurttaşların teşkil ettikleri ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin umumi menfaat çerçevesi içinde içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.”¹⁷⁰

Bu maddeyle de toplumun tüm kesimleri işin eşitlik söz konusu olduğundan bahsedilerek asıl meselenin sosyal adalet ve uyum olduğu ifade edilmiştir.

7. maddede ise

“Umumi hayata her bakımdan muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadi ve içtimai sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurlu bir birlik tecellisi için işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yükseköğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.”¹⁷¹

¹⁶⁹ “Demokrat Parti Programı 1946” (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20 Ağustos 2020.

¹⁷⁰ “Demokrat Parti Programı 1946” (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20 Ağustos 2020.

¹⁷¹ “Demokrat Parti Programı 1946” (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20 Ağustos 2020.

Denilmektedir. Bu maddeyle sendikal hak ve özgürlüklerin önü açılmıştır. Hatta sendikal faaliyetler, çalışma hayatındaki örgütlenme girişimleri destekleneceği belirtilmiştir.

23. maddede ise

“Devlet vazifelerinin günden güne artması ve devletin siyasi ve idari bünyesinde iktisadi hareketin daha belirgin hale gelmesi yönündeki gelişme, memur meselesini umumi hayatın çetin bir meselesi haline koymuştur. Memurların her şeyden evvel halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için, bilhassa şu esaslar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz: a) Memurların hal ve Âtilerinin emniyet altına alınması, aylıkların memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi. b) Memurların tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının takdirden ziyade objektif usullere bağlanması, c) Ehliyet ve çalışkanlığın terfide başlıca esas tutulması, ç) Çocuklarının okutulmasında memurlara kolaylık gösterilmesinin usulleştirilmesi.”¹⁷²

İfadesi yer almaktadır. Böylelikle DP’nin sadece işçileri değil, memurları da ön planda tuttuğu ve onların sorunlarıyla da ilgilendiğini söyleyebiliriz. DP sadece çalışma hayatına ilişkin usul ve esasları parti programına almamış, genel iktisadi durumu ve hayat pahalılığını da düzeltmeyi hedeflemiştir.

52. madde de buna bir örnek teşkil eder. İlgili maddede

“Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı yalnız dar ve sabit gelirlilere zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsal maliyetlerini artırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticaretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisadi ve mali hayatın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak suretiyle, yaşama standartı tabiileştirilmeye çalışılmalıdır.”¹⁷³

Denilmektedir. Burada asıl hedefin tüm kesimlerin refah seviyesini yükseltmek olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak DP’nin 1949 senesinde toplanan 2. Kongresinde ve 1951 senesinde toplanan 3. Kongresinde, parti programına alınan bazı usul ve esaslarda değişikliğe gidildiğini görüyoruz. Örneğin 7. maddede “...*Bütün bu meslek ve tesanüt*

¹⁷² “Demokrat Parti Programı 1946” (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20 Ağustos 2020.

¹⁷³ “Demokrat Parti Programı 1946” (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20 Ağustos 2020.

*teşekküllerinin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fıkriyemiz.”*¹⁷⁴

Denilmiş ve grev hakkı parti programına girmiştir.

88. maddede ise

“İçtimai adalet ve insani tesianüt prensiplerinin tabii neticeleri olan içtimai sigortalar ve işçinin ve ailesinin maddi ve manevi refahını temin edecek bütün iktisadi ve teknik tedbirlerin alınmasına taraftarız. Memurlar hakkında da bu mahiyette tedbirler düşünülmesini lüzumlu addediyoruz.” Şeklinde bir ifadeye yer verildikten sonra yine aynı maddede “İşçiler için ücretli tatiller ve mezuniyetler sağlamanın imkânlarını arayacağız.”¹⁷⁵

Denilmiştir. Bu noktada çalışan kesimin hak ve özgürlüklerinin gözetileceği vurgulanmıştır.

Dönem itibariyle halen yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu dolayısıyla sendikal hak ve özgürlüklerin önü tıkanmıştı. Dernek kurma özgürlüğüne sınırlama getirilmişti. Burada önemli gelişmelerin kaydedildiğini söylemek yersiz olmaz. Zira DP böyle bir ortamda çeşitli özgürlük vaatlerinde bulunmuş ve bunları gerçekleştirmek için de çaba sarf etmiştir. Kısaca, DP’nin özellikle çalışan kesimin örgütlenme hakkını gözettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca yine toplumun tüm kesimlerini birleştirici ve bütünleyici bir yaklaşımın da söz konusu olduğunu görebiliyoruz. Hedeflenen noktanın, toplumsal ahenk ve uyum olduğunu da parti programındaki maddelerden anlayabiliriz. Öyle ki bu ilkeler hükümet programlarında da kendine yer bulmuştur. Elbette bu durum ilerleyen dönemlerde azalma eğilimi göstermiştir. İlk olarak 29 Mayıs 1950 tarihindeki hükümet programında Menderes’in söylemlerine bakalım:

“Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşama seviyesini umumi heyet seviyemizle ve memleketin iktisadi imkânlarıyla mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır. Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi

¹⁷⁴ “Demokrat Parti Tüzük ve Programı 1951” (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/487/198104894.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>, 23 Ağustos 2020.

¹⁷⁵ “Demokrat Parti Tüzük ve Programı 1951” (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/487/198104894.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>, 23 Ağustos 2020.

bozmayacak surette kanunileştireceğiz. Şimdiye kadar Çalışma Bakanlığı'nın teftiş ve murakebesi haricinde bırakılmış olan bir kısım devlet sanayii ile bu teftiş ve murakebenin hudutları içine alınacak, garp demokrasilerinde kabul edilen esaslar dairesinde işçilere, ücretli tatiller veya ücretli mezuniyetler sağlanması imkânları araştırılacaktır.”¹⁷⁶

Burada batılı demokrasilerde işçilere tanınan haklar örnek alınmıştır ve aynı kanuni haklar sosyal devlet anlayışı gereğince Türk işçisine de tanınacağı belirtilmiştir.

30 Mart 1951 tarihli hükümet programında ise şunlar yer almıştır:

“İş hayatının düzenlenmesinde, Demokrat Parti programının sosyal adalet yolundaki hedeflerinin tahakkukuna çalışılacaktır, işçilerimizin haklarının korunması ve geleceklerinin teminat altına alınması, işçi ve işveren münasebetlerinin adaletli ve tatminkâr bir nizama bağlanması hususundaki gayretlere hızla devam olunacaktır. Ücretli mezuniyet veya ücretli hafta tatili hakkında, Partimiz programında yazılı prensibin tahakkuku için hazırlanan kanun projesi yakında Büyük Meclise sunulacaktır. Sendikaların işçilerimiz için daha faydalı bir teşekkül olması maksadiyle kanununda icap eden tadiller üzerinde çalışılmaktadır.”¹⁷⁷

Bu söylem ile de yine sosyal adalet ilkesinden hareketle, işçilerin başta işverenle ilişkileri belli bir düzene kavuşturulmak istenmiş, sendikal hak ve özgürlüklerin kanunlarca teminat altına alınacağı belirtilmiştir.

İlerleyen dönemde, çalışma hayatına ilişkin farklı tasarılar da yine hükümet programında kendine yer bulmuştur. 24 Mayıs 1954 tarihinde okunmuş olan programda şu şekilde ifadeler vardır:

“Geçen son dört yıl zarfında memleketimizin kavuştuğu büyük iktisadi inkişaf ve iş hacminde meydana gelen artış işçi ve işveren münasebetlerini iktidarımızdan evvelki zamanlara nispetle çok daha ehemmiyetli bir hale getirmiş bulunmaktadır. Bu sebeple önümüzdeki devrelerde de işverenlerimizle işçi münasebetlerinin içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlenmesine bilhassa dikkat ve itina gösterilecektir.”¹⁷⁸

Burada da yine işçi-işveren münasebetlerinin daha önceki dönemlerden daha fazla önem verilerek, kanuni bir düzende ele alınacağından bahsedilmiştir. Zira bu dönemde işçilerin ve sendikaların özellikle grev hususunda hak talepleri ve bu talepleri elde etmek için yürüttükleri faaliyetler hız kazanmıştır.

¹⁷⁶ TBMMTD, D.9, C.I, B.3, (29 Mayıs 1950), s.29.

¹⁷⁷ TBMMTD, D.9, C.VI, B.58, (30 Mart 1951), s.65.

¹⁷⁸ TBMMTD, D.10, C.I, B.3, (24 Mayıs 1954), s.32.

Tüm bu programlarda yer alan ifadeler baktığımızda, aslında çalışma hayatına ilişkin ilkelere genel anlamda çok yer verilmediğini görebiliriz. Hatta bu varoluşun giderek azaldığından da bahsetmemiz mümkündür. DP'nin iktidara gelişinden sonraki ilk hükümet programında çalışma hayatıyla ilgili daha fazla söylem varken, bu durum giderek azalmıştır. 1955 senesinden itibaren de hükümet programlarında çalışma hayatına ilişkin herhangi bir söyleme rastlanmamaktadır. En önemli nokta ise şüphesiz grev hakkına karşı olan tutumdur. İlk etapta grev hakkından bahsedilmiş ve kanuni olarak tanınacağı ifade edilmiş olmasına rağmen, sonraki dönemde bu hak da hükümet programlarında kendine yer bulamamıştır.

6.4. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ) Kuruluşu

1948 senesinde CHP'ye yakın sendikalar İİSB'ni kurmuşlardır. 10 Mart 1950 tarihinde de DP'ye yakın sendikalar tarafından Hür İşçi Sendikaları Birliği kurulmuştur. 1950 genel seçimlerinden sonra, 10 Eylül 1950 tarihinde bu iki birlik aynı çatı altında birleşmiş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) adını almıştır. 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu (TEKSİF) İstanbul'da bir kongre gerçekleştirmiştir ve bu kongrede bir konfederasyon kurmak üzere bir tüzük hazırlanmasına karar verilmiştir. 6 Nisan 1952 tarihinde ise farklı federasyon ve birlik temsilcileri Bursa'da bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda kurulacak konfederasyonun faaliyetleri için 5 kişilik bir geçici yürütme komitesi kurulmuştur. Ardından Muvakkat İcra Komitesi tarafından Ankara Valiliği'ne 31 Temmuz 1952 tarihinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun tüzüğü sunulmuştur ve konfederasyon kurulmuştur.¹⁷⁹

31 Temmuz 1952 tarihinde DP'nin de onayıyla kurulan TÜRK-İŞ kuruluşu, bölgesinde yerel birlik, kendi işkolunda federasyon bulunmayan sendikalar ile birlik ve federasyonların birleşmesi sonucu gerçekleşmiştir.¹⁸⁰ TÜRK-İŞ'in amaçları arasında ücretlerin hayat pahalılığına uydurulması, işsizlik sigortasının kurularak yaş, ırk ve dine istinaden meydana gelen farklı ücret uygulamasının önüne geçmek gibi

¹⁷⁹ Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, s.279.

¹⁸⁰ Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s.77.

hususlar vardı. Türkiye'nin en büyük işçi kuruluşu olan ve Ankara'da kurulan TÜRK-İŞ, hiçbir siyasi partiye bağlı değildi.¹⁸¹

Türkiye'de işçi sendikaları, Sendikalar Kanunu'ndan sonra kurulmaya başlanmıştır. Ancak kurulan bu sendikaların üzerinde dönemin iktidar partisinin etkisi büyüktür. İİSB bu durumun karşısında durmaya çalışıyordu. Örneğin Divriği'nde bulunan maden işçilerinin, Sivas'ta bulunan Cer atölyesi işçilerinin veya Konya Ereğlisi'nde bulunan mensucat işçilerinin sendika kurması için onlara destek olmaktaydı. Daha sonraları Türkiye'de bulunan tüm sendikaları tek bir çatı altında toplama fikri ortaya çıkmıştır ve bunun için Mahalli İşçi Sendikaları Birlikleri'nin görüşü alınmıştır. Ancak burada istenen, bir üst kuruluşun varlığıydı. Hatta 1949 senesi Şubat ayında İzmir Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası bu amaçla İİSB'ne Ankara'da bir toplantı düzenlemesini önermiştir. Daha sonra ise Amerikan İş Federasyonu Ekonomi Uzmanı ve Marshall Planı Avrupa Temsilcisi danışmanı Boris Shiskin ve Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği görevlileri 19 Ocak 1951 tarihinde İİSB'ni ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette eğer Türkiye'de bir işçi konfederasyonu kurulursa yardım edeceklerini ifade etmiş ve Türkiye'de işçi konfederasyonu hala kurulmadığı için üzgün olduklarını belirtmişlerdir. Bu dönemde, 21 Şubat 1951 tarihinde Malatya Mensucat İşçileri Sendikası, İİSB'ne göndermiş olduğu yazıda Türkiye genelinde bir işçi konfederasyonu kurulması için çalışmaların başlatılması gerektiğini belirtmiştir. Aynı dönemde Birleşik Amerika İş Federasyonu Avrupa Temsilcisi ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu İcra Heyeti üyesi Irwing Brown, İstanbul'daki sendikacılar ile irtibat halindeydi.¹⁸²

Geri kalmış ülkelerde sendikal faaliyetlerin geliştirilmesi için Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından yeni bir fon oluşturulmuş ve İngiltere'den 250.000 sterlin istemesine rağmen İngiltere Sendikalar Birliği sadece 100.000 sterlin tutarında bir yardımda bulunabilmişti. Bu fon ile Afrika, Asya ve Ortadoğu ülkelerinde başlatılmış olan antikomünist kampanyalar gerçekleştirilecekti.¹⁸³

¹⁸¹ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi...*, s. 100.

¹⁸² Sülker, *İki Konfederasyon: Türk-İş ve Disk*, İstanbul, Koza Yayınları, 1976, s.43-45.

¹⁸³ Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, s.79.

TÜRK-İŞ'i oluşturan örgütlerin yöneticileri, ülkedeki partizanlığın sendikal faaliyetler için sorun yaratacağını düşünmüş ve TÜRK-İŞ tüzüğüne konuya ilişkin yasaklayıcı bir madde çıkarmışlardır. Bu maddeye göre TÜRK-İŞ yöneticilerinin siyasi partilerde görev alması yasaklanmıştır. Tüzüğün 41. maddesi; *"Türk-İş kademelerinde vazife almış olan sendikacılar, siyasi parti seçimlerinde, dini ve ticari gayeler için, Türk-İş'teki unvan ve yetkilerini kullanamazlar, aynı zamanda siyasi teşekküllerde vazife alamazlar ve unvanlarını propaganda vasıtası yapamazlar, Yaptıkları takdirde konfederasyondaki vazifelerinden müstafi sayılırlar."*¹⁸⁴ Şeklindeydi.

TÜRK-İŞ için siyasi parti konusunda endişelere sebep olan gelişmeler yaşanmıştır. 1950 yılında Demokrat İşçi Partisi kurulmuştur. Demokrat İşçi Partisi'nin kurucuları arasında, dönemin sendikacılarından Üzeyir Kuran ve başka işçiler de vardı. Bunun dışında 2 Mayıs 1954 genel seçimleri öncesinde 10 sendika yöneticisi tarafından "İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi" kurulmuştur. Ancak bu komite başarılı olamadan hükümet tarafından dağıtılmıştır.¹⁸⁵

1950'li dönemde memur statüsünde çalışan ücretliler, sendikal faaliyetlerin dışında tutulmuştur. Bunun yanı sıra hükümet, sendikal hak ve özgürlükleri tanımasına rağmen, sendikaları kontrol altında tutmak istemiştir. 1952 senesi Eylül ayında yapılmış olan TÜRK-İŞ'in birinci olağan genel kurulunda alınan bir karar olmasına rağmen, TÜRK-İŞ'e Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye olması için gerekli izin Bakanlar Kurulu tarafından 27 Mayıs 1960 tarihine kadar verilmemiştir.¹⁸⁶ 6-9 Eylül 1952 tarihinde İzmir'de TÜRK-İŞ'in birinci kongresi toplanmış ancak bu kongre basın tarafından işçileri bira araya getiren bir toplantı özelliği taşımaktan ziyade, sanayici ve tüccarlara hitap ettiği yönünde eleştiriler almıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ TÜRK-İŞ, *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Nizamnamesi*, Ankara, 1952, s.18-19.

¹⁸⁵ Koç, *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar: Tarihten Sayfalar*, Ankara, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, 2000, s.67.

¹⁸⁶ Koç, "Türkiye'de 1936-1960 Döneminde İşçi Hakları" Bayram Meral vd. *Türkiye'de İşçi Hakları: Osmanlı Döneminden 1986'ya*, Ankara, Türkiye Yol-İş Sendikası, 1986, s.102.

¹⁸⁷ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi ...* s.100.

Türkiye Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu (TEKSİF), Türkiye Otel Lokanta Eğlence Yerleri İşçileri Federasyonu (TOLEYİS), İzmir Sendikalar Birliği ve Çukurova İşçi Sendikaları Birliği temsilcileri bir toplantı düzenlemiş ve konfederasyon kurulmasına karar vermiştir. Kurulacak konfederasyonun hem meslek federasyonları hem de bölgesel birliklerin ikisini de esas alarak kurulmasının işçiler için daha faydalı olacağına kanaat getirilmiştir. Ana tüzüğü İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası'nın hazırlamasına karar verilmiştir.¹⁸⁸

TÜRK-İŞ' in kurucu sendikaları şunlardır:

- Ankara İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- Adana, Çukurova İşçi Sendikaları Birliği
- Bursa İşçi Sendikaları Birliği
- Eskişehir, Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
- Karabük Demir Çelik Sanayii İşçileri Sendikası
- Tarsus Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği
- Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikaları Konfederasyonu
- Türkiye Taşıt İşçileri Sendikaları Konfederasyonu
- Türkiye Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikaları Konfederasyonu
- Karadeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Konfederasyonu¹⁸⁹

TÜRK-İŞ genel itibariyle uzlaşmacı bir sendikacılık anlayışına sahip olmuştur. 1952 senesinden itibaren pek çok sendikacı ABD'ye eğitim amaçlı gönderilmiştir. Sonrasında ise Amerikan tipi sendikacılık TÜRK-İŞ Eğitim Koleji

¹⁸⁸ Pektaş, **a.g.e.**, s.259.

¹⁸⁹ Sülker, **İki Konfederasyon...**s. 91-92.

aracılığı ile Türkiye’de TÜRK-İŞ’ in sendika yöneticilerine ve üyelerine öğretilmiş ve yine aynı dönemde çeşitli kuruluşlar TÜRK-İŞ’ e maddi yardımda bulunmuşlardır. TÜRK-İŞ, ilk ulusal ve merkezi işçi örgütü olmasıyla da öne çıkmaktadır. Pek çok işçi sendikası TÜRK-İŞ çatısı altında yer almıştır. 1954 senesi itibariyle 9 işçi sendikaları birliği, 7 federasyon, 1 işletme düzeyinde sendika ve toplamda 117.487 işçi TÜRK-İŞ’e bağlıdır. Aynı dönemde Türkiye’de 180.387 sendikalı işçi mevcuttur ve bunların yüzde 65.13’ü TÜRK-İŞ’ e bağlıdır.¹⁹⁰

Tablo 3.2

1954 Yılında TÜRK-İŞ Üyeleri

İşkolu	Üye Örgüt	Üye Sayısı	Üye Sendika
—	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	60.000	16
—	Ankara İşçi Sendikaları Birliği		
—	Bursa İşçi Sendikaları Birliği		
—	Güney İşçi Sendikaları Birliği		
—	İzmir İşçi Sendikaları Birliği		
—	Karadeniz İşçi Sendikaları Birliği		
—	Hatay İşçi Sendikaları Birliği		
—	Diyarbakır İşçi Sendikaları Birliği		
—	Eskişehir ve Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği		
Maden	Murgul Maden İşçileri Sendikası		
Karayolu Taşımacılığı	Türkiye Taşıt İşçileri Federasyonu	9710	11
Dokuma	Türkiye Tekstil ve Örmecilik Sanayi Sen.Fed.	28.310	14
Otel Lokanta	Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yer. Sen. Fed.	2880	12
Demiryolu Taşımacılığı	Türkiye Devlet Demiryolları İşçileri Fed.	3000	5
Denizyolu Taşımacılığı	Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Fed.		4
Gıda	Türkiye Tütün, Müskirat ve Yard. İşç.Fed.	12.100	28
Şeker	Şeker Sanayii İşçileri Sendikaları Fed.	1487	4
	TOPLAM	117.487	146

Kaynak: M. Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, Çizelge:14, s.164.

¹⁹⁰ M. Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s.163.

Sendikalar mevcut dönemde ciddi bir para sıkıntısı çekmekteydi. TÜRK-İŞ, bu mali durumunu düzeltmek için bir yöntem belirlemiştir. Buna göre işyerlerinde yürürlükteki dahili talimatnamelerde belirtilmiş olan hataları yapan işçilerin ücretlerinden kesilen para cezalarının, 3008 sayılı İş Kanunu'nun 30. Maddesine göre işçi yararına uygun olacak şekilde kullanılması öngörülmüştür. TÜRK-İŞ'in 1. Genel Kurulunda bu ceza paraları ile Konfederasyona bir bina alınması kararlaştırılmıştır.¹⁹¹

DP Hükümeti, TÜRK-İŞ üzerinde daha etkili olmak ve TÜRK-İŞ'in herhangi bir şekilde muhalif olmaması için çeşitli yerlerden TÜRK-İŞ'e aktarılan paraları kullanmıştır. TÜRK-İŞ'in 8 Ağustos 1953 – 31 Mayıs 1957 döneminde toplam geliri 114 bin lira idi. Bu gelir içindeki önemli kalemler ise; aidat 49.138 TL; Piyango geliri 37.689 TL; ceza paraları 15.000 TL; teberrü: 9.217 TL şeklindedir. TÜRK-İŞ'in 1 Haziran 1957-31 Ekim 1960 dönemindeki toplam geliri ise 630 bin liraydı. Bu miktarın 183 bin liralık bölümü aidat geliri iken balo tertiplerinden 380 bin TL, ceza paraları hesabından 28,5 bin TL, piyango hesabından da 1178 TL gelir elde edilmişti. Balo tertiplerinde elde edilen gelir, büyük oranda çeşitli şekillerde hükümetten sağlanmıştı.¹⁹²

1954 senesinde TÜRK-İŞ hükümet programı hazırlanırken bir bildiri yayınlamış ve bazı taleplerde bulunmuştu. Bu taleplerin bazıları; sendikal faaliyetlerin gelişmesi için gerekli olan grev hakkının tanınması, Uluslararası Sendikalar Birliği'ne katılma izni ve değişen sosyal ve ekonomik koşullara adapte olunması için 1936 tarihli İş Kanunu'nda değişiklik yapılmasıdır.¹⁹³ TÜRK-İŞ bu çabasıyla çalışma hayatını daha eşitlikçi, özgür ve emeklerin karşılığının daha adil bir şekilde alındığı bir hale getirmek istiyordu.

TÜRK-İŞ ve bağlı sendikalar bu dönemde DP Hükümetinin özellikle Kıbrıs konusundaki tavrına destek olmuşlardır. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin yöneticilerinin büyük kısmı sendikacıydı. Hatta Kıbrıs'a bir sendikacı heyet gönderilerek Kıbrıs'ta Türk sendikalarının kurulması sağlanmıştır. ICFTU (International Confederation of

¹⁹¹ Koç, *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar*... s.43.

¹⁹² Koç, *a.e.*, s.43-44.

¹⁹³ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi* ...s.123.

Free Trade Unions/Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) üyeliğinde ise TÜRK-İŞ'in Kıbrıs hususundaki bu tavrı çok tartışılmıştır.¹⁹⁴

Genel itibariyle bu dönemde TÜRK-İŞ ve bağlı sendikaların yöneticilerinin amacı, DP ve bir ölçüde de CHP ile bireysel ilişkilerini geliştirip, onların sendikalara ve çalışma hayatına karşı tavrına etki etmektir. Ayrıca bu siyasi partilerin listelerinden milletvekili olarak seçilmek de yine amaçları arasındaydı. DP çoğu işçi tarafından desteklenmekteydi. Zira DP bunun için çeşitli kanuni düzenlemeler yapmakta ve önemli haklar tanımaktaydı. Bunun dışında, sendikaların örgütlendiği kamu kesimi işyerlerindeki işçiler, Hükümetle kurulan bağlantılar ile ücretlerine zam alabiliyorlardı. Mevcut dönemde işçilerin büyük bir kısmı tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ve köyle bağları tamamen kopmamış yarı-işçilerdi. Geri kalanı ise ilk kuşak işçilerdi. İşçilerle memurlar arasında birtakım sorunlar söz konusu olmuştur. Bu durumun getirisi olarak, bir işçi partisi veya çalışanlar partisi işçilerin büyük kısmının ilgisine mazhar olmamış, "işçi," "çalışan" veya "emekçi" gibi unsurlara vurgu yapan siyasi örgütlenmeler işçilerin desteğini alamamıştır. Zira bu tip örgütlenmeler daha sosyalizm yanlısı bulunmuştur. ¹⁹⁵

¹⁹⁴ Koç, **a.g.e.**, s.44.

¹⁹⁵ Koç, **a.e.**, s.68.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DP ve İŞÇİ SENDİKALARI

DP iktidara geldiğinde, Türkiye’de işçilerin büyük kısmı örgütlenmiş değildi. Hatta 10 kişiden fazla işçi çalıştıran sanayi işyerlerinde bile aynı durum mevcuttu. 1950 senesinde toplam 373.961 işçiden 78.000’i sendikaya üyeydi. 1947 tarihli Sendikalar Kanunu ile 1950 seçimleri arasındaki dönemde sendikaların çoğu İşçi Büroları aracılığıyla CHP’ye bağlanmıştı. Ancak gerçekte, bu sendikalar işçilere bir nevi zorla kabul ettirilmişti.¹ 20 Haziran 1949 tarihinde gerçekleştirilen DP kongresinde grev hakkı programa dahil edilmiş ancak bir sınıf mücadelesinin resmileşmesine karşı olunduğu da vurgulanmıştır.

Yine 1950’li dönemde ekonomik gelişmenin dış yardımlar ve iç pazara yönelik üretim faaliyetleriyle yükselen bir ivme kazandığını söyleyebiliriz. Sanayide kalkınma yaşanmış ve özel sermayeli fabrikaların sayısında artış gözlenmiştir. Bu bağlamda işçiler için sınıf mücadelesi ön plana çıkmıştır. Sınıf mücadelesi işçilerin aktif olarak rol oynadığı alanlardan biri olmuştur. Özellikle işyerinde ücret, prim, sosyal haklar veya toplulukla iş ihtilafları gibi konular işçiler için her zaman önem teşkil etmiştir. Bu konuda işçiler pek çok unsuru kullanmışlardır. Bunlardan bazıları iş ihtilaflarında işçilerin işverenle pazarlık yapma imkânına kavuşmasını sağlayan zorunlu tahkimdir. Örneğin 1951-1960 seneleri arasında 1104 adet iş ihtilafı çıkmıştır ve Yüksek Hakem Kurulu’na giden ihtilafların da 2/3’ü işçiler lehine karara bağlanmıştır. Çoğu iş ihtilafı sendikalar tarafından çıkarılmıştır ve sonuca götürülmüştür. Bazı büyük sendikalar da başta toplu sözleşme olmak üzere bakanlık hatta hükümet düzeyinde çeşitli faaliyetler yürütmek suretiyle üyelerinin haklarına katkıda bulunmuşlardır.²

Sendikalara, çalışma hayatına olumlu katkılarının yanı sıra devlet tarafından aidat ödemek gibi bazı yükümlülükler de getirilmişti. Bu yükümlülüğün en büyük sebebi devletin sahip olduğu mali, siyasi ve idari gücü kullanmak suretiyle

¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.330.

² M. Hakan Koçak, “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, **Sınıf Sendika Siyaset: Türkiye Emek Tarihinden Kesitler**, s.100-101.

sendikaları kontrol altına almaya çalışmasıdır.³ Sendikaların aidatları senelik 120 lira olarak belirlenmiştir. Bu durum sendikaların ekonomik anlamda sıkıntı çekmelerine sebep olduğu gibi aynı zamanda DP'nin sendikaları bir nevi kendisine bağlamasının da önünü açmıştır. DP Hükümeti'nin büyük kozu, Çalışma Bakanlığı tarafından sendikalara ödenmekte olan ceza paralarıdır. TÜRK-İŞ'in bir senelik ilk faaliyet döneminde ceza paralarından elde ettiği yardımlar, aidat yoluyla elde ettiği gelirlerden daha fazlaydı. Çalışma Bakanları ile TÜRK-İŞ yöneticileri arasındaki bağın durumuna göre maddi yardımlar bir nevi baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca iş ihtilafları söz konusu olduğunda Çalışma Bakanlığı'nın İş İhtilafları ve Tahkim Nizamnamesi gereğince sahip olduğu yetkiler de yine sendikalar üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Bakanlık kademesine kadar intikal eden ihtilaflarda, karar aşamasına gelindiğinde taraf sendikanın hükümet ile ilişkileri önem teşkil etmektedir. Buna ek olarak, DP Hükümeti ile ters düşen sendikaların meydana getirdiği mahalli birlikler, aynı işkolunda çalışan işçiler tarafından kurulmadıkları için kapatılmıştır. Ancak hükümet ile iyi ilişkiler kurmuş olan sendikaların daha çok temsil edildiği birlikler için böyle bir yaptırım söz konusu olmamıştır. Sendika liderleri de bu gibi durumlar karşısında zayıf tepkiler göstermişlerdir zira mevcut dönemde milletvekili olma konusunda büyük bir istek duymaktaydılar. Bu durum da DP'nin sendikaları istediği ölçüde şekillendirmesini sağlamıştır. Örneğin 1953'te TÜRK-İŞ'in İstanbul'daki olağanüstü 2. Kongresinde, Naci Kurt, önce DP Hükümetinin de etkisiyle genel başkan seçilmiş, sonrasında ise DP'den İstanbul milletvekili olmuştur.⁴ Bu noktadan hareketle, DP Hükümetinin sendikal faaliyetleri engellemek için öncelikle sendikaları ekonomik anlamda zayıflatmak istediğini görüyoruz. Ekonomik güçlük çeken sendikalar ya hükümete bağımlı hale gelecekti ya da yok olmaya yüz tutacaktı. Ayrıca hükümete yakın olan ve olmayan sendikalar arasında da ciddi bir ayrım yapılmıştır. Bu ayrım, sendikaların varlıklarını sürdürmelerini tehdit eder hale gelmiştir. Şüphesiz ki böyle bir ortamda örgütlenme ve sendika kurma özgürlüğünden fiili olarak bahsedilemez. Son olarak, sendikacıların siyasete girme isteği de sendikal özgürlüğe ve tarafsızlığa engel teşkil

³ Sayın Yorgun, "Grevsiz Toplu Pazarlık Hakkı ve Aidat Bağımlılığı Kıskaçında Memur Sendikaları", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:60, 2011, s.162.

⁴ Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, s.177-178.

etmiştir. Zira mevcut iktidar partisinden milletvekili seçilen sendikacıların ne ölçüde tarafsız olacağı tartışmaya açıktır.

1950-1960 arası dönemde sendikal özgürlükten bahsetmek pek mümkün değildir. Zira DP sendikaların faaliyetlerine müdahale etmekten kaçınmamıştır. 1953 senesi Temmuz ayında Karabük Hukuk Mahkemesi Metal İşçileri Birliği'nin siyasi faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle üç ay süre ile faaliyetlerine yasak getirilmiştir. İzmir'de liman işçileri tarafından kurulan bir sendika da yine üç ay süre için aynı sebepten kapatılmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, İstanbul Gazeteciler Sendikası da iki gazetecinin polisin kötü davranışlarına maruz kalmasını, basın özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle protesto ettikleri için, ilgili 5. maddeye istinaden bir ay süreyle faaliyetlerinden men edilmiştir. Ancak aynı dönemde, 26 Ağustos 1950 ve 4 Ekim 1953 tarihlerinde sendikalar tarafından "komünizmi tel'in" mitingleri düzenlenmiştir. Bu faaliyetler her ne kadar siyasi içerikli olsa da herhangi bir yaptırımla karşılamamıştır.⁵ Bu bağlamda DP Hükümetinin sendikal faaliyetler hususunda bir ayrıma gittiğini söyleyebiliriz. Siyasi içerikli olmalarına rağmen komünizme karşı mitinglere izin verilirken, işçilerin temel hak ve özgürlüklerini elde edemedikleri için bir tepki niteliğinde düzenlemek istedikleri mitinglere izin verilmemiş, sendikal faaliyetlere ket vurulmuştur.

2 Mayıs 1954 genel seçimleri ile aynı dönemde, 10 sendika lideri tarafından İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi kurulmuştur. Komite 40 civarında adayı desteklemek için harekete geçmek istemiş ancak hem kurucularının hem de yöneticilerinin hakkında soruşturma açılmıştır. Sendika liderleri şahısları adına bir hareket yürüttükleri için Sendikalar Kanunu'nun siyaset yapma yasağına karşı gelmiş olduklarından dolayı bu komitenin faaliyetlerine son verilmiştir. Bu gelişmelerden başka, DP sendikalarından kendi siyasi ekseninde faydalanmak istemiştir. Ancak sendikaların DP 'ye fayda getirecek faaliyetler dışında adımları olduğu takdirde bunlar siyasi içerikli olduğu gerekçesiyle yasaklanıyordu.⁶ Aslında kanunlar gerektiği noktalarda hükümetin uygun gördüğü doğrultuda esneklik kazanabiliyordu.

⁵ Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, s.322.

⁶ Işıklı, **a.e.**, s.323.

Sendikalar, seslerini duyurabilmek için basında yer alacak belli faaliyetlerde bulunmayı hedeflemişlerdir. İİSB ve ona bağlı sendikalar çeşitli dönemlerde mitingler düzenlemek istemişlerdir ancak hükümet ve valilik bu mitinglere engel olmuştur. 1951 senesinde başta tekstil sektörü olmak üzere bazı sektörlerde yerli üretim azalmış ve ithalat artmıştır. Bu noktada ithalatın sınırlandırılması ve yerli üretimin desteklenmesi için miting düzenlenmek istenmiş ancak valilik buna engel olmuştur. TOLEYİS 1952 senesi Nisan ayında bir miting düzenlemek istemiştir ancak buna valilik izin vermemiştir. Bu durum mecliste çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu miting yasağına gerekçe olarak, mevcut dönemde artış gösteren grev hareketleri ile iş ihtilaflarının belli bir merkezden -ki burada Türkiye Komünist Partisi'ni kastetmektedir- yönetildiğine dair şüpheler taşıdığını ve miting talebinin de bunun bir uzantısı olduğu fikrini göstermiştir. Ancak bu engellemeler İİSB'yi yıldırmamış ve 1953 senesinde Zeytinburnu Çimento Fabrikası'nda sendikalı işçilerin işveren tarafından gördüğü baskıyı protesto etmek amacıyla Taksim meydanında bir miting düzenlemek istemiştir. Miting, valilik tarafından yasaklanmıştır. 1955 senesinde ise bazı sendika başkanları ve başkan vekillerinin sendikal faaliyetlerden dolayı işverenler tarafından baskı görmesi ve işten çıkartılmaları üzerine bu durumu protesto etmek için 24 Nisan 1955 tarihinde bir miting yapılmasına karar verilmiştir. Bu tarihten önce işverenler ile Bölge Çalışma Müdürlüğü ile kurulan diyaloglar başarıya ulaşmamıştır. İhtilafa taraf olan 30 civarında işveren ile valilik davetiyle bir görüşme düzenlenmiş, bu görüşmeden bazı işverenlerin ihtilaf çözümünde işbirliği yapacaklarını belirtmeleri üzerine miting düzenlenmesinden vazgeçilmiştir.⁷ Gerek işçilerin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar gerekse haksız işten çıkarmalar ve işverenler tarafından uygulanan baskılar neticesinde yapılmak istenen miting girişimlerine genel olarak hükümet eliyle engellemeler getirilmiştir. Mitingler yasaklanırken en sık öne sürülen sebeplerden biri “komünizm endişesi” olmuştur. Bu da hak arayışı içerisinde olan işçi sınıfını ötekileştirmek ve “sindirmek” adına yapılmıştır.

⁷ M. Hakan Koçak, “İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği: 1948-1962”, Ahmet Makal vd. **Sınıf Sendika Siyaset: Türkiye Emek Tarihinden Kesitler**, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s.137-139.

1954 seçimlerinden sonra hükümetin sendikalar ile olan ilişkisi kötüye gitmeye başlamıştır. 1955 Aralık ayında Mümtaz Tarhan Çalışma Bakanı olmuştur ve genel itibariyle muhalif sendikalara daha mesafeli davranmıştır. Tarhan, DP'nin bir nevi resmî gazetesi olan Zafer'de sendika karşıtı yazılar da yazmıştır. DP de bu dönemde bazı yerel sendikaları yasadışı oldukları gerekçesiyle kapatmak istemiştir. Bu gelişmelerin sonrasında, DP'den ayrılan bir grup milletvekili tarafından kurulan Hürriyet Partisi 1957 Temmuz ayında meclise bir grev kanunu teklifi sunmuştur ancak bu kanun teklifi Çalışma Bakanı tarafından onaylanmamıştır.⁸

Aynı dönemde hak arayışındaki işçiler için zor günler başlamıştır. Çalışma Bakanlığı tarafından işçi örgütleri yöneticilerinin kimlikleri saptanmaya, siyasi yönelimleri öğrenmeye ve bu yöneticiler hakkında dosya tutulmaya başlanmıştır. Ankara Bölge Çalışma Müdürlüğü işçi örgütlerine bir genelge göndermiş ve işçi örgütleri yöneticilerinin bir siyasi ve adli ilişkisi var ise bunun bildirilmesini ve hangi siyasi partiye üye olduklarının da açıklanmasını istemiştir. Bu şekilde Bakanlık, sendika yöneticilerinin sanık olup olmadıklarını ve siyasi yönelimlerini öğrenmek suretiyle ilerleyen dönemlerde kongrelerde kendi görüşlerine yakın işçileri tespit ederek, karşıt görüşteki bir sendikacı işçinin herhangi bir şekilde tekrar sendika, birlik, federasyon ve hatta konfederasyonun yönetim kademelerine seçilmesine baskı yaparak engel olmak istemiştir. Bu genelge işçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹

Bu dönemde işçiler kanunen yasak olmasına rağmen grev yapmaya devam etmekteydi. Temmuz 1954'te Liman işçilerinin yaptığı grev uluslararası bir yankı uyandırmıştır. Grev sebebiyle yargılamalar devam ederken ABD sendika konfederasyonu AFL, Cumhurbaşkanı Bayar'a bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, liman işçilerinin iş durdurma sebebiyle yargılanmalarından ve hapis cezası istenmesinden dehşete düştüğü ve üzüntü duyulduğu belirtilmiştir. AFL,

⁸ M. Görkem Doğan, "Türkiye'nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları", **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2104 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.332.

⁹ Sülker, **İki Konfederasyon: Türk-İş ve Disk**, s.65.

Bayar'dan yargılamayı durdurmasını ve işçilerin özgürlüklerine kavuşturulmalarını istemiştir.¹⁰

DP Hükümeti işçiler için yaptığı bazı düzenlemeler ile sendikal faaliyetlerin önünü kesmek istemiştir. Çeşitli kanunlarla tanıdığı hakları, ki bu haklar daha çok ekonomik alandaydı, işçilere sağlarken, birtakım demokratik hakları üzerinde de kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Örneğin 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul'da meydana gelen olaylar neticesinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Ankara Valiliği 10 Ekim 1955 tarihinde Çalışma Vekaleti'ne bir rapor yazarak ve 12 Eylül 1955 tarihinde Ankara'da sendikaların evraklarına el koyarak sendikaları kapattığını belirtmiştir. İstanbul Valiliği de 1 Kasım 1955 tarihinde Çalışma Vekaleti'ne bir yazı yazarak 24 Ekim 1955 tarihinde İstanbul'daki sendikaların faaliyetlerine son verdiğini belirtmiştir. Bu sendikaların faaliyetlerini tekrar yürütmelerine Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından Kasım ayında izin verilmiştir.¹¹

DP, 1955 ve 1957 senelerinde CHP'lilerce yönetilen kimi sendikalar ve sendikacılar için bir baskı unsuruydu. 6-7 Eylül 1955 tarihinde gerçekleşen olaylar neticesinde başta İİSB olmak üzere birtakım sendikaların faaliyetlerine yasak getirilmiştir. Bunun dışında TÜRK-İŞ ve bağlı 27 sendika da aranarak belgelerine el konmuş ve 2057 kişi gözaltına alınmıştır. Ayrıca sendikal özgürlükler arasında başı çeken, bir bildirim yapmadan uluslararası sendikal örgütlere üye olma hakkında bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre bu haktan faydalanmak için 26 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 5. maddesine istinaden Bakanlar Kurulu'nun onayını almak gerekmektedir. TÜRK-İŞ Genel Kurullarında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyelik kararı alınmıştır ancak bu yeni düzenleme ile TÜRK-İŞ'e gereken izin verilmemiştir. DP hükümetinin bu uygulaması nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti iki defa Uluslararası Çalışma Örgütü'ne şikâyet edilmiştir. TÜRK-İŞ, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na 27 Mayıs sürecinden sonra üye olabilmıştır. DP izleyen günlerde Vatan Cephesini kurarak kendi isteği

¹⁰ M. Hakan Koçak, "Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, s.351.

¹¹ Koç, *a.g.m.*, s.103-104.

doğrultusunda bir işçi örgütlenmesi oluşmasını hedeflemiş ve sendikal faaliyetleri engellemeye çalışmıştır.¹²

İİSB de kapatılan sendikalardan biri olmuştur. Sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra İİSB yeniden açılmış ve faaliyetlerini sürdürmüştür. 1956 senesinde İİSB tüm siyasi parti liderleriyle diyalog kurmaya karar vermiştir. Ayrıca sekiz maddelik bir muhtıra hazırlanmış ve parti liderlerine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar iktidarın eleştirilerine maruz kalmış ve birlik “siyaset yapmakla” itham edilmiştir. Başbakan Menderes daveti reddetmiştir. İnönü ise 15 Şubat 1956 tarihinde CHP’liler ile İİSB’ye bir ziyarette bulunmuş ancak hükümetten tepki görmüştür. Bu ziyaretin siyasi amaçlar taşıdığı ifade edilmiştir. İİSB başkanı Seyfi Demirsoy ise Birlik yöneticilerinin genel olarak DP taraftarı olduğunu ifade etmiştir ancak Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan ilerleyen dönemlerde sendikalara karşı daha sert bir tutum sergilemiştir.¹³

Yine Akis dergisinde bu duruma eleştiri getiren bir köşe yazısı yayınlanmıştır:

“...Memleketimizdeki sendikalar, birlik ve federasyonlar son derece "uslu" ve 'kanaatkar' oldukları halde, Çalışma Bakanlığının bunların gelişip kuvvetlenmesinden endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Filhakika bu birlik ve federasyonların kapatılması için her ne kadar bazı kanuni formalite noksanlıkları ileri sürülmekteyse de, hakikatte bu hareketin geçen yılın sonunda başgösteren işsizliğin bu teşekküller tarafından resmen halk efkârına duyurulmasından sonra başlamış olması, Türk sendikacılarının gözünden kaçmamıştır. Güney İş Federasyonu, Çukurova Sendikalar Birliği ve Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Birliğinin kapatılması için ileri sürülen kanuni sebeblerin hiç de tatminkâr olmaması, sendikacıları bu görüşlerinde haklı çıkaracak mahiyettedir. Çünkü bu birlik ve federasyonlar, sendikaların memleketimizde yeniden kurulmalarına müsaade edildiği ve işçilerin sendikalara yazılmaya teşvik edildikleri 1947 yılından hemen sonra kurulmuşlardır ve bugüne kadar 10 yıl faaliyette bulundukları gibi statüleri, çalışmaları ve temsil kabiliyetleri bu müddet zarfında iş başına gelen bütün hükümetlerce tasvip edilmiş bulunmaktadır....Bizde 5018 sayılı kanun bu hususta bir sarahati ihtiva etmemekle beraber, gerek sendika hürriyetinin bir neticesi olarak, gerek kanunun 8 inci maddesinin Çalışma Encümenindeki müzakeresi sırasında, Encümen Başkanının sendikaların istedikleri birliklere girebileceklerini beyan etmesi karşısında sendika birlik ve federasyonlarının kapatılmasına fiilen ve hukuken imkân yoktur. Kaldı ki, bu işçi teşekkülleri 10 yıldan beri iş başında bulunan hükümetler

¹² Murat Pıçak, Hamza Kadah, “Türkiye’de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi”, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/323689479_Turkiye'de_Sendikalaşmanın_Tarihsel_Gelişimi, 10 Ocak 2022, s.215-216.

¹³ M. Hakan Koçak, a.g.m., s.141-142.

tarafından "meşru" birer varlık olarak kabul edilmiş, kendileri ile bu hükümetler arasında işçi meseleleri hususunda görüşmeler ve anlaşmalar yapılmıştır. Binaenaleyh eğer Çalışma Bakanlığının maksadı işçi hareketini dağıtmak ve durdurmak değilse, sendikalar hakkındaki kanunun B.M.M. tarafından değiştirilmesine kadar bu teşekküllerin mevcudiyetlerine tahammül etmesi hem siyasi ve hem de mantıkî bir düşüncenin ifadesi olurdu.”¹⁴

Çalışma Bakanlığı’nın sendikaları ve federasyonları destekler gibi görünmesine rağmen aslında sendikaların güçlenmesinden ve sendikal faaliyetlerin artış göstermesinden ne ölçüde rahatsızlık duyduğu iddia edilmiştir. Sendikaların ve federasyonların farklı gerekçeler ile kapatılması da aslında bu durumun bir göstergesidir. Kapatılan sendikalar ve federasyonlar, 1947 tarihinden sonra, kanuna uygun olarak kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Ancak hükümetin sendikaları kapatması aslında kanuna aykırı bir durumdur. Zira kanun aynı kanundur ve burada asıl amacın işçi hareketini ortadan kaldırmak mı yoksa bu harekete destek olmak mı olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur.

Sendikaların kapatılması için pek çok gerekçe öne sürülmekteydi. Bunlardan biri de sadece aynı veya benzer işkollarında çalışanların birlik oluşturabileceğine dair görüştü. Buna istinaden 1957 senesinde Çalışma Bakanı tarafından İİSB’ye bir yazı gönderilmiş ve bu konuda savunma istenmiştir. Aslında sendikalar daha çok siyasi sebeplerden dolayı kapatılmaktaydı. Zira Çalışma Bakanlığı da sendikaların “sınıf mücadelesi götüttüklerini” iddia etmiştir. Mevcut dönemde böyle bir durum komünizm karşısı görüşlere ters düşmekteydi. Yine 1957 senesinde İstanbul ve İzmir haricindeki tüm birlikler kapatılmıştır. Bu duruma sebep olarak bu iki birliğin yöneticilerinin DP’li oluşu gösterilebilir. Ancak sadece sendikalar değil, muhalefet partileri de çeşitli yasaklarla ve kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Bu konu mecliste görüşülmeye başlandığında Hürriyet Partisi Bursa Milletvekili Sabahattin Çıracıoğlu, konuya ilişkin bir önerge vermiştir. Sonrasında Çıracıoğlu ve yine Hürriyet Partisi’nden Kocaeli Milletvekili Turan Güneş, sendikaların kapatılmalarına sebep olan maddeleri değiştiren bir kanun teklifi sunmuşlardır. Bu çabalardan herhangi bir netice alınamamıştır. TÜRK-İŞ Başkanı Nuri Beşer ve Hasan Türkay Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan’ı ziyaret etmişler ancak uzlaşma söz konusu olmamıştır.

¹⁴ “İşçi Birliklerimin ve Federasyonlarının Kapatılması”, **Akis**, Sene:3, C:IX, S:142, 26 Ocak 1957, s.21.

İlerleyen dönemlerde ise İİSB içerisinde DP'lilerin sayısı çoğalmıştır. Bu sebeple de DP'ye karşı herhangi bir eleştiride bulunmak mümkün olmamıştır. Ayrıca çalışma hayatı ile ilgili konularda da aynı durum geçerliydi. 1959 senesinde Toplu İş Sözleşmesi Kanunu taslağı sanayi odalarına gönderilmiş ancak İİSB'ye gönderilmemiştir. Bu durum kamuoyunda tepki çekmiştir. İİSB'ye bağlı olan sendikalar da kendi inisiyatifleri ile çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır ve bu durum da İİSB'yi zayıflatmıştır. İİSB'nin 5-6 Mart 1960 tarihindeki kongresinde DP'nin müdahaleleri ciddi anlamda görülmüştür. Maden-İş, Lastik-İş, OLEYİS ve Tekstil Örne Sanayi Sendikası gibi büyük sendikaların etki alanı kısıtlanmıştır. Basın Teknisyenleri Sendikası da bağımsız hareket etmesi sebebiyle dışlanmıştır. Yeni bir Birlik yönetimi seçilmiştir. Bu yeni yönetim ağırlıklı olarak DP'lilerden oluşmuştur.¹⁵

Aynı dönemde ise CHP önceki politikasının tam tersi bir şekilde sendikal hak ve özgürlükleri savunmuştur. 1957 seçimlerinden önce CHP bir bildiri yayınlayarak memurlara mesleki örgüt ve sendika kurma hakkının verileceğini belirtmiştir. 1959 senesinde ise CHP, yürürlükte bulunan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un değiştirilmesi amacıyla bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı, İşçi ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu Projesi, Sendika Hürriyeti adıyla yayınlanmıştır ve sendikal özgürlüklerin artırılması gerektiğini vurgulamaktaydı.¹⁶

Tablo 4.1'de Türkiye'de 1948-1953 seneleri arasında sendikaların çeşitlerine ve düzeylerine göre miktarları ile üye sayıları incelenmiştir.

¹⁵ M. Hakan Koçak, a.g.m., s.143-145.

¹⁶ Koç, a.g.m., s.104-105.

Tablo 4.1**Türkiye’de Sendika ve Birliklerin Genel Durumu**

İşçi Sendikaları			İşveren Sendikaları		İşçi Birlikleri Sendikaları		
Yıllar	Miktarı	Üye sayısı	Miktarı	Üye sayısı	Mahalli	Mesleki	Konfederasyon
1948	73	52.000	4	—	1		—
1949	77	72.000	2	—	2		—
1950	88	76.000	2	—	2		—
1951	162	105.000	5	—	6		—
1952	235	173.000	9	—	8	4	1
1953	257	218.000	11	500	11	7	1

Kaynak: **Çalışma Vekaleti Dergisi**, C:I, S:1, Mart-Nisan-Mayıs 1953, s.71.

Bu tabloya göre işçi sendikalarının en az olduğu sene 1948’dir. Yine aynı dönemde işçi sendikasına üye işçi sayısı da en az düzeydedir. İşçi sendikalarının miktarı ve üye sayısı ilerleyen dönemde bir artış eğilimi göstermektedir. İlgili tabloya göre, 1953 senesinde işçi sendikalarının gerek miktarı gerekse üye sayısı en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bunda 1954 seçimleri için hükümet tarafından sendikal faaliyetlere toleranslı yaklaşılmış olmasının ve grev hakkının verileceğine dair vaatlerin de etkisi vardır. İşveren sendikaları konfederasyonunun kurulması ise 1952’de ve 1953’te söz konusu olmuştur. İşveren sendikaları ise 1953’te miktar ve sayı itibariyle en üst düzeydedir. Tablo 4.1’de İşçi Birliklerine baktığımızda ise 1948-1951 arası dönemde mahalli düzeyde birliklerin mevcut olduğunu görmekteyiz. 1952-1953 döneminde ise İşçi Birlikleri mesleki ve konfederasyon düzeyinde örgütlenmeye gitmiştir. Konfederasyon düzeyinde TÜRK-İŞ mevcuttur.

Tablo 4.2’de ise Türkiye’de 1948-1958 döneminde sendikalaşmanın hangi düzeyde olduğu incelenmektedir.

Tablo 4.2

1948-1958 Yılları Sendikalaşma Durumu

Yıllar	Sendikalı İşçi Oranı %	İşçi Artışı	Sendikalı İşçi
1948	15.78	100	100
1950	20.86	113.51	150
1954	30.92	177.04	346.90
1956	32.41	195.87	402.22
1958	37.45	212.48	504.98

Kaynak: Cahit Talas, **a.g.e.**, s.25.

Tablo 4.2'ye göre 1948 senesinde işçi artışı ile sendikalı işçi oranı 100 olarak esas alınmıştır. İlgili tablodaki verilere göre sendikalı işçi oranı 1948 senesinde en düşük düzeydedir. Sendikal faaliyetler ilerleyen dönemde daha etkin hale gelmiş ve sendikalı işçi sayısı da bu doğrultuda artış göstermiştir. 1958 senesi, sendikalı işçilerin oranının en yüksek olduğu dönemdir. Bu dönemde sendikalar tarafından, işçilere grev hakkının tanınması için yoğun çalışmalar yapılmış ancak herhangi bir netice elde edilememiştir. Yine aynı dönemde kanun dışı olmasına rağmen grevler devam etmiştir. İşçiler gerek grev hakkını kanuni olarak elde etmek için gerekse ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için sendikalara üye olmuşlardır.

Tablo 4.3'te Türkiye'de 1951-1960 dönemini kapsayacak şekilde sendikalı işçilerin miktarı ve sendikalaşma oranı incelenmektedir.

Tablo 4.3

**Sendikalı İşçi ve Sendikalaşma Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı
(1951-1960)**

Yıllar	İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı
1951	382.024	110.000	28.79
1952	447.963	130.000	29.02
1953	494.024	140.000	28.33
1954	510.344	180.387	35.34
1955	533.216	189.595	35.55
1956	543.554	205.155	37.74
1957	577.630	244.853	42.38
1958	611.703	262.591	42.92
1959	618.775	280.796	45.37
1960	620.900	282.967	45.57

Kaynak: Hasan Uzun, “Çok Partili Hayata Geçişin İşveren ve Kamu İşveren Sendikalarına Etkileri (1951-1960)” **Türkiye’de Kamu İşveren Sendikacılığının Gelişimi**, Ed. Mustafa Çöpoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2019, s.145.

Tablo 4.3’e göre gerek toplam işçi sayısının gerekse sendikalı işçi sayısının en düşük düzeyde olduğu dönem 1951’dir. Bu sebeple sendikalaşma oranı da düşük düzeyde kalmaktadır. Zira bu dönemde sendikal hareketler henüz hız kazanmamıştır. 1953’te sendika üyesi olan ve olmayan işçi sayısı 1952’den daha yüksek olduğu halde sendikalaşma oranı 1952’den daha düşüktür. Sendikalaşma oranının 1952-1953 dönemindeki düşüşünden sonra, 1954’ten 1960’a kadar sendikalaşma oranı artış eğilimi göstermiştir ve 1960’ta en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu durumda işçi sayısının artması kadar sendikal bilincin yerleşmesi de önem teşkil etmektedir.

Tablo 4.4’de Türkiye’de 1951-1958 arasında Yüksek Hakem Kurulu’na ulaşan iş ihtilaflarının hangi koşullarda hangi örgütlenme şekli tarafından çıkarıldığı ve miktarları incelenmektedir.

Tablo 4.4

**1939-1950 ve 1951-1958 Dönemlerinde Yüksek Hakem Kurulu'na Ulaşan
İş İhtilafları ve Sonuçları**

İhtilafı Çıkaranlar**Usulden Bozulanlar**

Yıllar	Sendika	İşçi Temsilcileri	İşverenler	Toplam	Sendika	İşçi Temsilcileri	İşverenler	Toplam
1939-1950	–	41		41	–	10	–	10
1951	12	53		65	3	3	–	6
1952	76	42		118	5	5	–	10
1953	46	39		85	10	9	–	19
1954	119	64		183	14	16	–	30
1955	78	31		112	12	14	–	26
1956	47	25		72	14	6	–	20
1957	74	23		97	5	5	–	10
1958	91	34		125	6	4	1	11
Toplam	543	352		898	69	72	1	142

Kaynak: Şerafettin Pektaş, **Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, Tablo:22, s.378.

Çok partili hayata geçişle birlikte söz konusu olan daha özgür bir ortam ile sendikal faaliyetlerde artış görülmüş ve bununla birlikte iş ihtilaflarında bir artış söz konusu olmuştur. Özellikle 1958 senesinde gerek sendikalar gerekse işverenler tarafından çıkarılmış olan iş ihtilaflarının en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bunda 1954 senesindeki genel seçimlerin de etkisi vardır. DP bu seçim döneminde de grev hakkı vereceğine dair vaatlerde bulunmuştur. Ancak seçimlerden sonra bu vaatler gerçekleştirilmemiştir.

Tablo 4.5'te Türkiye'de 1951-1958 arasında Yüksek Hakem Kurulu'na ulaşan iş ihtilaflarının hangi tarafın lehinde çözüme ulaştığı oransal olarak incelenmektedir.

Tablo 4.5

**1939-1950 ve 1951-1958 Dönemlerinde Yüksek Hakem Kurulu'na Ulaşan
İş İhtilafları ve Sonuçları**

Yıllar	Karara bağlanan ihtilaf sayısı	İşçiler lehine	Oran %	İşveren lehine	Oran %
1939-1950	31	29	93	2	7
1951	59	43	72	16	28
1952	108	70	65	38	35
1953	66	29	44	37	56
1954	153	105	69	48	31
1955	86	49	58	37	42
1956	52	34	65	18	35
1957	87	61	70	26	30
1958	114	88	78	26	22
Toplam	756	508	67	226	33

Kaynak: Pektaş, Şerafettin Pektaş, **Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, Tablo:22, s.378.

1951-1958 döneminde iş ihtilaflarının daha çok görülmesinin sebebi, sendikal faaliyetlerin bu dönemde daha etkili olacağı bir zeminde gerçekleşmesidir. Ayrıca çok partili hayata geçiş sürecinin başlaması ve akabinde mevcut iktidarın değişmesi ile 1950'den sonra İş Kanunu'nda yapılan değişiklikler neticesinde sendikalara hareket edecek alan tanınmıştır. Bu durum da ücretler ve çalışma koşulları konularında kolektif bir bilinç oluşmasını sağlamıştır.

1. DP Döneminde Türkiye'de Ücretler

DP iktidara geldikten sonra çalışma hayatına dair çeşitli düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Ücretler de sosyal politikalar gereği yeniden düzenlenen ve daha iyi hale getirilmeye çalışılmış bir alandır.

Asgari ücret uygulaması Türkiye'de ilk kez 8 Ocak 1951 tarihinde DP döneminde, Asgari Ücretin Tespitine Mütcellik Yönetmelik ile gerçekleştirilmiştir. 27 Ocak 1951 tarihinde ise Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne gönderilmiş olan bir yönetmelik gereğince aynı işte çalışan kadın ve erkek işçilerin ücretleri de aynı olmasına karar verilmiştir. Yani ücret konusunda cinsiyetler arası herhangi bir farkın

olmasına izin verilmeyecektir. Aynı yönetmelikte, asgari ücretleri Bölge Çalışma Müdürlüğü'nce görevlendirilecek bir komisyonun tespit edileceği de ayrıca belirtilmiştir. İlgili yönetmelikte, asgari ücretin, bir işçinin bir çalışma günü karşılığında gıda, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçüde verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷

1951-1955 döneminde sadece 9 işkolunda asgari ücret tespitine başlanmış, 12 ilde mahalli komisyonlar oluşturularak toplamda 47 tespit yapılmıştır.¹⁸ Bu yönetmeliğe istinaden Türkiye'de ilk asgari ücret uygulaması tarım kesiminde geçerli olmuştur. İlk olarak 1951 senesinde pamuk toplama ve çapa işlerinde asgari ücret uygulanmıştır.¹⁹ Ancak bu dönemde aynı işkolunda farklı işlerde çalışanlar için farklı asgari ücret düzeyleri uygulanmıştır. Bunun dışında asgari ücretler arasında bir dengesizlik söz konusu olmuştur. 1951 senesi için Adana'da barınma ve yiyecek imkanlarının işveren tarafından karşılandığı pamuk çapa işlerinde çalışan bir işçinin haftalık (5.5 günlük) asgari ücreti 16.50 kuruştur. Ancak aynı sene içerisinde aynı koşullarda Hatay'da bir işçinin haftalık asgari ücreti 13.75 kuruştur. 1952 senesinde ise Adana'da asgari ücret 16.50 olarak uygulanırken İçel'de 18 kuruş olarak uygulanmaktadır. 1954 senesinde Adana'da günlük asgari ücret 320 kuruştur. İstanbul'da ise geçim şartları daha zor olmasına rağmen aynı dönemde günlük asgari ücretler 250 kuruş olarak belirlenmiştir.²⁰

Bu dönemde asgari ücret kavramı tam anlamıyla verimli değildir. Öncelikle asgari ücret her bölgede uygulanamamıştır ve bölgeler arasında da ücret düzeylerinde farklılıklar vardır. Bu durumun esas sebeplerinden biri kuşkusuz ki asgari ücret uygulamasının yeni bir uygulama olmasıdır.

1956-1960 döneminde ise asgari ücret uygulaması daha iyi hale getirilmiştir. Bu duruma sebep olarak; 1955 senesinden itibaren fiyat düzeylerinin hızla yükselmesi neticesinde reel ücretlerin düşmesi ve buna bağlı olarak hükümetin,

¹⁷ Işıl Tuna, a.g.m., s.482.

¹⁸ Adem Korkmaz, "Çağdaş Gelişmeler Açısından Asgari Ücret: Genel Olarak Dünyada ve Türkiye'de", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.196.

¹⁹ Makal, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LVI, S:3, 2001, s.132.

²⁰ Korkmaz, a.g.e., s.197.

işçilerin asgari geçim seviyesinin düşmesine engel olmak istemesi gösterilebilir. Ayrıca işçi sendikaları asgari ücret tespiti konusunda ısrarcı olmuşlardır ve bu durum da hükümetin bu konuyu ele almasını sağlamıştır. Son olarak, 1954 senesinde toplanan II. Çalışma Meclisinde asgari ücret konusuna dair talepler de etkili olmuştur. Bu gelişmelerin ışığında, 1956 senesinde asgari ücret tespiti yapılan işkolu sayısı 35'e yükselmiş ve 7 işkolunda da ilk defa asgari ücret tespiti yapılmıştır. 1957 senesine gelindiğinde, 27 işkolunda asgari ücret tespiti yapılmıştır. İlk kez asgari ücret tespiti yapılan işkolu ise sadece inşaat işkolu olmuştur. 1958 senesinde asgari ücret tespiti yapılan işkolu sayısı 59'dur ve bunların 8'i yeni işkollarıdır. 1959 senesinde ise 10 işkolunda ilk defa olmak üzere toplamda 80 işkolunda asgari ücret tespiti yapılmıştır. Son olarak, 1960 senesinde 4'ü yeni işkolu olacak şekilde toplamda 69 işkolunda asgari ücret tespiti yapılmıştır.²¹

1955-1960 döneminde 31 ilde ilk defa asgari ücret tespiti yapılmış ayrıca sanayi işkollarında da asgari ücret tespitine başlanmıştır. Buna ek olarak, ilk defa 16 yaşından büyükler ve küçükler için farklı asgari ücret tespiti yapılmıştır. Ayrıca benzer işkollarında veya bölgelerde birbirinden farklı olacak şekilde asgari ücret tespitleri yapılmıştır. 1958 senesinde 16 ilde mensucat işkolunda asgari ücret tespiti yapılmıştır. Bunlardan Adana'da bulunan ve sosyal yardım yapan işyerlerinde asgari ücret günlük 600 kuruşken, sosyal yardım yapmayan işyerlerinde 700 kuruş olarak belirlenmiştir. Yine aynı dönemde İzmir'de asgari ücret 520 kuruş iken, Isparta'da 75 kuruştur. 1957 senesinde ise deri işleme ve kösele sanayinde ise Denizli'de asgari ücret 500 kuruş olarak belirlenmiş, Gaziantep'te ise 300 kuruş olarak tespit edilmiştir.²²

Burada asgari ücretler arasında bölgesel farklılıklar dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu farklılıklar ciddi boyuttadır. Bu durum sadece bölgeler arasındaki ekonomi ve sosyal farklılıklardan kaynaklanmamaktadır. Zira asgari ücretler mahalli komisyonlar tarafından tespit edilmektedir ve bu komisyonların temel aldığı ortak bir kıstas söz konusu değildir.

²¹ Korkmaz, a.e., s.198.

²² Korkmaz, a.e., s.198-199.

DP döneminde işçi ücretlerinin düşük olduğu söylenebilir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, işçilerin sistemli bir şekilde örgütlenememiş olması ve buna bağlı olarak işçi sendikalarının gerek ücretler gerekse çalışma koşulları hususlarında etkin rol oynayamamasıdır.²³

Tarım ve sanayi işkollarına ek olarak diğer işkollarına yönelik çeşitli talimatnameler çıkarılmıştır. Burada amaç, tüm işkollarında asgari ücret tespiti yapılması ve tüm işçilerin bu haktan yararlanmasıdır.

1952 tarihli Basın İş Kanunu ile 1954 tarihli Deniz İş Kanunu'na istinaden 1955 senesinde her iki kanun kapsamındakilere yönelik Gazetecilerin Asgari Ücretlerinin Tesbitine Mütteallik Talimatname ve Gemi Adamlarının Asgari Ücretlerinin Tesbitine Mütteallik Talimatname çıkarılmıştır. Basın mensupları ile gemi adamlarının asgari ücretleri farklı kanun ve yöntemler ile uygulanmıştır. Buna ek olarak, diğer asgari ücret tespit basamaklarında bulunan itiraz mercii ise bu işkolları için kaldırılmıştır ve uygulanması öngörülen ücretin yürürlüğe girebilmesi için de Çalışma Bakanlığı'nın onayı gerekmektedir.²⁴

DP döneminde ücretlere ilişkin en sağlıklı veriler İşçi Sigortaları Kurumu'na aittir. Bu veriler kurum tarafından farklı sigorta kolları için toplanan primlere dayanmaktadır. Ancak bu verilerin tam olarak doğru olduğu söylenemez zira İş Kanunu kapsamındaki çalışanların ücretleri esas alınmıştır.

Tablo 4.6'da Türkiye'de 1951-1960 döneminde asgari ücretin tespit edildiği işkolu ve il sayıları incelenmektedir.

²³ Pektaş, **a.g.e.**, s.360.

²⁴ Pektaş, **a.e.**, s.366.

Tablo 4.6

1951-1960 Döneminde Asgari Ücret Tespitleri

Yıllar	İlk defa tespit yapılan işkolları sayısı	İlk defa tespitin yapıldığı il sayısı	Bütün işkollarında yapılan tespit sayısı
1951	5	3	10
1952	2	2	14
1953	—	2	6
1954	1	2	8
1955	1	3	9
1956	7	7	35
1957	1	6	27
1958	9	7	59
1959	10	7	80
1960	4	4	69
Toplam	40	43	317

Kaynak: Metin Kutal, **Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Yayını No:49, 1969, Tablo:5, s.182,

Tablo 4.6’da incelenen 10 senelik süreçte, asgari ücret tespiti yapılan işkollarının ve şehirlerin sayısının düzenli bir şekilde artmadığını, daha dalgalı bir şekilde ilerlediğini görüyoruz. Asgari ücret tespiti yapılan işkolu ve illerin en az olduğu sene 1953’tür ki burada ilk defa değerlendirmeye alınacak işkolundan öte il ve bütün işkolları bazında bir tespit yapılmıştır. Her üç alanda en az asgari ücret tespiti ise 1954 senesine aittir. 1959 senesinde ise tüm alanlarda yapılmış olan asgari ücret tespiti en yüksek seviyededir. Ancak bu dönemde yeterli sayıda uygulama gerçekleştirilemediği için yöresel komisyonların verileri güvenilir değildir. Bu sebeple de komşu iller arasında aynı işkolunda farklı asgari ücretler söz konusu olmuştur. Ayrıca bazı komisyonlar, kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı olacak şekilde asgari ücret belirlemiştir. Bu durum, DP’nin ücretler hususundaki başlangıçtaki tutumunda değişikliğe gittiğinin bir göstergesidir.

Tablo 4.7’de Türkiye’de 1951-1960 dönemindeki günlük gerçek ücretler incelenmektedir.

Tablo 4.7
1951-1960 Döneminde İşçi Sigortaları Kurumu'na Tabi Sigortalıların Günlük Gerçek Ücretleri

Yıllar	Sigortalı Sayısı	Ortalama Günlük Kazanç	Ortalama Günlük Gerçek Ücret İndeksi
1951	348.440	4.62	100
1952	384.365	5.17	112
1953	432.255	5.50	119
1954	449.284	6.24	135
1955	466.852	7.21	156
1956	506.204	8.24	178
1957	530.029	9.22	200
1958	549.947	1.090	236
1959	555.797	1.328	287
1960	577.991	1.446	313

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **İşçi Sigortaları Kurumu 1963 Yılı İş ve Faaliyet İstatistikleri**, Ankara, İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü Yayını, 1964, s.22.

Tablo 4.7'deki verilerin ışığında 1951'de sigortalı çalışanların sayısının en düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Aynı dönemde günlük ücretler de yine en düşük seviyededir. Bu tabloya baktığımızda, ilk olarak ilerleyen seneler içerisinde, öncelikle her geçen sene içerisinde sigortalı işçi sayısının artmış olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Sigorta Kurumu'na bağlı olan işçilerin ücretlerinin artış eğilimi gösterdiğini söylememiz mümkündür. Ancak bu dönemde kayıt dışı istihdam da söz konusudur zira işçilerin yüzde 25'lik bir kısmı sigortasız olarak çalışmaktadır.

1951-1954 döneminde yaşanan ekonomik gelişmelerin ücretlere yansımaları tablo 4.8'de incelenmektedir.

Tablo 4.8

1951-1954 Yılları Ortalama ve Gerçek Ücret Artışları

Yıllar	Ortalama ücret		Ankara geçinme indeksi 1951=100	Reel ücret indeksi 1951=100
	Günlük	İndeks 1951=100		
1951	4.62	100	100	100
1952	5.17	112	104	107
1953	5.50	119	107	111.2
1954	6.24	135	116	116.3

Kaynak: İsmail Durak Ataay, “Türkiye’de Elli Yıllık Maaş ve Ücret Uygulaması” **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:III, S:1, 1974, s.445.

Tablo 4.8’deki verilere göre günlük ortalama ücret ilerleyen dönem içerisinde artış eğilimi göstermiştir ve 1954’te en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1951’de indeks düzeyleri sabittir. Ortalama günlük ücretler indeksinde 1951-1954 döneminde anlamlı bir artış eğilimi söz konusudur. Ankara geçim indeksinde de aynı dönem içerisinde bir artış eğilimi söz konusudur ancak bu artış eğilimi ortalama günlük ücretler indeksine göre daha düşük düzeyde kalmıştır. Reel ücret indeksi ise aynı dönemde düzenli ve daha büyük bir oranda artış eğilimi göstermiştir.

Tablo 3.11’de Türkiye’de 1954-1959 döneminde reel ücretlerin hangi işkolunda ne kadar artmış olduğu incelenmektedir.

Tablo 4.9

1954-1959 İşkollarına Göre Reel Ücret Artışları

Yıllar	Madencilik	Dokuma	Gıda	Tütün
1954	100	100	100	100
1955	92	113	95	105
1956	99	94	95	100
1957	112	96	96	99
1958	108	99	92	83
1959	138	126	92	122

Kaynak: Talas, Türkiye Cumhuriyeti’nde....s.45.

Tablo 4.9’a göre 1954’te tüm reel ücret artış oranları sabittir. 1954-1959 döneminde genel itibariyle reel ücret düzeylerinde az miktarlarda dalgalanmalar söz konusudur. Yine reel ücret artışı en çok madencilik işkolunda gerçekleşmiştir. Gıda işkolunda ise reel ücretler genel bir düşme eğilimdedir. 1955’te yalnızca dokuma ve tütün işkollarında ücretler düzeyinde bir artış görülmektedir. 1956’da madencilik işkolunda ücret düzeyi yükselmiş, dokuma ve tütün işkollarında ücret düzeyi düşmüştür. Gıda işkolunda ise ücretler sabit kalmıştır. 1957’de tütün işkolu haricinde tüm işkollarında ücretler artma eğilimindedir. 1958’de madencilik ve dokuma işkollarında ücretler artmaya devam ederken, gıda ve tütün işkollarında ücretler düşüş eğilimi göstermiştir. 1959’da madencilik, dokuma ve tütün işkollarında reel ücretler en yüksek düzeydeyken, gıda işkolunda 1958’de olduğu gibi en düşük düzeydedir.

Tüm işkollarında ücretler düzeyi dönemsel olarak değişkenlik göstermektedir. Tablo 4.10’da 1955-1959 döneminde ücretlerde nasıl bir değişim olduğu incelenmektedir.

Tablo 4.10

1955-1959 Yıllarına Ait Ortalama ve Gerçek Ücret Artışları

Yıllar	Ortalama Günlük Ücret		İstanbul Ücretliler Geçim İndeksi 1955=100	Gerçek ? indeksi 1955=100	Gerçek ücret zincirleme indeksi 1955=100	Yıllık artış yüzdesi
	Lira	İndeks				
1955	7.21	100	100	100	100	–
1956	8.24	114.3	112.7	101.4	101.4	1.4
1957	9.22	127.8	124.6	102.6	101.1	1.1
1958	10.90	151.1	144.1	104.8	102.1	2.1
1959	13.28	184.1	172.4	108.8	101.9	1.9

Kaynak: İsmail Durak Ataay, “Türkiye’de Elli Yıllık Maaş ve Ücret Uygulaması” **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:III, S:1, 1974, s.445.

Tablo 4.10’da 1955’teki geçim indeksleri sabit alınmıştır. 1955’ten itibaren ortalama günlük ücretler düzeyinin bir artış eğilimi içerisinde olduğunu söylemek

mümkündür. Ortalama günlük ücret düzeyi indeksi 1955-1959 döneminde büyük bir yükselme göstermiştir. İstanbul ücretliler geçim indeksindeki artış eğilimi anlamlı düzeyde yüksektir. Gerçek geçim indeksi de aynı dönem içerisinde artış eğilimindedir ancak bu artış daha düşük düzeyde kalmıştır. Gerçek ücret zincirleme indeksi ise 1956'da önce yükselmiş, daha sonra 1957'de küçük bir yüzdeyle düşmüştür. 1958'de indeks düzeyi tekrar yükselmiş ve bu dönemdeki en yüksek düzeye gelmiştir. 1959'da ise indeks düzeyi tekrar düşmüştür. Bu bağlamda gerçek ücret zincirleme indeksinde dalgalanmalar olduğu söylenebilir. Aynı dalgalanma durumu yıllık artış yüzdesinde de ortaya çıkmaktadır. Yıllık artış yüzdesi 1956'da yüzde 1.4 oranından 1957'de yüzde 1.1 oranına gerilemiştir. 1958'de en yüksek düzeyi olan yüzde 2.1 oranına yükselmiş, 1959'da tekrar bir düşüş eğilimi göstererek yüzde 1.9 oranına gerilemiştir. Bu noktadan hareketle öncelikle İstanbul'da ücretler düzeyinin ve bununla bağlantılı olarak geçim indeksinin de daha yüksek olduğu söylenebilmektedir. Bu da geçim seviyesinin kötüleştiği ve geçim sıkıntısı anlamına gelmektedir.

Ücretler hususunda kamu kesimi ile özel kesim arasında farklılıklar vardır. Tablo 4.11'de bu farklılıklar incelenmiştir.

Tablo 4.11
1950-1960 Döneminde Kamu ve Özel Kesim İşçi Ücretleri Karşılaştırması
(Lira/Ay)

Yıllar	Kamu Kesimi Ücretler	Özel Kesim Büyük İşletme Ücretler	Özel Kesim Orta Boy İşletme Ücretler	Tüketici Fiyatları İndeksi (1938=100)
1950	101	77	65	339.2
1951	110	88	74	335.5
1952	123	100	84	352.6
1953	155	109	92	369.5
1954	169	124	104	402.8
1955	211	141	119	450.7
1956	269	175	148	502.6
1957	298	217	183	565.4
1958	338	261	220	654.1
1959	364	322	271	802.0
1960	385	361	304	861.3

Kaynak: Şerafettin Pektaş, **Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, Tablo:26, s.392.

Tablo 4.11’de bulunan verilere göre 1950-1960 döneminde tüm kesimlerde ücretler artış eğilimi göstermektedir. Bunun dışında özel kesimdeki büyük ve orta ölçekteki işletmelerdeki ücretlerin kamu kesimindeki ücretlerden daha düşük olduğunu görebiliriz. Ayrıca özel kesimdeki büyük ölçekteki işletmeler ile orta ölçekteki işletmeler arasında da ücret düzeyleri farklılık göstermektedir. Büyük ölçekteki işletmelerde ücretler daha yüksek düzeydedir. Bu ücret farkının en çok olduğu dönem 1960’tır. Ayrıca hem kamu kesimi hem de özel kesim arasındaki ücret farkı en çok 1950 senesine aittir. İlerleyen dönemlerde özel kesim ile kamu kesimindeki ücret farkları giderek azalmaktadır. Tüketici fiyat endeksine göre (TÜFE) bir değerlendirme yaptığımızda, öncelikle her kesimde ilerleyen dönemde ücretler düzeyinde bir artış eğilimi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak TÜFE de tıpkı ücretler düzeyinde olduğu gibi ilerleyen dönemde bir artış eğilimi göstermektedir. 1960 senesinde ise TÜFE en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu bağlamda mal ve hizmetlerin fiyatı artmaktadır. Ayrıca genel ücretler düzeyi ile TÜFE arasındaki farklılık dönem içerisinde artmaktadır. Bu durum da beraberinde işçilerin geçim seviyesinin kötüleştiği anlamına gelmektedir. Zira işçilerin daha önceki dönemlerde daha ucuza elde ettiği mal ve hizmetlerin fiyatı ciddi anlamda yükselmiştir. Fiyatı yükselen mal ve hizmetleri elde etme olanağı da işçiler için daha kısıtlı hale gelmiştir. Bu durum, geçim sıkıntısı anlamına gelmektedir.

Tablo 4.12’de 1950-1960 döneminde işkollarına göre işçilerin aylık kaç kuruş aldığı incelenmektedir.

Tablo 4.12**1950-1959 Döneminde Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Ücretler (Kuruş/Ay)**

İktisadi faaliyet kolu	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1950-1959
Tarım	77	97	109	126	109	130	150	211	249	277	153.5
Madencilik	91	110	125	132	149	168	204	233	272	354	183.9
İmalat sanayi	121	131	148	165	182	202	239	285	336	430	223.9
Elektrik, gaz ve su	104	126	143	151	170	192	242	269	325	418	214.1
İnşaat	112	136	154	163	183	207	247	271	319	410	220.3
Perakende ve toptan ticaret	156	189	213	225	254	287	357	304	454	576	301.6
Ulaşım ve haberleşme	112	135	152	161	182	205	226	233	314	418	213.8
Finans	167	202	229	242	273	308	376	442	409	494	314.3
Sosyal ve kişisel hizmetler	118	143	162	171	193	218	250	280	358	442	233.6

Kaynak: Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Ankara, International Labour Organization (ILO) Publications, 1995, Table 9.G, s.301.

İlgili tabloda 1950-1959 arası dönemde ortalama olarak en düşük aylık ücretlerin tarım işkoluna ait olduğu görülmektedir. Ayrıca ücretler düzeyindeki en az artış da yine tarım işkolundadır. Ortalama olarak en yüksek aylık ücretler finans işkoluna aittir. Yine finans işkolundaki ücret artışı en yüksek düzeydedir. Bu dönemde tüm işkollarında aylık ücretler düzenli bir artış eğilimindeyken, 1954'te tarım işkolunda aylık ücretlerde bir düşüş yaşanmıştır. Bunda tarım işkolunda makineleşmenin da etkisi vardır.

Tablo 4.13'te Türkiye'de 1954-1959 döneminde faaliyet kollarına ve sektörlerle göre işçilerin saat başına kuruş cinsinden aldıkları ücretler incelenmektedir.

Tablo 4.13
Faaliyet Kolları ve Sektörlere Göre Saat Başına Ortalama İşçi Ücretleri (Kuruş)
1954-1959

Faaliyet Kolları		1954		1955		1956		1957		1958		1959	
		D	Ö	D	Ö	D	Ö	D	Ö	D	Ö	D	Ö
Madencilik ve taşocakları	E	83	53	77	54	102	64	103	94	118	115	179	154
	K	78	37	57	29	72	40	92	58	—	—	—	—
Kömür madenciliği	E	80	62	75	59	113	61	100	97	—	—	—	—
	K	79	60	57	55	74	53	92	89	—	—	—	—
Madencilik	E	90	54	102	51	101	65	134	94	—	—	—	—
	K	64	26	64	29	68	40	—	49	—	—	—	—
Taş ve kireç ocakları	E	43	—	77	67	—	68	—	94	—	—	—	—
	K	30	—	61	39	—	41	—	31	—	—	—	—
Gıda sanayii	E	79	75	98	81	96	83	155	106	163	125	217	132
	K	55	45	100	57	73	62	95	66	106	85	128	124
İçki sanayii	E	102	68	104	92	138	155	136	102	—	—	—	—
	K	79	56	84	61	99	63	98	68	—	—	—	—
Tütün sanayii	E	98	63	86	74	95	78	128	87	129	—	150	132
	K	71	45	62	44	66	47	80	55	106	—	119	76
Mensucat sanayii	E	108	87	119	105	128	101	142	122	196	97	251	189
	K	97	63	99	76	106	72	127	91	178	61	235	143
Hazır giyim eşyası imali	E	—	—	—	—	—	107	130	126	—	148	—	—
	K	—	—	—	—	—	67	135	98	—	119	—	—
Ağaç ve mantar mamulleri imalı	E	—	—	75	79	88	82	97	101	—	—	—	—
	K	—	—	57	55	76	—	—	92	—	—	—	—
Mobilyacılık	E	—	—	—	84	—	89	174	139	—	—	—	—
	K	—	—	—	69	—	69	—	—	—	—	—	—
Matbaa ve neşriyatçılık	E	—	—	111	135	127	151	133	189	—	—	—	—
	K	—	—	66	79	66	108	127	105	—	—	—	—

Deri imali	E	-	-	-	103	-	104	-	141	-	-	-	-
	K	-	-	-	80	-	85	-	94	-	-	-	-
Kauçuk mamulleri imali	E	-	-	-	-	-	90	-	126	-	-	-	-
	K	-	-	-	-	-	77	-	95	-	-	-	-
Ecza ve kimyevi maddeler imali	E	-	-	-	-	-	101	147	129	156	158	202	185
	K	-	-	-	-	-	68	142	93	124	122	136	134
Taş toprak ve cam sanayii	E	-	-	-	98	84	141	98	118	-	-	-	-
	K	-	-	-	68	-	98	-	82	-	-	-	-
Çimento imali	E	99	-	109	-	109	-	132	171	-	-	-	-
	K	77	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Demir ve çelik sanayi	E	-	-	-	-	131	-	132	171	-	-	-	-
	K	-	-	-	-	92	-	-	-	-	-	-	-
Madeni eşya imali	E	-	-	-	-	106	101	144	152	-	-	-	-
	K	-	-	-	-	98	68	129	110	-	-	-	-
Makine imal ve tamiri	E	-	-	-	-	128	87	163	136	-	-	-	-
	K	-	-	-	-	106	-	-	67	-	-	-	-
Nakil vasıtaları imal ve tamiri	E	-	-	-	-	177	127	164	157	213	192	270	175
	K	-	-	-	-	110	57	105	-	151	-	201	112

Kaynak: T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1959, s.344.

1954 senesi içerisinde devlete bağlı olan işyerlerinde, erkek işçiler için en yüksek ücret saat başına 108 kuruş ile mensucat sanayinde alınırken, en düşük ücret de saat başına 43 kuruşla taş ve kireç ocakları işkolunda alınmaktadır. 1955'te erkek işçiler devlette en yüksek saat başına ücreti 119 kuruşla yine mensucat sanayii işkolunda almaktadır. Bu kez en düşük ücret düzeyine sahip işkolu, saat başına 75 kuruş ile kömür madenciliği ile ağaç ve mantar mamulleri imalı işkollarıdır. 1956'da ise erkek işçilerin saat başı aldığı en yüksek ücret 138 kuruştur ve bu ücret içki sanayi işkolunda alınmaktadır. Aynı sene içerisindeki en düşük saatlik ücret ise 79 kuruş ile ağaç ve mantar mamulleri işkoluna aittir. 1957'de devlete bağlı işkollarında erkek işçiler için saat başına en yüksek ücret 164 kuruş ile nakil vasıtaları imal tamiri işkolunda alınmakta iken, saat başına alınan en düşük ücret de 97 kuruş ile ağaç ve

mantar mamulleri imalı işkoluna aittir. 1958’de erkek işçiler en yüksek saatlik ücreti 213 kuruş ile nakil vasıtaları imal ve tamiri işkolunda almaktadır. Aynı sene içerisinde erkek işçilerin aldığı en düşük saatlik ücret 129 kuruştur ve ecza ve kimyevi maddeler imalı işkoluna aittir. 1959’a geldiğimizde, saatlik ücretlerde ciddi bir artış olmuştur ve en yüksek saatlik ücret 270 kuruş ile nakil vasıtaları imal ve tamiri işkolunda ödenmektedir. En düşük saatlik ücret de tütün sanayi işkolunda ödenmektedir ve burada ödenen ücret miktarı da saat başına 150 kuruştur.

Elimizdeki verilerin ışığında, ilerleyen dönemlerde devlete bağlı işkollarında erkek işçilerin ücret düzeylerinde bir artış eğilimi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun sebepleri arasında işçilerin bilinçlenerek sendikalara üye olması ve özellikle ücret artışı hususunda sendikalar aracılığıyla kolektif bir bilinçle hareket ederek hak talep etmeleri gösterilebilir.

Özel sektörde ise erkek işçiler için 1954’te saat başına alınan en yüksek ücret 75 kuruşla gıda sanayi işkolunda alınmaktadır. Saat başına alınan en düşük ücret de 53 kuruştur ve madencilik ve taş ocakları işkolunda alınmaktadır. 1955’te saat başına alınan yüksek ücret 135 kuruştur ve matbaa ve neşriyatçılık işkolunda alınmaktadır. Aynı sene en düşük ücret ise 51 kuruşla madencilik işkolunda kaydedilmiştir. 1956’da saat başına alınan en yüksek ücret 155 kuruşla içki sanayi işkolunda alınmaktayken, saat başına alınan en düşük ücret de 61 kuruşla kömür madenciliği işkoluna aittir. 1957’de ise saat başına alınan en yüksek ücret 171 kuruştur. Bu ücret, çimento imali ile demir ve çelik sanayi işkollarında ödenmektedir. Aynı sene saat başında ödenen en düşük ücret ise 87 kuruş ile tütün sanayi işkolunda ödenmektedir. 1958’de gelindiğinde ise saat başına ödenen en yüksek ücret 192 kuruştur ve nakil vasıtaları imal ve tamiri işkoluna aittir. 1958’in saat başına alınan en düşük ücreti ise 97 kuruştur ve mensucat sanayi işkolunda ödenmektedir. 1959’da ise en yüksek saat başına ücret 189 kuruşla mensucat sanayi işkoluna aittir. Aynı sene en düşük saatlik ücret ise 132 kuruşla gıda sanayi ve tütün sanayi işkollarında ödenmektedir.

Yine elimizdeki verilere göre, özel sektöre bağlı işkollarında, erkek işçilere saat başına ödenen en yüksek ücretin, her dönem farklı işkollarında ödenmekte olduğunu, bu hususta tek bir işkolundan bahsetmenin mümkün olmadığını söyleyebilmekteyiz. Özel sektöre bağlı işkollarında, erkek işçilere saat başına ödenen en düşük ücrete baktığımızda ise yine aynı şekilde, karşımıza her dönem farklı

işkolları çıkmaktadır ve bu noktada kesin olarak tek bir işkolundan bahsetmek imkansızdır.

Kadın işçilerin devlete bağlı işyerlerinde saat başına aldıkları ücretleri incelediğimizde, 1954 senesi içerisinde en yüksek saatlik ücretin 97 kuruşla mensucat sanayi işkolunda ödenmekte olduğunu görmekteyiz. Yine 1954'te kadın işçiler saat başına en düşük ücreti de 30 kuruş ile taş ve kireç ocakları işkolunda almaktadırlar. 1955'te saat başına alınan en yüksek ve düşük ücretler sırasıyla 100 kuruş ile gıda sanayi ve çimento imalı işkollarında ve 57 kuruş ile madencilik ve taş ocakları işkolu ile kömür madenciliği işkolunda görülmektedir. 1956'da en yüksek saat başına ücret nakil vasıtaları imal ve tamiri işkolunda ödenmekte olup, bu miktar 110 kuruştur. Aynı dönemde saat başına ödenmekte olan en düşük ücret 66 kuruşla tütün sanayi ve matbaa ve neşriyatçılık işkollarındadır. 1957'de devlet sektöründe ödenen saat başı ücretin en yüksek düzeyi 142 kuruşla ecza ve kimyevi maddeler imalı işkolunda görülmektedir. 1957'nin devlet sektöründe ödenen en düşük saat başına ücret ise tütün sanayi işkolunda ödenmektedir ve 80 kuruştur. 1958'de en yüksek saatlik ücret 178 kuruşla mensucat sanayi işkolundadır. 1958'de saat başına ödenen en az ücret 106 kuruştur ve gıda ve tütün sanayi işkollarında ödenmektedir. 1959'a gelindiğinde, devlet sektöründe saat başına ödenen en yüksek ücret düzeyi 270 kuruşla nakil vasıtaları imal ve tamiri işkolundadır. Saat başına en düşük ücret ise tütün sanayi işkolundadır ve 119 kuruştur.

Bu tabloya göre, devlete bağlı işyerlerinde istihdam edilmekte olan kadın işçilerin ücret düzeyinin genel itibarıyla aynı işkollarında istihdam edilmekte olan erkek işçilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu noktada cinsiyete bağlı bir ücret eşitsizliğinden bahsetmek mümkündür. Bu durumun sebepleri arasında kadın işçilerin çalışma hayatına katılım oranının ve sendikalaşma eğiliminin daha düşük olması gösterilebilir. Ayrıca kadın işçilerin ağırlıklı olarak fiziksel güç kullanılmayan işkollarında çalışmaları sebebiyle de ücretler daha düşük düzeyde kalmıştır. Buna ek olarak kadınların toplumsal cinsiyete bağlı sorumluluklarına istinaden çalışmakta oldukları işkollarında ilerleyememeleri de ücret düzeylerinin yükselmesine bir engel teşkil etmiştir. “Eşit işe eşit ücret” ilkesi de kanunlar ile belirlenmiş olmasına rağmen tüm bu etkenler sebebiyle gerçek anlamda uygulanmamıştır. Ancak yine aynı

tablodan hareketle, ilerleyen dönemlerde farklı işkollarında dahi olsa, kadın işçi ücretlerinin kendi içerisinde bir artış eğilimi gösterdiğini söylemek de mümkündür.

Özel sektöre baktığımızda, 1954 senesi içerisinde kadın işçilerin aldığı en yüksek saatlik ücretin 63 kuruşla mensucat sanayiinde olduğunu görmekteyiz. Kadın işçilerin en az ücret aldığı işkolu saat başına 26 kuruşla madencilik işkoludur. 1955'te kadın işçiler en yüksek saatlik ücreti 80 kuruşla deri imali işkolunda, en düşük saatlik ücreti de 29 kuruşla madencilik ve taş ocakları işkolunda almaktadırlar. 1956'da kadın işçilerin almış olduğu en yüksek saatlik ücret 108 kuruştur ve matbaa ve neşriyatçılık işkolunda ödenmektedir. Aynı döneme ait en düşük saatlik ücret madencilik ve taşocakları ile madencilik işkollarında ödenmektedir ve her iki işkolunda 40 kuruş düzeyindedir. 1957'de madeni eşya imali işkolunda kadın işçilere ödenen saatlik ücret 110 kuruştur ve en yüksek düzeydeki ücrettir. Aynı dönemde kadın işçilerin aldığı en düşük saatlik ücret ise 31 kuruşla taş ve kireç ocakları işkolundadır. 1958'de özel sektörde saatlik en yüksek kadın işçi ücreti 122 kuruştur ve ecza ve kimyevi maddeler imali işkoluna aittir. En düşük saatlik ücret ise 61 kuruşla mensucat sanayinde görülmektedir. 1959'da saatlik ücret konusunda kadın işçiler en yüksek ücreti 143 kuruşla mensucat sanayinde almaktadırlar. En düşük saatlik ücret de tütün sanayi işkolunda görülmektedir ve 76 kuruştur.

İlgili tabloya göre kadın işçilerin saat başına aldıkları ücretin, özel sektörde daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca yine devlete bağlı işyerlerinde olduğu gibi, özel sektörde de istihdam edilmekte olan kadın işçiler ile erkek işçiler arasında, ücret düzeylerinde bir eşitsizlik söz konusudur. Kadın işçiler erkek işçilerden daha az ücret almaktadırlar. İlerleyen dönemlerde, genel saatlik ücret düzeyinde ise belirgin dalgalanmalar mevcuttur.

2. DP Döneminde Yapılan Grevler

DP, muhalefette bulunduğu dönemde grev hakkının tanınması gerektiğini savunmuştur. Ancak iktidara geldikten sonra ve 10 senelik iktidarı boyunca DP tarafından grev hakkı hususunda kanun tasarıları hazırlandığı söylenece de sendikaların da bu doğrultudaki taleplerine ve faaliyetlerine rağmen grev hakkı kanuni olarak tanınmamıştır. Ancak bu duruma rağmen işçiler farklı zamanlarda ve pek çok sebeple grev yapmışlardır. Grevlerin ağırlıklı olarak özel sektörde meydana geldiğini elimizdeki verilere bakarak söyleyebiliriz. Kamu kesiminde de çeşitli

grevler meydana gelmiştir ve bunların büyük kısmı liman işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada inşaat işçileri ile dokuma işçilerinin gerçekleştirdiği grevler vardır. İşçilerin greve gitme sebepleri arasında ücretlerin düşük, çalışma koşullarının ağır olması gösterilebilir.

DP döneminde gerçekleşen grevler şu şekildedir:

2.1. Liman Tahmil-Tahliye İşçilerinin Grevleri

23 Ekim 1950 tarihinde İstanbul Limanında, Devlet Denizyolları Tahmil Tahliye İşçilerinin 1.5 saat süren bir grev girişimi söz konusu olmuştur. Bu grevin sebebi, 700 civarındaki tahmil tahliye işçisine iş dağıtımını yapan bir memurun, işçilerin bir kısmı tarafından idareye şikâyet edilmesi sebebiyle başka bir yere gönderilmiş olmasıdır. Bu duruma istinaden, 700 işçi söz konusu memur tekrar eski yerine getirilinceye kadar çalışmayacaklarını ifade ederek işbaşı yapmayı reddetmişlerdir. Deniz Yolları Genel Müdürlüğü ise sendikanın işyeri temsilcileri aracılığıyla işçilere hitaben bir beyanname hazırlamış ve bu tür eylemlerin grev kapmasına girdiğini, kanuna karşı gelindiğini ve işçilerin işbaşı yapmaları gerektiğini belirtmiştir. Valilik ve emniyet bu eyleme müdahale etmiş ve soruşturma başlatılmıştır.²⁵

Bir diğer grev 1951 senesinde İskenderun'da gerçekleşmiştir. Alevi bir gencin öldürülmesinden sonra pek çok olay çıkmıştır ve bu olaylardan çoğunluğu Alevi olan liman işçileri de etkilenecek olayı protesto etmek amacıyla grev yapmışlardır. 400 civarında işçi iki gün süreyle işbaşı yapmayı reddetmiştir.²⁶ Liman yönetimi de bu durum karşısında jandarmaya başvurmuştur. İskenderun Savcılığı tarafından soruşturma açılarak, 6 işçi diğer işçileri greve teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır.²⁷

²⁵ “İşbaşı Yapmıyan İşçiler”, **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1950, s.1, s.3.

²⁶ “İskenderun’da 40 Kişi Daha Nezaret Altında”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1951, s.1, s.4.

²⁷ “İskenderun Hadisesi İlk Tahkikatı Bitti”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1951, s.3.

16 Nisan 1952 tarihinde İskenderun liman işçileri ücretlerine zam talep etmek suretiyle greve gitmişlerdir. Jandarma olaya müdahale etmiş ve birçok işçi tutuklanmıştır.²⁸

11 Ağustos 1952 tarihinde ise İskenderun liman işçilerinin büyük kısmı grev yapmak suretiyle işyerlerini terk etmişlerdir. Hatay Valisi, Jandarma Komutanı ve Adana Bölgesi Çalışma Müdürü olay yerine gelmiş ve soruşturmaya katılmışlardır. Grevin ücret meselesi sebebiyle meydana geldiği söylenmektedir.²⁹

15 Temmuz 1954 tarihinde İzmir Limanı'nda çalışmakta olan 600'den fazla deniz işçisi ücretlerine zam yapılmadığı için greve gitmiştir. Limanda faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Grevi tahrik ettiklerine inanılan 100 civarındaki işçinin ifadeleri alınmıştır. Bunların 24'ü tutuklanmıştır.³⁰ Ancak işçiler ertesi gün serbest bırakılmıştır. Bu işçilerin büyük kısmının Bulgaristan, Kırım, Romanya'dan gelen göçmenler olduğu ortaya çıkmıştır. Limanda aksayan faaliyetler, dışarıdan getirilen işçilerle devam ettirilmiştir. Greve katılan işçiler, işin müteahhide verilmesini istemediklerini, bu şekilde çalışmayı reddedeceklerini bildirmişlerdir.³¹ Grev üçüncü gün de devam etmiş, faaliyetler dışarıdan getirilen 400 işçiyle yürütülmüştür. Deniz İşçileri Sendikası başkanı Abdullah Zobu, ikinci başkan Nuri Derviş ve Alsancak Limanı Tahmil ve Tahliye İşçileri Sendikası başkanı Ahmet Türkkorkmaz tutuklanmıştır.³² İşçiler 19 Temmuz tarihinde de çalışmamışlar ve Vali'nin başkanlık ettiği bir toplantıda işçilerin işe başlaması istenmiştir. Sendikalı bazı işçilerin evlerinde arama yapılmıştır.³³ İzmir milletvekilleri işçilerle görüştüktan sonra 20 Temmuz tarihinde tüm işçiler işbaşı yapmışlardır.³⁴ Grev 6 gün boyunca devam etmiştir ve 22 Temmuz tarihinde İzmir Körfez Deniz İşçileri Sendikası ile Alsancak Limanı kömür, maden ve hububat yükleme ve boşaltma işçileri sendikası için de Savcılık tarafından kapatılma kararı verilmiştir.³⁵ Grev yaptıkları gerekçesiyle 557

²⁸ Makal, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, 4. Bs., s.294.

²⁹ Makal, **a.y.**

³⁰ "İzmir'de 600 Liman İşçisi Grev Yaptı", **Vatan**, 16 Temmuz 1954, s.1.

³¹ "İzmir Liman İşçileri Müteahhit İstemiyorlar", **Vatan**, 17 Temmuz 1954, s.1, s.7.

³² Makal, **a.g.e.**, s.295.

³³ "İzmir Deniz Sendikası İşçilerinin Evleri Arandı", **Vatan**, 20 Temmuz 1954, s.3.

³⁴ "İzmir Deniz İşçileri İşe Başladılar", **Vatan**, 21 Temmuz 1954, s.3.

³⁵ "İzmir'de İki Deniz Sendikası Kapatıldı", **Vatan**, 23 Temmuz 1954, s.7.

işçinin duruşması ise 14 Ağustos 1954 tarihinde İzmir İkinci Asliye Mahkemesi'nde başlamış, işçiler grev isnadını reddetmiş ve bunun bir lokavt olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶

15 Temmuz 1955 tarihinde İzmir liman işçileri aynı sebeple tekrar greve gitmişlerdir. Sabah saatlerinde işçiler işbaşı yapmamış, 600 civarında işçi işi bırakmış ve limandaki faaliyetler durmuştur. Denizcilik Bankası ile 2 sene sözleşmesi bulunan müteahhid Osman Gürtan ile mevcut şartlarda çalışmak istemediklerini bildiren işçilere akşamüstü işlerinin başına dönmeleri çağrısı yapılmasına rağmen, sadece 6 işçi bu çağrıya uymuştur. İzmir Savcılığı durum hakkında soruşturma başlatmıştır. İşçiler ise ayda ellerine sadece 20-25 lira geçtiğini, uzun zamandır haklarının çiğnendiğini, bu sebeple de karılarını boşamak, evliler ise çocuk sahibi olmamak için eşlerinden ayrı yatmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.³⁷ Bunun üzerine Denizcilik Bankası müteahhid ile sözleşmeyi feshetmiş ve işçiler de işbaşı yapmışlardır. Ayrıca Savcılık tarafından herhangi bir işlem yapılmayacağı belirtilmiştir.³⁸

Liman tahmil-tahliye işçilerinin bir diğer grevi, 10 Ağustos 1958 tarihinde İstanbul Galata Rıhtımında gerçekleşmiştir. İşçiler ile işverenler arasında, işçilerin bazı günler çalıştırılmayan arkadaşlarının ücretli izne tabi olmalarını istemeleri sebebiyle çıkan bir anlaşmazlık neticesinde 200 civarında işçi toplu olarak işi bırakmıştır. İşçiler, daha önce de aynı hususta iş ihtilafı çıkarmış ve İl Hakem Kurulu'na başvurarak sorunun çözülmesini istemişlerdir. Polis olaya müdahale etmiş ve işçilerin topluca iş bırakmasının grev amacı içerdiğine dikkat çekerek elebaşlarını belirlemeye çalışmıştır.³⁹

2.2. Tekstil İşçilerinin Grevleri

3 Temmuz 1950 tarihinde İzmir'de 1800 işçinin çalışmakta olduğu İzmir Pamuklu Mensucat Fabrikası'nda vardiya sayısının artırılması ve bu sebeple çalışma saatlerinin değiştirilmesi gerekçesiyle bir grev gerçekleşmiştir. Fabrikada günde üç

³⁶ "İzmir'de İşçilerin Duruşması Başladı", **Vatan**, 15 Ağustos 1954, s.1.

³⁷ "İzmir Liman İşçileri Dün Grev Yaptılar", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1955, s.1, s.7.

³⁸ "İzmir Liman İşçileri Dün İşe Başladılar", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1955, s.1, s.7.

³⁹ "Denizcilik Bankasındaki İş İhtilafı", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1958, s.2.

vardiyanın ikiye indirilmek istenmesine işçiler tepki göstermiş ve öncelikle bu düzenlemenin sağlık açısından kötü etkileri olacağını ve sonrasında da verimliliği düşüreceğini ifade etmişler ve bu yeni sisteme karşı çıkmışlardır. İlk vardiyada çalışan 811 işçi aynı gün öğle yemeği yememek suretiyle durumu protesto etmiş, daha sonra da saat 15:45 yerine saat 14:45'te işi bırakmışlardır. İşveren bu durumu grev olarak nitelendirmiş ve polise, Valiliğe ve Çalışma Müdürlüğü'ne haber vermiştir. Çalışma Müdürü olay yerine gelmek suretiyle işçileri ikna etmeye çalışmıştır ancak netice alamayınca polisler olaya müdahale etmiştir. Bu sırada fabrika duvarlarına “Uyan işçi, Türk işçisi hakkını ara” yazılı el ilanlarının yapıştırılmış olduğu için grevin önceden planlandığı düşünülmüştür.⁴⁰ İşçilerin şikâyetleri İl Hakem Kurulu tarafından değerlendirmeye alınmış ve çalışma saatlerini kısaltılmasına ve üretimin iki vardiya şeklinde devam etmesine karar verilmiştir. İşçiler karardan memnun kalmıştır.⁴¹

6 Ekim 1952 tarihinde Bakırköy Adil Kırâç Fabrikası işçileri ve müstahdemleri, fabrika sahibini Yüksek Hakem Kurulu kararlarına uymadığı ve ödemesi gereken munzam ücretleri ödemediği için çalışmamışlardır. Bölge İş Müdürlüğü duruma el koymuştur. Fabrika İl Hakem Kurulu'nun işçiler için uygun gördüğü yüzde 30 zam uygulamasını kabul etmediği için icra ile infaz yoluna gidilmiştir. İşveren bu durum karşısında çalışmayan işçilerin işine son vermiştir ve bu lokavt girişimi hakkında Cumhuriyet Savcılığı soruşturma başlatmıştır.⁴²

26 Nisan 1954 tarihinde İstanbul Yedikule'de bulunan Santral Mensucat Fabrikası'nda yetkililer işçilerin greve gittikleri iddia ederek polis ve jandarmaya başvurmuşlardır. Ancak işçi temsilcileri lokavt yapıldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca işçiler tarafından işverenin taahhütlerini yerine getirmediği, kıdemli işçilerin bile işten çıkarıldığı, daha önce 12 tezgâha bakıp 270 lira alırken, şimdi 24 tezgâha baktıkları halde 230 lira alabildikleri ifade edilmiştir. Buna ek olarak, işçileri grev yapmadıklarını, işlerinin başında olduklarını da eklemişlerdir.⁴³

⁴⁰ “İzmir’de Grev Mahiyetinde Görülen Bir İşçi Hareketi”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1950, s.4.

⁴¹ Makal, **a.g.e.**, s.297.

⁴² Makal, **a.e.**, s.297-298.

⁴³ Makal, **a.e.**, s.298.

17 Mayıs 1955 tarihinde Kenan Aslanbey'in sahip olduğu İpekli Dokuma Fabrikası işçileri ücretleri düşürüldüğü için grev yapmışlardır.⁴⁴

16 Eylül 1955 tarihinde Adana Sümerbank Çırçır Fabrikası işçileri greve gitmişlerdir. Saat 16'da işe girmesi gereken 38 kişilik posta, ücretlerinin eksik verildiğini iddia ederek toplu olarak grev yapmışlardır. Fabrika yönetimi olaya müdahale etmiş ancak başarılı olamamış ve polise haber vermiştir. Grevin elebaşı olduğu iddia edilen üç kişi polis tarafından gözaltına alınmıştır.⁴⁵

22 Mayıs 1959 tarihinde İstanbul Rami'de bulunan bir yünlü dokuma fabrikasında 52 kadın işçi işyerini terk etmeden grev yapmıştır. Grevin sebebi, işyeri temsilciliği seçiminde işveren adayının karşısında yer alan işçi adayı ustabaşının işten atılmasıdır. Greve jandarma müdahale etmiştir. Sendikalar Birliği ise yaptığı açıklamada, olayda işverenin sorumluluğu olduğunu belirterek, durumun içeriği sebebiyle 74. Madde uyarınca bunun bir lokavt olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

2.3. Çimento İşçilerinin Grevleri

2 Ekim 1953 tarihinde İstanbul'da bulunan Yunus Çimento Fabrikası'nda bir işçiye taş ocaklarında dinamit patlatma görevi verilmiş ancak işçi bu işi yapamayacağını belirtmiş olmasına rağmen bu işte çalıştırılmış ve iş kazasında parçalanarak hayatını kaybetmiştir. Bu olay üzerine "taş ocakları işçilerinin kazadan doğan korku ile bir an iş yapmadan durmaları" işveren vekili tarafından grev olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişme üzerine sendika başkanı ve başkan vekili grev yaptırdıkları iddiasıyla işten çıkarılmış, bazı işçilerin de işlerine son verilmiştir. Durum, Bölge Çalışma Müdürlüğü ve İşçi Sendikaları Birliği tarafından incelenmektedir.⁴⁷

17 Şubat 1956 tarihinde İzmir'de Çimento Fabrikası'nda dört şoför grev yapmıştır. Greve sebep olarak gerekli sağlık önlemlerinin alınmaması gösterilmiştir. Şoförler önce jandarma karakoluna götürülmüş daha sonra da mahkemeye sevk

⁴⁴ Makal, a.y.

⁴⁵ Makal, a.y.

⁴⁶ "Laneteks Fabrikasındaki Hadise", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1959, s.1-5.

⁴⁷ Makal, a.g.e., s.299.

edilmişlerdir. İşveren şoförleri işten çıkarmıştır. Sendikalar Birliği olayla ilgilenerek bir beyanname yayınlamış ve bunun bir grev olmadığını iddia ederek müessesenin hareketini lokavt olarak değerlendirmiştir. Olay mahkeme tarafından incelenmektedir.⁴⁸

2 Mart 1956 tarihinde Söke Çimento Fabrikası'nda 300 kadar işçi üç aydır ücretlerini alamadıklarını iddia ederek toplu olarak işi bırakmıştır. Fabrikada birkaç mühendis ve dört şoförden başka kimse kalmamıştır. Aydın Valisi ve Aydın ve Söke savcılarını kendilerine gelen bir ihbar olmadığını belirtmiş, Bölge Çalışma Müdürlüğü olayla ilgilenmeye başlamıştır.⁴⁹

14 Aralık 1959 tarihinde Zeytinburnu Çimento Fabrikası'nda saat 3-11 arasında çalışan 56 işçi, iki seneden beri işyerinde çalışan ve işçi temsilcisi seçilen Ali Rıza Erdem'in görevinden alınması ve başka bir yerde görevlendirilmesi sebebiyle işi bırakmışlardır. İşçi temsilcisi Ali Rıza Erdem işçi ücretlerine yüzde 60 oranında zam yapılması konusunda İl Hakem Kurulu'na başvurmuştur. İşçiler temsilcilerinin bu sebeple görevden alındığını düşünmektedirler. İşçiler durumu fabrika müdürlüğüne ve işçi sendikaları birliğine bildirmiştir. İşyeri de durumu Bakırköy Emniyet Amirliği ve Emniyet Müdürlüğü'ne bildirmiş, polis olaya müdahale etmiş ve işbaşı yapmayan işçiler gözaltına alınmıştır.⁵⁰

2.4. Fırın İşçilerinin Grevleri

3 Ocak 1956 tarihinde Adana'da Çektaş Şirketleri ile Un ve Unlu Maddeler Sendikası üyeleri arasındaki kolektif sözleşme bozulduğu için işçiler toptan işi bırakmak suretiyle grev yapmışlardır. Bunun neticesinde şehirde bir ekmek bunalımı meydana gelmiştir ve 100 bin civarı vatandaş ekmek sıkıntısı yaşamıştır. Vali ve Belediye Başkanının olaya müdahale etmesiyle işçiler 4 Ocak günü grev yapmayı bırakmışlar ve işlerine geri dönmüşlerdir.⁵¹

⁴⁸ “Grev mi, Lokavt mı?”, **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1956, s.5.

⁴⁹ “Aydın ve Söke’de İki Grev Hadisesi”, **Cumhuriyet**, 3 Mart 1956, s.1-5.

⁵⁰ “Dün Bir Fabrikadaki 170 İşçiden 130’u İş Bıraktı”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1959, s.1-5.

⁵¹ “Adanalılar Dün Ekmeksiz Kaldı”, **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1956, s.1, s.5.

24 Haziran 1957 tarihinde Bursa’da fırın işçileri greve gitmişlerdir. Greve sebep olarak, ekmek gramajının azaltılması dolayısıyla iş yükünün artması ve bunun karşılığında ücretlerin aynı kalması gösterilmiş, işçiler eğer ücretler artırılmazsa 8 saatten fazla çalışmayacakları belirterek fırını terk etmişlerdir. Sendika başkanı, belediye başkanının ücret talebini inceleme teklifini reddetmiştir ve işçilere belediyenin veya başka bir makamın baskılarına boyun eğerler ise haklarını korumalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Belediye başkanı ise bu durumu Cumhuriyet Savcılığına bildirmiştir ve savcılık tarafından bir soruşturma açılmıştır. Grev üç gün sürmüş, Fırın İşçileri Sendikası Başkanı tutuklanmıştır.⁵²

2.5. İnşaat İşçilerinin Grevleri

10 Kasım 1952 tarihinde İstanbul Çiçek Pazarı’nda bulunan Vakıf İş Hanı inşaatında çalışan işçiler ücret konusunda çıkan bir anlaşmazlık neticesinde işi bırakmışlardır. 26 işçi grev yaptıkları gerekçesiyle Asliye Ceza Mahkemesi’nde yargılanmıştır.⁵³

2 Mart 1956 tarihinde Aydın’da Mensucat Fabrikası inşaatında çalışmakta olan 65 işçi ücretlerinin 1 Mart gününden itibaren kesintiye uğradığı ve fazla mesai ücretleri azaltıldığı gerekçeleriyle grev yapmışlardır. İşçiler konuyla ilgili şikayetleri için öncelikle Bölge Çalışma Müdürlüğü’ne başvurmuşlar ancak buradan bir netice elde edemeyince işyerine dönmemişlerdir. Fabrika ise fazla mesai içeren bir çalışma sistemine başlamış ve iddiaya göre ücret konusunda işçilerin aleyhine birtakım değişiklikler yapmıştır. Aydın Valisi ve Aydın Savcısı kendilerine herhangi bir ihbar gelmediğini belirtmiştir. Bölge Çalışma Müdürlüğü durumla ilgilenmiştir.⁵⁴

7 Mayıs 1956 tarihinde Eskişehir Çukurhisar Köyü Çimento Fabrikası inşaatında çalışmakta olan 400 işçi ücretlerine zam yapılmasını talep ederek işbaşı yapmamak suretiyle greve gitmişlerdir. Olay hakkında bir soruşturma yapılmış ve 26 işçinin greve teşvik ettiği tespit edilerek, bu işçiler mahkemeye sevk edilmiştir.⁵⁵

⁵² “Bursa’da Fırın İşçileri Bir Nevi Grev İlan Ettiler”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1957, s.3.

⁵³ Makal, *a.g.e.*, s.301.

⁵⁴ “Aydın ve Söke’de İki Grev Hadisesi”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1956, s.1-5.

⁵⁵ Makal, *a.g.e.*, s.301-302.

26 Aralık 1957 tarihinde İzmir Alsancak'ta bulunan yeni liman inşaatında çalışmakta olan işçilerle müteahhid Hollanda Kraliyet Şirketi arasındaki ücret konusundaki anlaşmazlık sebebiyle grev yapılmıştır. 60 işçi ücretlerine yüzde 30 oranında zam talep etmiş ancak bu talepleri reddedilmiştir. İşçiler işi bırakmış, Emniyet Müdürü gereken önlemleri almış ve Çalışma Müdürü bir iş müfettişi göndermiş, sonrasında ise müdürün kendisi çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Görüşmeler 3.5 saat sürmüş ve anlaşmaya varılarak işçiler 11.30'da işlerinin başına dönmüşlerdir.⁵⁶

2.6. Belediye İşçilerinin Grevleri

2.6.1. İzmir Belediyesi Temizlik İşçilerinin Grevleri

6 Mayıs 1952 tarihinde İzmir'de 150 temizlik işçisi ücretlerine zam yapılması talebiyle grev yapmışlardır. Belediye Başkan Yardımcısı Burhan Maner müdahale ettiği halde işçiler yevmiyeleri artırılmadığı takdirde çalışmayacaklarını söylemişler ancak olayın adli boyutun görünce işe başlamışlardır. 100'den fazla işçi işbaşı yapmış ancak 35 işçi işbaşı yapmayı reddetmiştir. Bu işçiler Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmişler, sonrasında ise tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmışlardır. Bu süreçte Belediye 100 kadar ameleli işe sevk etmiş ve temizlik işleri aksamamıştır.⁵⁷

26 Şubat 1954 tarihinde İzmir Belediyesi'nde çalışmakta olan 300'den fazla temizlik işçisi Orhan Çelikkaya'nın Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü'nden alınması ve yerine başkasının görevlendirilmesi sebebiyle greve gitmişlerdir. İşçiler topluca işe gitmemişler ve tayinin geri alınması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Belediye Başkanı olay yerine gelerek işçileri ikna etmiştir ve işçiler işlerine dönmüşlerdir.⁵⁸

⁵⁶ “İzmir’de 60 İşçi Birden İş Bıraktı”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1957, s.1-5.

⁵⁷ “İzmir’de 150 Temizlik Amelesi Dün Sabah Grev Yaptılar”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1952, s.1-5.

⁵⁸ “İzmir Temizlik İşçileri İşe Gitmediler”, **Vatan**, 27 Şubat 1954, s.3.

2.6.2. İstanbul İETT İşçilerinin Grevleri

15 Ocak 1955 tarihinde İstanbul'da İETT'nin güreş yarışmalarını seyredenleri çeşitli semtlere götürmekle görevli 24 otobüs şoförü ve biletcisi yarışmaları ücretsiz olarak izlemek istemişlerdir. Ancak bu istekleri kabul edilmeyince otobüsleri de alıp gitmişlerdir. İdare tarafında şoförlere göreve dönmeleri için çağrı yapılmış ancak sadece 4 otobüs şoförü ve biletcisi işe geri dönmüştür. İdare ise bu durumu bir grev olarak kabul ederek, göreve dönmeyenleri işten çıkarmış ve mahkemeye vermiştir.⁵⁹

2.6.3. Karayolları İşçilerinin Grevleri

1952 senesi Mayıs ayında İzmir'de Karayolları'na bağlı olarak çalışan işçilerin grevine kolluk kuvvetleri müdahalede bulunmuş, grev yapmaya devam etmek isteyen 35 işçi tutuklanmıştır.⁶⁰

1952 senesinde Mersin'de Karayolları 5. Bölge Müdürlüğü'nde 360 işçi greve gitmiştir. Müteahhit firma Güney İnşaat Limited ortaklığında çalışmakta olan işçiler, 27 Eylül gününden beri 45 bin lira tutarındaki istihkaklarının ödenmediği gerekçesiyle toplu olarak işi bırakmışlardır. Bölge Müdürlüğü tarafından müteahhidin istihkakına el konulmuş ve bir kısım işçiye alacakları ödenmiştir. Kalan kısım ise müteahhidin malzeme ve makinelerinin satışı ile ödenecektir.⁶¹

2.7. Diğer İşkollarındaki Grevler

1 Mayıs 1951 tarihinde İzmir'de Mustafa İpekçi'ye ait cam fabrikasında, fabrika teknisyenlerinden Fuad Aygan işçi ücretlerine zam yapılmasına dair teklifte bulunmuştur. Teklifin reddedilmesi üzerine işçileri toplayarak grev yapılması yönünde çağrıda bulunmuştur. Yapılan ihbar üzerine soruşturma başlatılmıştır.⁶²

21 Mart 1952 tarihinde Ankara'da taksi şoförleri 10 saatlik bir grev yapmışlardır. Grev sabah saatlerinde başlamış, saat 16:00'a kadar devam etmiştir. Grevin sebebi, belediyenin son dönemde almış olduğu 500'den fazla dolmuşa izin

⁵⁹ “Grev Yapan Otobüs Şoförleri”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1955, s.1-7.

⁶⁰ Makal, **a.e.** s 303.

⁶¹ Makal, **a.e.**, s.303-304.

⁶² “Dünyada 1 Mayıs Bayramı-İzmir'de”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1951, s.1.

verilmemesi, saatsiz bir şekilde çalışmak isteyen dolmuş şoförlerine taksi işletmek için saat alma zorunluluğunun getirilmesi ve plaka harçlarının artırılmasıdır. Taksi şoförlerinin büyük kısmı bu uygulamaları protesto etmek için Ulus Meydanı'nda toplanarak Meclis'e kadar yürümek istemişlerdir. Bu eylem kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle emniyet güçleri tarafından engellenmiş ve grev girişiminde bulunan 15 kişi Sorgu Hakimliği'ne sevk edilmiştir.⁶³

30 Nisan 1953 tarihinde İstanbul Yıldız'da bulunan Abdi Fuat Akev tütün deposunda 200 tütün işçisi işbaşı yapmayı reddetmiştir. İşçiler sebep olarak işverenin kendilerine tek taraflı ve muvakkat işçi olduklarına dair birtakım mukaveleler imzalatmak istemesini göstermektedirler. Sendikalı bazı işçiler münferit mukavele yapmak istememiş ve diğer işçileri de ikna etmeye çalışmışlardır. Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası durumu Sendikalar Birliği'ne bildirmiştir. Birlik temsilcileri de depoya gitmiş ve işçiler ile işverenle müzakereye başlamıştır.⁶⁴

2 Haziran 1953 tarihinde İzmir Radyosu'nda ücretleri az buldukları gerekçesiyle bazı solistler işi bırakma kararı almışlardır. Grev yapan solistler halk tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Basın Yayın Müdürlüğü tarafından bu solistlerin bir daha radyoya alınmaması yetkililere bildirilmiştir. Greve katılmayan solistler ise radyonun mali sıkıntılar geçirdiğini ancak durumun düzeleceğini ümit ederek işi bırakmadıklarını söylemişlerdir.⁶⁵

1953 senesinin Temmuz ayında Konya'da 150 civarında terzi kalfa ve çırakları ücretlerine zam yapılması talebiyle greve gitmişlerdir.⁶⁶

24 Kasım 1955 tarihinde Adana'da hayat kadınları, Emniyetin tarafından getirilmiş olan dost tutma yasağının kaldırılmasına yönelik genel bir grev yapmışlardır. Geneleve bir polis ekibi gelmiş, kadınları çalışmaya zorunlu tutmuştur.⁶⁷

⁶³ Makal, **a.g.e.**, s.304-305.

⁶⁴ Makal, **a.e.**, s.305.

⁶⁵ Makal, **a.y.**

⁶⁶ Makal, **a.y.**

⁶⁷ Makal, **a.e.**, s.306.

3. DP Döneminde Yapılan Grevlere İlişkin Bir Değerlendirme

Grevler işkollarına göre sınıflandırılmıştır. İncelenen grevlerin, bazı istisnalar haricinde genel olarak kısa süreli olduğu söylenebilir. Grevlerin içerik olarak da ağır çalışma koşulları ve ücretlerin yeterli düzeyde olmayışı sebebiyle yapıldığını görüyoruz. Bir başka boyut ise, bu grevlerin büyük ölçekli, belirli bir işkolunda gerçekleşen genel grevler değil de işyeri düzeyinde gerçekleşen, daha küçük ölçekli grevler olmasıdır. Ayrıca bu grevlerin bir başka özelliği de, bir sendika tarafından gerçekleştirilmemiş olmalarıdır. Zira bazı işyerlerinde sendikal faaliyetlerin varlığına dair bir bilgimiz yoktur. Grevlerin bir başka özelliği de, genel itibarıyla büyükşehirlerde meydana gelmeleridir. Bunda sanayileşmenin ve istihdam imkânlarının büyükşehirlerde daha fazla olmasının önemli bir etkisi vardır.

Grevlerin kamu kesiminde daha az olduğu dikkat çekmektedir. Özel kesimde ise grevler daha yoğun bir şekilde meydana gelmektedir. Kamu kesiminde çalışma koşulları, ücretler, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konular daha iyi durumdadır. Ancak özel kesimde bu konular her zaman güvence altında değildir. Kötüleşen çalışma koşulları veya verilmeyen haklar dolayısıyla özel kesimde işçiler daha çok grev yapmışlardır.

Grev yapmak yasak olduğu halde yapılan iş bırakma eylemleri neticesinde işçiler ağır bir ceza almamak için yaptıkları iş bırakma eylemlerini grev olarak nitelemek istememişlerdir. Bunun yerine farklı yöntemler ile eylemler yapmışlardır. Örneğin, işçiler veya sendikalar tarafından sürecin aslında bir lokavt süreci olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

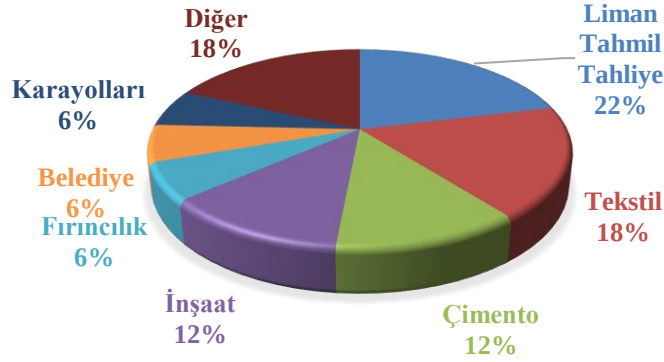
Grevlerin neticesine baktığımızda ise bazı grevlerin taleplerin kabulü konusunda amacına ulaşmış olduğunu görebilmekteyiz. İşverenler işçilerin taleplerini belli noktalarda kabul etmiştir ancak bu durum her zaman bu şekilde devam etmemiştir. Zira bazı grevlerde de hukuki çözüm yollarına veya kolluk kuvvetlerine başvurulmuştur. Bunun yanı sıra, kamu görevlilerinin arabuluculuğu da çeşitli grevlere söz konusu olmuştur.

⁶⁸ Makal, “Grev Hakkının Peşinde...” s.351-352.

Sendikal faaliyetlerde cinsiyetlere dayalı dağılımı inceleyecek olursak, kadın işçilerin erkek işçilere göre işçi eylemlerinde daha az yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak tekstil işkolu bu durumun bir istisnasıdır. Kadın işçiler tekstil işkolunda daha yoğun bir şekilde çalıştıkları için, grevlere de katılmışlardır. Yine tekstil işkolu gibi tütün işkolunda da kadın istihdamı yoğundur ve bu iki işkolunun dışında diğer işkollarında kadın istihdamı mevcut olmadığı için, bu işkollarındaki grevlere de kadınların katılımı söz konusu değildir.⁶⁹

DP döneminde 33 grev gerçekleşmiştir. Grevlerin en yoğun olarak görüldüğü işkolu liman tahmil-tahliye işkoludur. Bu işkolunda 7 grev yapılmıştır. İkinci sırada tekstil işkolu gelmektedir ve bu işkolunda 6 grev gerçekleşmiştir. Çimento işkolunda ve inşaat işkolunda 4, fırıncılık işkolunda 2, belediye temizlik işlerinde 2, karayollarında 2 grev yapılmış, İETT, taksi şoförleri, tütün işleme, radyo sanatkarları, terzi kalfa ve çırakları, genelev kadınları da 1'er grev gerçekleştirmiştir.

Şekil 4.1’de grevlerin işkollarına göre yüzdelik dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 4.1

Şekil 4.1’e göre en çok grev yapılan işkolu olan liman tahmil-tahliye işkolunun yapılan tüm grevler arasındaki oranının yüzde 22 olduğunu görüyoruz. İkinci sırada yüzde 18’lik oranla tekstil işkolu ile az sayıda grev yapılmış, birden fazla işkolunu barındıran ve bu sebeple “diğer” şeklinde ifade edilen işkolları yer almaktadır. Çimento ve inşaat işkollarında eşit sayıda grev yapıldığı için tüm grevler arasındaki oranları da eşittir. Bu iki işkolundaki grevlerin tüm grevlere oranı yüzde

⁶⁹ Makal, *Ameleden İşçiye....* s.318.

12'dir. Fırıncılık, belediye temizlik işleri ve karayolları işkollarında da eşit sayıda grev yapılmıştır ve bu işkolları da yüzde 6'lık bir orana sahiptirler.

4. DP Döneminde Yapılan Lokavtlar

3008 sayılı İş Kanunu'nun 72. maddesinde grev ve lokavt yasaklanmıştır ancak buna rağmen lokavt işverenler tarafından sıklıkla kullanılmış bir yöntemdir. İşçileri korumaya yönelik sosyal içerikli kanunlar, işverenler tarafından göz ardı edilmiştir. Bu kanunların ne ölçüde uygulandığını araştırıp, işçiler tarafından gerçekleştirilen ihbar ve şikayetleri incelemekle görevli olan devlet memurları ise genel olarak işverenleri suçlamama eğiliminde olmuşlardır.⁷⁰ Aynı kanunun 73. maddesinde, 50 kişiden az işçi bulunan işyerlerinde 10 işçinin, 50 kişiden 500 kişiye kadar işçinin çalıştığı işyerlerinde toplam işçilerin 1/5'i kadar işçilerin, 500 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde en az 100 işçinin işten çıkarılması lokavt sayılmaktadır.⁷¹

İşverenlerin, genel itibariyle grev ve lokavtı aynı şekilde ele almasından dolayı en başta işçi ve işveren ilişkileri, sonrasında ise sosyal barış ve adalet kavramları bozulmaktadır. Ancak grev ve lokavt özünde birbirinden çok farklıdır. Grev, içerik olarak bir nevi savunma mekanizmasıdır. Bunun aksine lokavt ise, savunmadan daha çok bir saldırı aracıdır. Bu bağlamda grev, işçiler tarafından haklarını savunmak, enflasyondan korunmak, milli gelirden daha adil bir pay alabilmek ve ekonomik kalkınmadan faydalanabilmek için kullanılır. Lokavtta ise tam tersi bir durum söz konusudur. Zira lokavt ilan eden işverenler, çoğunlukla hem işçiyi hem de ailesini sosyal ve ekonomik bir buhrana sürükler. Bu sebepten dolayı da sosyal politika ilkelerine uygun olan, temel sosyal ve ekonomik hakların güvence altına alındığı anayasalarda grev hakkı işçilere tanınmıştır. Ancak lokavt için böyle bir durum söz konusu değildir. Zira lokavt ile başta işçiler olmak üzere sendikalar ve sendikal faaliyetler bir nevi cezalandırılmak istenmektedir.⁷²

⁷⁰ Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, s.167.

⁷¹ "İş Kanunu", *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1936, s.6630.

⁷² Talas, *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.10-11.

Grev ve lokavt yasak olmasına rağmen girişimciler, işçilere göre daha kolay örgütlenme imkanına sahiptirler. Lokavt yasak olmasına rağmen girişimciler tarafından kanuni nisap sınırına yakın sayıda işçi istenildiği zaman işten çıkarılmaktadır. İşletmede küçülmeye gidileceği zaman lokavt hareketine başvurulmaktadır.⁷³ Bu durumun, lokavtın kolaylıkla uygulanmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Ayrıca lokavtın, işçilerin mağduriyetine yol açacak seviyede bir uygulama olduğunu da görebiliriz.

DP döneminde gerçekleşen lokavtlar şu şekildedir:

4.1. Tütün İşkolunda Yapılan Lokavtlar

Galata'da Necati Bey Caddesi'nde bir aydan beri çalışmakta olan 21 tütün işçisi, tütün ticareti ile uğraşan işverenleri Ramazan Bayrak tarafından işten çıkarılmıştır.⁷⁴

İstanbul'da Kostantin Sedenko tütün deposunda çalışan 35 işçi, işveren tarafından kanuna aykırı biçimde işten çıkarılmışlardır.⁷⁵

Beşiktaş Serencebey'de bulunan Recep Köker Tütün Deposu 15 işçisini birden işten çıkarmıştır.⁷⁶ İşçi sayısı dikkate alındığından bunun tam anlamıyla bir lokavt olduğu söylenebilir.

Avusturya Tütün Şirketi lokavt yaparak 28 daimî işçiye işten çıkarılacaklarını bildirmiştir. Firma bu duruma iş bitimini sebep olarak göstermiş ancak yeni tütün almasına rağmen işten çıkarmalara devam etmiştir.⁷⁷

⁷³ Orhan Tuna, **Grev Hakkı İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti**, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayınları, 1951, s.56.

⁷⁴ Sülker, **a.e.**, s.169.

⁷⁵ "Bir Patron Lokavt Yaptı, Bu Sabah C. Savcılığına Verildi", **Gece Postası**, 12 Haziran 1951, s.1, s.3.

⁷⁶ Sülker, **a.g.e.**, s.170.

⁷⁷ "Avusturya Tütün Şirketi Lokavt Yaptı", **Gece Postası**, 7 Mart 1954, Sayı: 5502, s.1, s.5.

4.2. Dokuma İşkolunda Yapılan Lokavtlar

Mahmutpaşa'da bulunan Yeşil Han'da Hayim Selban'a ait dokuma fabrikasında çalışan işçiler ücretlerine zam talep etmeleri sebebiyle işten çıkarılmışlardır.⁷⁸

İşveren Nurullah Narin, günde 11 saat yerine 8 saat çalışmak isteyen dokuma işçilerini işten çıkarmıştır. 10 işçi birden işten çıkarıldığı için soruşturma yapılmıştır.⁷⁹

Kiryako Pamukoğlu İplik ve Bez Fabrikası'nda çalışan 32 işçi işten çıkarılmıştır. Bu durum, Tekstil Sendikası tarafından lokavt olarak nitelendirilmiştir.⁸⁰

Yedikule'de bulunan Gavriyel Gavriyeloğlu Kordela Fabrikası'nda çalışmakta olan işçilere 6 Eylül'de verilmesi gereken avans verilmemiş ve bunun üzerine işçi temsilcisi Rıza Güven işçilerin hakkını aramak isteyince işveren vekili fabrika müdürü tarafından işten çıkarılmıştır. Basına lokavt olarak yansıyan olayın İl Hakem Kurulu'na intikal etmesi beklenmektedir.⁸¹

Küçükköy Basma Fabrikası işçileri toplu olarak işten çıkarılmışlardır. Sendika işten çıkarılan işçilere İş Kanunu'nun 13. Maddesinin uygulanması, işçilere tazminat ödenmesi istenmiştir.⁸²

Eyüp Otakçılar'da Fethi Çelebi Caddesi'nde bulunan dokuma atölyesinin işvereni işçi ücretlerini düşürmüştür. 1000 mekiğe net 35 kuruş verilmesi, her 125.000 mekiğe de 5 lira ödenmesi gerekirken işveren bu ücretlerden daha az ödeme yapmak istemiştir. Bu durum lokavt olarak kabul edilmiş ve sendikaya bildirilmiştir.⁸³

⁷⁸ "Lokavt", **Gece Postası**, 7 Ekim 1952, s.1, s.5.

⁷⁹ "Mahmutpaşa'da Bu Sabah Bir Lokavt Oldu", **Gece Postası**, 25 Ekim 1952, s.1, s.5.

⁸⁰ Sülker, **a.g.e.**, s.171.

⁸¹ "Bir Lokavt Hadisesi", **Gece Postası**, 10 Eylül 1953, s.3.

⁸² "Bir Lokavt Hadisesi", **Gece Postası**, 23 Aralık 1953, s.2.

⁸³ "Lokavt Hadisesi", **Gece Postası**, 23 Ocak 1954, s.1, s.5.

4.3. Lastik Sanayi İşkolunda Yapılan Lokavtlar

Eyüp'te bulunan Çıkvaşvili Lastik Fabrikası'nda pek çok defa lokavt yapılmış, en son 187 işçi işten çıkarılmıştır.⁸⁴

Topkapı'da bulunan Fehmi Zorlu'ya ait lastik fabrikasında çalışan 150 işçi toplu halde işten çıkarılmıştır. İşverenin vergi borcu sebebiyle lastik kalıplarına haciz konulması sebebiyle işçileri işten çıkardığı iddia edilmiş ve işverenin lokavt yaptığına karar verilmiştir.⁸⁵

Ahırkapı'da bulunan Üçyıldız Lastik Fabrikası'nda çalışmakta olan işçilerden 45'i işten çıkarılmıştır. İşverenin iç yönetmeliğe aykırı olarak fabrikada bazı daireleri kapatıp işçileri işten çıkarması lokavt olarak değerlendirilmiş ve işveren Bölge Çalışma Müdürlüğü tarafından mahkemeye verilmiştir.⁸⁶

4.4. İnşaat İşkolunda Yapılan Lokavtlar

Zonguldak'ta liman inşaatını yapan Hollanda firmasının işçileri günde 11 saat çalıştırmak istemesi üzerine işçiler günde 8 saat çalışacaklarını belirtmişlerdir ve anlaşmazlık çıkmıştır. İşçiler firmanın lokavt yaptığını ifade etmişlerdir. Liman inşaatı durmuştur.⁸⁷

Merzifon Havaalanı inşaatında çalışan işçilerden 40'ı işten çıkarılmıştır. Bu durum lokavt olarak nitelendirilmiştir ve Mc. Calfe Hamilton şirketi hakkında lokavt yaptıkları gerekçesiyle soruşturma açılmıştır. İşten çıkarılan işçilerin bazıları sendika yöneticisi olmakla birlikte hepsi sendikalıdır.⁸⁸

4.5. Diğer İşkollarında Yapılan Lokavtlar

İzmir'de üzüm ve incir mağazaları Cumhuriyet Bayramı'nda çalıştırdıkları işçilere ücret ödememek için 25 Ekim 1950 tarihinde akşam bütün işçilere işi

⁸⁴ “Bir Fabrika Mahkemeye Tevdi Edildi”, **Gece Postası**, 22 Ağustos 1951, s.3.

⁸⁵ Sülker, **Grev Hakkı ve Grevler**, s.169-170.

⁸⁶ “Lokavt”, **Gece Postası**, 7 Mayıs 1952, s.1.

⁸⁷ “Zonguldak'taki Hadise Savcılığa İntikal Etti”, **Vatan**, 8 Kasım 1952, s.7.

⁸⁸ “Bir İnşaat Şirketi Lokavt Yaptı”, **Gece Postası**, 3 Mart 1953, s.3.

bıraktıracak 31 Ekim günü işe tekrar alınacaklarını bildirmiştir. Bu zorla işi bıraktırma eylemi bir lokavttır ancak herhangi bir direniş söz konusu olmamıştır.⁸⁹

Taksim’de bulunan Kristal Gazinosu’nda çalışmakta olan 25 garson işveren Hacı Hamdi Anlar tarafından işten çıkarılmıştır.⁹⁰

Bakırköy’de bulunan Adil Kırâç fabrikası işvereni Yüksek Hakem Kurulu tarafından kabul edilen ücret zamlarını vermek istememiş ve işçileri işten çıkarmıştır.⁹¹

Halıcıoğlu’nda Kumbarahane Caddesi’nde Ali Osman Çelikkân’a ait döküm imalathanesinde çalışmakta olan 5 işçiden 3’ü işten çıkarılmıştır. İşçilere hiçbir maddi hak verilmemiştir. Bu olay lokavt olarak kabul edilmiş ve Bölge Çalışma Müdürlüğü’ne intikal etmiştir.⁹²

Sultanahmet Cezaevi karşısında 4 no’lu ekmek fırınında çalışmakta olan işçilerin 9’u işveren Ali Akpınarlı tarafından işten çıkarılmıştır. İşçilere çalışmış oldukları günlerin ücretleri verilmemiştir. Bu lokavt olayı, sendika tarafından resmi makamlara bildirilmiştir.⁹³

Eyüp’te Bahariye Caddesi’nde bulunan Oto Yay ve Makas Fabrikası’nda çalışan işçilerin 12’si işverenleri tarafından işten çıkarılmıştır. İşçilerin, ücretlere zam yapılması hakkında verilen İl Hakem Kurulu kararının uygulanmasını istemeleri bu lokavta sebep olmuştur.⁹⁴

Rızapaşa yokuşunda bulunan bir mensucat atölyesinde çalışmakta olan 6 işçi ihbarsız bir şekilde işten çıkarılmıştır. Lokavt olayı incelenmeye başlanmış ve atölyenin İş Kanunu kapsamında olmayıp kaçak çalıştığı belirlenmiştir.⁹⁵

⁸⁹ Sülker, **a.g.e.**, s.169-170.

⁹⁰ “Bir Gazinocu Lokavt Yaptı: 25 Garsonu Birden İşten Çıkardı”, **Gece Postası**, 10 Ekim 1951, s.1, s.3.

⁹¹ “Adil Kırâç Fabrikasında Bu Sabah Lokavt Yapıldı”, **Gece Postası**, 6 Ekim 1952, s.1, s.5.

⁹² “Bir Lokavt Hadisesi”, **Gece Postası**, 30 Nisan 1953, s.5.

⁹³ “Lokavt Yapan Fırıncı”, **Gece Postası**, 3 Kasım 1953, s.1, s.5.

⁹⁴ “Oto-Yay Fabrikasında Bir Lokavt Hadisesi”, **Gece Postası**, 8 Aralık 1953, s.1, s.5.

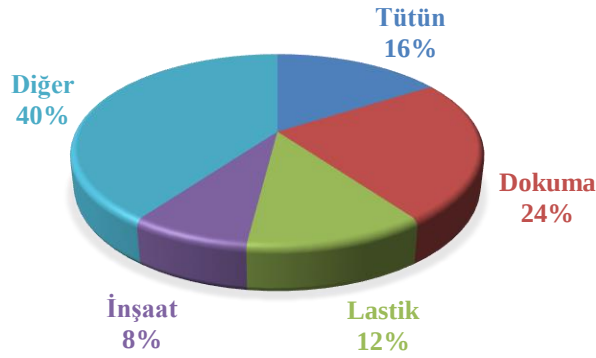
⁹⁵ “Bir Lokavt Hadisesi”, **Son Posta**, 10 Şubat 1954, s.2.

Bazı işçilerin Sokoni-Vakum Petrol Müessesesinden tek tek veya toplu olarak ancak keyfi uygulamalar ile işten çıkarıldığına dair şikayetler söz konusu olmuştur. Muvakkat kaydı ile işe alınan işçilerle birlikte daimî işçiler de işten çıkarılmıştır.⁹⁶

Ankara Valiliği'ne yapılmış olan bir müracaatta bir İsrail şirketi tarafından 30 işçinin işine son verildiği bildirilmiş ve lokavtın yasak olduğuna dair bir hatırlatma yapılmıştır.⁹⁷

İzmir'de bulunan Şark Sanayi Fabrikası'nda çalışan 20 işçi işten çıkarılmıştır. İşveren lokavt suçuyla mahkemeye verilmiştir.⁹⁸

Şekil 4.2'de lokavtların işkollarına göre yüzdelik dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 4.2

DP döneminde toplam 25 lokavt meydana gelmiştir. Şekil 3.2'ye göre en az lokavt meydana gelen işkolu 2 adet lokavtla inşaatıdır ve bu lokavtların oranı yüzde 8'dir. İkinci sırada lastik işkolu gelmektedir. Bu işkolunda ise yüzde 12'lik orana sahip 3 adet lokavt meydana gelmiştir. Tütün işkolundaki lokavtların sayısı 4'tür ve oranı da yüzde 16'dır. Dokuma işkolunda 6 adet lokavt meydana gelmiştir ve oranı yüzde 24'tür. Diğer kategorisinde ele alınan, birden çok işkolunda meydana gelen lokavtlar ise 10 adettir ve bu kategorideki lokavtlar yüzde 40 ile en büyük orana sahiptir.

⁹⁶ “Bir Petrol Şirketi Lokavt Yapmakla İtham Ediliyor”, **Son Telgraf**, 9 Ağustos 1954, s.2.

⁹⁷ Sülker, **a.g.e.**, s.173.

⁹⁸ “İzmir’de Bir Fabrika 20 İşçiye Yol Verdi”, **Son Posta**, 23 Mart 1956, s.4.

5. DP Döneminde Çalışma Hayatına Dair Çıkarılan Kanunlar

DP döneminde, çalışma hayatında başta grev olmak üzere toplu iş ilişkileri alanında çok mesafe kat edilememiştir. Ancak bireysel iş ilişkileri söz konusu olduğunda bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Zira bireysel iş ilişkileri alanında sosyal politika ilkelerine uygun hareket edilmeye çalışılmıştır. Ancak toplu iş ilişkileri alanında devlet daha sert, katı ve otoriter bir tutum izlemiştir. Bu durumda sendikaların, hükümet baskısı sebebiyle tam anlamıyla yetkin olamaması da etkilidir.

DP iktidarı, bireysel iş ilişkilerine yönelik olarak pek çok kanun çıkarmıştır. Ayrıca İş Kanunu'nda da bazı düzenlemeler yapmıştır. Aşağıda bu düzenleme ve kanunlar incelenmektedir.

5.1. 1936 İş Kanunu'nun Kapsamının Genişletilmesi

3008 sayılı ve 1936 tarihli İş Kanunu içerik bakımından tüm işçileri kapsamıyordu. İlk olarak, kimin işçi sayılıp sayılmayacağı hususuna dair çeşitli tartışmalar mevcuttu ki ilgili kanunun 1. maddesinde yer alan “*Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren çalışan kimseye ‘işçi’ denir.*”⁹⁹ İfadesi de bu durumu tetikler nitelikteydi. Zira, bu madde ile bir işverene bağlı olarak çalışan kimseleri tanımlarken genel itibarıyla bir “beden gücü” ifadesi yer almaktaydı. Aynı maddede yer alan “*bedenen veya fikren*” ifadesi de bunu doğrular nitelikteydi. Bu noktada fikir işçileri kapsam dışında kalmaktaydı. Ancak 1952 senesinde çıkarılan 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun (Basın-İş Kanunu) ile fikir işçileri de İş Kanunu kapsamına alınmıştır.*

3008 sayılı İş Kanunu'nda yer alan bir diğer husus da işyerinde çalışan işçi sayısına göre işçilerin kanun kapsamına girip girmediğine ilişkindi. Kanunun 2. maddesinin A fıkrasında yer alan “*Bu kanun, mahiyeti itibarıyla yolunda işliyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icab ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan*

⁹⁹ “İş Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1936, sayı: 3330, s.6621.

* İlgili kanun aşağıda incelenmektedir.

*işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur....”*¹⁰⁰ Hükmü ile de bu durum belirtilmekteydi. İş Kanunu kapsamında olabilmek için bir kota getirilmişti ve 10 işçiden az sayıda işçinin çalışmakta olduğu işyerlerinde çalışan işçiler kanun kapsamı dışında kalıyorlardı. Bu da aslında eşitlik ilkesine ve sosyal devlet anlayışına aykırı bir durum teşkil ediyordu. Zira kapsam dışında kalan işçiler sosyal sigortalardan da kolaylıkla faydalanamayacaktı.

Ancak 1952, 1956, 1957, 1960 senelerinde çıkarılmış olan teşmil kararnameleriyle nüfusu 50.000’den fazla olan yerleşim birimlerinde bazı işkollarında 4-9 işçi çalıştıran işyerleri de kanun kapsamına alınmıştır.¹⁰¹

5.2. İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun

5837 sayılı bu kanun 9 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilmiş ve 1 Mart 1952 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Mecliste, bu kanuna ilişkin çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Kanunu destekleyenler olduğu gibi kanunun yeterli olmadığını savunanlar da olmuştur.

DP Kütahya Milletvekili Yusuf Aysal, ilgili kanunu şu sözleriyle desteklemiştir:

“...Yıllardan beri en tabii haklarından mahrum olan, sefalet ve ıstırap içinde kavranan Türk işçisine tanınan haklar arasında ücretli hafta tatili işinin ele alınması ve bu kanunun huzuruza getirilmiş olması, bu vadide atılan adımların güzel bir nişanesi ve belirtisidir. Temenniye şayan olan nokta, bütçe imkânlarının, yarım yevmiyenin bir yevmiyeye çıkarılması durumuna girmesidir...Bu kanun sosyal adaletin tecellisidir ve aynı zamanda Türk işçisinin liyakat ve kabiliyetinin bir belirtisidir. Bu kanun keza rasyonel çalışmanın bir örneğidir. Ve Türk işçisinin çalışmadığı günlerde, muztar ve mahrum vaziyete düştüğü günlerde bunun bertaraf edilmesi ile mâaşeri vicdanda çok iyi tesirler husule getirecektir. Bu tasarı, Türk işçisi için tanınması lâzım ve zaruri olan hakların, bir başlangıcı mesabesindedir...”¹⁰²

¹⁰⁰ “İş Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15 Haziran 1936, s.6621.

¹⁰¹ Makal, **Türkiye’de Çok Partili...**, s.343.

¹⁰² **TBMMTD**, D.9, C.IX, B.111, (8 Ağustos 1951), s.737.

DP İstanbul Milletvekili İhsan Altınel de kanunu hem desteklemiş hem de kanunun kapsamının genişletilmesine dair temennilerini dile getirmiştir:

“...Muhterem arkadaşlar; senelerden beri Türk işçisini, bir köle gibi tanıyan eski iktidar, Demokrat Partinin kuruluşundan sonra, Demokrat Partinin 1946 seçimlerinde Büyük Millet Meclisine göndermiş olduğu milletvekillerinin bu Meclis kürsüsünden bangır bangır bağırarak Türk işçisinin hak ve hukukları bu memlekette çiğnenmektedir, diyerek eski iktidarı tenkit ederek Türk işçisinin emniyetini istemişlerdi. 2. işte 1950 seçimlerinde milletin iradesiyle Büyük Millet Meclisine geldik. Sizlerin, itimat ettiğiniz Hükümet, muhalefette iken söz vermiş olduğu ve programına aldığı işçi haklarından Türk işçisine-lâyık olan hakkım bugün huzuruza getirmiş bulunmaktadır. 3. Muhterem arkadaşlar; bu hak Türk işçisine verildiği zaman hükümetimizin bütçe bakımından birçok külfetle karşılaşacağını hepimiz takdir ederiz. Fakat görülecektir ki; Türk işçisi bunu takdir ederek-memlekette istihsalın artmasına yardım edecektir. Bir hafta çalışarak günlük ihtiyacını temin eden bir işçi pazar günü çoluk çocuğunun yanında parasız bir şekilde gününü geçirmek mecburiyetinde kalmaktaydı, bu hal onu üzmemekte, kendisini küçümser bir vaziyette görmesine sebep olmaktaydı. Gönül isterdi ki pazar günü için kendisine tam yevmiye verilsin; fakat Hükümetimizin, imkân hâsıl olduğu vakit, bu yarım yevmiyeyi bir yevmiye yapacağına inanıyorum. Bu verildiği takdirde o baba, çoluk çocuğunun yanında sevinçle, üzüntüsüz yemek yiyebilecektir...”¹⁰³

Çalışma Komisyonu sözcüsü Namık Gedik, ilgili kanunu şu sözlerle savunmuştur:

“...Aziz arkadaşlar, bugün bu kanunla, memlekette iş hayatımızda çarkı ve makinesi başında, toprak üstünde, 600 metre derinlikte toprak altında çalışan işçiye, diğer ileri memleketlerde tanınmış olan hakların bahsedilmesi, bizim için, saadet verici bir neticedir. Gönül isterdiki bu işçilere yarım yevmiye olarak tanımak istediğimiz bu dinlenme gününü bir yevmiye olarak tahsis edelim. Fakat arkadaşlar bugün Büyük Millet Meclisince imkânlarımız ve memleketin içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde işçilere sağlanmış olan bu hakkı hiçbir zaman küçümsemeye imkân yoktur. Aziz Türk işçileri bu iktidarın kendilerine vermiş olduğu bu hakkı hiçbir zaman küçümsemiyecekler ve bu hakkın verilmesi dolayısıyla kendilerini düşünmüş olan bugünkü iktidar Hükümetini takdirle anacaklardır. Aziz arkadaşlar, biz millet olarak büyük ihtiyaçlar karşısında çırpman bir kitleyi düşünürken istiyoruz ki, bugün Hükümetin muayyen işçi zümresine sağlamış olduğu bu hak ve sosyal güven, henüz topraktan bağrını kaldırmamış olan ziraat işçisine de teşmil edilebilsin.; Bir gün bu müjdeyi bu memleket ufuklarına yine bu asıl Meclis içinden yaymak mümkün olursa, bizler bu bahtiyarlığı da hissetmiş olacağız....”¹⁰⁴

DP Zonguldak Milletvekili Avni Yurdabayrak ise bu sözler üzerine şu eleştiride bulunmuştur:

¹⁰³ TBMMTD, D.9, C.IX, B.111, (8 Ağustos 1951), s.737-738.

¹⁰⁴ TBMMTD, D.9, C.IX, B.112, (9 Ağustos 1951), s.774.

“...Ancak, şunu söylemek mecburiyetindeyim ki, seçim çevremden aldığım bâzı yazı ve telgraflar bu hafta tatili için esas olarak kabul edilen yarım ücretin tam ücrete kalb ve tahvilini temenni mahiyetindedir. Hükümet gerekçesinde gayet güzel izah ediliyor ve deniyor ki, memleketin tarihî seyrini, iktisadi ve içtimai durumunu tetkik ettiğimizde görülecektir ki, bugüne kadar bigâne kalınmış, bakımsız bulunan zümre, Türk işçi zümresidir. Bu, gerekçe ile de kabul edilmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar gerek parti ileri gelenleri ve gerek hükümet organları tarafından yarım ücretten bahsedilmemiş, ancak tam ücretten bahsedilmişti. Kanunun tatbikatında, iş Kanununun çerçevesi içine giren yerlerde Hafta Tatili Kanunu tatbik edileceğine göre neden yarım ücret esası kabul edildi de, tam ücret esası kabul edilmedi? Sayın bakanın huzurunuzda izah etmesini rica ediyorum...”¹⁰⁵

Kanunun 1. maddesinde “*İş Kanununun uygulanmakta olduğu iş yerlerinde haftanın tatilden evvelki günlerinde devamlı olarak çalışmış olan işçilere çalışılmayan hafta tatili günü için işveren tarafından bir iş karşılığı olmaksızın yarım gündelik ücret ödenir.*”¹⁰⁶ İfadesi yer almaktadır. Bu madde ile işçilerin ücret hakkı korunmaktadır.

Bu maddeye ilişkin DP Konya Milletvekili Abdürrahman Fahri Ağaoğlu şu şekilde bir eleştiride bulunmuştur:

“Muhterem arkadaşlarım, birinci madde prensip olarak iş karşılığı olmaksızın işçiye yarım gündelik verilmesini kabul etmiştir. Bu zahiren karşılıksızdır. İş karşılığı yoktur. Fakat hakikatta bir işçi 6 gün çalıştıktan sonra bir gün ücretli olarak istirahat ederse işçi mütaakıp 6 günde 7 günlük verimle çalışır. Benim temennim, bu memlekette memur ile işçi farkının kaldırılmasıdır. Bunun için de gündeliklerin yarım değil, tam verilmesi yerinde olur. Gerçi, tam gündelik İktisadi Devlet Teşekkülleri için bir külfettir (hususî teşebbüsler için de bir külfettir), fakat işçiler tam gündelik alırlarsa mütaakıp günlerdeki çalışmalarında bu farkı fazlasıyla telâfi ederler. Benim kanaatim budur. Sırf bu hususa ait olmak üzere bir tadil teklifi veriyorum.”¹⁰⁷

DP Balıkesir Milletvekili Müfit Erkuyumcu ise şu sözleriyle farklı bir noktaya dikkat çekmiştir:

“...Bugün işçilerimize verilen yevmiye esasen azdır. Bu vaziyet karşısında onlar günün, iktisadi şartları arasında maişetlerini temin edememektedir. Haftada bir gün istirahat, her insanın olduğu gibi, işçinin de hakkıdır. Ona mukabil işçi çalıştıran tüccar, fabrikatör ve müesseseler büyük paralar kazanmaktadır. İşçinin alın teri ve emeği ile büyük para kazananların, haftada bir gün istirahat günlerinin yevmiyesini

¹⁰⁵ TBMMTD, D.9, C.IX, B.112, (9 Ağustos 1951), s.775.

¹⁰⁶ “İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 15 Ağustos 1951, s.1801.

¹⁰⁷ TBMMTD, D.9, C.IX, B.112, (9 Ağustos 1951), s.778.

vermesi aynı zamanda adalet ve hakkaniyet esaslarının icabıdır. Bu itibarla bendeniz de yarım yevmiye esasının tam yevmiye esasına değiştirilmesini teklif ediyor ve bu hususta bir de önerge takdim ediyorum, kabulünü bilhassa rica ederim...”¹⁰⁸

2. madde

“Birinci maddedeki ücretli hafta tatiline hak kazanmak için iş müddetleri ile alakalı nizamnamelerde kabul edilen günlük iş müddetlerine uygun olarak haftanın altı gününde muntazaman çalışmış olmak şarttır. Şu kadar ki: A) Çalışmadığı halde kanunen iş müddetinden sayılan zamanlarla günlük ücret ödenen veya ödenmeyen kanuni tatil günleri; evlenme halinde üç güne kadar; ana veya babanın, karı veya kocanın, kardeş veya çocukların ölümü halinde iki güne kadar verilmiş İzin müddetleri ile işveren tarafından verilen diğer izinler fiilen çalışılmış günler gibi hesaba katılır. B) Mücbir ve İktisadi bir sebep olmadan işyerindeki çalışmanın haftanın bir veya bir kaç gününde işveren tarafından tatil edilmesi halinde, haftanın çalışılmayan bu günleri ücretli hafta tatiline hak kazanmak için çalışılması gereken altı günün hesaplanmasında nazara alınır. C) Bir işyerinde işin bir haftadan fazla bir müddetle tatil edilme sine gerektiren mücbir sebepler hadis olduğu takdirde İş Kanununun 15 inci maddesinin LU numaralı bendi mucibince mücbir sebeplerden ötürü çalışılmayan günler için işçilere ödenen yarım ücret hafta tatili günü için dahi ödenir.”¹⁰⁹

Şeklinde dir. Bu madde ile ücret hakkına sahip olmak için gerekli şartlar belirtilmiştir.

3. madde

“İş Kanununa tâbi olan iş yerlerinde çalışan işçilere, 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu ile bu kanuna ek 3466 sayılı Kanunda yazılı bulunan genel tatil günlerinde çalışmadıkları takdirde bir iş karşılığı olmaksızın o güne ait ücretleri yarım olarak, tatil yapmayarak çalıştıkları takdirde ise çalıştıkları bu günlere ait ücretleri % 50 fazlasıyla ödenir.”¹¹⁰

Şeklinde bir ifadeye sahiptir. Bu madde ile hangi koşullarda ne miktarda ücret alacakları belirtilmiştir.

8 Haziran 1956 tarihinde kabul edilmiş olan 6734 sayılı İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile söz konusu kanunun bazı maddeleri değiştirilmiş ve işçilere tatil günlerinde ödenecek ücret bir günlük tam ücrete yükseltilmiştir. Bu düzenleme 1. maddede “İş Kanununun uygulanmakta olduğu işyerlerinde haftanın

¹⁰⁸ TBMMTD, D.9, C.IX, B.112, (9 Ağustos 1951), s.778.

¹⁰⁹ “İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 15 Ağustos 1951, s.1801.

¹¹⁰ “İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 15 Ağustos 1951, s.1801.

tatilden evvelki günlerinde devamlı olarak çalışmış olan işçilere çalışılmıyan hafta tatili günü için işveren tarafından bir iş karşılığı olmaksızın bir yevmiye tutarından ücret ödenir.”¹¹¹ Hükmüyle belirtilmiştir.

Ancak bu hususta da Mecliste çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Bursa Milletvekili Sabahattin Çıracıoğlu şu sözlerle ilgili kanun görüşmelerine bir eleştiride bulunmuştur:

“..Ücretlere atfedilemeyecek sebepler dışında yükselen fiyatlara göre ücretlerin bir türlü ayarlanmıyarak enflasyon yükünün işçilere yüklenir olmasına seyirci kalınması cidden adaletsizliktir. Bu sebeple hükümetin bu kanunla esbabı mucibesinde ifade ettiği gibi tam yevmiyeli hafta tatilinden dolayı millî istihsal için istihsal unsuru olan iş gücünden ümidettiği neticeyi elde edeceğine inanmıyoruz...”¹¹²

Manisa Milletvekili Hikmet Bayur da şu sözleriyle farklı bir noktaya dikkat çekmiştir:

“...Bildığınız gibi bâzı yerlerde işçiler yalnız gündelik alır, bâzı yerlerde ise gündelik almakla beraber yemek de yer. Şimdi bunun muhasebesi ne olursa olsun gerçekten işçiye çalıştığı yerdeki yemek tatil gününde de verilmelidir. İşçiye verilen bu yemek bir lütuf değildir. Eğer bu yemek işçiye verilmeseydi, ücreti daha çok olacaktı. Şimdi şunun tavihini rica ediyorum: İşçi çalışmadığı, tam gündelik aldığı günlerde de yemek yiyecek midir? (Gürültüler) Bunu, niçin soruyorum, bakınız, meselâ Soma madenlerinde çalışan işçiler vardır, mütemadiyen şikâyet ederler, derler ki, yemek bizim gündeliğimizizin bir parçasıdır. Ocakta tatil olmazsa bunlar yemek yerler. Şimdi tatilde gündelik alacaklar fakat yemek yememekte devam edecekler. Bu, doğru değildir, her ikisini de birden almalıdırlar. Çünkü esasa bakılırsa bunların gündelikleri iki türlüdür: Para ile verilen gündelik, yemek biçiminde verilen gündelik. Esasen bunlara yemek verilmese idi daha çok gündelik yani para alacaklardı. Binaenaleyh bunu işçinin isteğine göre halletmek adalete uygun bir iş olur. Sonra başka bir cihet daha var. Soma gibi 'bir yerde, şehirden uzak, dağ başında çalışan bir vatandaşa tatil günü alacağı gündeliğinden başka yemek vermediğimiz zaman o işçi orada nasıl yemek bulur, bu da bir derttir. Bu bakımdan isterim ki, bu tavih edilsin, gündelik dediğimiz vakit para ve yiyecek şeklinde verilen yevmiyelerin her ikisinin de dâhil olduğu açıklansın.”¹¹³

Manisa Milletvekili Hikmet Bayur şu sözlerle mevcut uygulamanın değiştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

¹¹¹ “İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1956, s.14553.

¹¹² **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.245.

¹¹³ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.246.

“...Yine benim söylediğime geliyor, efendim. Bir işçi 6 gün çalışıyor. Her gün de yemek alıyor. Tatil gününde gündelik verilecek ama yemek verilmiyecek. Encümen bunu söylüyor. Bu haksızlıktır. Gündelikle yemek bir kül teşkil etmektedir. İkisi birden gerçek gündeliği teşkil eder. Bir işçi şayet 7 lira yevmiye alıyorsa bunun - yemekli ise - 5 lirası esas gündelik, 2 lirası yemek parasıdır. Bu bakımdan tatil günlerinde gündelik verir de yemek parasını vermezsek işçi mağdur olur. Bu yanlış bir iştir. Dolayısıyla bu kanunun âdilâne ve mâkul tatbik edilmesi için tatil günlerinde dahi çalışına günlerinde mûtadolan yemeğin veya yemek parasının da verilmesi lâzımdır...”¹¹⁴

Çalışma Vekili Mümtaz Tarhan ise şu hususa dikkat çekmiştir:

“Biz evvelâ insani olarak bütün bir hafta yorulan, didinen bir işçinin istirahat ihtiyacı vardır diye düşündük. İstirahat eden bir işçinin yarım yevmiye alması kendisini müteessir eder. O gün bütün ihtiyaçlarını gidermek zorunda olduğu halde vaktiyle onu yevmiyeden mahrum bırakmak veya yarım yevmiye vermek doğru değildir. İnsani olarak ve birçok devletlerde olduğu gibi bir iyilik olsun diye bunu teklif etmiş bulunuyoruz. İşçi eğer yarım yevmiye alır veya hiç yevmiye almazsa Pazar günü dahi çalışarak çocuğunun çocuğunun gıdasını temin etmek ıstırasında kalır. Bundan dolayı bünyesi hayıflar, iktisadi ve fizyolojik kabiliyeti azalır, randımanı düşer. Biz bu kanunla fiyatların yükseleceğine inanmıyoruz, büyük bir huzur içinde bir günün kendisine sağlayacağı yeni hamle ile işine dönen bir işçinin randımanının artacağını, randımanın artması neticesi de maliyetin düşeceğini düşünmek mümkündür. Kendilerinin bu mevzuu, işçi ücretlerinin maliyete yapacağı inikas sebebiyle, maliyetin yükseleceğini ima etmek suretiyle âdetâ bu kanuna muarız olduklarını böylece gizli olarak ifade ve beyan etmeleri yersiz'dir. Saniyen; işçi ücretleri meselesi, memur maaşları gibi değildir. İşçiler bugün ücret mevzuunda toplu iş ihtilâfı yaratmak imkânlarına sahiptirler. Binaenaleyh memlekette hayat standardının yükselmesiyle paralel olarak her işçi, ücretinin artırılması yolunda ihtilâf çıkarabilir ve bunu mercilere intikal ettirebilir. Diğer taraftan asgari ücret tarifesi vardır. Bunlar salahiyyetli komite ve komisyonlarda tetkik edilir ve karara bağlanır. Nitekim Hükümet bu asgari ücret mevzuunu ele almış ve birçok şehir ve kasabalarımızda ve iş kollarında asgari ücreti tesbit etmiş bulunmaktadır. Bunun yanında, asgari ücretin Türkiye çapında şümullendirilmesi yolunda tetkiklerimizi de bitirmek üzereyiz. Ümidediyoruz ki tetkiklerimizi pek yakında bitirmek ve bütün şehir ve kasabalarımızda ve bütün iş kollarında asgari ücreti tesbit etmek imkânını elde edeceğiz. Ücret meselesinin diğer maliyet fiyatlarına müessir olan hammadde, nakliye ücretleri ve saire ile beraber mütalâa etmek mümkündür. Şimdi bunları bir tarafa bırakıp işçiler lehine , bir yevmiye kanunu dolayısıyla böyle birtakım iddiaları ileri sürmek ve mevzuu kartopu gibi büyülterek politika polemiği yapmak doğru değildir. Bir pazar yevmiyesinin tama iblâğı münasebetiyle mevzu bir istismar konusu yapılmamalıdır. Açık olarak derler ki bu kanun yerinde değildir, eşya fiyatlarını yükseltecektir, bunu dillerinin altında gevelemesinler, açık söylesinler.”¹¹⁵

Zonguldak Milletvekili Cemal Kıpçak, ilgili kanuna dair şu sözleri söylemiştir:

¹¹⁴ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.250.

¹¹⁵ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.250-251.

“Muhterem arkadaşlar, işçiye yemek verilmesi kanuni bir icap değildir. Bu kanun mahiyetinde, kanun olarak iş verene vazife halinde intikal etmemiştir. İşçiye yemek vermek mevzuu, ücret meyanında mütalâa edilen ve bilhassa devlet işletmelerinde sosyal icabın tessüsü dolayısıyla güzel bir adettir...Mesele şu : Yemek meselesi, ücret bünyesinde mütalâa edilebilir. İşçiye yemek veren müessese, işçiye yemek verdiği zaman maliyetine ilâve yapması lâzımdır. Şimdi yemek vermiyen müessese ücret verdiği zaman bu ücret içerisinde zımnen yemek ücreti de dâhil bulunur. Yemek veren müessese, verdiği ücret dâhilinde yemek ücreti de mündemiç olduğuna göre eğer tatil günü istisnaen işçi çalışmıyor diye yemek vermezse kendisine verilecek ücret ne şekilde olacaktır? Komisyon buna tavzih ederse o zaman işçinin de hakkı verilmiş olur. Meselâ bir müessese işçisine yemekli dört lira yevmiye veriyorsa o yevmiye yemekle beraber 5,5 liraya çıkıyor demektir. Meselâ Pazar günü tatil olduğu için yemek vermiyorsa bunun tam yevmiyesini dört lira olarak mı verecektir, beş buçuk lira olarak mı verecektir? Bu hususu komisyonun tavzihi yerinde olur, komisyon bunu tavzih etsin mesele hallolunur ve zannederim ki o şekilde işçi de hakkını almış olur.”¹¹⁶

Çalışma Encümeni Reisi Mehmet Ünalı ise uygulamayı şu sözlerle savunmuştur:

“Muhterem arkadaşlar, işçisine yemek veren müesseseler, bunu ancak vardiye işçisine, çalıştığı zamanlarda yani iş yerinin çalıştığı zamanlarda çalışan işçilerine verir. Ve işçilerinin ücretini de yemek vermesine veya vermemesine göre ayarlar. Şimdi yemek vardiye işçisine verildiğine göre çalışmadığı zaman da işçisine ayrıca yemek vermek mecburiyeti iş verene tahmil edilmez. Ancak müessese isterse işçisine çalışmadığı günde verdiği yemeğin bedelini hesaplar, çalışmadığı günlerde bu kanun hükümlerine göre ücrete ilâve edebilir. Ancak bunu bir mecburiyet diye getiremeyiz.”¹¹⁷

DP Zonguldak Milletvekili Suat Başol ise şunları söylemiştir:

“Bu, yemek verme işi 1940 senesinden beri devam eden ve gittikçe artan bir iştir. Her fabrika, her müessese yevmiyeli ve ücretli işçilerine yemek vermektedir. Vermekte devam edecektir. Binaenaleyh bu yemek verme işini bu kanunun şümülüne ithal edilmesi hatalıdır. Esasen fabrikalar, müesseseler işçilerinin randımanını artırmak için onlara yemek vermektedirler. Bundan asla nükûl etmiyeceklerdir.”¹¹⁸

3. maddede yer alan

“İş Kanununa tâbi olan işyerlerinde çalışan işçilere, 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu ile bu kanuna ek 3466 sayılı Kanunda yazılı bulunan genel tatil günlerinde çalışmadıkları takdirde bir iş karşılığı olmaksızın o güne ait ücretleri

¹¹⁶ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.259.

¹¹⁷ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.259.

¹¹⁸ **TBMMTD**, D.10, C.XII, B.74, (8 Haziran 1956), s.260.

tam olarak, tatil yapmıyarak çalıştıkları takdirde ise çalıştıkları bugünlere ait ücretleri bir misli fazlasıyla ödenir.”¹¹⁹

Hükmüyle de ücretler anlatılmıştır.

5.3. Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun (Basın-İş Kanunu)

5953 sayılı bu kanun 13 Haziran 1952 tarihinde kabul edilmiştir. Basın-İş Kanunu, Türkiye’de gazetecileri fikir işçisi olarak kabul edip, koruyan ilk kanundur.

DP 1946 senesinde başlayan çok partili hayata geçiş döneminde basının da büyük oranda desteğini almıştır. Buna istinaden DP, bu desteği karşılıksız bırakmamış ve aynı şekilde basına yönelik olarak gayet olumlu ve “sınırsız basın özgürlüğünü” esas alarak, basın ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak da 1950 seçimlerinde basının desteğini almak suretiyle tek başına iktidar olmuştur. Bu sebeple de DP iktidara geldikten sonra, muhalefetteyken vaat ettiği ve basına geniş hak ve özgürlükler tanıyan Basın Kanunu’nu çıkarmıştır.¹²⁰

Kanunun 14. maddesi ücretlere ilişkindir. Bu maddede yer alan *“Kararlaştırılan ücret, hilâfına mukavele yapılmış olmadıkça, her ay peşin olarak ödenir. Gazetecilere ücretlerini vaktinde ödemeyen iş verenler bu ücretleri geçecek her gün için yüzde iki fazlasıyla ödemeye mecburdurlar...”*¹²¹ hükmü ile gazetecilerin ücret hakkı toplu olarak güvence altına alınmıştır.

17. madde

“Mensup olduğu mevkutedeki bir yayın dolayısıyla hürriyeti tahdide uğrıyan gazeteci ücretini iş verenden almakta devam eder. Yayın, mevkute mesul müdürünün veya mevkute sahibinin haberi olmadan yaptırıldığı veya mesul müdürün tetkikmdan geçirilerek neşri takarrür eden şekil üzerinde tahrifat, tadilât, tay yahut da ilâveler icra olunduğu takdirde, böyle bir yayın dolayısıyla hürriyeti tahdide uğrıyan gazeteci bu hükümden faydalanamaz. Birinci fıkradaki hürriyet tahdidi gazetecinin o mevkuteden ayrılmasından sonra vukua gelmişse, gazetecinin bahsi geçen

¹¹⁹ “İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **T.C. Resmi Gazete**, 14 Haziran 1956, s.14553.

¹²⁰ Barış Bulunmaz, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları- Democratic Party Era In The History Of Turkish Press And Censorship”, **Öneri**, C:X, S:37, 2012, s.208.

¹²¹ “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3962.

mevkuteden son aldığı ücreti miktarındaki tazminat, hürriyeti tahdit edildiği müddetçe, her ay yayının yapılmış olduğu mevkute sahibi tarafından ödenir. Her ne sebeple olursa olsun, neşriyatı tatil edilen mevkutede çalışanlar, tatil tarihinden itibaren iki ay müddetle ücretlerini alırlar.”¹²²

Hükmünü içermektedir. Bu maddede gazetecilerin bireysel olarak ücret hakkı güvence altına alınmıştır.

18. madde “Gazetecinin ölümü sebebiyle iş akdinin sona ermesi halinde, eşi ve çocuklarına ve bunlar bulunmadığı takdirde, geçimi kendisine terettüp eden ailesi efradına müteveffanın aylık ücretinin üç misli miktarında bir tazminat verilir.”¹²³ Şeklinde. Bu madde ile gazetecinin ölümü halinde bakmakla yükümlü olduğu ailesine ödenecek miktar ile mağdur olmalarının önüne geçilmek istenmektedir.

21. madde

“Günlük bir mevkutede çalışan bir gazeteciye, en az bir yıl çalışmış olmak şartıyla, yılda dört hafta tam ücretli mezuniyet verilir. Günlük bir mevkutedeki hizmeti 10 yıldan yirmi yıla kadar sürmüş olan bir gazetecinin yıllık ücretli izni beş hafta, yirmi yıldan fazla çalışmış bulunanın izni ise altı haftadır....”¹²⁴

Şeklinde. Bu madde ile gazetecilerin senelik izin süreleri çalışma sürelerine göre düzenlenmiştir.

22. maddede yer alan “Gazeteciler, aralarında, 5018 sayılı Kanun bükümleri dâhilinde sendikalar kurabilirler.”¹²⁵ Hükmü ile gazetecilere sendikal hak ve özgürlükler tanınmıştır.

23. madde “Gazeteciler 3008 sayılı İş Kanununun yedinci fasliyle 4772 sayılı İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları, 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası ve 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası kanunlarına tâbidir.”¹²⁶

¹²² “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3963.

¹²³ “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3963.

¹²⁴ “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3963.

¹²⁵ “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3963.

¹²⁶ “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1952, s.3963.

Şeklindedir. Bu madde ile gazetecilerin hangi sosyal sigortaların kapsamında oldukları belirtilmiştir.

Basın-İş Kanunu 1954 senesinde değiştirilmiştir. Eklenen yeni maddeler ile yeni uygulamalar söz konusu olmuştur. 12 Şubat 1954 tarihinde 6253 sayılı kanunla 10, 15, 17, 20, 28. maddeler değiştirilmiştir.

10. maddede yer alan “*Meslek ilk intisab eden gazeteciler için tecrübe müddeti en çok bir aydır. Bu müddet içinde taraflar iş akdini ihbar mühletine ve tazminat mükellefiyetine tâbi olmaksızın feshedebilirler.*”¹²⁷ Hükmü ile deneme süresinin değiştirildiği bildirilmektedir.

15. madde “*Bir mevkutede çalışan gazeteci, mukavele hükümleri dışında olarak işveren tarafından verilen işler veya sipariş edilen veya yayınlanması kabul edilen yazılar için ayrıca ücrete hak kazanır.*”¹²⁸ Şeklindedir.

17. madde “*Mensup olduğu mevkutedeki bir yayın dolayısıyla hürriyeti tahdide uğrıyan gazeteci ücretini iş verenden almakta devam eder...Her ne sebeple olursa olsun, neşriyatı tatil edilen mevkutede çalışanlar, tatil tarihinden itibaren iki ay müddetle ücretlerini alırlar.*”¹²⁹ İfadesine yer vermektedir. Bu madde ile gerek yazdığı yazı sebebiyle hapis cezası alan gazetecinin gerekse herhangi bir sebeple yayını durdurulan gazetenin çalışanlarının ücret hakkı güvence altına alınmıştır.

20. maddede “*Günlük gazetelerin Şeker Bayramının ikinci ve üçüncü günleriyle Kurban Bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde intişar etmeleri memnudur....Birinci fıkrada bahsi geçen bayram günlerinde çalışılmamış olması sebebiyle gazetecilerin ücretlerinden hiçbir suretle eksiltme yapılamaz*”¹³⁰

¹²⁷ “Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanunun 10, 15, 17, 20 ve 28 inci maddelerinin Değiştirilmesine ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19 Şubat 1954, s.8218.

¹²⁸ “Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanunun 10, 15, 17, 20 ve 28 inci maddelerinin Değiştirilmesine ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19 Şubat 1954, s.8218.

¹²⁹ “Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanunun 10, 15, 17, 20 ve 28 inci maddelerinin Değiştirilmesine ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19 Şubat 1954, s.8218.

¹³⁰ “Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanunun 10, 15, 17, 20 ve 28 inci maddelerinin Değiştirilmesine ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19 Şubat 1954, s.8218.

ifadesi ile günlük gazetelerin yayınlanmasının yasak olduğu günler belirtilmiştir. Ayrıca gazetecilerin ücretleri de çalışılmayan günler de dahil olmak üzere güvenceye alınmıştır.

28. madde ise

“Bu kanunun (20) nci madesi ile günlük gazeteler hakkında intişar memnuiyeti kabul edilmiş olan günlerde, günlük gazetelerin neşrine devam olunduğu veya bahsi geçen maddede yazılı meslekî teşekkülden gayrı kimseler tarafından o günlere mahsus gazete neşredildiği takdirde, neşreden kimse hakkında her baskı için (5 000) liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.”¹³¹

Şeklindedir.

Ek madde 1 ise “5953 sayılı Kanunun 1 nci maddesindeki” gazeteci tâbirinin şümülü dâhilinde bulunan kimselerden müessese, matbaa, idarehane ve büro gibi yerlerde hizmetlerinin mahiyeti itibariyle müstemirren çalışanlar için günlük iş müddeti, gece ve gündüz devrelerinde, sekiz saattir.” Şeklindedir. Bu madde ile tüm basın çalışanlarının çalışma süresi 8 saat ile sınırlandırılmıştır.

5.4. Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun

6032 sayılı ve 28 Ocak 1953 tarihinde kabul edilen bu kanun yürürlüğe girmeden önce bu kesimin çalışma koşulları için özel bir uygulama söz konusu değildi. Otel, lokanta ile eğlence merkezlerinde çalışan işçiler gerek çalışma koşulları gerekse ücretler konusunda, diğer işçilerden farklı bir kategoride idiler. İş Kanunu’nda ve Borçlar Kanunu’nda hizmet karşılığında müşterilerden alınan yüzde 10’lar ile bahşişlerin işçilere yansıtılmasını sağlayacak açık hükümler yoktu. Bu sebeple de işverenler ile işçiler arasında çeşitli sorunlar yaşanmaktaydı. 28 Mart 1952 tarihinde Hükümet tarafından Meclis’e bir yasa tasarısı sunulmuştur. Gerek işçilerin gerekse sendikaların konuya ilişkin şikâyetleri ve uygulamanın neticeleri doğrultusunda özel bir kanunun çıkarılmasına karar verilmiş, işçi sendikalarından ve

¹³¹ “Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanunun 10, 15, 17, 20 ve 28 inci maddelerinin Değiştirilmesine ve Aynı Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19 Şubat 1954, s.8219.

bazı turizm kuruluşlarından da görüş alınmış, Fransız mevzuatından da faydalanılmıştır.¹³²

İlgili kanunun maddeleri Mecliste görüşülürken çeşitli fikir ayrılıkları söz konusu olmuştur. Kırşehir Milletvekili Halil Sezai Erkut, şu sözleriyle söz konusu kanuna bir eleştiri getirmiştir:

“...Kanunun gerekçesinde; iş yerinde müşterilerden alınan yüzde onlarla servis karşılığı olarak verilen paraların bir kısmının iş verenlere mi ait olduğu yoksa tamamının işçilere mi? Ve çalışan işçilere ne nispette taksim edileceği iki taraf arasında devam eden bir ihtilâf mevzuudur. Bunu ele aldık, denilmektedir. Bu izaha rağmen tasarı maddelerinde bu mevzuda hükümlere rastlanmamaktayız. Kanun bir ihtiyacı karşılamak için bu işi ele almış olmakla beraber yine de kanaatimizce, mesele tam mânasiyle halledilmiş durumda değildir. Zira, iş yerlerinde yüzde onlar namı ile. veya servis karşılığı olarak garsonlar namına, hizmet edenler namına alınan paralar bir elde toplandıktan sonra bunların tevzi şekilleri hakkında kanunda sarıh bir hüküm konulmamıştır, bunu tüzüğe bırakmıştır. Esas ihtilâf mevzuu, alınan yüzde onların, ve hizmet karşılığı olarak bir elde toplanacak olan paraların, toplanma şekilleri ile hangi işçilere ne nispette verilmesi lâzımgeldiği hakkında, ana dava olması bakımından, sarıh hüküm konulması lâzımgeldiği halde ancak bu tüzüğe atıf yapmakla iktifa edilmiştir. İhtilaf mevzuu kanunda yer almadıktan sonra, tüzüğe atıf yapmak dâvayı esaslı olarak halletmez. Bakanlığı müşkül vaziyete sokar. Vâzın kanun ayrı meselede fikrini belirtmedikçe icra organı olan ! Hükümete âdeta hüküm vaz'eder gibi geniş yetki vermek hukuk prensiplerine de uygun değildir. Bu kanunda işçi âlemimizin mühim bir ihtiyacını karşılamak gibi asıl bir gayeye gitmek bakımından iyi esaslar olduğu gibi, diğer taraftan iş verenlerin durumuyla ilgili bâzı hükümler vardır ki, bu da iş verenlerimize yeni külfetler, yeni müşküller çıkaracaktır. Bu külfetlerden kaçınma yoluna gidilecek bundan işçilerimiz de zarar göreceklidir. Yüksek Heyetin malûmudur ki, iş verenlerimiz çeşitli mükellefiyetlerden şikâyet etmektedirler. Bir otelde, bir gazinoda, bir kahvehanede, bir eğlence yerinde çalغان işçiler için alınan yüzde onlar, bahşış namı altında verilen paralar, servis karşılığı verilen paralar yani birçok işçilere ait olarak verilen bu paraları toplayıp defter tutmak gibi mükellefiyetler ve külfetler konulmaktadır. Bir sürü vergi kanunlarımızda vatandaşlarımızı sızlanmaya sevkeden hükümler vardır. Verilecek paradan değil, formalite bakımından, defter tutma mükellefiyetinin çokluğundan şikâyet edilmektedir. Bunlar çok teferruatlı işlerdir. özet olarak arzedeyim ki; bu tasarı, % 10 lardan, diğer namlarla alınan paralardan, hangi işçilere, ne nispette verileceğini sarıh olarak maddede göstermek zaruretinin duymamıştır ve bu hususu tüzüğe bırakmıştır. Biz bu bakımdan bu kısmın noksan olduğu fikrindeyiz. Ayrıca iş verenlere, her şahsa ait yüzlerce puslayı toplayıp defter tutmak gibi ağır bir külfet tahmil edilmesine de işaret etmek istiyoruz...”¹³³

DP Zonguldak Milletvekili Kıpçak da Erkut'u şu sözlerle desteklemiştir:

¹³² Makal, a.g.e., 2002, s.363-364.

¹³³ TBMMTD, D.9, C.XIX, B.30, (21 Ocak 1953), s.313.

“...Tasarının istihdaf ettiği gaye şudur : Garsonlar kendilerine tahsis edilerek verilmiş olan yüzde.' onları-almalıdırlar, buna başka ortak olmamalıdır. Buna ben de mutabıkım. Tanı mânasiyeJe bunu sağlayacak her tasarıya taraftarım, kanaatimde budur. Ancak yapılan tasarıda, % 10 lar lokanta sahipleri tarafından kesildiği takdirde (parayı kesmeye mecbur . etmiyor, çünkü % 10 diye bir tevkifat mecburiyeti yoktur) bu paranın garsonlara tahsis edilmesini teyit eder mahiyettedir. Bu kanun lokanta sahiplerine ye patronlara birtakım külfetler tahmil ediyor...Fakat bundan sonra patronlar kendilerine böyle bir fuzuli külfet tahmil ederler mi? Çünkü; bu yüzdelere deftere kaydedilecek, garsonlarla anlaşma yapılacak, ayrı bir hesapta, tutulacak, ayrı bir kasa bulundurulacak ve hattâ listeleri saklıyacak.. Bū mükellefiyete neden katlansın adam. Kesmeye mecburiyeti. yoktur. Bunu anlayamadığım için tasarının istihdaf ettiği gayenin garsonlar aleyhine tecelli edeceğine kaniim. Yani adamlar yüzde onları kesmiyecekler, bu suretle bizim fukara garsonlarımız bu yüzde onları alamayacaklardır... ”¹³⁴

Çalışma Vekili Samet Ağaoğlu, eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir:

“...Hayır arkadaşlar; bu kanun çıktı diye alâkalıların, iş verenlerin % 10 u kesmekten vaz geçmesi mevzuubahis olamaz. Kısaca arzedeyim: Garsonluk mesleki, öyle bir iştir ki, müşteri ile müessese arasında hakiki bir bağ teşkil eder garsonların müşteriye müesseseye bağlamak hususunda oynadıkları rol büyüktür. Bunun içindir ki, iş veren, onların bu husustaki gayretlerini teşvik etmek mevkiindedir... Halil Sezai arkadaşımız, benden bir noktayı aydınlatılmasını istediler. Müsaade buyurursanız - kısaca ona cevap vereyim... Kısaca arzedeyim; yüzde onları tatbik eden müesseseleide, yüzde onlar garsonlar arasında taksim edilir prensibini vaz'etmiştir, iş sahiplerinin, garsonların hakkı olan bu paraları ödiyecekleri prensibi kabul edilmiştir. Bu prensipler dışında olanları ise teamülleri tesbit demektir... Bir de Cemal Kıpçak arkadaşımın bir başka tezi vardır; zaten diyor, iş Kanununun 32 nci maddesinde buna ait hüküm vardır. Yoktur arkadaşlar, iş Kanununun 32 nci maddesinde asgari ücret tesbit edildiği takdirde garsonluk, yüzde onlar gibi hususlar nazarı itibara almamıyacağını âmirdir. Asgari ücret mekanizması tatbik mevkiine konulmadıkça bu madde mevzuubahis değildir. Bu maddeyi tatbik mevkiine koymıyacağınız buna Hükümetinizin hiç niyeti yoktur. Hükümetiniz asgari ücretler mekanizmasını bu kadar teferruata indirmek niyetinde değildir. Binaenaleyh 32 nci maddeyle mevzuumuzun yakından bir alâkası yoktur.”¹³⁵

6032 sayılı Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun'un 1. maddesinde yer alan

“....iş veren veya iş veren vekili tarafından servis karşılığı veya sair namlarla müşterilerin hesap pusulalarına bahşiş olarak yüzde ilâvesi suretiyle veya sair şekillerle alınan paraların ve kendi arzusu ile müşteri tarafından iş veren veya iş veren vekiline bırakılan veya bu kimselerden birinin nezdinde yahut da bunlardan birisinin nezareti altında bir araya toplanan bütün bahşiş paraların iş veren veya iş veren vekili tarafından işçilere aynen ve tamamen ödenmesi mecburidir.... ”¹³⁶

¹³⁴ TBMMTD, D.9, C.XIX, B.30, (21 Ocak 1953), s.314.

¹³⁵ TBMMTD, D.9, C.XIX, B.30, (21 Ocak 1953), s.315.

¹³⁶ “Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 3 Şubat 1953, s.5462.

Hükmüyle işçilerin bahşiş hakkı güvence altına alınmıştır.

Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası (OLEYİS) kongresinde yüzde 10 bahşişlerin tahakkukuna ilişkin hususlara yer verilmiştir. Yine bu kongrede, grev ve lokavt hakkının tanınması, Türk vatandaşı olmayan kişilere iş verilmemesi, asgari ücretin belirlenmesi ve uygulanması, sigortaların düzenlenmesi, İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu'nun değiştirilmesi, turizmin geliştirilmesi, işçi simsarlarının faaliyetlerinin durdurulması, iş saatleri nizamnamesinin yenilenmesi, işverenle toplu iş sözleşmesi yapılması gibi konular da incelenmiştir.¹³⁷

5.5. Öğle Dinlenmesi Kanunu

6301 sayılı Öğle Dinlenmesi Kanunu 2 Mart 1954 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun çıkarılmasında bir etken de 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşecek genel seçimlerdir. Çalışma Encümeni kanun teklifinde yer alan 50 bin nüfustan fazla yerleşim birimlerinde uygulanma önerisini değiştirmiş ve yürürlükteki Hafta Tatili Kanunu'nda yer alan 10 bin nüfus sınırını kabul etmiştir.¹³⁸

Kanunun 1. maddesi “*Nüfusu on bin ve daha fazla olan şehir ve kasabalardaki fabrika, imalathane, mağaza, dükkân, yazıhane, büro ve bunların benzerleriyle bilumum ticari ve sınai müesseselerde çalıştırılan işçilere ve diğer müstahdemlere bir saatten aşağı olmamak üzere öğle dinlenmesi verilmesi mecburidir...*”¹³⁹ şeklindedir. Bu madde ile öğle tatilinin verileceği kuruluşlar belirtilmiştir.

4. maddede yer alan “*İş Kanununa tabi bulunan iş yerlerinde çalışan ‘işçiler’ hakkındaki öğle dinlenmelerinin tatbikına bahsi geçen kanunda yazılı hükümler dairesinde devam olunur.*”¹⁴⁰ Hükmü ile İş Kanunu'na tabi işyerlerinde çalışanlar için İş Kanunu'nun hükümlerinin uygulanmasına devam edileceği ifade edilmiştir.

¹³⁷ Pektaş, **a.g.e.**, s.351.

¹³⁸ Makal, **Çok Partili...**s.365

¹³⁹ “Öğle Dinlenmesi Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Mart 1954, s.8515.

¹⁴⁰ “Öğle Dinlenmesi Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Mart 1954, s.8515.

8. madde “*Bu kanun hüükümlerinin nüfusu on binden az şehir ve kasabalarda dahi tatbiki mahalli belediye meclislerinin karar ve ilanına bağılıdır.*”¹⁴¹ Şeklindedir ve bu madde ile nüfusun 10 binden az olduğı yerleşim birimlerinde de öğıle tatili uygulamasının söz konusu olduğı belirtilmiştir.

5.6. Deniz İş Kanunu

6379 sayılı bu kanun 10 Mart 1954 tarihinde kabul edilmiştir. 3008 sayılı 1936 tarihli İş Kanunu’nun 2. maddesinin Ç fıkrasına göre deniz işlerinde çalışanlar bu kanun kapsamında değildi. Deniz işçileri sendikalarının da girişimiyle çıkarılan Deniz İş Kanunu ile bu işkolunda çalışanların çeşitli hakları korunmaya başlanmıştır. Ancak bu kanun ile tüm deniz işçileri kapsamamaktadır. Kanunun uygulanması için birtakım sınırlandırmalar getirilmektedir. Örneğın, 150 veya daha fazla grostonluk ticaret gemilerinde çalışan ve çalıştıranlar Deniz İş Kanunu kapsamındadır. Ancak, aynı işverenin gemilerinin toplam tonajları bu miktara ulaşırıyorsa veya çalıştırılan gemi adamları 10’dan fazla ise yine kanun aynı şekilde geçerliliğini koruyacaktır. Deniz İş Kanunu ile kapsamı içerisindeki gemi adamları itibarıyla iş sözleşmesinin içeriğı ve feshi, ücret, gemi adamlarına ödenecek asgari ücretin belirlenmesi, tazminat, çalışma süreleri, iaae, senelik ücretli izin, sendikal örgütlenme, sosyal sigortalar gibi konulara ilişkin çeşitli düzenlemeler getirilmektedir. Ancak cezai hükümler ile denetim gibi konularda İş Kanunu geçerli olacaktır.¹⁴²

Deniz İş Kanunu Mecliste tartışılırken çeşitli eleştiriler söz konusu olmuştur. DP Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğılu şu noktaya dikkat çekmiştir:

“...Deniz İş Kanunu denilmiş olmasına göre, bu kanunun çıkarılmış olması ile artık bütün deniz iş adamlarımızın kanuni vaziyeti halledilmiş bulunmakta mıdır? Yani bu kanun denizde çalışan bütün işçi vatandaşlarımızı içine almakta mıdır? İşte benim katiyetle haline ve Sayıp Bakan tarafından etrafıyla tavihini istediğım mevzu budur...”¹⁴³

DP Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık, şu sözlerle kanunun kapsamının genişletilmesi hususuna dikkat çekmiştir:

¹⁴¹ “Öğıle Dinlenmesi Kanunu”, **Resmi Gazete**, 8 Mart 1954, s.8515.

¹⁴² Makal, **Çok Partili**...s.366-367.

¹⁴³ **TBMMTD**, D.9, C.XXIX, B.63, (10 Mart 1954), s.622.

“Efendim; bu kanun hakikaten beklediğimiz bir kanundur. Bu kanun 150 gros tonilâtodan fazla olan gemilere tatbik edileceğine göre bir firmanın birçok gemilerinin yükünü bu tonilâtouyu geçerse, bu kanun tatbik edilecektir. Bizim memleketimizde limandan dışarda kumpanya halinde olmıyan gemi sahipleri vardır. Bunlar 100 gros tonilâtodan daha aşağıdır. Bu bakımdan eğer bu kanunla kanunla bir iyilik yapılmak isteniyorsa onlara da bu hükümleri teşmil etmek lâzımdır. Bu kanunun şümulüne girmek istemiyenler de Muamele Vergisinde olduğu gibi, dağıtacaklardır. Onun için ne lazımsa yapılmasını teminen komisyonda tekrar revizyona tâbi tutulmasını rica ederim.”¹⁴⁴

DP Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğlu, tekrar kanun kapsamı hususuna dikkatleri çekmiştir:

“...Bir kimsenin elindeki gemilerin yekûnu 150 gros tonilâtouyu geçmiyor diye bu kanunun haricinde kalmasına müsaade etmemek lâzım gelir. Binaenaleyh nasıl ki, bir noksanlığı telâfi için ikinci fıkrayı getirmişsek, iş verenin teknesi veya tekneleri 150 ve daha fazla, gros tona baliğ olduğu takdirde haklarında bu kanun hükmü tatbik olunuyor. Fıkra ‘Veya çalıştırdığı gemi adamlarının yekûnu ondan fazla bulunduğu takdirde’ cümlesini de ilâve edecek olursak bu takdirde yekûnu 150 gros tona baliğ olmamakla beraber fazla miktarda gemi adamı ve gemisi bulunan iş verenlerin bu kanunun şümulüne alınmış olması suretiyle bütün noksanlıklar telâfi edilecektir. Bu suretle birinci madde kâmil bir hale gelmiş olur. Şu noktayı da tebarüz ettirmek isterim; bu gibi kimseleri bu kanunun şümulüne koymıyacak olursak bunlar hakkında mevcut bir iş kanunu bulunmamaktadır. Hiçbir iş kanununa tâbi olmıyan kimseler vaziyetinde kalırlar, önergemi takdim ediyorum. Kabulünü istirham ederim.”¹⁴⁵

Deniz İş Kanunu’nu incelendiğinde, çalışma süresine ilişkin bir madde öne çıkmaktadır. 22. maddede yer alan “*Bu kanuna tabi gemilerde çalışan gemiadamlarınınu iş müddeti, genel bakımdan, haftada yetmiş saattir...*”¹⁴⁶ hükmü ile çalışma süresi belirlenmiştir. Ancak kanunun belirlemiş olduğu bu çalışma süresi de İş Kanunu ile belirlenen süreden fazladır.

Bu maddeye ilişkin DP Kastamonu Milletvekili Fahri Keçecioğlu şu sözlerle bir eleştiride bulunmuştur:

“Bu maddede gösterilen iş saatleri, biraz tetkik edilirse, hakikaten bunların hadlerinin yüksek olarak tesbit edilmiş olduğu meydana çıkar. Şimdi A fıkrasında umumi olarak iş müddetinin haftada 70 saat gösterilmiş olması hakikaten yüksek bir çalışma saatidir. Bu, eğer Pazar günleri de hesaba katılacak olursa günde 10 saat çalışma zamanı demek olur ki, bu 10 saatlik müddet belki deniz işçileri için fazla görülmeyebilir. Ancak B fıkrasında, Çalışma Vekâletinin bölge müdürlerinin hazırlıyacağı bir nizamnameden bahsetmekte ve bu nizamname ile bu çalışma

¹⁴⁴ TBMMTD, D.9, C.XXIX, B.63, (10 Mart 1954), s.627-628.

¹⁴⁵ TBMMTD, D.9, C.XXIX, B.63, (10 Mart 1954), s.631.

¹⁴⁶ “Deniz İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 20 Mart 1954, s.8744.

müddetlerinin haftada 84 saate çıkarılabileceği gösterilmektedir. Muhterem arkadaşlar, 84 saat demek, tatil günü olan Pazar da dâhil olmak üzere, her gün 12 saat çalışma demektir. Bu çalışma her gün 12 saat olarak normal çalışma olsa, belki fazla görülmiyebilir. Ancak gemide çalışmak diğer çalışma sistemlerine katıyen benzememektedir. Bundan dolayı gemide, dörder saatlik, vardiya tâbir ettikleri müddet zarfında geceli gündüzlü çalışma yapılır. Bu müddet zarfına uyku ve yemek saatlerini dörder saat olmak üzere muntazam fasılalarla ister istemez kendi iradesi dışında yerleştirmek zaruretindedir. Bu tarzda çalışma, kanunda mezkûr 12 şer saat çalışma mecburiyeti, gemiyi sevkü idare edenler arasında kabili tatbik değildir. Bunlar, ücretleri gayet az âdeta karın tokluğuna çalışan tayfalar olup gemi işçilerinin tâbi oldukları çalışmadır. Kaptan, güverte subayı, hastabakıcı ve saire zaten 23 ncü madde ile istisnalar arasında bu madde hükmünden çıkmıştır. Kanun en ağır yükü çeken, en az ücret alan, vardiya bekliyen gemi tayfalarının iş müddetlerinden bahsetmektedir ki, bu, çok ağır bir yükür. Bendeniz haftada 84 âzami müddetin haftada 70 saat olarak düzenlenmesini, (A) fıkrasında da umumi olarak haftada 70 saat olarak gösterilen iş müddetinin haftada 60 saat olarak değiştirilmesini teklif etmekteyim. Bu hususta taktir hazırladım. Muhterem arkadaşlarımdan bunun kabulünü, ehemmiyetle rica ederim... ”¹⁴⁷

Sonrasında 24. maddede yer alan “...Yapılacak her bir fazla saat çalışma için verilecek ücret, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının %25 - %50 nispetleri arasında yükseltilmesi suretiyle ödenir...”¹⁴⁸ İfadesiyle fazla çalışma ücretleri düzenlenmiştir.

Bu madde Mecliste görüşülürken, DP Kastamonu Milletvekili Fahri Keçecioğlu, şu hususa dikkat çekmiştir:

“Efendim; hepimizin saydığımız, sayılı bayram günlerimiz vardır. Bu günlerde memurlar, işçiler tatil yaparlar. Hattâ, bayram günlerinde tatil yapan işçilere ücret verme esasına gidiyoruz. Fakat burada görüyoruz ki, bu kanun, bu ciheti nazara almamıştır. Deniz işçileri ailelerinden günlerce uzak yaşayan insanlardır. Bunların bayram tatilleri düşünülmemiştir. Senede ancak yedi, sekiz güne inhisar eden resmî tatil günlerini fazla çalışma saati gibi kabul ederek ücretlerinin verilmesini teklif ediyorum. Zaten çalışmaktadırlar. Yalnız fazla çalışma saati gibi ücret almalarını, yani %25 veya %50 zamlı ücret almalarını temin maksadiyle küçük bir ilâve teklif ediyorum...”¹⁴⁹

34. madde senelik izinlere dairdir. Bu maddede yer alan

“Aynı işveren emrinde veya aynı gemide bir veya müteaddit' mukaveleye istinaden devamlı olarak en az bir yıl çalışmış olan gemiadamı yılda bir ay mezuniyete hak

¹⁴⁷ TBMMTD, D.9, C.XXIX, B.63, (10 Mart 1954), s.639-640.

¹⁴⁸ “Deniz İş Kanunu”, Resmi Gazete, 20 Mart 1954, s.8744.

¹⁴⁹ TBMMTD, D.9, C.XXIX, B.63, (10 Mart 1954), s.647-648.

kazanır, izin işveren veya işveren vekilinin uygun göreceği bir zamanda kullanılır ve bu müddete ait ücret tam olarak ödenir...”¹⁵⁰

Hükmü ile senelik izinlerin hangi koşullarda kullanılabileceği açıklanmış, senelik izin sürecinde ücret hakkı güvence altına alınmıştır.

36. madde “*Bu kanunun şümülüne giren gemiadamları 3008 sayılı İş Kanununun 7nci faslı ile 4772 sayılı İş Kazalariyle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası, 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası ve 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası kanunlarına tabidirler....*”¹⁵¹ Şeklinde dir. Bu madde ile gemiadamlarının faydalanabilecekleri sosyal sigortalar belirtilmiş ve sosyal güvenlik konusunda hakları güvence altına alınmıştır.

40. madde “*Gemiadamları, aralarında 5018 sayılı Kanun hükümleri dâhilinde sendikalar kurabilirler.*”¹⁵² Şeklinde dir ve sendikal haklara dairdir. Bu maddeye göre gemiadamları ilgili kanuna göre sendika kurma özgürlüğüne sahiptirler.

Deniz İş Kanunu ile gemiadamları, İş Kanunu ile gazetecilerden sonra senelik ücretli izin hakkına sahip olan ikinci meslek grubu olmuştur.

5.7. Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun

1950’li dönemde meydana gelen ekonomik gelişmeler sebebiyle kamu kesiminde çalışanların gerek çalışma koşulları gerekse ücret düzeyleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu durum, farklı tarihlerde çıkarılan kanunlar ile düzeltilmeye çalışılmıştır. 17 Haziran 1938 tarihli ve 3460 sayılı kanun ile İktisadi Devlet Teşekkülleri ’nin kurulması öngörülmüştür. Yine bu kanuna göre bu kurumların yöneticileri ile memurları ve müstahdemlerine bir aylık ücretlerini geçmemek şartıyla ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır. 28 Aralık 1953 tarihli ve 6212 sayılı kanunla da bu hükümler İktisadi Devlet Teşekkülleri’ nde çalışan işçiler için de geçerli hale getirilmiştir. 26 Ocak 1955 tarihli ve 6452 sayılı kanunla da İktisadi

¹⁵⁰ “Deniz İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 20 Mart 1954, s.8745.

¹⁵¹ “Deniz İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 20 Mart 1954, s.8745.

¹⁵² “Deniz İş Kanunu”, **Resmi Gazete**, 20 Mart 1954, s.8745.

Devlet Teşekkülleri dışında kalan kamu kuruluşlarında çalışmakta olan işçiler için de benzer bir uygulamaya geçilmiştir.¹⁵³

4 Temmuz 1956 tarihinde kabul edilen 6772 sayılı Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun ile tüm bu uygulamalar, işçi statüsünde çalışanlar için tek çatı altında toplanmıştır.

Kanunun 1. maddesi

“Umumi, mülhak ve hususi bütçeli dairelerle mütedavil sermayeli müesseseler, sermayesinin yarısından fazlası Devlete ait olan şirket ve kurumlarla belediyeler ve bunlara bağlı teşekküller, 3460 ve 3659 sayılı kanunların şümulüne giren İktisadi Devlet Teşekkülleri ve diğer bilcümle kurum, banka, ortaklık ve müesseselerinde müstahdem olanlardan İş Kanununun şümulüne giren veya girmiyen yerlerde çalışmakta olan ve İş Kanununun muaddel birinci maddesindeki tarife göre işçi vasfında olan kimselere, ücret sistemleri ne olursa olsun, her yıl için birer aylık istihkakları tutarında ilave tediye yapılır.”¹⁵⁴

Şeklindedir. Bu madde içerik olarak farklı kurumlarda çalışan işçileri ücret bakımından birleştirici özelliğe sahiptir.

2. maddede yer alan “*Birinci maddede sözü geçen işçilerden maden işletmelerinin munhasıran yeraltı işlerinde çalışanlarına bu işlerde çalıştıkları müddetle mütenasip olarak her yıl için ayrıca birer aylık istihkakları tutarında bir ilave tediye daha yapılır.*”¹⁵⁵ Hükmü ile maden işletmelerinin yeraltı işlerinde çalışan işçilere daha fazla ödeme yapılacağı belirtilmiştir.

3. maddedeki “*Birinci ve ikinci maddelerde yazılı olan işçilere mezkûr maddeler gereğince yapılan tediyelerden ayrı olarak her yıl için bir aylık istihkakları tutarını geçmemek üzere Cumhurbaşkanı kararıyle aynı nispette bir ilave tediye daha yapılabilir.*”¹⁵⁶ İfadesine göre kanun kapsamındaki işçilere fazladan ödeme yapılabileceği belirtilmiştir.

¹⁵³ Makal, **Çok Partili...**s.369.

¹⁵⁴ “Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1956, s.15067.

¹⁵⁵ “Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1956, s.15067.

¹⁵⁶ “Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1956, s.15067.

5.8. Yıllık Ücretli İzin Kanunu

11 Nisan 1960 tarihinde kabul edilen ve 15 Nisan 1960 tarihinde yürürlüğe giren 7467 sayılı bu kanun ile senelik izinler tüm işkolları için düzenlenmiştir. Bu kanun yürürlüğe girmeden önce Basın İş Kanunu ile Deniz İş Kanunu senelik izinlerin verilmesi durumu mevcuttu. Yıllık Ücretli İzin Kanunu tüm işkollarını kapsayacak şekilde yıllık izin hakkını tanımıştır.

Kanunun 3. maddesinde yıllık izin hakkına sahip olmak için gereken şartlar anlatılmaktaydı. Buna göre *“Bu kanun gereğince yıllık ücretli izne hak kazanmak için işçi veya müstahdemlerin, iş yerine girdiği tarihten itibaren bir yıl çalışmış bulunması şarttır...”*¹⁵⁷ Denilmekteydi.

5. maddede hizmet sürelerine göre senelik izinlerin nasıl düzenleneceği belirtilmişti. İlgili madde,

*“...hizmet müddeti: a) Bir yıldan 5 yıla kadar olanlara yılda 12 gün, b) 5 yıldan fazla ve 15 yıldan az olanlara yılda 18 gün, e) 15 yıldan fazla olanlara yılda 24 gün yıllık ücretli izin verilir. Ancak 18 ve daha küçük yaştaki işçi ve müstahdemlere verilecek yıllık ücretli izin süresi 18 günden, az olamaz. Bu müddetler asgari olup iş akitleriyle artırılabilir.”*¹⁵⁸

Şeklindeydi. Bu maddeye göre çalışma süresi arttıkça senelik iznin süresi de uzamaktaydı. Ancak 18 yaş altı çalışanların senelik izin hakkı çalışma süresinden bağımsız bir şekilde belirlenmiş ve güvence altına alınmıştır.

Mecliste, ilgili kanunun 5. maddesi hakkında çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. DP Zonguldak Milletvekili Necati Tanyolaç şu sözleri ile 5. maddeyi eleştirmiştir:

“...5 nci madde (Hizmet müddeti beş yıldan fazla ve 15 yıldan az olanlara yılda 18 gün ve 15 yıldan fazla olanlara yılda 24 gün yıllık ücretli izin verilir) diyor. Burada bu izin süreleri bütün işçiler için siyyanen tatbik edilecek bir izin müddeti olarak teklü ediliyor. Halbuki muhterem arkadaşlarım, ağır sanayide çalışan işçilerle, mesalâ yeraltında çalışan bir maden işçisiyle, tekstil sanayiinde çalışan bir işçiyi, mesai bakımından ve dinlenme bakımından bir kabul etmeye bendeniz şahsan imkân görmüyorum ve bunun için arkadaşlarımla beraber Riyasete bu izin şulelerinin

¹⁵⁷ “Yıllık Ücretli İzin Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Nisan 1960, s.1153.

¹⁵⁸ “Yıllık Ücretli İzin Kanunu”, **Resmi Gazete**, 15 Nisan 1960, s.1153-1154.

yeraltında çalışan maden işçileri için daha fazla uzatılması hakkında, bir tadil teklifi sunuyorum...”¹⁵⁹

CHP Adana Milletvekili Kemal Sarıbrahimoğlu da yine 5. maddeye ilişkin şu eleştirilerde bulunmuştur:

“...Muvakkat Encümen tasarısındaki 12 gün, 18 gün, 24 gün maalesef biraz evvel arz ettiğim gibi devamlı şekilde yıpratıcı işlerde ve zor şartlar altında çalışan, çoğu zaman düşük ücretle çalışan işçilerimiz için kâfi derecede dinlenme zamanı değildir. Günde 5 lira, 8 lira, 10 lira gibi aile maişetini dahi temin edemeyecek ücretle çalışan işçilerimize 12 gün içinde dinlenir, fizyolojik yıpranmalarınızı ve mânevi çöküntülerinizi telâfi edersiniz demek biraz fazla iyimserlik ve insafsızlık olur. Nitekim çok daha iyi şartlarla çalışan, daha yüksek ücretler alan memurlarımıza yılda bir ay, adliye mensuplarına ve hâkimlere yılda 1,5 ay, hattâ Sayın Büyük Millet Meclisi âzası mebuslara çoğu zaman yılda altı ay izin veriyoruz. Onun için bu müddetin çok az olduğu kanaatindeyim. Hele bizim memleketimiz gibi işçileri yıpratıcı, zor şartlar altında çalışan bir memlekette bu müddetin çok uzun olması iktiza eder...”¹⁶⁰

Çalışma Bakanı Haluk Şaman ise eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir:

“...Biraz önce burada ifade edildi ki, dünyada kabul edilmiş olan normların dununda olmıyan bugünkü tasarı bu memlekette ilk tecrübe ve ilk başlangıçtır. Bu başlangıçta dahi beynelmilel normların altına düşülmüş değildir. Bunu daha da artıralım, haftalar, aylar ilâve edelim. Evet... İyi ama, doğmakta olan sanayimizin bundan çekeceği ıstırabı da terazinin bir kefesine koymadan bu mevzuda ciddi bir konuşma yapmaya imkân yoktur. Şu hale nazaran Yüksek Meclisin mûtaaddit encümenlerinden defalarca geçmiş olan bu ölçülerin taşırılmamasını ve tevsia müsait hükümler konulmamasını memleketin iktisadiyatı adına sanayimizin kalkınması adına arkadaşlarımdan bilhassa talep ve rica ediyorum...”¹⁶¹

DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat şu sözlerle Adana Milletvekili Kemal Sarıbrahimoğlu’nu eleştirmiştir:

“...Ben de kendilerine şu suali sorarım ve işçi dâvası, işçilere senelik izin verme mevzuu konuşulurken ileri sürdükleri insafsızlık tâbiri karşısında kendilerine derim ki: İşçi meseleleri Türkiye’ye 1960 senesinde mi geldi? Ondan evvel işçi çalışmıyor mu idi? bundan evvel işçilere senelik değil, haftalık izin dahi düşünülüyor muydu, insafları yeni mi harekete geldi? Eskiden akılları neredeydi?...”¹⁶²

6. DP Döneminde İşveren Örgütleri

İşveren sendikalarının genellikle işçi sendikalarının güçlenip, söz sahibi olmalarına karşı bir tepki olarak kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte

¹⁵⁹ TBMMTD, D.11, C.XIII, B.55, (11 Nisan 1960), s.109.

¹⁶⁰ TBMMTD, D.11, C.XIII, B.55, (11 Nisan 1960), s.109.

¹⁶¹ TBMMTD, D.11, C.XIII, B.55, (11 Nisan 1960), s.110.

¹⁶² TBMMTD, D.11, C.XIII, B.55, (11 Nisan 1960), s.111.

işveren sendikalarının, işçi sendikalarından sonra ortaya çıktığı da ifade edilmektedir.¹⁶³

Bu bağlamda işveren sendikalarının işverenlerin çıkarlarının temsil edilmesi ve korunması anlamında kamuoyunda bir baskı unsuru şeklinde yer aldığını söyleyebiliriz. İşveren sendikaları, sahip oldukları ekonomik güç ile siyasi anlamda da güçlü bir konuma gelmektedirler. Böylelikle de işveren sendikaları bulundukları ülkelerde siyasi anlamda belirleyici bir unsur haline gelmektedirler.¹⁶⁴

İşverenler işçilere karşı çıkarlarını koruyabilmek adına işveren sendikalarını kurmuşlardır. İşveren sendikalarının önemli bir farkı, oda ve borsaların aksine gönüllülük ilkesine göre kurulmuş olmalarıdır. Ancak bazı durumlarda sanayi odaları da işveren sendikaları gibi hareket etmektedir. Türkiye’de işveren sendikalarının kuruluşu tek parti iktidarı dönemine kadar dayanmaktadır. 10 Haziran 1946’da çıkarılan, 1938 tarihli 4919 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun ile bu düzenleme yapılmıştır. Ancak esas düzenleme 20 Şubat 1947 tarihli 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun ile yapılmıştır.¹⁶⁵

1947-1960 döneminde kurulan sendikaların başlıcaları:

- Akdeniz Bölgesi Ekmek Sanayi İşverenleri Sendikası – 1947- İstanbul.
- İstanbul Ekmek Sanayi İşverenleri Sendikası - 1950 - İstanbul.
- Türkiye Turizm Endüstrisi İşverenleri Sendikası (TEİS) - 1950 - İstanbul.
- Tarsus ve Havalisi Rollergin ve Sawgin Sanayii İşverenler Sendikası - 1952- Tarsus.
- Türkiye Ayakkabı ve Çanta Sanayii İşverenleri Sendikası (Ayakkabı-İşveren)- 1953-İstanbul.

¹⁶³ Hasan Uzun, “Çok Partili Hayata Geçişin İşveren ve Kamu İşveren Sendikalarına Etkileri (1951 - 1960)” **Türkiye’de Kamu İşveren Sendikacılığının Gelişimi**, Ed. Mustafa Çöpoğlu, İstanbul, Der Kitabevi, 2019, s.139.

¹⁶⁴ Uzun, **a.e.**, s.146.

¹⁶⁵ Meltem Tekerek, “Sanayi Burjuvazisinin Üst Örgütü: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s.134.

- Türkiye Tekstil Rollergin ve Sawgin Sanayii İşverenler Sendikası - 1953 – Adana.
- Yünlü Sanayi İşverenleri Sendikası - 1953 - İstanbul.
- Türkiye Deri Sanayi İşverenleri Sendikası - 1954-İstanbul.
- Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası-1954 - İstanbul.
- Bursa Simitçi Fırıncıları ve Benzerleri İşverenler Sendikası - 1956- Bursa.
- Turizm İşverenleri Sendikası (TİS) -1959-Ankara
- Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) - 1959-İstanbul.¹⁶⁶

Tablo 4.14

1951-1960 Yılları Arasında Türkiye’de İşveren Sendika Sayısı

YIL	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
SAYI	5	10	12	17	25	28	27	29	32	33

Kaynak: Tekerek, **a.e.** s.136.

Tablo 4.14’te Türkiye’deki İşveren sendika sayısının ekonomik, siyasi ve sosyal konjonktüre istinaden, artış eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

İşveren sendikacılığı konusunda 1954 senesine kadar Türkiye’de herhangi bir birlik, federasyon veya konfederasyondan söz etmek mümkün değildir. Bu durumun da etkisiyle işveren sendikalarının büyük kısmının uzun ömürlü olmadığı da söylenebilir. 1960’tan önce pek çok işveren sendikası kurulmuş olmasına karşın 1960’tan sonra da varlığını sürdürmeye devam eden işveren sendikası üç adettir. Bunlar Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS), Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası ve Türkiye Turizm Sanayi İşverenleri Sendikası’dır.¹⁶⁷

Bu ilk işveren sendikalarının önceliği işverenler arasındaki ekonomik çıkarları korumaktır. İşçi ile işveren ilişkilerine ilişkin faaliyetleri ise çok daha azdır. Zira asıl kuruluş amaçları işveren ile işçi arasındaki ilişkileri düzenlemek değildir. Ancak, bu duruma rağmen işveren sendikaları kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli imkâna sahip olamamışlardır. Çünkü işverenlerin ekonomik meselelerini halletmek için kanunla kurulmuş ve sanayici ile tacirlerin

¹⁶⁶ Tekerek, **a.e.**, s.135-136.

¹⁶⁷ Tekerek, **a.e.**, s.136-137.

katılmalarının zorunlu olduğu Ticaret Odaları, Sanayi Odaları gibi kuruluşlar vardır. Bu sebeplerden dolayı 1961'den önce kurulan bu tip sendikaların hemen hemen hepsi işlememiştir veya feshedilmiştir. Bunlar içinde yalnız 1959 senesinde kurulmuş olan ve ekonomik ve sosyal sorunları kesin olarak ayırmanın güç olduğu düşüncesiyle, ana tüzüğünde işverenlerin gerek ekonomik ve gerek sosyal sorunları ile meşgul olmayı görevleri arasına aynı şekilde almış olan Türkiye Medenî Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) vardır.¹⁶⁸

14 Ekim 1959 tarihinde 11 sanayici tarafından kurulan MESS, TİSK'in de kurulmasını sağlamıştır. Grev hakkının tanınmadığı bir dönemde işveren sendikası kurmaya ve kurulan işveren sendikalarına üye olmaya da gerek yoktur. Bu sebeple MESS'in kurmaya çalışan üç işveren, sendikanın kurulabilmesi için gereken yedi işveren sayısına ulaşmakta zorluk yaşamışlardır. Türkiye Turizm Sanayi İşverenleri Sendikası, Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası, Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikasını gibi bazı işveren sendikaları, ana tüzüklerinde ekonomik ve sosyal sorunları birlikte çözeceklerini belirten maddelere yer vermişlerdir. Ayrıca çalışma konuları ekonomik ve sınaî örgütlenme olan Ticaret ve Sanayi odalarının sayısında da bir artış söz konusudur. 1952 senesi Ağustos ayı itibariyle Türkiye'de 94 ticaret ve sanayi odası ile 220 esnaf kuruluşu tespit edilmiştir.¹⁶⁹

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen 1961 senesine kadar olan dönem işveren sendikacılığı açısından bir “tabela sendikacılığı” şeklinde görülmektedir. Zira söz konusu dönemde bu konuda bazı kanuni düzenlemeler yapılmasına rağmen bir işveren sendikacılığının gerçek anlamda işlevsel kılınmasını sağlayacak sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar mevcut değildir.¹⁷⁰

7. DP Döneminde Onaylanan İlo Sözleşmeleri

ILO (International Labour Organisation-Uluslararası Çalışma Örgütü) ile yapılan işbirliği DP döneminde de devam etmiştir. Çalışma hayatına yönelik kanunlar yürürlüğe girdiği gibi, yine çalışma hayatını düzenleyecek ve çalışan

¹⁶⁸ İlhan Lök, “Türkiye’de İşveren Teşekkülleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları** 17. Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1966, s.238-239.

¹⁶⁹ Tekerek, **a.g.t.**, s.138.

¹⁷⁰ Tekerek, **a.e.**, s.138-139.

kesimin temel hak ve özgürlüklerini daha kolay elde etmesini sağlayacak sözleşmeler DP Hükümeti tarafından onaylanmıştır.

Bu sözleşmeler Tablo 4.15’te sıralanmıştır.

Tablo 4.15

Türkiye’nin DP Döneminde Onayladığı ILO Sözleşmeleri

No	Sözleşme Adı	Onay Tarihi
81	Sanayi ve Ticarete İş Teftişi Sözleşmesi	13.12.1950
96	Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize)	08.08.1951
98	Teşkilatlanma ve Kolektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanması Sözleşmesi	08.08.1951
15	Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi	25.05.1959
58	Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)	25.12.1959

7.1. 81 No’lu Sanayi ve Ticarete İş Teftişi Sözleşmesi

Bu sözleşme ILO tarafından 19 Haziran 1947 tarihinde kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 13 Aralık 1950 tarihinde 5690 sayılı kanunla onaylamıştır.

Bu Sözleşmeye göre iş teftişi konusunda işçiler veya işçi örgütleri arasında işbirliği yapılması gerekmektedir. Bu husus sözleşmenin 5. Maddesinde “...a.Bir taraftan teftiş servisleri, diğer taraftan benzeri faaliyetlerde bulunan hükümetin diğer servisleri de resmi ve hususi kurumlar arasında müessir bir işbirliği yapılması, b. İş teftişi servisinin memurlarıyla işveren ve işçiler veya bunların teşekkülleri arasında iş beraberliği yapılması.”¹⁷¹ Şeklinde yer almaktadır.

İlgili sözleşme, teftişi gerçekleştirecek görevlilerin, meydana gelmesi muhtemel hükümet değişiklikleri söz konusu olduğunda, bu değişikliklerden etkilenmemesi için bazı önlemler alınması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda yine bu sözleşmeye göre teftiş faaliyetleri ile ilgili senelik raporlar yayınlanması gerekmektedir.

¹⁷¹ Fazıl Aydın (Ed.), **Türkiye Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri**, Ankara, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014, s.89.

7.2. 96 No’lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize)

ILO tarafından kabul tarihi 8 Haziran 1949 olan bu sözleşme, Türkiye tarafından 8 Ağustos 1951 tarihinde 5835 sayılı kanunla onaylanmıştır.

3. maddeye göre

“...kazanç gagesi takip eden ücretli iş büroları, süresi yetkili makam tarafından tayin edilecek mahdut bir devre zarfında kapatılacaktır.

Amme hizmeti mahiyetinde bir iş bulma servisi ihdas edilmedikçe bu kapatma işi tatbik edilemeyecektir. Yetkili makam, muhtelif kategorilerdeki şahıslara iş bulmakla iştigal eden büroların kapatılması hususunda farklı mühletler koyabilir.”¹⁷²

Denilmektedir. Buna göre 2. Maddenin revize edildiğini görüyoruz.

7.3. 98 No’lu Teşkilatlanma ve Kolektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanması Sözleşmesi

ILO tarafından 18 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen bu sözleşme, Türkiye tarafından 8 Ağustos 1951 tarihinde 5834 sayılı kanunla onaylanmıştır.

Bu sözleşme, devletin yönetimiyle uğraşan devlet memurları dışında tüm ücretliler için geçerlidir. 5. Maddeye göre silahlı kuvvetler mensupları ve polislerin bu sözleşmeden faydalanmaları yerel mevzuata göre gerçekleşecektir. İlgili madde “Bu sözleşmede derpiş olunan teminatın ne gibi hallerde silahlı kuvvetler ve zabıta kuvvetlerine hangi ölçüde uygulanacağı milli mevzuatla tayin edilecektir. Bu sözleşmenin bir üye tarafından onanması bu sözleşmede derpiş edilen teminatı silahlı kuvvetlere ve zabıta kuvvetleri mensuplarına veren mevcut bir kanuna karara teamüle veya antlaşmaya, Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Anayasasının 19 uncu maddesinin 8 inci paragrafında yazılı prensipler gereğince, halel getirmez.”¹⁷³ Bu sözleşmedeki maddelere göre tüm çalışanlar toplu pazarlık hakkından faydalanacak ve sendika karşıtı ayrımcılıktan korunacaktır. Bu noktada, üst düzey memurlar dışındaki tüm memurlar ve sözleşmeli personel kanun kapsamındadır, denebilir. Ancak 98 sayılı sözleşmede toplu pazarlık hakkı güvence altına alındığı halde, mecburi tahkim kınamaktadır.

¹⁷² Aydın, a.e., s.133.

¹⁷³ Aydın, a.e., s.138.

7.4. 15 No’lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi

ILO tarafından kabul edilme tarihi 29 Ekim 1921 olan bu sözleşme, Türkiye’de 25 Mayıs 1959 tarihinde 7292 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Kanunun 2. Maddesinde yer alan “18 yaşından aşağı kimseler, trimci veya ateşçi sıfatıyla, gemilerde çalıştırılmaz”¹⁷⁴ ifadesi ile gemilerde belirli iş alanlarında çalışmak için belli bir yaş sınırı getirilmiştir. Ancak bu durumun bazı istisnaları vardır. 3. maddede

“Amme makamlarınca tasvip edilmek ve onların murakabesi altında bulunmak şartıyla, mektep gemilerinde genç yaştaki kimseler tarafından görülen işlerde;

Esas kuvvei muharrekisi buhar kuvveti olmayan gemilerdeki işlerde;

Japonya veya Hindistan’da en ziyade temsil kabiliyetini haiz işçi ve işveren teşekkülleri ile istişare edilerek hazırlanacak nizamnamelerdeki kayıtlar mahfuz kalmak şartıyla, münhasıran bu memleketlerin sahillerinde sefer yapan gemilerde çalıştırılacak olan ve bedeni kabiliyetlerinin müsait olduğu tıbbi bir muayene neticesinde kabul edilmiş bulunan en az 16 yaşındaki kimselerin yaptığı işlerde, tatbik edilmeyecektir.”¹⁷⁵

Şeklinde belirtilmiştir.

4. maddede ise

“Bir limanda bir trimci veya ateşçi almak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde, eğer oradaki bu sınıf işçiler arasında en az on sekiz yaşında işçi bulunması mümkün olmazsa on sekiz yaşından küçük fakat on altı yaşından büyük genç işçiler bu işlere alınabilirler. Böyle bir hal vukuunda, hizmetine ihtiyaç duyulan bir trimci veya ateşçinin yerine bu gençlerden iki kişinin işe alınması zaruridir.”¹⁷⁶

Hükmü yer almaktadır.

7.5. 58 No’lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)

ILO tarafından kabul tarihi 22 Ekim 1936 olan bu sözleşmenin Türkiye’de kabul edilme tarihi 25 Aralık 1959’dur ve kanun no 7293’tür.

2. madde

“Münhasıran aynı aile efradının çalıştığı gemiler hariç, diğer gemilerdeki işlerde onbeş yaşından aşağı çocuklar çalıştırılmaz. Bununla beraber, onbeş yaşından aşağı bir çocuğa iş verilmesinde çocuğun menfaatinin bahismevzuu olduğuna dair bir mektep idaresi yahut milli mevzuatla tesbit edilmiş bir makam, çocuğun bedeni durumu ile sıhhatini ve verilmesi melhuz işin halen olduğu kadar istikbalde de

¹⁷⁴ Aydın, a.e, s.29.

¹⁷⁵ Aydın, a.y.

¹⁷⁶ Aydın, a.y.

çocuğa sağlayacağı menfaatleri göz önünde bulundurmak suretiyle bir kanaate vardığı takdirde, milli mevzuatla asgari 14 yaşındaki çocuklara çalışma belgeleri verilebilmesi derpiş olunabilir.”¹⁷⁷

Şeklindedir.

8. DP Döneminde Kadın İşçilere Tanınan Haklar

DP iktidarı döneminde, sadece erkek işçilerin değil, kadın işçilerin de hakları gözetilmiştir. Çalışma hayatında kadınlar erkeklere göre daha düşük bir oranda yer almaktadır. Ancak bu duruma rağmen kadınların sosyal konumları ve fiziksel özellikleri sebebiyle onların özel durumlara dair hakları korunma altına alınmıştır.

Kadın işçilere tanınan haklar iki bölümde incelenebilir. Bunlar; genel iş hukuku ve çalışma şartları dolayısıyla tanınan haklar ile İşçi Sigortaları Kanunları ile tanınan haklardır. Genel iş hukuku ve çalışma şartları dolayısıyla tanınan hakların en önemlisi, kadın işçilerin gece çalıştırılmalarının yasaklanmasıdır. Bunun sebebi de kadın işçinin çalıştığı fabrikayı terk ettikten sonra da görevinin bitmemiş olmasıdır. Eve dönünce de ev işi ve çocukların bakımı ve eğitimi gibi hususlarla ilgilenmeleri için çalışma düzeninde boş bir zaman dilimi bırakılması ve özellikle gece çalıştırılmamaları gerekmektedir.¹⁷⁸

Kadınlara çalışma şartları bakımından tanınan başka bir hakka göre, kadınlar ağır ve tehlikeli işlerde ve yeraltı işlerinde çalıştırılmazlar. Kadın ile erkeğin fiziksel gücü eşit olmadığı için ve ayrıca kadının analık hali de söz konusu olduğu için böyle bir düzenleme mevcuttur.¹⁷⁹ Ancak Türkiye’de bu yasağa rağmen madenci kadınların varlığından söz etmek mümkündü. 3008 sayılı İş Kanunu ile kadınların maden ve taş ocaklarında çalışması yasaklamıştı ancak kadınlar öncelikle mühendis ve tekniker olarak madende çalışmaya devam etmişti. Bunun yanı sıra maden ayıklama işlerinde de yine kadınlar işçi olarak çalışmışlardır. Ancak kaçak maden ocaklarının söz

¹⁷⁷ Aydın, a.e., s.61.

¹⁷⁸ Ali Sıtkı Gökalp, “Kadın İşçilere Tanınan Haklar”, *Çalışma Vekâleti Dergisi*, Eylül- Ekim-Kasım-Aralık 1953, s.34.

¹⁷⁹ Gökalp, a.e., s.38.

konusu olduğu Zonguldak ve bu gibi bölgelerde kadınlar yeraltında işçi olarak çalıştırılmıştır.¹⁸⁰

Kadın işçiler daha çok dokuma ve sigara fabrikaları ile üzüm, incir, fındık ve tütün işleme işyerlerinde ve askeri dikimevlerinde istihdam edilmektedir.¹⁸¹ Ancak kadın işçiler bu işkollarının dışındaki alanlarda da istihdam edilmişlerdir. Tablo 4.16’da bu veriler incelenmiştir.

Tablo 4.16

İktisadi Faaliyet Kolları İtibariyle Kadın İşçi Sayısı

İktisadi Faaliyet Kolları	Kadın İşçi Sayısı
Madencilik ve Taşçılık	830
İmalat Sanayi	121.823
İnşaat Sanayi	1790
Elektrik, Gaz, Su İstihsalı ve Tevzii	340
Ticaret	14.428
Nakliyat, Banka, Sigorta	5199
Hizmetler	61.582
İyice Tarif Edilemeyen Faaliyetler	42.565
Yekun	248.557

Kaynak: “Sanayide ve Küçük Sanatlarda Kadın”, **Çalışma Vekâleti Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül 1957, C:V, S:2, s.1

Bu tabloya göre kadın işçilerin en çok istihdam edildikleri işkolu imalat sanayidir. Kadın işçilerin en az istihdam edildikleri işkolu ise Elektrik, Gaz, Su İstihsalı ve Tevzii işkoludur. Bu durumun ortaya çıkmasında en başta kadın işçiler için ağır olan çalışma koşulları ve çalışma saatleri gelmektedir. İmalat sanayinde çalışma koşulları diğer işkollarına göre kadın işçiler için daha uygundur. Bu sebeple de kadın işçiler hem kendileri imalat sanayinde çalışmaya yönelmiş, hem de işverenler tarafından da imalat sanayinde kadın işçilerin istihdam edilmesi daha yaygın hale gelmiştir. Fiziksel güce dayalı işkollarında ise kadın işçiler fiziksel dayanıklılık ve çalışma koşullarının güçlüğü ve ağırlığı bakımından bu işkollarında çalışmaya uygun olmadıkları için istihdam edilme oranları daha düşük düzeydedir.

¹⁸⁰ Özlem Özkan, “Madencilik Sektöründe Kadın Emegi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s.30.

¹⁸¹ Adnan Toygar, “Sanayide ve Küçük Sanatlarda Kadın”, **Çalışma Vekâleti Dergisi**, C:V, S:2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1957, s.1.

Kadın işçilerin 10 senelik süreç içerisinde çalışma hayatında ne ölçüde yer aldıkları tablo 4.17’de incelenmiştir.

Tablo 4.17

Kadın İşçi Sayısının Son 10 Yıl İçindeki Seyri

Yıllar	Kadın İşçi Sayısı
1947	50.581
1948	60.703
1949	62.533
1950	65.123
1951	70.592
1952	74.044
1953	70.284
1954	72.765
1955	78.678
1956	89.989
1957/Haziran	89.607

Kaynak: **Çalışma Vekaleti Dergisi**, C:V, S:2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1957, s.2.

10 senelik süreçte kadın işçi sayısının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Kadın işçilerin en az istihdam edildiği sene 1947’dir. Bu dönemde halen CHP’nin iktidarı söz konusudur. 1953 senesinde kadın işçilerin sayısında bir düşüş meydana gelmiştir. 1954 ‘te ise kadın işçi sayısında tekrar bir artış söz konusu olmuştur. 1955’te ve 1956’da kadın işçi sayısında ciddi sıçramalar olmuştur. Özellikle 1956 senesi ise kadın işçilerin en çok istihdam edildiği dönemdir ancak 1957 senesine ait veriler Haziran ayına kadardır. Buna rağmen 1957 Haziran ayı verileri de 1956 senesi haricinde diğer dönemlerden yüksektir.

Kadınların çalışma hayatındaki rollerinin dışında genel olarak bireysel ve toplumsal başka sorumlulukları vardır. Bunlardan biri olan analık halinin çalışma hayatında yer alan kadınlar için kolaylaştırılması ve toplum sağlığını korumak amacıyla sosyal devlet ilkesinin de bir gereği olarak işyerlerinde kreş ve emzirme odaları açılmıştır. Tablo 4.18’de bu veriler analiz edilmiştir.

Tablo 4.18**Vilayet İtibariyle Mevcut Kreş ve Emzirme Odası**

Şehirler	Emzirme Odası Adedi	Kreş Adedi	Tesislerdeki Çocuk Adedi
Ankara		1	140
Aydın	1	1	130
Balıkesir	1	—	—
Bursa	6	1	277
Erzincan	1	—	1
İstanbul	8	11	766
İzmir	1	5	504
Kayseri	1	—	48
Kocaeli	1	1	101
Konya	—	1	280
Samsun	4	4	235
Adana	4	2	112
Mersin	2	1	57
Antalya	1	—	—
Sivas	1	1	62
Trabzon	—	1	51
Elâzığ	1	—	—
Malatya	—	2	121
Sakarya	—	—	13
Mevcut Yekûn	33	32	2898

Kaynak: İsmail Akçay, “Sosyal Hayatta Annenin ve Çocuğun Himayesi” **Çalışma Vekâleti Dergisi**, C:I, S:4, Ocak-Şubat 1960, s.5.

Bu tabloya göre emzirme odaları ve kreşler her şehirde aynı anda bulunmamaktadır. İlgili tabloya göre en çok çocuk adedi de İstanbul’dadır. Bu durumun bir getirisi olarak göre en çok emzirme odası ve kreş adedi İstanbul’da bulunmaktadır. Zira mevcut dönemde İstanbul bir sanayi merkezidir ve burada çok sayıda fabrika bulunmaktadır. Bu sebeple İstanbul’da istihdam edilen kadın işçi sayısı da daha yüksektir. Konya, Trabzon, Malatya ve Sakarya’da işyerlerinde bir emzirme odası yoktur. Balıkesir, Erzincan, Kayseri, Antalya, Elâzığ ve Sakarya’da ise iş yerlerinde kreş yoktur.

8.1. Ücretler

Kadınların 1950-1960 döneminde genel demografik ve sosyal durumunu değerlendirdiğimizde, öncelikle okuma-yazma oranının 1950’de yüzde 19.45 ve

1960'da ise yüzde 24.84 olduğunu görebiliriz. Bu dönemde kadın okur-yazarlığı oldukça düşük oranlara sahiptir. Kadınların çalışma hayatına katılımı da son derece azdır. Bunun yanı sıra, kadınlar siyasi hayata da fazla katılmamaktadırlar. Siyasi faaliyetlerde kadınların oranı yüzde 5 kadardır. Kadın milletvekili oranı ise yüzde 1'in altındadır. Hatta DP kongrelerinde kadın ve kadın haklarına dair konular ele alınırken, yine istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Örneğin; bu dönemde çalışan kadınlara ve kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ile toplumsal statüleriyle ilgili çeşitli hususlar kongrelerde tartışılırken, parti üyelerinden gelen teklifler şaşırtıcıdır. Bu teklifler “Memur kadınlar görevden alınmalı ve evlerine dönmeli, çocuk yetiştirmeli” ... “çocuk yapmayan kadınlardan senede 250 lira vergi alınmalı” şeklindedir. Bu durumun ötesinde, kadınların örgütlenebileceği bir alan olan iş hayatında yalnızca ¼ oranda yer almaları da sendikal faaliyetler söz konusu olduğunda bir erkek egemenliğine yol açmaktadır. Bu duruma ilişkin verilere bakıldığında; gerek farklı sektörler ve işletme büyüklükleri gerekse kadın-erkek cinsiyetleri bağlamında da ücretlerde büyük farklar olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu noktada, kadın çalışanların, fiziki güç ve uzmanlık gerektirmeyen çeşitli işkollarında daha yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Bu işkolları arasında tütün, gıda ve mensucat başta gelmektedir. Bu durum da kadın çalışanların ücretlerinin düşük olmasının aynı anda nedeni ve sonucudur. Ayrıca kadınların evdeki çocuk doğurma ve yetiştirme gibi sorumlulukları da kadınların çalışma yaşamındaki sürekliliğini engellediği gibi, çalışma verimliliğini de düşürmüştür. Kadın işçiler bunun gibi sebepler ile en yoğun olarak çalıştıkları faaliyet kollarında dahi, üst konumlara gelme konusunda çeşitli sorunlar ile karşılaşmışlardır. Bu bağlamda yüksek ücretli iş kollarında kadınlar yer alamamıştır. Ayrıca kanun ve tüzükler çerçevesinde, “eşit işe eşit ücret” ilkesi hiçe sayılarak kadınlar hak ettikleri ücretlerden mahrum bırakılmıştır. 1950'li dönemde işçi ve işveren komisyonlarınca belirlenen asgari ücret tespitinde dahi, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkı yarı yarıyadır.¹⁸²

¹⁸² Abdullah Aydın, Murat Yıldız, “1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yasama Dergisi**, S:33, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2016, s.55-56.

Kadınların işgücüne katılma oranına etki eden pek çok sosyal ve ekonomik unsur vardır. Bu sebeple de kadınların işgücüne katılım oranı erkeklere göre daha düşük kalmaktadır. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusudur. 15 ve daha yukarı yaştaki kadın nüfus için bu oran 1955 senesinde yüzde 72.01'dir ve aynı oran erkek nüfus için yine 1955 senesinde yüzde 95.34'tür. Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük düzeyde olmasının sebepleri arasında, tarım ve tarım dışı sektörlerde dönem içerisinde oluşan değişimler gösterilebilir. Kadınların işgücüne katılma oranı bağlamında köy ve şehir arasında bulunan büyük farklar buna işaretler. Köylerden şehirlere gerçekleşen iç göçler; tarım sektöründe özellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta olan kadınların büyük bölümünü şehirlerde işgücü dışına itmektedir. Şehirlerde bulunan ekonomik faaliyetlerde çalışmak için gereken eğitim ve tecrübeye sahip olmayan bu kategorideki kadınlar hayatlarına genelde ev kadını olarak devam etmektedirler ve işgücüne katılma oranları da köyde bulundukları döneme göre çok daha düşük düzeylerde kalmaktadır.¹⁸³

İş Kanunu kapsamına giren işçi sayısı, 1958 senesi haricinde genel olarak düzenli bir artış eğilimi göstermiştir. Ancak, bu artışın cinsiyetler için eşit olduğu söylenemez. Kadın işçilerin artış oranı yüzde 107'dir. Buna karşılık erkekler için artış oranı yüzde 273 oranındadır. 1950'li senelerin başına kadar gerek kadın gerekse çocuk işçilerin oranı görece yüksektir. Bunun sebebi de II. Dünya Savaşı döneminde meydana gelen gelişmelerdir. II. Dünya Savaşı döneminde, Türkiye savaşa girmediği halde erkek işgücünün büyük bölümü seferberlik dolayısıyla silah altına alınmış ve böylelikle çalışma hayatına kadınların ve çocukların katılım oranı önemli ölçüde artmıştır. 1937 ve 1943 senelerinde gerçekleştirilen Türkiye'nin ilk İş İstatistiklerine göre, kadın işçi sayısı 1937 senesinde 50.131 iken 1943'te 56.937'ye olmuştur. Kadın işçilerin toplam işçi sayısı içerisindeki oranı yüzde 18.89'dan yüzde 20.76'ya yükselmiştir.¹⁸⁴

¹⁸³ Makal, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LVI, S:2, 2001, s.121-123.

¹⁸⁴ Makal, **a.g.m.**, s.134-135.

*İş yerlerinde ve özellikle inşaat şantiyelerinde çalışanları ve işleri kontrol eden kimse, nezâretçi.

1957 senesinde gerçekleştirilen ücret istatistiklerine göre kadın işçilerin en yoğun istihdam edildikleri işkollarında ustabaşı, teknisyen ve sürveyan*¹⁸⁵ sayısı erkekler için gıdada 1218, tütünde 727 ve mensucatta 1746'dır. Kadınlar için sırasıyla gıdada 60; tütünde 81; mensucatta 25'tir. Toplam içerisinde kadınların oranı ise sırasıyla yüzde 4.69, yüzde 10.02 ve yüzde 1.41'dir. Kadın-erkek ücret farklılıklarına baktığımızda ise kadın ücretlerinin erkek ücretlerine oranı gıdada yüzde 53, tütünde yüzde 48, mensucatta ise yüzde 55 daha azdır.¹⁸⁶

Cinsiyete dayalı ücret farklılıklarını, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık kurumları bağlamında ele almak gerekmektedir. Zira, bu kurumlar ücret düzeyleri üzerinde önemli etkiye sahiptir. Genel olarak, kadınlar, erkeklere göre sendikal faaliyetlerden ve toplu pazarlık kurumundan daha az yararlanmaktadırlar. Sendikalarla ücret düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki olmasından dolayı da diğer faktörlere ek olarak kadın işçi ücretlerinin düzeyi daha düşük kalmaktadır. Türkiye'de 1950'li dönemde sendikal faaliyetler çok etkili olmasa da sendikalar iş ihtilafı çıkarmak suretiyle, ücret düzeyleri üzerinde etkili olabilmekteydiler. Bu bağlamda kadınların ücretlerindeki düşüklüğün bir nedeni de erkek işçilere kıyasla sendikal faaliyetlerin dışında daha çok kalmaları ve kolektif müzakere imkanından çok faydalanamamaları olarak gösterilebilir.¹⁸⁷

Türkiye'de, 1950 senesinden sonra ücretlerle ilgili olarak kadınları korumayı amaçlayan düzenlemeler söz konusu olmuştur. 25 Ocak 1950 tarihinde İş Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 5518 sayılı kanuna göre eşit işe eşit ücret ilkesi getirilmiştir. 1951'den itibaren başlayan asgari ücret uygulamalarına yönelik yönetmeliklerde de kadın işçiler ile erkek işçiler arasında ücret bakımından bir fark gözetilemeyeceği belirtilmiştir. 1951'de Asgari Ücretlerin Tespitine Müteallik Yönetmelik'te bu konuya yer verilmiştir. Sonrasında ise 1955 tarihli Gazetecilerin Asgari Ücretlerinin Tesbitine Müteallik Talimatname ve Gemi Adamlarının Asgari Ücretlerinin Tesbitine Müteallik Talimatname' de de aynı konuya yer verilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ "Sürveyan" (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/S%C3%9CRVEYAN>, 5 Ağustos 2021.

¹⁸⁶ Makal, **a.e.**, s.150.

¹⁸⁷ Makal, **a.e.**, s.151.

¹⁸⁸ Pektaş, **a.g.e.**, s.404.

Tablo 4.19’da 1955-1960 döneminde Türkiye’de işçilerin cinsiyetlerine ve yaş gruplarına göre ücretlerindeki farklılıklar incelenmektedir.

Tablo 4.19

**İşçi Sigortaları Kurumu Verilerine Göre Cinsler ve Çocuklar Arası
Ücret Farklılıkları (Ortalama Günlük Kazanç), (1955-1960)**

Yıllar	Erkek işçi ücreti	Kadın işçi ücreti	Erkek işçi ücretinin yüzdesi olarak kadın işçi ücreti	Çocuk işçi ücreti	Erkek işçi ücretinin yüzdesi olarak çocuk işçi ücreti	Toplam	Ankara geçinme indeksi	Erkek gerçek ücret indeksi	Kadın gerçek ücret indeksi
1955	7.64	4.99	65.31	4.27	55.89	7.16	100	100	100
1956	8.73	5.72	65.52	5.06	57.96	8.22	111	103	103
1957	9.67	6.55	67.74	5.60	57.91	9.19	125	101	105
1958	11.40	7.57	66.40	6.62	58.07	10.86	143	104	106
1959	13.82	9.31	67.37	7.98	57.74	13.25	175	103	107
1960	15.06	10.23	67.93	8.72	57.90	14.44	188	105	109

Kaynak: Makal, Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1953, Tablo:LI, s.482.

İlgili tabloda 1955-1960 döneminde kadın işçi ücretlerinin genel olarak bir artış eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Erkek işçilerin ücretlerinin artış düzeyi kadın işçilerin ve çocuk işçilerin ücretlerinden daha fazladır. Erkek işçiler ile kadın ve çocuk işçilerin ücretleri arasında önemli farklar vardır. Genel itibariyle kadın ve çocuk işçilerin ücretleri erkek işçi ücretlerinden daha düşük düzeydedir.

SONUÇ

İnsanlık tarihinde sosyal politika kavramı eskiye dayanmaktadır. Bu kavram ilk olarak tarım toplumu zamanında, daha çok hayırseverlik düzleminde ortaya çıkmıştır. Evrensel bir kavram olan sosyal politika, ilerleyen dönemler içerisinde gelişmiş ve kendine ait alt başlıklar meydana getirmiştir. Çeşitli ideolojilerle desteklenen ve dönüşüme uğrayan bu kavram, değişen ekonomik koşullarla birlikte çalışma hayatında da önemli hale gelmiştir. Çalışan kesimin hak ve özgürlüklerini elde etmesi etkin ve adil bir sosyal politika düzeninden geçmektedir. Bunun için de eşitlik, sosyal refah ve sosyal güvenlik gibi diğer kavramların bir bütün halinde uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bunu sağlayacak yegane unsur da sosyal devlet kavramıdır. Gerek insan onuruna yakışır bir hayat sürülmesi, gerekse işsizlik, hastalık, kaza, yaşlılık ve yoksullukla mücadele edilmesi ancak ve ancak sosyal devlet inşa edildiğinde mümkün hale gelir. Ayrıca çalışma hayatı bağlamında; işsizlik yardımı, işsizlik sigortası ve kıdem ve ihbar tazminatları gibi çeşitli sosyal yardımlar da çalışan kesimin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmek için uygulanmaktadır ve yine sosyal devlet kavramının bir parçasıdır. Bu uygulamalar ile toplumun refah seviyesinin artırılması ve çalışan kesimin verimliliğinin yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Çalışma hayatında yer alan tüm kesimlerin korunması sosyal politikanın amaçlarından biridir. Kadınlar, çocuklar ve engelli bireylerin de hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır ve bu sayede bu kimselerin de çalışma hayatına katılmalarının önü açılmıştır. Devletler, bu doğrultuda çeşitli yatırımlar ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Sosyal adaleti toplumun tüm kesimleri için sağlayacak kanunlar çıkarılmıştır.

İşçiler, çalışma hayatının içerisinde iken, belli konularda talepte bulunmak istediklerinde bazı yollara başvururlar. İşçilerin örgütlenerek sendika kurması bunların başında gelir. Sendikal özgürlük, işçilere taleplerini elde etme hususunda işçilere alan tanır. Ayrıca işçilerin, çeşitli kazanımlar elde etmek için kullandığı yegane haklardan biri grevdir ve grev hakkına yönelik birtakım düzenlemeler söz konusu olmuştur.

Sosyal politika, kavramsal olarak teoride idealize edilebilse de pratikte uygulama açısından birtakım zorluklar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, sosyal politikanın toplumdaki hangi kesimleri ne şekilde kapsayacağı bir sorundur. Sonrasında ne çeşit uygulamaların, hangi dönemde, hangi imkanlar dahilinde hayata geçirileceği de bir başka soru işaretidir. Bu noktada her devlet, kendi sosyo-ekonomik yapısına göre hareket etmektedir. Toplumlardaki refah seviyesinin değişim göstermesinin sebeplerinden biri budur.

Türkiye’de sosyal devlet anlayışı dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Bu durumun bir getirisi olarak farklı sosyal politikalar izlenmiştir ve her birinin de kapsamı değişkenlik göstermektedir. Türkiye’de sosyal yardımın kökeni Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde devlet her ne kadar çeşitli sosyal yardım uygulamalarını hayata geçirmiş olsa da gayriresmi sosyal yardım uygulamaları da mevcuttu. Bunun ilk örneği aile içi yardımlaşmalardı ancak bu yardımlaşma sistemi, çalışma hayatının tamamına uygun değildi. Sanat ve ticaret alanında lonca sistemi ve gedik usulü uygulanmaktaydı ve bu sistemle hem esnaf örgütlenmiş oluyordu hem de bir işkolundaki dükkânların ve imalathanelerin sayısı lonca teşkilatı tarafından belirlendiği için ekonomik anlamda herhangi bir mağduriyet yaşanmıyordu. Ancak çalışan kesim için sosyal yardım ve sosyal politika uygulamaları bununla sınırlı kalmamıştır. Öncelikle 1866 senesinde kurulmuş olan “Askeri Tekaüt Sandığı” ile daha çok ilmiye, askeriye ve mülkiye sınıflarına yönelik sosyal yardımlar söz konusu olmuştur. Bu yardımlar belli bir kesime yönelik olduğu için ilerleyen dönemlerde daha kapsayıcı sosyal politikalar izlenmiştir. Tüm çalışanların sosyal güvence altına alınması istenmiştir. Bu doğrultuda 1881 senesinde asker olmayan devlet memurları için bir tekaüt sandığı kurulmuştur. Ayrıca 1890’da “Seyrisefain Tekaüt Sandığı” ve 1909’da “Askeri ve Mülki Sandıkları” ve 16 Nisan 1909 tarihinde “Tersane-i Amireye Mensup İşçi ve Sairenin Tekaüdiyeleri Hakkında Nizamname”ye istinaden kurulan başka bir sandık vardır. Burada amaç, çalışanların malüllük ve yaşlılık gibi durumlardan korunmasıydı. “Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine Yardım Nizamnamesi” ile de 16 Nisan 1910 tarihinde başka bir kurulmuştur. Burada daha çok kaza ve hastalık gibi hallere karşı çalışanlar korunmak istenmiştir. 1917’de ise Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandıkları kurulmuştur ancak burada

daha kısıtlı haklar söz konusu olmuştur. Kurulan bu sandıkların karakteristiği, çalışanları kısıtlı durumlara karşı koruyor olmasıdır. Bu hususta asker ve bürokratlara öncelik tanınmıştır. Sonrasında asker kökenli olmayan devlet memurlarına yönelik sosyal yardım ve sosyal güvence hakları tanınmıştır ancak bu haklar daha çok yaşlılık ve malullük gibi durumlara yöneliktir. Sonrasında kaza ve hastalık hallerine yönelik haklar tanındığını görüyoruz. Çalışma koşullarına ve ücretlere yönelik herhangi bir iyileştirme söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda, kurulmuş olan bu sandıkların çalışanlara gerçek bir sosyal güvence sağlamış olduğundan bahsetmek zordur.

Bu düzenlemelere ek olarak, 1877 tarihli Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'den bahsetmek gerekmektedir. Her ne kadar direkt çalışma hayatına yönelik bir düzenleme olmasa da Mecelle'de çalışma ilişkilerine ilişkin birtakım maddeler yer almaktaydı. Bu kanunda işçinin tanımı yapılmıştı ve iş sözleşmesinin içeriği belirtilmişti. Buna rağmen işçinin sadece “mesleği işçilik olduğu halde” ücret alabileceği vurgulanmıştı. Ancak Mecelle'de işçinin sahip olduğu herhangi bir haktan bahsedilmemiştir. Örneğin iş kazası ve meslek hastalığı, çalışma koşulları, ücret standartizasyonu gibi hususlara değinilmemiş ve işçinin emeği “alınıp satılabilen bir mal” olarak görülmüştür. Bu noktada, Mecelle'de işçilerin ücret hakkının gözetilmediğini, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadığını ve işçilerin sosyal politika kapsamında tutulmadıklarını söylememiz mümkündür.

Çalışma hayatına yönelik diğer düzenlemelerin başında, çeşitli nizamnameler gelmektedir. İşçiler, yetersiz ücretler ve çalışma koşullarının ağırlığı başta olmak üzere çeşitli sebeplerle grevler yapmıştır. 1845 tarihli Polis Nizamnamesi ile bu grevlerin ve gösterilerin önüne geçmek istenmiştir. Bu nizamnamenin bu yönüyle kısıtlayıcı hükümler içerdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca maden işçilerine yönelik de nizamnameler çıkarılmıştır. 1865 tarihli, Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak bilinen Nizamname-i Maden-i Hümayun Ereğli'de amaç işçileri korumaktan öte verimliliği artırmaktı. Hastalık, kaza gibi durumlarda işçinin hakları korunmaktan öte iş sözleşmesi feshediliyordu ve burada herhangi bir koruyucu sosyal politika ilkesinden bahsetmek mümkün değildir. Maden işçilerinin ağır çalışma koşullarına rağmen

genel itibariyle gerçek anlamda bir sosyal güvencesi yoktu. Burada sosyal devlet anlayışının kısıtlı bir uygulama alanına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti döneminde çalışma hayatını kapsayacak başka kanun ve düzenlemeler de yapılmıştır. Öncelikle 8 Ekim 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve sonrasında 5 Ağustos 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu bunlardan biridir. İlgili kanunda grev yapmak ve sendika kurmak gibi işçilerin temel hak ve özgürlükleri yasaklanmıştı. Ayrıca yine bu kanunla işçiler gösteri yapamazdı ve diğer işçilerin çalışmasına engel olamazdı. Aksi takdirde işçilerin çeşitli yaptırımlara uğraması öngörülmüştü. Dönemin çalışma koşulları ise ağırdı, uzun çalışma saatleri ve buna karşılık alınan düşük ücretler ile işçileri koruyacak gerçek anlamda bir sosyal güvenlik sisteminin olmayışı işçiler tarafından hoşnutsuzlukla karşılanıyor olmasına rağmen Tatil-i Eşgal Kanunu getirdiği yasaklayıcı hükümler ile bir nevi işçilerin “elini kolunu bağlar” nitelikteydi. 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile de genel itibariyle işçilerin örgütlenmesi yasaklanmıştı. Bu uygulamalar neticesinde, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirecek uygulamalardan ziyade işçilerin hak talep edecekleri hareket alanını daraltan düzenlemelerin hayata geçirildiğini söylemek kaçınılmazdır. Bu olumsuz durum da her türlü kısıtlamaya rağmen beraberinde birtakım işçi hareketlerine zemin hazırlamıştır.

İşçi hareketlerinin pek çok sebebi olmakla birlikte en sık rastlanan sebepler; uzun çalışma saatleri, ağır çalışma koşulları ve düşük veya zamanında ödenmeyen ücretler olmuştur. Balkanlar’dan İstanbul’a ve Anadolu’ya yayılan işçi hareketleri pek çok farklı işkolunda meydana gelmiştir. Buna istinaden İTC Hükümeti tarafından sendikalar kapatılmış ve işçi hareketlerinin önü kesilmek istenmiştir.

Şüphesiz ki, işçilerin örgütlenmesini ve taleplerine karşılık aramasını engellemek, sosyal devlet anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Zira böyle bir zeminde sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi kavramlar kendine yer bulamaz. Çalışma hayatı özelinde de sosyal devlet kavramından bahsedebilmek için, çalışan kesimin her bir unsurunun eşit koşullarda, eşit işe eşit ücret ilkesinden faydalanabilmesi, örgütlenme ve iş ihtilafı durumunda toplu pazarlık yapabilme imkanına sahip olması

gerekmektedir. Ancak Cumhuriyet öncesi dönemde bu hususlarda işçilere ve memurlara bu imkanların verilmediği görülmektedir. İş kazası ve meslek hastalıkları için de kapsamlı bir sosyal politika izlenmemiş, bu hallerde işçiler mağdur olmuştur. Yine ücret hususunda da bir eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı topraklarında aynı işkolunda bölgesel olarak ve cinsiyete ve yaş gruplarına bağlı olarak farklılıklar görülmektedir. Bu durum da sosyal devlet anlayışına aykırılık teşkil etmektedir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra ekonomik anlamda hızlı bir kalkınma sürecine girilmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin ekonomik yapısının daha çok tarıma dayalıydı ve sanayi faaliyetlerinin de gelişmesi istenmekteydi. 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi gerek sanayinin kalkınması gerekse çalışma hayatı açısından önem teşkil etmektedir. Bu kongrede işçiler kendilerini temsil edebilmiştir ancak talepleri hususunda çeşitli engeller söz konusu olmuştur. İşçiler, çalışma koşullarının ve saatlerinin düzenlenmesi, tatil ve dinlenme hakkı, örgütlenme imkanı ve grev yasağının kalkması başta olmak üzere aslında sosyal politika bağlamında temel hak ve özgürlüklerini talep etmişlerdir. Bu durum da Cumhuriyet kurulmadan önce işçilerin bu hak ve özgürlüklerden tam anlamıyla faydalanamadığının bir kanıtıdır. Ancak bazı kazanımların, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilmiş olmasına rağmen uygulamaya geçirilmesi sonraki dönemlerde mümkün olmuştur. Özellikle iş kazası ve meslek hastalığı sigortasının çıkarılması, işçi hastanelerinin ve işçi lojmanlarının kurulması gibi kazanımlar bu dönemde söz konusu olmamıştır. Bu sebeple ilgili dönemde işçilere yönelik sosyal politika uygulamalarının geniş kapsamlı ve koruyucu nitelikte olmadığı ortaya çıkmaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın da etkisiyle ve liberal ekonomi politikaları ile istenilen kalkınma hedeflerine ulaşamaması sebebiyle Türkiye'de devletçi ekonomi politikaları izlenmeye başlanmıştır. Bu duruma istinaden devlet tarafından çeşitli fabrikalar kurulmuş ve istihdam oranı artmıştır. Böylelikle de kırsaldan şehirlere göç artmış ve gerçek anlamda bir işçi sınıfı doğmuştur. İşçilerin barınma ve sağlık gibi ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Ayrıca işçiler, yine Cumhuriyet öncesi dönemde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de özellikle ücretler ve olumsuz çalışma koşullarına istinaden çeşitli grevler yapmıştır. Bazı grevler başarıya

ulaşmış ve işçiler çeşitli kazanımlar elde etmiştir. Buna rağmen başarısız olan ve işçilerin işten çıkarılması veya adli ceza alması gibi çeşitli yaptırımlara uğradığı grevler de vardır. Bu dönemde devletin çalışma hayatı örneğinde gerçek bir sosyal devlet tanımına sahip olmadığını, daha çok kontrolcü ve yer yer baskıcı bir tutuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira işçi sınıfı içinde bulunduğu olumsuz çalışma koşulları ve yetersiz özgürlükler sebebiyle bir nevi son çare olarak greve gitmiştir. Her ne kadar cılız da olsa, dönemsel bazda TPCF ve SCF gibi muhalefet partileri kendine siyasi hayatta yer bulsa da çalışma hayatı bağlamında radikal öneriler getirmemişler ve uzun ömürlü olmamışlardır. CHP hükümeti ise işçi örgütlenmelerine ve işçi hareketlerine karşı mesafeli bir bakış açısına sahipti.

Daha önce çeşitli tasarıları yapılmış olan, Cumhuriyet tarihinin ilk iş kanunu olan 3008 sayılı kanun 1936'da çıkarılmıştır ve çalışma ilişkileri bu kanun doğrultusunda düzenlenmiştir. Ancak yapısı itibariyle ilgili kanunun sosyal politikalar bağlamında isteneni veremediği açıktır. Zira gerek kanun kapsamı dışında kalan işkolları gerekse grevin yasaklanması buna bir işarettir. Devlet, bu iş kanunu ile çalışma hayatına müdahaleci bir kimlik kazanmıştır. Ayrıca 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu ile çalışma hayatına getirilen kısıtlayıcı hükümler de bunun bir kanıtı niteliğini taşımaktadır.

Tek parti iktidarı döneminde çalışma hayatına dair en önemli gelişmelerden biri kuşkusuz ki 1945'te Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasıdır. Çalışan kesimin, çalışma koşullarını ve hayat standartlarını yükseltmeye ve iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulan bu bakanlıktan sonra 1946'da ülke genelinde bölge çalışma müdürlükleri ve İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuş ve Türkiye'de çalışma ilişkileri devlet güvencesiyle daha kurumsal bir kimliğe bürünmüştür. İlerleyen dönemde çalışma ilişkilerini düzenlemeye yönelik çıkarılan diğer kanunlar da bu noktada devletin, eski yaklaşımını yumuşatarak, sosyal devlet kimliği ile çalışma ilişkilerini değerlendirmekte olduğunu göstermektedir. Zira ILO üyeliği ve onaylanan ILO sözleşmeleri de yine çalışma ilişkilerine bir standart getirmek istenildiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

1946'da Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi siyasi hayat kadar çalışma hayatını da olumlu yönde etkilemiştir. CHP içinden ayrılan isimler tarafından kurulan DP çalışma hayatına yönelik çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Öncelikle bu dönemde DP, iktidara gelene kadar yapmış olduğu muhalefet ile CHP'nin çalışan kesime yönelik kısıtlayıcı uygulamalarına karşı çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'na girilmemiş olmasına rağmen savaşın olumsuz etkileri alınan dış yardımlara rağmen özellikle ekonomik olarak kendini hissettirmişti. Artan tüketim malları fiyatları ve işsizlik, halkta hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Ayrıca grevin bu dönemde halen kanuni olarak tanınmaması da işçi sınıfını hak mücadelesinden alıkoymuştu. DP, bir seçim vaadi olarak da işçilere grev hakkını vereceğini ifade etmiştir. Böylelikle de işçilerden büyük destek almıştır. Ancak 1950'de iktidara gelen DP, bu dönem işçilere grev hakkını tanımamıştır. 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanan DP grev yasağını sürdürmüştür. Bu duruma sebep olarak en başka komünizm endişesi gelmektedir.

Her ne kadar DP'nin ilk dönemlerinde sendikal özgürlük kendine zemin bulsa da ilerleyen zamanlarda sendikal faaliyetler kısıtlanmak istenmiştir. 1950-1960 döneminde sendikalar tüm kısıtlamalara rağmen grev hakkı için çeşitli zamanlarda çalışmalar yapmıştır ve DP Hükümeti ile temaslarda bulunmuşlardır. Ancak netice değişmemiştir ve grev hakkı kanunen tanınmamıştır. Buna istinaden, Hükümetin sendikalar üzerindeki baskısı artmıştır. Hatta kimi sendikalar kapatılmış ve bazı sendikacılar tutuklanmıştır. Ayrıca sendikaların siyasetten uzak durmalarının istenmesi de yine bu durumun başka bir sebebidir.

Böyle bir eksenle çalışma hayatına yönelik adil bir sosyal politika anlayışının olmadığını söylemek kaçınılmazdır. Zira işçilerin en temel haklarından biri olan örgütlenme ve sendika kurma hakkı Hükümet eliyle kısıtlanmış oluyordu. İşçilerin haklarını savunmadaki en temel unsur olan grev hakkı ise kanunen tanınmayarak, yapılan grevler kanun dışı bir niteliğe bürünüyordu ve grev yapan işçiler çeşitli yaptırımlara maruz kalıyordu. Bu durum işçilerin hak talep etmelerine engel olmuştur. Böylelikle de işçiler desteğini yavaş yavaş DP'den çekmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda sosyal devlet anlayışından bahsetmek tam anlamıyla mümkün değildir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA	Fon: 30-18-1-2.
BCA	Fon: 30-18-1-2.
BCA	Fon: 30-18-1-2.

2. MMZC (Zabıt Cerideleri) ve TBMMTD (Tutanak Dergileri)

MMZC:	D.1, C.III, İ.73, (04.05.1325).
MMZC:	D.1, C.V, İ.101, (13.06.1325).
MMZC:	D.1, C.IV, İ.104, (18.06.1325).
MMZC:	D.1, C.IV, İ.112, (02.07.1325).
MMZC:	D.1, C.IV, İ.113, (04.07.1325).
TBMMTD:	D.7, C:XX, B.1, (01.11.1945).
TBMMTD:	D.8, C:I, B.3, (14.08.1946).
TBMMTD:	D.8, C.XV, B.36, (24.01.1949).
TBMMTD:	D:9, C:I, B:1, (22.05.1950).
TBMMTD:	D:9, C:I, B:3, (29.05.1950)
TBMMTD:	D:9, C:I, B:5, (02.06.1950).
TBMMTD:	D.9, C.VI, B.58, (30.03.1951).
TBMMTD:	D.9 C.IX, B.111, (08.08.1951).
TBMMTD:	D.9, C.IX, B.112, (09.08.1951).
TBMMTD:	D.9, C.XIX, B.30, (21.01.1953).
TBMMTD:	D.9, C.XXIX, B.63, (10.03.1954).
TBMMTD:	D.10, C.XII, B.74, (08.06.1956).
TBMMTD:	D.11, C.XIII, B.55, (11.04.1960).

3. RESMÎ YAYINLAR

T.C. Başvekalet İstatistik Umum **İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1930.

Müdürlüğü:

T.C. Başvekalet İstatistik Umum **Sanayi İstatistikleri 1932-1939**, Ankara, Recep

Müdürlüğü: Uluşoğlu Basımevi, 1941.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1959.

Müdürlüğü:

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel **İşçi Sigortaları Kurumu 1963 Yılı İş ve Faaliyet**

Müdürlüğü: **İstatistikleri**, Ankara, İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü
Yayını, 1964.

Çalışma Dergisi

Çalışma Vekâleti Dergisi

TBMM Kanunlar Dergisi

T.C. Resmi Gazete

4. SÜRELİ YAYINLAR

Akbaba Dergisi

Akis Mecmuası

Cumhuriyet

Gece Postası

Son Posta

Son Telgraf

Ulus

Yedi Ocak (Haftalık Siyasi Gazete)

Vatan

Yön Dergisi

5. KİTAPLAR

- 1931: **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, TBMM Matbaası.
- 1931: **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul, Devlet Matbaası.
- 1935: **CHP 1935 Programı**, Ankara, Ulus Basımevi.
- 1939: **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939**, Ankara, Ulus Basımevi.
- 1943: **Cumhuriyet Halk Partisi: Program ve Nizamname**, Ankara, Zerbamat Basımevi.
- 1948: **Millet Partisi Program ve Tüzük**, Ankara, Sakarya Basımevi.
- 1951: **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, Ankara, Güneş Matbaacılık.
- 1952: **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Nizamnamesi**, Ankara.
- AĞAOĞLU, Samet: **Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler**, Ed. Tamer Erdoğan, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- AHMAD, Feroz: **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- AHMAD, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Haz. Güneş Öztürk, 5.bsk., İstanbul, Hil Yayınları, 2015.
- AHMAD, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.
- AHMAD, Feroz, AHMAD, Bedia Turgay: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.
- AKANDERE, Osman: **Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

- AKBULUT, Erdem, TUNÇAY, Mete: **Beynelmilel İşçiler İttihadı: Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri**, Ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- AKIN, Rıdvan: **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- AKKAYA, Yüksel: **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- AKŞİN, Sina: **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- AKŞİN, Sina: **Kısa Türkiye Tarihi**, Ed. Ali Berktaş, 20.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- ALDEMİR, Ceylan, ATAOL Alpay, BUDAK, Gönül: **İnsan Kaynakları Yönetimi**, 5.bs., İzmir, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 2004.
- ALKAN, Mehmet Ö.: **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- ALPKAYA, Gökçen, ALPKAYA, Faruk: **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı, 2004.
- ARCAYÜREK, Cüneyt: **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1983.
- ARCAYÜREK, Cüneyt: **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, 10 C., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt: **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, 10 C., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- ATABAKI, Touraj, BROCKETT, Gavin D. (Der): **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi**, Çev. Can Cemgil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- AYBAR, Mehmet Ali: **Türkiye İşçi Partisi Tarihi 1**, 3 C., İstanbul, Bds Yayınları, 1988.
- AYDIN, Fazıl (Ed.): **Türkiye Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, 2014.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi: **Yine Hayal Aleminde Uçuyorum 2. C.**, Haz. Murat Koraltürk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi

- Yayınları, 2007.
- BELGİN, Afet, v.d.: **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.
- BEYAZ, Cenk: **Dersaadet’te Bir Sosyalist: Parvus Efendi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2013.
- BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 15.bsk, Ankara, İmge Kitabevi, 2011.
- BUĞRA, Ayşe: **Kapitalizm Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, Ed. Asena Günel, 7.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- BULUTAY, Tuncer: **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Ankara, International Labour Organization (ILO) Publications, 1995.
- CİNİSLİ, Rasim: **Bir Devrin Hafızası**, 3.bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman: **Türkiye’de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964.
- ÇAVDAR, Tevfik, v.d.: **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ed. Melek Düzgüneş, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, ALKAN Mehmet Ö.: **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- DEMİR, Şerif: **Düello: Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs Darbesi’ne Olaylar**, Ed. Adem Koçal, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- DEMİREL, Tanel: **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer: **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- ELDEM, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı**

- İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- ELDEM, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- ERDUT, Zeki: **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, 2.bs., İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 2003.
- EROĞUL, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2013.
- EVREN, Burçak: **Osmanlı Esnafı**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.
- GÜZEL, M. Şehmus: **İşçi Tarihine Bakmak**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2008.
- GÜZEL, M. Şehmus: **Türkiye'de İşçi Hareketi**, Ankara, 1908-1984 İmge Kitabevi, 2016.
- HASANLI, Cemil: **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011.
- ISSAWI, Charles: **The Economic History of Turkey 1800-1914**, Chiago, The University of Chicago Press, 1980.
- IŞIKLI, Alpaslan: **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara, İmge Yayınevi, 1990.
- IŞIKLI, Alpaslan: **Türkiye'de Demokrasi Kavramının İçinde Sendikacılık Kavramının Gelişimi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram: **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012.
- KARPAT, Kemal H: **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
- KARPAT, Kemal H: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Ed. Neval Akbıyık, 6.bsk, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.
- KAZGAN, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi:**

- Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye,**
Yay. Haz. L. Hilal Akgül, Hülya Hatipoğlu, Göksun Yazıcı, 5.bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- KAZGAN, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2009: Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme,** Yay. Haz. Göksun Yazıcı, 4.bsk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- KESSLER, Gerhard: **İçtimai İktisat,** Çev. Orhan Tuna, İstanbul, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1945.
- KEYDER, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar,** 20.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- KIRAY, Mübeccel B.: **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme,** 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006.
- KOÇ, Yıldırım: **“Türkiye’de 1936-1960 Döneminde İşçi Hakları” Bayram Meral vd. Türkiye’de İşçi Hakları: Osmanlı Döneminden 1986’ya,** Ankara, Türkiye Yol-İş Sendikası, 1986.
- KOÇ, Yıldırım: **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- KOÇ, Yıldırım: **Türkiye’de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar),** Ankara, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, 2000.
- KOÇ, Yıldırım: **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2016’ya Özet,** Bursa, Kuzgun Kitap, 2016.
- KOÇAK, Cemil: **İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları 1945-1950,** C:I, 6 C., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- KOÇAK, Cemil: **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken,** İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- KORAY, Meryem: **Sosyal Politika,** Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- KUTAL, Metin: **Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret,** İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve

- İçtimaiyat Enstitüsü Yayını No:49, 1969.
- KUYAKSİL, Ali: **Türkiye’de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963)**, İstanbul, Der Kitabevi, 1994.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974.
- MAKAL, Ahmet: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri 1850-1920: Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- MAKAL, Ahmet: **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- MAKAL, Ahmet: **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
- MAKAL, Ahmet: **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, Ed. Tanıl Bora, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- OLGUN, Kenan: **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz: **Türkiye İktisat Kongresi: 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 3.bs., Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz: **Ta’til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.
- ÖNEŞ, Edhem Ruhi: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Esnaf**, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, t.y.
- ÖZBEK, Nadir: **Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006.
- ÖZBEK, Nadir: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset,**

- İktidar ve Meşruiyet 1876 – 1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- ÖZBUDUN, Ergun: **1924 Anayasası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ÖZÇELİK, Ayfer: **Sahibini Arayan Meşrutiyet: Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları**, İstanbul, Tez Yayınları, 2001.
- ÖZÇELİK, Ayfer: **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2006.
- ÖZDEMİR, Hikmet: **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- ÖZER, İlbeyi: **Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat**, İstanbul, İskenderiye Kitap, 2015.
- PARASIZ, M. İlker: **1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- PAMUK, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 6.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- PAMUK, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- PEKİN, Tevfik: **Makro Ekonomi**, 2.bs., İzmir, Zeus Kitabevi, 2007.
- PEKTAŞ, Şerafettin: **Menderesli Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri**, İstanbul, Fırat Yayınevi, 2012.
- POLAT, Emre: **Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri**, Ed. Burak Fazıl Çabuk, İstanbul, Truva Yayınları, 2004.
- QUATAERT, Donald: **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, Ed. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- QUATAERT, Donald: **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- QUATAERT, Donald, ZÜRCHER, Erik Jan: **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim

- Yayınları, 2011.
- SAROL, Mükerrerem: **Bilinmeyen Menderes**, 2 C., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2014.
- SENCER, Oya: **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969.
- SÜLKER, Kemal: **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976.
- SÜLKER, Kemal: **İki Konfederasyon: Türk-İş ve Disk**, İstanbul, Koza Yayınları, 1976.
- SÜLKER, Kemal: **Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976.
- SÜLKER, Kemal: **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, İstanbul, Bilim Kitabevi Yayınları, 1987.
- ŞAHİNGİRAY, Özel (Der.): **Celal Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- TABAKOĞLU, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, 13.bsk., İstanbul, Dergah Yayınları, 2015.
- TALAS, Cahit: **Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- TALAS, Cahit: **İçtimai İktisat**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961.
- TALAS, Cahit: **Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi**, İmge Ankara, Kitabevi, 1997.
- TALAS, Cahit: **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim: **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si İkinci Cilt**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim: **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si Üçüncü Cilt**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- TİMUR, Taner: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge

- Kitabevi, Ankara 2003.
- TOKER, Metin: **DP'nin Altın Yılları: 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- TOKER, Metin: **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1970.
- TOPRAK, Zafer: **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev: **Rakkamlarla İktisadi ve İçtimai Türkiye C:III Türkiye'de Sanayi**, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946.
- TUNA, Orhan: **Grev Hakkı İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti**, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayınları, 1951.
- TUNA, Orhan, YALÇINTAŞ, Nevzat: **Sosyal Siyaset**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 2. bsk., 1995.
- TUNÇAY, Mete: **1923 Amele Birliği**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2009.
- TURAN, İlhan (Haz.): **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950-1954-1957) Üzerine Seçmeler**, İnönü Vakfı, Ankara 2002.
- TURGUT, Mehmet: **Siyasetten Kesitler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- TURGUT, Mehmet: **Hatıra Nev'inden Notlar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2000.
- URAL, İbrahim, ÖZCAN, Salih (Der): **Sadeleştirilmiş Mecelle: (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye)**, İstanbul, Fey Vakfı, 1995.
- URAN, Hilmi: **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- ÜNSAL, Artun: **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

- ÜSTÜNEL, Besim: **Ekonominin Temelleri**, Ed. Sinan Köseoğlu, 9.bs., İstanbul, Dünya Kitapları, 2003.
- YALÇINTAŞ, Nevzat: **Türkiye’yi Yükselten Yıllar Hatıralar**, Ed. İsmet Uçma, İstanbul, İşaret Yayınları, 2012.
- YENAL, Ali: **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- YEŞİL, Ahmet: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- YÜCEL, M. Serhan: **Demokrat Parti**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001.
- ZAİM, Sabahattin: **Çalışma Ekonomisi ve İş Piyasası Yönünden Günümüzün Sosyal Siyaset Meseleleri**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962.
- ZAİM, Sabahattin: **Çalışma Ekonomisi**, 10.bs., Filiz Kitabevi, İstanbul 1997.
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992.

6. MAKALELER

- AFŞAR, Efkan: “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın ‘Programları’ Ekseninde Mukayesesi”, **History Studies**, C:XII, S:4, 2020, s.1351-1380.
- AKANDERE, Osman: “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:XXV, Kasım 2009, S:75,s. 437-462.
- AKBULUT, Dursun Ali: “Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2 C., Ankara 2012, s.63-66.
- AKIN, Fehmi, BAYRAKTAR, Serkan: “Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:29, s.115-121.
- AKIN, İlhan F.: “Toplanma Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi**

- Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C:XXX, S:3-4, 1964, s.545-567.
- AKIN, Rıdvan: “Anayasa Mahkemesi'nin En Az Koruduğu Cumhuriyet İlkesi: Sosyal Devlet”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, C:XIII, S:1, Ocak 2000, s.20-40.
- AKTAN, Okan H.: “Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, C:XV, 1998, s.25-36.
- AKYILDIZ, Hüseyin, EROĞLU, Ömer: “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:IX, S:1, Aralık 2004, s.43-62.
- ALBAYRAK, Mustafa: “Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:XXIII, S:67-68-69 (Kasım 2007), s.219-250.
- ASLAN, Taner: “II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, S:25/Bahar 2009, s.33-65.
- AVŞAR, Zakir, ÖĞÜTOĞULLARI, Eren: “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri”, **SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:II, S:1, Ocak 2012, s.9-40.
- AY, Hakan, AKAN, Recep: “Tarihsel Süreçte Sosyal Yardımların Gelişimi”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C:II, S:18, Kış 2017, s.787-798.
- AYDIN, Abdullah, YILDIZ, Murat: “1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yasama Dergisi**, S:33, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2016, s.50-67.
- AYDIN, M. Kemal, ÇAKMAK, Eyüp Ensar: “Sosyal Devletin Temelleri” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:I, 2017 Yaz, s.11-19.

- AYDIN, Mehmet Korkud: “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) Ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:XXIX, S:1, Ocak 2019, s.413-428.
- AYHAN, Abdurrahman: “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:I, S:1, 2012, s.41-55.
- ATAAY, İsmail Durak: “Türkiye’de Elli Yıllık Maaş ve Ücret Uygulaması” **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:II, S:1, s.430-455.
- BALCI, Şebnem Gökçeoğlu: “Grev” **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** C:1, 1996, s.488-492.
- BAŞ, Yaşar: “Osmanlı Toplum Yapısı”, **Osmanlı Tarihi I Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet (1299-1774)**, Ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s.265-297.
- BAYDERE, Fuat: “İş Mevzuunda Tesirleri Bakımından Çalışma Meclisleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:17, 1966, s.212-222.
- BAYTAL, Yaşar: “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S:40, Kasım 2007, s.545-567.
- BULUNMAZ, Barış: “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları-Democratic Party Era In The History Of Turkish Press And Censorship”, **Öneri**, C:X, S:37, 2012, s.203-214.
- BULUT, Mehmet: “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S:26, 2003, s.77-101.
- COŞAR, Nevin: “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LX, S:1, Ocak 2005, s.29-58.
- ÇAKIR, Mehmet: “Geçmişten Günümüze ‘Sosyal Adalet’”,

International Journal of Social Sciences and Education Research, C:III, S:2, 2017, s.560-572.

ÇALIK, Ümit:

“Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce**, Yıl:17, S:65, Kış 2012, s.187-197.

DAL, Süleyman:

“Sosyal Politikanın Dönüşümünü Küreselleşme Üzerinden Anlamak”, **Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi (UBSBİD)**, C:I, S:1, 2017, s.4-18.

DELİCAN, Mustafa:

“Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü.” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:51, 2010, s.3-45.

DEMİR, Özkan:

“Cumhuriyet Döneminde Maden İşletmelerinde İşçi Haklarını Belirlemeye Yönelik Bazı Düzenlemeler (Ergani Bakır İşletmesi ve Ereğli Kömür İşletmesi Örnekleri”, **MT Bilimsel Yeraltı Kaynakları Dergisi**, Yıl:8, S:18, Temmuz 2020, s.43-54.

DEMİR, Vedat:

“Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu Türk Basın Birliği: Kuruluşu. Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler”, **Marmara İletişim Dergisi**, C:VIII, S:8, Ekim 1994, s.231-247.

DİLİK, Sait:

“Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:XXXV, S:1 Yıl:1980, s.73-84.

DİLİK, Sait:

Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:XL, S:1, 1985.

DOĞAN, M. Görkem:

“Türkiye’nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları”, **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2104 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.322-334.

DURDU, Zafer:

“Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Bahar 2009, S:22,

- s.37-50.
- EKİN, Nusret: “Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, Ocak 1986, s.33-51.
- EMİROĞLU, Atiye, KOÇYİĞİT, Nezahat, KESİCİ Senem: “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S:8, 2012, s.73-92.
- ERASLAN, Cezmi: “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi” **Atatürk Yolu Dergisi**, C:VI, S:22, 1998, s.141-157.
- ERASLAN, Cezmi: “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 2 C., Durmuş Yalçın v.d. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s.519-643.
- ERGUN, A. Yavuz: “Serbest Cumhuriyet Frkasi’nin Kuruluşu Üzerine ‘İktisadi’ Bir İnceleme”, **Belgi Dergisi**, S:7, 2014, s.837-844.
- ERSÖZ, Halis Yunus: “Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:LIII, S:2, 2003, s.119-144.
- EVSİLE, Mehmet: “Demokrat Parti İktidarı Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Görüşmelerinde Demokrasi, Hürriyet ve Kalkınma Konularında Yapılan Tartışmalar” **History Studies International Journal of History**, Volume:9 Issue:2, A Tribute To Prof. Dr. Ali Birinci, June 2017, s.125-138.
- FİŞEK, A. Gürhan: “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, 1998, s.116-120.
- GÖKALP, Ali Sıtkı: “Kadın İşçilere Tanınan Haklar”, **Çalışma Vekâleti Dergisi**, Eylül- Ekim- Kasım-Aralık 1953, s.34-45.
- GÖKBAYRAK, Şenay: “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü”, **Çalışma ve Toplum**, C:XXV, S:2, 2010, s.141-162.

- GÖKBUNAR, Ramazan,
KOVANCILAR, Birol:
“Sosyal Refah Devleti ve Değişim”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S:3, Güz 1998, s.251-266.
- GÜLMEZ, Mesut:
“1936 İş Yasası’nın Hazırlık Çalışmaları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, 1986, s.127-163.
- GÜMÜŞ, Ali Tarık:
“Küreselleşme ve Sosyal Devlet” **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C:XVIII, S:1, 2010, s.85-146.
- GÜNGÖR, Berkan, AKSÖZ, Fatmanur:
“1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:25, C:XXV, S:1, Nisan 2021, s.33-52.
- GÜRBOĞA, Nurşen:
“Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947)”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi**, Der. Touraj Atabaki, Gavin D. Brockett, Çev. Can Cemil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.123-151.
- GÜVERCİN, Cemal Hüseyin:
“Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, C:LVII, S:2, 2004, s.89-95.
- GÜZEL, Ali:
“3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:35-36, Ocak 1986, s.165-222.
- GÜZEL, M. Şehmus:
“Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** C:VII, 15 C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.1848-1876.
- HAYDAROĞLU, Ceyhan,
ERDOĞAN, Hüsne:
“Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısındaki Dönüşümünde Sendika-Siyaset İlişkisi”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, C:II, S:2, 2016, s.38-46.
- HODANCI, Yağmur, KAPCI, Hikmet Zeki:
Milli Korunma Kanunu’nda 1946 ve 1954 Değişiklikleri”, **USBAD Uluslararası Sosyal**

- Bilimler Akademi Dergisi**, Yıl:2, S:3 Haziran 2020, s.6-25.
- İLERİ, Ülkü: “Tek Partili Dönem’de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler”, **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, C:XXI, S:5-6, Ağustos-Kasım 2008, s.70-92.
- İNAN, Süleyman: “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür” **Muhafazakâr Düşünce/Conservative Thought**, S:41/42, 2014, s.277-288.
- KAL’A, Ahmet: “Lonca”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXVII, Ankara, 2003, s.211-212.
- KANCA, Osman Cenk: “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar” **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:IX, S:19, 2012, s.47-63.
- KARADAĞ, Haydar, ŞİT, Mustafa: “Osmanlı Devleti’nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:2016, S:4, s.45-65.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim: “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim**, S:78/Güz, 1998, s.187-209.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim: “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si ’ne İşçiler 1839-1950**, Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.27-54.
- KARTAL, Cemile Burcu: “Türk Siyasal Havadında ‘Bevaz İhtilal’ 1950 Seçimleri/A ‘White Revolution’ In Turkish Political Life 1950 Elections”, **Atatürk Dergisi** S:3/4 (Şubat 2010), s.265-280.
- KAZGAN, Gülten: “Toprak Reformu Konusunda” **Yeni Ufuklar**, C:IX, No:101-102, 1960, s.303-311.
- KAZGAN, Gülten: “İktisadi Düzen ve Sosyal Haklar” **Yeni Ufuklar**, C:IX, No:105-106, 1961, s.416-419.

- KAZGAN, Gülten: “Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950-1960” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:XXIII, No:3-4, Nisan-Eylül 1963, s.167-193.
- KAZGAN, Gülten: “Ziraat İşçilerinin Sendikalaşması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:14, 1963, s.47-66.
- KAZGAN, Gülten: “İşçi Refahı ve Siyasi Partiler” **Yeni Ufuklar**, C:XII, No:142, 1964, s.23-27.
- KESSLER, Gerhard: “Türk İş İstatistikleri”, Çev. Orhan Tuna, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:IV, S:3, 1944, s.236-254.
- KILIÇ, Selda: “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, C:XXX, S:30, 2011, s.27-40.
- KIŞLALI, Ahmet Taner: “Türkiye’de Rejim Krizi ve Nedenleri” **Yön Dergisi**, S:171, 8 Temmuz 1966, s.116.
- KOÇ, Yıldırım: “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, **Egıad Yarın Dergisi**, Ağustos 2009, s.1-8.
- KOÇAK, Hakan: “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, **Çalışma ve Toplum**, Yıl:2008, S:3, s.69-86.
- KOÇAK, M. Hakan: “Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler” **Toplum ve Bilim**, S:113, 2008, s.90-125.
- KOÇAK, M. Hakan: “İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği (1948-1962)” **Çalışma ve Toplum**, Yıl: 2014, S:4, s.53-102.
- KOÇAK, M. Hakan: “Salonlardan Meydanlara Doğru: 50’lerden 60’lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde” **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2104 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.335-354.
- KORALTÜRK, Murat: “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Ekonomide Milliyetçi

- Bir Tepki: Cuma Tatili”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S:31, 2011, s.189-195.
- KORAY, Meryem: “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak”, **Çalışma ve Toplum**, C:IV, S:15, 2007, s.19-56.
- KUBİLAY, Çağla: “Demokrat Parti Döneminde Basına İspat Hakkı Tartışmaları”, **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, C:XII, S:1, 2014, s.11-43.
- KUTAL, Metin: “Sendika Hürriyeti”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:13, 1962, s.99-116.
- LÖK, İlhan: “Türkiye’de İşveren Teşekkülleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları** 17. Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1966, s.238-249.
- MAHİROĞULLARI, Adnan: “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C:II, S:1, 2001, s.161-190.
- MAHİROĞULLARI, Adnan: “Türkiye’de Sendika-Siyasi Parti İlişkileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl:2003, S:46, s.1-27.
- MAHİROĞULLARI, Adnan: “5018 Sayılı Kanun’un Temel Felsefesiyle Çelişki: Gayr-ı Siyasi Sendikacılıktan Partili Sendikacılığa Yöneliş (1947-1960)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:68/1, 2015, s.63-88.
- MAKAL, Ahmet: “Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma İlişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar”, **Mülkiye Dergisi**, C:XXVII, S:239, Aralık 2003, s.279-318.
- MAKAL, Ahmet: “Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi (I)”, **Birikim Dergisi**, S:182, Haziran 2004, s.54-65.
- MAKAL, Ahmet: “Türkiye’de 1920-1963 Döneminde Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler”, **Türkler Ansiklopedisi** C:XVII, 2002, s.483-493.
- MAKAL, Ahmet: “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler” **Ankara**

- MAKAL, Ahmet: **Üniversitesi SBF Dergisi**, C:III, S:56, 2001, s.103-140.
- NURDOĞAN, Ali Kemal: “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LVI, S:2, 2001, s.117-155.
- ONUR, Hakkı: “Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri”, **Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, C:III, S:4, Aralık 2018, s.78-95.
- ÖREN, Kenan: “1908 İşçi Hareketi ve Jön Türkler”, **Yurt ve Dünya**, Mart 1977, S:2, s.277-295.
- ÖZÇOBAN, Kemal: “Türkiye’nin Kümülatif Olarak Artan Sosyal Devlet Niteliği” **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C:III, Yıl:3, 2014, s.48-69.
- ÖZDOĞAN, Fatma, DEVELİ, Abdülkadir: “Atılmak var Dönmek Yok”-“İktisadi ve Mali Sahada”, **Akis**, Sene:2, C:VI, S:93, 18 Şubat 1956, s.15-17.
- ÖZERKMEN, Necmettin: “İktisat Politikaları Çerçevesinde Tek Parti Dönemi Hükümet Politikalarında Sosyal Politika Hedefleri (1923-1939)” **Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi**, C:IV, S:3, Yıl:2020, s.4-36.
- ÖZTÜRK, İbrahim Mert: “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlemesi ve Getirilen Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C:XLIII, S:1, 2003, s. 239-257.
- SAĞLAM, Serdar: “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:XXXII, S:54, 2013, s.135-166.
- SAĞLAM, Serdar: “Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Sınıflar (1923-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi**

- Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:23, 2015, s.287-298.
- SARI, Perihan: “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** C:I, 3 C., 1996, s.220-222.
- SARIÇOBAN, Gülay: “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:XXIV, S:4, 2020, s.1755-1777.
- SEYMEN, Recep: “Sosyal Siyaset”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** C:III, 3 C., 1993, s.88-89.
- SOYKAN, Şükrü: “Türkiye’de Sosyal Sigortaların Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:15, 1964, s.73-82.
- SUNAL, Onur: Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXVI, No:3, 2011, s.283-305.
- ŞAĞAN, Ali: “Demokrat Parti İktidarı ve Grev Hakkı”, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:III, S:7, Haziran 2014, s.108-128.
- ŞAHİN, Hande Çelik: “Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:7, Yıl:2010, s.21-30.
- ŞAHİN, Levent: “Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. II**, C:VII, S:2, 2012, s.103-118.
- ŞİŞLİ, Zeynep: Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Yargısal Çözüm”, **Ankara Barosu Dergisi**, S:2, 2012, s.44-67.
- ŞİŞMAN, Yener: Türkiye’de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?”, **Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, C:IV, S:2, Ocak 2017, s.1-22.

- TAKIM, Abdullah: “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXVII, No:2, 2012, s.157-187.
- TEKEREK, Meltem: “Cumhuriyet Halk Partisi İktidarında İşçiler (1923-1938)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:XX, S:40, 2020 Bahar, s.175-199.
- TOKGÖZ, Erdinç: “İzmir İktisat Kongresi” **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 2 C., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012. s.319-368.
- TOKGÖZ, Erdinç: “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 2 C. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.324-327.
- TOYGAR, Adnan: Sanayide ve Küçük Sanatlarda Kadın”, **Çalışma Vekâleti Dergisi**, C:V, S:2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1957, s.1-12.
- TUNA, Işıl: “Demokrat Parti Döneminde Çalışma Hayatına Yönelik Düzenlemeler (1950-1960)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi** Yıl:3, S:13, Haziran 2015, s.473-491.
- TUNA, Orhan: “50 Yıllık Cumhuriyet Devrinde Emek Piyasası ve İşçi-İşveren Münasebetleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** 30/1-4, Ocak 2012, s.279-307.
- TUNA, Orhan: “Memleketimizde İşsizlik Sigortası Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** 14/1-4, Ekim 2011, s.210-215.
- TUNA, Orhan: “Sendikacılık ve Siyaset”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:7, 1955, s.105-121.
- TÜRKOĞLU, İrfan: “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C:VIII, S:3, 2013, s.275-305.
- UZUN, Hasan: “Çok Partili Hayata Geçişin İşveren ve Kamu İşveren Sendikalarına Etkileri (1951 -1960)” **Türkiye’de**

- Kamu İşveren Sendikacılığının Gelişimi**, Ed. Mustafa Çöpoğlu, İstanbul, Der Kitabevi, 2019, s.133-151.
- UYAR, Hakkı: “Devletin İşçi Sınıfı’ ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935),” **Tarih ve Toplum**, S:160, 1997, s.14-20.
- YAY, Serdar: “Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet” **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:III, S:9, Kış 2014, s.147-161.
- YILDIRIM, Filiz: “Üniversite Gençliği ‘Sosyal Adalet’ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkelerinin Sosyal Adalet Algısı Üzerindeki Etkisi”, “**Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, C:VII, S:25, Yıl:12, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, s.113-124.
- YILDIZ, Murat: “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/31, s.303-318.
- YILMAZ, Ensar: “Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:XIV, S:1, Aralık 2010, s.195-207.
- YORGUN, Sayım: “Grevsiz Toplu Pazarlık Hakkı ve Aidat Bağımlılığı Kıskaçında Memur Sendikaları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S:60, 2011, s.145-168.
- YÜKSEL, Mesude, ADIGÜZEL, Orhan, YÜKSEL, Hasan: “Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Politika Temelinde Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çocuk İşçiler Realitesi”, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:VI, S:6, Ocak 2015, s.23-34.

7. TEZLER

- AKKAYA, Bülent: “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin İç Güvenliği (1950–1960)” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010.
- ÇELİK, Birten: “Türkiye’de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800-1870)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1999.
- EZGİN, Emre: “Türkiye’de Sosyal Devlet Üzerine Bir Karşılaştırma (1946-1960/1989-2008)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- GÜNDOĞAN, Naci: “Yasama Faaliyetleri Yönünden Uluslararası Çalışma Örgütü-Türkiye İlişkileri”, **Anadolu Üniversitesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1993.
- GÜRSOY, Sena: “1917 Ekim Devrimi’nin Türkiye’deki İşçi Örgütlenmeleri ve İşçi Hareketlerine Etkisi (1917-1945)”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2015.
- İNAN, Süleyman: “Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Isparta 2002.
- KARAKAŞ, Gazanfer: “Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- KARTAL, Mehmet Abidin: “Demokrat Parti’nin İktisat Politikası (1950-1954)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

- Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- KILIÇ, Murat Batuhan: Yabancıların Türkiye’de Taşınmaz Edinimine Tarihsel Bakış ve 6302 Sayılı Kanun’dan Sonra Yaşananlar”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- KIRPIK, Cevdet: “Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.
- KORKMAZ, Adem: “Çağdaş Gelişmeler Açısından Asgari Ücret: Genel Olarak Dünyada ve Türkiye’de”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- KUTLU, Melis: “Türk İş Hukukunda Yabancıların Çalışma İzinlerinin İş Sözleşmelerine Etkileri”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- ÖZDEMİR, Burhan: “Türk İş Hukukunda Zorunlu Tahkim”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.
- ÖZKAN, Özlem: “Madencilik Sektöründe Kadın Emeği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- PEKTAŞ, Şerafettin: “Demokrat Parti Döneminde Tarım Dışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- TEKEREK, Meltem: “Sanayi Burjuvazisinin Üst Örgütü: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış

Doktora Tezi, Ankara 2017.

8. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Atatürk Araştırma Merkezi: **Türkiye İktisat Kongresi’ni Açış Söylevi İzmir** (Çevrimiçi), <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi->, 20 Ocak 2022.
- Atatürk Araştırma Merkezi: **Adana Esnaflarıyla Konuşma** (Çevrimiçi), <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/adana-esnaflariyla-konusma>, 13 Ocak 2022.
- AYDIN, M. Akif: **Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye** (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>, 24 Temmuz 2019.
- DOĞANER, Yasemin: **Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Sosyo-Kültürel Değişim** (Çevrimiçi), <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DO%C4%9EANER-Yasemin-ATAT%C3%9CRK-D%C3%96NEM%C4%B0-T%C3%9CRK%C4%B0YES%C4%B0%E2%80%99NDE-SOSYO-K%C3%9CLT%C3%9CREL-DE%C4%9E%C4%B0%C5%9E%C4%B0M.pdf>, 15 Ocak 2022.
- KOÇ, Yıldırım: **Türkiye-ILO İlişkileri** (Çevrimiçi), <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322172573b.pdf>, 15 Ağustos 2021.
- Kubbealtı Lugatı: **Sürveyan** (Çevrimiçi), <http://lugatim.com/s/S%C3%9CRVEYAN>, 5 Ağustos 2021.
- PIÇAK, Murat, KADAH, Hamza: **“Türkiye’de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi”** (Çevrimiçi), <https://www.researchgate.net/publication/323689479>

	Türkiye'de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi , 10 Ocak 2022.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi:	İşçi (Çevrimiçi), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 , 24 Ağustos 2019.
T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı:	Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun (Çevrimiçi) https://www.csgb.gov.tr/amelebirligi/contents/mevzuat/151sayiliyasa/ , 22.02.2022.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa ve İçtüzük Sitesi:	Kanun-i Esasi (Çevrimiçi), https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf , 17 Temmuz 2019.
Türkiye Büyük Millet Meclisi:	Demokrat Parti Programı 1946 (Çevrimiçi) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAlloved=y , 20 Ağustos 2020.
Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi:	1924 Anayasası (Çevrimiçi), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceli-anayasalar/1924-anayasasi/ , 11 Şubat 2021.
Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu:	Sosyal Güvenlik Kurumu Tarihçe (Çevrimiçi), http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce , 23 Kasım 2019.
Yüksek Seçim Kurulu:	1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri (Çevrimiçi), https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007 , 12 Ocak 2022.

EKLER

Ek-1

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP'nin seçim sloganı ve afişi.

Ek-2

Kaynak: Akbaba Mizah Dergisi, 6 Ocak 1955.

DP Hükümeti'nin özellikle ekonomi alanındaki uygulamaları halk tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmaktaydı. Bu durum basında da kendine yer bulmuştu ve başta Akbaba Mizah Dergisi olmak üzere yazılı basında hicivli yazılar ve karikatürler aracılığıyla DP Hükümeti'ne tepki gösteriliyordu.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul’da tamamlamıştır. 2009 senesinde Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nden mezun oldu. 2013 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı/İktisat Tarihi Bilim Dalı’nda “İstanbul’da İnşaat Sanayi ile İlgili (1837-1838) Tarihli Meslek Sayım Defteri’nin Değerlendirilmesi (BOA NFS.D.NR. 23)” başlıklı yüksek lisans tezini tamamladı. 2014 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı’nda doktora programına başladı.